

Sunuş

M E H M E T Ç A K I R
Üsküdar Belediye Başkanı

Üsküdar, tarihin her döneminde özel bir ilginin merkezi olmuştur. Bu ilginin nedenlerinin öğrenilmesi, Üsküdar'ın tanıtılması, tarihten günümüze oluşan değerlerin yaşatılması, bunlara yenilerinin ilave edilmesi; kısacası Üsküdar'ın bilinir ve yaşanılır kılınması en önemli görevimizdir.

İnsanın yaşadığı yer hakkında bilgi sahibi olması ve onu tanınması ile sevmesi arasında kaçınılmaz bir bağ vardır. İnsan bilgi sahibi olduğu bir konuda duygu ve kanaat sahibi olur, tanıdıkça sever, sevdikçe bağlanır, bağlandıkça benimser benimsedikçe korur.

Üsküdar sempozyumları bize öncelikli olarak yaşadığımız şehirle ilgili bilgileri temel kaynakların ışığında ve uzman isimlerden öğrenme imkanını sunmaktadır. Bunun yanında Üsküdar'ın bugününün değerlendirilmesine ve geleceğine yönelik sağlıklı projeler ve akılcı politikalar oluşturulmasına da katkıda bulunmaktadır.

Geride bıraktığımız Üsküdar sempozyumları göstermiştir ki, ilim adamlarımızın da ifade ettikleri gibi Üsküdar'a dair söylenmesi gereken daha çok söz vardır. Hocalarımızın ve halkımızın yoğun ilgisi bu sempozyumlara rağbetin her geçen gün arttığını göstermektedir. Biz de çağdaş belediyecilik anlayışımızın bir gereği olarak bu ilmî etkinlikleri sürdürmeye büyük önem vermekteyiz. Amacımız Üsküdarımız'ın zenginliklerinin bilimsel bir anlayışla ortaya konulması ve insanımızın bilgilenmesidir. Sempozyumun bilimsel yönüyle ilgili tek yetkili organ olan bilim kurumumuzun ve yürütme kurumumuzun gayretleriyle herkese memnuniyet veren güzel bir çalışma yapılmıştır. Şahsen hemen her oturumu takip etmeye, zamanım elverdiği ölçüde hocalarımızı dinlemeye, notlar almaya gayret ettim. Zengin bir kadro ile zihnen ve fikren, hatta fiziken kendimizi yenilediğimiz üç gün geçirdik. Yeni bilgiler, yeni yorumlar, yeni önerilerle önümüze yeni ufuklar açtı, sorumluluğumuz biraz daha arttı, yapılması gerekenler listesine yeni başlıklar ilave edildi ki, bu bizim için son derece önemlidir.

İnanıyorum ki, yöneticiler ve ilim adamları el ele verdiği takdirde şehrimiz ve ülkemiz çok daha hızlı kalkınacaktır. Biz, Üsküdar'ın lehine olduğuna inandığımız her projeyi önemsiyor, hayata geçirmeye çalışıyoruz. Çünkü imkânlarımız ve konumlarımız oranında hepimizin Üsküdar'a karşı sorumlu olduğuna, bu sorumluluğun da en güzel şekilde iyi niyete ve gayrete dayalı birliktelikle yerine getirileceğine inanıyoruz.

Sempozyum kadar tebliğlerin kitaplaşmasının da önemli bir adım olduğu inancındayım. Çünkü bu sayede bilgiler daha kalıcı hale gelmekte, geniş kesimlere ulaşmakta, istifade etme imkânı artmaktadır. Ümit ediyorum ki, bu eser bir sempozyum tebliğleri kitabı olarak beğeni ile karşılanacaktır. Böyle bir çalışmanın ortaya çıkması şüphesiz büyük bir özveri, beceri ve geniş bir ekibin ortak çalışmasını gerektirmektedir. Bilim ve yürütme kurulu üyelerimiz başta olmak üzere tebliğcilerimiz ve halkımız bu çalışmaya gönülden destek vermiştir. Bu anlamlı katkılarından dolayı bilim ve yürütme kurulumuza, sempozyum koordinatörümüze, mesai arkadaşlarıma, tebliğcilerimize, halkımıza ve yayın ekibimize çok teşekkür ediyorum.

Uluslararası katılımlı V. Üsküdar Sempozyumu (1-5 Kasım 2007) günlerinde buluşma temennisiyle hepimize sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

Önsöz

PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ

Bilim Kurulu Başkanı

Üsküdar, tarihi geçmişi, mimari dokusu, kültürel birikimiyle ülkemizin önde gelen merkezlerinden birisidir. Stratejik konumu ve Boğaziçi'nin bir tarafına ev sahipliği yapan mevki, Avrupa ile Asya arasındaki önemli geçiş, ilk ve son güzergâhlardan olması da onun konumuna ayrı bir güzellik, derinlik ve güç katmaktadır. Günümüzde dünyanın ilgisini çeken dev projeler ve çağdaş şehircilik faaliyetleri de Üsküdar'ın tarihten gelen konumuna önemli katkılarda bulunmaktadır. Yeni projelerin, geçmişte görülen olumsuz yaklaşım ve uygulamaların aksine, tarihi miras dikkate alınarak, hatta bunun büyük bir zenginlik olduğunun farkına varılarak yürütülmesi, geçmiş ile gelecek ilişkisindeki bütünlüğe dikkat edilerek uygulanması hem Üsküdar hem de ülkemizde gelişen yeni şehircilik anlayışı açısından önemli ve sevindiricidir.

Üsküdar sempozyumları Üsküdar'ı tanımak, tanıtmak, Üsküdar'ın farklı, zengin, bilinmeyen yönlerini ortaya çıkarmak, günümüzdeki çalışmalarını, müzâkere etmek ve daha güzel bir Üsküdar inşasına katkıda bulunmak amacıyla hazırlanmaktadır. Gerek ilim ehlinde gerekse halkımızdan büyük ilgi gören bu sempozyumlar hakikaten Üsküdar açısından son derece önemli bilgileri oraya çıkarmakta, yapılanları değerlendirmekte, yapılması gereken çalışmalara katkıda bulunmaktadır. IV. Üsküdar Sempozyumu gösterdi ki, Üsküdar üzerine söylenecek, söylenmesi gereken çok söz vardır. Değil dört, kırk dört sempozyum düzenlense dahi Üsküdar'ın hâlâ konuşulacak çok yönü, keşfedilecek çok köşesi vardır. Bu aslında sadece Üsküdar'ın değil, İstanbul'un ve ülke tarihimizin zenginliğidir.

Dördüncü Üsküdar Sempozyumu'nun yapılmasına uzun ve ciddi müzakereler neticesinde karar verildi. Başarılı organizasyon, hızlı karar alma mekanizmaları ve iyi planlanmış bir iletişim çalışması ile sürenin kısa olmasına rağmen sempozyuma yoğun bir katılım talebi oldu. Bilim kurulu büyük bir hassasiyetle

hareket ederek, her özeti okuyup tartışarak bu müracaatları değerlendirdi ve sempozyum programını oluşturdu.

Sempozyumun muhtevası kadar organizasyonu ve tanıtım çalışmaları da büyük bir hassasiyetle sürdürüldü. Bu gayretlerin neticesi en güzel şekilde sempozyum günlerinde görüldü. Hakikaten, halkımızın sempozyuma katılımı, olumsuz hava ve İstanbul'un kendisine özgü şartlarına rağmen, beklentilerin ve bu tür ilmî toplantılarda alışık olunan katılımın çok üzerinde oldu. Açılış kokteyli ve programı, 3 Kasım Cuma günü, saat 19.30'da tarihi Adile Sultan Kasrı'nın büyük salonunda başladı. Dr. Murat Salim Tokaç yönetimindeki Türk Musikisi Topluluğu'nun "Üsküdarlı Bestekârların Eserlerinden Seçmeler" konserinin de yer aldığı programa, havanın karla karışık yağmurlu ve İstanbul trafiğinin en yoğun olduğu saatlerde başlamasına rağmen, ülkemizin önde gelen ilim adamları ve sanatçılarının de yer aldığı yaklaşık 1000 kişilik seçkin bir davetli topluluğu iştirak etti. Tebliğ sunumlarının yapılacağı 4 Kasım sabahı karşılaşılan tablo da etkileyici idi. O gün İstanbul karlı bir sabaha gözlerini açmış, özellikle Sabahaddin Zaim Eğitim Ve Kültür Merkezi'nin eteklerinde bulunduğu Çamlıca tepeleri beyaz bir gelinlik giymiş gibiydi. Tebliğ sahiblerinin katılımı konusunda bile tereddüd oluşturacak kadar olumsuz olan hava şartlarına, kar yağışının devam etmesine rağmen aynı anda gerçekleşen günün ilk dört oturumunda salonların dolu olması, altı çizilmesi gereken, halkımızın ilmî faaliyetlere ilgisini yansıtan önemli bir gelişmedir.

Dolu dolu geçen, tebliğ sahiblerinin de izleyicilerin de büyük memnuniyet duyduğu üç günlük ilim ziyafetinin ardından, tebliğlerin kitaplaştırılması için çalışmalarına devam edildi. Bilim Kurulu tek yetkili organ olarak tebliğlerin belirli bir tutarlılık içerisinde sempozyumun ilmî seviyesinin korunarak yayınlanmasına büyük titizlik gösterdi. Tebliğler, sempozyumun oturum programlarına bağlı kalmadan, altı ana başlık altında toplanmış ve iki cilt halinde kitaplaştırılmıştır. Oturum başkanları tamamen tebliğcilerin dışından seçildikleri için, sempozyuma katkıları dikkate alınarak kitabın başında zikredilmiştir.

Kitap hazırlanırken alışlageldik bir sempozyum kitabının ötesinde bir anlayışla hareket edilmiş, kalıcı bir eser hazırlanmasına çalışılmıştır. Ne yazık ki, ülkemizde akademik çalışmalar, görsel materyalin etkili bir şekilde kullanımı açısından arzu edilen seviyenin çok gerisindedir. Dördüncü Üsküdar Sempozyumu'nun tebliğleri yayına hazırlanırken ortaya çıkacak eserin bu açıdan da örnek ve öncü bir fonksiyon üstlenmesi arzu edilmiş, tebliğlerin dokümanter belgesel niteliği ile kitabın da görsel zenginlik kazanmasına itina gösterilmiştir. Eski eser kütüphaneleri başta olmak üzere muhtelif merkezlerde minyatür, gravür, eski fotoğraf araştırması yapılmış, İstanbul ve Üsküdar'la ilgili özel fotoğraflar çekilmiştir. Bazı hocalarımız, özellikle sanat tarihiyle ilgili tebliğ sahipleri metinlerini görsel materyalle desteklemeye gayret etmişlerdir. Ancak, tebliğ sahiplerinden gelen materyal kitabın bütünü içerisinde oldukça azdır. Tebliğ sahiblerinden gelen fotoğrafların önemli bir kısmı ise çekim veya tarama teknolojisindeki uzmanlık eksikliğinden veya internet kanalıyla temin edilmiş olduklarından do-

layı çözümlülük, renk, ışık ayarları vb. gibi teknik sebeplerden dolayı yetersiz bulunmuştur. Fakat, tebliğ sahiplerinin gönderdiği görsel materyaller yeni fotoğraf çekimlerine rehberlik etme gibi bir kolaylık sağlamışlardır ki, bu da önemli bir katkıdır. Kitapta yer alan görsel materyalin önemli bir kısmı görsel araştırma ve yayın ekibi tarafından tespit ve temin edilmiştir. Metinlerde tebliğ sahiplerinin tercih ettikleri imla ve yazım kurallarına bağlı kalınmıştır. Ancak metinlerin tashihine ve belirli konularda imla birliği sağlanmasına gayret edilmiştir. Bütün bu gayretler neticesinde ortaya böyle muhalled bir eser çıkmıştır. Şüphesiz, bazı hatalar, eksiklikler yine de söz konusudur. Fakat bunlar çalışmanın boyutu, bilim kurulunun ve yayın ekibinin gayretleri dikkate alındığında bunların da okuyucular ve tebliğ sahipleri tarafından anlayışla karşılanacağı ümidindeyiz.

Ülkemizin, alanında seçkin ve önemli bir kısmı da dünya çapındaki isimlerinden oluşan bilim kurulu da, örneğine pek az sempozyumda rastlayabildiğimiz bir ilgi ve katılımla sempozyumu yakından takip etmiştir. Bu ilginin kaynağında hem arkadaşlarımızın ciddiyeti hem de Üsküdar'ın onların gönüllerindeki özel konumu vardır. Hakikaten, bilim kurulu üyelerimizin konuya yaklaşımı, uyumlu çalışması ve gayretleri her takdirin üstündedir.

Sempozyumun başarılı bir organizasyon, bilimsel bir anlayışla gerçekleşmesi ve kitabın en güzel şekilde yayınlanması konusunda gösterdiği hassasiyetten, tarihi eserlere, kültürel mirasa bilimsel faaliyetlere verdiği destek ve örnek çalışmalarından dolayı Üsküdar Belediye Başkanı Mehmet Çakır'a bilim kurulumuz adına müteşekkirimiz. Bu süreçte üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmede tereddüt etmemiş, ihtisasa hürmet etmiş, liyakate önem vermiş, bilim kurulunun kararlarına samimi bir saygı göstermiş, hemen her oturuma katılarak sempozyumu sonuna kadar takip edip önemli notlar almış, misafirleriyle yakından ilgilenmiş, örnek alınması gereken bir yönetim anlayışı sergilemiş, ilgisi ve desteğiyle bu güzel çalışmaların gerçekleşmesi sağlanmıştır. Belediye Başkan yardımcısı, Hilmi Türkmen ve Arzu Gür de sempozyumun her safhasını ilgi ve merakla takip ederek en güzel şekilde neticelenmesi için özel bir gayret göstermişlerdir. Kendilerine de teşekkür ederiz.

Akademik kimliğinin yanında, iletişimci ve organizatör kişiliği ile sempozyumun organizasyonundan kitabın yayınına varıncaya kadar her aşamayı takip eden öğrencim ve meslektaşım Dr. Coşkun Yılmaz'ı tebrik ediyor, başarılarının devamını diliyorum. Sempozyumun her aşamasında yol gösterici önemli katkıları olan, değerli meslektaşım Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a, sempozyumun başarıyla gerçekleşmesinde çok ciddi gayretleri olan Kültür ve Sosyal İşler Müdürü Belgin Dişçi ve sempozyumun sekreteryasını üstlenen Özgül Ortahisar'a, sempozyumun tanıtım çalışmalarına ve sempozyum günlerinin en güzel şekilde geçmesinde ciddi sorumluluklar üstlenen Selda Özgen, Ali Yeşildal, Ali Çiçek, Hüsnü Saraç ve özveri, tevazu ve nezaketle görev yapan salon görevlilerine, kitabın belirli konularda da olsa imla birliğinin sağlanmasına rehberlik yapan Prof. Dr. Mustafa Uzun hocamıza ve bu vazifeyi ifa eden araştırma görevlisi

Ahmet Karataş'a, kitabın yayına hazırlanmasında çok ciddi emekleri olan genç meslektaşım Uğur Demir ile Resul Tamgüç'e, yayın ekibine ve katkısı olan herkese teşekkür eder, muvaffakiyetlerinin hayırlısıyla devamını dilerim.

Son olarak bu sempozyum, yerel yönetimlerle akademik çevrelerin uyumlu bir işbirliğinin, bunun bilimsel hayata ve yerel yönetimlerin başarısına, şehir tarihi ve hayatının gelişmesine önemli katkılar sağlayabileceğinin de güzel bir örneğini oluşturduğu şüphesizdir.

Sempozyum Açılış Konuşması

M E H M E T Ç A K I R
Üsküdar Belediye Başkanı

Sayın Milletvekillerim,

Sayın Kaymakamım,

Saygıdeğer hocalarım,

Değerli hanımefendiler, beyefendiler...

IV. Üsküdar Sempozyumu'nun açılış programına hoş geldiniz, şeref verdiniz. Bu soğuk, karlı ve yağmurlu günde davetimize icabet ettiniz, bizimle birlikte olmayı tercih ettiniz. Hakikaten, programımıza yoğun bir katılım oldu. Hepinize çok teşekkür eder, sevgi ve saygılarımı sunarım...

Belediyeler, şehrin alt yapı hizmetleri kadar, sosyal ve kültürel hizmetleriyle de yakından ilgilenmelidir. Bu, çağdaş belediyecilik anlayışının gereğidir. Çünkü şehir sadece altyapısıyla değil insanıyla, sosyal, kültürel, iktisadi yaşamıyla, tarihiyle, mimarisiyle hepsinden önemlisi ruhuyla şehirdir. Şehirlerin ruhu da kültürüdür, sanattır, edebiyattır, folklorudur, mimarisidir, muskisidir, geçmişidir, tarihidir. Sempozyumlar, şehri anlamamıza, geçmişini öğrenmemize, bugününü değerlendirmemize, geleceğini tartışmamıza ve şekillendirmemize katkıda bulunan önemli bilimsel etkinliklerdir. Biz de Cumartesi ve Pazar günü yaklaşık 130 ilim adamından "Geçmişten Geleceğe Üsküdar" gerçeğini öğreneceğiz. Bu, hem halkımız hem de biz yöneticiler için büyük bir imkân, kaçırılmaması gereken bir fırsattır. Katkıda bulunan herkese teşekkür ediyorum.

Değerli misafirler,

Üsküdar'da olmak, Üsküdarlı olmak, Üsküdar'la olmak bir ayrıcalıktır. Bu, 20 yıldır Üsküdar'da oturan veya şu anda Üsküdar Belediye Başkanlığı yapan

birisi olarak şahsi görüşüm değildir. Üsküdar'la bir şekilde ünsiyet kuran hemen herkes bu görüştedir.

Çünkü Üsküdar kadim bir huzur ve sükun beldesidir. Üsküdar, her zaman "bir tatlı huzur" bulmak isteyenlerin şehri olmuştur. Bu yüzden Boğaz'ın karşı yakasındaki pek çok insan, günlük telaşın ardından oturmak için Boğaz'ın bu yakasını, Üsküdar'ı tercih etmiştir.

Üsküdar bir barış şehridir. Türkler, Ermeniler, Acemler, Araplar, Yahudiler ve Rumlar bu şehirde barış içinde yaşamıştır. Üsküdar, bize Kuzguncuk örneğiyle bunun nasıl mümkün olduğunu göstermektedir. Cami, havra ve kilise bu şehirde iç içedir. Bu tecrübesiyle Üsküdar, çağdaş dünyaya farklılıkların bir arada nasıl yaşayacağını, mutlu olabileceğinin sırlarını da öğretmektedir. Sadece ibadethaneler değil, mezarlıklar da bize Üsküdar'ın bu zenginliğini anlatmaktadır. Karacaahmet, Acem, Rum, Ermeni ve Yahudi mezarlıkları birbirlerine bir kuş uçuşu mesafesindedir. Bu birliktelik, farklılıkların hazmedilemediği çağdaş dünyaya bir sesleniş olsa gerektir.

Üsküdar'ın, milletimizin adalet anlayışını ve beklentilerini yansıtan çok önemli bir hatırası vardır. O da, Fatih Sultan Mehmed'in mahkemesi. Biliyorsunuz, halkımızın adalet beklentisini yansıtmaması açısından da son derece önemli bir rivayet vardır; Bir gayr-i müslim mimarın elini kestiren Fatih, mimar tarafından mahkemeye verilmiş, kadı padişahın elinin kesilmesine hükmetmiş, Rum mimarın affı neticesinde padişahın eli kesilmekten kurtulmuştur. Bu yargılamanın yapıldığı mahkemenin yapıldığı yer olarak bilinen bina Üsküdar'dadır. Biz mahkeme binasını, ses ve ışık ortamında bu yargılanma sahnesinin de canlandırıldığı bir müzeye dönüştürüyoruz. Çalışmalarımız sürmektedir.

Saygıdeğer davetliler,

Üsküdar, şairin "Hangi şehir görmüştür onun gördüğünü?" sorusuna muhatap olan bir şehirdir. Üsküdar, fetihden 100 sene önce, Doğu Roma İmparatorluğu'nun hemen karşısında bir Türk şehri olarak kozasını örmeye başlamış, bu süre içerisinde de olup biteni bir Türk gözüyle seyretmiş ve fetih hatırasını hep canlı tutmuştur.

Osmanlı padişah analarının ve eşlerinin en çok eser yaptırdığı yer Üsküdar'dır. Bu yüzden Üsküdar "valideler şehri" olarak bilinir ve kadın eli değmiş olmasından dolayıdır bir şefkat beldesi olarak anılır.

Üsküdar, zamanın ve insanın tahribatına rağmen, Osmanlı şehrinin karakteristik özelliklerini yansıtan merkezlerin başında gelmektedir. İbadethanesi, kabristanı, çeşmesi, konağı, sokağı ve caddesiyle kültür ve inanç turizmi açısından da önemli bir merkezdir.

Üsküdar, halkımızın gözünde o kadar muhteremdir ki, "Kâbe Toprağı" olarak algılanmıştır. Bu yüzden, öbür âlemin yolcuları için de bir "serviler şehri" ve "mağfiret iklimi" kabul edilmiştir.

Üsküdar, insanlık tarihi açısından önemli sağlık uygulamalarına merkezlik yapan bir yerdir. Avrupa'da insanlıktan çıkmış mahluk muamelesi yapılan cüzzamlılar Osmanlı'da devletin ve toplumun şefkat eliyle kucaklanıyordu. Karacaahmet Cüzzamhanesi bu açıdan dünya sağlık tarihine geçmiş bir ku-

ruştur. Aynı durum akıl hastaları için de geçerlidir. Atik Valide Darüşşifası diğer adıyla da Toptaşı Bimarhanesi bu alanda önemli hizmetlerde bulunmuştur. Zeynep Kamil ve Haydarpaşa Numune Hastanesi gibi hastanelerin yanında, özel ve resmi hastaneleriyle Üsküdar önemli bir sağlık merkezine dönüşmüştür.

Ülkemizde, özellikle İstanbul'da en zengin tarihi korulara sahip ilçe Üsküdar'dır. Fethi Paşa, Büyük ve Küçük Çamlıca ve Valide Bağ korularıyla Üsküdar tarihî bir korular şehridir.

Sevgili misafirler,

Üsküdar'ın tarihî bir özelliğine daha dikkat çekmek istiyorum... Bugün Cumhuriyet'in ilanının 83. yılını kutluyoruz. Bu süreçte Üsküdar tarihî bir rol oynamıştır. Üsküdar, İstanbul'un Milli Mücadeleye açılan kapısı olmuştur. İstanbul'da toplanan silahlar, ilaçlar, giyecekler, bilgiler hep Üsküdar'dan Anadolu'ya aktarılmıştır. Celal Bayar, İsmet İnönü, Mehmet Âkif Ersoy, Halide

Edip Adıvar gibi Milli Mücadele'nin önde gelen şahsiyetleri Anadolu'ya Üsküdar'dan geçmiştir. Ve... İstanbul'u teslim almaya gelen Türk ordusuna ev sahipliğini de Üsküdar yapmıştır...

Kısaca Üsküdar, bu toprakları vatan yapan değerleri hatıralarıyla sinesinde barındıran, düne ait güzel değerlerin pek çoğunu bugüne taşımayı başarmış bir şehirdir. Biz bu güzellikleri bugüne, hatta yarınlara taşımayı bir görev biliyoruz. Çeşmelerimizi, kabristanlarımızı, ibadethanelerimizi, sadaka taşlarımızı, kuş evlerimizi ... ya restore ediyor veya aslına uygun olarak yeniden inşa ediyoruz... Sadece 41 çeşmeyi bu anlayışla restore etmiş olmamız veya bu sempozyum bile sanıyorum sizlere bir fikir verir. Tek tek onları anlatarak vaktinizi almak istemiyorum. Belki bu sempozyum neticesinde bu listelere yenilerini, dahil edebiliriz...

Sevgili Misafirler,

Konuşmamın sonlarına yaklaştığım şu dakikalarda sizlerle başka bir şeyi,

ana hatlarıyla Üsküdar 2010 programını, yani Üsküdar'ı geleceğe taşıyacak büyük projelerden bazılarını paylaşmak istiyorum...

Üsküdar 2010 projelerinin en önemlisi Marmaray'dır. Hükümetimiz başta olmak üzere, Büyükşehir ve ilçe belediyemizin işbirliği ile yürütülen dünya bu çalışma sonuçlanınca tarihî bir rüya gerçekleşmiş olacaktır. Marmaray'la eş zamanlı yapımını arzu ettiğimiz Ümraniye-Üsküdar metro hattının da tamamlanmasıyla hem İstanbul'un en önemli ulaşım sorunları çözümlenecek, hem de "Meydan ve Çevresi Kentsel Tasarımı" kapsamında Aziz Mahmud Hüdayi Türbesi'nin çevresi, Ahmediye Meydanı, Üsküdar Meydanı ve çevresi yeni görünümüne kavuşacaktır.

2010'a ulaştığımızda günümüzden tarihe armağan bırakılacak projelerimizden ikisi de yeni hükümet binamız ve nikah dairemiz olacaktır. Böylece Üsküdar'da çok acil ihtiyacımız olan nikah dairesi ve hükümet binası ihtiyacını gelecek yıllardaki gelişmelere de cevap verecek bir anlayışla çözüme kavuşturacağız.

Bizim önemli hedeflerimizden birisi de Üsküdar'ın önemli bir kongre merkezi olmasıdır. Yapımı devam eden ve yakın zamanda bitmesi planlanan Bağlarbaşı Kültür Merkezi ile de bu alanda ilk adımımızı atacağız. İkinci adımımız artık ihtiyaca cevap veremeyen Altuniza Kültür Merkezi'nin yeniden yapılmasıdır. Bir kısmının inşaatı devam eden dört büyük kültür merkezinin de hayata geçmesiyle Üsküdar'ın önde gelen bir kongre merkezi olması yolunda kayda değer gelişmeler yaşanacaktır...

Sağlıklı yaşam merkezi olarak kabul ettiğimiz Üsküdar'da spor hayatı da bizim için büyük önem arz etmektedir. Büyükşehir Belediyemiz tarafından planlanan 5000 kişi kapasiteli Çavuşdere spor salonu da 2010 Üsküdar'ında önemli işlevler üstlenecektir.

Bu sempozyum neticesinde ortaya çıkacak öneriler de Üsküdar 2010 projemize yeni kazanımlar sağlayacaktır.

Saygıdeğer davetliler,

Üsküdar'da hayata geçirdiğimiz ve geçirmeyi planladığımız başka pek çok projemiz de bulunmaktadır. Ancak ben sözü daha fazla uzatmamak için bu anlattıklarımızla yetineceğim.

Son olarak belirtmek isterim ki, ilim adamlarımızın Üsküdar'a olan ilgisi bizi ziyadesiyle mutlu etmiştir. Çünkü yoğun bir tebliğ müracaatı oldu. Bilim Kurulu bu müracaatları titizlikle değerlendirdi ve çok sayıda müracaatı da programa dahil edemedi. Programın içeriğiyle ilgili tüm yetki Bilim Kurulu'na aitti. Büyük bir hassasiyetle hareket ederek bu sempozyumun ortaya çıkmasını sağladılar.

Sözlerimi bitirirken, Bilim Kurulumuz'a, Yürütme Kurulumuz'a, tebliğcilerimize, emeği geçen bütün arkadaşlarımıza ve siz değerli misafirlerimize tekrar teşekkür ediyor, sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

Üsküdar'da Mutenalaştırma Süreci

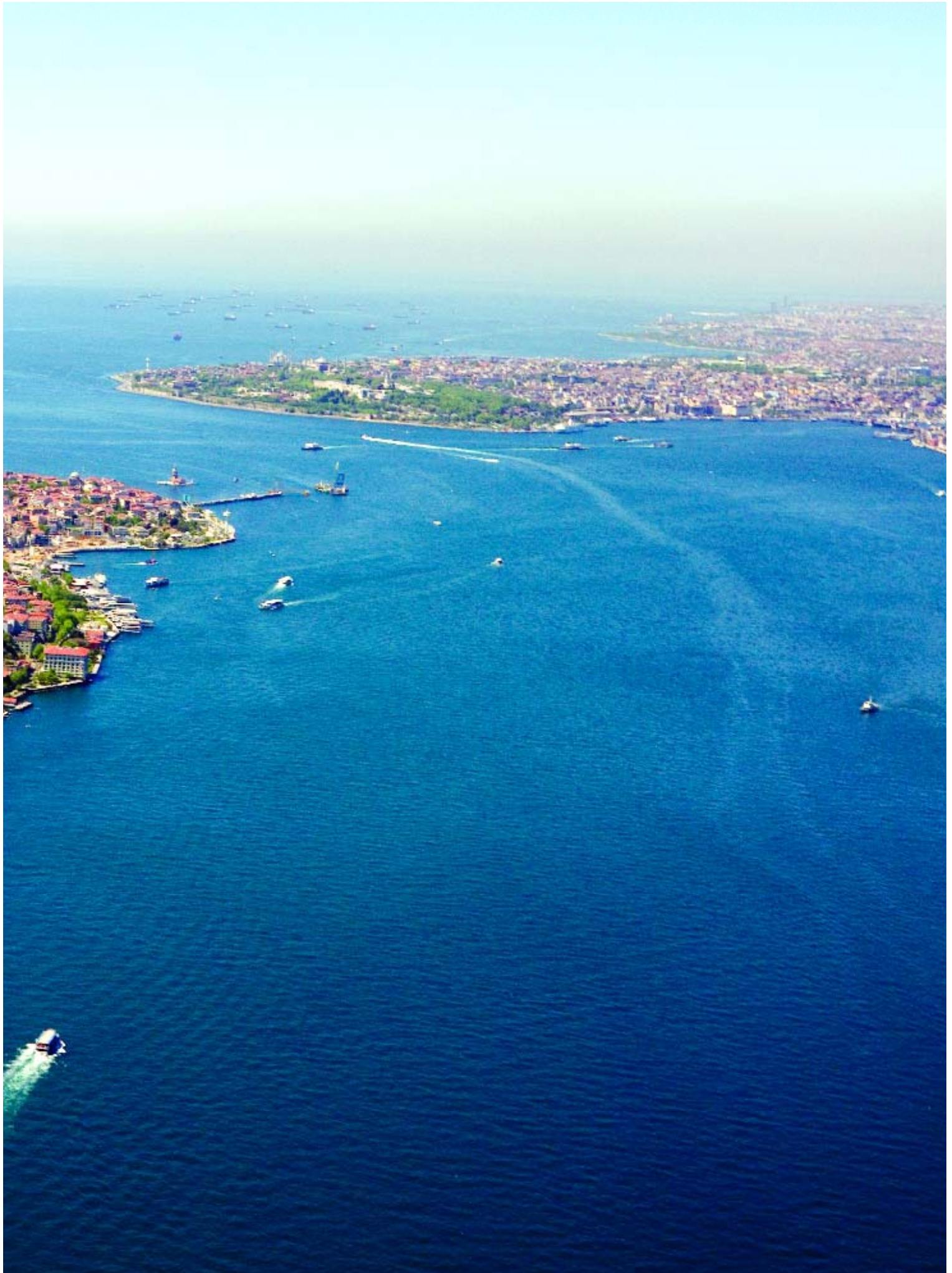
PROF. DR. MUSA TAŞDELEN
Sakarya Üniversitesi

1960'lı yıllarda yeni orta sınıflar, Londra'nın merkezinde yer alan işçi sınıfının ve fakir alt sınıfların yoğunlukla oturduğu eski kent içi alanlardaki meskenleri, satın alıp bunları restore ederek standardı yüksek ve lüks meskenlere dönüştürmeye başlamışlardır. Bu gelişmeyi tanımlamak üzere, "gentrification" tabirini ilk defa Ruth Glass kullanmıştır.¹ Bu süreçle birlikte, daha üst sınıflardan gelen yoğun talep üzerine bu bölgelerde kiralar yükselmiş ve evler pahalalmıştır. Alt sınıflar için bu mesken bölgeleri pahalı hale gelince buraları terk etmek zorunda kalmışlardır. Yeni bir sosyal hareketliliğe maruz kalan bu kent içi mekanlar, yeni bir sınıfsal ve mekansal ayrışmaya ve mülkiyet yapısında değişime maruz kalmıştır.² "Gentrification" tabiri Türkçe'de üç kavramla karşılanmaktadır: Bu kavramlar "soylulaştırma", "mutenalaştırma" ve "seçkinleştirme"dir. 1960'ların sonları ve 1970'ler kentsel yeniden yapılanmanın kapsamlı olarak gerçekleştiği yıllardır. Bu süreç öncelikle, Londra, Paris, San Fransisco, Washington, Toronto ve Vancouver gibi belli başlı batı kentlerinde ortaya çıkmıştır.

1960'larda Londra üst sınıflar ve çalışan sınıflar olmak üzere iki ana topluluğun yaşadığı bir kent halindeydi. Banliyöler ya da uydu yerleşmeler, tabii çevre ve temiz havayı tercih eden orta üst sınıfların yerleşim alanlarıydı. Daha sonraları, şehir merkezinin sağladığı avantajlar karşısında, yeni orta sınıflar üniversite eğitimi başta olmak üzere şehir merkezinin sunduğu hizmetlerden faydalanmak üzere, kent içi mesken bölgelerine yönelmişler, satın aldıkları eski evleri tarihî dokusuna uygun şekilde restore ederek yerleşmeye başlamışlardır. Londra'daki satın alınan eski victorian evlerin restore edilerek yenilenmesi, kolektif bir orta sınıf sosyal hareketliliğine dönüşmüştür. Londra'da sermaye açısından diğer bir mutenalaştırma ise, büyük ve orta ölçekli şirketlerin bu bölgelere yerleşip faaliyete geçmeleri olmuştur.³

Kuzguncuk ve çevresinin havadan görünümü (arka sayfa)

Londra'da mutenalaştırma

Mutenalaştırma sürecinde düşük gelirli grupların yaşadıkları alandan taşınmak zorunda kalmaları gönülsüz bir yer değiştirme olduğundan olumsuz yönlerine de dikkat çekilmektedir. Ayrıca, bu yer değiştirmeye rağmen, komşuluk ilişkileri her zaman farklı gelir grupları arasında bir gelişim göstermemiştir. Ancak, Cole'nin belirttiğine göre, Sydney, Melbourne gibi kentlerde bu süreç, farklı gelir grupları arasında komşuluk ilişkilerinin gelişmesine yol açmıştır.⁴ Bu durum, kentten kente mutenalaştırmanın farklı özellikler gösterebileceğini ortaya koymaktadır. Orta sınıfların yerel altyapı, çevre ve diğer hizmetlerle ilgili beklentilerinin büyük ölçüde karşılanması, ve yaşama tarzlarına ilişkin değer ve normlarla yüklü ilişkiler ağının sürdürülebilirliği, mutenalaştırma sürecinin en temel dinamikleri olarak görülebilir.

Büyük şehir merkezlerinin gürültülü, pis ve yoğun atmosferinden bir kaçış yolu olarak üst gelir gruplarının şehir dışına doğru yeni konut alanlarına yerleşmeleri, seçilmiş korunaklı mesken alanlarında ikamet etme, kapalı ya da uydu yerleşmelerin ortaya çıkması şeklinde bir tür banliyöleşme yaşanırken, daha sonra, şehir merkezinin imkân ve avantajlarından mahrum kalma, öncelikle orta sınıfları şehir merkezindeki eski ve köhne mesken alanlarına yöneltmiştir. Banliyöleşmeyle birlikte onu takiben başlayan mutenalaştırma süreci dünyada bir çok büyük metropoliten kentte müşahade edilmektedir.

Şehir dışında banliyöleşme ve kapalı mesken bölgeleri oluşturma kamuya kapalılık ve derinleşen güvenlik ihtiyacından kaynaklandığı vurgulansa da, bu mesken alanları sadece güvenlik ihtiyacından değil, aynı zamanda değişen kültürel sermayenin yaşama tarzı yoluyla ifade edilmesi ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Özellikle uydu yerleşmeler ya da kapalı mekanlar da komşuluk ilişkileri aynı sınıf mensupları arasında sürdürülürken, toplum katmanları arasındaki uçurum ve sosyal mesafe korunmakta veya artmaktadır.⁵ Halbuki mutenalaştırma sonucun-

Kuzguncuk'da mutenalaştırma

da, kapalı bir ortak mekân söz konusu olmadığı için farklı gelir gruplarından ya da sınıflardan aileler arasında komşuluk ilişkilerinin gelişme imkan ve fırsatları mevcuttur. Bu durum üst ve alt gelir gruplarının kamuya daha açık bir sosyal çevrede yan yana ve iç içe yaşama olgusunu beraberinde getirmektedir.

Türkiye'de ise benzer gelişme, 1980 sonrası dönemde ve belirgin olarak İstanbul kent mekanında görülmeye başlandı. Özellikle Kuzguncuk, Ortaköy, Arnavutköy gibi semtlerde ortaya çıktı. 1990'lı yıllardan itibaren İstanbul'un bir çok tarihî semtinde, tarihî dokuyu ve kimliği belli ölçüde muhafaza eden yapıların ortaya çıktığına ve bugün bu semtlerimizde geleneksel mimari kimliği yansıtan estetik görüntüye sahip evlerin sayılarının giderek arttığına şahit olmaktayız.

Üsküdar Kuzguncuk'ta mutenalaştırma süreci, 1980'li yıllarda bir grup sanatçı ve mimarın öncülüğünde başladı. Kuzguncuk'ta mutenalaştırma, İstanbul'un ilk örneklerinden biridir. Kuzguncuk'taki Güzelleştirme Derneği'nin, bir sivil toplum kuruluşu olarak önemli bir yer olduğu söylenebilir. Sadece Kuzguncuk'ta değil, İstanbul'daki mutenalaştırmanın apartman ölçeğinde görülen, dikey ve kesitli bir mutenalaştırma olduğu ifade edilebilir. Geçmişte daha ziyade Musevi, Rum, ve Ermeni azınlıkların oturduğu bir semt iken, bunların burayı terk etmelerinden sonra, sanatçı ve mimarlardan oluşan küçük bir grup, mevcut meskenleri tarihî dokuya uygun restore ederek semte yeni bir kimlik kazandırmışlardır. Karadenizli göçmenlerle birlikte, aralarında yaşama tarzı farklılığına rağmen, Kuzguncuk'ta iki grubun yan yana ve birlikte olduğu görülür. 1997'de kurulan Kuzguncuklular Derneği'nin kurulmasıyla, bir sivil toplum kuruluşu öncülüğünde her iki topluluk ortak hareket edebilme uyumluluğunu gösterebilmişlerdir. Bir Kuzguncukluluk kimliği oluşmuş, ama bu bilincin oluşumunda öne çıkan faktör, tarihi kültürel mimari dokunun korunması olmuştur.⁶

Üsküdar, Avrupa ve Asya kıtalarının Boğaz altından birleştirileceği bir ulaşım hattının Asya'ya açılan tarafında bulunmaktadır. Ulaşım bakımından daha merkezi bir konuma gelecek olan Üsküdar'ın bu merkezi konumu sayesinde, ticaret ve diğer hizmetler açısından işlevselliğinin artacağı ve bundan istifade etmek isteyen üst gelir gruplarının yeni yerleşme alanı olarak Üsküdar'a yönelecekleri öngörülebilir mi? Böyle bir gelişmenin olabilmesi bir çok etkenin devreye girmesine bağlı olabilir. Bugünden bu tür bir gelişme için bir öngöründe bulunmak zor görünmektedir. Ancak, Üsküdar'da ticaret ve mesken alanlarının, tarihi dokusu da dikkate alınarak yeni bir yerleşim ve imar planlamasının yapılması büyük bir ihtiyaçtır. Özellikle İstanbul'un çeşitli semtlerinde görülen apartman ölçeğinde mutenalaştırma da göz önüne alınarak "Yeni Bir Üsküdar Tasarımı" yapılmalıdır. Bu yeni Üsküdar tasarımında, Üsküdar'ın tarihi dokusunun korunması ve mimari kimliğininin yaşatılması birincil önceliğe sahip olmalıdır. Bu bakımdan modern binalar tarihî dokunun önüne geçmemeli, aksine geleneksel mimarî kimliğin öne çıkmasına özen göstermelidir. Üsküdar'ı gökdelenler ya da salt modern yapılar değil, geleneksel tarihî dokuyu yansıtan binalar temsil edebilir. Bu aynı zamanda geleneğe ve kültüre sahip çıkma bilincimizin geliştiğinin en önemli göstergelerinden biri olacaktır.

DİPNOTLAR

- 1 Butler, Tim-London Calling, *The Middle Classes and Remaking of Inner London*, Oxford 2003, s. 25.
- 2 a.g.e., s. 161.
- 3 Dave Amis, *Urban Renewal, Gentrification and the Impact On The Working Class in London*, 2005, s. 3-5.
- 4 Davvid B. Cole, "Gentrification, Social Character and Personal Identity", *Geographical Review*, Vol. 75, no. 2, 1985, s. 142-143.
- 5 Didem Daniş, "İstanbul'da Uydu Yerleşmelerin Yaygınlaşması", *21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan*, İstanbul 2001, s. 156-157.
- 6 David Behar-Tolga İslam, *İstanbul'da Soylulaştırma, Eski Kentin Yeni Sahipleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2006, s. 147-154.

Kentlilik Bilincinin Oluşumunda Önemli Bir Kavram Olarak Âidiyet: Kuzguncuk/Üsküdar Örneği

AYLA AYYILDIZ POTUR
Yıldız Teknik Üniversitesi

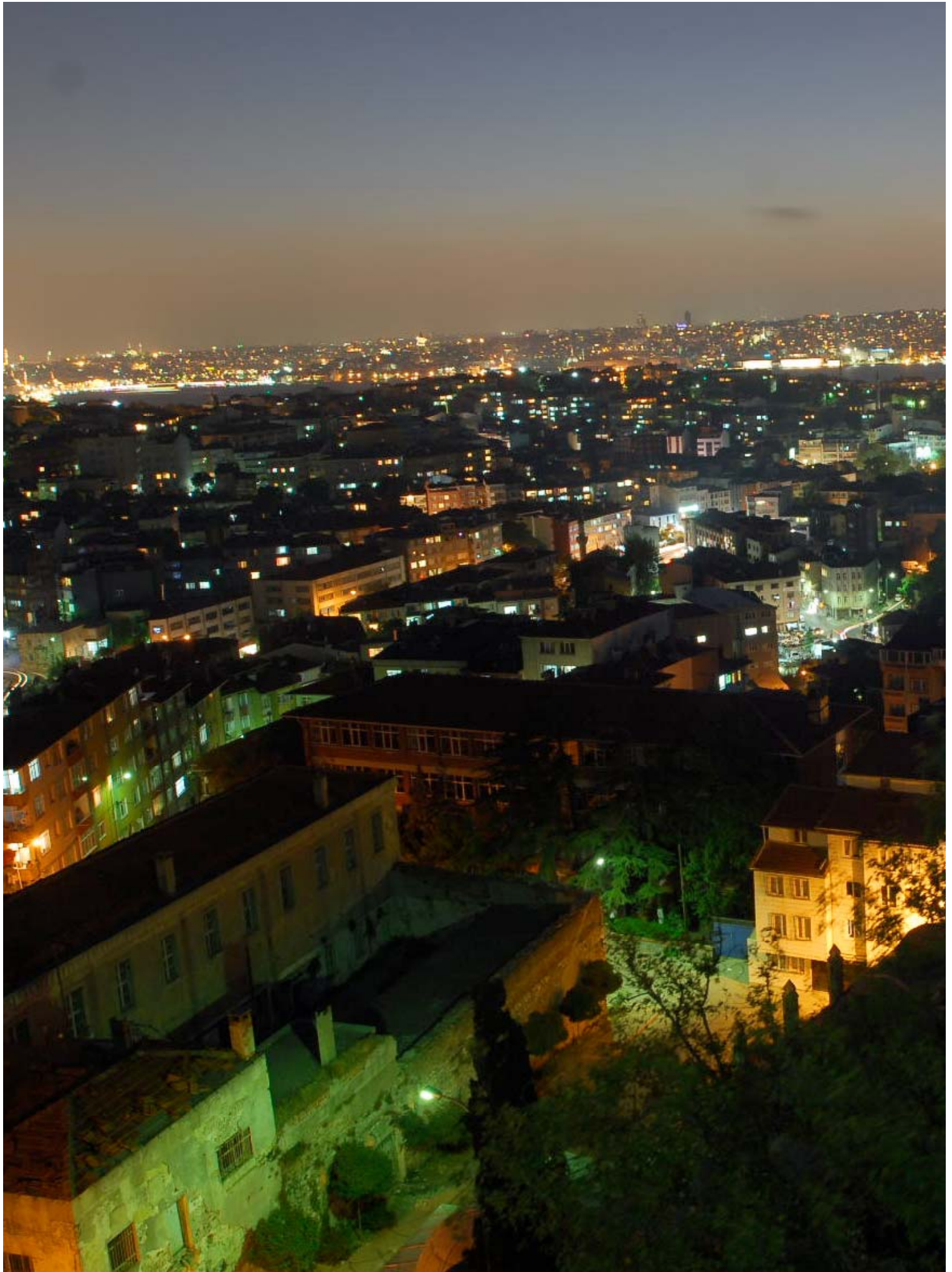
1. Kuramsal Çerçeve

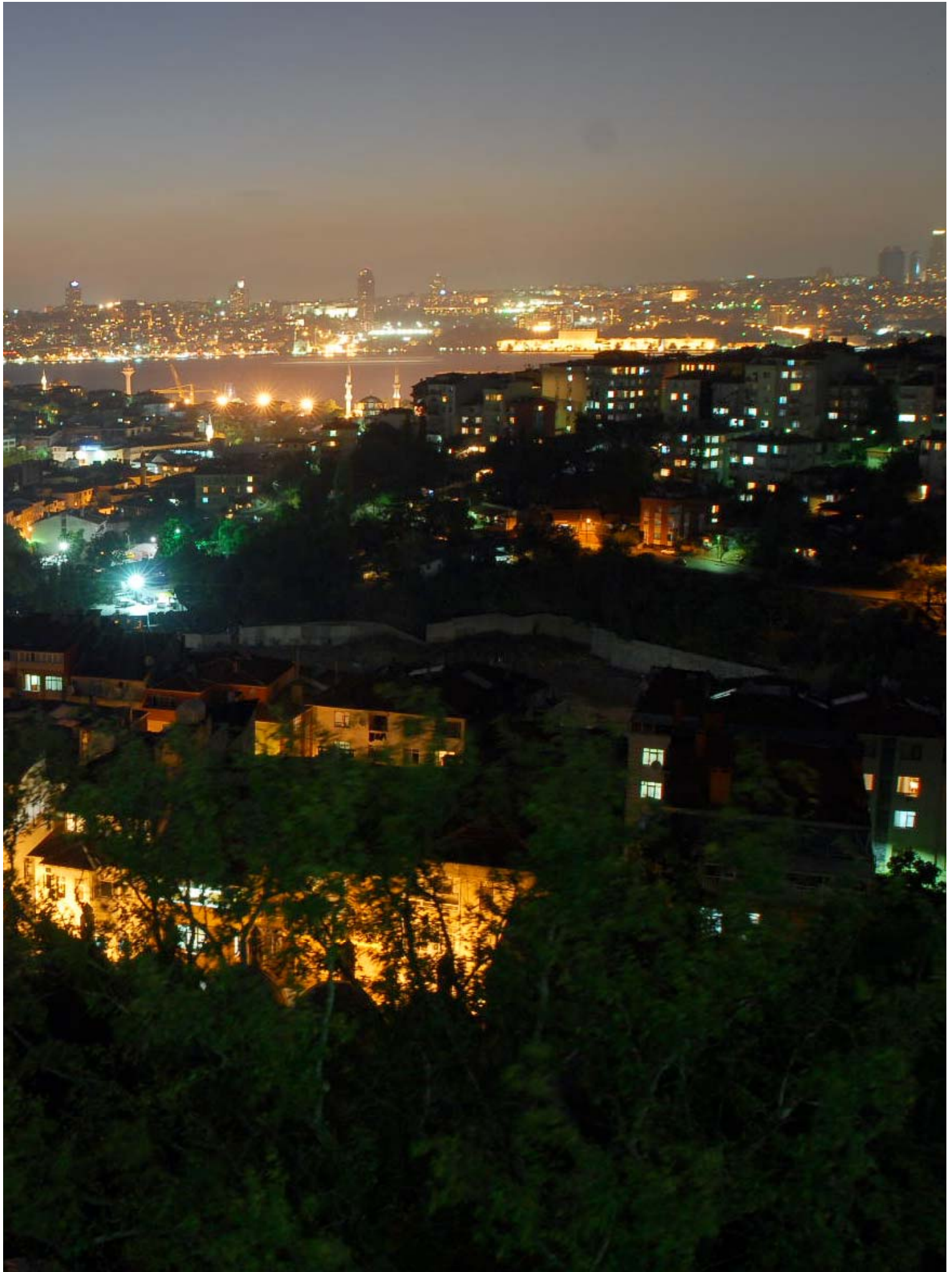
“Âidiyet”, “çevresel bağlılık”, “kendileme” (appropriation), “çevresel yetkinlik bilinci”, “kentlilik bilinci” gibi kavramlar, ilk defa, modernist düşünce yapısının toplumsal bilimlere yaklaşımının farklılaştığı, insan ile çevre arasındaki etkileşimin önem kazandığı 1970’li yıllar sonrasında gündeme gelmiştir. Bu, aynı zamanda, tarihi kent dokularının korunmasının, eski mekan organizasyonlarının yeniden işlevlendirilmesinin ve böylelikle, kültürel sürekliliğin sağlanmasının gerekliliği gibi söylemlerin etkinlik kazanmaya başladığı bir gündemle paralellik göstermektedir.

“Âidiyet”, Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğü’nde “ilişkinlik” kavramı ile açıklanmaktadır. Bir yere, bir kişiye, bir ideoloji ya da olguya ait olmak anlamına gelen bu kavram, mekan ile ilgili olarak değerlendirildiğinde, “oralı olma” teriminin etkinlik kazandığını gözlemek mümkündür. İnsan yaşadığı çevreye sahip çıkarak “oralı” olur, oraya emeğini vererek, orayla özdeşleşerek, orayı kendileyerek yersel bir kimlik sağlar. Bir yerin yersel kimliğinin korunması ya da kazanılması için yaşayanlarına “oralı olma” bilincinin aşılması gerekmektedir. Lynch,¹ “*A Theory of Good City*” isimli çalışmasında, bunları “oraya ait olma, benimseme, benim kentim - semtim - mahallem diyebilme, paylaşmayı özendiren toplumsallaşma, sahip çıkma, gurur duyma ifadeleri ile açıklar.

Yine, “âidiyet” ve “oralı olma” kavramları ile yakından ilişkili olan ve 1970’li yıllar sonrasında, çevresel psikoloji vokabülerine girerek insanın çevreyle ilişkisini anlatan diğer bir kavram ise, kendilemedir. Moles,² kendilemeyi, bireyin

Üsküdar’ın
gece görünümü
(arka sayfa)

çevresine (evrene) demir atması, kök salması olarak nitelemekte, antropolojik olarak insanın bir yere ve bunun da ötesinde bir yersel kimliğe (place identity) ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Bu, bireyin psikolojik planda çevreyi, bir iç (bulduğum yer, burası) ve bir dışa (bulunmadığım yer, başka yer) ayırmasıdır.³ Fischer⁴ ise, kendilemeyi, yasal, antropolojik, psikolojik ve kültürel olmak üzere çeşitli yönleriyle açıklar. Yasalar açısından ağırlıklı olarak mülk edinme yönüyle ele alınan kendileme kavramı, antropolojik açıdan insanın kendini gerçekleştirme eylemi temeline dayandırılırken, psikolojik açıdan ise duyuşsal - devimsel - algısal yönden kendi kontrolünü sağlayabilmesi ile açıklanır. Bireyin, mekanla yakınlık kurması, keşfetmesi, sınırlandırması, el koyması, hakim olması, düzenlemesi ve değiştirmesi kendileme sürecinin ürünüdür. Kendilemenin gerçekleşmesi için, o mekana fiziksel olarak sahip olma, zorunlu bir ön koşul değildir. Bu nedenle, kendileme, öncelikli olarak, bir içselleştirme çabasıdır. Bireyin, kendisini bir yere ait hissetmesi, “oralı” olduğunu düşünmesi, yasalar önünde o mekana fiziksel olarak sahip olmasa da, orayı kendisinin hissederek sahip çıkması ile başlayan bu içselleştirme çabası, bireyin o mekanı olumlu yönde biçimlendirme arayışını da beraberinde getirecektir.

Bu nedenle, günümüzde, yerel yönetimlerin birincil derecede önem verdiği konuları alanlarından biri olan kentlilik bilinci oluşturma çabalarının, ancak, o yörede yaşayanlarda oraya yönelik aidiyet duygusunun geliştirilmesiyle ivme kazanabileceği söylenilebilir. Ancak bu aidiyet duygusu, tarih ve toplum kültürü bilincini ortaya çıkarabilecek ve bireyin içinde yaşadığı kentsel mekana ilişkin hak ve sorumluluklarına yönelik farkındalık kazanmasını sağlayabilecektir. Özellikle, korunmaya değer kültürel varlıkların yer aldığı kentsel çevrelerde, yöre yaşayanlarına, bu mirasın gelecek kuşaklara aktarılacak sürdürülebilirliğin sağlanması gerekliliğine yönelik farkındalık duygusunun kazandırılması, bu çevrelerin korunması ve rehabilite edilerek sosyo ekonomik yaşama yeniden kazandırılması sürecinde oldukça önemli görülmektedir. Dünya üzerinde uygulanmış olan koruma politikaları incelendiğinde, yörede yaşayan sosyal grupların gerek kültürel gerekse de ekonomik anlamda yaşam standartlarının iyileştirilmesine ve çevresel yetkinlik bilincinin arttırılmasına öncelik veren programların olumlu sonuçlar verdiği dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada, sınırları önceden belirlenmiş bir koruma politikası olmaksızın, İstanbul’un, özgün yapı dokusunu koruyabilmiş nadir yerleşim alanlarından biri olan Kuzguncuk, örneklem bölge olarak seçilmiştir. Araştırmanın amacı, kültürel yabancılaşma gerçeğini derinden soluyan bir metropolde, bölgenin kendisini sınırlı da olsa koruyabilmesinin ardında yatan etmenlerin neler olabileceğinin sorgulanması üzerine odaklanmaktadır.

2. Yöntem

2.1 Örneklem

Araştırmanın örneklemini Kuzguncuk'da yaşayan yöre halkı oluşturmaktadır. Örneklemin demografik ve kültürel boyutlarda genel nüfusun bir özdeşi olmasını sağlamak amacı ile farklı fizyolojik (yaş, cinsiyet, vb.) ve sosyo-kültürel özelliklere (eğitim, sosyal rol, vb.) sahip olan denekler rastlantısal yöntemle seçilmiştir. Toplam denek sayısı, veri toplama araçlarına göre değişmektedir (açık/yarı açık uçlu sorulara yanıt veren denek sayısı, 50; bilişsel harita tekniği ve anlamsal farklılaşım tekniği kullanılarak hazırlanan ölçme araçlarına yanıt veren toplam denek sayısı 24'tür). Örneklemin yaş ortalaması 38.7, yörede ortalama yaşama süresi ise, 19.3 yıldır.

2.2 Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak insan çevre araştırmalarında kullanılan (1) anlamsal farklılaşım tekniği (semantic differential), (2) bilişsel harita tekniği (cognitive mapping) ve görsel araştırma teknikleri arasında yer alan (3) fotoğraf tekniği kullanılmıştır. Anket bütününde, katılımcının yaş, cinsiyet, yörede yaşama süresi gibi sosyo demografik özelliklerine yönelik soruların yanı sıra, aidiyet, çevresel bağlılık, çevreyi kendileme olguları üzerine açık/yarı açık uçlu sorular yer almıştır.

2.2.1 Anlamsal Farklılaşım Tekniği

Uyarının karşıt sıfat çiftleri ile değerlendirilmesi amacıyla orijinal metni, Osgood, Suci ve Tannenbaum⁵ tarafından geliştirilen ve bireyin mekansal uyarana yüklemiş olduğu anlamsal değeri ölçmek amacıyla, sosyal psikoloji, çevresel psikoloji, tasarım araştırmalarında yaygın bir kullanım alanına sahip olan anlamsal farklılaşım tekniğinin bu çalışmada, veri toplama aracı olarak kullanılmasının nedeni, tek mekan ölçeğinden kentsel ölçeğe, bir çevrenin birden çok niteliğinin değerlendirilmesine ve faktörlerin önem sırasına göre derecelendirilmesine olanak veren yapısından⁶ kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, anlamsal farklılaşım tekniği, yörede yaşayanların Kuzguncuk'a nasıl bir anlamsal değer yüklediğinin ve Kuzguncuk hakkında nasıl bir imaja sahip olduğunun sorgulanması amacıyla kullanılmıştır.

Anlamsal farklılaşım tekniği kullanılarak oluşturulan soru formu, ilki sıfat çiftlerini, ikincisi, açıklamalı nitelendirmeleri kapsamak üzere, 2 bölüm halinde katılımcıya sunulmuş ve toplam 43 sıfat ve nitelendirme çifti kullanılmıştır (Şekil 1). Sıfat ve nitelendirme çiftleri, yöreyi görsel ve mimari karakter bağlamında tanımlayan boyutlar, sosyal yaşantısal anlamsal değerini ifadelendiren boyutlar ve sosyal donatıların yeterliliği, konut standartları, ulaşım, planlama gibi işlevsel öğeleri nitelendiren boyutlar olmak üzere çeşitli faktör gruplarına ayrılmıştır.

Anlamsal Farklılaşım Tekniğinin kullanımı, üç aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir.

İlk aşamada, toplam 43 nitelendirme çifti içinden katılımcı için, değerlendirme ölçütü olarak diğerlerine oranla daha önemli olan 20 tanesinin seçilerek, 7 dereceli likert tipi bir ölçek üzerinde derecelendirilmesi istenmiştir. İkinci aşamada, katılımcılara ikinci bir indirgeme yaptırılarak, Kuzguncuk'un değerlendirilmesinde en etken gördükleri 8 nitelendirmenin seçilmesi istenmiştir. Bu aşamada, derecelendirme söz konusu değildir. Üçüncü aşamada ise, ölçekte A sütununda verilmiş olan ve genel kanı doğrultusunda pozitif olarak görülen sıfat ve nitelendirmeler kullanılarak, nitelikli çevre kriterlerini betimleyen cümleler kurulmuştur. Bu aşamada, katılımcıya verilen 43 cümle içinde yer alan ifadeler arasında bir çevreyi görsel ve yaşamsal anlamda nitelikli olarak tanımlamada en etken olan 10 tanesini seçerek işaretlemeleri istenmiştir. Anketin bütünü içerisinde bu bölüm, anlamsal farklılaşım ölçeği ile ardıl olarak uygulanmadığı için, cümlelerin sıralanmasına değişiklik yapılmamıştır. Bireyin seçme şansı olsa, kendisine yaşama mekanı olarak seçeceği yerin sahip olması gereken en önemli özelliklerin ve nitelikli çevre kriterlerinin saptanması amacını taşıyan bu aşamanın gerçekleştirilmesindeki ana neden, birinci ve ikinci aşamalarda Kuzguncuk'un betimlenmesinde etken görülen nitelikler ile nitelikli çevre kriterlerinin örtüşüp örtüşmediğinin saptanmasıdır.

2.2.2 Bilişsel Harita Tekniği

Anlamsal Farklılaşım Tekniğine benzer şekilde, çevresel psikoloji araştırmalarında yaygın bir kullanım alanına sahip olan ve genellikle bireyin belirlenen bir mekanı, yapıyı ya da kentsel çevreyi çizimsel olarak ifade etmesi istemi ile gerçekleştirilen Bilişsel Harita (cognitive mapping) tekniğinin bu çalışmada veri toplama aracı olarak kullanılmasının nedeni ise, örneklemin Kuzguncuk fiziksel kent mekanına yönelik farkındalık düzeyini ölçme amacıdır.

Bu çalışmada, tekniğin kullanımı, üç aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada, Bilişsel Harita tekniği yalın olarak kullanılmıştır. Bu aşamada, katılımcıya, *“Kuzguncuk’u hiç bilmeyen bir kişiye Kuzguncuk’u anlatmanız gerekseydi, nasıl bir çizimle anlatırdınız? Bir yabancıya Kuzguncuk’u tarif ettiğinizi farz ederek bir çizim yapabilir misiniz?, Yaptığınız çizim üzerine belli başlı öğeleri, hatırlayabildiğiniz kadarı ile isimlerini yazarak işaretleyebilir misiniz?”* sorusu yöneltilmiştir.

İkinci aşamada, taban haritalara ek tekniği kullanılmıştır. Bu aşamada, katılımcıya, Kuzguncuk'un basit bir taban haritası verilmiş (Şekil 2), ardından, katılımcıdan bu taban haritası üzerine, hatırlayabildiği kadarıyla, yol, sokak, yapı, dini yapı, yeşil alan gibi öğelerin isimlerini yazması istenmiştir. Birinci aşamada, bilişsel harita tekniğinin yalın kullanımından sonra, ikinci aşamada, taban haritalara ek tekniğinin gerçekleştirilmesinin nedeni, bireyin zihninde yörenin tanımlı bir şeması yer almasına rağmen, bu şemayı çizimsel olarak ifade etme ye-

KENTLİLİK BİLİNCİNİN OLUŞUMUNDA
ÖNEMLİ BİR KAVRAM OLARAK ÂİDİYET

1	A	çok	oldukça	biraz	oldukça	biraz	oldukça	çok	B
		3	2	1	0	1	2	3	
SEMANTİK AYRIM ÖLÇEĞİ	eski								yeni
	bakımlı								bakımsız
	korunmuş								harap
	temiz								kirli
	sessiz								gürültülü
	hareketli								durağan
	huzurlu								huzursuz
	rahatlatıcı								sıkıntı verici
	dinlendirici								yorucu
	insancıl								mekanik
	güzel								çirkin
	özgün								sıradan
	tarihi								tarihi değil
	çağdaş								çağdışı
	yalın								aşık
	etkileyici								alelade
	ilgi çekici								sıkıcı
	sürprizli								monoton
	çeşitli								tekdüze
	görkemli								mütevazı
konforlu								konforsuz	
gelişmiş								ilkel	
ferah								sıkışık	
geniş								dar	
tanımlı								tanımsız	
2	A	çok	oldukça	biraz	oldukça	biraz	oldukça	çok	B
		3	2	1	0	1	2	3	
Manevi anlamda.....	bağlayıcı								bağlayıcı değil
Sosyal anlamda	sıcak								soğuk
Mimari anlamda	nitelikli								niteliksiz
Mimari anlamda kendi içinde.....	uyumlu								uyumsuz
Mimari anlamda insan ölçeği ile.....	uyumlu								uyumsuz
Planlama açısından	düzenli								düzensiz
Park, sinema gibi sosyal donatılar ...	yeterli								yetersiz
Sosyal aktivite olanakları	yeterli								yetersiz
Yeşil alan-doğa ile ilişkisi.....	iyi								kötü
Trafik düzeni-ulaşım	sorunsuz								sorunlu
Konut standartları	yüksek								düşük
Yaşamak için	cazip								cazip değil
İnsan-komşuluk ilişkileri.....	güçlü								zayıf
Kavranma, hatırlanma açısından	hatırda kalıcı								geçici
Dışa açılma açısından	açık								kapalı
Tanınma, bilinme açısından	medyatik								medyatik değil
Bakılma-korunma açısından.....	sahipli								sahipsiz
Farklı dinlere ve kültürlere	açık								kapalı

Şekil 1: Anlamsal Farklılaşım Tekniği. 1. Aşama Süperpozisyonu

tisinin bulunmadığı durumlarda, taban harita vasıtasıyla ipucu vererek Kuzguncuk fiziksel kent dokusuna yönelik farkındalık düzeyini ölçme amacıdır.

Üçüncü aşamada ise, taban haritaya ek tekniğinin yanı sıra fotoğraf tekniği kullanılmıştır. Bu aşamada, katılımcıya, Kuzguncuk'da yer alan tarihsel ve/veya anlamsal değere sahip bazı fiziksel kent öğelerinin (sivil yapı, kamu yapısı, dini yapı, kamusal alan, yeşil alan, vb.) fotoğrafları verilmiş, fotoğraflar üzerindeki numaraların yardımıyla, fotoğrafın betimlediği öğenin taban haritası üzerindeki

Şekil 2: Bilişsel Harita Tekniği. 2. Aşama Kuzguncuk Taban Haritası

yerinin belirtilmesi istenmiştir. Bu aşamanın gerçekleştirilmesindeki amaç, katılımcının, bilişsel harita tekniğinin yalın olarak gerçekleştirildiği ilk aşamada, başarılı olamadığı durumlarda, günlük yaşamsal çevresinde yer alan kentsel öğeleri hatırlatarak ipucu vermektir. Katılımcı, içinde yer aldığı çevrede, her gün karşılaştığı bu öğelere aşina olduğu ve detaylı olarak tanıdığı halde çizimsel olarak ifade edemediği için mi bilişsel haritasında yer verememiştir, yoksa, gerçekten de bu öğelerin varlığının farkında değil midir?

2.2.3 Fotoğraf Tekniği

Çalışmada anlamsal farklılaşım tekniği ve bilişsel harita tekniğinin yanı sıra, veri toplama aracı olarak kullanılan yöntem fotoğraf tekniğidir. Bu aşamada, katılımcıya 50x70 ebatlarında bir altlık üzerine yerleştirilen 39 adet fotoğraf gösterilmiş, bu fotoğraflar içinden Kuzguncuk'u en iyi betimleyen 5 tanesinin seçilerek işaretlenmesi istenmiştir. Amaç, yöre halkının izlenimlerine göre, Kuzguncuk fiziksel kent kimliğinin oluşumunda belirleyici olan imgelem öğelerinin tespitidir.

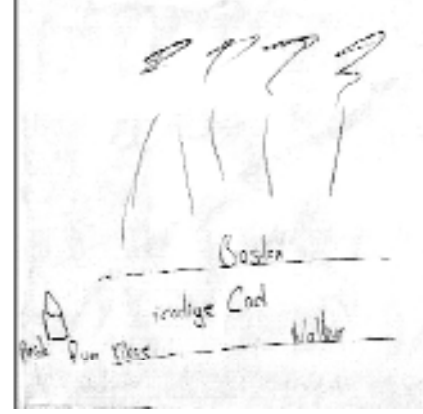
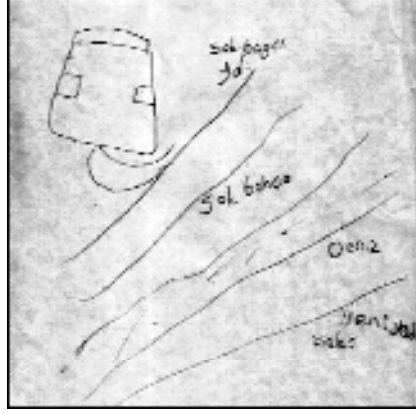
3. Bulgular

Âidiyet, çevreyi kendileme, çevresel bağlılık olgularına ilişkin açık/yarı açık uçlu sorulara verilmiş olan yanıtlar irdelenmiştir. Mekan kavramı ile ilişkili olarak değerlendirildiğinde, bireyin kendisini bir yere ait hissetmesi olarak ifade edilebilecek "aidiyet" duygusunun varlığını ve derecesini ölçmek üzere yöneltilmiş olan "*Kendinizi Kuzguncuk'luymuş gibi hissediyor musunuz?*" sorusunun evet yanıtı ile cevaplandırılma frekansının oldukça yüksek olduğu görülmüştür.

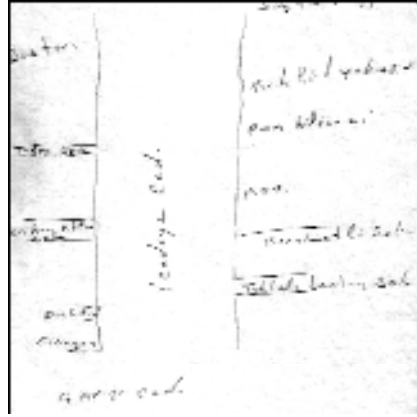
“İstanbul içinde kendi seçeceğiniz bir yerde yaşama şansı verilmiş olsaydı, nere -
yi tercih ederdingiz?” sorusuna karşılık verilen yanıtlarda, yörede yaşanı-
lan süre arttıkça, Kuzguncuk’un seçilme sıklığının arttığı gözlemlenmiştir. Bu
soruya Kuzguncuk yanıtını veren bireylerin, çevreyi kendileme olgusuna ilişkin
sorulara da çoğunlukla olumlu yanıtlar verdiği, yöreyi koruma, sahiplenme ve
sıhhileştirme amacı ile yapılmış olan eylemlere katılmış olduklarına dair söy-
lemlerde buldukları dikkat çekmektedir. Bulgular, bir yerde yaşama süresinin
uzunluğu ile o yere fiziksel ve psikolojik anlamda bağlanma ve orayı kendileme
arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu öne süren literatürü destekle-
mektedir.

3.1 Anlamsal Farklılaşım Ölçeği Bulguları

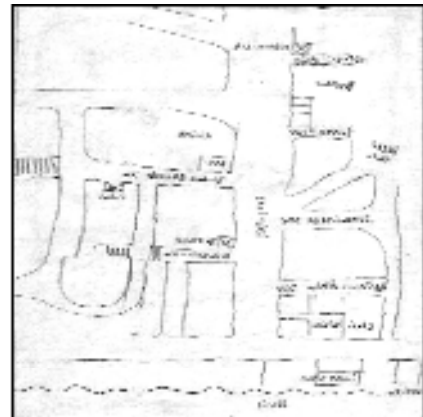
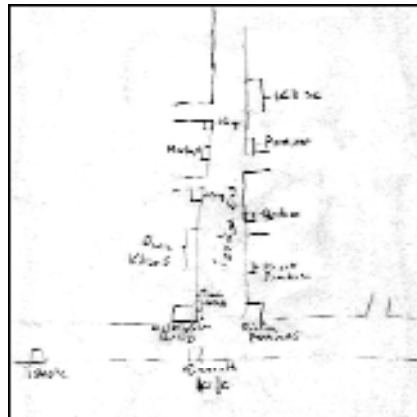
Kuzguncuk’un değerlendirilmesinde diğerlerine oranla daha önemli görülen 20
sıfat ve nitelendirme çiftinin seçilmesi ve derecelendirilmesi ile gerçekleştirilen
anlamsal farklılaşım tekniği birinci aşama bulguları, örneklem gruba ait verile-
rin tümünü kapsayan bir süperpozisyon aracılığı ile grafik dil ile ifade edilmiş-
tir (Şekil 1). Anlamsal Farklılaşım Tekniği birinci aşama süperpozisyonunda en
belirgin yoğunluk, manevi anlamda bağlayıcı olma nitelendirmesi üzerinde gö-
rülürken, korunmuş olma, tarihi olma, ilgi çekici olma onu izleyen nitelendirmel-
erdir. İnsan komşuluk ilişkilerinin güçlülüğü, farklı dinlere kültürlere açık ol-
ma, hatırda kalıcı olma sıklıkla seçilerek derecelendirilen nitelendirmeler ara-
sında yer alırken, sosyal donatıların yetersizliğine, sosyal aktivite olanaklarının
yetersizliğine yönelik ifadelerin seçilme frekansının yüksek olduğu gözlenmiş-
tir. Ölçeğin, sıfat çiftlerinden oluşan birinci bölümünde, A sütununda verilmiş
olan ve genel kanı doğrultusunda pozitif olarak görülen sıfatların derecelendiril-
me oranı yüksek iken, nitelendirmelerden oluşan ikinci bölümde yer alan, özel-
likle sosyal donatılar, konut standartları, planlama, ulaşım gibi çevrenin kulla-
nım değerine yönelik ifadelerin negatif yönde (B sütunu) derecelendirilme fre-
kansının pozitif yöne (A sütunu) oranla daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir.
Katılımcılara ikinci bir indirgeme yaptırılarak, Kuzguncuk’un değerlendirilme-
sinde en etken görülen 8 sıfat ve/veya nitelendirmenin seçilmesinin istendiği
ikinci aşamada tarihi, ilgi çekici, eski ifadeleri öncelikli olarak belirtilmiştir.
Kuzguncuk imajını belirleyen en önemli karakteristiklerin belirlendiği bu aşı-
mada, katılımcılar, ilk aşamadan farklı olarak, sosyal donatıların yeterliliği, ula-
şım ve trafik düzeni, konut standartları, planlama gibi işlevsel öğeleri nitelendi-
ren boyutlara yer vermemiştir. Bu bulgu, yöre halkının, çevresini kullanım de-
ğerine yönelik yararsal boyutu ile algılamasına rağmen, imajın belirlenmesinde
bu kriterlerin geri planda kaldığı, yöresel imajı kendi öznel izlenimlerinden öte,
çok yönlü bir bakış açısı ile değerlendirdikleri sonucunu ortaya koymuştur. Ka-
tılımcıların, “ilgi çekici” sıfatını, yöresel imajı belirleyen en etken karakteristik-
lerden biri olarak göstermesi, bu çok yönlü bakış açısının en belirgin örneğidir.
Örneklemin, kendileri için artık alışkanlık düzeyinde olan, ancak, yöreyi çok iyi
tanımayan ya da ilk kez gören bireylerin kullanabileceği ilk imaja yönelik olan
bu nitelendirmeyi yöresel imajı belirlemede en etken ilk üç kriter arasında

Şekil 3: Bilişsel Harita Tekniği. 2. Aşama Katılımcı örnekleri

Şekil 4: Bilişsel Harita Tekniği. 1. Aşama Katılımcı örnekleri

Şekil 4: Bilişsel Harita Tekniği. 1. Aşama Katılımcı örnekleri

göstermiş olması dikkat çekicidir. Yine, Kuzguncuk'u en iyi nitelendiren ilk üç kriter arasında, "tarihi" nitelendirmesinin yer alması, halkın, Kuzguncuk imajında tarihi bir dokuya sahip olmasının ne denli etken bir faktör olduğunun bilincinde olduğunu göstermektedir

Bireyin seçme şansı olsa, kendisine yaşama mekanı olarak seçeceği yerin sahip olması gereken en önemli özelliklerin ve nitelikli çevre kriterlerinin saptanması amacını taşıyan üçüncü aşamada katılımcılara verilmiş olan cümleler içinden seçilme frekansı en yüksek olan ifadeler, "Nitelikli çevrede, çocuk parkı, sinema, kültür tesisleri gibi sosyal donatılar yeterli olmalıdır", "Nitelikli çevrede konut standartları yüksek olmalıdır", "Nitelikli çevre konfor koşullarına sahip olmalıdır" ifadeleri olmuştur. Sosyal donatıların yeterliliğine, konut standartlarına, konfor koşullarına ilişkin olan bu ifadelerin, Anlamsal Farklılaşım ölçeğinin birinci aşamasında, negatif yönde (B sütunu) derecelendirilme frekansının diğer boyutlara oranla daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Bu bulguya göre, çevrenin kullanım değerine yönelik yararsal ögeler, yöre halkının nitelikli çevre tanımında en etken kriterler arasında yer almasına rağmen, Kuzguncuk imajını belirleyen faktörler arasında öncelikli olarak yer almamaktadır. Yöre, yöre halkının, yaşama mekanı olarak seçebileceği nitelikli çevre tanımında etken olan konforlu olma, yüksek konut standartlarına ve yeterli sosyal donatıya sahip olma niteliklerini taşımamaktadır. Ancak, çalışma bir bütün olarak değerlendirildiğinde, çevresel tercih, çevresel bağlılık olgusuna ilişkin açık uçlu sorular arasında yer alan "İstanbul içinde kendi seçeceğiniz bir yerde yaşama şansı verilmiş olsaydı, nereyi tercih ederdiniz?" sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde, Kuzguncuk ifadesinin tekrarlanma frekansının oldukça yüksek olduğu gözlenmektedir. Buna göre, Kuzguncuk, nitelikli çevre tanımında vazgeçilmez olarak nitelendirilen kriterleri taşımamasına rağmen, halkın seçme şansı olsa, yeniden yaşama mekanı olarak tercih edeceği yerdir. Yöredeki kalıcı nüfus profili ile de somut olarak desteklenen bu bulgu, Kuzguncuk'da yerleşen bireylerin yaşadıkları kentsel mekana yönelik aidiyet duygusunu ve çevresel bağlılığın derecesini oldukça belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır.

3.2 Bilişsel Harita Tekniği Bulguları

"Kuzguncuk'u hiç bilmeyen bir kişiye Kuzguncuk'u anlatmanız gerekseydi, nasıl bir çizimle anlatırdınız? Bir yabancıya Kuzguncuk'u tarif ettiğinizi farz ederek bir çizim yapabilir misiniz?" sorusuyla yöneltilen Bilişsel Harita tekniğinin yalın olarak kullanıldığı birinci aşamada, katılımcılar, çizim dilinin ancak profesyonellerin uygulayabileceği bir yeti olduğu düşüncesi ile çizimsel ifade kullanmaktan kaçınmış ya da zorluk çektiğini sözel olarak ifade etmiştir. Örneğimin, büyük çoğunluğunun, çizimine öncelikli olarak İcadiye Caddesini belirterek başladığı, ikincil olarak ona dik olan sahil yolu ile denizi belirttiği ve ardından bu hareket noktalarını röper olarak diğer imgelem ögelerini belirttiği gözlenmiştir. Çizimlerde, cami, kilise, sinagog gibi dini yapılar, en etken landmarklar olarak yer almıştır. Katılımcıların sözel ifadelerinde, cami ve sinagogun birbirine

Şekil 6: Bilişsel Harita Tekniği. 3. Aşama Kentin detayı olarak nitelendirilebilecek yapılar

Şekil 6: Bilişsel Harita Tekniği. 3. Aşama Kentin detayı olarak nitelendirilebilecek yapılar

yakın olarak konumlanması, yörenin farklı dinlere kültürlere açık, hoşgörülü olma niteliğinin simgesi olarak gösterilmiştir. Bilişsel harita uygulamasında da, bu simgesel anlamın çizimlere yansıdığı dikkat çekmektedir.

Katılımcıların benzer sosyo kültürel alt yapıya sahip olmaması ve eğitim durumlarının farklı olması, bilişsel harita tekniği bulgularının heterojen bir yapı göstermesine neden olmuştur. Bir grup katılımcının, Kuzguncuk'un basit bir krokisinin çizilmesi istenen ilk aşamada güçlük çektiği ve buna ek olarak ipucu olarak Kuzguncuk haritasının verildiği ikinci aşamada da ölçekli haritayı okumada zorlandığı gözlenmiştir. Bu grubun çizimlerinde resimselliğin varlığı dikkat çekmektedir (Şekil 3). Sosyo demografik özellikleri irdelendiğinde, bu bireylerin genellikle ilkokul mezunu olduğu gözlenmiştir. Diğer bir grup katılımcının, yörenin fiziksel dokusunun çizim dili ile ifade edilmesine yönelik olan ilk aşamada güçlük çekmesine rağmen, ikinci aşamada Kuzguncuk haritasını okumada ve yol, sokak, yapı, dini yapı, yeşil alan gibi öğeleri taban haritası üzerinde göstermede zorlanmadığı görülmüştür. Bu grubun genellikle, ortaokul ve lise mezunu olan bireylerden oluştuğu dikkat çekmektedir (Şekil 4). Çoğunlukla lise ve üniversite mezunu olduğu gözlenen üçüncü grubun ise, çizimlerinde, yolların sınırların net olarak ayrıldığı, ada parsel özelliklerinin ve topoğrafik özelliklerin belirtildiği, bağlantıların açılar yardımı ile gösterilmeye başladığı dikkat çekmektedir. Bu grubun çizimlerinde, mekanların isimlerin yanı sıra plan düzeni ile ifade edildiği, resimselliğin azaldığı, haritalarda ağlanma ve ızgaralaşmaların yer almaya başladığı gözlenmiştir (Şekil 5).

Farklı eğitim alt yapısına sahip her üç grup, bilişsel harita tekniğinin yalın olarak kullanıldığı ilk aşamada ve Kuzguncuk taban haritasının ipucu olarak verildiği

Şekil 7

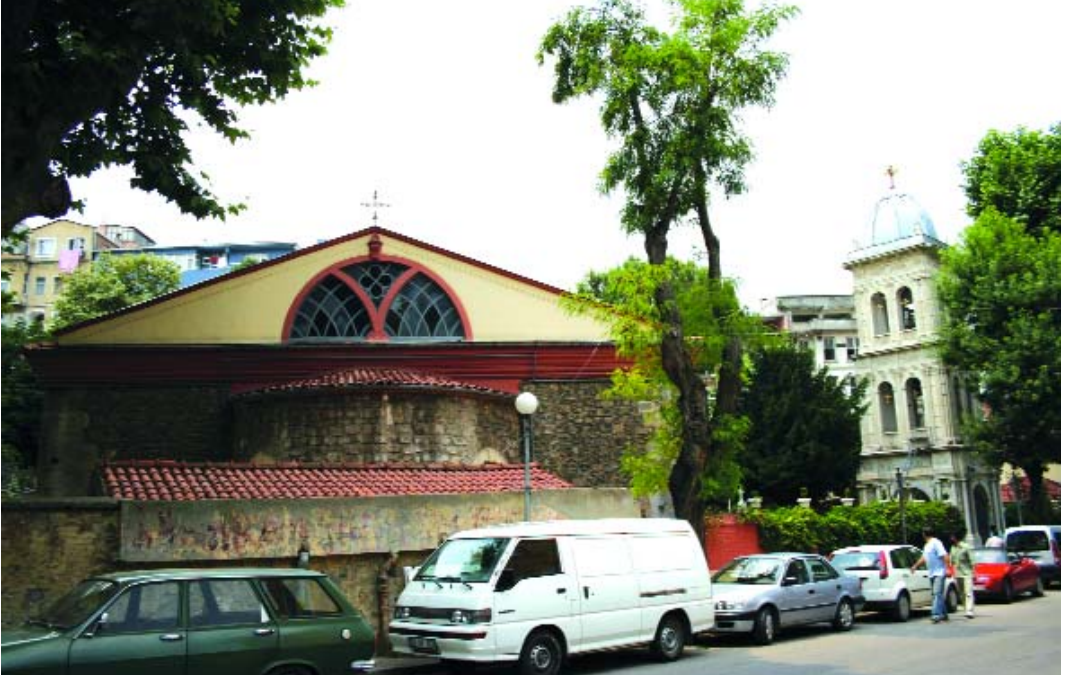
ikinci aşamada farklı düzeylerde performans göstermiş olmasına rağmen, fotoğraf tekniğinin kullanıldığı üçüncü aşamada bu performans farklılığı oldukça azaldır. Kuzguncuk'da yer alan tarihsel ve/veya anlamsal değere sahip bazı fiziksel kent öğelerinin (sivil yapı, kamu yapısı, dini yapı, kamusal alan, yeşil alan, vb.) fotoğraflar yardımı ile tanınmasının istendiği bu aşamada, katılımcıların tamamına yakın bir bölümünün Kuzguncuk imajının belirleyici kimlik öğeleri arasında yer almayan yapıları dahi tanıdığı görülmüştür. Katılımcıların bir bölümü, taban haritasını okumakta güçlük çektiği için fotoğrafların temsil ettiği yapıları kroki üzerinde yerleşmekte zorlansa da, bu yapıları ve konumlarını oldukça iyi bilmektedir. Belirgin bölgelerde konumlanmayan, dikkat çekici özelliğe sahip olmayan, kentin detayı olarak nitelendirilebilecek bu yapıların dahi tanınması, yöre halkının içinde yaşadığı çevrenin fiziksel dokusuna yönelik farkındalık düzeyini belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır (Şekil 6).

Her ne kadar farklı eğitim geçmişine sahip örneklerin bir bölümü, çizim dilini bir ifade aracı olarak kullanmakta güçlük çekse de, bulgular, yöre halkının zihninde, Kuzguncuk fiziksel dokusuna ilişkin belirgin bir şemanın var olduğunu göstermektedir. Bu şemanın varlığı, "yörede yaşanan süre, bireyin fiziksel çevresine yönelik farkındalık düzeyinde etkindir" varsayımından hareketle, bölgedeki nüfus profilinin kalıcı olmasına dayandırılabilir gibi, Kuzguncuk fiziksel kent dokusunun, sınırlarla tanımlı, inceleme öğelerinin çeşitliliği ile zenginleşmiş, okunabilir bir strükture sahip olması ile de açıklanabilir. Kuzguncuk, bu yönüyle, hatırdaki kalıcı, tanımlı, kavranması kolay, okunabilir geleneksel kent struktürlerinin en belirgin örneklerinden biri olarak gösterilebilir ki, bu struktür,

KENTLİLİK BİLİNCİNİN OLUŞUMUNDA
ÖNEMLİ BİR KAVRAM OLARAK ÂİDİYET

Şekil 8

Şekil 9

Şekil 10

Şekil 11

monotonluk ve düşük düzeyli görsel organizasyon sunan günümüz kentsel çevrelerinin düzenlenmesinde, kentsel tasarım bağlamında örnek teşkil etmektedir.

3.3 Fotoğraf Tekniği Bulguları

Yöre halkının izlenimlerine göre, Kuzguncuk fiziksel kent kimliğinin oluşumunda belirleyici olan kimlik öğelerinin saptanması olan bu aşamada, katılımcılara verilmiş olan 39 adet fotoğraf arasından Kuzguncuk'u en iyi betimleyen 5 tanesinin seçilmesi istenmiştir. Seçilme frekansı en yüksek olan fotoğraf, Kuzguncuk'un boğaza açılan kapısı olan iskele meydanını ifade eden 13 numaralı resimdir (Şekil 7). Bulgu, Kuzguncuk'un, tüm kendine özgü karakteristik özelliklerinden önce, boğaz köyü imgelemine en baskın karakteristiği olduğu düşüncesini ortaya koymaktadır. Seçilme frekansı en yüksek olan ikinci fotoğraf, yöredeki sivil mimari örneği tarihi ahşap konut dokusunu simgeleyen 04 numaralı resim (Şekil 8), üçüncü fotoğraf ise, yörenin farklı din ve kültürlerin yaşadığı tarihsel bir bağlama sahip olduğu gerçeğini simgeleyen 10 numaralı resimdir (Şekil 9). Bu fotoğrafları sırasıyla, İcadiye caddesine açılı açılan teğet sokakları, sokak başlarındaki hareketli perspektifi ve köşe yapılarının zenginliğini simgeleyen 12 (Şekil 10) ve 06 numaralı resim (Şekil 11), cami, sinagog ve kilisenin bir arada yer aldığı bölgeyi temsil eden 08 numaralı resim (Şekil 12) ve Kuzguncuk'un girişi olarak nitelendirilebilecek alanı gösteren 14 numaralı resim izlemektedir.

Şekil 12

Şekil 13

KENTLİLİK BİLİNCİNİN OLUŞUMUNDA
ÖNEMLİ BİR KAVRAM OLARAK AİDİYET

Şekil 13

Şekil 14

Şekil 14

Yörenin fiziksel dokusunu ve mimari karakterini simgeleyen fotoğrafların seçilme frekansının yüksek olduğu gözlenirken (Şekil 13), yöredeki yaşamı ve sosyal dokuyu karakterize eden fotoğrafların (R17: kapı eşiğinde muhabbet eden insanlar, R21: imece usulü çalışmalar, R22:pazar yeri ve insanlar) (Şekil 14) seçilme frekansının oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir. Bulgu, yöre halkı açısından, yapısal çevrenin kullanıma yönelik yararsal değeri etken olmasına rağmen, Kuzguncuk imajını çok yönlü bir bakış açısı ile değerlendirdikleri sonucunu ortaya koymaktadır.

4. Sonuçlar

Bulgular, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, sonuçlar, yöre yaşayanlarının Kuzguncuk'un tarihsel anlamsal değerine yönelik, fiziksel dokusuna yönelik farkındalık ve bilinç düzeyini ortaya koymakta, kentlilik bilinci olarak ifade edilebilecek bu farkındalığın oluşumunda "aidiyet" duygusunun önemine dikkat çekmektedir.

Bugün, korunmaya değer özgün niteliği olan kentsel çevrelerde, yöre yaşayanlarının sosyo-ekonomik düzeyini yükseltmek amacıyla, her hangi bir sosyal fon desteğinin bulunmadığı durumlarda, ne yazık ki, doğrudan ya da dolaylı olarak gerçekleşen bir "yerinden edilme" (displacement) süreci yaşanmaktadır. Köhneleşmiş çöküntü bölgeleri olarak nitelendirilen bu alanlarda, tekil yapılar üzerinde ya da yapısal çevrede fiziksel yenilemeler gerçekleştirilirken, eski sakinlerin, yerlerini, ekonomik düzeyi yüksek yeni bir sosyal gruba bıraktığını gözlemek mümkündür. Konut ve arsa değerlerinin artması, kira bedellerinin yükselmesi ile başlayan ve literatürde, "seçkinleştirme", "soylulaştırma", "mutenalaştırma" (gentrification) gibi çeşitli ifadeler ile kavramsallaştırılan bu süreç, yöre yaşayanlarının gönüllü ya da gönülsüz olarak, kısa ya da daha uzun vadelerde, yaşadıkları çevreyi terk etmesine neden olmaktadır.

Kuzguncuk örneğinde, böylesi bir sosyal dönüşüme sebebiyet vermemek için ekonomik bir destek fonu işlev görmemesine rağmen, sürecin sancılı yaşanmaması çeşitli nedenlere dayandırılabilir. Öncelikle, bu araştırma sonuçlarının da desteklediği üzere, yöre halkı, yaşadığı mekana sahip çıkmaktadır. Yapılaşma tehlikesine karşı bostanı koruma mücadelesi, trafo talebine karşı gerçekleştirilen sistematik karşı duruş gibi sivil toplum hareketleri ile somut olarak desteklenen bu sahiplenme duygusu, yöredeki yerleşik nüfusun yaşadıkları konutu elden çıkarıp, başka bir çevreye yerleşerek, tüketim standartlarını yükseltmek yerine, ekonomik rant bağlamında, eskisinden daha değerli bir konutta, Kuzguncuk'da yaşamaya devam etme tercihini kullanması ile sonuç bulmuştur. Kira bedellerinin yükselmesi nedeniyle, yöredeki yerleşik nüfusun ikinci, üçüncü ve sonraki kuşaklarının yöreden ayrılmamasını sağlamak amacıyla, Kuzguncuklu'nun Kuzguncuklu için farklı bir kira politikası uyguladığını gözlemek mümkündür. Yörenin filmlerin, belgesellerin, sergilerin, bienallerin gerçekleştirildiği sanatsal bir

çekim merkezi haline gelmesi, kültürel bir yenilenmenin yanı sıra ekonomik bir hareketliliği de beraberinde getirmiştir. Kuzguncuk'a yerleşmek isteyen nüfus profiline, yerleşim alanını farklı dinlere kültürlerle kucak açan, insani komşuluk ilişkileri güçlü, huzur verici doğasıyla çekici bulması ve yerleşme sürecinde Kuzguncuk'un mevcut fiziksel dokusunun yanı sıra sosyal dokusunu korumayı görev bilmesi, yöre sakinleri ile yeni yerleşenler arasında bir dil birliğinin oluşmasını sağlamış, Kuzguncuk'un boş arsalarının ve yeşil alanlarının betonlaştırılması isteğine yönelik, güçlü bir karşı duruş hareketinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Özetle, Kuzguncuk'un fiziksel ve sosyal dokusu, devlet ya da Avrupa Birliği, UNESCO gibi çeşitli kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen fon destekli kapsamlı bir program olmaksızın korunabilmiştir. Bu sonuca neden olan en temel etmen, Kuzguncuk'da yaşayan yerel nüfusun, yaşadığı kentsel çevreye yönelik aidiyet duygusu, bilinç ve farkındalık düzeyidir. Yaşayanlar, kendisini Kuzguncuk'a, Kuzguncuk'u kendisine ait hissetmektedir ki, yörenin diğer tarihsel dokuya sahip özgün niteliği olan çevrelere oranla daha iyi korunabilmesinin ardında yatan temel etmenlerden biri de, bu "aidiyet" duygusudur. Bu nedenle, korumaya değer nitelikli çevrelerde sıhhileştirme ve yenileme çalışmalarında, sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için, sosyal çevre olgusunun önemini göz ardı etmeyen bütünsel bir anlayışın hakim olması sağlanmalı, yerel nüfusun "yerinden edilmesi" ile sonuç bulacak koruma politikalarının gerçekleştirilmesinden özenle kaçınılmalıdır. Kuzguncuk örneğinde, kendiliğinden gerçekleşen bu sürecin, diğer tarihsel değere sahip bölgeler için hazırlanacak koruma politikaları açısından, emsal teşkil edebileceği düşünülmektedir.

DİPNOTLAR

- 1 K. Lynch, *A Theory of Good City Form*, The MIT press, 1981.
- 2 A. Moles, E. Rohmer, *Psychologie de l'Espace (Psychology of Place)*, Casterman, Paris 1978.
- 3 N. Bilgin, *Fiziksel Mekandan İnsani ya da İnsanlı Mekana*, Mimarlık, 90(3), İstanbul 1990.
- 4 G. N. Fischer, *Le champ du social*, Dunod, Paris 1990.
- 5 C. Osgood, G. Suci, P. Tannenbaum, *the Measurement of Meaning*, University of Illinois Press, Urbana 1957.
- 6 M. Krampen, *Environmental Meaning, Advances in Environment Behaviour and Design*, edited by: E. Zube, G.T. Moore, Plenum Press, London 1991.

Üsküdar Kentsel Dönüşümünde Batılı Etkilerle Oluşan Üç Semt “Kuzguncuk, Bağlarbaşı, Selimiye”

ALİ DOST ERTUĞRUL
Yüksek Mimar

Bizans devrinde küçük bir kasaba olan Üsküdar, İstanbul’un fethinden önce de Türkler tarafından yerleşilen bir yer olmakla birlikte fethi takiben planlı bir iskân hareketine bağlı olarak köklü bir değişime uğramış ve büyümeye başlamıştır. Üsküdar, sultanlar ve aileleri ile vezirler ve ileri gelenler tarafından yaptırılan cami, külliyeler ve tekkeler çevrelerinde gelişmeye başlamıştır.¹ Bu yönüyle bakıldığı zaman Üsküdar, Anadolu’da birçok şehirde de görülen gelişme dinamikleriyle ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan şehir dokusu plansız organik bir yapı göstermektedir. Üsküdar, “Osmanlı Şehri” tanımlarıyla da açıklanan geleneksel ortaçağ kent yapısını XIX. yüzyıl başına kadar sürdürmüştür. Ulaşım imkânlarının gelişmesi, Suriçinin eski cazibesini kaybetmesi sonucu XVIII. yüzyılda İstanbul nüfusunun Tarihi Yarımada da çok artmadığı, buna karşılık Haliç, Boğaziçi ve Üsküdar’da yoğunlaştığı görülmektedir.²

Üsküdar kentsel dokusu, XIX. yüzyıldan itibaren içeriden ve dışarıdan oluşan etkilerle değişime ve dönüşüme başlamıştır. Kentsel dokudaki batılılaşma etkileri yönetim katından geldiği gibi, Üsküdar da örneğini gördüğümüz şekliyle sivil halktan da gelmiştir. Batılı etkilerle birlikte planlama ve düzenleme isteğine bağlı olarak düzenli sokak ve cadde yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca devrin batılı mimari üslupları ile yeni yapılar inşa edilmiştir.

Üsküdar kentsel dokusunda “Kentsel Değişimi ve Dönüşümü” tetikleyen süreçte oluşan etkilerle geleneksel yapıdan farklı bir şekilde yapılanma başlamıştır. Bu yapılanma kendini birkaç şekilde göstermiştir. Birincisi yeni kurulan yerleşim tamamen batılı şehircilik ve mimari anlayışla inşa edilmiştir. İkincisi ise eski yerleşimin olduğu yerlerde batı üsluplarına ve yapım tekniklerine göre yeni

1920 Tarihli Bilâd-ı Selâse Haritasına göre Üsküdar Yerleşimi

yapılar yapılmıştır. Her iki düzeyde de değişen sosyal yapıya ve taleplere göre farklı fonksiyonlarda yapılar yapılmaya başlanılmıştır.

Üsküdar'da Batılılaşma-Modernleşme Hareketlerini Başlatan Etkenler

Bilindiği üzere Avrupa'da ortaya çıkan rönesans, reform hareketleri ile yeni ticaret yollarının ortaya çıkması sonucu Avrupa'da yükselmekte olan hayat standardı, gerek Avrupa'ya giden elçiler, gerekse de Avrupa ile sürekli münasebet halindeki azınlıklar yolu ile de takip edilmiştir. Zamanla gelişen ilişkiler dolayısıyla pek çok sahada imparatorluğun eksiklikleri farkedilmeye başlandı. Bu farkediş toplumun yönetici kesimi olan saray çevresi ve gerek ticaret gerekse de kan bağları dolayısı ile Avrupa ile sürekli ilişkideki azınlık ve levantenler yoluyla olmaktadır. Bu sebeple Osmanlı'daki batılılaşma hareketlerinin orijini toplumun yönetici kademesi olan saray ve çevresi ile azınlık ve levantenlerdir. Bu çerçeveden bakıldığı zaman, nüfus olarak müslüman ağırlıklı bir yapıya sahip olan

Üsküdar'da batılılaşmanın devlet ve azınlıklar yolu ile geleceği de görülmektedir.

Saray ve Çevresinin Etkileri

Saray ve çevresi eksiklikleri gidermek amacıyla birçok sahada yenilikler yapılmaya çalışıldı. Askeri, idari ve eğitim reformları yapıldı. Yönetim açısından düşünülen bu değişimlerden başka ülke çapında yapılmakta olan devlet yapılarının batılı düşüncelerle şekillendiği görülmektedir. Daha Lale Devri başlarında yapılan Kağıthane Sarayları'nda başlamak üzere pek çok yapıda batı ve özellikle Fransız etkisi izlenebilmektedir.³

Batılı anlayışta yapılan yapılarda, bilindik yapılar batılı formlarda ve süslemelerde yapıldığı gibi tümüyle yeni bir anlayışla yapılan farklı fonksiyona sahip binalar da ortaya çıkmıştır. Bu ortaya çıkan yeni fonksiyonlar, gerek devlette yapılan yönetim reformları gerekse de modernleşen yapıda ortaya çıkan ihtiyaçlarla ilgilidir. Buna örnek olarak askeri yapıdaki değişimle birlikte büyük kışla yapıları ortaya çıkmıştır, eskiden beri var olan hastane yapıları yeni bir yorumla batılı standartlarda yapılmaya başlamıştır.

Saray ve çevresinden olan kimseler ise yine Avrupa'da bulunan yönetici ve zenginlere ait köşk ve konakların Osmanlı versiyonunu yapmaya çalışmışlardır. Üsküdar'ın çeşitli yerlerinde Osmanlı elitinin köşk ve konakları yapılmıştır. Önceleri Ayazma civarında bulunan Üsküdar Sarayı ile Selimiye Kışlası'nın yerinde bulunan Kavak Sarayı çevresine yerleşmiş olan saray çevresinin ileri gelenlerinin konakları, Batılılaşma süreciyle birlikte Bağlarbaşı, Kısıklı ve Çamlıca çevresine kaymıştır.

Azınlıkların Etkileri

Daha önce bahsedildiği gibi toplumun batıya dönük yüzü olan azınlık ve levantenler Avrupa ile olan ilişkileri sebebiyle Avrupa'da ortaya çıkan yenilikleri günü gününe takip etmekteydiler. Bu takip etme yaşam tarzı ve mekânlarda değişime yol açmıştır. Bunun yansımalarını azınlıkların yaşadığı, çalıştığı semtlerde; semtin düzeninde ve onlar tarafından yapılmış yapılarda izlemek mümkündür. Azınlık semtler Avrupa ve özellikle Fransa'daki herhangi bir şehirden farksız anlayışla ele alınmaktadır. İbadethanesi, konutu, eğlence mekânıyla Avrupalı mekânı buraya taşımaktadır. İstanbul'da bunun en gelişmiş örneğini Galata bölgesinde görmek mümkündür. Üsküdar'da ise Ermeni ve Rumların yoğun olduğu Bağlarbaşı bölgesi ile Yahudilerin yoğun olduğu Kuzguncuk'ta batılı anlayışın izlerini görmek olasıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat öncesinde azınlıklara tanınan hakların kısıtlı olduğu bilinmektedir. Tanzimat sonrasında müslüman halkla aynı hakları alan azınlıklar bu haklarını Avrupa'dan edindikleri yeni bilgilerle kullanıp batılı anlayışa uygun yapılar yapmışlardır.

Batılılaşma Hareketlerinin Üsküdar Kentsel Yapısına Etkileri

Belediye İdaresinin Kurulması Ebniye Nizamnameleri ve Üsküdar'daki Etkileri

Tanzimatla birlikte toplumun dışa açılması ve geleneksel yapısının değişmeye başlamasına paralel olarak İstanbul için kadılar eliyle yürütülen yerel yönetim biçiminin yeterli olmadığı anlaşılmıştır. 1830'dan itibaren idari yapıda değişiklikler yapılmaya başlanılmıştır. Yapılan denemelerin ardından 1857 tarihli nizamname ile İstanbul 14 belediye dairesine ayrılmıştır. Yapılan bu düzenlemede Galata'daki 6. belediye çalışmaya başlamıştır. Ardından 1868 yılındaki Der-saadet İdare-i Belediye Nizamnamesi ile arasında Üsküdar'ın da bulunduğu diğer daireler faaliyete geçmiştir. Üsküdar 12. daire olarak düşünülmüştür.⁴

Belediyelerin kurulması ve çıkartılan Ebniye Nizamnameleri ile imar faaliyetlerine yönelik çeşitli düzenlemeler yapılmaya başlandı. Bu düzenlemeleri ortaya çıkaran başlıca etkenler yangın tehlikesini azaltacak yapıların yapılması, farklılaşan ulaşım şekillerine uygun olarak sokak boyutlarında değişimler yapılması idi. Bu maksatla ilk olarak 1839'da yayınlanan İlmühaber ile açılması gereken yol, gücü olanların kagir bina yaptırması, çıkmaz sokakların olmaması gibi kurallar içeriyordu. Bu nizamnamelerle yol genişletme çalışmaları, yangın yerlerindeki düzenlemeler ele alındı. Son nizamnamede ilk kez su, kanalizasyon gaz boruları gibi altyapıdan söz edilmiştir. Daha sonra 1882'de çıkarılan Ebniye kanunu ile daha önce çıkarılan kanunlardaki eksik yönler (lağım yapılması, kaldırım yapılması, karakol, mektep için arazi terki gibi Batı ülkelerindeki kanunlardan alınan değişiklikler) tamamlanmıştır.⁵

Ulaşımındaki Değişimler

Üsküdar ticaretin yoğun yapıldığı yer olması sebebiyle 1560'lı yıllardan itibaren düzenli kayık seferlerinin yapıldığı bir yer olmuştur. Üsküdar'ın önemine paralel olarak İstanbul'da düzenlenen ilk yazlı kışlı vapur seferi 1845'ten sonra Üsküdar'a yapılmış ve yine 1858 yılında Kabataş-Üsküdar arasında araba vapurları çalışmaya başlamıştır.⁶ Ulaşılabilirliğin artması ile birlikte Üsküdar'ın kuzey kısmına yerleşim artmıştır.

Sokak Yapısında Değişim

Yine batılı şehircilik anlayışına uygun olarak grid sistemde ve belli yol genişliği bırakılmış bir yapı vardır. Kuzguncuk ve Bağlarbaşı'ndaki durum ise azınlıklar tarafından ortaya konulmuştur. Kuzguncuk'ta hala görüldüğü üzere sokak yapısı, kaldırım düzenleri, kapı numaralanması gibi düzenler tamamiyle batılı anlayışın eseridir.

Bina Ölçeğinde Değişim

Geleneksel İstanbul konut dokusunda ve Üsküdar'da görülen özellik konutların

ahşaptan olmasıdır. Bina ölçeğinde bakıldığı zaman görülen ilk değişiklik ise ahşabın yerine kâgir yapıların yapılmaya başlanmasıdır. İkinci değişiklik bahçe içinde evler yerine bitişik nizamda evlerin yapılmasıdır. Bir diğer değişiklik ise kullanılan malzemenin niteliğine bağlı olarak bina boyutlarının ve kat yüksekliklerinin değişmesi olarak gösterilebilir. Bina ölçeğinde değişim olarak geleneksel yapı türlerinin yapımında batılı mimari tarzların kullanımı ile ortaya çıkmaktadır.

Yeni Yapı Tipleri

Batılılaşma hareketlerinin başlamasıyla ortaya çıkan değişik sosyal yapı, yeni yapı türlerinin ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Toplumun batılı özellikler kazanması ve sosyal yapının değişimi için çaba harcayan devlet, yaşanan fiziki çevrede de ihtiyaç duyulan kamu yapılarını inşa ettirmiştir. Batılı eğlence kültürünün bir ürünü olan tiyatrolar ise azınlıklar tarafından yaptırılmıştır.

Farklı fonksiyona sahip yeni bir tip olarak ortaya çıkan yapılar;

İdari yapılar; Kaymakamlık - Belediye Binası.

Sağlık yapıları; Modern Hastane Yapıları.

Askeri yapılar; Büyük Kışlalar, Karakollar.

Eğitim yapıları; Modern yöntemlerle eğitim veren okullar .

Ticaret yapıları; Depolar, Katlı Mağazalar.

Sanayi yapıları; İmalathaneler, Fabrikalar.

Eğlence Yerleri; Tiyatrolar

Park-Bahçe Düzenlemeleri

Geleneksel Türk mahalle ve şehir düzeninde meydan fikri ve batıda gördüğümüz şekliyle bahçe düzeni görülmez. Bunun yerine bahçeli olarak inşa edilen Türk evinin bahçesindeki yeşil doku ile ihtiyaç giderilmeye çalışılmıştır. Yine buna paralel olarak meydan fikri ve toplanma sağlamak için cami ve mescidler işlev görmektedir. Fakat bahsedilen her iki durumdaki düzenleme de batı anlayışından tamamen farklıdır.

Osmanlı devrinde halka açık park-bahçe düzenlemesi olarak ortaya çıkan ilk örneklerden birisi Tepebaşı'nda düzenlenen parktır. İkinci olarak 1870 yılında Bağlarbaşı'nda yapılan park Millet Bahçesi olarak bilinmektedir. Doğancılar Parkı ise XX. yüzyıl başında park halini almıştır.

SELİMİYE

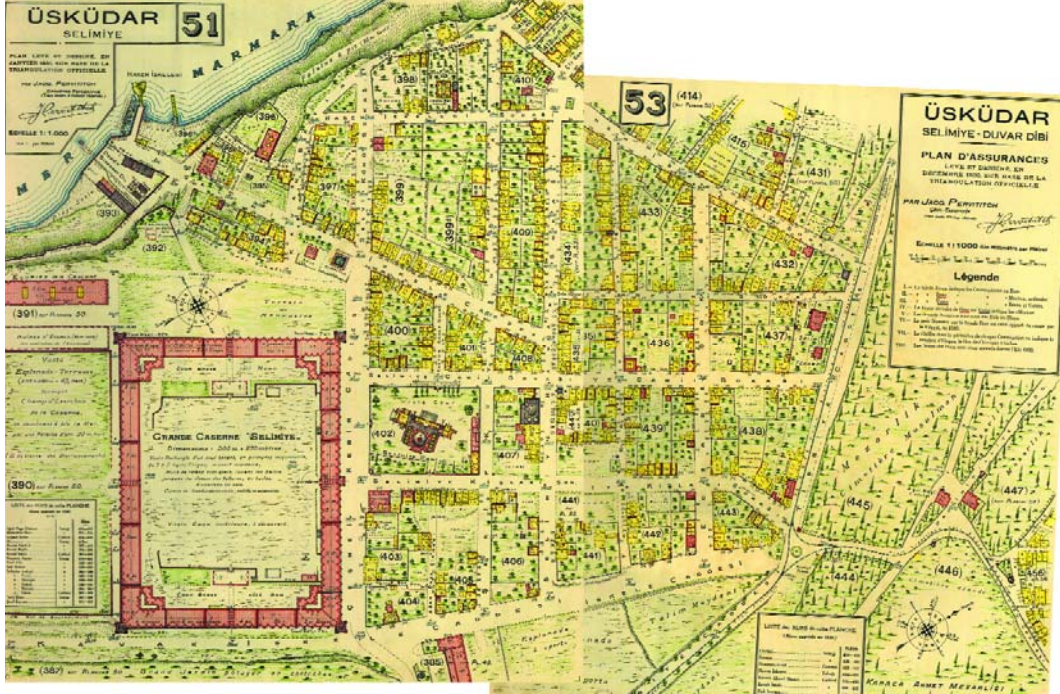
Semt adını Kavak Sarayı'nı yıktırarak yerine kışla, cami ve mahalle inşa ettiren III. Selim'den almaktadır. Tarihsel olarak aralarında birkaç yıl fark olmasına rağmen fikir olarak kışla ile birlikte oluşturulan Selimiye yerleşimi, kışlanın askeri yapılarını tamamlayarak büyük ölçekli yapılar topluluğuna dönüşmüştür. Klasik

ÜSKÜDAR KENTSEL DÖNÜŞÜMÜNDE BATILI ETKİLERLE OLUŞAN
ÜÇ SEMT "KUZGUNCUK, BAĞLARBAŞI, SELİMİYE"

Selimiye Mahallesi ve çevresinin havadan görünüşü

Selimiye Mahallesi'nin Pervititch haritası

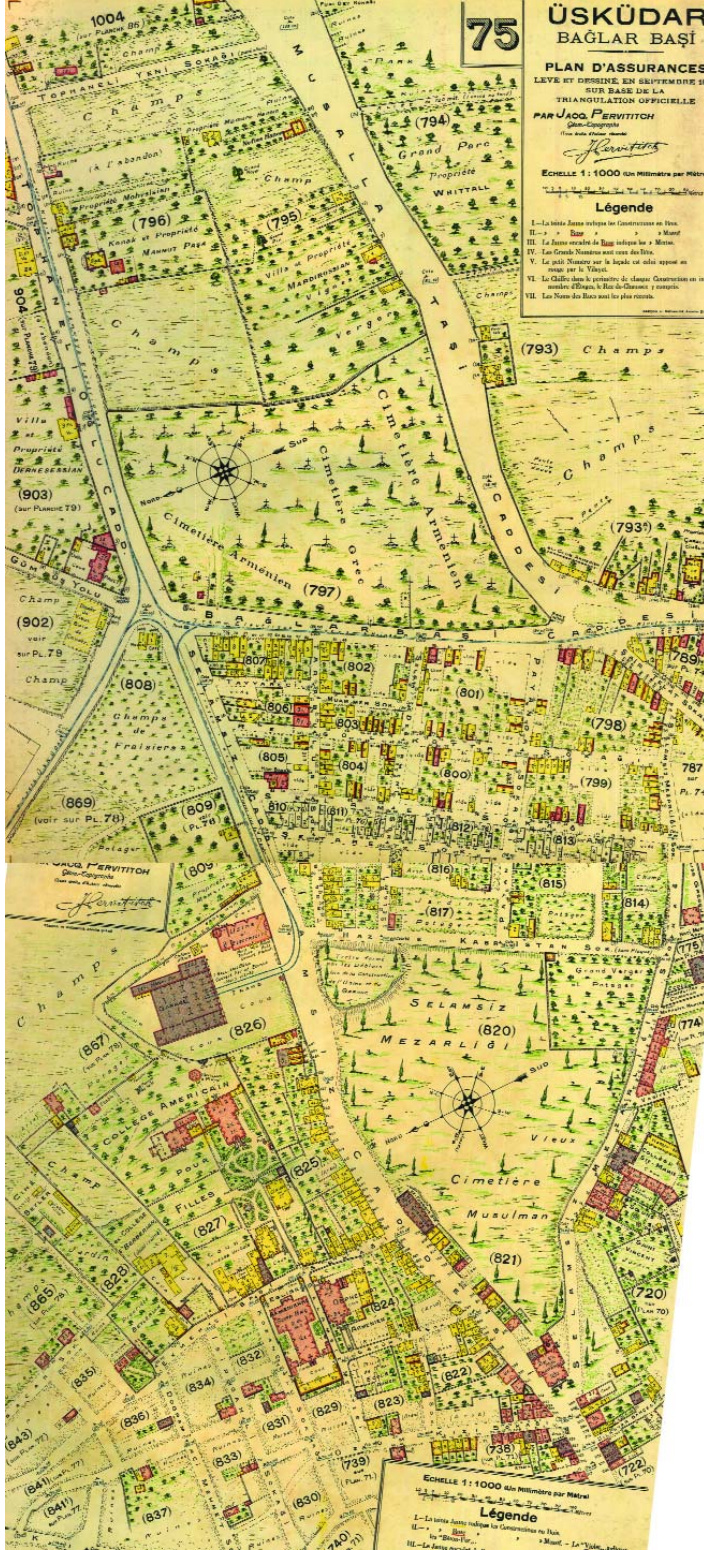
dönemdeki külliye kavramıyla açıklanabilecek bu durum klasik dönemdeki gibi dini yapıyı merkeze almamış, onun yerine kütesi ve ana yapı olması sebebiyle askeri kışlayı esas almıştır. Selimiye Mahallesi Kışla merkez olmak üzere cami, hamam, tekke, ambar, kumaş ve kadife imalathaneleri, değirmen, fırın, meşruta ve subay konutları ile birlikte düşünülmüştür.

Üsküdar'da geleneksel sokak dokusunda değişimin ilk örneği Selimiye Kışlası çevresinde ortaya çıkmıştır. Batılı anlayışla kurulan kışla ve çevresine kurulan mahallenin yapısı yine aynı anlayışla birbirini dik kesen sokaklarıyla ızgara düzende yapılmıştır. Sokakların düzenlenişinde binalar arasında ulaşımın kolay yapılmasını sağlayacak mesafe bırakılmıştır. Selimiye Mahallesi'ndeki düzenleme devlet eliyle yapılmış bir düzenlemedir.⁷

Selimiye semtindeki anıtsal yapıların (Selimiye Kışlası Cami, Tekkesi, Defterdar Tahir Efendi Camii, Ali Ağa Çeşmesi) batılı mimari üsluplarla ve inşa teknikleriyle yapıldıkları görülür. Sivil mimari ürünleri diyebileceğimiz yapıların elde kalan örneklerinden (ve kalmaması dolayısıyla) anladığımız kadarıyla yerleşim planı olarak batılı düzene uymakla birlikte, yapım tekniği olarak geleneksel ahşap inşa yönteminin devam ettiği görülmektedir.

Selimiye semtinin sahil yönünde kalan Harem bölgesinde yer alan sanayi yapılarının; dokuma ve boya fabrikaları yok oldukları için bilgimiz azdır. Bu sebeple batılı anlayışta erken sanayi tesisleri olarak adlandırmak yanlış olabilir.

ÜSKÜDAR KENTSEL DÖNÜŞÜMÜNDE BATILI ETKİLERLE OLUŞAN
 ÜÇ SEMT "KUZGUNCUK, BAĞLARBAŞI, SELİMİYE"

Bağlarbaşı Mahallesi'nin
 Pervititch haritası

Bağlarbaşı'ndaki Abdülmecid Efendi Köşkü

Selimiye semti oluşturulmadan önce batısındaki İhsaniye semti III. Mustafa devrinde iskâna açılmıştır. Selimiye yerleşimi kurulurken İhsaniye mahallesinin henüz Selimiye'ye ulaşacak kadar genişlemediği bilinmektedir. Mahallenin yerleşim düzenine bakılacak olursa Selimiye kadar planlı olmadığı görülür.

BAĞLARBAŞI

Bağlarbaşı'nın çok eskiden bağlık bir arazi olduğu bu yüzden de Ermeni manastırının bağı olan arazinin başladığı yere "Bağlarbaşı" denilmiştir. Bu bölgede XV. yüzyılda Ermeniler tarafından yaptırılmış bir kilisenin varlığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde semtte çoğunlukla Ermeniler, az sayıda Rum yaşamıştır. XIX. yüzyıldan itibaren de saraya mensup seçkin kişiler yerleşip konak yaptırmaya başlamıştır.

Bağlarbaşı yerleşiminde öncelikle çok keskin hatları olmamakla birlikte belli genişlikte ve düzende bir sokak yapısının izleri görülmektedir. Bölgede inşa edilen yapılar batılı üsluplarla inşa edilmiştir. En belirgin örneklerini dinî yapılarda görmek mümkündür. Sivil mimari ürünü olan yapılarda da batılı üslupların izleri görülmektedir. İlave olarak günümüze gelen örneklerden yığma yapım tekniği ve geleneksel ahşap karkas tekniğinin her ikisinin de bölgede kullanıldığı anlaşılmaktadır. Modern öğretim teknikleriyle eğitim yapan batılı tarzda okullar inşa edilmiştir. Ayrıca çeşitli tiyatro temsillerinin verildiği binalar da inşa edilmiştir.

Bağlarbaşı'nda sokak ve konut dokusundan bir örnek

Bağlarbaşı'nda Ermenilere ait iki kilise vardır. Bunlardan ilki olan Surp Garabet Kilisesi ilk olarak XV. yüzyılda Yenimahalle'de yaptırılmıştır. Ardından 1727'de yenilenmiştir. İkinci Ermeni kilisesi Selamsız'daki Surp Haç Kilisesidir. 1697'de inşa edilmiş, değişik zamanlarda tamir geçirmiş ve son olarak da 1830'da yeni-baştan yapılmıştır. Bağlarbaşı'ndaki tek Rum kilisesi Profitis İlyas Kilisesi'dir. Bağlarbaşı'nda Ermeniler ve Rumlar tarafından yaptırılmış olan okullar da bulunmaktadır. Ermeniler tarafından kullanılan Semerciyan Cemeran İlkokulu, Tibrevank Rahip okulu (şimdi Surp Haç Kilisesi), Nersesyan Yermoniyen İlkokulu, Kalfayan Kız Yetimhanesi İlkokulu, Hayuhyats okulu (kapalı), Garabetyan Okulu (kapalı), Berberyan Okulu (kapalı), Rumlar tarafından yaptırılan Profitis Okulu, Üsküdar Amerikan Koleji ve Fransız Erkek ve Kız okulları oldukça önemlidir.⁸

Eskiden Frenk Tepesi denilen yerde büyük bir tiyatronun varlığı bilinmektedir. Günümüzdeki İlahiyat Fakültesi'nin bulunduğu arazide ise yine bir tiyatro ve adı Napolyon Konser Salonu olan bir yapı vardı. Bunlardan başka Beyleroğlu Bahçesi, Çırağan Bahçesi ve Kalfanın Bağı Tiyatrosu gibi açık hava tiyatroları bulunmaktaydı. Sultan Abdülaziz devrinde yapıldığı için Aziziye Tiyatrosu olarak bilinen tiyatro, Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra 'Osmanlı Tiyatrosu' adını almıştır. Tiyatro Bağlarbaşı'nda İcadiye Tepesi'nde yer almaktaydı. 1920'de geçirdiği yangında yanmıştır. Haftanın bazı günlerinde sessiz filmlerin de oynatıldığı konu ile ilgili yazılı kaynaklarda belirtilmektedir. Bağlarbaşı'ndaki ikinci tiyatro, Bağlarbaşı Tiyatrosu adıyla da bilinen Sarraf Agop Beyleryan'ın yaptırmış olduğu Beyleroğlu Tiyatrosu'dur. Tiyatro, Cumhuriyet Devrinde de 1940'lara kadar hizmet vermiştir.⁹ Ancak günümüzde yerinde apartmanlar mevcuttur.

Üst düzey yöneticilerin yaptırdığı yapılardan en önemlisi Mimar Alexandre Vallury'in tasarımı olan Şehzade Abdülmecid Efendi Kasrı'dır. Günümüze kadar

Bağlarbaşı ve çevresinin genel bir görünüm (arka sayfa)

özgün niteliğini koruyarak gelmiştir. Bu yapı dışında Bağlarbaşı ve devamında Altunizade çevresinde çok sayıda konak inşa edilmiştir, fakat bu yapıların önemli kısmı ortadan kalkmıştır.

KUZGUNCUK

Kuzguncuk'taki yerleşimin çok eskilere dayandığı bilinmekle birlikte XVII. yüzyıl kaynaklarında Musevi köyü olarak adı geçen semtte Musevilerin dışında Rumların da oturduğu bilinmektedir. XVIII. yüzyıldan itibaren Ermeniler de buraya yerleşmeye başlar. Özellikle XIX. yüzyıl'da oldukça geniş bir cemaat oluşturmuşlardır. Gayrimüslimlerin ağırlıklı yaşadığı bu semtte Müslüman nüfus oldukça azdır. Kuzguncuk'a ulaşımında 1860 sonrası Şirketi Hayriye vapurlarının önemli katkısı olmuştur.¹⁰ Kuzguncuk'ta iki Rum, bir Ermeni kilisesi ve iki sinagog bulunmaktadır.

Kuzguncuk'taki Rum kiliselerinden birisi Ayios Pandeyimo (Panteleymon) Kilisesi'dir. Kitabeye göre kilise 1831 yılında yapılmıştır. Bir yangın sonrası 1890'da yeniden yapılmasına başlanmış ve 1892 yılında ibadete açılmıştır. Diğeri ise Ayios Yeoryios'tur. Kuzguncuk iskelesinin karşısında ise Surp Krikor Lusavoric Kilisesi bulunmaktadır. Kuzguncuk sahilinde yer alan Büyük Sinagog (Kal De Abaşo) veya Aşağı Sinagog olarak bilinen sinagoga "Allah'ın evi" anlamında "Bedyakov" denilmektedir. Diğeri sinagog ise Küçük Sinagog (Kal de Ariva) veya Yukarı Sinagog adlarıyla bilinmektedir.

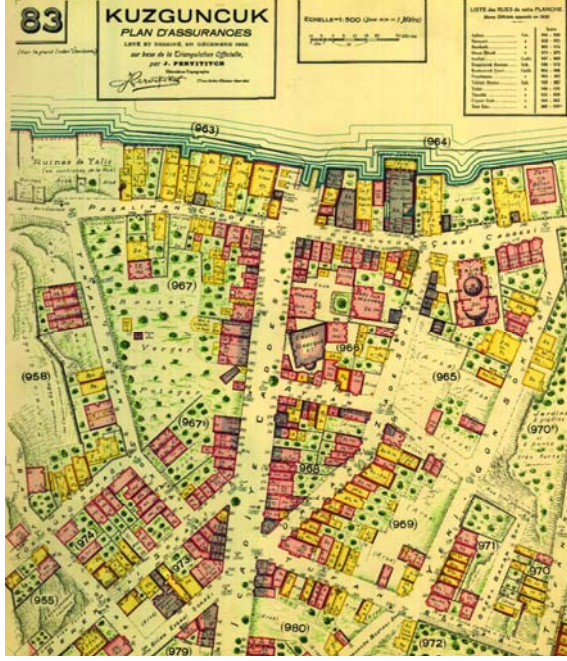
Günümüzde yaşanan Kuzguncuk semti yerleşimi 1864 büyük yangını sonrası ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra oluşan bugünkü yerleşim sıra evler, köşkler ve son devir apartmanlarından oluşmaktadır. Dar parselasyondaki sıra evler iki ile dört kat arasından oluşmaktadır. Yapım tekniği olarak tümüyle kagir veya kagir ahşap karışımından oluşmaktadır. Bazı yığma binalarda ahşap çıkımlar bulunmaktadır.

Birbirini dikine kesen sokak dokusu burada da görülmektedir. Kaldırım düzenlemeleri ve sokak genişlikleri ile batılı standartlara uygun yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca kapıların numaralandırılması ve sokak aydınlatmaları da yapılmıştır.

SONUÇ

Dışarıdan bakıldığı zaman İstanbul'da kentsel dokuda batılı etkilerle oluşan yapı denilince ilk olarak Batı üslupları etkisinde yapılmış olan tek yapılar düşünülmektedir. Bunun dışında binaların şekli, yapım tekniği sokak yapısı ve düzenlemesi ile Galata ve çevresi ilk olarak akla gelen semt olmaktadır. Fakat görüldüğü üzere Galata ile eş zamanlı olarak ve kısmen önce Selimiye, Bağlarbaşı ve Kuzguncuk semtlerinde de batılı anlayış sadece mimari bezemede değil; semtlerin kurulum temelinde de yer almaktadır.

ÜSKÜDAR KENTSEL DÖNÜŞÜMÜNDE BATILI ETKİLERLE OLUŞAN
ÜÇ SEMT " KUZGUNCUK, BAĞLARBAŞI, SELİMİYE "

Kuzguncuk'un Pervititch haritası

Sonuç olarak bakıldığında zaman bu üç yerleşim bölgesinde de kendiliğinden ve zamanla oluşan organik geleneksel şehir yapısı yerine, belirli bir plan ve düzenlemenin geldiği görülmektedir. Tesadüfler ve kendiliğindenlik, yerini plana bırakmıştır.

Bu düşünceye bağlı olarak

- Özellikle Bağlarbaşı ve Kuzguncuk'ta eski izlerini takip etmenin kolaylığı dolayısıyla kapı ve binalar numaralandırılmıştır.
- Kaldırım ve sokak düzenlemesi, çöp toplanması, sokak aydınlatması çalışmaları yapılmıştır.
- O tarihe kadar toplumca bilinmeyen fonksiyondaki yapılar inşa edilmiştir.
- Ahşap karkas yapım tekniği dışında kagir binalar yapılmış ve modern inşaat teknikleri kullanılmıştır.
- Sıra evlerin örnekleri inşa edilmiştir.
- Ebniye nizamnamelerine uygun olarak kat yükseklikleri ve çıkmalar düzenlenmiştir. Sokak genişlikleri belirli ölçülere göre bırakılmıştır.

Bahsedilen üç bölgede yapılan incelemelerde geleneksel yapım tekniği olan ahşap karkas sistemin henüz yerini tam anlamıyla yığma sisteme bırakmadığı, günümüzde halen var olan ahşap yapılardan ve çalışma kapsamında yararlanılmış

Kuzguncuk'un şirin sokaklarından biri.

olan eski fotoğraf ve belgelerden de anlaşılmaktadır. Kentleşme ve Mimarlık tarihimiz açısından önemli olan "Batılılaşma" etkisinin Üsküdar'da en belirgin şekilde görüldüğü bu üç semtin Batılı etkiler altındaki değişimini görmenin Üsküdar'ın korunması ve geleceğine ilişkin çalışmalar için oldukça önemli olduğu şüphesizdir.

DİPNOTLAR

- 1 Mustafa Cezar, "Türkler ve Şehirleri", *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 1*, İstanbul 1996, s. 278-279.
- 2 Doğan Kuban, *Kent ve İstanbul Üzerine İstanbul Yazıları*, İstanbul 1998, s. 32.
- 3 Doğan Kuban, a.g.e., s. 32.
- 4 İlber Ortaylı, "Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetimler", *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 1*, İstanbul 1996, s.447-460.
- 5 İlber Ortaylı, a.g.m., s. 447-460.
- 6 Deniz Mazlum, "Üsküdar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 345.
- 7 M. Gözde Ramazanoğlu, *Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerisinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı* (Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2003), s.184.
- 8 Tuna Baltacıoğlu , "Bağlarbaşı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, 533.
- 9 Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul, 2001, III, 1299-1302.
- 10 Nur Akın, "Kuzguncuk", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, 145.

Değişmeyen Mimarileri-Değişen Rollerıyla XXI. Yüzyılda Üsküdar Külliyelerine Bakış

GÜLAY DALGIÇ, ARŞ. GÖR.

Trakya Üniversitesi

ESİN BENİAN, ARŞ. GÖR.

Trakya Üniversitesi

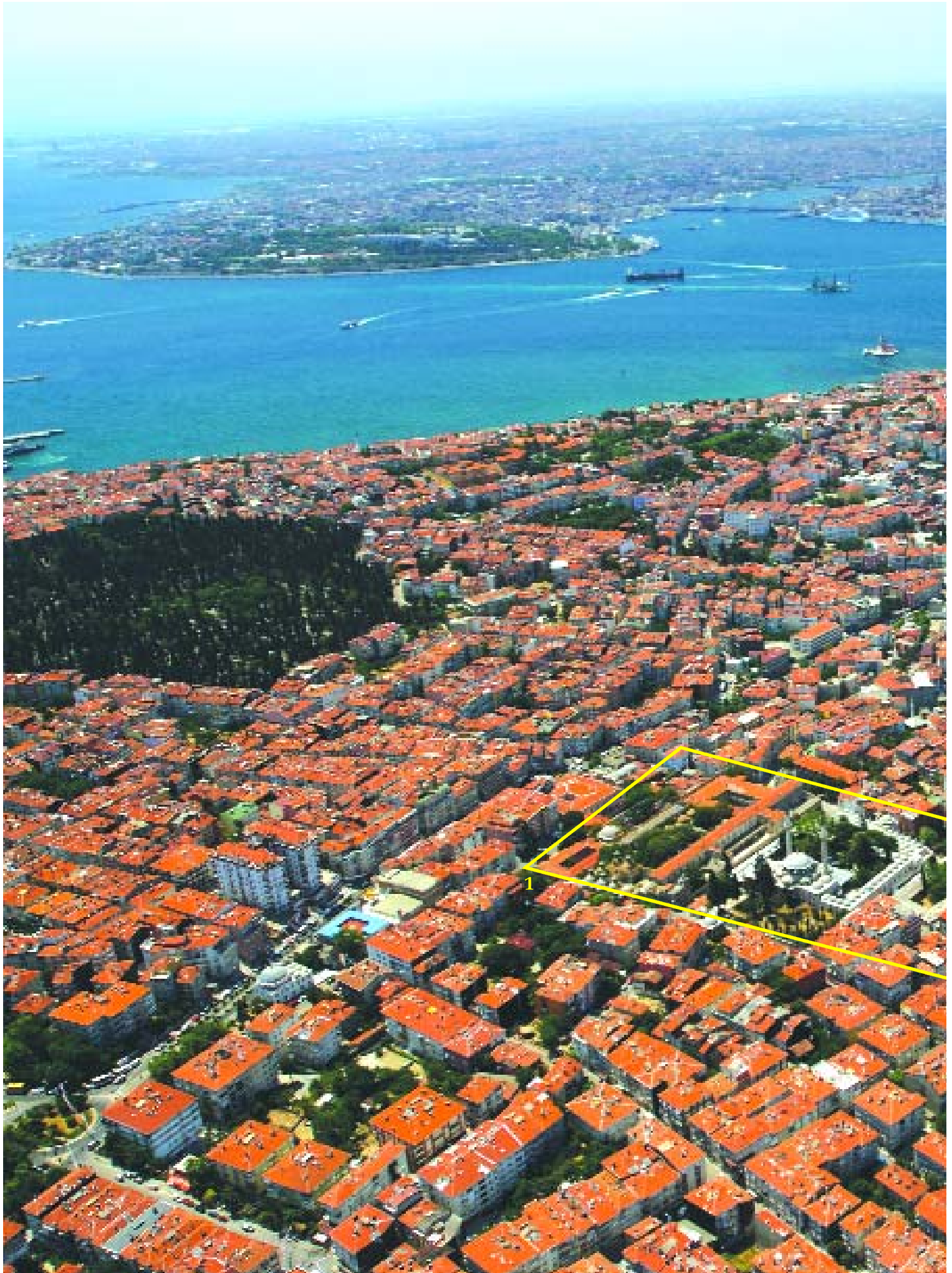
Giriş

Kentler, uzak ve yakın çevreleriyle, içinde yaşayanlarla, hatta dünyada olup biten olaylarla etkileşim halinde olduklarından sürekli bir değişim içindedirler. Bu değişim Endüstri Devrimi sonrasında iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak ivme kazanmış; günümüz toplumunda yaşam tarzlarının farklı bir şekillenme sürecine girmesine sebep olmuştur. Kentlerde toplumsal yaşamlardaki değişim, biçim haline gelmiş yaşam olarak tanımlanan mimari nesnelere de yansımıştır. Bu yansımalarından biri, külliye örneklerinde olduğu gibi, belirli bir işlevi yerine getirme amacıyla yapılan mimari nesnelere birincil kullanım amaçlarından uzaklaşmalarıdır.

Osmanlı döneminde kentin birçok kamusal işlevini karşılayan yapılarıyla küçük kentsel merkezler şeklindeki külliyeler, günümüz kent yaşamı ve dokusunda birincil işlevlerinden uzaklaşarak yeni roller üstlenmektedirler. Değişen rolleri kapsamında külliyelerin, kente ilişkin toplumsal imgeleri oluşturan özgün belirleyicilik nitelikleri ile ön plana çıktıkları görülür. Günümüzde değişen rolleri ile külliyeler, kent dokusunda kente ait anıtsal heykeller olarak değerlendirilebilir.

Bu bakış açısıyla çalışma kapsamında; İstanbul metropoliten alanı içinde özellikle konuma sahip Üsküdar'da, külliyeler incelenmiştir. İncelemede; tasarım kriterleri açısından külliye – heykel ilişkisi ele alınarak külliyelerin yeni rolleriyle günümüz kent dokusu içinde çevre ile ilişkisi değerlendirilmekte ve seçilerek değil,

Üsküdar
Külliyelerinin
havadan görünümü
1- Atik Valide
Külliyesi
2- Rumi Mehmed
Paşa Külliyesi
3- Şemsi Ahmed
Paşa Külliyesi
4- Yeni Valide
Külliyesi
5- Mihrimah Sultan
Külliyesi
(arka sayfa)

sunulmuş anıtsal heykeller olarak değişen toplumsal yaşamdaki yerleri tartışmaya açılmaktadır.

1.Değişmeyen Mimarileriyle Üsküdar Külliyesi

Kentler, fiziksel ve kültürel çevre ile bir bütün oluştururlar. Bir dünya metropolü olan İstanbul, geniş bir coğrafyada, değişik kültürlerin ve medeniyetlerin etkisinde doğal güzellikleri, tarihi, arkeolojik mirası ve sosyo-kültürel yaşamıyla son derecede zengin bir kültür mirasına sahiptir. İstanbul metropoliten alan içinde Üsküdar da fiziksel öğelerinin oluşturduğu silueti ve tarihi mimarisi ile son derece önemli bir konuma sahiptir. XVI. yüzyıldan itibaren çok sayıda yapılan; cami, mescid, tekke, hamam, kervansaray, imaret, medrese, çeşme, iskele, darüşşifa, menzilhane, tabhane, sıbyan mektepleri, kütüphaneler, darülhadis, sebiller ve posta teşkilatı ile bir çok padişah, sultan, paşa ve devlet adamlarının sarayları, yalı ve köşkleri Üsküdar'ın bir Osmanlı kent dokusuna bürünmesine sebep olmuştur.

Osmanlı kent dokusu, kendine has işlevlere cevap veren geniş bir bina çeşitlenmesine sahiptir. Tipolojik zenginlik özellikle toplumsal ve "kamusal" bina tipolojisinde görülür.¹ Külliye de bu tipoloji içindeki önemli öğelerdendir.

Mimarlık tarihinde insanların bir araya geldikleri ilk kamusal yapılar, dinî yapılar olarak ön plana çıkar. Dinî değer sistemleri sosyo-kültürel hayatın izlenebildiği tüm alanlarında etkilidir. Bu etki mimarî yapılanmaya da yansır. Özellikle Osmanlı döneminde en güzel örneklerine rastlanılan külliye, başta dinî olmak üzere çeşitli sosyal amaçlar yüklenen yapı topluluklarıdır. Topluluğun ana yapısı cami, ikinci önemli yapısı medreselerdir. İmaret, tabhane, hastane, mektep, hamam, çeşme, sebil ve dükkanlar da bazen topluluğa katılır. Genellikle yaptırmanın türbesi de külliye de yer alır. Devlet eliyle kurulan, halk tarafından işletilen vakıflar bu komplekslerin gelir kaynaklarını sağlar ve bu kurumlar, devlete bağlı olmakla birlikte sistemleri içinde kendi kendilerini idare ederler. Barkan, Gökbilgin gibi tarihçiler, Osmanlı kentlerinin imaret sistemine dayanarak geliştiğini ortaya koymuşlardır. Osmanlı kentleri bir imaretler kentleridir. Sonradan külliye denilen, Barkan'ın deyişiyle "imaret siteleri", kentin hem fiziksel hem de sosyal dokusunun odaklarını oluşturmuşlardır.²

Bu kapsamda Üsküdar külliyesi ele alındığında:

Yerleşim kararları açısından, Şemsi Ahmed Paşa ve Mihrimah Sultan külliyesinin sahil kenarında; Rum Mehmed Paşa ve Yeni Valide külliyesinin denize yakın olmakla birlikte kent dokusu içinde; Atik Valide, Ahmediyeye ve Çinili külliyesinin ise yoğun kent dokusunda yer aldıkları görülmektedir.

Programları açısından karşılaştırıldıklarında ise Rum Mehmed Paşa, Şemsi Ahmed Paşa ve Mihrimah Sultan külliyesinin Ahmediyeye, Çinili ve Yeni Valide külliyesine göre az programlı; Atik Valide külliyesinin ise en yoğun programa

sahip, aynı zamanda bünyesinde kervansaray bulunduran tek külliye olduğu da görülmektedir.

2. XXI. Yüzyıla Doğru Değişen Roller

Zamanın sürekliliği içinde toplumların kültürleri, sosyo-ekonomik yaşantıları ve teknolojileri değişim ve gelişim göstermektedir. Özellikle Endüstri Devrimi ile ivme kazanan bu değişim yaşam biçimlerinin fiziksel oluşumları olan yapı çevreye de yansıtılarak fabrika, alışveriş merkezi, ofis binası, müze gibi farklı mekansal oluşumları beraberinde getirmiştir. Zamanın sürekliliği içerisinde, toplumun ve dolayısıyla mekanın değişimi kaçınılmazdır. Oluşan yeni yapı tiplerinin yanında kültürel dokudaki mekan kullanımlarında da değişimler söz konusudur. Çalışma kapsamında kültürel dokudaki kullanım değişiklikleri değişen yaşam biçimleri ile ilişkilendirilerek külliye örnekleri üzerinden ele alınmaktadır.

2.1. Mekansal Kullanım Değişikliği-Meydanlar

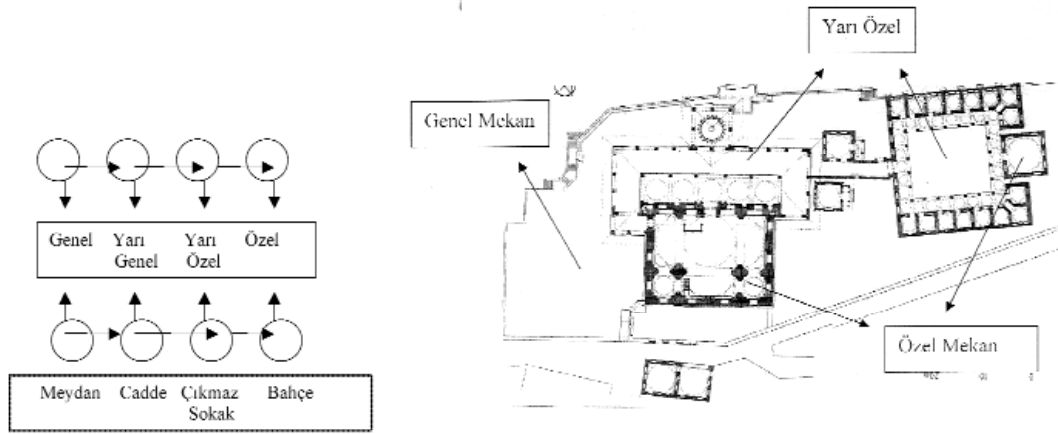
Doğan Kuban “Eski Türk kentlerinde, genellikle, meydan bulunmadığı” saptamasını yaparak; Türk kentlerinde Avrupa’daki gibi belirgin bir meydan anlayışı olmadığını; bu meydanların işlevini yerine getiren cami ve avlularının bulunduğunu; toplumsal yaşantının merkezi cami olduğundan ayrıca kent meydanının gelişmesini teşvik edecek bir toplumsal isteğin de oluşmadığını belirtmektedir.³ Bu bakış açısından yola çıkarak mekansal kullanımların değişimini daha çok meydan olgusunda ve külliyelerde net olarak izleyebiliriz.

Yapıldığı dönemde toplumun odak noktası olan ve kamusal nitelik taşıyan külliyelerde mekan kurgusu geleneksel Türk yerleşme örüntüsü içinde gelişmiştir. Yerleşme örüntülerini her kültür kendi sosyo-kültürel hareketlenmelere ve değerlere bağlı olarak yapısal biçimlenmede genel ve özel alan sınırlarını belirlerler. Bu sınırlar geleneksel Türk yerleşme örüntüsü içinde şu şekilde izlenmektedir (Şekil 1).⁴

Yerleşme örüntüleri içinde külliyeler de toplumsal yaşam biçimlerini şu şekilde ifade ederler (Şekil 2).

Osmanlı kentinde toplumsal odak noktaları olarak kendi içlerinde meydan olgusu yaratan külliyelerin kapalı bir sistem olarak algılanmalarına rağmen mekansal düzenlemelerinde yaratılan boşluklar, diğer kent bileşenleriyle görsel ilişkilerinin kurulmasını sağlamıştır. Bu bir anlamda da külliye içine kentin alınması -kent izlenmesidir.

Günümüzde ise değişen toplumsal yaşam biçimleri nedeniyle külliyeler, kent dokusu içindeki meydanların birer ögesi haline gelerek izleyen konumundan-izlenen konumuna geçmişlerdir (Foto 1).

Şekil 1: Geleneksel Türk yerleşme örüntüsü Şekil 2: Toplumsal yaşam örüntüsü örneği - Mihrimah Sultan Külliyesi

3.Külliye-Heykel İlişkisi

Değişen toplumsal yaşam biçimleri nedeniyle birincil işlevlerinden uzaklaşan külliyeler, günümüz kentsel mekanlarında özgün belirleyici özellikleri ile kente ilişkin toplumsal imgeler oluşturarak yeni roller üstlenirler. Özgün belirleyici, “sınırlı alanlarda görünür” ve “lokal” özellikte olabileceği gibi, kent ölçeğinde de etkili olabilir. Kent ölçeğindeki özgün belirleyici, geniş bir toplulukça paylaşılan bir ana referans noktası niteliğindedir. Bu, belli bir mesafeden ve pek çok açıdan algılanabilen, genellikle daha alçak binaların aralarından ve çatılarından görülebilen bir “işaret”tir. Bütün özgün belirleyici tipleri gözlemcinin kentsel mekanı okuması ve anlamasında, böylece hatırlanabilir bir kentsel peyzaj oluşumunda önemlidir. Cullen’e göre peyzaja eklenen bu binalar –örneğin Sydney’deki Opera Binası ve Paris’teki Eiffel Kulesi gibi- heykel olarak kendilerini ifade ederken aynı zamanda kentsel mekanın kalitesini artıran “kentsel imge” oluştururlar.⁵ (Foto 2, 3)

İstanbul camileri de özgün belirleyici özellikleriyle bu işlevi yerine getirmektedirler. Bu konuda Le Corbusier “İstanbul’ un yayılan kırmızı çatıları içerisinden camilerin sakin ve heykelsi beyazlıklar içerisinde yükseldiği bir deniz gibidir” yorumunu yapmıştır.⁶

Bir hacim sanatı olan heykel, her büyüklükteki, hangi malzeme ve teknik kullanılırsa kullanılsın, tüm yapıtların genel adıdır. Heykel, üç boyut içinde ışığın göze yansımalarıyla beliren, değişik yönlerden ve açılardan sürprizler yaratarak sürekli

DEĞİŞMEYEN MİMARİLERİ - DEĞİŞEN ROLLERİYLE XXI. YÜZYILDA
ÜSKÜDAR KÜLLİYELERİNE BAKIŞ

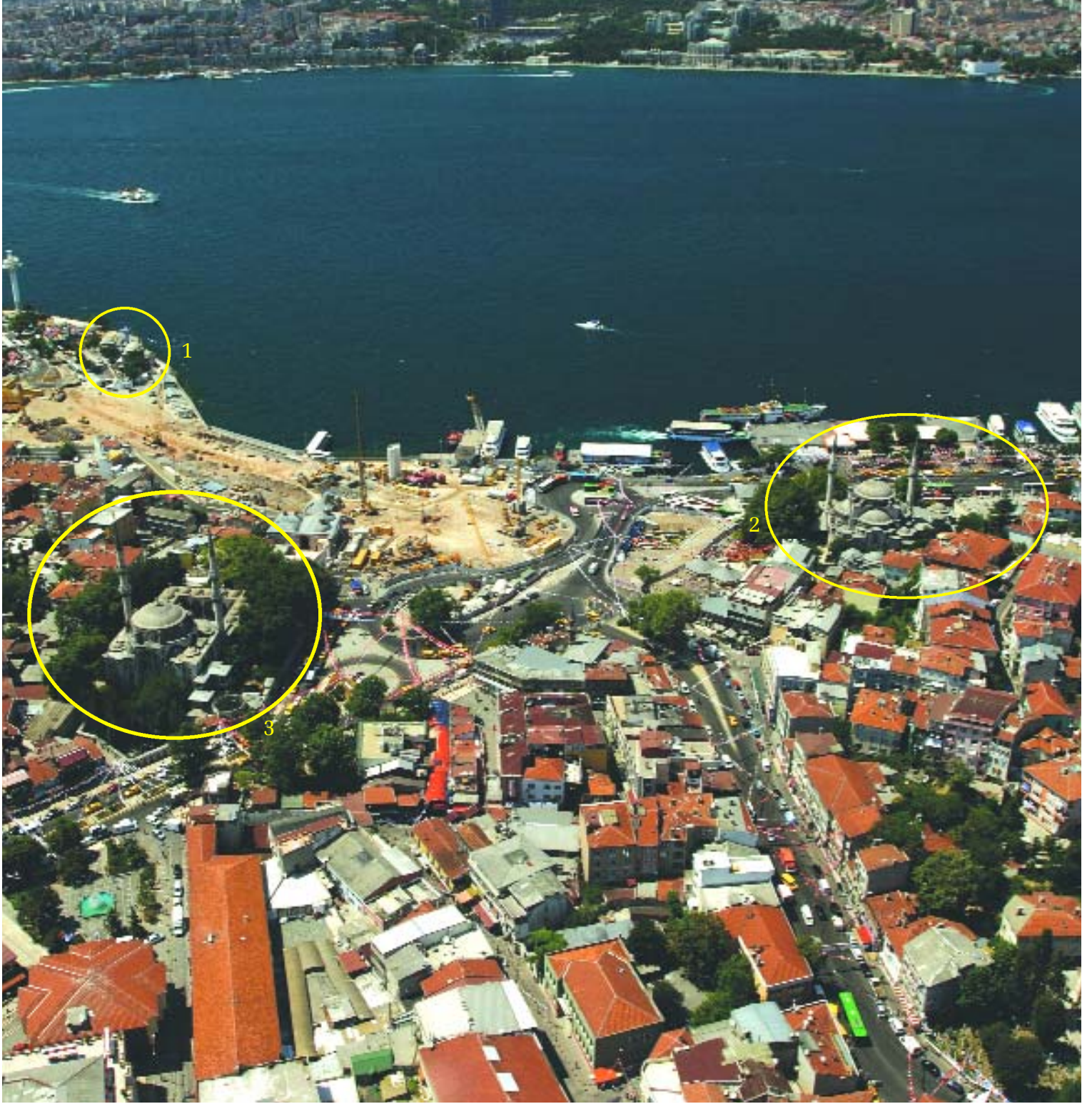

Foto 1: 1) Şemsi Ahmed Paşa, 2) Mihrimah Sultan ve 3) Yeni Valide Külliyesi

Foto 2: Eiffel Kulesi

Foto 3: Sydney

yer değiştirirken değişen mesajlar ileterek devinen bir hacim-mekan olgusudur.⁷ Bu bakış açısıyla külliyeleeri anıtsal heykeller olarak değerlendirebilir ve bir hacim sanatı olan heykel tasarım kriterleri (birlik, oran, ölçek, uyum, denge ve simetri, ritim, zıtlık) kapsamında inceleyebiliriz

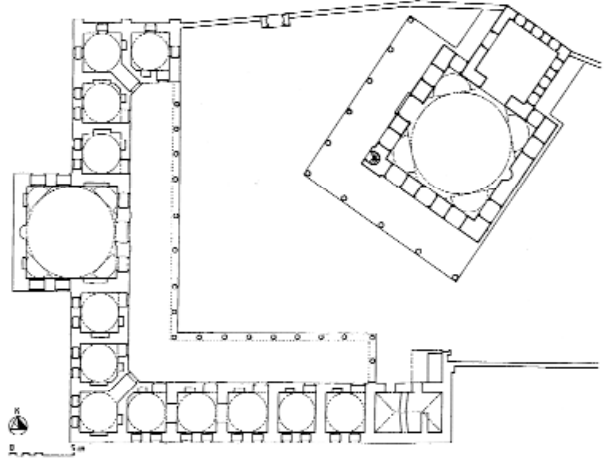
3.1. Heykel Tasarım Kriterleri

Birlik: Değişik cisimlerin, mekanların yada yapıların bir araya gelerek dengeli bir bütün meydana getirmeleri ile birlik doğar. Birlik ilkesi genel olarak uygunluk, egemenlik ve zıtlık yolu ile oluşturulur.⁸ Böylelikle tasarımı oluşturan elemanların birbirleri ile ilişkileri kurulur ve dağınık olmamaları sağlanır.

Birlik ilkesini Şemsi Ahmed Paşa külliyesinde örneklediğimizde;

-Külliyeinin iç organizasyonunda; cami ve medrese binalarında zıt yönler kullanılarak, benzer biçimlerle ve hacimsel olarak caminin medrese bölümüne kurduğu egemenlik ilkeleri ile birliği oluşturduğu ve bir bütün olarak algılandığı izlenmektedir (Foto 4).

-Külliyeinin kent içindeki konumu kapsamında; görsel bir birlik oluşturmaya yönelik kentin beş bilişenini oluşturan yollar, kenarlar, bölgeler, kavşaklar ve düğüm noktalarında¹⁰ yer aldığı ve güçlü bir imaj oluşturduğu izlenmektedir (Şekil 3).

Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi (Foto 4, 10; Şekil 2, 8)

Konum : Üsküdar-Deniz kenarı, **Yapım Yılı** : 1580, **Mimarı** : Mimar Sinan, **Yaptıran** : Vezir Şemsi Paşa,
Programı : Cami, türbe, medrese.⁹

Oran: Biçim veya mekanın boyutları arasındaki düzenlenmiş matematiksel ilişkiler bütününe dayanır.¹¹ Tasarımı oluşturan elemanlardan birinin ölçü, konum ve miktarının diğer elemanlarla karşılaştırılması ile oluşur. Tasarımda bir eleman ya da birbirleri ile ilişkili elemanlar bütün kompozisyonda baskın olarak yer alabilirler.¹²

Oran ilkesini Yeni Valide külliyesinde örneklediğimizde;

-Külliye'nin iç organizasyonunda; medrese bölümünün plan bazında alanı cami alanına göre daha büyük olmasına rağmen kütle etkisi olarak caminin oransal baskınlık kurduğu izlenmektedir.(Foto 5)

-Külliye'nin kent içindeki konumu kapsamında; cami ve medrese yapılarının bütünsel olarak bulunduğu kent mekanı içinde baskınlık kurduğu izlenmektedir.

Ölçek: Ölçek herhangi bir şeyin boyutunu başka bir şeye göre nasıl algıladığımızla ve değerlendirdiğimizle ilgilidir¹³ ve insan ile doğrudan ilgilidir.

Ölçek ilkesini Ahmediye külliyesinde örneklediğimizde;

-Külliye'nin iç organizasyonunda (Foto 6) ve Külliye'nin kent içindeki konumu kapsamında; cami ve medrese yapılarının insanın algılayabileceği bir ölçekte olduğu izlenmektedir (Şekil 4).

Yeni Valide Külliyesi (Foto 5, 8; Şekil 2, 6)

Konum : Üsküdar-İskele Meydanı, **Yapım Yılı :** 1708-1710, **Mimarı :** Mimar Bekir, **Yaptıran :** Gülnuş Emetullah Sultan, **Programı :** Cami, sıbyan mektebi, muvakkithâne, imâret, çeşme, türbe ve dükkanlar.¹⁴

Uyum: iki veya üç boyutlu cisimler arasında ortak veya yaklaşık tarafların bulunmasına uygunluk denir. Uygunluk biçimler, ölçüleri, renkleri, değerleri ve dokularının herhangi biri yada bunlardan birçoğu tarafından kurulabilir.¹⁵

Uyum ilkesini Mihrimah Sultan külliyesinde örneklediğimizde;

-Külliye'nin iç organizasyonunda; Plan bazında kare biçimin külliye'nin tüm organizasyonunda benzer biçimde kullanılması uygunluk ilkesini yaratmaktadır (Şekil 5).

-Külliye'nin kent içindeki konumu kapsamında; üst örtü olarak kubbe ve yarım kubbelerin kullanımı külliye'nin bir bütün olarak kent ölçeğinde izlenmesini sağlamaktadır (Foto 7).

Denge ve Simetri: Denge, bir eksene göre öğelerin aynı durumda tekrar etmesi sonucu oluşturulur.¹⁶ Plan düzleminde giriş kapısına göre eksen alındığında izlenen simetri külliyeye de yansımaktadır.

Denge ve Simetri ilkesini Yeni Valide külliyesinde örneklediğimizde;

-Külliye'nin iç organizasyonunda; Plan bazında ana giriş kapısına göre aks alındığında denge ve simetri ilkesi izlenmektedir (Şekil 6).

-Külliye'nin kent içindeki konumu kapsamında; planda görülen simetri üçüncü boyuta da yansyarak kent bütünü içinde izlenebilmektedir (Foto 8).

Ahmediye Külliyesi (Foto 6; Şekil 4)

Konum : Üsküdar-Ahmediye, **Yapım Yılı :** 1721, **Yaptıran :** Eminzade Hacı Ahmed Ağa, **Programı :** Cami, medrese, kütüphane türbe, sebil, çeşme, hazire.¹⁷

Ritm: Belirli çizgilerin, biçimlerin yada renklerin düzenli ve armonik bir şekilde kendini tekrar etmesi ile oluşur.¹⁸ “Ritm duygusu mekanda, ölçekte, dokuda ve renkte etkin olarak ifade edilebilen bir örüntüyü açıklar. Yaratılan ritmik hareket, devinim ve enerji duygusu verir.”¹⁹

Ritm ilkesini Rum Mehmed Paşa külliyesinde örneklediğimizde;

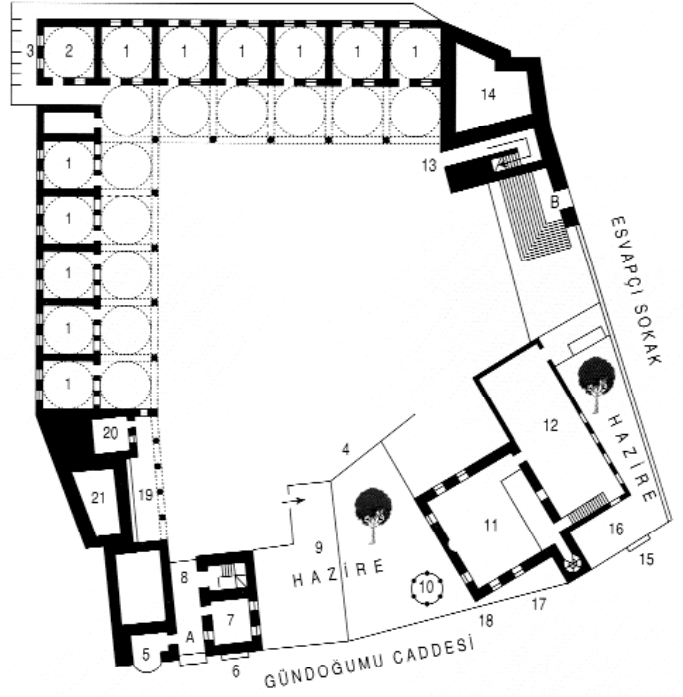
-Külliye'nin iç organizasyonunda; geometrik biçimin eklenerek kullanılması ritm ilkesini yaratmıştır (Şekil 7).

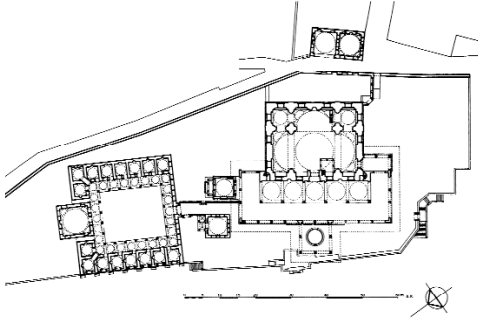
-Külliye'nin kent içindeki konumu kapsamında; planda oluşturulan ritm kütleyle yansıtılarak kent ölçeğinde izlenmesine olanak sağlamaktadır (Foto 9).

Zıtlık: Tasarım elemanlarının birbirlerini daha vurgulu hale getirebilmelerine olanak veren zıtlık, tasarımı monotonluktan uzaklaştıran, ilgi uyandıran bir ilkedir. “Zıtlık çoğu zaman uyumsuzluk yaratırken aynı zamanda kompozisyona canlılık kazandırır. İlgi çektiği ve heyecan yarattığı için önemli bir ilkedir”.²¹

Zıtlık ilkesini Şemsi Ahmed Paşa külliyesinde örneklediğimizde;

-Külliye'nin iç organizasyonunda; Cami ve medresenin farklı yönlerde kullanılması zıtlık ilkesini göstermektedir (Şekil 8).

Mihrimah Sultan Külliyesi (Foto 7; Şekil 5)

Konum : Üsküdar-İskele meydanı, **Yapım Yılı** : 1548, **Mimarı** : Mimar Sinan, **Yaptıran** : Mihrimah Sultan, **Programı** : Cami, medrese, dersane.²⁰

-Külliye'nin kent içindeki konumu kapsamında; kültürel biçim farklılığı kent içinde ilgi uyandırıcı etki yaparak izlenebilirliği arttırmaktadır (Foto 10).

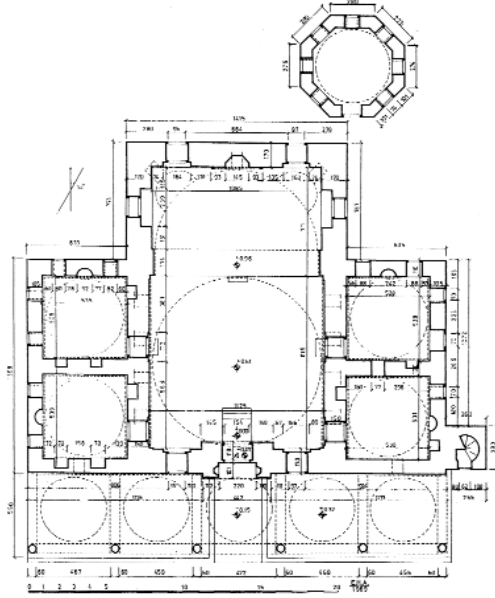
Genel olarak planlama amaçları heykel olmamakla birlikte külliye'nin;

- Değişen yaşam biçimlerinin etkisiyle kent dokusu içinde açık alanlarda tasarlanmış değil; sunulmuş anıtsal heykeller olarak heykel tasarım kriterlerine uygunluk gösterdikleri,

- Heykellerin kentlinin günlük yaşamda gereksinim duyduğu mekanlarla oluşturdukları birliktelikte anlam kazandıkları²² düşünüldüğünde de külliye'nin yaşayan/yaşanılan heykel niteliği taşıdıkları,

- Değişen rolleri kapsamında da kent coğrafyası içinde sadece "yapı öğeleri" değil aynı zamanda "figür" işlevini üstlendiklerinde²³ açık alan heykellerinde olduğu gibi konu, kronoloji, yarar, sosyo-kültürel kabul edilebilirlik kapsamında toplumsal açıdan; hacim, biçim, malzeme, yerleştirme kapsamında da fiziksel açıdan çevre ile ilişki kurdukları görülmektedir.²⁵

Sonuç olarak yapılan çalışma, çoğu zaman mekan görülmeden ve sunulmuş mekanlara sonradan yerleştirilen heykellere nazaran külliye'nin planlama anlayışlarındaki başarılarını ve tarihsel süreklilik içinde rolleri değişse/değiştirilse de mekansal sürdürülebilirliklerini koruduklarının ve koruyacaklarının bir göstermektedir.

Rum Mehmed Paşa Külliyesi (Foto 9; Şekil 7)

Konum : Üsküdar-Antik liman üstü, **Yapım Yılı :** 1471-72, **Yaptıran :** Rum Mehmed Paşa, **Programı :** Cami, türbe, imaret, medrese, hamam.²⁴

Değerlendirme

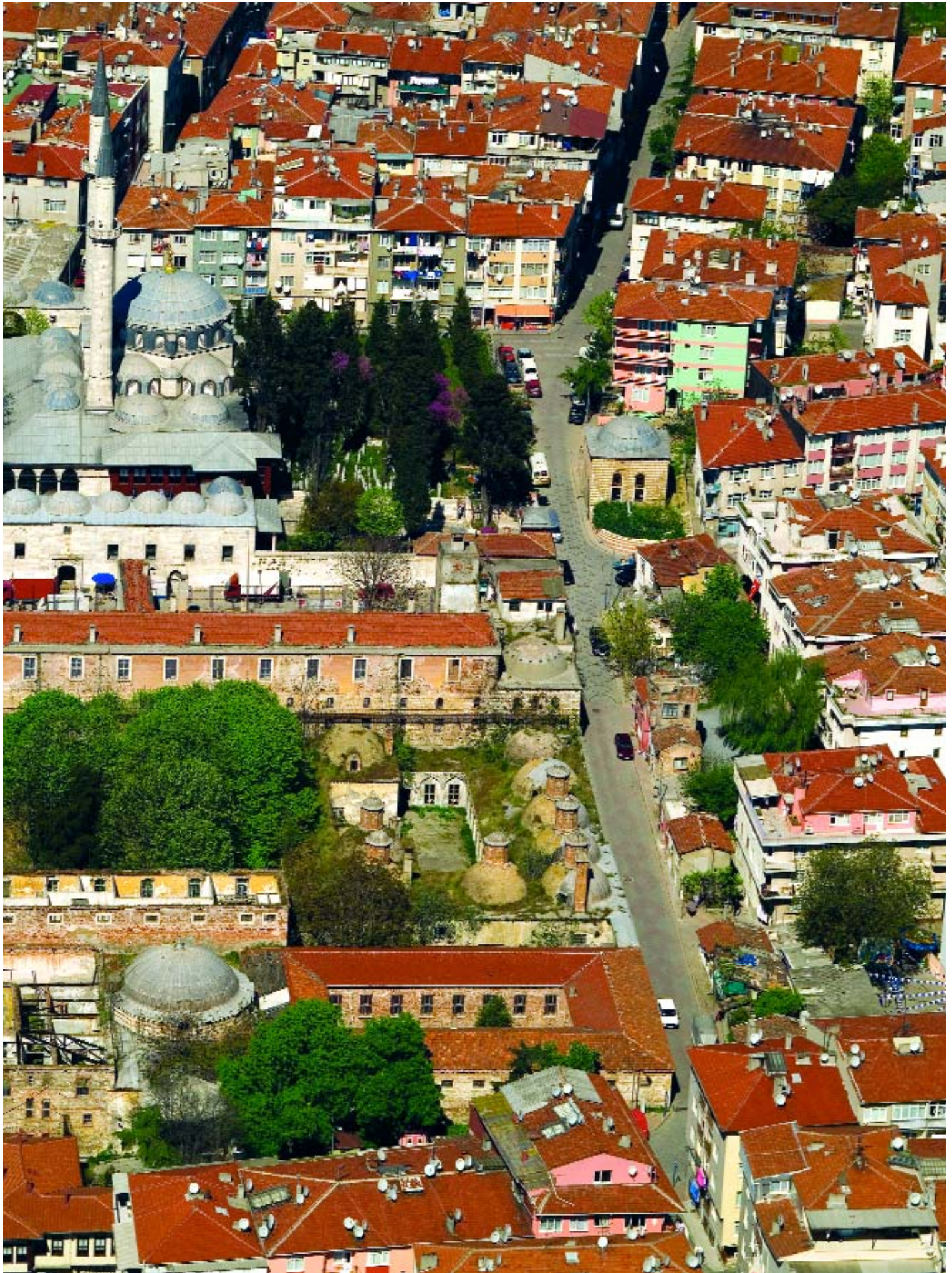
Çalışmada, Osmanlı kenti gelişiminde birincil işlevleri kentsel odak noktaları olan ve kamusal bina niteliği taşıyan külliyelerin, değişen toplumsal yaşam biçimleriyle günümüz kent dokusunda anıt heykel işlevini üstlenebilecekleri izlenmiştir. Kuşkusuz tarihi günümüze taşıyan ve anıtsal niteliğe sahip bu yapıların gerek mimarimizde gerekse kültürümüzdeki önemleri büyüktür.

Toplumsal yaşama biçimleri, biçim haline gelmiş mekansal yansımaları ile sürekli etkileşim halindedir ve bu etkileşim değişerek/gelişerek zamanın sürekliliği içinde devam edecektir. Yaşanan bu süreçler içinde önemli olan sağlıklı bir kent yaşamının kurgulanabilmesi için kaliteli kentsel mekanların oluşturulması gerekliliğidir. Nitekim içinde bulunduğumuz XXI. yüzyılda, gelişen ve değişen topluma hizmet amacıyla Üsküdar ilçesi için tasarlanan/tasarlanacak olan kentsel tasarım projelerindeki yeni meydan düzenlemelerinde de külliyeler, bu meydanlar için özel olarak tasarlanmış değil; günümüze sunulmuş anıtsal heykeller olarak değerlendirilmelidir.

Bu bakış açısıyla değişen roller kapsamında külliyelerin, tarihsel süreklilik içinde hangi işlevi yüklendikleri/yükleneceklerinin yanında, bir kültür ögesi ve kimlik göstergesi olduklarının unutulmaması ve özgün belirleyici özelliklerinin

Atik Valide Külliyesi'nin havadan görünümü (arka sayfa)

korunarak gelecek nesillere iletilmesi gerekir. Bu da külliyelerin ve tüm kültürel göstergelerin geçmişle gelecek arasında iletişimi kuran, günün gereksinimlerini karşılayan mekansal kaliteye ulaştırılabilmeleri ve toplumsal yaşamın içine dahil edilmeleriyle gerçekleştirilebilir.

DİPNOTLAR

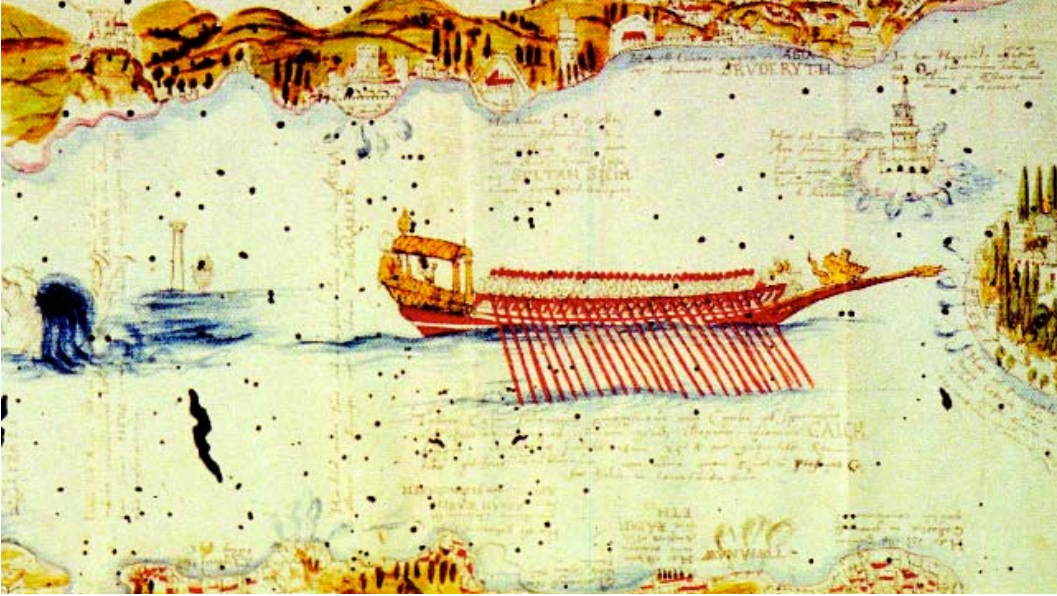
- 1 Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti* (çev. Aslı Ataöv), İstanbul 1999, s.129.
- 2 Doğan Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, İstanbul 1997.
- 3 Doğan Kuban, *a.g.e.*
- 4 Alper Ünlü, *Çevresel Tasarımda İlk Kavramlar*, İstanbul 1988, s. 30.
- 5 Banu Ö. Kurtaslan, "Açık Alanlarda Heykel-Çevre İlişkisi ve Tasarımı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 18 (2005), s. 193-222.
- 6 H. G. Akgün, A.Türk, "Osmanlı Kentsel Mekanında Sinan Külliyelerinin İstanbul Kenti Örneğinde İncelenmesi" , *SDÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 9-2 (Isparta 2005).
<http://fbe.sdu.edu.tr/gecmisseyilar/9-2/20.doc>.
- 7 Banu Ö.Kurtaslan, *a.g.m.*
- 8 İ.Hulusi Güngör, *Görsel Sanatlar ve Mimarlık İçin Temel Tasarımları*, İstanbul 2005, s. 152-155.
- 9 Wolfgang Müller-Wiener, *a.g.e.*, s. 484.
- 10 Banu Ö.Kurtaslan, *a.g.m.*
- 11 Francis D. K. Ching, *Mimarlık Biçim, Mekan ve Düzen*, İstanbul 2002, s. 278.
- 12 Banu Ö.Kurtaslan, *a.g.m.*
- 13 Francis D. K. Ching, *a.g.e.*, s. 278.
- 14 Tahsin Öz , *a.g.e.*, s. 15.
- 15 İ. Hulusi Güngör, *a.g.e.*, s. 118.
- 16 Banu Ö.Kurtaslan, *a.g.m.*
- 17 *a.g.e.*, s. 3.
- 18 Francis D. K. Ching, *a.g.e.*, s. 356.
- 19 Banu Ö.Kurtaslan, *a.g.m.*
- 20 Apdullah Kuran, " Mimar Sinan'ın Külliyesi", *Mimar Başı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1988, s.167-171
- 21 Banu Ö.Kurtaslan, *a.g.m.*
- 22 Banu Ö.Kurtaslan, *a.g.m.*
- 23 Maurice M. Cerasi, *a.g.e.*, s. 232.
- 24 Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul' un Tarihsel Topografyası*, İstanbul 2001, s. 456.
- 25 Banu Ö.Kurtaslan, *a.g.m.*

Sinan'ın Üsküdar'ı ve Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi Üzerine Bir Yorum

C E R E N K A T İ P O Ğ L U , A R Ş . G Ö R .
Ortadoğu Teknik Üniversitesi

XVI. yüzyılın son çeyreği için üç farklı Üsküdar'dan söz edebiliriz: İstanbul'daki eserlerinin önemli bir bölümünü burada yapmış olan "Sinan'ın Üsküdar'ı"; eşi Rüstem Paşa'dan kalan sarayını kardeşi ile arasındaki iktidar mücadelesi nedeniyle Piyale Paşa'ya vermesi istenen İskele Camii'nin sahibi "Mihrimah Sultan'ın Üsküdar'ı"; ve Topkapı Sarayı'nın karşısındaki konutu ve denizin kıyısındaki küçük Kuşkonmaz Camii ile "Şemsi Paşa'nın Üsküdar'ı". Sanırım tüm bu eserlerin yaratıcısı olan XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda baş mimarlık yapmış olan Mimar Sinan'ın Üsküdar'ı demek anlamlı olacaktır. Bu başlık ile hazırlanan bu makalenin amacı, Osmanlı'nın XVI. yüzyıl sonundaki iç siyaset ilişkileri ve Mimar Sinan'ın patronlarının kimliklerini göz önünde tutarak, bu yüzyıldaki Üsküdar'a bakışı anlamaya çalışmak ve yine bu bağlamda Şemsi Paşa Külliyesi'ni yorumlamaktır.

Üsküdar, kurulma aşamasında genişleme yönünü batıya çevirmiş olan Osmanlı Devleti için her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. İstanbul'un fethinden önce, karşı kıyıda *seyreden* olan Üsküdar, fetihden sonra *seyredilen* yere dönüşmüştür. İstanbul'un merkezinden Anadolu'ya ve Asya'ya ulaşımındaki ilk durak noktası olması, onu tarihsel bir geçiş noktası yapmaktadır. Bu coğrafi konumun getirdiği ayrıcalıkla Üsküdar Osmanlı'nın ilk zamanlarından itibaren özel bir konuma sahiptir. Üsküdar'da bugüne kalan ve belgelerden varlığını bildiğimiz yapılar, Osmanlı'nın bu bölgeye verdiği önemi vurgulamaktadır. Fetihden sonra Boğazın denetim altında tutulması, Fatih Sultan Mehmed'in önem verdiği konular arasındadır. Onun zamanında yaptırılmış olan Rum Mehmed Paşa Camii ve Üsküdar Bedesteni bu önemin bir göstergesi sayılabilir. Aynı zamanda I. Beyazıt'ın yaptırdığı Anadolu Hisarı'nın etrafına Anadolu'dan gelen müslüman

Şekil 1: Üsküdar-1588, Metin And, XVI. yüzyılda İstanbul Kent, Yaşam, Günlük Yaşam, İstanbul 1993

ailelerin yerleştirildiği ve bu bölgelerdeki müslüman nüfusunun yoğunlaştırılmasının Fatih dönemindeki devlet politikalarından biri olduğu bilinmektedir.¹ Fetih'ten XIX. yüzyıl sonuna kadar İstanbul'un merkezi ile Üsküdar arasında ulaşımın sağlanması Osmanlı için önemli olmuştur. Leonardo Da Vinci'nin II. Beyazıd'a sunduğu açılıp kapanabilen köprü tasarımının, Osmanlı için Asya ve Avrupa'yı birleştirmenin önemini vurgulayan bir proje olduğu kesindir. 1565 tarihli bir belge, bize o dönemde liman ile Üsküdar arasında peremeler² ile düzenli seferlerin yapıldığını bildirir.³ XIX. yüzyıla doğru gelindiğinde, 1840 Fevâid-i Osmaniye ve 1850 Şirket-i Hayriye ile karşı tarafa ulaşım Üsküdar'da yaşayan ve merkezde çalışan halk için büyük ölçüde çözüme kavuşturulmuştur.

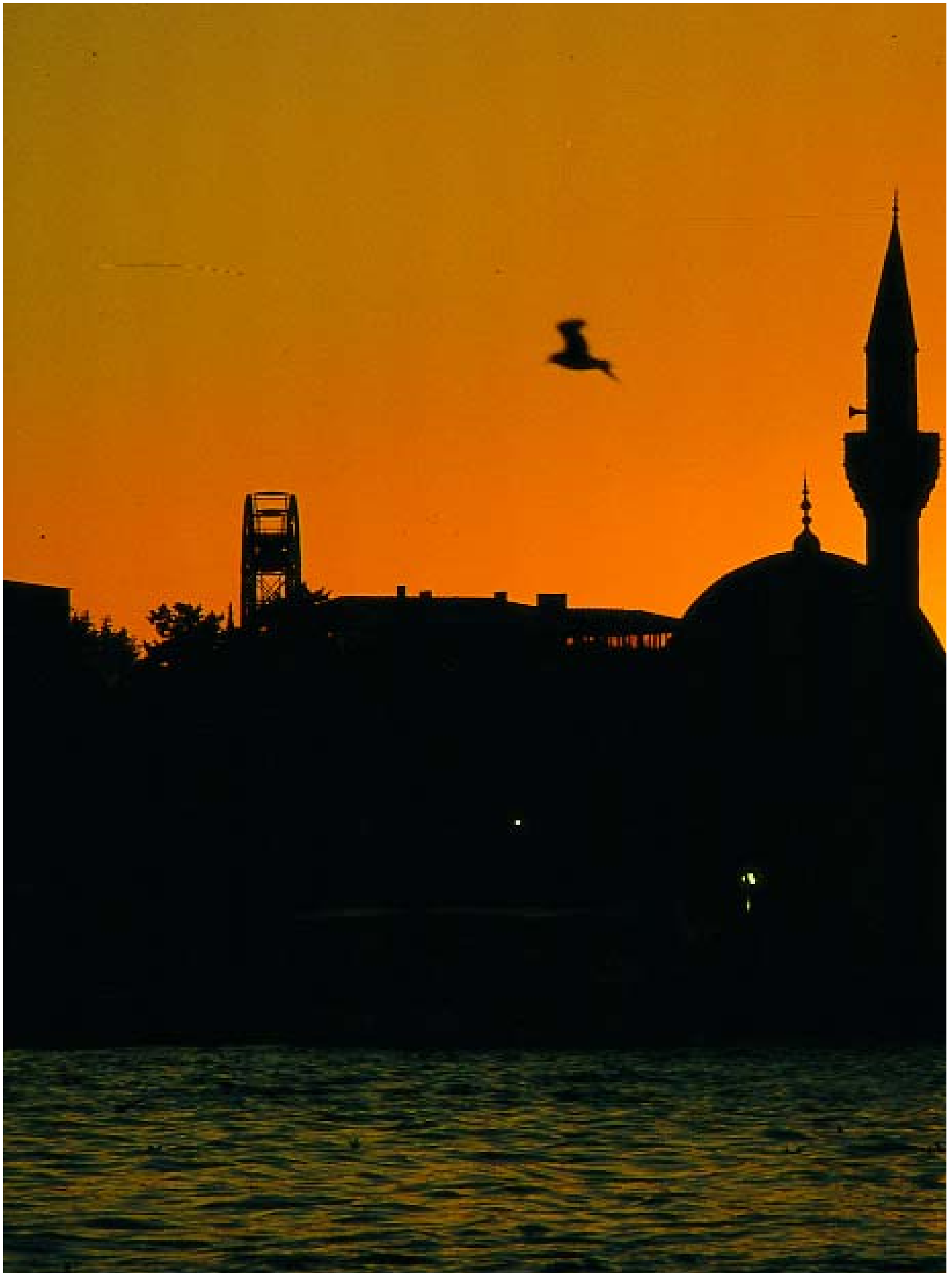
Bu genel bilgiler ışığında XVI. yüzyıla baktığımızda merkezden *seyredilen*, birkaç cami silüeti ile bahçelerin ve yazlık sarayların bulunduğu bir Üsküdar silüeti ile karşılaşırız (bk. Şekil 1). Yapı tipolojileri karşı taraftaki Bizans kent surları içinde gelişen merkez İstanbul'dan farklılık göstermektedir. Burada büyük çarşılardan ve devlet ofislerinden söz edebilmemiz olanaklı değildir. Üsküdar bu dönemde, yukarıda bahsedilen coğrafi konumu ile kentin merkezindeki karmaşadan uzakta, ama Anadolu ve Asya ile olan bağlantısından dolayı özel konumunu koruyan bir çeşit inziva alanı olarak karşımıza çıkar (bk. Şekil 2). Osmanlı hanedanlığının kadın üyelerinin, baş vezirlerin ve saygın kişilerin Üsküdar'da yazlık bahçeleri ve sarayları olduğu bilinmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Salacak'taki kayalıklar üzerine yapılan hanedanlık yapısı bu saraylar arasındaki en büyük üçüncü saraydır. Bugün yerinde Selimiye Kışlası'nın olduğu yapının kentteki üçüncü büyük saray olduğu bilinir⁴ (bk. Şekil 3). Mihrimah Sultan, ilk cami kompleksi olan İskele Camii'ni, yazlık sarayının yakınında yaptırmak

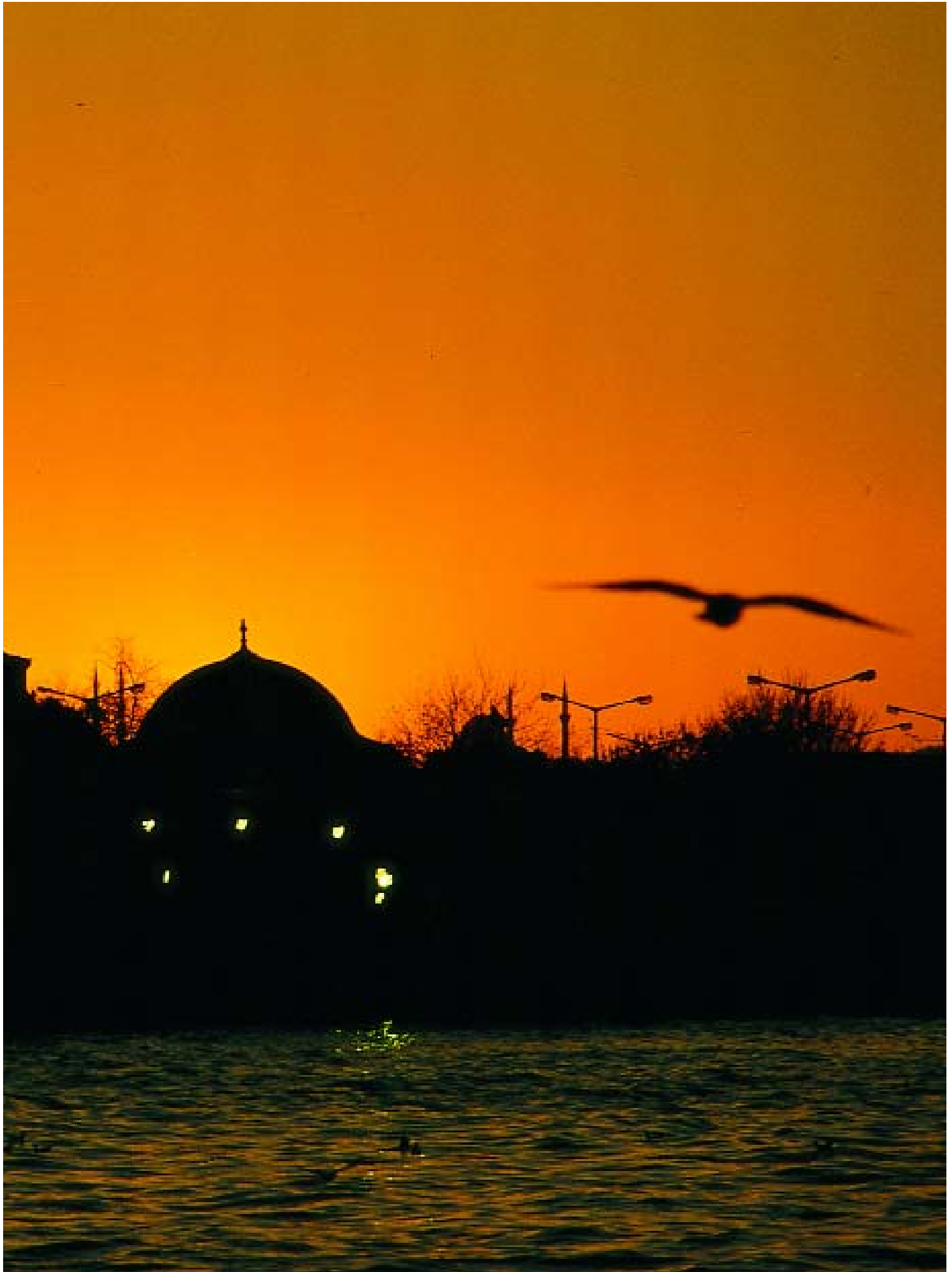

Şekil 2: İstanbul Haritası 1670-1700, Piri Reis, Kitab-ı Bahriye, Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan Architectural Culture in the Ottoman Empire*, London, 2005, s. 298.

1. Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi
2. Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi
3. Rum Mehmed Paşa Külliyesi
4. Mihrimah Sultan'ın Sarayı
5. Salacak İskelesi
6. Kavak İskelesi
7. Ayazma Yazlık Sarayı (Bugün Ayazma Camisi)
8. Kavak Sarayı
9. Topkapı Sarayı
10. Kılıç Ali Paşa Camisi
11. Tophane

Şemsi Ahmed Paşa
Külliyesi'nden
gün doğumu
(arka sayfa)

Şekil 3: Kavak Sarayı-Çizim Grelot, Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, İstanbul 2000, s 257

istemıştır. Baş vezir Koca Sinan Paşa'nın 1582 yılındaki emekliliğini, Malakara'ya sürülmeden önce, Üsküdar'da geçirdiği, emekli edilmiş olan bir diğer baş vezir Siyavuş Paşa'nın, 1596 yılında sürgünden Üsküdar'daki sarayına gelmesine izin verildiği Selanikî Mustafa Efendi'nin kitabında belirtilir.⁵ Bunun dışında Sinan'ın eserlerinin listelendiği tezkireler bize Üsküdar'da Sokullu Mehmed Paşa'nın sarayı, Sultan III. Murad ve II. Selim'in de Köşkü olduğunu gösterir.

Mimar Sinan'ın Üsküdar ile olan ilişkisi 1543 yılında yapımına başladığı Mihrimah Sultan Külliyesi ile başlar. Mihrimah, Sultan Kanuni'nin ve Hürrem'in kızı olarak Osmanlı sultanları içinde öncelikli bir konuma sahipti. İyi eğitim görmüş olan Sultan'ın, annesi Haseki Hürrem ile birlikte dış siyasette etkin rol oynadığı ve elçiler ile yazışmalar yaptığı bilinmektedir. Mihrimah Sultan, kocası baş vezir Rüstem Paşa'nın da mal varlığı ile Osmanlı'nın en zengin sultanı olmuştur. İstanbul'un eski surlar içinde kalan bölümünde de cami yaptırabilecek iken Üsküdar'ı ve ardından Edirnekapı'yı seçmesi dikkat çekicidir. Edirnekapı'nın İstanbul'a girerken Avrupa kapısında, Üsküdar'ın ise Asya kapısında olması Mihrimah'ın yer seçiminin bilinçli olabileceğine işaret eder. Üsküdar Mihrimah Sultan Camii, çift minaresi ve yapısal özellikleriyle Sinan'ın eserleri arasında göze çarpar. Birden fazla minare selâtin camilerinde görülen bir özellik iken, Mihrimah Sultan'ın Üsküdar'daki camisinin de çift minareli olması göze çarpar. Sinan'ın Mihrimah için yaptığı diğer eseri Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nde de ikinci minare için ayrılmış olan yer görülmektedir ancak, caminin yapımı sırasında Kanuni'nin ölümü üzerine ikinci minarenin kardeşi Sultan II. Selim tarafından yaptırılmadığı düşünülmektedir.

Sinan'ın Üsküdar'da hanedanın kadın üyeleri için yaptığı diğer külliye, Nurbanu Sultan için olandır. 1571 yılında yapımına başlanan ve on beş yıllık süreçte büyümeye devam eden külliye ölçeği ile dikkat çeker. II. Selim'in eşi olan Nurbanu, Osmanlı'nın klasik dönemi içinde Hürrem'den sonra Sultan ile yasal evlilik yapan tek köledir. 1574 yılında II. Selimin ölümü üzerine III. Murad'ın tahta geçmesi ile Nurbanu ilk defa resmi olarak Valide Sultanlık ünvanı almıştır. Kompleksin büyümeye başladığı 15 yıllık süreç, Nurbanu'nun Hasekilikten Valide Sultanlığa yükselişi ile aynı döneme rastlar. Venedik elçisi Soranzo, Nurba-

nu'dan III. Murad'ı en çok etkileyen kişi olarak bahseder. Yine Osmanlı'ya gelen elçilerden Schweigger'ın 1578 yılında aldığı notlarından öğrendiğimiz üzere, Nurbanu, Mihrimah Sultan gibi adına yapılacak kompleks için, kendi sarayının yanındaki bir alanı seçmiştir. Schweigger Üsküdar'ın aynı zamanda hristiyan köleler için bir oturma alanı olduğundan söz eder ve ekler; "*Nurbanu Sultan Kompleksinin etrafında saraydaki çalışanlarının konutları vardır.*" Zenci harem ağası Mehmed Ağa'nın konutunun olduğu sokağın ismi XX. yüzyılın sonuna kadar "Valide Kahyası Sokağı" olarak anılmaktaydı.⁶

Necipoğlu, Nurbanu Sultan'ın adına yapılan bu büyük ölçekli kompleksi III. Murad'ın annesi için aşılmamış bir mimari yapıt yaratarak halk içindeki hükümdarlık imajını arttırmaya çalışması olarak yorumlar ve ekler: "*Osmanlı İmparatorluğu, başkentteki imparatorluk üyelerine ait yapı boşluğunu, II. Selim'den beri hanedanın kadın üyelerinin mimari görünürlüklerini arttırarak doldurmaya çalışmışlardır.*"⁷

IV. Mehmed'in eşi Kösem Sultan adına yapılan vakıf yapısı da düşünüldüğünde Üsküdar'ın XVI. yüzyılın sonundan sonra hanedanın kadın üyeleri için önemli bir yer olduğu doğrudur. Ernest Egli Üsküdar'a olan bu ilgiyi surların içinde kalan şehrin giderek daha kalabalık olması, camilerin kubbesinin ve minaresinin gökyüzüne ulaşabileceği boş alanın ve yüksek noktaların kalmamasına bağlar.⁸ Egli'ye göre Osmanlı mimarları yapılarının görünebileceği yeni bir yüz aramaktadır. Üsküdar'daki yer seçim nedenleri içinde Egli'nin ve Suraiya Faroqhi'nin⁹ de değindiği gibi şehrin merkezindeki artan nüfus özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıl için önemli bir etkidir. Ancak XVI. yüzyıl sonunda Üsküdar'ın seçilme nedeninin sadece nüfus ile ilişkili olmadığı söylenebilir. Saray yapıları, bahçeleri, yapılaşmaya açık alanı ile şehrin kalabalık ve karmaşık hayatından uzakta gibi görünen, ama yüzü şehre dönük olan Üsküdar'ın bu dönemin prestij alanlarından biri olduğu söylenebilir. Bu alanı prestijli hale getiren ilk neden onun konumudur. Anadolu'dan İstanbul'a gelirken bir çeşit son durak ve kapı olan semt bu yönüyle önem kazanır. İmparatorluğun önemli isimlerinin köşklerinin ve saraylarının burada olması Üsküdar'ın prestij alanı olmasındaki diğer etkidir. Bu bağlamda Sinan'ın geç dönem eserlerinden olan Şemsi Paşa Külliyesi'ne bakmadan önce Şemsi Paşa'nın kim olduğuna değinmek istiyorum. Şemsi Ahmed Paşa hükümdarlık ailesinden gelmektedir. Annesi Şahnisa Sultan, II. Beyazıt'ın oğlu Şehzade Abdullah'ın kızıdır. Babası ise Suriye'nin fethi sırasında peygamber ile savaşan, İsfandiyaroğulları hanedanlığından Mirza Mehmed Bey'dir. Kanuni döneminde sarayda baş avcı ve tımar ağası olan Şemsi Paşa, Şam, Sivas, Anadolu ve Rumeli Valilikleri yapmıştır. II. Selim döneminde, 1567 yılındaki emekliliği kardeşi Mustafa Paşa'nın vezirlikten azledilmesi ile aynı zamana denk gelir.¹⁰ Şair olan Ahmed Paşa, Şemsi takma adını şiirlerinde kullanmaktadır. Tarihçi Mustafa Âlî, Şemsi Paşa'yı bize Süleyman'ın eğlenceli av arkadaşı, II. Selim'in sofradaki yoldaşı ve III. Murad'ın devlet işleri ile ilgili akıl danışabileceği güvenilir arkadaş olarak gösterir. Mustafa Âlî, Şemsi Paşa'nın atası olan Halid bin Velid'in izinden yürüdüğünü söyler ve ekler: "*Şemsi Paşa'ya neden başkent*"

Şekil 4: Boğaziçi şema, Metin And, XVI. yüzyılda İstanbul Kent, Yaşam, Günlük Yaşam, İstanbul 1993

ten uzakta bu sade mekanda yaşadığını sorduğumda bana şu cevabı vermiştir der:” Üsküdar Anadolu’dan, Şam’dan, Halep’ten ve özellikle Mısır ve Irak’tan iş için gelen sayısız insan için bir durak noktasıdır. Onlar İstanbul’daki vezirlerin saraylarını ziyaret etmeden önce benimle karşılaşılır ve bana hediyelerin kaymağını verirler.”¹¹

Üsküdar’da, Topkapı Sarayı’nın tam karşısında evi bulunan Şemsi Paşa’nın sarayı sık sık ziyaret ettiğinden söz edilir. (bk. Şekil 4) Necipoğlu, Şemsi Paşa’nın emekliye ayrıldıktan sonra yerleştiği Üsküdar’daki sarayına ve diğer emekli edilen baş vezirlerin saraylarına işaret ederek, Osmanlı Devleti’nin Üsküdar’ı devlet yönetiminden ayrılan eski yöneticiler için içişlerine karışamayacakları uzak bir dinlenme yeri olarak kullanıldığını bahseder.¹²

Şemsi Paşa Külliyesi’nin yapım tarihi ile ilgili tam bir bilgi yoktur, ancak kitabesinden tamamlanma tarihinin 1580-81 yılı olduğunu biliyoruz. Oldukça görünür

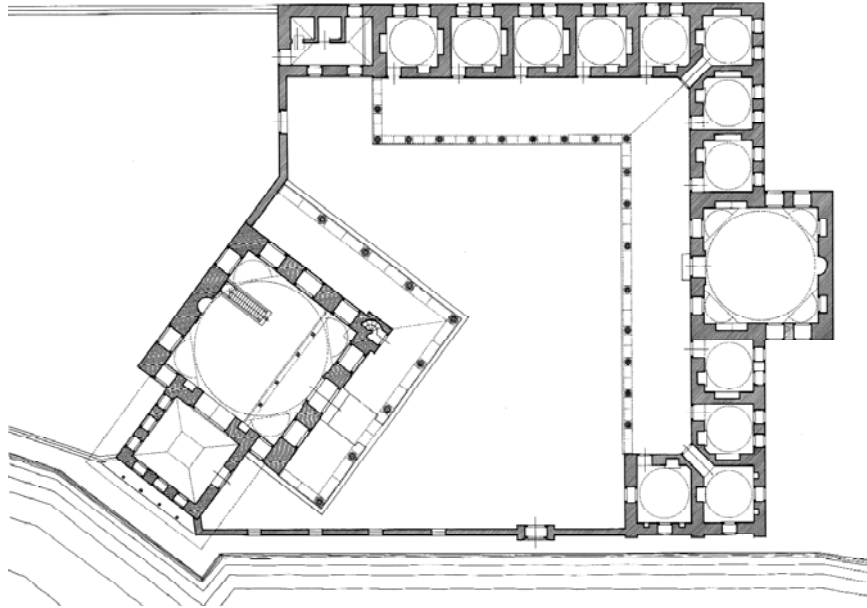
Şekil 5: Şemsi Paşa Camii Denizden görüntü.

bir alana yapılan ve Tophane'nin karşısına denk gelen caminin bugün kayıp olan ve Konyalı'nın yarısı gömülü olarak bulmuş olduğu kitabesinde, Şemsi Paşa'nın denizden gelip geçenlerin görüp ruhuna bir dua okumalarını istediği için deniz kıyısında bir yere defnedilmeyi arzuladığı yazmaktadır. Mihrimah Sultan ve Nurbanu Külliyesi yer seçimine benzer ölçüt, Şemsi Paşa Külliyesi'nde de vardır. Şemsi Paşa, külliye'nin sarayının yakınına yapılmasını istemiştir (bk. Şekil 5).

Şemsi Paşa Camii, Sinan'ın diğer eserlerinden farklı olarak belirli bir yapısal etki taşımayacak kadar narin ve küçük bir yapıdır. Onun için bu camiden bahsederken üzerinde durulması gereken nokta külliye'nin kendi içinde ve çevresiyle kurduğu mekansal ilişki olmalıdır. Bu bağlamda ilk olarak vurgulanması gereken nokta, hiçbir Sinan yapısında rastlamadığımız medresenin "L" şeklindeki konumudur (bk. Şekil 6). Kendi içine kapalı; denize doğru ise açık bir perspektif sunan konumlanma, Sinan'ın bu alan için bulduğu yaratıcı bir çözümdür. Şemsi Paşa Külliyesi bu konumlanası ile *seyredilen* Üsküdar'dan *seyreden* Rumeli tarafına karşı uzanır. Bunun dışında bir diğer farklı nokta cami duvarına yapışık olan ve içerden geçişin sağlandığı türbenin yeridir. Sinan, Şemsi Paşa'nın vasiyetini bu şekilde gerçekleştirmiştir (bk. Şekil 7). Caminin kuzey ve batı cephesini çevreleyen iki kollu, düz çatılı revak, daha önce hiçbir Sinan camisinde rastlamadığımız bir özelliktir. Bu revak sayesinde caminin çıplak duvarları kapanmış ve külliye'ye karadan girişte, medrese ile cami arasında görsel bir ilişki kurulmuştur (bk. Şekil 6- 8). İki kollu revağın bir diğer etkisi de cephede türbe

Şekil 7: Cami külesine bitişik olan Şemsi Paşa Türbesi – Fotoğraf Ceren Katipoğlu.

Şekil 6: Şemsi Paşa Külliyesinin planı – Çizim Ali Saim Ülgen

S İ N A N ' İ N Ü S K Ü D A R I V E Ş E M S İ A H M E D P A Ş A K Ü L L İ Y E S İ Ü Z E R İ N E

Şekil 8: Caminin kuzey ve batı cephesini saran revak (eski hâli)

Şekil 9: Şemsî Paşa Türbesi dış cephe (Bugünkü hâli)

Şemsipaşa
Cami'i'nin mimarı
Mimar Sinan

ile bütünlük oluşturmasıdır. Kuran, caminin kuzeybatı köşesindeki minarenin, revak altında medrese, cami ve deniz perspektifini engellememesi için duvara gömülü olarak tasarlanmış olduğunu söyler. Medresenin karaya bakan cephesinin almaşık duvar tekniği ile yapılmış ve az açıklıklı olduğunu görürüz. Bu şekilde, denizden ve karadan bakıldığında tamamen farklı iki cephesel özellik gösterir (bk. Şekil 9). Medresenin cephe tasarımındaki bu ince detay ve L şeklindeki konumu bize caminin denizden Üsküdar kıyısındaki küçük camiye bakan kişi için oluşturulmuş özel tasarım anlayışının ipuçlarını verir.

Yazının başında bahsettiğimiz *seyredilen* ve *seyreden* ilişkisi XVI. yüzyılın sonlarına doğru değişmeye başlamıştır. Bu bağlamda Şemsi Paşa seyredilen Üsküdar'ın karşı kıyıya yüzünü dönen anıtlarından biridir. Medresenin ve türbenin konumlanışları bu savı destekler. Avlu deniz yönünde genişlerken sırtını karaya vermiştir. Sonuç olarak bu konumlanma Sinan'ın zihnindeki Üsküdar imajı ile külliye banisi olan Şemsi Paşa'nın isteklerinin çakışması sonucu yine Sinan'ın yaratıcı kaleminden çıkan şemadır. Şemsi Paşa Külliyesi'nin Sinan'ın diğer deniz kenarı camileri Kılıç Ali Paşa, Azapkapı Sokulu, Sinan Paşa ve hatta Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nden farklı olarak denize açık, karaya kapalı konumlanışı, onu Sinan'ın diğer deniz kenarı camilerinden ayırır.

Osmanlı mimarlık geleneğinde caminin kubbe çapı ve büyüklüğü ile yaptıran kişinin politik gücü arasında bir doğru orantı olduğunu düşündüğümüzde, Şemsi Paşa'nın kendi camisi için çok doğru bir yer seçtiğini söyleyebiliriz. Paşa *başkent* olarak tanımlanan Avrupa kıyısında bir cami yaptırmak isteseydi, sur duvarları içinde kalan bir boş yerdeki külliye bugünkü Üsküdar'daki külliye kadar vurucu ve etkili olabilir miydi acaba? Üsküdar'ın coğrafi konumunu, başkent ile olan ilişkisini en verimli şekilde kullanmış olan Şemsi Paşa, II. Selim ve III. Murad ile olan iyi ilişkisinin de yardımıyla böyle önemli bir noktada külliye yaptırabilmiştir. Zaman içinde Üsküdar bölgesinin artan mekansal önemi ve prestiji, bölgenin arka taraflarına doğru yükselen kubbeler ve minareler sayesinde denize en yakın noktadaki Şemsi Paşa Külliyesi'nin vurucu etkisi daha da belirgin hale gelmiştir.

Mustafa Âlî'nin başkent olarak tanımladığı Avrupa yakası ve *periferi* olarak tanımladığı Üsküdar arasındaki ilişki, patronlarının istekleri ve onların siyasi konumları doğrultusunda, Mimar Sinan'ın kaleminden Üsküdar'a yansımıştır. İki minareli İskele Camii'nin sahibi Mihrimah Sultan'ın Osmanlı hanedanlığındaki önemi, emekliye ayrılan ve Üsküdar'da devlet işlerinden uzakta belki bazı durumlarda 'zorunlu' olarak inzivaya çekilen vezirler ve üç sultanın da yakın çevresinde önde gelen kişilerden olan Şemsi Paşa'nın vasiyeti Sinan'ın mimari yaratımı ile belgelenir ve Üsküdar'ın XVI. yüzyıldaki tarihini bugüne taşımıştır. Bu bağlamda Şemsi Paşa'nın Üsküdar'a ve Üsküdar'ın Şemsi Paşa'ya olan karşılıklı katkısı ve bunun yarattığı ilişkiselliğin XVI. yüzyıl Üsküdar'ını XXI. yüzyılda algılatan önemli bir olgu olduğu savlanabilir.

DİPNOTLAR

- 1 Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, İstanbul 2000, s. 254.
- 2 Yolcu taşıyan kayıklar.
- 3 *a.g.e.*, s. 256.
- 4 Kuban, *a.g.e.*, s. 257.
- 5 Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan Architectural Culture in the Ottoman Empire*, London 2005, s. 495.
- 6 *a.g.e.*, s. 284.
- 7 *a.g.e.*, s. 286.
- 8 Ernest Egli, *Sinan; An Interpretation*, İstanbul 1997, s. 140-141.
- 9 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul 2002, s. 158.
- 10 Necipoğlu, *a.g.e.*, s. 492.
- 11 Mustafa Âli, Nuruosmaniye Kütüphanesi, Necipoğlu'ndan aktarma, s. 495.
- 12 Necipoğlu, *a.g.e.*, s. 495.
- 13 Abtullah Kuran, *Sinan*, İstanbul 1987, s. 200.

İstanbul Kentiçi Ulaşımında Bir Ana Aktarma Noktası Olarak Üsküdar Meydanı, “Marmaray”ın Etkileri ve Meydanın Geleceği Üzerine

Y R D . D O Ç . D R . A Y Ş E S İ R E L

Trakya Üniversitesi

Ö Ğ R . G Ö R . O . Ü M İ T S İ R E L

Trakya Üniversitesi

Giriş

Üsküdar Meydanı; tarihin tüm dönemlerinde bulunduğu konumu nedeniyle, İstanbul kentinin deniz ve kara ulaşımı arasında bir aktarma noktası olarak görevini sürdürmüştür. Çeşitli dönemlerde bu görev farklı nitelikler taşısa da günümüze kadar önemini koruyarak gelmiştir. İstanbul Metropoliten Alanı'nın ulaşım problemlerinin çözümünde devrim niteliği taşıyabilecek “Marmaray Projesi” İstanbul metropolü için yaşamsal önemi olan çağdaş bir ulaşım ağı olarak görülmektedir. Bu bağlamda günümüzde yapılmakta olan Marmaray hattına ait Üsküdar İstasyonu; farklı ulaşım türlerinin arakesiti olan “Aktarma İstasyonu” olarak, Üsküdar meydanının tarih boyunca sürdürdüğü görevini İstanbul Metropoliten ulaşım ağı bütünü içinde farklı bir boyuta taşıyacaktır.

Ancak; Üsküdar ve meydanının geleceğine yönelik gerek ulaşım gerekse farklı ölçeklerde yapılan mekânsal düzenleme projeleri bazında yapılan incelemelerde söz konusu projelerin ciddi anlamda eksikliklerinin olduğu görülmüştür. Bütüncül ve çok yönlü bir çalışmanın ürünü olmadığı düşünülen çalışmaların yeniden ele alınarak, geleceğe yönelik adımların daha sağlam atılması yönünde ışık tutabileceğine inandığımız görüş ve düşüncelerimiz aşağıda detaylandırılmıştır.

Resim 1: XVII. yüzyılda İstanbul haritası

1. Üsküdar Meydanının Çeşitli Dönemlerde Ulaşım Açısından Üstlendiği Görev Ve Bu Görevin Meydan Ve Yakın Çevresine Etkileri

Üsküdar, Asya ile Avrupa arasında doğal bir su yolu olan İstanbul Boğazı'nın Marmara Denizi'ne açılan doğu kesiminde yer almaktadır. Yerleşmeye uygunluğu bakımından arazisinin yapısı ve rölyefi, iklimi, bitki örtüsü, doğal zenginlikleri ve İstanbul Boğazın kıyısında yer alması Üsküdar'ı tarihin eski dönemlerinden beri önemli yerleşme merkezi haline getiren unsurlar olmuştur. (Resim 1)

Osmanlı döneminde Boğaz'ın Anadolu yakasının en önemli yerleşim merkezlerinden biri haline gelen Üsküdar; XVI. ve XVIII. yy. arasında, Osmanlı ordusunun Asya yönüne yapılan seferlerin başlangıç noktası olarak boğazın en hareketli noktası konumundadır.¹ Diğer taraftan karayoluyla kervanlarla gelen bazı malların Üsküdar iskelesi ile İstanbul tarafına naklediliyor olması, Üsküdar meydanını Osmanlı döneminden günümüze değin bir transfer noktası görünümüne de getirmiştir. Dışarıya açılma noktası olan iskele ile Mihrimah Sultan Külliyesi arasında kalan Üsküdar meydanı XIX. yıldan itibaren toplumun gereksinimleri doğrultusunda değişik düzenlemelere sahne olmuştur. (Resim 2)

XIX. yüzyıldan itibaren ticaret merkezinin yabancı şirketler kanalıyla Galata'ya

Resim 2: XIX. yüzyılda Üsküdar Meydanı (Flandin, 1838)

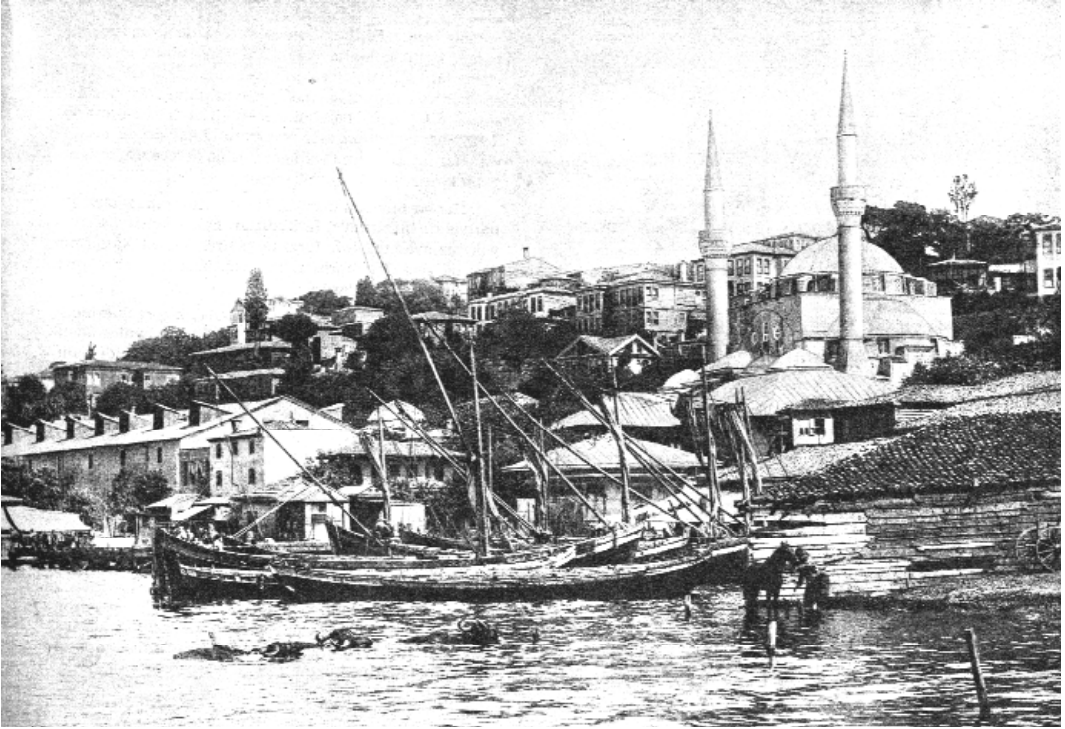
kayması, nüfus artışına paralel olarak boğaz kıyılarında yeni yapılaşma, boğazın her iki yakasında artan bir yük ve yolcu talebini oluşturmuştur. Gelişen teknolojiyle birlikte yapımına başlanan buharlı gemilerin yaklaşabilmesi için yapılan iskeleler ve bu iskeleleri kullanan Şirket-i Hayriye seferleri Boğaziçi'nden faydalanmada çok önemli değişikliklere yol açmıştır.² Bu dönemde deniz ulaşımının vapurlarla daha kolay bir şekilde yapılma yapılmaya başlanması ile Üsküdar daha da büyümüş ve geniş bir alana yayılmaya başlamıştır.

XIX. yüzyılda yenileşme hareketleri beraberinde toplumsal yapı ve örgütlenme biçiminde değişimleri getirmiş, bu değişimler ise kent dokusuna yeni müdahaleleri gündeme getirmiştir. Özellikle liman kentlerinde; liman çevresinde oluşan eski merkezlerin yanı sıra yeni modern merkezler oluşturulmaya başlanmıştır. Merkezde ya da yakınlarında yeni ulaşım yolları, demiryolları, limanlar, rıhtımlar, antrepolar, posta binaları yapılmıştır. Kent merkezleri büyümüş ve araba, tramvay, vapur, banliyö gibi toplu taşıma araçları kente girmiştir.³ (Resim 3, 4)

Bu dönemde yukarıda bahsedilen gelişmeler; uzun süre fiziki dokusunu ve kimliğini muhafaza etmeyi başarmış Üsküdar meydanında da kendini hissettirmeye başlamış, meydan ve çevresindeki kent dokusu değişim sürecine girmiştir. Seferlerine 1870 yılında başlayıp 1950 yılında kaldırılmış olan eski araba vapuru iskelesi⁴ ve diğer iskeleler meydanın denizle ilişkisini kuran ve meydanı biçimlendiren önemli öğeler olmuştur. Öte yandan ilk olarak 1928 yılında Üsküdar-

Resim 3: XX. yy. başlarında Üsküdar Meydanı

Resim 4: XIX. yy. sonlarında Üsküdar İskelesi

Resim 5: 1940'da Üsküdar Meydanı.

Resim 6: 1933 Üsküdar haritası (Pervititch).

Bağlarbaşı-Kısıklı arasında, 1929 yılında Üsküdar-Haydarpaşa-Karacaahmet-Bağlarbaşı arasında sefer yapacak elektrikli tramvay hattının başlangıç noktası olarak Üsküdar meydanı değişime uğramaya başlamış (Resim 5), 1935 yılında yürürlüğe girmiş olan Henry Prost planında meydan trafik noktası olarak düzenlenmiştir (Resim 6, 7). Bu düzenlemeler ile Üsküdar meydanının bir erişim-aktarma noktası olma özelliği vurgulanmıştır. 1960'lı yıllarda; karayolu taşımacılığına ağırlık veren politikalar sonucu artan nüfusun taşınmasında otobüs ve dolmuşların sayısının hızla artırılması ile 1966 yılında Üsküdar'da tramvay taşımacılığına son verilmiştir.

Diğer yandan hızla artan özel araç sahipliği ve araba vapuru seferlerindeki yoğunluk sonucunda, arabalı vapur iskelesi önünde büyük bir depolama alanı ihtiyacı doğmuş, Mihrimah ve Yeni Valide camileri arasındaki alan açılarak otoparka dönüştürülmüştür (Resim 8). Atatürk köprüsünün faaliyete geçmesi sonucu arabalı vapur seferlerinin hayati görevi sona ermiş ve 1980'li yıllarda Üsküdar – Kabataş arabalı vapur seferleri kaldırılmıştır.

Geçmişte küçük ölçekli ve yaya ağırlıklı bir meydan olan Üsküdar meydanının işlevi; 1970'li yılların başında Boğaz Köprüsü'nün ve çevre yollarının yapımı ile Anadolu yakasında artan konut yerleşimlerinin Üsküdar'ı bir aktarma noktası ve ticari merkez olarak kullanmaları sonucu, bir düğüm noktası ve trafik odağı olmaya doğru değişim göstermeye başlamıştır. Ülkemiz genelinde benimsenen karayolu taşımacılığının bir yansıması olarak, İstanbul metropoliten alanı doğu yakasında en uç noktalara değin ulaşım olanaklarının sağlanmaya başlaması ile; bu

Resim 7: 1950'lerde Üsküdar Meydanı.

Resim 8: 1980'lerde Üsküdar Meydanı

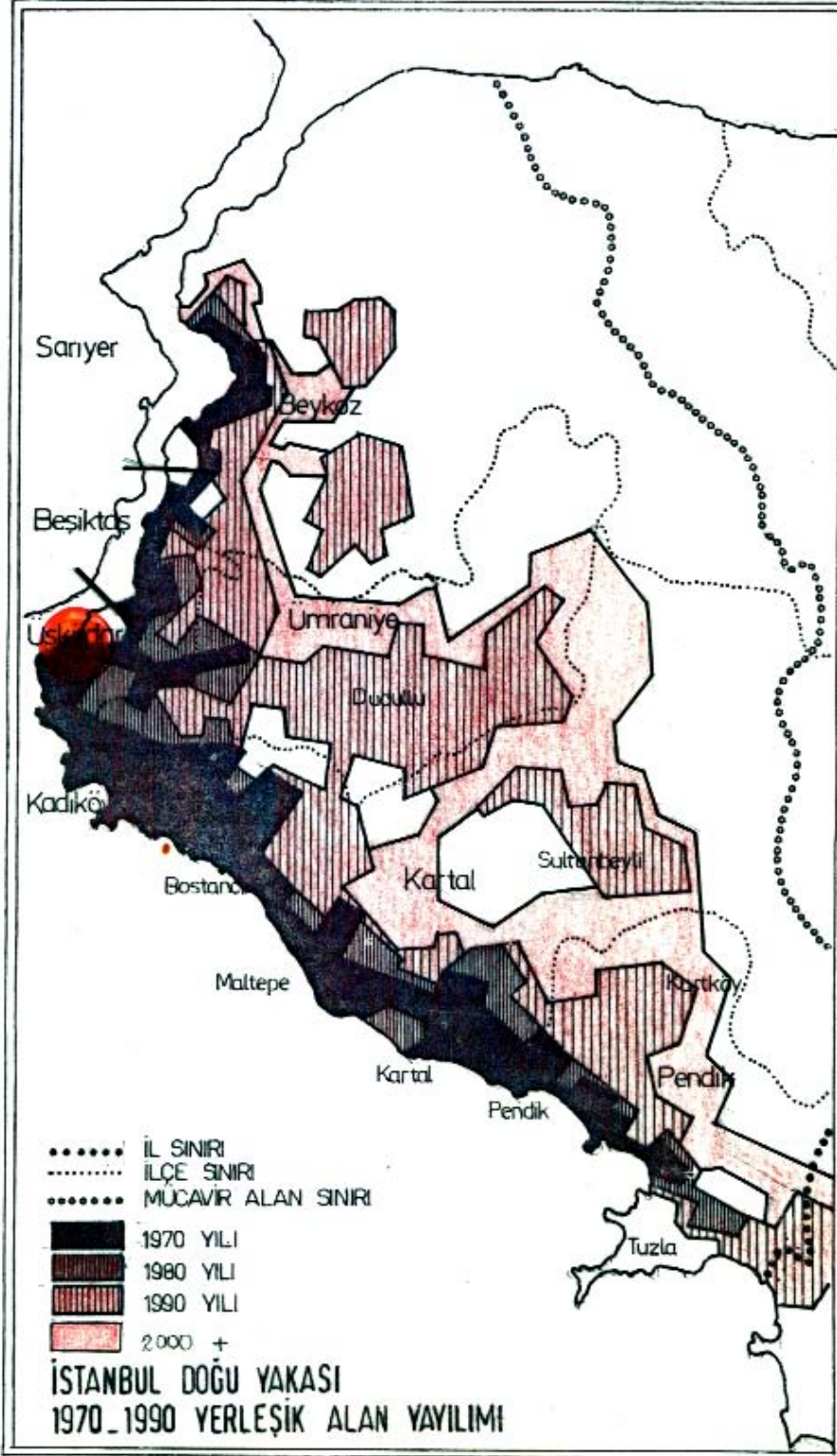
yıllarda yerleşme dokusu kuzey-güney doğrultusunda gelişirken 1980'li yıllardan günümüze değin doğu-batı yönünde hızlı bir mekansal büyüme sürecine girmiştir. Söz konusu süreçte Üsküdar'ın doğusunda fiziki dokunun büyümesi ile buralarda yaşayan insanların metropolün batı yakası ile ilişkisini kurmaları açısından Üsküdar Meydanı, bir aktarma noktası olarak geçmişte olduğu gibi daha da büyük ölçekte sürdürme görevini yüklenmek durumunda kalmıştır.

2. İstanbul Metropoliten Alanında Doğu Yakası Mekânsal Gelişiminin Üsküdar Ve Meydanının Aktarma Noktası Oluşumuna Etkileri

İstanbul metropoliten alanı doğu yakasında nüfus yığılmaları ve kentleşmenin başladığı 1960'lı yılların başında kuzey-güney doğrultusunda lineer bir gelişme izlerken, bu yıllardan itibaren doğu-batı yönünde bir gelişme eğilimi içine girdiği görülmektedir. Doğu yakasının 1960-1970 yılları arası mekânsal gelişiminde, Kadıköy-Maltepe-Yakacık-Tuzla-Gebze sanayi doğrultuları, doğu yakasının makroformunu lineer bir şekilde etkilemiştir. 1980'li yıllarda ise sanayi faktörü ile birlikte en uç noktalara kadar ulaşım olanaklarının sağlanması doğu-batı yönündeki gelişmeyi hızlandırmıştır (Resim 9, 10). 1990'lı yıllarda ise; raylı sistem yerine karayolu taşımacılığına ağırlık veren politikalar sonucunda otobüs taşımacılığının yanı sıra minibüs sisteminin devreye girmesi ile mekânsal gelişim Beykoz, Üsküdar ve Ümraniye'nin doğusuna doğru yayılma göstermeye başlamıştır.⁵ Günümüzde ise doğu yakası mekânsal gelişimini doğu-batı ve kuzey güney aksında devam ettirirken; bu alanlarda yaşayan nüfusun batı yakası ile ilişkisini kuran aktarma noktası olarak Kadıköy'ün yanı sıra Üsküdar ve meydanı ön plana çıkmaya başlamıştır.

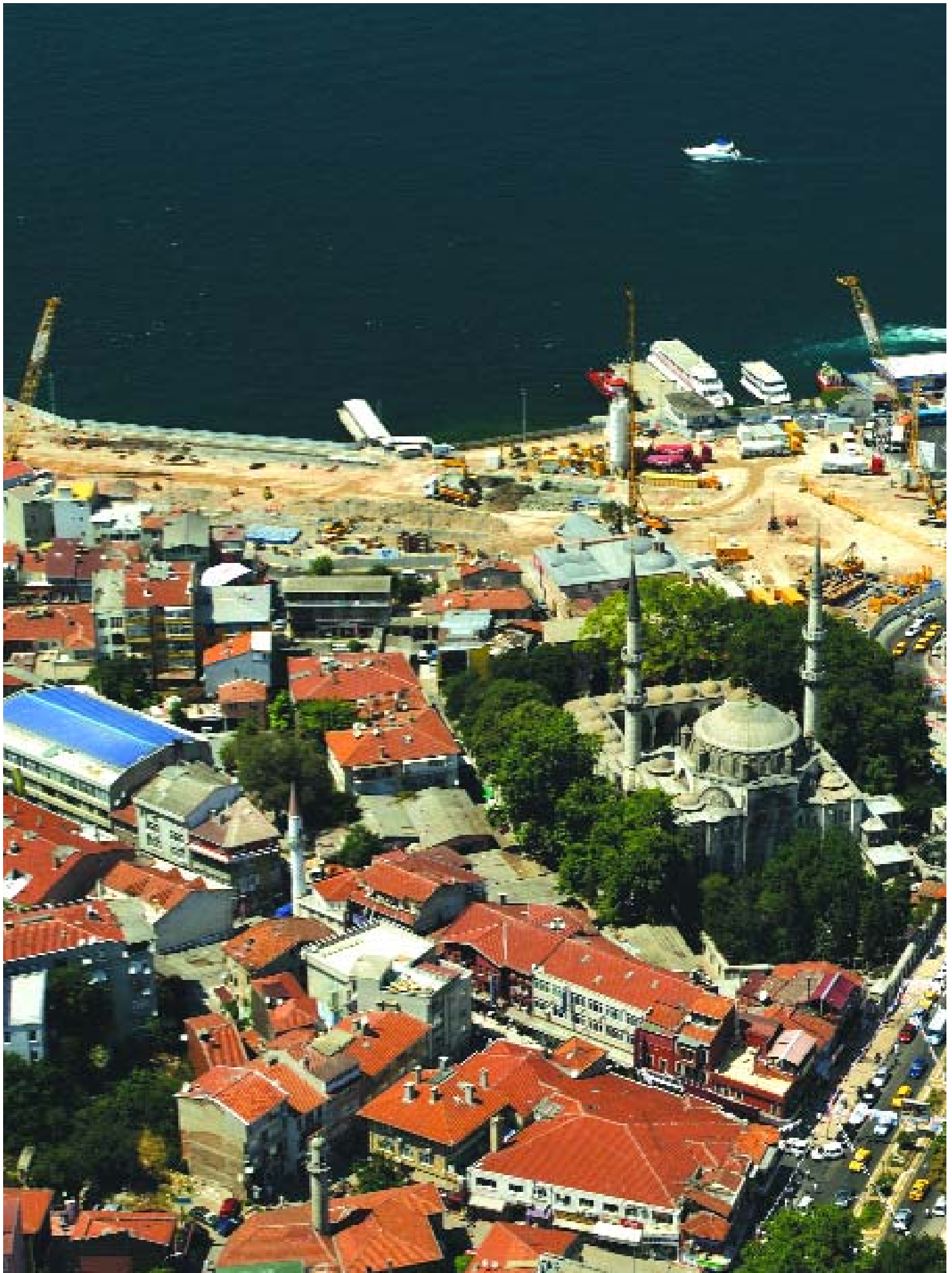
Bu gelişim ve değişim süreci içinde planlı ve kalıcı bir düzenlemeye konu olmayan Üsküdar Meydanı'nın düzenlenmesi yolunda atılan en önemli adım 1987 yılında açılmış olan uluslar arası – davetli bir kentsel tasarım proje yarışmasıdır⁶

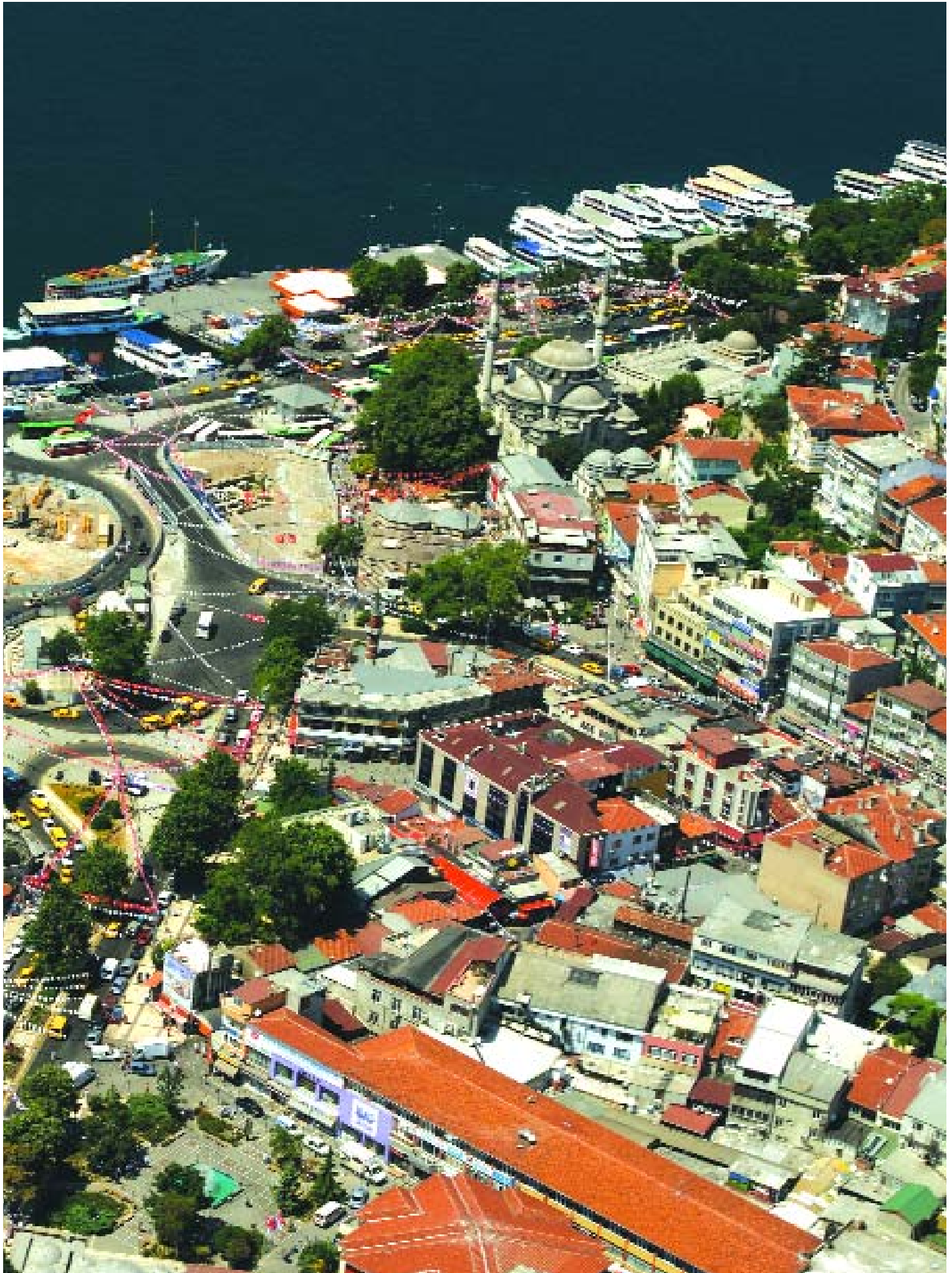
İSTANBUL KENTİÇİ ULAŞIMINDA
BİR ANA AKTARMA NOKTASI OLARAK ÜSKÜDAR MEYDANI

Resim 9:
İstanbul doğu
yakası 1970
ve sonrası
mekansal
büyümesi.

Üsküdar
Meydanı'nın
havadan görünümü
(arka sayfa)

Resim 10: İstanbul doğu yakası 2006 uydu görüntüsü

Resim 11: 1987 Üsküdar Meydanı Kentsel Tasarım Proje Yarışması'nda birinci olan proje

(Resim 11). Birinciliği kazanan proje hayata geçirilememiş, Marmaray projesinin gündeme gelmesi ile de önerilen çözüm geçerliliğini yitirmiştir.

Üsküdar'ın batı yakası ile ilişkisini kuran deniz taşımacılığı yanında, tarihi ve ticari merkezle bağlantı sağlayacak Marmaray Projesi'nin önemli istasyonlarından birinin Üsküdar meydanında konumlanmış olması, öte yandan yukarıda bahsedilen kentsel büyüme sürecinde bu alanlarda yerleşmiş bulunan doğudaki nüfusun Marmaray'ın Üsküdar İstasyonu ile batı yakasına taşınacak olması; kent içi ulaşımında farklı taşıma türlerinin (denizyolu-demiryolu-otobüs) arakesiti olarak Üsküdar meydanının önemini bir kez daha vurgulamış olmaktadır. Bu önem nedeniyle "Üsküdar Aktarma İstasyonu"nun Üsküdar meydanının kentsel dokusunu bozmayacak şekilde planlanması özel bir önem arz etmektedir.

3. Kentiçi Ulaşımında Farklı Toplu Taşıma Türlerinin Arakesiti Olarak Aktarma İstasyonları

İstanbul metropolünün ulaşım problemlerinin çözümü için yapılan çalışmalardan yüksek kapasiteli bir metro sisteminin gerekliliğinin anlaşılması üzerine yapımına başlanan "Marmaray Projesi" mevcut banliyö hatlarına entegre edildiğinde, aynı zamanda uç noktalara ulaşımı sağlayacak kamu otobüsleri ile desteklendiğinde İstanbul metropolü için yaşamsal önemi olan çağdaş bir ulaşım ağı da ortaya çıkmış olacaktır. Söz konusu ulaşım sisteminde; yolcuların istedikleri yerlere daha kolay ve hızlı ulaşmalarını veya aktarma yapacak yolcuların bir sistemden diğerine transferini sağlayan Aktarma istasyonları önemli görevler yüklenmek durumunda kalacaktır.

Kamu otobüsleri ve raylı sistem tarafından yer altı ve yer üstünde farklı kotlardan kullanılabilen, farklı ulaşım türleri arasında geçişi sağlayan otomatik bilet makineleri, bağlantı noktasında yeterli ölçü ve sayıda otopark ve yaya alanları ile

Resim 12: İstanbul Metropolitan alanı ve Marmaray güzergahı

Resim 14: Marmaray Üsküdar istasyonu

Resim 13: Marmaray güzergahının Üsküdar çevresindeki bölümü

buldukları çevreye kolaylık getiren kamusal hizmetlerin sunulduğu bir kentsel proje olarak etüt edilmesi gereken Aktarma İstasyonları, yerleşmenin mevcut dokusuna en az müdahale ile yer seçimi yapılmalıdır.⁷

Aktarma istasyonları aynı zamanda; kentsel yaşamın çeşitlendiği, yolcular açısından buluşma ve kaynaşma merkezi nitelikli bir adres⁸ olması da gerekmektedir. İletişim ve alışveriş merkezi işlevleri ile bulunduğu çevrenin yaşam kalitesini artırması düşünülen aktarma istasyonlarının seçildiği düğüm noktalarının tarihi ve kültürel birikime sahip olan yerleşme dokularını bozmaması önem arz etmektedir.

4. Marmaray Geçişinin Üsküdar Meydanı Üzerindeki Olası Etkileri

4.1. Marmaray Hakkında Genel Bilgi

Ulaştırma Bakanlığı Demiryolları Limanlar ve Hava Meydanları İnşaatı (DLH) Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen “Marmaray” projesi, İstanbul metropolünün ulaşımına köklü bir çözüm getirmeyi hedefleyen bir metro hattıdır (Resim 12, 13). Proje, batıda Halkalı’ndan başlayarak doğuda Gebze’de sonuçlanan 76,3 km.lik güzergâhta kesintisiz, yüksek kapasiteli ve hızlı bir ulaşım olanağı sunmayı amaçlamaktadır. Gebze – Halkalı arasında, 2 – 10 dakikada bir yapılacak seferlerle saatte tek yönde 75000 yolcunun taşınması öngörülmektedir. Marmaray hattının Sirkeci – Üsküdar arası su altında olmak üzere 14 kilometrelik bölümü yeraltı, diğer bölümleri yerüstü raylı sistem olarak gerçekleştirilecektir. İstanbul kenti toplu taşıma sisteminin omurgasını oluşturacak olan Marmaray, mevcut ve planlanan raylı ve diğer toplu taşıma sistemleri ile entegre şekilde çalışacaktır.^{9 10}

Resim 15, 16: Marmaray çalışmalarından görüntüler

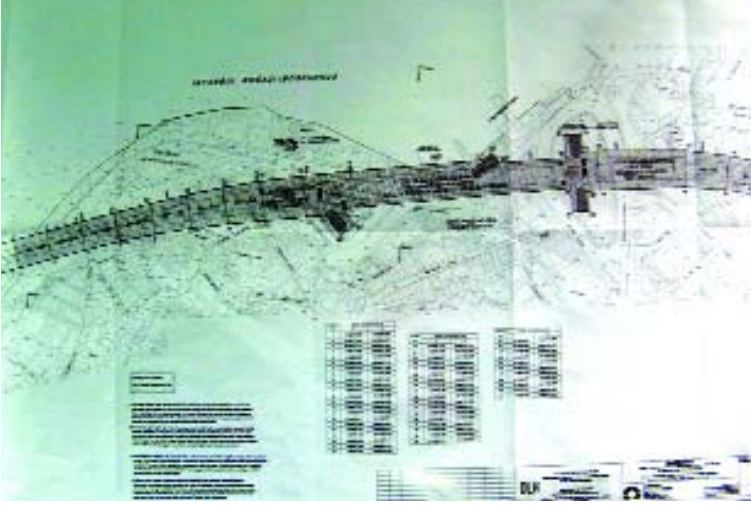
4.2. Marmaray'ın Üsküdar Meydanı Üzerindeki Etkileri

Üsküdar, Marmaray'ın doğu yakasındaki ilk istasyonudur (Resim 14). Üsküdar'dan sonra doğu yönündeki durak Söğütlüçeşme'dir. Üsküdar istasyonunda Marmaray ile Üsküdar – Ümraniye – Dudullu hafif raylı taşıma sistemi entegre olacaktır.

Şu anda, Marmaray'ın inşası ile ilgili çalışmaların (Resim 15,16) (oto ve yaya ulaşımı, mekânsal ve ticari vb.) olumsuzluklarını en çok hisseden bölgelerin başında Üsküdar gelmektedir. Çekilen bu sıkıntıların sonucunda, Marmaray ve Üsküdar – Ümraniye – Dudullu hafif raylı taşıma sisteminin Üsküdar'a özellikle kent içi ulaşımında aktarma noktası niteliği açısından yapacağı etkiler değerlendirildiğinde, gelecek için aşağıdaki tahminlerde bulunulabilir;

Üsküdar ve yakın çevresi ile Ümraniye, Dudullu, Sarıgazi vb. bölgelerden deniz yolu ile Sirkeci – Eminönü bölgelerine gitmek için Üsküdar Meydanı'na gelenlerin sayısı büyük ölçüde azalacaktır. Bu azalmanın Marmaray'ın getireceği hız ve ulaşım konforu düşünüldüğünde, Üsküdar – Eminönü şehir hatları ve motor seferlerinin iptali sonucunu doğurabileceği söylenebilir.

Üsküdar ve yakın çevresi ile Ümraniye, Dudulu, Sarıgazi vb. bölgelerden deniz yolu ile Kabataş (Taksim – Karaköy) ve Beşiktaş (Boğaz, Yıldız – Levent) yönlerine gitmek için Üsküdar Meydanı'na gelecek olanların sayısında bir azalma beklenemeyeceği gibi, Marmaray'ın getireceği rahatlık dolayısıyla Kadıköy'den deniz yoluyla geçiş yapanların ve Boğaz köprülerini kullananların bir bölümünün de aktarma noktası olarak Üsküdar'ı tercih edecekleri öngörüsünde bulunabiliriz. Bu durumda Üsküdar Meydanı'nın kara ve deniz taşıtları arasında bir aktarma noktası olma görevinin azalmadan, daha da artarak devam edeceği düşünülebilir.

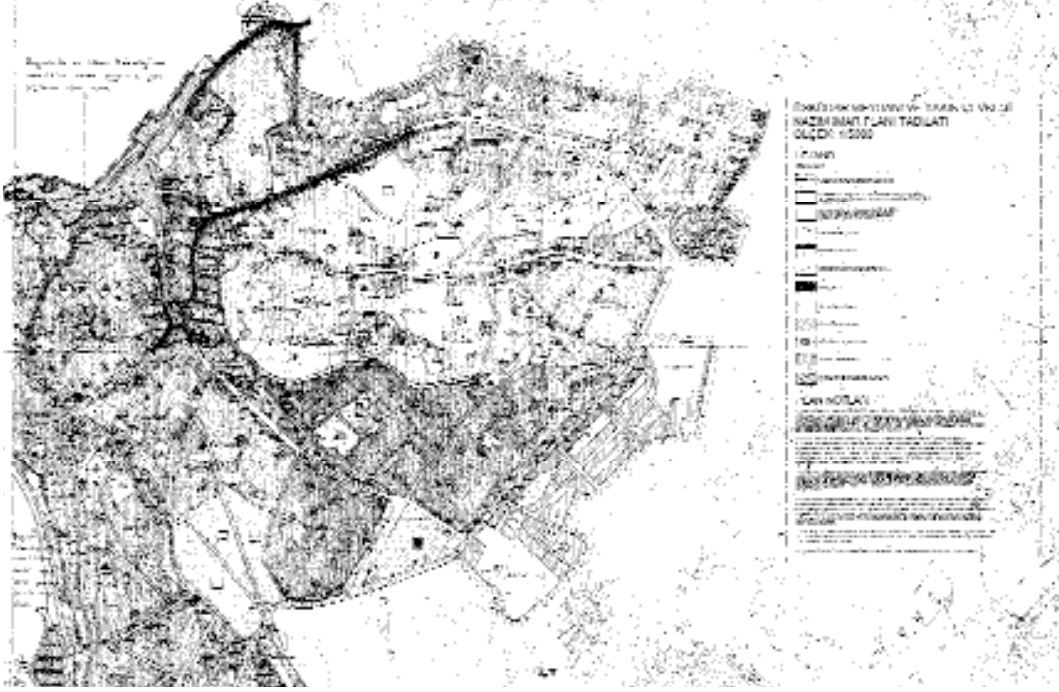
Resim 17: Marmaray Güzergâh Planı

Marmaray doğu kesimi ve Üsküdar – Ümraniye – Dudullu hafif raylı taşıma sisteminin faaliyete geçmesi sonucu; otobüs ve minibüslerle yapılan Üsküdar bitimli seferlerde önemli ölçüde talep azalması söz konusu olacaktır. Bu durum duraklara ayrılması gereken alanı da azaltacağından Üsküdar Meydanı'nı olumlu olarak etkileyecektir.

Marmaray'ın hız ve ekonomik yönden getireceği cazibe; yakın çevrede ikamet edenlerin çevre yolları ve boğaz köprülerini kullanmak yerine özel araçları ile Üsküdar'a gelerek Marmaray'ı kullanmaları eğilimini doğuracaktır. Bu istem çağdaş ve konforlu toplu taşıma araçları ile karşılanamaz ve özel araç kullanımı kısıtlanamaz ise Üsküdar Meydanı ve yakın çevresinde çok büyük ölçekli bir otopark ihtiyacı doğacaktır.

5. Üsküdar Meydanı Ve Yakın Çevresi İle İlgili İmar Planı Değişikliği Ve Kentsel Tasarım Projesinin İrdelenmesi

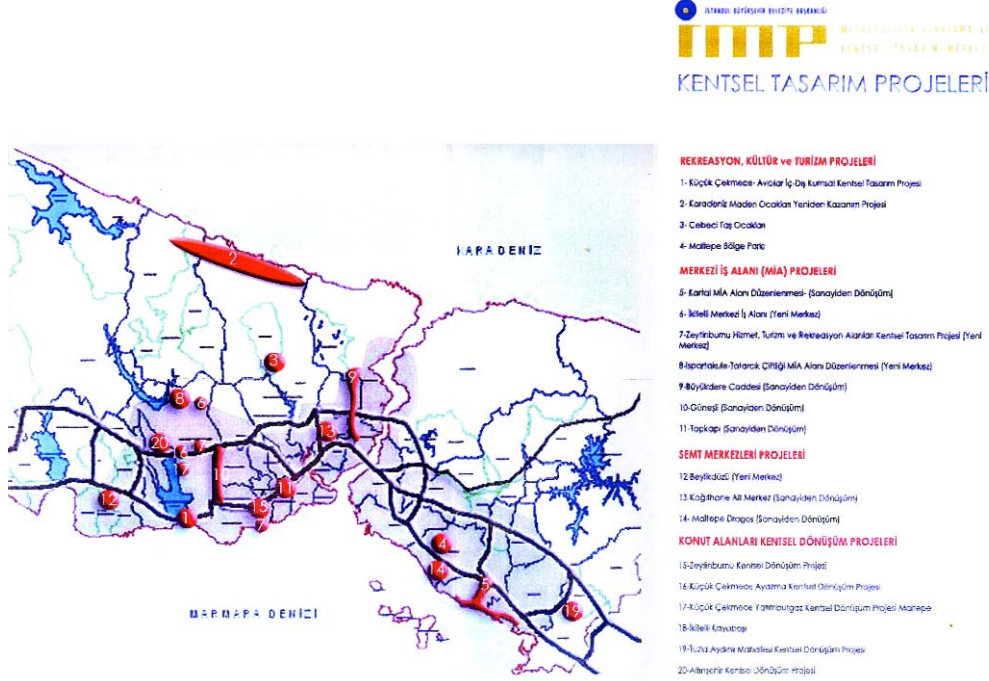
Bu çalışmanın hazırlandığı Ekim – 2006 da Üsküdar Belediyesi'nde askıya çıkarılmış olan 1/1000 ölçekli plan yalnızca Marmaray hattının Üsküdar merkezi içinden geçen bölümünü içermektedir. Ulaştırma Bakanlığı DLH Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan doküman bir güzergâh planı niteliğindedir (Resim 17). Bu planın Marmaray ile entegre olarak çalışacak olan Üsküdar – Ümraniye – Dudullu hafif raylı taşıma sisteminden bağımsız olarak düzenlenmiş olması önemli bir eksiklik. Bu iki raylı taşıma sisteminin uygulanmasından sorumlu olan kuruluşların farklı olması bu olumsuzluğu ortaya çıkaran nedendir. Ancak ileriye dönük, sağlıklı projeler üretebilmek için gerektiğinde farklı kuruluşların ortak çalışma yapmaları ve ortak proje üretmeleri gerekmektedir.

Resim 18: 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı Tadilatı

Resim 19: 1/1000 Uygulama İmar Planı

Resim 20: İMP'nin önerdiği kentsel tasarım proje alanları

5.2. Üsküdar Meydanı Ve Yakın Çevresi İmar Planı Tadilatı

Üsküdar Meydanı ve yakın çevresi için İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nca hazırlanan, 19.09.2006 onanlı, 1/5000 ölçekli imar planı tadilatı 16.10.2006 tarihinde ilana çıkarılmıştır¹¹ (Resim 18). Marmaray projesini de veri olarak kabul eden söz konusu plan özellikle motorlu araç ulaşımı açısından önemli değişiklikler önermektedir. Planda; Üsküdar Meydanı ile Şemsipaşa'dan Baltalimanı'na kadar uzanan kıyı şeridi ve iskeleden Toptaşı kavşağı'na kadar kuzey – güney doğrultusundaki bir bant özel proje alanı olarak belirlenmiştir. İlane çıkarılan 1/5000 ölçekli revizyon nazım planı ve ilgili Belediye'de inceleme imkanı bulduğumuz 1/1000 ölçekli uygulama imar planı (Resim 19) incelendiğinde göze çarpan ana sakıncalar şunlardır:

Genel yaklaşım; sınırlı bir alanda yapılacak kentsel tasarım projesine yasal zemin oluşturma yönündedir. Plan yakın çevresi ile ilgili gelişmeleri yadsıyan parçacı bir tutumla ele alınmıştır. İstanbul metropolünün tüm gelişimini kontrol altına almayı hedefleyen ve geleceğe yönelik projeleri hazırlama görevini yüklenen "İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Metropolitan Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi (İMP)"nin kentsel tasarım projesi ile düzenlenmesini öngördüğü alanlar arasında Üsküdar Meydanı bulunmamaktadır.¹² (Resim 20)

Plan notlarında; "... Özel proje alanı sınırları içerisinde İstanbul Büyükşehir Belediyesince kamulaştırma yapılarak uygulama yapılacaktır. ..." ifadesi bulunmaktadır. Ancak bu "özel proje alanı" içinde yer verilecek fonksiyonlar planda

veya plan notlarında tanımlanmamaktadır. Bu durumda, düzenleme alanı içinde kamulaştırma amaçlarına aykırı kullanımların (ticari alanlar gibi) yer verilmesi halinde hukuki sorunlarla karşılaşılabilir.

Ulaşım kararları açısından;

- Haydarpaşa – Harem sahil yolu ile Üsküdar merkezinin bağlantısının son derece zayıflatıldığı Boğaziçi yönüne bağlantısının ise zorlamalı şekilde gerçekleştirildiği görülmektedir. Oysa Haydarpaşa ve Harem bölgelerinin gelecekte taşıyabilecekleri görevler bu bağlantının önemini daha da arttırmaktadır.

- Doğancılar ve Zeynepkamil yönlerinden gelen yolların Boğaziçi ve Fıstıkağacı – Bağlarbaşı yönlerine bağlantısı için açılacak yolların önemli ölçüde kamulaştırma gerektirmesi, ayrıca Boğaziçi yönüne olan bağlantının tünel ile sağlanması planın uygulanmasında oldukça önemli ekonomik zorluklar ve zaman kaybı ortaya çıkaracaktır.

- Plan incelendiğinde, raylı sistemler dışındaki toplu taşıma araçları için durak yerleri ve transfer ilişkileri ile ilgili önerilerin olmadığı dikkati çekmektedir.

Koruma kriterleri açısından;

- Üsküdar'ın geçmiş uygulamalarla zaten önemli ölçüde bozulmuş olan tarihi kentsel dokusu, söz konusu plan ile yeniden ve büyük ölçekli bir parçalanma ve değişime uğrayacaktır.

- Planlama sınırlarının belirlenmesinde sadece Aziz Mahmut Hüdayi Külliyesi'ne özel bir önem verildiği diğer kültür varlıklarının planlamada fazla dikkate alınmadığı görülmektedir.

5.3. Üsküdar Meydanı Kentsel Tasarım Projesi

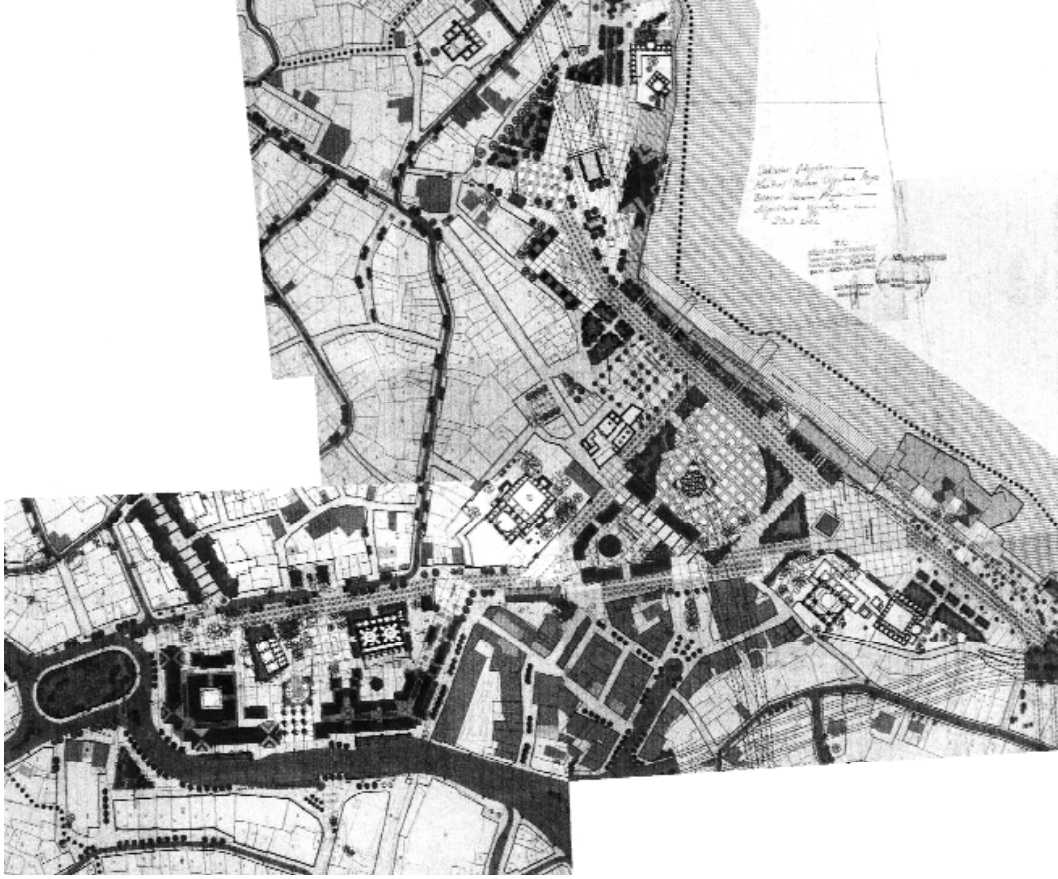
Üsküdar Belediyesi'nde inceleme fırsatı bulduğumuz kentsel tasarım projesi (Resim 21); tadilat imar planında “özel proje alanı” olarak belirlenen bölgeyi kapsamaktadır. Proje doğal olarak, imar planında belirlenen sınırlara ve ulaşım kararlarına uyarak hazırlanmıştır ve bu nedenle imar planında sakıncalı olarak nitelediğimiz kararlar kentsel tasarım projesinde de yer almaktadır.

Yukarıda değinilen, imar planı kararlarından gelen sakıncalar dışındaki tasarım kararları ile ilgili görüşlerimiz:

Raylı taşıma sistemleri dışındaki ulaşım türlerinin düzenleme sonrasında da devam edeceği ve bunların durak ve depolama alanlarının düzenlenmesi gereği göz ardı edilmiştir.

Ticari alanların ağırlıklı olduğu, zemin altındaki ilk kattaki dolaşım alanında; Üsküdar merkezindeki yaya hareketlerinin devamlılığını sağlamaya yönelik bir çaba görülmemektedir.

Zemin altındaki diğer üç katın binek otoları için park alanı olarak ayrılmış olması, Üsküdar merkezine özel araç akımını teşvik edecek ve trafik yükü artarak akıcılık olumsuz etkilenecektir. Bu durumu önlemek için toplu taşımacılığın teşviki ve özel araç kullanımının kısıtlanması gerekmektedir.

Resim 21: Üsküdar Meydanı ve Yakın Çevresi Kentsel Tasarım Projesi

Zemin üzerinde yapılaşmanın az katlı olmasına karşın yayılma alanı büyük ve kent dokusu ile uyumsuz kütlelere yer verilmiştir.

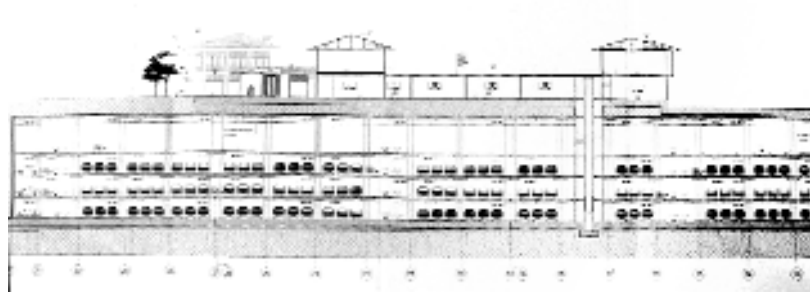
Zemin altında yapılacak dört katlı inşaat nedeniyle (Resim 22) uygulamadaki teknik ve mali güçlükler yanında uzun sürecek inşaat süreci nedeniyle Üsküdar merkezinin ulaşım ve yaşamı olumsuz olarak etkilenecektir.

6. Üsküdar Meydanının Geleceğe Yönelik Düzenlenmesine İlişkin Öneriler

Üsküdar Meydanı ve çevresinin geleceğe yönelik düzenlenmesi, ciddi ve çok yönlü tartışılması gereken bir olaydır.

Bütüncül ve çok yönlü bir çalışmanın ürünü olmadığı anlaşılan imar planı ve kentsel tasarım projesinin yeniden ele alınarak geleceğe yönelik adımların daha sağlam atılması gereği vardır.

Yeniden yapılacak çalışmaların sağlam bir temel oturabilmesi; planlama ve

Resim 22: Meydanın bir bölümünde önerilen çarşı ve otoparkın kesiti

tasarımı yönlendirecek verilerin titiz bir hazırlık sürecinde tam ve doğru olarak derlenmesine bağlıdır. Bu aşamada planlama – tasarım ekibine ışık tutacak aşğıdaki veriler elde edilmelidir:

Raylı sistemlerin (Marmaray ve Üsküdar – Ümraniye – Dudullu hafif raylı taşıma sistemi) birbiriyle entegre olmuş şekilde projelendirilmesi,

Bölgenin yer üstü ve yeraltı kültür ve tabiat varlıklarının tam bir envanteri, bu envanterin sonucuna göre ilgili Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun koruma ile ilgili ilke ve kriterlerinin saptanması, bölgenin sit alanı olarak belirlenmesi konusunun tartışılması,

Ulaşım ile ilgili tüm etütlerin, sayımların ve tahminlerin yapılması,

Bölgeyi etkileme ihtimali olan, başta Haydarpaşa – Harem bölgesi olmak üzere tüm düzenlemler ile ilgili net ve yeterli düzeyde verinin toplanması,

Bu ön çalışmaların paralelinde, yeni imar planı ve kentsel tasarım projesinin gerçekleştirilmesinde izlenecek yol belirlenmeli ve planlama – tasarım sürecinin planlaması yapılarak maddi ve hukuki koşulları hazırlanmalıdır.

Bu önemde bir projeyi gerçekleştirecek ekibin seçilmesinde en etkin ve demokratik yolun proje yarışması olduğu gerçeği kabul edilmelidir. Böyle bir proje yarışmasının düzenlenmesinde gösterilecek özen ile alınacak sonucun doğruluğu doğru orantılı olacaktır.

Yarışma; serbest, ulusal veya uluslararası, tek veya iki aşamalı olabilir. 1987 yılındaki Üsküdar, Taksim meydanları yarışmalarında olduğu gibi belirsiz veya kişisel kriterlerle seçilmiş tasarımcılar arasında davetli – uluslar arası ya da 2006 yılında açılan Kartal ve Küçükçekmece – Avcılar yarışmalarında olduğu gibi sadece birkaç yabancı mimar ile sınırlı, Türk tasarımcılara kapalı yarışmalardan kaçınılmalıdır. Bu yarışmaların sonuçlarından ders çıkarılmalıdır.

Yarışma eksik verilerle çıkartılmamalıdır.

Yarışmanın sınırları, kapsamı ve ölçeği doğru saptanmalıdır.

Jüri seçiminde titiz davranılmalı, yarışma jürisi mesleki kariyerinde bu tür bir çalışmaları başarı ile gerçekleştirmiş ve çevreyi yeterince tanıyan tasarımcılardan oluşturulmalıdır.

Yarışmanın düzenlenmesi İstanbul Büyükşehir Belediyesi İMP bürosu tarafından yürütülebilir. Ancak çalışmalarda Üsküdar Belediyesi de etkin biçimde rol almalıdır.

Planlama ve tasarım çalışmalarında ilke olarak dikkate alınmasında yarar gördüğümüz görüşlerimiz;

Planlamaya bütüncül bir yaklaşım hâkim olmalı, sadece planlama sınırları içinde çözüm getirme çabası yerine yakın ve uzak çevresi ile uyumlu bir plan hiyerarşisi içinde çalışılmalıdır.

Üsküdar'ın taşıdığı tarihi, kültürel ve simgesel değerleri yeterince koruyan ve değerlendiren bir planlama yaklaşımı hâkim olmalıdır. Daha somut bir ifade ile; planlama bir "Koruma Amaçlı İmar Planı" anlayışı ile gerçekleştirilmelidir.

Üsküdar'ın turistik potansiyeli çalışmalarda göz önüne alınmalıdır.

Planlamanın tüm aşamaları şeffaf, demokratik ve katılımcı bir anlayış içerisinde gerçekleştirilmeli;

İlgili meslek kuruluşları (Mimarlar Odası, Şehir Plancıları Odası, vb..),

Üniversitelerin ilgili bölümlerinden öğretim elemanları,

Her düzeydeki karar vericiler ve yerel yöneticiler,

İlgili sivil toplum kuruluşları,

Bölge halkı, vb ...

konuyu demokratik bir ortam içinde, her aşamada yeterince tartışmalı ve yürütücülere ışık tutmalıdırlar.

Sonuç

Yukarıda sözü edilen tüm olumsuzluklara rağmen Üsküdar özelinde; ülkemizde benzer alanlar için örnek teşkil edebilecek bir "planlama – tasarım – uygulama" çalışmasını gerçekleştirme fırsatı halen mevcuttur. Üsküdar'ı geçmiş dönemlerde olduğu gibi hak ettiği nitelikli mekânsal düzene kavuşturmak için; tüm kamu kurumları, bilim ve meslek kuruluşları ile eşgüdüm içerisinde ivedilikle çalışmalara devam edilmelidir.

DİPNOTLAR

- 1 Bülent Arı, "Üsküdarın Ulaşımı", *Üsküdar Sempozyumu II*, İstanbul 2005, I, 107.
- 2 a.g.m., s. 111.
- 3 İlhan Tekeli, "Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması", *75. Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, İstanbul 1998, s. 376.
- 4 İmre Özbek, "Üsküdar Meydanı'nın Toplumsal Veriler Doğrultusunda Geçirdiği Mekansal Dönüşüm", *Üsküdar Sempozyumu II*, İstanbul 2005, I, 374.

- 5 Ayşe Sirel, *Kent Planlama ve Uygulama Sürecinde Kamu Mülkiyeti Varlığının Kent Makroformuna Etkileri-İstanbul Metropolitan Alanı Doku Yakası Örneği* (Doktora Tezi 1993, M.S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü), s. 99-109.
- 6 “Üsküdar Meydanı Proje Yarışması”, *Yapı*, sy. 78 (Nisan-1988), s. 40-49.
- 7 Ayşe Sirel, “Arazi Kullanım ve Ulaşım Bütünlüğü Açısından Stockholm Ana Aktarma İstasyonu (Vasa Terminalen) Ve İstanbul İçin Düşünceler”, 2. *Uluslar Arası Ulaşım Sempozyumu*, İstanbul 1998, 371.
- 8 Mehmet Çubuk, “İstanbul Şehirlerarası Metropolitan Otobüs Terminali-Bir Kentsel Proje Meditasyonu”, 4. *Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 194.
- 9 www.marmaray.com.tr
- 10 www.tcdd.gov.tr
- 11 www.ibb.gov.tr
- 12 İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Metropolitan Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi, Kasım – 2005, İstanbul, s.7.

Üsküdar'da Bulunan Vapur İskeleleri ve Çevresi -Mimari ve Kent Mobilyaları-

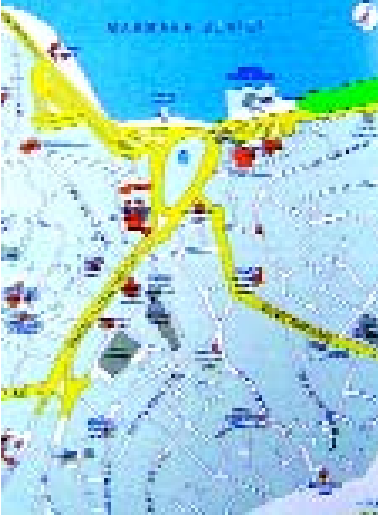
Y R D . D O Ğ . D R . S . S E L H A N U S A L
Haliç Üniversitesi

1. Giriş

Üsküdar semti İstanbul'un kent içi ulaşım sisteminde deniz yolu duraklarıyla önemli bir yer tutar. Buradaki iskelelerden -özel tekneler hariç- yılda yaklaşık 19.000.000 yolcu taşınmaktadır.¹ Turyol'a bağlı teknelerle sadece Üsküdar-Eminönü arasında yılda ortalama 14.400.000 yolcu taşınmıştır.² Nüfus artışı, göç, üniversite ve öğrenci sayısının artması vb etkenlerle bu sayı her geçen gün artmaktadır. Üsküdar sadece bir 'geçiş' noktası olmakla kalmayıp ulaşım kolaylığı nedeniyle ikamet için de çok tercih edilen, aynı zamanda ticaretin yapıldığı, şehirler arası yolculuğun da başladığı bir semttir.

Üsküdar'dan tarihi yarımadaya deniz yolculuğunun uzun bir geçmişi vardır. İstanbul Ansiklopedisi'nde 1845'ten sonra ilk yazlı kışlı vapur seferinin Üsküdar'a düzenlendiği, 1858'de Kabataş-Üsküdar arasında ilk arabalı vapurun çalışmaya başladığı belirtilmektedir.³ Günümüzde ise Üsküdar'dan yoğun iş ve ticaret merkezleri olan, aynı zamanda önemli ulaşım noktaları olan Kabataş, Beşiktaş, Karaköy, Haliç ve Eminönü'ne vapur seferleri düzenlenmektedir.

Fethi Paşa Korusu, Saray bahçesi gibi yeşil alanlarının yanında Üsküdar'ın denize bakan yamaçlarında silueti bozan yoğun bir betonlaşma görülmektedir. Bu yoğunluğun önünde kalan Kabataş iskelesi ve iskele binaları biçimi esas alınarak tasarlanmış Beşiktaş, Karaköy-Haliç, Eminönü iskelesi sahilde önem kazanan yapılardır. Ayrıca biçim açısından uyum içinde inşa edilen iskeleler de en az vapurlar kadar İstanbul'un simgeleri arasında yer almaktadır. Hergün binlerce insanın ulaşım duraklarından olan iskele binaları ve çevresinin verimli bir

Üsküdar, plan
(*İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 344.)

Üsküdar-Beşiktaş ile Üsküdar-Eminönü, Üsküdar-Karaköy/Haliç İskelesi

şekilde değerlendirilmesi İstanbullular için son derece önemlidir. Üstelik “İstanbul kent içi deniz ulaşım ağı ve kapasitesi bakımından dünyada New York’tan sonra ikinci sırada yer almaktadır.”⁴ Deniz ulaşımı çevre kirliliği ve enerji tasarrufu gibi sorunlar için diğer ulaşım araçlarından daha olumlu yanıtlar verir ve bu açıdan da üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. İstanbul’da yolcu taşımacılığında deniz yolunun payı %8,4, demiryolunun %5,9, karayolunun %84,8’dir.⁵ Deniz yolu taşımacılığı yeni iskeleler ve hatların artırılmasıyla özendirilmelidir.

Marmaray projesi kapsamında bulunan Üsküdar-Sarayburnu raylı sistemli tüp geçit uygulaması Üsküdar meydanını değiştirecektir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nce yürütülen çalışmada Üsküdar meydanı ile vapur iskelesi meydanı da dikkate alınarak yenilenecektir. Ayrıca İstanbullular halk oylamasıyla seçilmiş yeni vapurlarına kavuşmak üzeredirler. Bu çalışmaların uygulamaya geçilmesinden önce mevcut vapur iskele ve meydanının tartışılması ve öneriler sunulması önemlidir. Bu çalışmada vapur iskeleleri meydanı, binaları ve rıhtım; kimlik kaybı, kalabalığın yönlendirilmesi, gereksinimlerinin karşılanması ve özürülülerin ulaşabilirliği açısından incelenmektedir.

2. Üsküdar Senti İskele Binaları

1800’lerin ortalarında iskele binaları olmadan denize doğru uzanan iskelelerle yolcu vapurlarının yanaşması sağlanıyordu. İskelelerin olduğu alanlar da ticaretin, camii ve kahvelerin bulunduğu sosyal alanlardı. Günümüzde ise kara yolu trafiği, kentlerin büyümesi vb etkenlerle bu alanlar ya kaybolmuş ya da küçül-

Üsküdar-Beşiktaş ile Üsküdar-Eminönü, Üsküdar-Karaköy/Haliç İskelesi binasına iliştirilmiş gazete bayii ve bilet gişeleri

müştür. Geçmişte semtin merkezi halindeki iskele meydanları sosyal ve ticari faaliyete olanak tanırken günümüzde iskele binalarında -özellikle kagir olarak yapılanlar- ve vapurlarda temel yolculuk gereksinimleri sağlanabilmektedir.

2.1. Üsküdar Senti İskele Binalarının Mimari Özellikleri

İstanbul'da iskele binaları biçim açısından genellikle benzerlikler gösterir. Ahşap veya kagir binalar genellikle tek katlı, içinde/dışında yolcular için bilet gişeleri, turnikeler, bekleme salonu ile personel için memur odası, wc, mutfakçık içeren yapılardır. Yoğun trafiğin olduğu iskelelerin büyük kısmı denize doğru uzamaktadır. Böylelikle iki veya üç vapurun yanaşması sağlanabilmektedir. İskele önü meydanları ise her vapur iskelesinde mevcut olamamıştır. Vapur iskeleleri, İstanbul ulaşım sisteminde genellikle başka bir yolculuğun başlayacağı duraklar olduklarından iskelelerin çevresinde diğer ulaşım araçlarının durakları -otobüs, raylı sistem, taksi vb- ve bu araçlar için yollar bulunmaktadır.

2.1.1. Üsküdar-Eminönü, Üsküdar-Beşiktaş, Üsküdar-Karaköy/Haliç İskelesi

1960'ların ilk yarısında Mimar Orhan Şahinler tarafından tasarlanan yapı iki bin metrekareyi aşan geniş bir alana sahiptir. Tek katlı iki binanın birleşimi olan yapı 86 m'lik uzun bir iskele hattına sahiptir. Eminönü ile Karaköy-Haliç seferi için bekleme salonunun bulunduğu yapı ana binadır ve tavan yüksekliği, yüksek camlı cephesi ve çatı yapısıyla yolculara ferah bir bekleme alanı sağlar. Düz

Üsküdar-Beşiktaş İskelesi binasına iliştirilmiş gazete bayii ve meydan

çatılı salon ise Beşiktaş seferi için bekleme salonuna sahiptir. İki bina arasında bilet gişeleri yer almaktadır.

2.1.2. Üsküdar-Kabataş İskelesi

Üsküdar-Kabataş iskelesi diğer iskeleye 100 metre uzaklıkta sadece bilet satış ve bekçi odası ile bekleme salonuna sahiptir. Kabataş iskelesi diğer iskeleler gibi yoğun bir yolcu trafiğine sahip değildir ve oldukça bakımsızdır. Bu küçük iskelenin vapur yanaşma uzunluğu 38,5 metredir. Renkli camlı, kemerli pencereleriyle eski vapur iskelelerini anımsatsa da Kabataş-Taksim Füniküler sisteminin devreye girmesiyle Kabataş'a yolculuk daha da önem kazanmıştır ve iskelenin büyümeye, yenilenmeye gereksinimi vardır.

2.2. Üsküdar Vapur İskelesi Binaları ile Meydan ve İskele İlişkisi

İskele binaları tasarımında yolcuların yoğun trafiği en belirleyici ölçüttür. Üsküdar-Kabataş arasında şehir hatları vapurlarıyla günde ortalama 1.263 kişi yolculuk etmektedir. Bu rakam Üsküdar-Beşiktaş hattı için 4.803 kişi, Üsküdar-Emi-nönü (Haliç dahil) için 22.407 kişidir.⁶ Üstelik bu rakamlar tek yönlü yolculuk için verilmiştir. Bu yoğun trafiğin sorunsuz yönetilmesi meydandan başlayarak binanın iç düzenine ve vapura ulaşımına kadar olan alanların tasarımına bağlı-

Üsküdar-Kabataş vapur iskelesi binası

dır. Gazete bayileri, yolculuk için gerekli olan akıllı bilet veya jeton gibi araçların temini için gişe veya makineler, turnikeler, bekleme salonu ve vapurun boşalmasıyla açılan kapılar, vapura ulaşım için konulan ahşap iskeleler rutin olarak vapur yolcularının kullanımındadır.

Kabataş iskelesinde olduğu gibi tek bir yöne ulaşımın sağlandığı iskelelerde yönlendirme sorunu yaşanmamakta ve binanın kullanımı sorunsuz olmaktadır. Ancak diğer iskelede olduğu gibi üç yöne ulaşımın sağlanmasında yönlendirme önem kazanmaktadır. Mevcut yenilemede Üsküdar-Beşiktaş ile Üsküdar-Eminönü, Üsküdar-Karaköy/Haliç İskelesi yapılarının girişi birbirinden ayrı tutulmuş ve girişler tabelalarla yönlendirilerek çözümlenmiştir. Bina içinde yönlendirme, bilgi edinme, bekleme gereksinimleri, iskele binası ve vapur arası alanda (rıhtımda) yönlendirme ve vapur içine ulaşım bu yapıların tasarımında dikkate alınması gereken konulardır.

Meydanda bulunan atm⁷ makinalarının neredeyse hepsinin bina duvarına entegre edilmesi, bilet gişelerinin Üsküdar-Beşiktaş ile Üsküdar-Eminönü, Üsküdar-Karaköy/Haliç İskelesi binalarının arasında bulunması kalabalığın kontrolü açısından olumlu çözümlerdir. Üsküdar-Beşiktaş iskelesi binası ile bilet gişeleri binasına dayanmış iki gazete-dergi bayii ise bir taraftan yolcuların gereksinimlerini karşılamaktayken diğer taraftan görsel açıdan kirlilik yaratmakta ve binaların girişinde yolcuların yığılmasına sebep olmaktadır.

Üsküdar-Beşiktaş yolcu salonu ve turnikeler

Üsküdar-Beşiktaş ile Üsküdar-Eminönü, Üsküdar-Karaköy/Haliç İskelesi binalarında bedensel özürliülerin ulaşımı için turnikelerin yanındaki alüminyum parmaklıklı kapıların genişliği (65 cm) ancak tekerlekli sandalye genişliğine denk gelmektedir. Ayrıca kapı eşikleri de ulaşımında sıkıntı yaratabilmektedir. Gerekli görüldüğünde tekerlekli sandalye ve koltuk değneği kullanıcılarının rıhtımdan vapurlara ulaşımı ile çözüm sağlanabilmektedir.

Bedensel özürliülerin ulaşımında kapı eşiklerinin 2,5 cm'yi geçmeyecek şekilde pahlı yapılması gereklidir. Bir tekerlekli sandalye genişliği 63,5 cm'dir ve bu aracın geçebilmesi için kapı genişliklerinin 81 cm olması gerekli görülmektedir. Koltuk değneği kullananların ulaşımı ise minimum 122 cm'lik genişlikte alan gerektirir. Tekerlekli sandalye kullanıcıları için ideal ilan/pano vb asma yüksekliği iç mekanda 140 cm. olduğu da unutulmamalıdır. Bedensel özürliülerin bir yardımcıya gerek duymadan ulaşılabilirliklerinin sağlanmasında standart ölçülerde tasarımların yapılması önemlidir.

İskele binalarından vapurlara ulaşımında yol çizgileri ve aydınlatma elemanlarından yönlendirici olarak yararlanılması mümkündür. Bedensel özürliüler için kaymaz zemin uygulaması ve görme özürliüler için zeminde yönlendirme şeritleri ve işitsel uyarı sistemleri gereklidir. Ayrıca rıhtımın vapura ulaşım kısımlarında yağmur ve kardan korunmak için yüksek bir üst örtü sisteminden yararlanmalıdır.

Üsküdar-Eminönü, Üsküdar-Karaköy/Haliç İskelesi binasına iliştirilmiş gazete bayii ve bilet gişeleri

3. Üsküdar Senti Vapur İskeleleri Meydanı

Kent kimliğinin simgesi olan meydanlar kentlinin buluşma noktası ve etkinlik alanlarıdır. İskele meydanları ise, meydanların insanları bir araya getirme işlevinden ziyade onların kent içi ulaşımlarında bazı gereksinimlerini karşılayabilecekleri transit alanlar olarak kullanılmaktadır. Bu meydanları kullanmadaki esas amaç elbette ki yolculuktur ve yolculuk öncesinde, sırasında, sonrasında gerekli olabilecek birtakım ihtiyaçlar bu duraklarda sunulmaktadır.

Üsküdar, Beşiktaş, Eminönü, Karaköy, Kabataş ve Haliç arasında yolculuk genellikle iş, okul, ticaret gibi amaçlarla yapılmaktadır. İş saatlerinde yoğun yaya ve araç trafiği olan bu bölgede yolcuların gereksinimleri çok çeşitlidir. Bu gereksinimler çoğunlukla yolcuların doğru iskele binasına yönlendirilmesi, vapore bilet, yeme-içme, banka işlemi yapma, gazete-dergi satın alma vb gibi fiziksel gereksinimlerdir. Ayrıca bedensel ve görme özürlülerin ve yaşlıların iskele binalarına ulaşımında mekansal ve işitsel bazı yönlendirmeler de göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak iskele meydanları yalnızca transit ulaşım alanları değil aynı zamanda buldukları semtin önemli odaklarıdır. Bu alanlarda buluşma-toplanma gibi sosyal gereksinimlerin de görüldüğü açıktır ve bu amaç için düzenlemelerin yapılması da kaçınılmazdır.

Üsküdar-Eminönü, Üsküdar-Karaköy/Haliç İskelesi rıhtımından çıkış ve parmaklıklar

3.1. Üsküdar Vapur İskeleleri Meydan Tasarımı ve Mobilyaları

Üsküdar vapur iskelesi meydanında kullanıcıların fiziksel ve sosyal gereksinimlerini karşılamak için kent mobilyalarından yararlanılmıştır. Yeme-içme, gazete-dergi vb gereksinimler için büfeler, bilgi edinme/bilgi ulaştırma gereksinimi için ilan panoları, iletişim gereksinimleri için telefon kulübeleri, para gereksinimleri için çeşitli atm makinaları, yön bulma gereksinimleri için tabela ve işaretler, dinlenme gereksinimi için sıralar (banklar), rıhtım-meydan sınırını oluşturan parmaklıklar, bedensel özürllülerin yaya yolundan iskele binasına ulaşabilmesi için rampalar meydana bulunmaktadır.

Büfe, ilan panoları, sıra, aydınlatma elemanları, atm makinaları, telefon kulübeleri, döşeme kaplamaları kent mobilyaları arasında sayılan ve kentin kimliğini -meydanla beraber- yansıtmaya beklenen ürünlerdir. Vapur iskeleleri buldukları semtin referans noktalarıdır ve bu alanların kentin şekillendirilmesinde önemli yeri vardır. Meydan mobilyası hem kentin kimliğini yansıtacak estetik özelliklerde olmalı, hem kullanıcının kolay algılayabileceği, yönlendirilmesinin doğru sağlanabileceği düzende olmalı, hem de fiziksel işlevini yerine getirmelidir.

Kent kimliği ile ilgili Üsküdar'da bir çalışma yapılması diğer tarihi bölgeler için de örnek teşkil edebilir. Vapur iskeleleri karşısında bulunan Mihrimah Sultan Külliyesi ve çevredeki diğer Osmanlı camii, çeşme ve anıtları Üsküdar'daki zengin tarihi atmosferi ortaya koymaktadır. İstanbullular'ın vapur tercihini eskiye

ÜSKÜDAR'DA BULUNAN VAPUR İSKELELERİ VE
ÇEVRESİ - MİMARİ VE KENT MOBİLYALARI

XIX. yüzyıla tarihlenen bina ile metal levha bükme sıraların uyumu. Prag Kalesi, St. George meydanı

Prag Eski Kent meydanı için tasarlanmış hayvan başlı dökme demir ayaklı sıra

en yakın olan seçenektan yana kullanması geçmiş dönemlerin biçimlerine bağlılıklarını ifade etmektedir. Londra'da da taksilerin, telefon kulübeleri ve aydınlatma elemanlarının eski biçimlerinin hala korunması kimliğin belirgin biçimde yansıtılmasıdır. Tokyo'da ofis-konut-alışveriş kompleksi olan Roppongi Hills için Thomas Sandel'in geleneksel Japon bahçesinden esinlenerek önerdiği taş biçimli sıralar 'kimlik' için güzel bir örnektir. Prag'da bulunan kent mobilyaları çözümleri de tarihi kentler için örnek teşkil edebilir. Ancak Eskişehir örneğinde, tarihi özellikler taşımayan Porsuk Çayı çevresinde dökme demir korkuluklar üzerinde neoklasik tarzda plastik kupalar (çiçeklikler) kullanılması, kimlik tanımının doğru yapılamadığının göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kimlik kaygısı kadar vapur iskelesi meydanı kullanıcılarının yoğun yaya trafiğinde doğru yönlendirilmeleri de tasarımda önemli bir ölçüttür. Kent mobilyaları yerleşiminin de yaya trafiğini engellemeyecek şekilde olması ve tasarımının yönlendirmeye, meydanın doğru algılanmasına yardımcı olması gerekmektedir. Mevcut meydanda büfeler, atm makineleri, ilan panoları, ağaç etrafındaki bankların yerleşimi yaya trafiğinde belli bir düzen sağlayamazken meydanda algılama sorunlarına da sebep olmaktadır.

Araç yolu ile kaldırım yüksekliği bedensel özürülülerin, bebek arabası kullanan annelerin, çocukların ve yaşlıların ulaşımında engel yaratmaktadır. Kaldırımdan iskele binalarına ulaşım için yapılan rampalarda korkuluklar eksik bırakılmıştır. Ancak bedensel özürülüler, yaşlılar için bu önemli bir gereksinimdir. Rampaların

Üsküdar Meydanı'ndaki vapur iskelelerinin havadan genel görünümü

doğru eğimde olması, uzunluk ve genişliklerinin, korkuluk yüksekliklerinin standart ölçülerde olması zorunluluktur. Meydanda tekerlekli sandalye kullanıcılarının da sıralara yanaşabilmesinin olanaklı kılınması, ilan panoları, büfe, atm makinası, telefon kulübesi gibi diğer mobilyaların kullanımı için yüksekliklerin ve yanaşma alanlarının gerekli standartlarda yapılması önemlidir. Tekerlekli sandalye kullananlar için rampa eğiminin maximum %8 olması ve kaymaz zemin uygulaması gereklidir. Ayrıca bina ile dış mekan ilişkilerinde tekerlekli sandalyenin ortalama dönme alanının 160 cm olduğu dikkate alınmalıdır.

Anadolu yakasının önemli ulaşım noktalarından biri olan Üsküdar'da iskele meydanının tasarımında bilgi alma gereksinimi için kiosklar son derece önemlidir. Bu alan hem turistlerin sıklıkla kullandıkları bir güzergahın durağı, hem de İstanbullular'ın transit geçiş alanıdır. Dolayısıyla turizm informasyonunun ve ulaşım danışmanlığının kiosklarla sağlanması unutulmamalıdır.

4. Sonuç

İstanbul, Avrupa ve Amerika'daki benzeri büyük kentlere nazaran çok sınırlı bir metro ağına sahiptir. Kara yoluyla ulaşımı belirli saatlerde neredeyse kilitlenmiş, deniz yolu ise önemli noktalara hızlı ulaşım sağlamasıyla önem kazanmıştır. Benzeri büyük kentlerde deniz/nehir, metro/raylı sistem, tramvay, otobüs gibi toplu ulaşım araçlarının her birinin varlığıyla ulaşım sağlanırken İstanbul'da bu ulaşım araçlarının entegrasyonu ile çözüme gidilmeye çalışılmaktadır. Kentin doğal ve doğal olmayan fiziksel yapısı ancak buna olanak tanımaktadır.

İstanbul'un çok fazla ve büyük bir hızda göç alarak düzensiz büyümesi, kenti Kuban'ın deyişiyle son 50 yıl içinde bir yapılar kentinden bir yollar kentine dönüştürmüştür.⁸ Otomobillerin statü sembolü olması, metro sisteminin yetersizliği, birbiriyle bağlantılı ulaşım yollarının yeni yeni düzenlenmesi, otopark sorunları kentlinin bu araçlarından vazgeçmesini henüz sağlayamamıştır. Ancak Marmaray çalışmaları Üsküdar'a ulaşımı hızlandıracak ve deniz yolunun kullanımını daha cazip hale getirecektir. Bu bağlamda deniz ulaşımı duraklarının ve

meydanlarının yeniden tasarlanması/ yenilenmesi daha da önem kazanacaktır. Endüstriyel olarak üretilen kent mobilyaları ekonomik olarak kentin gereksinimlerini karşılamakta ve belli standartta ürünlerle kenti zenginleştirmektedir. Ancak tarihi meydanlar ile iskele meydanları daha özel tasarımlarla donatılarak kentin kimliği vurgulanmalıdır. Kimliğin ifadesinden kasıt geçmiş stillerin taklitlerinin yapılması değil, günümüzün teknolojik olanaklarının kentin ve kültürümüzün öne çıkan simgeleri de gözetilerek yansıtılmasıdır. İstanbul'un her yeri için de aynı kent mobilyalarının kullanılması düşünülmemelidir. Çünkü İstanbul'da her bölge farklı kimlik özellikleri gösterebilmektedir.

İskele meydanı, binaları ve rıhtımı tasarımına bir bütün olarak yaklaşılmalı ve bulunduğu semte uyumu ile kentin kimliği tasarıma yansıtılmalıdır. Özürlü ve yaşlıların da düşünüldüğü bir çevre ve iç mekan tasarımı da çağdaş yaşamın gerekleridir. Bu amaçla Başbakanlık tarafından, Belediyeler'in özürülere uygun çevre tasarımını 2007'ye kadar tamamlamasına yönelik girişimler son derece umut vericidir. Ancak özürülüler için çevre tasarımı uygulamalarının standartlara uygun olup olmadığının denetlenmesi önem taşımaktadır.

DİPNOTLAR

- 1 *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 2004, VII, 346.
- 2 www.ibb.gov.tr, Sayılarla İstanbul, 2001.
- 3 *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 345.
- 4 *a.g.e.*, IV, 199.
- 5 *a.g.e.*, III, 33.
- 6 Ocak ayı, 1994 yılına ait bir günlük ortalama sayı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, 201.
- 7 Automatic teller machine (İng.)
- 8 Doğan Kuban, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, İstanbul1998. s. 234.

KAYNAKLAR

- Atabay, Semra-Kara Pilehvarian Nuran; "Şehirsel Tasarım ve Şehir Mobilyaları İlişkileri", *I. Uluslar arası Kent Mobilyaları Sempozyumu, Bildiriler*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 9-11 Mayıs, 2001, s. 41-48.
- Bayazıt, Nigan, "Çağdaş Bir Yaşam İçin Kent Mobilyaları", *I. Uluslar arası Kent Mobilyaları Sempozyumu, Bildiriler*, s. 17-21.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, IV, VII, İstanbul 2004.
- Kılınçaslan, Tülay; "İstanbul'da Denizyolları Kullanımı", *Yapı Dergisi*, sayı: 166, s: 79-85, Eylül 1995.
- Kılıç, Ayşegül-Türkoğlu D. Handan, "Kentsel Açık Alanlar: Kadıköy İskele Meydanı ve Çevresi", *Yapı Dergisi*, sayı: 266 (Ocak 2004), s. 49-52.
- Korkmaz, Elif-Türkoğlu D. Handan, "Kentsel Açık Alanlar: Beşiktaş İskele Meydanı ve Çevresi", *Yapı Dergisi*, sayı: 264 (Kasım 2003), s. 65-67.
- Kuban, Doğan, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, YEM Yayın, 1998.
- Panero, Julius-Zelnik, Martin, *Human Dimension & Interior Space, The Architectural Press*, Londra 1979.
- www.designboom.com
- www.ibb.gov.tr
- www.sirketihayriye.com

Üsküdar'ın Simgesi Haline Gelmiş Bir Tepe: Çamlıca

PROF. DR. METİN TUNCEL

İstanbul Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

DR. NURTEN ÜNAL

Marmara Üniversitesi

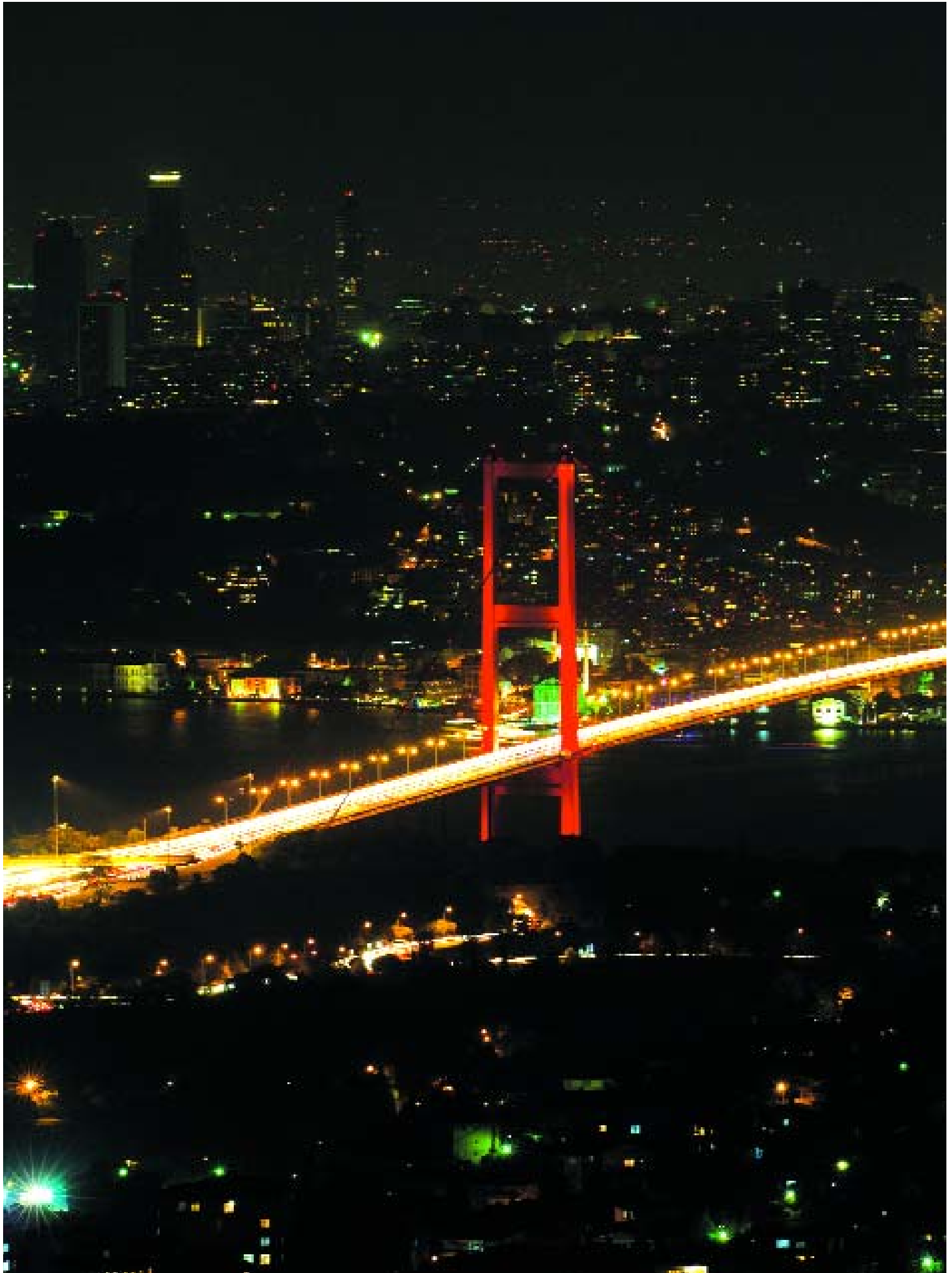
Birçok yazar ve şaire ilham kaynağı olan Çamlıca aynı zamanda coğrafyacılar için, bir laboratuvar, başka bir deyimle coğrafya müzesi gibidir. Zira burada coğrafyanın hem fizikî, hem de beşerî ve iktisadî konularına ait pek çok gözlemler yapmak mümkündür. Bu nedenle üniversitede coğrafya öğrenimine yeni başlayan öğrenciler arazi tatbikatı yapmak üzere hocaları tarafından Çamlıca'ya mutlaka çıkarılırlar. Burada önce Çamlıca'nın kendisi, daha sonra da Çamlıca'nın yakın ve uzak çevresinde gözlenebilen coğrafya konularının tetkikine girilir.

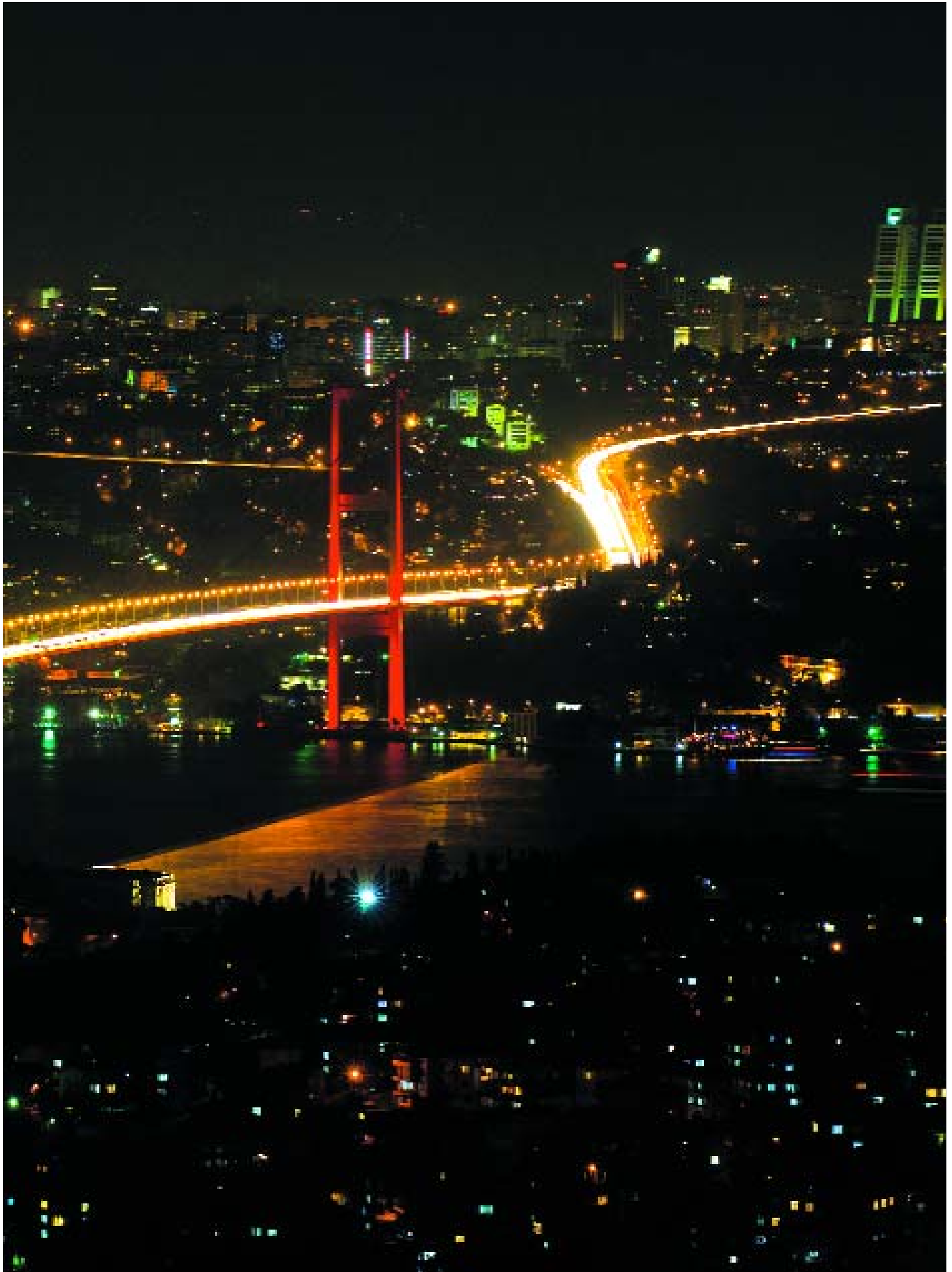
Aşağıda önce Çamlıca'nın kendisi, sonra da Çamlıca'dan görülenler anlatılacaktır (Fotoğraf: 1).

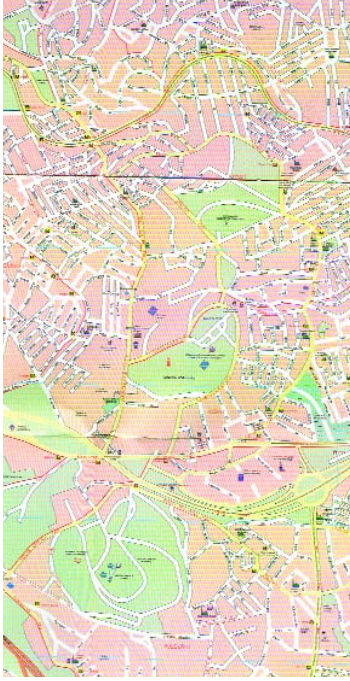
Çamlıca İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasında, Üsküdar ile Ümraniye arasında birbirine yakın iki tepenin adıdır (Şekil: 1). Bunlardan Büyük Çamlıca 262 m., Küçük Çamlıca ise 226 m. yüksekliğindedir ve ikisini birbirinden ayıran boyun noktasında da Kısıklı semti bulunur (Fotoğraf: 2). İşte yukarıda söylediğimiz, Çamlıca'nın adeta bir coğrafya laboratuvarı ya da coğrafya müzesi gibi olma durumu Kısıklı semtinin adında da karşımıza çıkıyor. Tamamen Türkçe bir kelime olan "kısıklı" bir coğrafya terimi olarak iki yüksek kesimi birbirinden ayıran dar bir boğaz veya geçit yerini ifade eder (iki yükselti arasında kısılmış yer anlamında). İşte böyle bir noktada kuralan semte bu coğrafi özelliğinden dolayı "Kısıklı" denmiştir.

Çamlıca tepelerinin jeomorfolojik özelliği, buranın bir "şahit tepe" oluşudur.¹ Fiziki coğrafyada aşınım düzeyleri üzerinde aşınımın etkisinden kendisini kurtararak, çevresine göre yüksekte kalmış tepelere şahit tepe (monadnock) denir. Şahit tepenin çevresine göre yüksekte kalmasını sağlayan nedenlerden biri de o

Çamlıca'dan
Boğaz Köprüsü'nün
gece görünümü
(arka sayfa)

Şekil 1: Üsküdar şehir planında, Büyük ve Küçük Çamlıca Tepeleri ile onları birbirinden ayıran Kısıklı'nın yeri

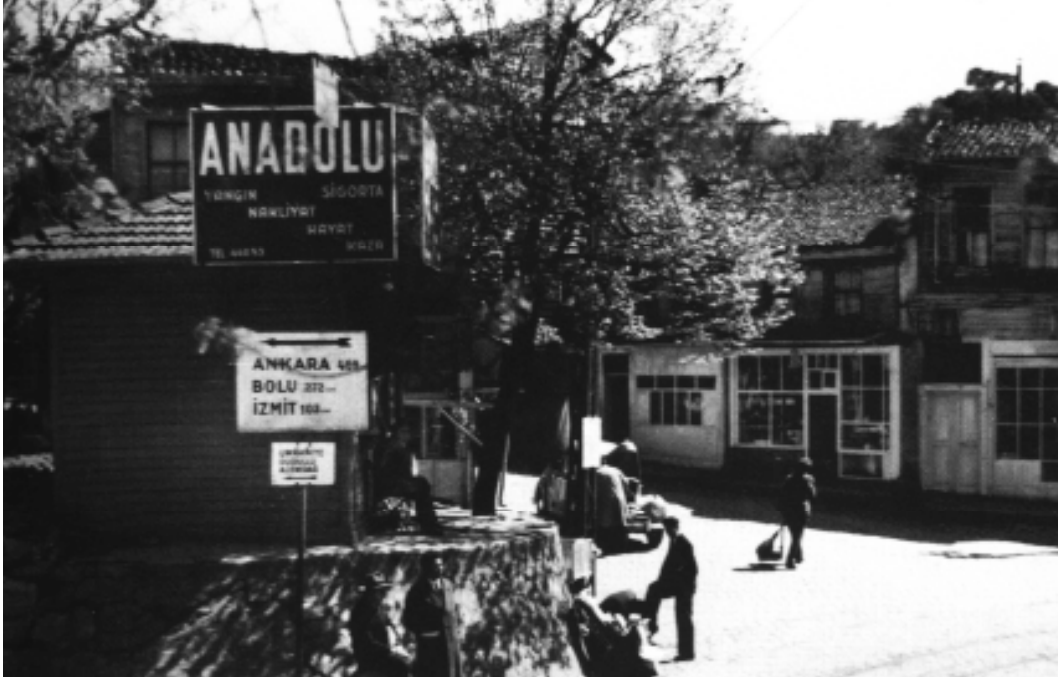

Fotoğraf 2: B.Çamlıca (262m.) ile K.Çamlıca (226m.) tepelerini ayıran Kısıklı boyun noktası (Foto: N. ÜNAL)

tepenin yapısındaki taş cinsinin aşınma karşı dayanıklı olmasından kaynaklanır. Kuvarzit adını verdiğimiz ve sertliği nedeniyle aşınma karşı dayanıklı olan taş cinsinin bulunması Çamlıca tepelerini 100-110 metre yükseklikteki düzlüklere göre (Bağlarbaşı meydanı: 110m., Sultantepe 93m., Capitol'un zemini 115m) daha yüksekte kalarak birer şahit tepe oluşturmasını sağlamışlardır (Çamlıcaların yapısındaki sert kuvarsite'e karşılık, Bağlarbaşı meydanı, İlâhiyat Fakültesi, Capitol alış-veriş merkezi, kuvarzite göre daha kolay aşınan şist'ler üzerinde olduğu için o alanlar aşınarak penetlen yüzeyini oluşturmuşlardır).

Bitki coğrafyası bakımından özelliği, Çamlıca tepelerinin doğal bitki örtüsü açısından özelliği, günümüzdeki bitki örtüsünün doğal bitki örtüsünü yansıtmamasıdır. Tepelerin doğal bitki örtüsünde egemen tip kurakçıl çam türü olan kızıl çam (*Pinus brutia*)dır. Kızılçam'ın yanında onun kadar yaygın olmayan bir başka çam tipi fıstık çamları (*pinus pinea*) dikkati çeker. Bugün eskisine göre çok azalmış bulunan kızılçam ağaçlarının bulunuşu, Çamlıca'nın karşısında ve onunla aynı jeolojik yapıya sahip İstanbul adaları (Büyükada, Heybeli, Burgaz, Kınalı) üzerinde hâkim ağaç tipinin kızılçamlardan oluşması,² Çamlıcaların doğal bitki örtüsünün de bu çam türü olduğunda şüphe bırakmamaktadır. Her iki tepe de yakın yıllardaki ağaçlandırmalar esnasında daha çok karaçam (*Pinus nigra*) ağaçlarıyla kaplanmış gibidir. Halbuki, karaçam Marmara bölgesinde normal olarak 500metrenin üstündeki alanların doğal çam türüdür.³

Sular coğrafyası açısından Çamlıca'nın özelliği, yamaçlarında İstanbullular'ın

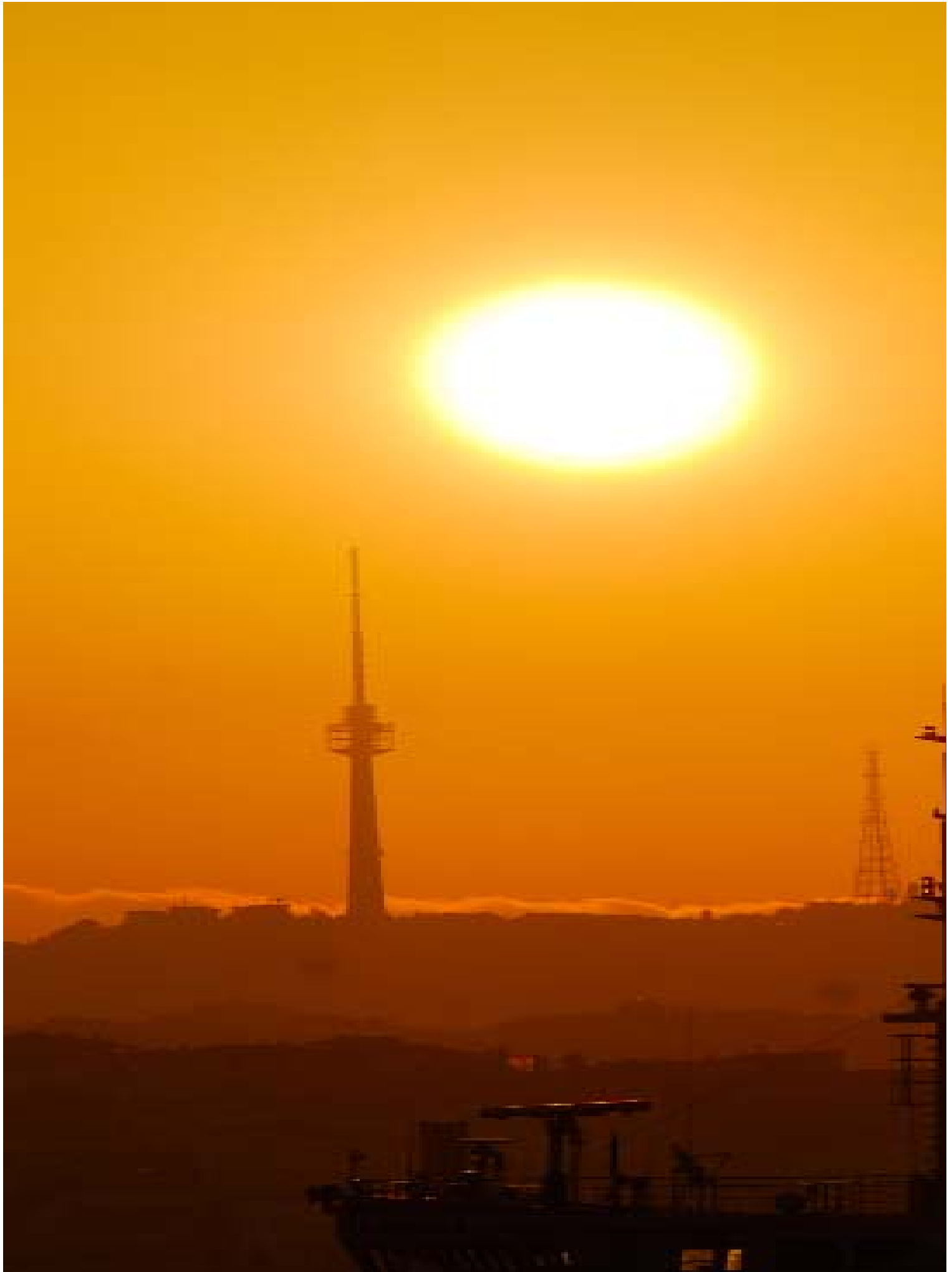

Fotoğraf 3: Cumhuriyet döneminin başlarında Kısıklı meydanında çekilmiş olan bu fotoğrafta Ankara, Bolu ve İzmit'e olan uzaklıkları gösteren karayolu levhası dikkati çekmektedir. Bu da metinde vurgulamış olduğumuz ulaşım coğrafyası açısından Çamlıca'nın önemine ait bir kanıt oluşturuyor (*Bir Ulu Rüya'nı Görenler Şehri Üsküdar*, s.155)

eskiden beri çok rağbet ettikleri ve kuvarsitlerin arasından sızdığı için kireci çok az, kaliteli sulardan Çamlıca suyu, Tomruk suyu, Kısıklı suyu gibi önemli kaynaklara sahip olmasının dışında, Marmaraya yönelen sularla Boğaz'a yönelen sular arasındaki su bölümü çizgisinin (eskilerin deyimiyle hattı taksim-i miyah) buradan geçmesidir.

Çamlıcaların ulaşım coğrafyası açısından önemi, bildirimizin başında sözünü ettiğimiz ve iki tepeyi (Büyük ve Küçük Çamlıca) ayırdığını söylediğimiz Kısıklı boyun noktasının tarihi bir yolun geçtiği yer⁴ olmasıdır (Fotoğraf: 3). Bu yol da Üsküdar'ın Balaban iskelesinden başlayarak iki Çamlıca arasından geçip, Molla Fenari üzerinden Gebze'ye ulaşan oradan da ya doğuya yönelip Erzurum üzerinden İran Azerbaycanına kadar ulaşan, ya da Gebze'nin doğusunda Dil İskelesinden (günümüzdeki Dilovası) karşısındaki Dilburnu'na (Hersek Deltası) teknelerle geçiş yapılarak devam edilip, Ege ve Akdeniz kıyısındaki merkezlere veya Hicaz'a ulaşan yoldur.

Çamlıca'nın şehir içi ulaşımında da bir "ilk"e konu olmak bakımından hatırlanması gereken bir özelliği vardır: Anadolu yakasının ilk tramvay hattı olan ve 1928 yılında işletmeye açılan Üsküdar-Bağlarbaşı-Kısıklı hattı (4600 m.) Çamlıcalardan İstanbulluların istifade etmesini daha da kolaylaştırmıştır.⁵ Avrupa yakasında XIX. yüzyılda işlemeye başlayan tramvayların, Anadolu yakasında ilk defa Üsküdar-Kısıklı arasında başlaması aynı zamanda Çamlıca'ya verilen önemi vurgular.

Fotoğraf 4-5: Delice Doğanların göçleri esnasında Çamlıca'dan geçişi (Fot.İ.EREL)

Nihayet Çamlıca'nın turizm coğrafyası açısından önemine değinerek bildirimizi tamamlamak istiyoruz. Günümüzdeki turizm anlamında olmasa da bir "sayfiye yeri" ya da bir "mesire" olarak ta Çamlıca'nın bir önceliği vardır. Bu anlamda kullanımı, bildiğimiz kadarıyla, XVII. yüzyıla kadar iner. Adı geçen yüzyılda I. Ahmed (1603-1617), IV. Murad (1623-1640) dönemlerinde bazı köşklerin yapılması ve IV. Mehmed (Avcı Mehmed 1648-1687) döneminde de ahşap bir saray inşası ile Büyük ve Küçük Çamlıca sularına ait çeşmelerin yapımı, Çamlıca tepelerini cazip hale getirmeye başlamıştı.

XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyılın başlarında Yeniçeri terörü Çamlıca gibi uzak mesire yerlerine gidiş gelişi güvensiz hale getirdiğinden Çamlıcaların XVII. yüzyılın ilk yarısında görülen önemi azalmıştır. XIX. yüzyılda yeniçerilerin devreden çıkması güvenceyi yeniden getirmiş, Şirketi Hayriye vapurlarının işlemeye başlaması⁶ Çamlıca'nın şehrin diğer semtlerine ulaşımını kolaylaştırmıştır. Bunların sonucunda da, Büyük Çamlıca şehrin hayatına fiilen katılmış oldu (Küçük Çamlıca o dönemde henüz özel mülkiyet durumunu koruyordu). Bu ulaşım kolaylığı sadece Çamlıca'yı değil, eteklerindeki Acıbadem, Koşuyolu, Tophanelioğlu, Bağlarbaşı gibi semtleri de "tebdil-i hava", "tebdil-i mekân" bakımından (yani bir nevi turizm faaliyeti) aranan yerler haline getirmişti. Saray mensupları dışındaki seçkin tabakanın da Çamlıca'da ve eteklerindeki semtlerde köşkler yaptırması, II. Mahmud döneminde (1808-1831) başladı. Adı geçen padişah da zaman zaman Çamlıca'da gezintiye ve avlanmaya çıkardı. Hatta hastalığının ilerlemesi üzerine doktorları "hava değişimi" için Çamlıca'daki sayfiyede istirahat etmesini önermişler ve padişah ömrünün son günlerini Çamlıca'da

Fotoğraf 6: Büyük Çamlıca Tepesi

geçirmişti.⁷ Burada da, turizmin bir alt dalı olan sağlık turizmi açısından Çamlıca'nın öneminin günümüzden iki yüzyıl önce anlaşılmış olduğu görülüyor.

Çamlıca'nın özellikle Büyük Çamlıca'nın turizm bakımından en önemli özelliği, hem Marmara'yı, hem Boğazı, bu arada Haliç'in önemli bir kısmını ve Haliç'le Marmara arasındaki tarihi yarımada'yı (İstanbul yarımadası) en iyi gören yer olmasıdır. Bu arada biz de, turizm coğrafyası eğitimi veren iki öğretim elemanı olarak İstanbul'a ilk gelen turisti, rehberlerin ilk önce Çamlıca'ya çıkarmasını, oradan İstanbul'u ve İstanbul'un doğayla ilgili güzelliklerini ve tarihî eserlerini göstermelerini ve anlatmalarını, oradan indirdikten sonra şehri gezdirmelerini öneriyoruz. Gerçi İstanbul'u iyi görebilen başka noktalar da vardır: Eyüp sırtlarındaki Pierre Loti kahvesi de Haliç'i ve İstanbul yarımadasını iyi gören seyir noktalarından biridir. Fakat İstanbul yarımadasını Çamlıca kadar hemen hemen bütünüyle ve bütün ihtişamıyla göremez. Çamlıca'dan bakan bir göz bu yarımada'daki tarihi eserlerin kurulduğu yerlerin yarımada'nın coğrafi yapısına nasıl uyduğunu⁸ yani İstanbul'un meşhur yedi tepesinin (bu tepelerden 4 tanesi Çamlıca'dan çok rahat seçilebilmektedir: Topkapı sarayının bulunduğu 45m.'lik ilk tepe, Nuruosmaniye Camii'nin yerleştiği hemen hemen aynı yükseklikteki ikinci tepe, Beyazid Camii'nin bulunduğu 60 m. yüksekliğindeki üçüncü tepe ve oradan Saraçhanedeki boyun noktasıyla ayrılan yine 60 metrelik Fatih Tepesi) doruk noktalarına tarihi eserler yerleştirilerek, Batılı seyyahların hayran kaldığı meşhur "İstanbul silüeti"nin nasıl oluştuğunu seçebilir.

İnanç turizmi açısından da, Çamlıca'nın İstanbul kültür hayatında özel bir yeri vardır. Turizmle ilgili çalışmalarda son yıllarda çok kullanılmaya başlanılan

“inanç turizmi” kavramı, geniş anlamda Mekke, Medine, Kerbela, Kudüs, Vatikan, Efes, Antakya, Tarsus gibi dinî merkezlere yapılan turistik ziyaretleri içerir. Bunun dışında dar anlamda da, yakın çevre halkının zaman zaman uğradığı kutsal mekanlara (türbeler, yatırlar vs.) yapılan ziyaretler de inanç turizmi olarak ele alınmaktadır. Selami Ali⁹ Türbesine yapılan ziyaretler de dar anlamdaki bu inanç turizmine iyi bir örnek teşkil eder.

Turizm coğrafyası bakımından Çamlıca'nın bir başka önemi, Afrika'ya göç eden büyük gövdeli kuşların güzergahının Çamlıca'dan geçmesi ve bu kuşlardan kartal, şahin, atmaca, leylek ve çeşitli doğan türlerinin sonbahar göçlerinin kuşbilimciler (Ornitologlar) ve kuşa meraklı turistler tarafından buradan izlenebilmesidir¹⁰ (Fotoğraf: 4-5).

Hep güzelliklerine değindiğimiz Çamlıca'da görülen baz istasyonları (Fotoğraf: 6) ile, eteklerindeki çirkin ve sağlıksız şehirleşme görüntülerini de, Çamlıca'ya yakışmayan bir çirkinlik örneği olarak göstermeyi bilimsel gereklilik olarak gördüğümüzü de üzülerek duyurmak istiyoruz.

DİPNOTLAR

- 1 B.Darkot-M.Tuncel, *Marmara Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul 1981, s.117.
- 2 C.Regel, *Türkiye'nin Flora ve Vejetasyonuna Genel Bir Bakış*, (trc. A.Baytop-R.Denizci), İzmir 1963, s. 50.
- 3 N.Günel, *Türkiye'de Başlıca Ağaç Türlerinin Coğrafi Yayılışları, Ekolojik ve Floristik Özellikleri*, İstanbul 1997, s.19.
- 4 B.Arı “Üsküdar'ın Ulaşımı”, *II.Üsküdar Sempozyumu*, İstanbul 2005, I, 105-120.
- 5 V.Ergin, “İstanbul'un Anadolu Yakasında İlk Tramvay Hattı Üsküdar-Kısıklı”, *II.Üsküdar Sempozyumu*, İstanbul 2005, I, 121-126.
- 6 S.Mülayim, “19.yüzyılda Üsküdar”, *II.Üsküdar Sempozyumu*, İstanbul 2005, I, 138-150.
- 7 K.Beydilli, “Mahmud II”, *DİA*, XXVII, 356.
- 8 M.Tuncel, “Bugünkü İstanbul”, *DİA*, XXIII, 239.
- 9 XVII. yüzyılda yaşamış olan Selami Ali Efendi (ö.1692), Celvetiyye (kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyi) tarikâtının bir kolu olan Selamiyye'nin kurucusudur. Türbesi Kısıklı'yı B.Çamlıcaya bağlayan eski yol üzerinde bulunan bu bilge kişinin Üsküdar'da kendi adını taşıyan bir mahalle (Selami Ali Mahallesi=günümüzde kısaca Selamsız denilen semt), ayrıca Bağdat caddesi üzerinde kendisinin yaptırdığı çeşmeden adını alan Selamiçeşme semti vardır.
- 10 İKGT (İstanbul Kuş Gözlem Topluluğu)'dan Sayın Özkan Uner'e verdiği bilgilerden dolayı teşekkür ederiz.

Jacques Pervititch Haritalarında Üsküdar ve Kentsel Değişim

BETÜL EKİMCİ, ARŞ. GÖR.
İstanbul Teknik Üniversitesi

Üsküdar'ın İstanbul'un fethi öncesinden başlayıp Osmanlı yönetiminde gelişen yaklaşık 500 yıllık dönemdeki imarı, Matrakçı Nasuh ve Piri Reis'in haritaları başta olmak üzere İstanbul geneli için çizilen haritalara yansımıştır. Tanzimat dönemine kadar çoğu ilkel yöntemlerle çizilmiş olan bu haritalar topoğrafik yapıya ve yerleşime ilişkin genel bilgiler yansıtır. Eski haritalar içinde en doğru ölçüler 1789 tarihli Kauffer¹ haritasına aittir. II. Mahmut tarafından 1837 tarihinde General Moltke'ye çizdirilen imar planı, İstanbul'un topoğrafik ve gerçek ölçülere uygun ilk planıdır. Şehrin sistemli imar planının hazırlanması Tanzimatla başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde Prof. Henry Prost'un çalışmalarıyla (1937) devam eden uzun bir süreçtir.

Modernleşmenin hızlandığı XIX. yüzyılda, imar çalışmaları devam ederken yüzyıllardır süren tahripkâr yangınlara karşı önlem alınmaya çalışılmıştır.² Yabancı sigorta şirketleri İstanbul'da şube açmış, kentin yangın riskini gösteren haritaların çizimini üstlenmiştir. Charles Edward Goad, 1904-1906 yılları arasında, merkezi Londra'da bulunan şirketine çizimler yapmıştır.³ Pera, Galata, Eminönü civarı ve Anadolu yakasında Kadıköy-Haydarpaşa-Moda bölgesine ilişkin bu çizimler Üsküdar'ı kapsamamaktadır.

İstanbul'un ikinci sigorta haritası çalışması, Goad'un girişiminin bir devamı olarak, Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi (L'Association des Compagnies d'Assurances) adına Jacques Pervititch tarafından resmi triangülasyon baz ölçümlerine göre ayrıntılandırılarak 1922-1945 yılları arasında yapılmıştır. Hırvat kökenli bir aileden gelen J. Pervititch 1894'te Saint Joseph Lisesi'nden mezun olmuştur.⁴ 1945 yılında yaşamını yitiren Pervititch'in mezarı Feriköy Latin Katolik Mezarlığın'da bulunmaktadır.

1/25000 ölçekli bir adet, 1/4000 ölçekli 5 klavuz paftayla, 1/1000 ve 1/500 ölçekli

27 paftadan oluşan Üsküdar bölgesi haritaları 1930-1935 yılları arasında tamamlanmıştır.

1935 tarihli Nuhkuyusu'na ait 54 nolu haritanın sol üst köşesine “*bu levha ile birlikte Üsküdar kısmının çizimlerinin tamamlandığı, bu bölgeye ilişkin teslim edilmemiş paftaların ertelendiği çünkü buradaki yapıların seyrek ve dağınık durumda olduğu, bu paftaların şimdilik çok ilginç olmadığı, yıl boyunca Beyazıt Ak-saray hattı, bir köprü oluşturacak şekilde Fatih Kumkapı bölgelerinin çizileceği*” notu düşülmüştür.

Çizilmeyen paftalar, 1/4000 ölçekli klavuz haritalarda işaretlenmiş olan ve daha büyük ölçekli çizimleri bulunmayan Çavuşdere Caddesi'nin kuzey yamaçları ve Bağlarbaşı'nın bir kısmını kapsayan meyve bahçeleri- 70, Selamsız Mahallesi'nin güneybatı kısmında harap notu düşülmüş boş araziler-71, Selamsız Mezarlığı'nı ele alan-72, henüz iskanı yoğunlaşmamış Kuzguncuk sırtları ile Sultan-tepe'de Arapzade Bağlarını ele alan 80, 81, 82, 84, 85 ve seyrek dokulu Kısıklı, Altunizade Mahallelerine ait 86 ve 87 numaralı paftalardır.

1930 yılına ait sokak isimlerinin kullanıldığı notu ile sokak isimleri dizinleri her paftada belirtilmiştir. Bu sistem, adres bulma açısından haritaların kullanımını oldukça kolaylaştırmaktadır. 1950'de girilen yeni imar çalışmalarıyla açılan caddeler, genişletilen mevcut sokaklar, yıkılan binalar ve değişen idari düzenlemeler sonrası birleştirilen mahalleler gibi günümüzde isimleri değişmiş birçok sokağın ve mahallenin eski adlarını işaret eden Pervititch Haritaları tarihi bir belge niteliğindedir. Eski sokak ve mahalle isimleri hakkında yararlanılabilecek diğer bir kaynak 1934 tarihinde İstanbul Belediyesi tarafından bastırılan İstanbul Şehir Rehberi'dir. Bu rehberin Üsküdar Merkez Nahiyesi'nin ana yollarını gösteren 1/10000 ölçekli bir haritası mevcuttur. Şehir Rehberi ile Pervititch haritaları arasında yapılacak bir karşılaştırma, dört yıllık bir süreçte sokak isimlerinin hızlı değişiminin çarpıcı bir kanıtıdır.

Haritada gösterilen eş yükselti eğrileri, arazi kotları, sert veya yumuşak meyiller, vadi tabanları, şev ve falezler, dere yatakları Üsküdar'ın coğrafi ve topoğrafik yapısına ilişkin tarihi verilerdir.

Pervititch haritalarının yangın risklerinin temsili amacıyla hazırlanan ayrıntılı renkli lejand kategorileri:

1. Yapım tekniği,
2. Çıkmalar, çatı ve üst yapılar,
3. Duvarlar ve pencereler,
4. Kat adetleri ve yükseklikleri,
5. Sokaklar ve numaralama sistemi,
6. Kısaltmalar ve diğer simgeler

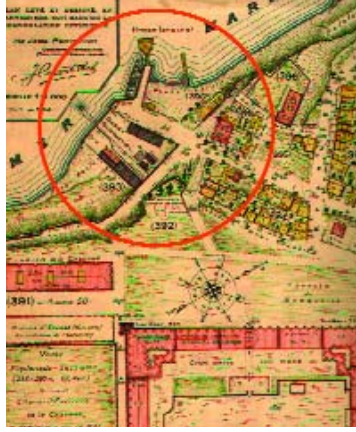
alt başlıklarından oluşur. 57 numaralı paftada tanımlanan lejand bilgileri genellikle diğer Üsküdar paftalarına referans olarak gösterilmiştir (Şekil 1). Yazı ve kısaltmalara ilişkin ayrıntılı lejand bilgilerine Beşiktaş veya İstanbul Beyazıt-

Şekil 1: 57 nolu pafta lejand bilgileri

Şekil 2: Kuzey işareti

Şekil 3: 1/1000 ölçekli 51 nolu pafta ve 1/4000 ölçekli rehber haritada Kavak İskelesi, Camii ve çevresi

Küçük Ayasofya paftalarından ulaşılabilir. Lejandlarda yer almayan semboller (minare, çeşme, mezarlık veya ağaç) genellikle yazıyla açıklanmıştır. Üsküdar'a ait paftalarda iki tür "kuzey işareti" kullanılmıştır. Daha karmaşık olan sembole hakim rüzgarların isimleri eklenmiştir (Şekil 2).

Haritalar 1/1000 ölçekten beklenenin üstünde tanımlamalarıyla sadece kent dokusuna ilişkin değil aynı zamanda tek yapı ölçeğinde de detaylı bilgiler içerir. Kapı numaraları, kapı ve pencerelerin bina konumuna göre yerleri ve açılış yönleri, çatı biçimleri, büyük han veya külliyelerin; üst örtü sistemleri, payandalar, geçitler, revaklar ve merdivenler, su yollarına ait; sarnıç, su terazisi, su makemi, çeşme gibi elemanların konumları ve bazen isimleri, okullar, karakolhaneler, konaklar, kilise ve havralar, kahveler, mezarlıklar, türbeler, mescid ve camiler isimleri de anılarak çizilmiştir. Lejandlarda açıklanmayan ancak tüm planlarda benzer anlamda kullanılmış olan diğer bir sembol de müslüman mezarlığını tanımlayan selvi ağacı ve hilal motifidir.

Üsküdar'a ilişkin haritalardan 1935 yılına kadar tamamlanmış olanlar J. Pervititch'in teelifinde iken 1935'de tamamlanan 54 ve 55 numaralı paftalar (Nuh Kuyusu-Toptaşı) Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi tarafından teelif edilmiştir. Haritalara yazılan notlar ve lejantda kullanılan dil 1930 ve 1935 tarihli paftalarda küçük farklılıklar göstermektedir. Örneğin 1931'de tamamlanan 57 numaralı paftada bazı sokak ve cadde isimleri: "Dökme Dolap Sokağı, Tibbiye Caddesi, Dolanbaş Çıkmazi, Tonusbağı Caddesi" gibi aksanlı okunuşları ile yazılmışken bostan, bahçe, beton, garaj, depo, eğimli arazi, ahır, patika, dik yamaç vb. tanımlamalar Fransızca terimlerle yazılmıştır. 1935 yılında teelif edilen 54 numaralı paftada bazı Fransızca terimlerin yanına Türkçe açıklamalar eklenmiş sokak isimleri lejandı Türkçe başlıkla sunulmuştur.

Sigorta Haritası olarak hazırlanan bu haritalarda bir diğer ayrıntı bazı konaklara "varlıklı/zengin" anlamında "rich" notu düşülmüş olmasıdır.

Şekil 4: Cordoba İspanya'dan noria: www.castillosnet.org/cordoba/CO-LUG-005.html, 2006

Şekil 5 : Pervititch haritası ve günümüzde Şemsi Paşa Bostanı: zamanın çakışan imgeleri; norialar

Haritalar tamamlandıkları 5 yıllık süreç içinde dahi kent dokusundaki değişimlere tanıklık eder. 1930 yılında tamamlanan rehber haritalar ile yapımına bir yıl sonra başlanan 1/1000 ölçekli haritalar arasında farklılıklar vardır. Örneğin Selimiye Mahallesi ve çevresini gösteren 1931 tarihli 51 nolu paftada yer almayan Kavak İskele ve Camii, 1930 tarihli 1/4000 ölçekli rehber haritada mevcut haliyle çizilmiştir (Şekil 3). Bir yıl içinde yıkılan bu camii ve çevresindeki yapılar hakkında ulaşılabilen en detaylı görsel veri bu haritada mevcuttur.

Günümüzde değişmiş bulunan eski sokak isimleri bazen paftaların çizildiği tarihte dahi mevcut olmayan yapılara referans olabilmektedir. Örneğin Defterdar Tahir Efendi Camii önündeki sokağın Selimiye Mektebi adını almış olması burada bir mektep olabileceğini göstermektedir. Selimiye Kışlası Sokak'ta yer alan günümüzde çocuk kütüphanesi olarak kullanılan Selimiye Mektebi bu paftada gösterilmemiştir. 1924 tarihli vakıf listesinden Selimiye Mahallesi'nde Defterdar Tahir Efendi'nin iki mektebi olduğunu öğrenmekteyiz.⁵ Ancak bu listede Tahir Efendi'nin günümüzde de mevcut olan ve haritada görülen çeşmesinden bahsedilmemesi çeşme ve mektep sözcükleri arasında bir karışıklık olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Haritadan çeşmenin bulunduğu yapı adasının harap olduğu anlaşılmaktadır.

III. Selim tarafından vakfına akar olarak yaptırılan Bükücüler Hanı'nın yeri 51 nolu pafta 394 nolu adanın önünden geçen sokağa verilen isimden anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Pervititch 54'de mevcut Aşçıbaşı Mektep Sokağı veya Pervititch 57'de 518-519 adalar arası İnadiye Mektebi Sokağı günümüzde mevcut olmayan bu yapıların yaklaşık konumlarına referans olabilmektedir.

Yine 51 nolu paftada 385 nolu adada bulunan "Noria" yazılı sembol Bizans döneminden itibaren kullanılan eski bir su sistemine aittir. Boyut ve derinlikleri hakkında bilgi sahibi olmadığımız bu noriaların dünyada ve Türkiye'de korunmuş örnekleri mevcuttur (Şekil 4). Bugün Üsküdar'da hiç örneği kalmamış olan

Şekil 6 : Pervititch paftasında Hacı Mustafa Ağa Namazgâhı ve günümüzde mevcut namazgâh taşı

Şekil 7: Kapağası Mevkii Namazgâhı

noriaların Çavuşdere bostanlarında (Pafta 56, 70) ve Şemsi Paşa Bostanında (Pafta 61) mevcut olduğu haritalardan anlaşılmaktadır (Şekil 5). Pafta 52’de *Pu - itskuyu* olarak gösterilen ve günümüzde de mevcut Naci Bey Kuyusu, noria teriminin emsalleri niteliğinde büyük ölçekli sistemleri tanımladığını göstermektedir.

Namazgâhlar genellikle dört tarafı bir set ile çevrili alanın ortasında ağaç sembolü ile çizilmiştir. Pervititch 53’de bu gün park olarak düzenlenmiş 440 adadaki Hacı Mustafa Ağa Namazgâhı dört tarafı duvarla çevrelenmiş ağaç sembolü ile çizilmiştir. Kitâbesi hâlen parkta mevcuttur. Açıklayıcı bir tabela veya yerinde koruma önlemi olmadığından nadir örnekleri bulunan bu namazgâh taşı herhangi bir kabire ait zannedilmektedir (Şekil 6). Benzer bir durumda olan diğer namazgâh taşı Nuhkuyusu Caddesi üzerinde Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi karşısında yer alan Dede Sultan veya Süt Baba Türbesi karşısındaki kabire konan Kapağası Mevkii Namazgâh taşı için de geçerlidir.⁶ (Şekil 7)

Haritalar günümüzde mevcut olmayan yapılar hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Örneğin Pervititch 54’de Harmanlık İlkokulu’un ilk mektep notu düşülen çiziminden, 2 katlı ve kâgir olduğu belirtilen bir mescit ve arkasında yer alan tek katlı binadan oluştuğu anlaşılmaktadır. Okulun arka bahçesine bitişik etrafı duvarla çevrili bir set çizilmiştir. Günümüze az sayıda sıbyan mektebi örneği ulaştığı düşünüldüğünde kayıtlı görsel malzemenin değeri anlaşılmaktadır. Bugün bu okulun yerinde Üsküdar Halk Eğitim Merkezi binası vardır. Pervitich 53’de 419 nolu adada çizilen meşhur Köprülü Konağın cadde üzerinden haremlige uzanan köprüsünün o dönemde halen ayakta olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 8). Son derece özgün olan bu konak tipinin görünümüne dair daha ayrıntılı bir kaynağa henüz rastlanmamıştır. Salih Baba Türbesi bu planda özellikle belirtilmemiştir. Çok harap durumda olan türbe ve türbedar evi acil onarım gerektirmektedir (Şekil 9).

Şekil 8: Pafta 53: İhsaniye Mahallesi Köprülü Konak

Şekil 9: Günümüzde İhsaniye Mahallesi'nde Salih Baba Türbesi ve türbedar evi

Yangın sonrası boşalmış araziler veya harap yapılar, yangında harap olduğu notu ile çizilmiş biliniyorsa yangın tarihi notu düşülmüştür (bk. Pafta 59, 559-573 adalar). Pervititch 54'de yangın geçirdiği notu düşülen 461 ve 482 nolu adalarda yer alan Kazasker Ahmet Efendi Camii ve Ahmet Keşfi Efendi Tekkesi yangın öncesi plan şemalarını yansıtabilecek şekilde çizilmişlerdir. Tekke önündeki Abdül-fettah Paşa Çeşmesi yangın sonrası mevcut haliyle çizilmiştir. Günümüzde mevcut olmayan çeşme 1955 yol genişletme çalışmaları sırasında yıkılmıştır.

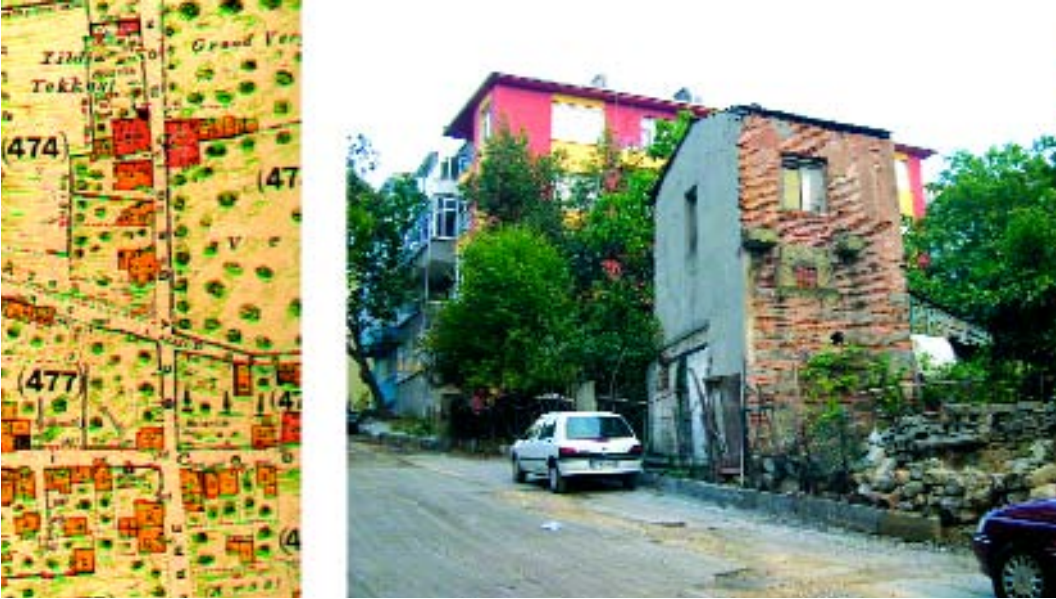
53 nolu Selimiye Duvardibi Paftasında Aşçıbaşı Camii, ismi ile belirtilmiş Karacaahmet Türbesi "*Clup*" terimi ile tanımlanmıştır. Türbenin hemen yanında yer alan Saadettin Efendi Sebili, Eugene Flandin'in bir gravürüne konu olmuş, mücevher gibi korunması gereken bir tarihi eserdir. Günümüzde tuvalet kullanıcısının barındığı bir oda gibi kullanılan sebilin tarihî değerine yakışan bir fonksiyonla işlevlendirilmesi dileğimizdir (Şekil 10).

55 nolu Nuh Kuyusu-Toptaşı paftasında, Yıldız Tekkesi-Camii ve Çavuşbaşı Ahmet Mektebi ilerisinde, 473 nolu adada bulunan Alaca Minare Tekkesi / Hacı Dedede Tekke binasının günümüzde sadece mutfak kısmı ayakta. Bahçede haziresi ve moloz duvar yığınları bulunmaktadır. Vakıfların kiraya verdiği yapının

JACQUES PEDVITICH HARİTALARINDA ÜSKÜDAR
VE KENTSEL DEĞİŞİM

Şekil 10: E. Flandin'in gravüründe ve günümüzde Karacaahmet Saadettin Efendi Sebili

Şekil 11: Alaca Minare Tekkesi

Şekil 12: Pervititch 56 nolu paftada Atik Valide Külliyesi ve çevresi

Şekil 13: Kara Davut Paşa Camii ve çevresi

haziresi ve bahçesi bakımsızdır. Halen mevcut kitabesine göre 1730 yılında el-Hac İbrahim Efendi tarafından yaptırılmıştır. N. Haskan Mecmua-i Tekâya'ya göre mescid, aşhane, müstemilat, küçük hamam, hazire ve çeşmeden oluştuğunu belirtmektedir.⁷ Pervititch 55'e göre Kartal Baba Caddesi veya eski adıyla Bağlarbaşı Caddesi üzerindeki ana giriş kapısının doğusunda mescid/semahane ve batısında kapalı türbe bulunmaktadır. Türbe ve hazire arasında aynı cadde üzerinde hazneli bir çeşme ile avluda bulunan hücreler çizilmiştir (Şekil 11).

56 nolu pafta Çavuşdere-Atikvalide Atik Valide Camii ve külliyesinin üst örtü sistemi ve kullanımına ilişkin bilgiler, cephelerde kullanılan malzeme, avluların yola göre rakamla kotları ve bu kotlardan sokağa bakışın nasıl olduğu gibi bir çok ayrıntı plana işlenmiştir (Şekil 12).

Haritalar Üsküdar'ın topoğrafyasına ait sayısal değerlerin dışında harita üzerine düşülen notlarla çeşitli ayrıntıları aktarmıştır. Örneğin Üsküdar 76 numaralı Selamsız-Bağlarbaşı Mahallesi paftasında günümüzde mevcut olmayan Selamsız Mezarlığı'nın doğu köşesinde bulunan tümseğin, karşı parselde yeni inşa edilen elektrik fabrikası ve garajın temel kazılarında çıkan toprakla oluştuğu not edilmiştir.

77 nolu Arapzade-İcadiye Paftasına hâkim manzara yönü, bu tepeden Çamlıca elektrikli tramvay hattının tamamıyla görülebildiği ve karşı tepedeki selvi ağaçlarının da güzel bir görüntü oluşturduğu notu eklenmiştir. Burası hâlen İstanbul'un en güzel panoramaya sahip tepelerinden biridir. Görkemli anıtsal ağaçlar paftalarda cinsi de yazılarak belirtilmiştir. Örneğin yine 77 nolu paftada 950 nolu adada büyük çitlenbik ağacı ve 847 nolu adada karakolun bahçesinde büyük selvi ağacı belirtilmiş parantez içinde isole- korunmaya alındı notu ile eklenmiştir. 842 nolu adada bulunan büyük çam ağacı için korunuyor notu yoktur. Bu ağaçların günümüzdeki konumları ve varlıkları tespit edilememiştir. Ancak 63 nolu paftada Kara Davut Paşa Camii önünde işaretlenmiş büyük çitlenbik ağacı halen mevcuttur (Şekil 13). Yine bu paftada işaretlenmiş olan kuyu günümüzde mevcut değildir. Caminin bahçe duvarına dayanmış olarak duran tarihi kuyu bileziği taşı korunmaya alınmalı ve anlamlı bir şekilde sergilenmelidir.

Üsküdar 66 numaralı İskele Mahallesi Paftasında Mimar Sinan'ın eseri Mihrimah Sultan Külliyesine ait olduğu halde İskele Meydanı düzenleme çalışmaları sıra-

Şekil 14: Pervititch 66 nolu pafta'da Mihrimah Külliyesi ve eski bir karpostalda yıkılmadan önce Kurşunlu Han

sında yıkılan Kurşunlu Han'ın yeri iz olarak gösterilmiş ve yerine park yapılacağı belirtilmiştir. Eski karpostallardan hanın görünümüne dair izlenim edinebiliyoruz (Şekil 14). Aynı şekilde Gündoğumu ve Hakimiyet-i Milliye Caddeleri Pervititch haritalarında tramvay güzergahı açıldıktan sonraki haliyle çizilmiştir. Dolayısıyla bir ara dönemi yansıtmaktadır. Eski kartpostallar ve harita bir arada kullanıldığı zaman kaybolan tarihî eserler hakkında bir kesit elde etmek mümkündür.

Şehrin kaybolan mimarî anıları hafızamızdan da hızla silinmekteyken arşiv malzemesi ve belgelerinin ulaşılabilir ve kullanılabilir olması ayrı bir önem taşımaktadır. Üsküdar'ın güncel yapısını tarihî bir perspektif içinde anlamlandırmamız, tarihî miras ve dokunun korunması konusunda hassasiyetlerin geliştirilmesi ve böylece daha sağlıklı şehir planlamalarının oluşturulması konusunda yardımcı olacaktır.

DİPNOTLAR

- 1 Kauffer 1789, Plan General de La Ville de Constantinople 1913-1919_Société Anonyme Ottomane D'études et D'entreprises Urbaines.
- 2 Kentin kadastral planlarının tamamlanmadığı bu yıllarda yangın sonrası ev ve arsa sınırlarının tespiti önemli bir sorun olarak gündemdedir. Şehremaneti tarafından İtalya'dan davet edilen Luici İstori adlı uzmanın kurduğu sistem aracılığı ile 1850-1860 tarihleri arası kısmî harik (yangın sonrası) bölgesi haritaları oluşturulmuştur. (Kayra Cahit, *Eski İstanbul'un Eski Haritaları*, İstanbul 1990, s.58) Atatürk Kitaplığı'na nakledilen bu haritalar için örneğin 352.961 ÜSK 1337, Harita 6773 Üsküdar Karacaahmet caddesiyle Uncular Sokağı'nın köşesindeki harik mahalline aid olup bir parmak on iki arşını göstermek üzere tersim edilen 12 Mart 1325 tarihli musaddak haritanın ba'de'l-harik yapılan taksimatına aid kısmının 1:200 makyasına tahvil edilen haritası.

- 3 bk. http://www.bl.uk/collections/map_fire_insurance.html
- 4 Sabancıoğlu Musemma ve Vekarıc Nenad, *Tarih ve Toplum Dergisi*, sy. 226 (Ekim 2002), s. 29-35.
- 5 İ.H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, I, 61-62.
- 6 M. N. Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, II, 1005.
- 7 M. N. Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I, 407.

Üsküdar'ın İmarına Dair Bir Rapor (1924)

Ö. KÜRŞAD KARACAGİL, ARŞ. GÖR.
Marmara Üniversitesi Öğretim Elemanı

Süreyya Bey, 1874 senesinde Karadağ'ın Podgoriçe şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası, II. Abdülhamid'e on yedi sene seraskerlik yapmış olan Mehmet Rıza Paşa'dır. Annesi ise Çerkes asıllı Advıye Hanım'dır. Süreyya Bey, babasının asker olmasından dolayı Anadolu ve Balkanların değişik yerlerinde bulunmuştur.¹ Eğitim hayatına Galos'ta başlamış, İstanbul, Denizli, İzmir ve İzmit'te devam etmiştir. Süreyya Bey, 1885 yılında askerliğe ilk adımını atmış, Üsküdar'da Paşa Kapısı'ndaki askeri okula kayıt olmuştur. Aynı yıl babası Rıza Paşa'nın Doğu Rumeli'deki olaylar münasebetiyle 3. Tümen Komutanlığına tayin edilmesi sebebiyle Süreyya Bey Edirne'ye taşınarak eğitimine Edirne Askeri Rüstiyesinde devam etti. Burada kısa bir süre Talat Bey (Sadrazam Talat Paşa) ile sınıf arkadaşlığı da yaptı.²

1888 yılında Yıldız Sarayı civarında Arnavut ve Arap askerler arasında çıkan bir çatışma sebebiyle Edirne'de 3. Tümen komutanı olan Rıza Paşa aldığı emir üzerine İstanbul'a gelmiş, olayları kısa bir sürede bastırmıştır.³ Rıza Paşa bu başarısının sonucunda 2. Tümen komutanlığına atandı.⁴ Rıza Paşa kısa bir süre sonra da ailesini de yanına alarak Yıldız'da kendilerine hediye edilen konağa yerleşti. Babasının yeni görevi nedeniyle İstanbul'a gelen Süreyya Bey, öğrenimini Akaretlerdeki askeri okulda tamamladı. 1889 yılında Çengelköy'de bulunan Kuleli Askeri Lisesi'ne kayıt olmuş, burada üçüncü sınıfta okurken babası Rıza Paşa Seraskerlik makamına atanmıştır. Süreyya Bey, Kuleli Askeri Lisesi'ni bitirdikten sonra, 1892 yılında Pangaltı Harp Okulu'na kayıt oldu. Birinci sınıftan sonra bizzat II. Abdülhamid tarafından *zâdegân* sınıfına alındı. Bu sınıfta yalnızca paşa çocukları ve şehzadeler okuyabiliyordu. 1894 yılında harp okulundan mezun olunca teğmen arkadaşıyla beraber kurmay sınıfına kayıt oldu ve kolağası (ön yüzbaşı) rütbesine yükseltildi.

Süreyya Bey'e özel ilgi gösteren II. Abdülhamid.

Süreyya Bey, babasının seraskerlik makamında bulunması dolayısıyla, II. Abdülhamid ve çevresini yakından tanıma fırsatı buldu. Harb Okulu'nu bitirdikten sonra Sultan Abdülhamid tarafından kurmay heyetine de alındı. Hatta Abdülhamid ile Rıza Paşa arasındaki yakınlık ve güven o kadar ileri seviyeye ulaştı ki, II. Abdülhamid kızlarını Rıza Paşa'nın çocuklarıyla (Süreyya ve Şükrü) evlendirmeyi bile düşündü.⁵ 1900 yılında Süreyya Bey Tuğgeneralliğe yani paşalığa terfi etti.⁶

İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele alması ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle beraber bu yakınlık da sona erdi. Süreyya Bey'in rütbesi de paşalıktan miralaylığa düşürüldü. Ancak Mahmud Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırı olması üzerine tekrar yıldızı parladı. Mahmud Şevket Paşa eskiden beri teşebbüs ve faaliyetleriyle yakından izlediği Süreyya Bey'i Osmanlı'da ilk askeri havacılık çalışmalarını başlatmak üzere görevlendirdi.⁷ Süreyya Bey bu görevini Paşa'nın Harbiye Nazırlığı sırasında başarıyla sürdürmüştür.

Süreyya Bey 1913 Nisan'ında askerlik mesleğinden ayrılarak Nice şehrinde bulunan babasının yanına gitmiştir.⁸ I. Dünya Savaşı başladıktan kısa sonra

Balat'ta Süreyya Paşa Mensucat fabrikasını kurmuştur.⁹ Süreyya Bey bundan sonraki dönemde, Milli Mücadele'ye verdiği desteği, siyasetçi kişiliği ve bilhassa Kadıköy çevresindeki sosyo-kültürel faaliyetleriyle dikkati çekmektedir. Son derece aktif bir şahsiyet olan Süreyya (Paşa) İlmen eski ve yeni harflerle yazılmış yirmiden fazla eser kaleme almıştır. Eski yazıyla yayınlanmış kitaplarının ikisi dışında diğerleri mesleği olan askerlikle ilgilidir.

Bu kitaplardan bazıları şunlardır:

1- Eski yazıyla kaleme alınmış olanlar:

Müntehat-ı Usul-ı Tabiye (2.cilt), *Askerî Cep Takvimi* (3 adettir. 1326-1327-1328 yıllarını kapsar ve Osmanlı da ilk askeri cep takvimidir.), *İtalya Ordusu, Fransa ve Almanya da Sahra Topçusunun Suret-i İstihdamı, Balkan Harbi Müna-sebetiyle*¹⁰, *Donanma mı Şimendifer mi?*¹¹ *Ordumuz Terakki Etmedi*¹², *Yüz Sayfa - da Askerlik*¹³ ve *Sanayimiz*¹⁴ adlı kitaplarıdır.

2- Süreyya İlmen'in yeni yazıyla kaleme aldığı kitapların bazıları şunlardır:

*Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi*¹⁵ (1947). Bu eser Osmanlı havacılık tarihi üzerine yazılan ilk kitaplardan biri olması ve içerdiği bilgiler açısından büyük bir önem taşımaktadır..

*Zavallı Serbest Fırka*¹⁶ (1951) isimli kitabı ise; Türkiye de Atatürk döneminde ikinci defa çok partili hayata geçiş denemesini ve özellikle kendisinin de kurucuları arasında bulunduğu *Serbest Cumhuriyet Fırkası* hakkında birinci elden bilgiler vermesi açısından önemlidir.

*Maliyemize Armağan*¹⁷ (1951) bu kitap özellikle maliye alanında Süreyya Paşa'nın karşılaştığı zorluklar ve deneyimleri hakkında kıymetli bilgiler vermektedir.

*Teşebbüslüklerim, Reisliklerim.*¹⁸ Süreyya İlmen, bu kitabında Anadolu yakasındaki imar, sosyo-kültürel faaliyetleri hakkında değerli bilgiler vermektedir.

Süreyya Bey'in bu eserindeki faaliyetlerinin bir kaçı hakkında kısa bilgiler vermek istiyoruz.

Bunlarda biri; Kadıköy'de hemen herkesin bildiği veya film seyrettiği, geçmişte baloların ve toplantıların düzenlediği Süreyya Sineması'dır. Bir diğeri ise Kadıköylülerin yaz aylarında oturup dinlendiği Yoğurtçular Parkı'dır. Yine Üsküdar-Kadıköy Tramvay Hattı, Süreyya Plajı gibi, Anadolu yakasındaki bir çok eserde Süreyya Bey'in imzasını görmek mümkündür.

I. Dünya Savaşı sonrasında işgallerle beraber gerek Anadolu'da ve gerekse Rumeli'de direniş hareketleri başlamıştır. Bu direniş hareketine bütün vatan severler gibi Süreyya İlmen'de katılmıştır. Süreyya Paşa, Kadıköy, Üsküdar ve çevresinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ni tekrar hayata geçirerek milli mücadeleye yararlı hizmetlerde bulunmuştur. Eserinde bu çalışmalarını hakkında ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Süreyya Paşa'nın kültürel faaliyetlerinden biri de musiki ile ilgilenenler tarafından çok iyi tanınan *Şark Musiki Cemiyeti*'dir. Süreyya Bey üç yıl süreyle bu cemiyete başkanlık yapmış ve bu süre içerisinde Türk müziğine

katkıda bulunmuştur. Süreyya İlmen vefatına (1955) kadar bu tür faaliyetlerine devam etmiştir.

Süreyya Dilmen'in Üsküdar'a Dair Raporu

Süreyya İlmen *Üsküdar'ın İmarına Aid Bir Fikr-i Umumi ve Hülasa-i Mütaalât* adlı bir rapor da kaleme almıştır. Süreyya Paşa, bu raporu 1924 yılında İstanbul Belediye Başkanı Operatör Emin Erkul'a fahri danışmanlık yaptığı sırada kaleme almış ve kendisine sunmuştur. Rapor 19 numaralı ve 1 Ekim 1340 (1924) tarihli dir. Rapor 36 sayfalık bu rapor belediye matbaasında basılarak Belediye Meclis üyelerine dağıtılmıştır. Rapor Üsküdar ve çevresinde yapılması gereken imar faaliyetleriyle ilgili Süreyya Bey'in görüş ve önerilerini içermektedir.¹⁹ Rapor, *Üsküdar'ın İmarına Aid Bir Fikr-i Umumi ve Hülasa-i Mütaalât* olsa da Üsküdar denilince İstanbul'un Anadolu yakasının tümü anlaşılmalıdır. Rapor, Kadıköy, Üsküdar ve Hisar Belediyesi başlıkları altında ayrılmış ve bütün bunlara ait imarla ilgili görüşler ayrı ayrı verilmiştir. Raporun başında Üsküdar ve çevresinin İstanbul vilayetinin önemli bir parçası olmasına rağmen her bakımdan Avrupa yakasına göre ihmal edildiği vurgulanmaktadır. Süreyya İlmen bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“İstanbul; nasıl Anadolu'nun şimdikiye kadar servetini yemiş, Anadolu'yu aç ve çıplak bırakmış ise yine aynı İstanbul Üsküdar'ı dahi Anadolu gibi gayr-ı mamur, aç, çıplak bir halde bırakmıştır. Halbuki Üsküdar İstanbul'dan ziyade terakki ve imara daha müsaittir. İstanbul tarafında mevcut olmayan ve erbab-ı merak tarafından yolsuzluğuna rağmen daima ziyaret edilen Yuşa, Çamlıca ve Kayışdağı gibi dağlara, Göksu ve Kurbağalıdere gibi güzel derelere, Alemdağı gibi ormanlara, her tarafı bir senatoyum olacak temiz havalı Çamlıca, Göztepe, Erenköy, Maltepe, Kartal Pendik ve Yakacık gibi köylere Büyük Ada, Heybeli, Burgaz ve Kınalı gibi latif adalara ve Boğaziçi'nde dahi hiçbir vakitte Rumeli sahilinden letafetçe aşacağı kalmayacak bir sahile malik olan Üsküdar; caddelerden, şoselerden, yollardan, elektriğinden, tramvayından, mekteplerden, lağım teşkilatından velhasıl her türlü asar-ı medeniyeden külliye mahrum bulunmaktadır. Buna sebep ise şimdikiye kadar İstanbul'a gelen Vali ve Şehreminlerinin evvela Beyoğlu'na saniyen İstanbul cihetine ehemmiyet verip Üsküdar'a arkalarını çevirmeleri olduğu gibi Cemiyet-i Umumiye-i Belediyede ve Meclis-i Umumiye-i Vilayetinde mevcut Üsküdar azalarının ekseriyeti teşkil edememeleri hasebiyle rey' cihetinde daima mağlub vaziyette kalmalarıdır. Halbuki saha itibarıyla Üsküdar ve Kadıköy gibi pek vas'î olduğundan i'mar hususunda İstanbul ve Beyoğlu cihetinden daha fazla tahsisata mazhar olması lazım gelmekte iken müsavi bir tahsisata bile nail olamaması istikbalde katiyen terakki edemeyeceğine en büyük delildir” diyor.

Süreyya Bey raporda Üsküdar'ın imarıyla İstanbul'un kıymet ve öneminin daha da artacağını dile getiriyor. İstanbul'un turizm potansiyelini arttırmak ve gelen turistlerin İstanbul'un güzelliklerini daha yakından görebilmeleri için Üsküdar

Üsküdar'da
harap
bir sokak
(*Bir Ulu Rüya*
Görenler Şehri
Üsküdar,
s. 151).

ve çevresinin imarından başka, gelen turistlerin Üsküdar da kalabilmesi için Boğaziçi'nin Anadolu sahilinde oteller ve eğlence yerleri yapılmasını tavsiye ediyor. Süreyya Bey, Üsküdar ve Kadıköy'ün denizle çevrili olmasına rağmen hiçbir rıhtımın olmadığını, Üsküdar'a bağlı kaza, nahiye ve köyleri birbirine bağlayacak yollarında henüz inşa edilmemiş olmasından şikayet etmektedir. Bu durumu şöyle ifade etmektedir: “*Binaenaleyh Üsküdar imar! İmar! diye feryat etmeğe hak kazanmıştır.*”

Üsküdar ve çevresinin ihmal edilmesini ise Asyalı olmasına bağlar ve “Bizi medeniyete gayr-ı layık adamlar olarak görmesinler” der.

Üsküdar ve Kadıköy ve çevresinde gördüğü eksiklikleri ve yapılması gerekenleri şu başlıklar altında toplar:

- 1- Sularının arttırılması
- 2- Mevcut çeşmelerin tamir edilmesi ve yeni çeşmeler yapılması
- 3- Sahillerde rıhtım yapılması
- 4- Yeterli derecede kanalizasyon inşa edilmesi
- 5- Parke yolların yapılması
- 6- Elektrik getirilmesi
- 7- Tramvayların inşa edilmesi
- 8- Yeni parkların açılması
- 9- Çocuk bahçelerinin yapılması
- 10- Mezbaha inşa edilmesi
- 11- Hal yapılması
- 12- At yarışı mahalli yapılması
- 13- Spor meydanları yapılması
- 14- Üsküdar ve Kadıköy'de meydanların inşası
- 15- Kadıköy ve Üsküdar'da deniz ve kara taşıtları iskeleler ve duraklar yapılması
- 16- Göksu, Kurbağalıdere birer iskele yapılması
- 17- Belediye dairesi, gazino, sinema, tiyatro ve kütüphanelerinin inşası
- 18- Çeşitli yerlerde umumi abdest yerleri ve tuvaletler inşa edilmesi.

Bütün bunların gerçekleşmesi için İstanbul'un imarla ilgili bütçesinin yarısının Üsküdar ve çevresine ayrılmasının gerektiği üzerinde durmaktadır. Süreyya Bey bu başlıkları şu şekilde açıklamaktadır;²⁰

- 1- Kullanma sularının artırılması, su şirketinin halkı susuz bırakmaması ve ucuz fiyatla su temin etmesinin sağlanması.
- 2- Çamlıca ve Kayışdağı kaynaklarından içme suyu getirmek için demir borular döşenmesi, Kayışdağı suyunun demir borularla Kadıköy'e getirilmesi, Hamidiye suları gibi Kadıköy'de çeşmeler inşa edilmesi gerekmektedir.

3- Rıhtım için; Üsküdar'la Kadıköy'ün bağlantısını sağlayan yol yalnızca Tıp Fakültesi önünden geçen caddedir. Bu cadde inişli, çıkışlı ve uzundur. En kestirme yol deniz kenarındandır. Deniz kenarından bir yol inşa edilirse hem mesafe kısılır, hem de deniz kenarında bir gezinti yeri teşkil edilmiş olur. Bunun inşası ise büyük bir masrafa bağlı değildir. Haydarpaşa tren yolundan (tren yolu üzerine bir köprü yapılması) gereklidir. İngiliz mezarlığına kadar bir yol bulunmaktadır. İngiliz mezarlığı önünden yapılacak rıhtımlı bir yol Kavak İskelesiyle irtibatı sağlayacaktır. Kavak İskelesinden mezbaha yolu mevcut olup Harem İskelesine kadar devam etmektedir. Harem İskelesinden itibaren denizden iki üç metre yükseklikteki bayırlar kısmından tıraş edilerek yapılacak bir yol Kız Kulesine kadar gidecek ve orada birkaç ev bahçesinin istimlak edilmesiyle yol devam ederek Şemsi Paşa rıhtımına ulaşacaktır. Şemsi Paşa mevkii İstanbul'a karşı bir konumdadır. Deniz kenarında açılacak bu yolun üst tarafında kalan bayır kısımlar çam ağaçlarıyla düzenlenirse sahil çok güzelleşecektir. Boğazdan gelip geçen vapurlardan bu çıplaklık artık gözükmeyeceği için Üsküdar'ın kıymeti daha da artacaktır. Salacakla-Şemsi Paşa arasındaki rıhtım çevresine ağaçlar dikilip kanepeler ve fenerler yerleştirilirse Üsküdar halkı için bir gezinti yeri meydana getirilebilir.

4- Kanalizasyon; Üsküdar'da iki büyük dere vardır. Bunlar Bülbül ve Çavuş dereleridir. Bu iki dereye birer kolektör inşası şarttır. Üsküdar çevresinin büyük bir kısmını bu kolektöre yavaş yavaş eklenmelidir. Bu kolektör Paşa Limanından sahile doğru Kız Kulesine kadar inşa edilecek üçüncü ve daha büyük bir kolektörle son bulmalıdır. Sultantepe, İhsaniye ve Selimiye kanalizasyonları doğrudan doğruya bu üç kolektörle birleştirilmelidir.

5- Yollar ve caddeler için; İlk önce şehir içinde Arnavut kaldırımları ve şose inşası yasaklanmalıdır. Mevcut Arnavut kaldırımlarıyla şoselerin bozuk yerleri mümkünse tamir edilmelidir. Ancak baştan bir caddenin Arnavut kaldırımı veya şose inşasına da engel olunmalıdır. Bunda sonra inşa edilecek cadde ve sokakları da mutlaka parke yapılmalıdır. Ana caddelere ve abidelere de dokunmamalıdır. Yalnız bu istikametlere çeki düzen verilmeli küçük caddelerin açılmasıyla veya küçük bina ve bahçe duvarlarını keserek benzeri ana caddeler düzenlenmelidir. Bu ana caddelerden Üsküdar ve Kadıköy'de bir plan dahilinde peyder pey imar ve ıslah edilmelidir. Otuz metrelik, elli metrelik caddelerin yüksek maliyeti nedeniyle şimdilik on, onbeş metrelik ve nihayet bazı yerlerde yirmi metrelik caddeler açmakla yetinilmelidir. Bundan fazlasının inşası ise paraya bağlıdır. Yol yapımını arzu edilen yönlere doğru yavaş yavaş genişletilmelidir. Şimdilik arabaların geçişine mani olan kısımları düzenlemek yeterli olacaktır.

Üsküdar'ın Ana Caddeleri:

- 1- Üsküdar İskelesi- Kısıklı- Bulgurlu-Libâde(Libadiye)
- 2- Üsküdar İskelesi-Selamsız- Tramvay İstasyonu
- 3- Selamsız- Çiftlik Gazinosu-Nuh Kuyusu Caddesi
- 4- Çiftlik Gazinosu- Altunîzade- Küçük Çamlıca-Libadiye
- 5- Üsküdar İskelesi- Çavuş Deresi-Yeni Mahalle

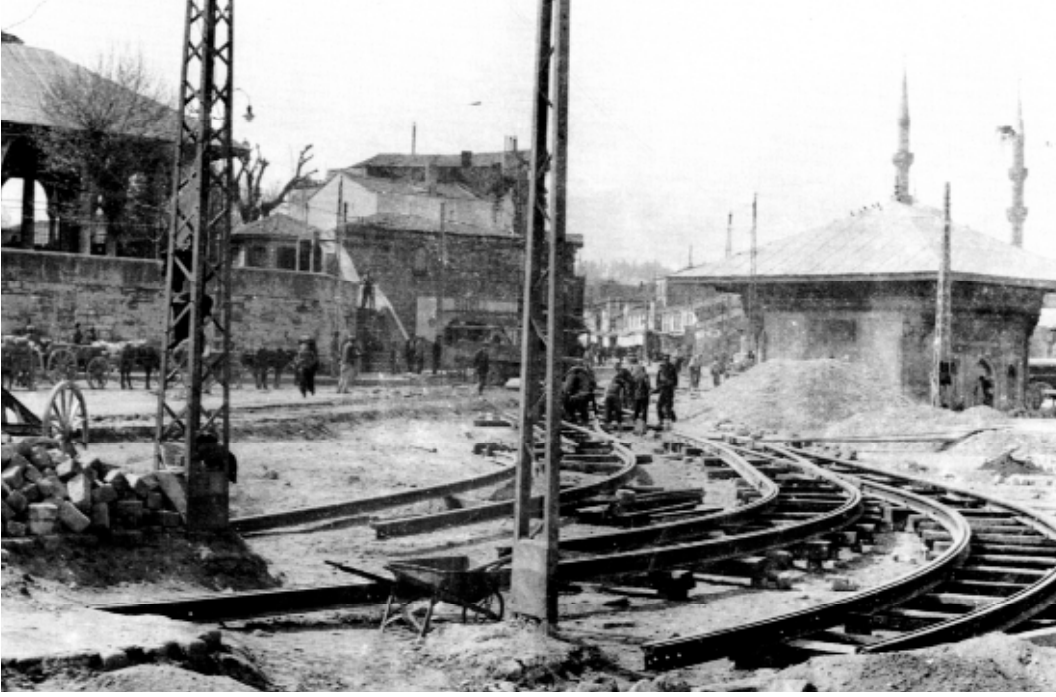
- 6- Üsküdar İskelesi- Valide-i âtik
- 7- Üsküdar İskelesi-Menzilhane Yokuşu- (Tunusbağı)- Haydar Paşa Caddesi
- 8- Üsküdar İskelesi -Ahmediye -Paşa Kapısı- Tunus Bağı- Haydar Paşa
- 9- Üsküdar İskelesinden - Balaban- İmrahor-Doğancılar-Tunusbağı”
- 10- İmrahor-İhsaniye- Selimiye- Haydar Paşa Caddesi
- 11- Nuh Kapısı Caddesi
- 12- Üsküdar İskelesi-Şemsi Paşa- İhsaniye- Selimiye
- 13- Fıstık Ağacı-Çinili -Valide-i Atik-Karacaahmet
- 14- Fıstık ağacı- Libadiye- Kuzguncuk
- 15- Üsküdar İskelesi-Kuzguncuk
- 16- Bağlarbaşı- Kuzguncuk
- 17- Bağlarbaşı- Beylerbeyi
- 18- Kısıklı-Büyük Çamlıca

Çoğunda parke bulunan yukarıdaki caddeler arasındaki sokaklar planlama çerçevesinde yavaş yavaş parkeye dönüştürülmelidir. Bundan başka Büyük ve Küçük Çamlıca yolları vakit geçirmeksizin parkeye çevrilmeli ve o tarafa doğru ilginin artması sağlanmalıdır. Üsküdar’dan Beykoz’a kadar açılacak olan cadde hisar belediyesinin ana caddesini teşkil edecektir.

Bu cadde bazen yalıların arkasından bazen deniz kenarından geçeceğinden fazla masraflı olmayacaktır. Sahilde inşa edilecek büyük rıhtım caddesine kadar cadde yeterli olacaktır. Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy, Kandilli, Anadoluhisarı, Beykoz gibi köylerdeki ikinci derecedeki sokaklar peyderpey önemine göre parkeyle düzenlenmelidir. İnşası zorunlu olan bu yollardan başka şehirden köylere giden yollara vilayetçe önem verilmelidir. Kadıköy, Üsküdar Şile ve Taşköprü havalisinden gelecek yolların büyük önemi vardır. bu çalışmaların yapılması Üsküdar’ın kıymeti artıracaktır. Yuşa ve Kayışdağı istikametinde bir şose yol yapılmalıdır.

6- Üsküdar’a elektrik getirilmesi ; Avrupa yakasında uzun yıllardır elektrik olmasına rağmen Üsküdar ve Kadıköy’de elektrik yoktur. Elektrik imtiyazını alan Üsküdar ve Kadıköy Hava Gazı Şirketi kârlı olmadığı düşüncesiyle henüz bir çalışma yapmamış ve sermaye ayırmamıştır. Aslında şirket bu imtiyazı gaz satmak için almıştı. Senelerdir Üsküdar’a bugün yarın elektrik tesis edeceğim diye meseleyi ertelemektedir. Bundan dolayı bu imtiyaz fesh edilmeli veyahut şirket elektrik tesisine zorlanmalıdır. Elektrik sorunun biran önce halledilmesi gereklidir. İmtiyaz fesh edilirse tramvay şirketiyle bu işin yapılması mümkündür.

7- Tramvaylar; Elektrik imtiyazının Üsküdar Hava Gazı Şirketinde bulunması ve Üsküdar-Kısıklı tramvayının evkaf tarafından inşasından dolayı Üsküdar ve Kadıköy’de başka Tramvay hatlarının imtiyazı için sermayedar bulmak çok güçtür. Bu durum düzeltilirse sermayedarların ilgisini çekmek mümkündür. Üsküdar

Üsküdar-Kadıköy tramvay hattı (*Üsküdar Hatırası*, s. 109)

elektrik imtiyazını bir şirket, Çamlıca tramvayını evkaf inşa ederse, üçüncü bir şirket başka tramvay hatları inşa etmeye yanaşmamaktadır. Bunların ayrı ayrı işletilmesi Üsküdar ve çevresi için hemen hemen imkânsızdır. Bundan dolayı Üsküdar ve çevresinde tramvay hatlarının tesisi için elektrik imtiyazı ile beraber Kadıköy, Üsküdar ve Boğazın Anadolu yakasında yapılacak bütün tramvay hatlarının bir elde bulunması şarttır. Kadıköy, Üsküdar ve Boğaziçi'nde yapılacak tramvay hatlarının imtiyazı bir şirkete verilmelidir.

Evkaf idaresi başka, tramvay işi başka başka şeylerdir. Yapamayacağı bir işi üzerine almış olan Evkaf tramvay inşaatını tamamlasa bile katiyen işletemeyecektir. Çünkü sadece Çamlıca hattıyla kârlı olmayacağı meydandadır. Kısıklı ve Bulgurlu tarafında ikamet eden ahali miktarı sınırlı olup tramvayı yaşatamaz. Tramvay hattı tren hattı değildir. Saatte birkaç defa hareket etmesi lazımdır. Bu hat sabah ve akşam seferlerinde bir miktar yolcu bulabilirse de geri kalan zamanlarda boşu boşuna hareket edecektir. Bu ise masraf çıkaracağından Evkaf bu işi yapamayacaktır. Evkaf tramvayları süresi içinde inşa etmeli veya hat elinden alınmalıdır. Üsküdar ne havagazı şirketinin nede evkaf'ın insafına bırakılamaz. Evkaf, diğer şirketlerin aksine hiçbir imtiyaz almadan ve hükümetle hiçbir sözleşme imzalamadan bu hattı inşa etmiştir. Evkaf'ın hükümet içinde hükümet gibi hareket ederek tramvay inşa etmeye hakkı yoktur. Bu yüzden bu hatta el konmalıdır. Sermayedarın girişimine engel olan bu durum düzeltildiği takdirde; Üsküdar ve

çevresinin elektrikle aydınlatılması ve tramvayların inşası için birçok başvuru olacaktır.

Hatlara gelince:

- 1- Üsküdar-Çamlıca (bu hat Alemdağı ve Şileye kadar devam ettirilebilir.)
- 2- Üsküdar-Beykoz
- 3- Üsküdar-Kadıköy
- 4- Kadıköy-Moda
- 5- Kadıköy-Bostancı
- 6- Hasan Paşa -Merdivenköy- Sahra-yı Cedid (bu hat Beykoz'la birleştirilebilir.)
- 7- Kadıköy-Yeldeğirmeni: (belki bu hat devam ettirilerek Üsküdar İskelesi'ne bağlanabilir.)
- 8- Kadıköy-Fenerbahçe (belki bu hat Kadıköy rıhtımları üzerinden geçirilebilir.)
- 9- Bağlarbaşı-Karacaahmet (Bu hat Tophanelioğlu-Haydarpaşa Kadıköy'den Çamlıca taraflarına gidenleri için bağlantı hattıdır.)
- 10- Üsküdar dahilinde bir iki hat

8- Parklar; Üsküdar, Doğancılar, Tophanelioğlu, Sarıkaya, Kadıköy'de Yoğurtçu'da birer park ve belediye bahçesi bulunmaktadır. Bunlara ilave olarak birkaç park veya bahçe inşa edilmelidir. Bazı mahallere de ağaçlıklar dikilmelidir; Şemsi Paşa, Kuzguncuk üzerinde Musevi mezarlığı civarındaki tepe, Büyük Çamlıca'da Yusuf İzzettin Efendi Bahçesinde.

9- Çocuk Bahçeleri; Gerek Üsküdar'da ve gerekse Kadıköy'de ve Boğaziçi'nin muhtelif köylerinde üç dört mahalleye bir çocuk bahçesi hesabıyla uygun miktarda arazi istimlak edilerek çocuk bahçeleri yapılmalıdır.

10- Mezbaha; Selimiye de bulunan mezbaha Üsküdar ve Kadıköy'ü idare edebilir. Ancak kötü havalarda Üsküdar ve Kadıköy'e et nakli zor ve masraflı olacağından halka ucuz et sağlanması için bu mezbahanın işletilmesinde yarar vardır.

11- Haller; Üsküdar da araba vapuru civarında vakıflara ait olan arazi veya yine denize yakın bir arazi istimlak edilerek hal inşa edilmelidir.

12- At koşu mahalli; Üsküdar tarafında at koşu mahalli bulunmamaktadır. Eskiden Uzunçayır da at yarışları düzenlenmekteydi. Bu sebepten adı geçen çayırdaki bir koşu mahalli yapılması uygundur. Tramvay hattının da buradan geçeceği düşünülmüşse Üsküdar ve Kadıköy'le Boğaziçi'nde bu tarafa kolaylıkla gelinebilecektir.

13- Spor meydanları; Üsküdar da spor meydanı için uygun bir mevkiinin bulunması zorunludur. Üsküdar da Spor meydanı olarak ise Karacaahmet mezarlığının kaldırılarak spor meydanı yapılabilir.

14- Meydanlar; Kadıköy'de Altıyol girişiyle Mısırlıoğlu'nda ve Büyük Sakızağacı'nda birkaç sokağın birleştirilmesiyle birer meydan yapılabilir. Üsküdar da uygun yerlerde meydanlar yapılmalıdır.

15-Kadıköy'de küçük gemilerin barınabilmesi için belediye ahırlarının bulunduğu yerin düzenlenmesi gerekmektedir. Bu küçük gemiler doğrudan doğruya vapur iskelesi rıhtıma yanaştırmaktadır. Fakat burada yirmişer metrelik bir cadde yapılacağından deniz taşıtlarının buralara yanaşmaması lazımdır.Üsküdar'da da bu taşıtlar için bir yer ayrılmalıdır.

16- Göksu, Küçüksu ve Kurbağalı dereye birer iskele inşası, bu dereleri daha da güzelleştirecektir.

17- Belediye binaları, gazinoları, sinema, tiyatroları ve belediye kütüphaneleri; Kadıköy de belediye binası bulunmakta ise de Üsküdar ve Hisar da belediye binaları inşa edilmelidir.

Gazino için ise; Üsküdar da Şemsi Paşa arsasında bir gazino yapılmalıdır. Belediye tiyatro veya sineması ile her belediye dahilinde birer kütüphane meydana getirilmelidir.

18- Tuvaletler; Kadıköy, Üsküdar ve Boğaziçi'nin uygun yerlerinde kadın ve erkekler için abdesthaneler ve tuvaletler inşa edilmelidir.

Süreyya Bey, Üsküdar ve çevresiyle ilgili gördüğü eksiklikleri ve yapılması gerekenleri başlıklar halinde açıkladıktan sonra yine Üsküdar ve çevresiyle ilgili şu noktalara raporunu tamamlar.

Bu noktalar;

1- Haydarpaşa rıhtımı Kız Kulesi'ne kadar uzatıldığı takdirde deniz üzerinde meydana getirilecek arazide transit ambarları inşa edilebilecektir. Böylece burası İstanbul transit merkezi olacaktır.

2- Haydarpaşa dalgakıranı bir iki kilometre daha uzatılmalıdır. Bu sayede kışın vapurlar lodostan etkilenmeyecektir.

3- Kadıköy ve Üsküdar'da hayvan alıp satmak isteyenler Üsküdar'da At pazarında bu ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar.Burası istimlak edilip, ahırlar yapılırsa belediyeye gelir sağlana bilir.

4- Kadıköy ve Üsküdar da mevcut mezarlıklar yerleşim yerlerine çok yakın olduklarından bunları bir miktar uzaklaştırmak uygun olacaktır. Kadıköy ve Üsküdar'a merkezi konumunda bulunan Koşuyolu civarında yeni bir mezarlık alanı ayrılmalıdır.Bu mezarlık Avrupa usulü muntazam parsellenmiş ve yolları ayrılmış bir şekilde düzenlenmelidir.Bundan sonra Kadıköy ve Üsküdar'daki mezarlığa defin yasaklanmalıdır. Yeni mezarlığa cenazelerin nakli için arabalar kullanılmalıdır. Şehrin içindeki cenaze töreninden sonra,cenaze arabaya konulmalıdır.

Eski mezarlıklar tamamen kaldırılmalı, yerlerine orman veya parklar yapılmalıdır.Veyahut bu eski mezarlıklar ıslah edilmelidir. Bu mezarlıkların etraflarına güzel duvarlar inşa edip içinden muntazam yollar açılmalıdır.Mezar taşları düzgün bir surette dizilerek ecdadımızın bir mezar taşı müzesi haline getirilmelidir. Atalarımızın birer yadigarı olan bu mezar taşlarını korunmalıdır.Ayrıca Karacaahmet Mezarlığı yabancı turistlerin ilgisini çekecek Üsküdar'a bir fayda sağlayacaktır.

Karacaahmet Mezarlığı (Üsküdar Belediye Arşivi)

Süreyya Bey bütün bu projelerin maliyetini de raporunda vermektedir:

İstanbul'a imarı için senede iki milyon lira ayrılmaktadır. Bunun yarısı Anadolu yakasındaki üç belediyeye verilmelidir. Süreyya Bey, Üsküdar'daki bu imar faaliyetlerinin on sene kadar devam edeceğini düşünmektedir. Bu programı kendisi *umran* yani bayındırlık programı olarak adlandırmaktadır. Ve şu önemli noktaları tekrar vurgulamaktadır. Üsküdar ve Kadıköy'ün imardan mahrum kaldığını, İstanbul'daki diğer belediyelerin seviyesine getirilmesini önermektedir. Bu konuda belediyelerin birbirine denk tutulması görüşünün doğru olmadığını, ve nüfus oranında tahsisatı da yanlış bulmaktadır. Süreyya Bey'e göre; hangi belediyenin ne kadar ihtiyacı varsa şehremaneti ona göre ödenek ayırmalıdır. İmar için verilecek ödenek nüfus oranına göre değil ihtiyaca göre verilmelidir. Bu görüşünü ; Üsküdar ve Kadıköy'de elli kilometrelik yol inşası zorunlu ise bu miktar Beyazıt Belediyesinde beş kilometre bile değildir, diyerek desteklemektedir. Yol konusunda Kadıköy, Üsküdar ve Hisar belediyelerinin ihtiyacı fazladır. Bu yüzden bütçede ayrılan tahsisatı fazla değildir. Ayrıca Süreyya Bey belediyenin insan doyuran ve muhtaçlara maaş veren bir kurum olmadığını da dile getirmektedir.

Süreyya Bey Üsküdar'a yapılacak yatırımlar için on yıllık bir masraf cetveli masraf cetvelini hazırlamıştır.

Bu cetvel'de

Not: Bu masraf cetveli Üsküdar, Kadıköy ve Hisar belediyelerini kapsar.

Üsküdar ve Kadıköy'de çeşmeler yapılması ve içme suyu getirilmesi	100.000
Kadıköy, Üsküdar ve Boğaziçi'ne rıhtım inşaatı	1.000.000
Kadıköy , Üsküdar ve Boğaziçi kanalizasyon ve kolektör inşaatı	1.000.000
Kadıköy, Üsküdar ve Boğaziçi yol inşaatı	2.000.000
Parklar	200.000
Çocuk bahçeleri	200.000
Spor meydanları	200.000
Haller	200.000
At koşu yeri	100.000
Meydanlar	100.000
Kadıköy ve Üsküdar'da iskele	50.000
Kurbağalı dere, Göksu ve Küçükusu rıhtımları	250.000
Belediye binaları, gazino, sinema, tiyatro, kütüphane ve Abdesthane inşaatı	300.000
İstimlak Bedeli	1.300.000
İhtiyat Akçası	3.000.000
Toplam (Lira)	10.000.000

İhtiyat akçasından bir milyon lira hariç tutulursa bir borçlanma yapmakta mümkün olur. On sene sonra görülecek imarın üç dört sene gibi kısa bir zaman süresince tamamlana bilir. Borçlanma yapıldığı takdirde ihtiyaç akçasından geri kalan iki milyon lira kanalizasyon, ana caddeler dışında yollara parke döşenmesine harcanabilir. Eyer borçlanma yapılmasa her sene bir milyon liradan 400 bin lirası Kadıköy'e, 450 bin lirası Üsküdar'a 150 bin lirası Hisar'a taksim edilmelidir.

Süreyya Bey Üsküdar ve çevresiyle ilgili düşüncelerini Şehremaneti Fahri Danışmanı olarak bu raporunda etraflı bir şekilde ele almıştır.

Bu rapor Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarındaki Üsküdar'ın durumunu tespit ettiği gibi aynı zamanda Üsküdar'da imar için nelerin yapılabileceğini detaylı bir şekilde yansıtmaktadır.Raporun sunulduğu Şehremanetinin raporda tavsiye edilen imar faaliyetlerinden hangilerini gerçekleştirdiği hakkında bazı tespitler yapmamıza olanak sağlamaktadır.

Üsküdar ve Beykoz arasında yeni yollar açılması ve yolların genişletilmesi, kanalizasyon inşa çalışmaları, içme suyu ile ilgili olarak Kayışdağı suyu, ile yakındaki benzer nitelikte bulunan birkaç kaynağı da ekleyerek su tonajını iki misline çıkarılması ve bu suların Kadıköy'üne kadar borularla uzatılmasını söyleyebiliriz. Yine Süreyya Bey'in de raporunda geçen hal projesi Fransa da sağlanan 10 milyon liralık kredi ile gerçekleştirilmeye çalışılmış ise de tam olarak faaliyete geçirilememiştir.²¹ Bu tespitler rapor'un dikkate alındığı ve etkili olduğunu göstermektedir.

Rapor'un etkili olduğuna bir kanıt da rapor'un bastırılarak belediye encümeni üyelerine de dağıtılmış olmasıdır. Bu rapor sayesinde hem Süreyya Bey'in ne kadar çağdaş bir şehir hedeflediğini hem de Üsküdar'ın o gün sahip olduğu değerlerin tespit edilmiş olmasına adeta Üsküdar'ın bir resminin çizilmesini sağlamaktadır. Rapor'da verilen bilgilerin kıymetini ve doğruluğunu Üsküdar'da daha sonra yapılanlar göstermektedir. İhmal'e uğramış bir şehir olarak Üsküdar'ın modern bir kalkınma hamlesi yapabilmesi için o günün şartları düşünülürse çok önemli bilgiler vermektedir.

DİPNOTLAR

- 1 Vedii İlmen, "Süreyya İlmen Paşa'nın Anıları-I", *Tarih ve Toplum*, sayı: 181, s. 44-51.
- 2 Vedii İlmen, "Süreyya İlmen Paşa'nın Anıları-II", *Tarih ve Toplum*, sayı: 182, s. 21.
- 3 a.g.m., s. 24.
- 4 Rıza Paşa, *Hulasa-i Hatırat*, İstanbul 1325, s.10.
- 5 a.g.m., s. 24-26.
- 6 Vedii İlmen, "Süreyya İlmen Paşa'nın Anıları-II", *Tarih ve Toplum*, sy. 184, s. 42.
- 7 Süreyya İlmen, *Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi*, İstanbul 1947, s. 8.
- 8 a.mlf., *Hayat Bilançom*, İstanbul 1955.
- 9 a.mlf., *Teşebbüslüklerim, Reisliklerim*, İstanbul 2001, s.200-205
- 10 a.mlf., *Türkiye'de*, s.165.
- 11 a.mlf., *Donanma mı Şimendifer mi?*, Dersaadet 1327.
- 12 a.mlf., *Ordumuz Terakki Etmedi*, Dersaadet 1328.
- 13 Süreyya İlmen, *Türkiye'de*, s.165.
- 14 a.mlf., *Sanayimiz*, İstanbul 1927.
- 15 a.mlf., *Türkiye'de*, İstanbul 1947.
- 16 a.mlf., *Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul 1951
- 17 a.mlf., *Maliyemize Armağan*, İstanbul 1951
- 18 a.mlf., *Teşebbüslüklerim*, s.8. *Teşebbüslüklerim, Reisliklerim* adlı eseri iki baskı yapmıştır. Birinci baskısı Süreyya İlmen hayatta iken 1949 yılında Hilmi Kitapevi'nden, diğeri ise vefatından yaklaşık elli yıl sonra Kadıköy Belediyesi Sağlık ve Sosyal Dayanışma Vakfınca (KASDAV) tarafından basılmıştır. Bu son baskı sadeleştirilmiştir.
- 19 Süreyya İlmen, *Teşebbüslüklerim*, s. 48-49.
- 20 Bu makalede yalnızca Üsküdar'la ilgili verilen bilgiler değerlendirilmiştir. Bazen anlam bütünlüğünün bozulmaması için Üsküdar, Kadıköy ve Hisarla ilgili kısımlardan da bahsedilmiştir.
- 21 Rakım Ziyaoğlu, *İstanbul'un Kadıları, Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Parti Tarihi*, İstanbul 1971, s.316-317.

Üsküdar'da Omnibüs Şirketi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

PROF. DR. VAHDETTİN ENGİN
Marmara Üniversitesi

Omnibüs iki veya dört at tarafından çekilen, toplu taşımacılığa elverişli, büyük arabalara verilen isimdir. Yani omnibüsler bir nevi günümüzdeki belediye otobüslerinin atası sayılır.

Üsküdar halkı XIX. yüzyılın ikinci yarısında, İstanbul'un Avrupa yakasında şehiriçi ulaşımında meydana gelen modernleşme ve süratlenmeden faydalanabilmek amacıyla harekete geçmişlerdi. İstanbul'da 1871 yılından itibaren atlı tramvaylar çalışmaya başlamış ve Eminönü, Aksaray, Yedikule, Topkapı, Galata ve Beşiktaş gibi semtlerin halkı bu yeni ulaşım aracının nimetlerinden faydalanmaya başlamışlardı.¹ Bu gelişme karşısında Üsküdarlılar da yetkililere başvurup atlı tramvayın kendi semtlerinde de yapılmasını istemişlerdi. Üsküdar ahalisi, üzerinde çok sayıda imzanın bulunduğu 28 Ağustos 1872 tarihli bir dilekçe ile yaptıkları başvuruda şu ifadeleri kullanmışlardı: *"Padişahımız Efendimiz sayesinde inşa ettirilmekte olan tramvay arabaları münasebetiyle İstanbul halkı geliş gidişlerinde envai rahatlık ve kolaylığa kavuşmuş buldukları halde Üsküdar'ın müslim ve gayrimüslim halkı henüz bu nimete nail olamamıştır. Bir taraf ahali -sinin rahata kavuşup da diğer tarafın bu nimetten mahrumiyetine kimsenin gönlü razı olmasa gerektir. Bu bakımdan, lütfen ve merhameten, Üsküdar iskelesinden Çamlıca'ya kadar bir tramvay hattının inşası için gereğinin yapılmasını istemekteyiz"*. Üsküdarlılar'ın bu talepleri şehremaneti meclisinde görüşüldü. Tramvay şirketi ile yapılan mukavele gereği, halihazırda yapılmış olanlar dışında yeni hatlar inşası için şirketin 5 yıl boyunca rüçhan hakkı bulunuyordu ve bu durumda Üsküdar'a tramvay yapılmasına şirketin karar vermesi gerekiyordu. Dolayısıyla Üsküdarlılar'a müspet bir cevap verilemedi.² İşletmeyi yapan tramvay şirketi de bir türlü bu istekleri yerine getirmede. Bu arada tramvay şirketi, yine Avrupa yakasında, Eyüp, Beyoğlu, Şişli, Beyazıt, Eminönü gibi semtlerde omnibüsler işletmeye başlamıştı.

İstanbul sokaklarında ilk omnibüsler

İstanbul şehir içi ulaşımında ilk omnibüslerin işlemeye başlamasından sonra Tramvay şirketi bir başka girişimde daha bulunarak Üsküdar taraflarında omnibüs işletme izni istemişti. Şirketin Nisan 1873'te gerçekleşen bu talebinde işletme izninin, bu semte tramvay inşa edilene kadar geçici bir süre için istendiği belirtilmişti. Esas itibarıyla Üsküdar halkı da eskiden beri semtlerine tramvay veya omnibüs hizmeti getirilmesini talep etmekteydiler. Hatta tramvay şirketi haricinde, omnibüs işletme ruhsatı isteyen başka şirketler de ortaya çıkmıştı. Nitekim Tunuslu Mahmut Bin İyad isimli bir müteşebbis daha 1871 Ocak ayında Üsküdar'da omnibüs tesis etme girişiminde bulunmuştu. O dönemde konu değerlendirilirken tramvay şirketinin görüşüne de başvurulmuştu. Çünkü mukavele gereği şirket, yeni yapılmak istenen tramvay hatları için beş yıl boyunca rüçhan hakkına sahip olup imtiyaz konusunda önce şirketin görüşü alınacaktı. Ayrıca, yapılacak hatlara yolcu taşımak için işletilecek omnibüsler konusunda da şirketin rüçhan hakkı bulunaktaydı. Bu yüzden, Mahmut bin İyad 1871 yılında Üsküdar'da omnibüs çalıştırmak isteyince, tramvay şirketinden Üsküdar'a yönelik plan ve projeleri sorulmuştu. Şirket verdiği cevapta, o bölgede araştırmada bulduklarını, Üsküdar-Çamlıca arasında yapılacak bir tramvay hattının karlı olmayacağına kanaat getirdiklerinden tramvay inşasını düşünmediklerini, bununla beraber kendilerinin de Üsküdar'da omnibüs işletmek istediklerini bildirmişti.³

Geçen zaman içinde Üsküdar'da ne tramvay ne de omnibüs çalıştırılabilirdi. Tramvay şirketinin 1873 Nisan'ındaki omnibüs işletme talebi de bu arada reddedildi. Ret gerekçesinde şöyle deniyordu: "Beyana hacet olmadığı üzere, tramvay şartnamesinin 16'ncı maddesinde, 'şehrin sair mahallerini tramvay merkezlerine bağlamak için munasip mevkilerde omnibüs işletileceği' ve mukavelenin 3'üncü maddesinde dahi 'şehrin sair tarafları ile irtibat temini için imtiyaz şeklinde olmamak üzere şirkete omnibüs işletme ruhsatı verilmiştir' hükmü bulunsa da, bu hüküm henüz tramvay hattı tesis edilmemiş yerler için geçerli değildir. Dolayısı ile şirketin Üsküdar'da omnibüs işletme talebi uygun görülmemiştir."⁴

Osmanlı hükümeti gerek Üsküdar'da gerekse şehrin diğer mahallerinde omnibüs işletme taleplerini reddederken esas itibariyle bu işten yeteri kadar gelir temin etme amacını güdüyordu. İşletme ruhsatını tramvay şirketine verip bir tekel yaratmaktansa, işleyecek araba başına ayda iki altın (Osmanlı lirası) vergi ödeyebilecek her işletmeciye ruhsat verilmesi daha uygun bulunmuştu. Hal böyle olunca Mahmut bin İyad yeniden Üsküdar'dan Çamlıca ve Kadıköy'e omnibüs işletme izni istedi. Hatta bu amaçla yurt dışına omnibüs arabaları dahi ısmarladı. Bu arada Üsküdar halkı da kendi arasında örgütlenmiş, 30 bin lira sermayeli bir şirket oluşturmuş ve Üsküdar'da omnibüs işletmek için 14 sene süreyle kendilerine imtiyaz verilmesi amacıyla şehremanetine başvurmuşlardı. Başvuruda şirketin teşekkülü yanında bir mukavele metni de mevcuttu. 14 Eylül 1873 tarihini taşıyan bu mukaveleye göre, Üsküdar ve havalisinde omnibüs işletmek üzere 12 kişiden oluşan bir yönetim meydana getirilmişti. Yönetimdeki kişiler şunlardı:

Vâridat-ı Umumiye Muhasebecisi Münir Efendi

Eski Maden Müdürü Ziya Efendi

Nuri efendi

Eski Şehbenderlerden Hacı Halil Efendi

Tercüme Odası halifelerinden Ahmet Hilmi Efendi

İleri gelen tüccardan Hacı Ahmet Efendi

Arnetocon Efendi

Sarraftan Çıracıoğlu Artin Efendi

Tüccardan Hasan Kaşif Efendi

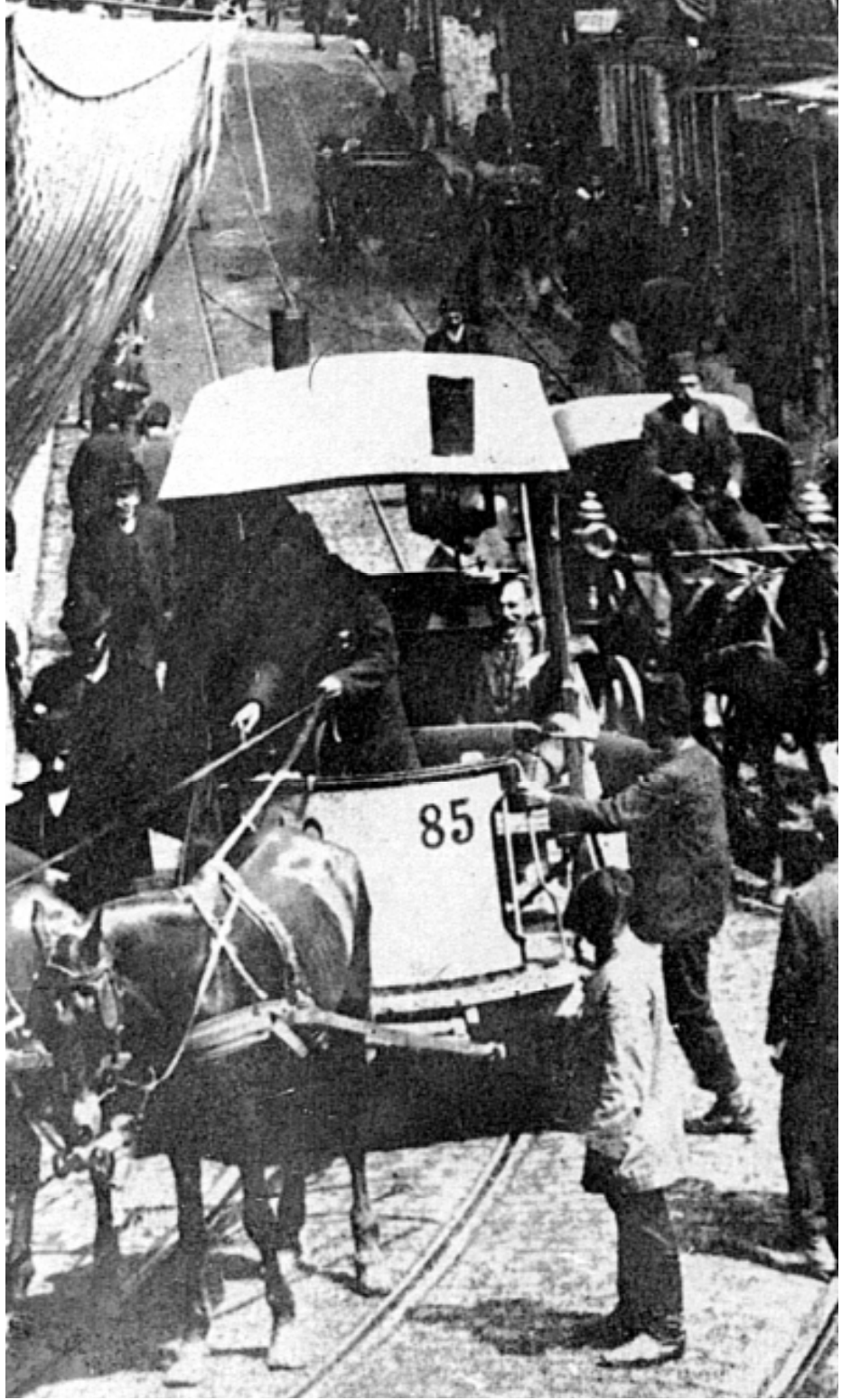
Saray-ı Hümayun Taşcıbaşı Arakel Efendi

Tüccardan Sunullah Efendi

Tüccardan Ara Saço Efendi

Kurulan şirketin idare merkezi Üsküdar'da olup Galata'da bir şubesi bulunacaktı. Şirket lüzum göreceği yerlere, Belediye kanunlarına uymak suretiyle, duraklar yapacak, ahırlar ile arpa ve saman ambarları inşa edecekti. Durak yapılacak yerlerin arsası şirket tarafından satın alınacaktı. Omnibüs arabaları Üsküdar ve

Ulaşımında büyük bir kolaylık sağlayan omnibüsler İstanbul'da

havalisinde geçişe uygun sokaklarda işleyecekti. İşletilmesi düşünülen hatlar şunlardı: Birinci hat: Büyük iskeleden Eski hamam caddesiyle Doğancılar, İhsaniye ve Çamlıca'yı dolaşarak Karacaahmet'e ulaşacak. İkinci hat: Büyük iskeleden Çarşı yolu ve Ahmediye'den yine Karacaahmet'e ulaşacak. Üçüncü hat: Büyük iskeleden Bülbülderesi yoluyla İcadiye, Bağlarbaşı, Tophanelioğlu'ndan Kısıklı'ya varacak. Dördüncü hat: Büyük iskeleden Beylerbeyi'ne ve oradan Tophanelioğlu'na. Beşinci hat: Yokuş tadil olunabilirse Büyük iskeleden doğrudan doğruya Selamsız'a gidecek. Bu hatlardan ayrı olarak Kadıköy ve Haydarpaşa taraflarına çalışacak omnibüslerin güzergahları da şöyleydi: Birinci ve ikinci hatlar merkez alınmak suretiyle Karacaahmet'ten Haydarpaşa ve Kadıköy'e ve yine Karacaahmet'ten Nuhkapısı yoluyla Bağlarbaşı ve Koşuyolu'ndan kezalik Haydarpaşa'ya ve üçüncü yol üzerinde bulunan İcadiye'den sağ tarafa saparak Selamsız ve Yenimahalle ve Çinili yoluyla Eskivalide'den ve Bağlarbaşı ve Koşuyolu'ndan kezalik Haydarpaşa ve Karacaahmet'e ve bu yollardan çarşı boyundaki çeşme ve Atpazarı'ndan Çavuşderesi nihayetine gidecek ve Çinili yokuşu düzeltildiği takdirde Çavuşderesi'nden Yenimahalle'ye kadar uzanacaktır. Kısıklı yolu da Alemdağı'na kadar gideceği gibi Erenköy demiryolu istasyonundan Kozyatağı yoluyla Kayışdağı'na kadar işleyecektir.

Görüldüğü üzere omnibüs şirketi Anadolu yakasında hemen her yerleşim birimine ulaşacak tarzda bir güzergah belirlemişti. Mukaveleye göre şirket Belediye'ye vergi ödemeyecek buna karşılık arabaların geçeceği yolların düzeltilmesini gerçekleştireceği gibi bu yolları iyi halde tutmaya da mecbur olacaktı. Arabaların işleyeceği yolların her bir hattı kıtalara taksim olunup her bir kıta sözü edilen dört yol ağızlarına ulaşacaktı. Yolculardan kıta itibarıyla ücret alınacaktı. Yolda binip inen yolcular da kıta ücreti ödeyeceklerdi. Adam başına alınacak ücret beher bin metre mesafe için kırk parayı geçemeyecek, tarifeler bu esas üzerine hazırlanacaktı. Askerler Üsküdar, Beylerbeyi, Çamlıca ve Haydarpaşa dahilinde olan hatlar için yirmişer para, bunun haricindeki hatlar için yarı ücret ödeyeceklerdi. Şirketin adı Üsküdar Omnibüs Şirketi olup imtiyaz müddeti 10 yıl olarak belirlenmişti. Üsküdar Omnibüs şirketi ile yapılan mukavele ve şartname ile şirketin nizamnamesinde yer alan diğer bazı hususlar şunlardı:

- Şirketin icra edeceği tamir ve tesviyeden dolayı yollara ve lağımlara zarar verildiği takdirde bunların düzeltilmesi görevi şirkete aittir. Şirketin omnibüs işleteceği sokaklarda her nevi adi yolcu ve eşya arabası işleyecektir. Şirketin imtiyazı dahilinde olmayan mahaller için muayyen vakitlerde ve muntazam surette işleyecek arabaların sokaklardan geçişine engel olunmayacaksa da, her hangi bir şahıs veya kumpanyaya omnibüs işleyen sokaklarda muntazam surette ve muayyen saatlerde araba işlemesine izin verilmeyecektir.
- Ahali tarafından gösterilen ve rağbet üzerine şirket tarafından gösterilen daire dahilinde lüzumu kadar omnibüs arabası işletilecektir. Şirketin dışarıdan getireceği araba, hayvanlar ve diğer lüzumlu edevat bir defalık gümrükten muaf olacaktır.
- Şirket iş bu mukavele haricinde hareket ettiği takdirde Osmanlı kanun ve

nizamları çerçevesinde mesul tutulacaktır. Şirket sahip olduğu imtiyazı başka bir şahsa veya kumpanyaya devredemeyecektir. İmtiyaz fermanı tarihinden itibaren altı ay sonra iade edilmek üzere şirket iki bin liralık esham-ı umumiye deponuz olarak hazineye tevdi edecektir. Bu müddet zarfında omnibüs arabaları işlemeye başlamadığı takdirde meblağ-ı mezkura el konulup imtiyaz feshedilecektir. Şirket beher araba için bir defalık olmak üzere şehremanetine kayıt parası olarak araba başına birer altın verecektir. Buna karşılık her arabanın birer numarası olacaktır.

- Şirket gerek omnibüs arabaları gerekse yollar hakkında ileride devlet tarafından konulacak usul ve nizamlara uyacaktır. Yolların tamir ve düzenlenmesi Şehremaneti tarafından belirlenecek kurallara uygun olarak yapılacaktır. Şirket arabaların işleyeceği sokakların kaldırımlarını kendi hesabına olarak tamir ve tesviye edeceği gibi, yapacağı ahır ve arpalıkların mevkiini evvelden tayin ederek şehremanetine bildirecektir. Araba, hayvan ve koşumların sağlam ve iyi durumda bulunmaları gerektiğinden üç ayda bir Şehremaneti bunların muayenesini yapacaktır. Ahırlar temiz tutulup içinde lüzumundan fazla gübre bulundurulmayacaktır.

- Şirket istihdam ettiği arabacının esnaf tezkeresine ismini, şöhretini, ikamet yerini, kullandığı arabanın numarasını yazacak, şirkete mahsus olarak arabacıya ayrıca bir belge de verilecektir. Şehremaneti ihtiyaç duyduğunda bu belgeleri kontrol edebilecektir. Görevi bırakan arabacıların ellerindeki belge geri alınacaktır. Elinden belgesi alınmış veya henüz verilmemiş olan arabacıları şirket istihdam edemeyecektir. Vazifelerini suistimal veya nizamname aleyhine hareket eden arabacıların belgeleri ellerinden alınacak ve şirket bunları çalıştıramayacaktır. Arabacılar Osmanlı Devleti vatandaşı olacaktır. Tek tip kıyafet giyeceklerdir. Arabacılar yirmi yaşından aşağı olamayacaklardır.

- Arabalar belirlenen yerler dışında durmayacaklardır. Beygirlerin sağlam olmasına dikkat edilecek, şehremaneti buna aykırı bir hal tespit ederse arabanın numarası müfettişler tarafından kayda geçilip gereken yapılacaktır. Arabalar on iki den fazla kişi almayacaktır. Omnibüs arabaları hakkındaki nizamname müşterilerin görüp okuyabileceği yerlere asılacaktır. Arabalar sağlam ve temiz olmadıkları takdirde işletme ruhsatı alamayacaklardır. Sakat hayvanlar arabalarda kullanılamayacaktır.

- Arabalarda beş yaşından on yaşına kadar olan çocuklar yarı ücret verecek, beş yaşından aşağı çocuklar ücret ödemeyeceklerdir. Kadınlara mahsus olmak üzere ayrı arabalar işletilecektir. Ön kapıyı kapamayacak şekilde, ayak arasında veya diz üzerinde tutulup kimseyi rahatsız etmeyen eşyalardan ücret alınmayacaktır. Arabalara sakil eşya kabul edilmeyecektir.

- Şirket tarafından, yolcuların istirahatını temin ve güneş ve yağmurdan korunmaları için yirmişer kişilik duraklar yapılacaktır. Arabalar güneşin doğuşu ile çalışmaya başlayacaklar, güneşin batışından bir saat sonrasına kadar işleyeceklerdir. Karanlık bastırıldığında, arabaların ön ve arka tarafları ile içlerini aydınlatmak üzere fenerler yakılacaktır. Arabaların hareket saatleri gazetelerle ilan edi-

Halkın büyük bir ilgi gösterdiği omnibüsler

leceği gibi, görülür yerlere asılacaktır.

- Arabalarda unutulmuş eşyalar idare tarafından saklanacak, gazetelere ilan verilerek sahibi bulunduğunda eşya iade edilecektir.

- Arabaları çeken atlar normal şartlarda tırıs, köşe başlarında, kalabalık yerlerde ve yokuşlarda eşkin giderek, geliş gidişleri engellemeyecektir. Arabacılar arabasının idaresini ve ellerindeki belgeyi kimseye vermeyeceklerdir. Arabacıların sarhoş olarak araba kullanmaları, yolda uyumaları, hava ne kadar sıcak olursa olsun elbiselerini çıkarıp gömlekle durmaları, soğuk havalarda da kışlık elbiselerinin üzerine başka bir şey giymeleri yasaktır. Hayvanların meydanlardaki ağaçların yapraklarını yemesi önlenecektir.

- Arabacılar yolda tesadüf edecekleri asker bölüğü veya kalabalık bir grubu yarıp ortasından geçmeyecek, hayvanları hırpalayıp dövmeyecektir. İki araba karşılaştığında ikisi de sağ taraftan gideceklerdir.

- Şirketle ilgili hususlardan bazıları nizamnamede şöyle belirlenmişti: Şirketin sermayesi 50.000 lira olup bu sermaye 10.000 hisseye bölünmüştür. Bunların 3000'i kurucular tarafından satın alınacak, kalan 7000 adedi de halka arz edilecektir. İleride lüzum görülürse Şirket genel kurulunun kararıyla 10.000 hisse daha çıkarılabilecektir.

Atlı araba ile omnibüs artık bereber İstanbul sokaklarında

- Şirketin idaresi ve işlerinin yürütülmesi bir idare meclisi tarafından yerine getirilecektir. Meclisin azaları on iki kişiden ibaret olup, görev süreleri beş yıldır. Meclis her sene kendi başkanını seçecektir. Azanın çoğunluğu hazır bulunmadıkça meclis kararları geçerli olmayacaktır. Toplantılar ihtiyaç duyulan zamanlarda gerçekleşecek, kararlar hazır bulunanların çoğunluğu ile alınacaktır. Oyların eşit olması halinde başkanın bulunduğu tarafın reyini tercih edilecektir.⁵

Yukarıda kısaca değinilen esaslar üzerine kurulan şirketle yapılan mukavele ve şartname hükümleri 25 Eylül 1873 tarihli irade ile kabul edildi. Bu şekilde gerekli izin alınmasıyla şirket işletmede kullanılacak omnibüsleri temine başladı. İlk planda 12 omnibüs alındı. Hazırlıkların tamamlanmasıyla da 22 Ocak 1874 tarihi akşam saatlerinde görkemli bir tören düzenlendi. Tören için akşam saatlerinin seçilmesi, bu vesile ile yapılan havai fişek gösterilerinin daha iyi görünmesine yönelikti. Tören Üsküdar iskele meydanında düzenlendiğinden, ışık gösterileri tam karşı sahilde, Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Sultan Abdülaziz tarafından da izlenebilmişti. Bu görkemli törenin düzenlenmesi, Üsküdar Omnibüs Şirketi'ne imtiyaz fermanını veren Sultan Abdülaziz'e duyulan şükran hislerinin bir nevi yansımasıydı. Törenin yapıldığı günün ertesinde, yani 23 Ocak 1874 ta-

Sultan Abdülaziz

rihinden itibaren Üsküdar tarafında omnibüsler çalışmaya başladı.⁶ Şehrin Anadolu yakasında tramvay da olmadığından omnibüslerin toplu taşımacılığa katkısı ve insanların bundan duyduğu memnuniyet tartışılmazdı. Ama Avrupa yakasında işleyen omnibüslerde rastlanan şikayetlerin benzeri kısa süre içinde burada da ortaya çıktı. Nitekim Basiret gazetesinin bu konuyu ele alıp sayfalarına taşıdığı gözlenmektedir. 3 Temmuz 1874 tarihli gazete nüshasının şehir mektupları sütununda şunlar yazılıydı: *“Basiret’in on beş gün kapatılmasından dolayı birkaç gün Çamlıca taraflarına gidip ahbaptan birinin hanesinde misafir kalmıştım. Üsküdar omnibüsleri Çamlıca’ya gidip gelişi bir dereceye kadar kolaylaştırırsa da hal böyle devam ederse ileride Çamlıca’ya gidecek adam kalmayacak gibidir. Sebebi malum ya, omnibüsler getirdikleri kolaylık yanında bir de ortaya bir müşkilat çıkardılar ki kolaylık zorluğun yanında çok hafif kalıyor. Zorluktan maksadım, omnibüslerin meydana getirdiği tozların yaz günlerinde özellikle de rüzgarlı havalarda insanları ne derece rahatsız ettiği. Böyle zamanlarda, Üsküdar’dan Bağlarbaşı’na bir araba hareket ettiği vakit yol kenarında bulunanlar sanki bir süvari alayı harekete geçmiş hissine kapılıyorlar. Zira ortalık o derece toza boğuluyor, göz gözü görmez oluyor. Bu tozlar insanları rahatsız ettiği gibi evleri de berbat ediyor. Araba Kısıklı’da veya Bülbülderesi’nde iken Bağlarbaşı’nda*

ve Tophanelioğlu'nda göz gözü görmüyor. İki taraflı köşkler, köşk halinden çıkıp, sarı çamurdan mamul garip bir cisim haline dönüşüyorlar. Bir de arabaların için - de bulunanların halini düşünün. Üsküdar şirketinin yaptığı hayırlı iş insanları ne kadar memnun ettiyse bu mahzurlar da o derece meyus ediyor. Aslında hiçbir şey çaresiz değildir. Bülbülderesi'nden Çamlıca'ya kadar kuyular kazdırılıp buralardan çıkarılacak su ile yollar sulattırılsa hem tozların önü alınır, hem de omnibüslere olan rağbet birkaç misli artar.”⁷

Üsküdar omnibüsleri her şeye rağmen çalışmaya devam etti. 18 Haziran 1875 tarihli Basiret gazetesinde çıkan bir haberden anlaşıldığına göre Üsküdar tarafı omnibüsleri, ulaşımaya elverişsiz sokaklarda, etrafa toz saçmaya devam ederek faaliyetlerini sürdürmekteydiler.⁸ Hatta 12 Kasım 1875 tarihli bir yazıda omnibüslerin Boğaziçi'nde de çalıştırılması talep edilmekteydi. Boğaziçi'nde yolcu taşımakta olan Şirket-i Hayriye Üsküdar'a sık sık sefer yaptığı halde buradan ötesi için keyfi bir uygulama yapmakta ve yeteri kadar vapur işletmemekteydi. Eğer Üsküdar şirketi Boğaziçi'nde omnibüs işletirse Üsküdar'a kadar vapurla gelecek yolcular burada Şirket-i Hayriye'nin keyfini beklemeden omnibüslerle istediklere yere ulaşabilirlerdi. Bu durum halkın memnun olmasına da yol açardı.⁹ Fakat Üsküdar'dan Boğaziçi'ne omnibüslerin çalışması mümkün olmadı. Yolların elverişsizliği yüzünden işlemekte olan hatlardan da omnibüsler yavaş yavaş çekilmeye başladı.

DİPNOTLAR

- 1 Vahdettin Engin, “İstanbul Şehir İçi Ulaşımında Raylı Sisteme Geçiş: İlk Atlı Tramvay Hatlarının Yapılışı”, *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s.199-209.
- 2 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), ŞD, no.678/24.
- 3 BOA, ŞD, no. 675/14.
- 4 BOA, ŞD, no. 679/15.
- 5 Şirketin kuruluşu ve mukavele için bk. BOA, Meclis-i Tanzimat Defteri, no.4.
- 6 La Turquie, 24 Janvier 1874.
- 7 Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları* (haz. Nuri Sağlam), İstanbul 2001, s. 302.
- 8 Basiretçi Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 427.
- 9 *a.g.e.*, s. 452-453.

Anadolu Yakasının İlk Sanayi Tesislerinden Biri Kuzguncuk Gazhanesi ve Üsküdar

MEHMET MAZAK
Araştırmacı-Yazar

Kuzguncuk Gazhanesi'nin İlk Kuruluşu

Modern ve çağdaş belediyeciliğin önceliklerinden olan cadde sokak ve tarihî mekânların geceleri aydınlatılması girişimi Anadolu yakasında ilk defa Üsküdar Kuzguncuk Gazhanesi'nin 1865 yılında tesis edilmesi ile gerçekleşmiştir.

Günümüz Beylerbeyi Sarayı'nın bulunduğu alanda daha önceden bulunan yapılar, 1851'de çıkan yangında hasar görmüştü. Bunu bir uğursuzluk sayan Sultan Abdülmecid artık burada ikamet etmemiş, saray bir süre metruk kalmıştır. Abdülmecid'den sonra tahta çıkan Sultan Abdülaziz (1861-1876) tarafından bugünkü Beylerbeyi Sarayı, Sermimar-ı Devlet olan Sarkis Balyan ve kardeşi Agop Balyan tarafından yeniden yapılmıştır. Sarayın yapımı 1864'de tamamlanmış, 21 Nisan 1865 yılında Sultan Abdülaziz, Beylerbeyi Camii'ndeki Cuma namazı sonrasında yeni saraya törenle gelmiştir.¹

İstanbul'un Anadolu yakasının ilk sanayi tesislerinden biri olan Gazhane inşası 1862'de başlayıp 1865 yılında tamamlanan ve Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılmış olan Beylerbeyi Sarayı'nın modern ölçülerde aydınlatılabilmesi için Kuzguncuk Baba Nakkaş Sokak'ta (bugün Gazhane Sokak olarak geçiyor) Kuzguncuk Gazhanesi tesis edilerek maden kömüründen elde edilen gaz ile Beylerbeyi Sarayı Anadolu yakasının ilk modern ölçülerde aydınlatılan mekanı olmuştur.²

Kuzguncuk Gazhanesi tesis edilirken makine ve ekipmanların bulunduğu fabrikanın aslını teşkil eden bir ana bina, idari birimlerin ve yönetim merkezinin bulunduğu yardımcı bina ve gazın depolanması ve ayrıştırılmasını sağlayan orta ölçekli iki adet gazometre tesislerinden oluşmaktaydı. Gazhane fabrikası, gaz elde

etmeye yarayan maden kömürü, işlendikten sonraki kömür tozları ve küllerinin ve kadranın depolandığı geniş bir depo alanından oluşan 10 dönümlük bir arazide kurulmuştur.

Endüstri tarihimizin ve Anadolu yakasının ilk sanayi tesislerinden biri olan Kuzguncuk Gazhane'sinde Beylerbeyi Sarayı'nın aydınlatılması ve ısıtılmasından sonra artan üretim fazlası havagazı ile ilk olarak sokak aydınlatmasının gazhane-ye yakınlığından dolayı Kuzguncuk semtinde olması muhtemeldir. Daha sonra Beylerbeyi semti ve Tüneli, İcadiye, Üsküdar Meydanı, Abdullah Ağa, Küplüce, Burhaniye ve Fıstıklı semtlerinin sokakları aydınlatılmıştır. Bu aydınlatma diğer yerlerde olduğu gibi, sokakların muhtelif yerlerine yerleştirilmiş fenerler vasıtasıyla yapılmaktaydı.

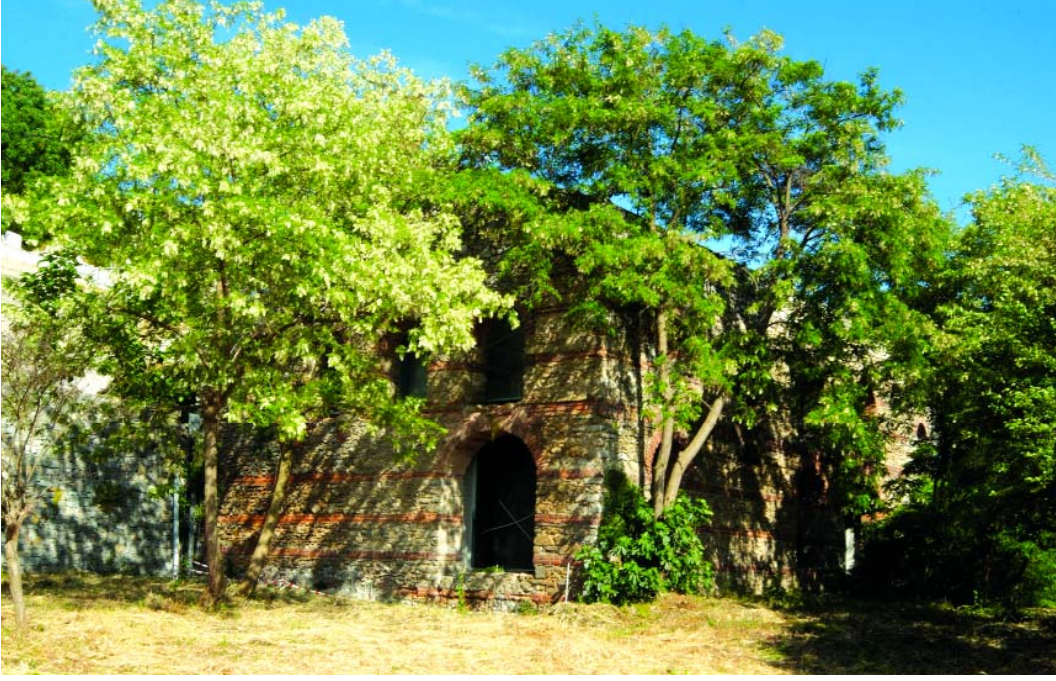
Kuzguncuk Gazhanesi'nin Dünü

Beylerbeyi Sarayı Kuzguncuk Gazhanesi, 1862'de bir Fransız Gaz Şirketi tarafından Kuzguncuk Baba Nakkaş Sokak'ta inşa edilmeye başlanıp, 1864 yılında tesis tamamlandı. Gazhanenin konum olarak Kuzguncuk Baba Nakkaş Sokağında inşa edilmesinin sebebi Beylerbeyi Sarayı'na çok uzak olmaması ve Gazhanede kullanılacak olan maden kömürünün küçük gemi ve mavnalarla boğaz kıyısına getirilecek olması muhtemeldir.

Anadolu yakasının ve Üsküdar'ın ilk modern sanayi tesislerinden biri olarak 1892 yılına kadar düzenli olarak gaz üretmeye başladı. 1892 yılında fiilen hizmete giren Kadıköy Gazhanesi 06 Ocak 1892 tarihinde kurulan Üsküdar-Kadıköy Gaz Şirket-i Tenviriyesi adıyla Kadıköy Gazhanesi'nin Üsküdar'a havagazı sağlamasından dolayı ve teknolojisinin eskimesinden ötürü ve ayrıca 1920'li yıllarda Anadolu yakasında elektriğin yaygınlaşması neticesinde işlevini yavaş yavaş tamamlamış bulunmaktaydı. 76 yıl kesintisiz hizmet veren gazhanenin üretimi 1940 yılında durduruldu. Endüstri tarihimizin ilk sanayi tesislerinden biri olan Kuzguncuk Gazhane'sinin kullanıma elverişli makine ve metal bölümleri itina ile yerinden sökülerek Kadıköy Gazhanesi'ne kullanılmak üzere taşındı. Bu tarihte 10 dönüm arazide kurulu Kuzguncuk Gazhanesi'nin ana ve yardımcı binalarının zamana direnebilen taş duvarları ile gazometre havuzları, Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından, Beylerbeyi Sarayı'nın müstemilatı olarak değerlendirilerek, birinci sınıf tarihi eser olarak kayda alındı.³

1940 ile 1992 yılları arasındaki gazhanenin akıbeti tam olarak bilinmemekle birlikte, Kuzguncuk halkından edinilen bilgiye göre Gazhane kapatıldıktan bir müddet sonra burada mantar çiftliği kurulmuş ve uzun süre mantar üretilmiştir. Asıl hayret uyandıran ise; daha sonra yakın zamana kadar buranın domuz üretim çiftliği olarak kullanılmış olmasıdır.

Nakkaştepe'deki Kuzguncuk Gazhanesi, 1992 yılına kadar Milli Emlak'ın arazisi olarak sadece kayıtlarda yaşadı. Hatta doksanlı yıllarda tesisi bulmak isteyenler, belediyenin nazım planlarında bile böyle bir yapıya rastlayamıyordu.

Kuzguncuk Gazhanesi'nin günümüzdeki hâli

TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı bünyesinde yer alan Beylerbeyi Sarayı Kuzguncuk Gazhanesi'nin bulunduğu Nakkaştepe/Kuzguncuk'taki 10 dönümlük arazi, 1992 yılında Mülkiyeliler Birliği İstanbul Şubesi tarafından 49 yıllığına Milli Emlak Genel Müdürlüğü'nden kiralanmıştır. 1992 yılında Mülkiyeliler üzerindeki 29 gecekondü ile birlikte araziyi Milli Emlak Genel Müdürlüğü'nden devraldı. Üst tarafında askeriyenin de bir parseli olan arazideki 29 gecekondü boşaltılarak teker teker yıkıldı. Sonra Gazhane'nin rölöveleri çıkartılarak projelendirilmesine geçildi. Toplamı 2 bin 500 metrekareye varan üç blok kapalı alandan oluşan tesisin restorasyon projesini de Mimar Gökhan Avcıoğlu gerçekleştirdi.

Boğaziçi İmar Müdürlüğü, 3 No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu ve Üsküdar Belediyesi bünyesinde takip edilen ve dört yıl süren izin işlemlerinin ardından proje için onay verildi ve inşaatı başlandı.

Kuzguncuk Gazhanesi'nin restorasyon projesi gerçekleştirilirken, Avusturya'daki Viyana Gazhanesi'nin yeniden kullanıma kazandırılmasında hakim anlayıştan etkilenilerek proje geliştirilmiştir.⁴

Türk sanayi tarihinin önemli bir aşamasını oluşturan Nakkaştepe'deki metruk Gazhane, bundan böyle 'gaz' yerine 'kültür' üretecek şekilde planlanmaktadır. Mülkiyeliler Birliği İstanbul Şubesi'nin kültür merkezi olarak restore edeceği Gazhane'nin gazometre kuleleri ise kafeterya ve restoran olarak hizmet verecek.

Milli Emlak İdaresi'nden içinde Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 1. derecede tarihi eser olarak tescil ettiği Gazhane'nin kalıntılarının bulunduğu arazi Beylerbeyi Sarayı'nın bir parçası, hem de Türk endüstri tarihinin çok seçkin bir örneği durumundadır.⁵

Kuzguncuk Gazhanesi'nin Bugünü

Beylerbeyi Sarayı Gazhanesi Mülkiyeliler Birliği Kültürel ve Sosyal Tesisleri Projesi TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı bünyesinde yer alan Beylerbeyi Sarayı Gazhanesi'nin bulunduğu Nakkaştepe/Kuzguncuk'taki 10 dönümlük arazi, Mülkiyeliler Birliği İstanbul Şubesi tarafından 49 yıllığına Milli Emlak Genel Müdürlüğü'nden kiralanmıştır. Tarihi değeri büyük olan bu endüstriyel tesisi düşünce, kültür, sanat üreten bir merkeze dönüştürmek üzere gerekli tüm projeler Mülkiyeliler Birliği'nce hazırlanıp ilgili mercilere onaylatılmış ve inşaat ruhsatı alınmıştır. Bu proje gerçekleştiğinde, Mülkiyeliler, İstanbul'a bir kültür hazinesi kazandırmakla kalmayacak, ayrıca endüstriyel mirasımızın seçkin bir örneğini de ona yeni bir fonksiyon yükleyerek gelecek kuşaklara aktarmış olacaktır.

"Beylerbeyi Sarayı Gazhanesi Mülkiyeliler Birliği Kültürel ve Sosyal Tesisleri" Projesi, 1998 yılı Mayıs ayında Cumhurbaşkanlığının himayesi altına alınmıştır. Kültür Bakanlığı da projeyi benimsemekte ve desteklemektedir.

Bu proje, Mülkiyelilere ve İstanbul'a sadece bir kültür ve sosyal tesis kazandırmaktan öte anlamlar taşıyor: Endüstriyel mirasımızın güzel bir örneği olan Beylerbeyi Sarayı Kuzguncuk Gazhanesi restore edilerek, gelecek kuşaklara aktarılacaktır.

İstanbul'un tarihi yapılarından biri olan Beylerbeyi Sarayı Gazhanesi, Kuzguncuk Nakkaştepe'de Boğaziçi'ne açılan, yüzyıllık çınar, kayın, çam ağaçlarıyla kaplı bir vadiye yer almaktadır.

Gazhane binası 1862 yılında Beylerbeyi Sarayı'nın aydınlatılması ve ısıtılması için bir Fransız Şirketi'nce inşa edilmiştir. Daha sonra Kuzguncuk semtine de hizmet vermeye başlayan Gazhane, semte elektrik gelmesiyle 1940 yılında hizmetini durdurmuştur. 76 yıl kesintisiz hizmet veren tesisin metal bölümleri sökülerek, Kadıköy Gazhanesi'ne taşınmış, geriye sadece taş duvarlar kalmıştır.

Tarihi Kuzguncuk Gazhanesi'nin ana ve yardımcı binalarının zamana direnebiyen taş duvarları ile havuzları, Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından, Beylerbeyi Sarayı'nın müstemilatı olarak değerlendirilmiş ve birinci sınıf tarihi eser olarak kayda alınmıştır.

Daha sonra 10 dönümlük alan içinde yer alan Gazhane tesisleri, Milli Emlak Genel Müdürlüğü tarafından, Mülkiyeliler Birliği İstanbul Şubesi'ne 49 yıl için 1992 yılında kiralanmıştır.

Mülkiyeliler Birliği endüstriyel mirasımızın seçkin bir örneği olan Beylerbeyi

Kuzguncuk Gazhanesi'nin mevki

Sarayı aydınlatma tesisi olan Kuzguncuk Gazhanesi'ni restore ederek, hem Mülkiyeliler'i hem İstanbullular'ı, kültürel ve sosyal hizmetler sunabilecek yeni bir tesise kavuşturmak çabası içinde bulunmaktadır. Böylelikle, bu tarihi sanayi binası yeniden eski görünümüne kavuşturularak gelecek kuşaklara aktarılacak, ancak yeni fonksiyonlar üstlenerek bu kez sanayi ürünü değil, düşünce, kültür, sanat ve sosyal hizmetler üretecektir.

Mevcut yapının temelleri ve duvarlarının restorasyonu ile ortaya çıkacak kapalı alanlarda, konferans salonu, sergi ve seminer salonları, kitaplık, açık alanda ise spor ve rekreasyon bölümleri planlanmıştır. Yapıların büyük ölçüde yıkık ve tahrip edilmiş olması, mevcut duvarların taş işçiliğiyle onararak korunması ve yapı grubunun özgün temelleri üstünde gerçekleştirilecek özenli bir restorasyonu gerekli kılmıştır.

Ayakta kalmış duvarlar olduğu gibi korunmuş, yapılan tamamlama işlemlerinde sonradan eklenen bölümlerin özgün yapıdan ayrılabilmesini sağlamak üzere, yeni malzeme ve teknikler kullanılmıştır. Bu şekilde eski ve yeni, bir zaman boyutu olarak da sergilenmektedir.

Yapının tuğla hatıllı duvarlarının taş örgüsü korunurken, gazometre kuleleri de özgün biçimine uygun, ancak bu kez çelik-cam karışımı olarak güncel teknolojiyle yükselecektir.

Kısaca, 150 yıllık geçmişi olan yapının restorasyonunda kural olarak mevcut

yapılar özenle korunmuş, özgün durumu bilinmeyen yapı grupları ise farklı ve güncel bir malzeme ve teknoloji ile tamamlanmıştır.

Tesisin yaklaşık 2500 metrekare kapalı alanı planlanmaktadır. Restorasyon projesinde bulunan tesisler şunlardır:

Konferans Salonu: Ana binanın zemin ve bodrum katlarında 250 kişilik konferans salonu, fuaye hazırlık odaları gibi tamamlayıcı birimler bulunmaktadır.

Sergi Salonları: Ana binanın üst katında iki adet çok amaçlı sergi salonu yer almaktadır.

Lokanta ve Kafe: Eski gazometre kuleleri çelik-cam bileşimiyle yeniden inşa edilmektedir. Büyük kule lokanta, küçük kule ise kafe olarak hizmet verecektir.

Seminer Odaları: Ana binanın üst katında 75 kişilik iki seminer salonu mevcuttur.

Okuma salonu: Ana binanın uzantısında ekonomik ve sosyal konularda koleksiyona sahip kitaplık ve okuma salonu bulunacaktır.

Gymnasium: Ek binanın bodrum katında spor ekipmanı ile donatılan bir gymnasium hizmet verecektir.

Bahçe: Yürüyüş parkurları, tenis kortu, çocuk parkı, otopark ve dinlenme köşeleri planlanmıştır.

Yüzme Havuzu: Bahçede kulelerin arka cephesinde yüzme havuzu ve hizmet birimleri yer alacaktır.

Tarihi miras değerindeki Gazhane binalarını sosyal, kültürel ve sportif işlevlerle donatarak, çağdaş bir tesis ortaya çıkarmayı hedefleyen tasarım ve restorasyon çalışmaları, uzun soluklu süreç içinde devam edecektir.⁶

DİPNOTLAR

1 Afife Batur, "Beylerbeyi Sarayı", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 206-210

2 Mehmet Rebi Hatemi Baraz, *Beylerbeyi I*, İstanbul 1994, s. 269-270.

3 Ayda Kayar, "Uğruna Beste Yapılan Tesis Sonunda Bitiyor", <http://arsiv2.hurriyet.com.tr/istanbul/turk/00/06/13/isthab/15ist.htm>

4 Tolga Tanış, "Beylerbeyi Gazhanesi", <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/istanbul/turk/99/08/06/isthab/29ist.htm>

5 Pervin Kaplan, "Gazhane Kültür Üretecek", <http://www.radikal.com.tr/1999/03/30/turkiye/02gaz.html>

6 <http://www.mulkiyeistanbul.org/html/proje.html>

* İstanbul'un ve dolayısı ile Üsküdar'ın aydınlatma ve ısıtılması ile ilgili tarihi bilgilere geniş olarak ulaşmak için bakınız: Mehmet Mazak, "Osmanlı Üsküdar'ında Aydınlatma", *I. Üsküdar Sempozyumu*, Mayıs 2003; Sertaç Kayserilioğlu-Mehmet Mazak-Kadir Kon, *Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi*, I-III, İstanbul 1999.

Arşiv Belgelerine Göre Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi

MEHMET ALİ DÜZGÜN
Marmara Üniversitesi

Dünyanın en önemli başkentlerinden biri olan İstanbul'un, nüfusunun hızla artması sebebiyle su ihtiyacı da aynı oranda artmıştır. XIX. yüzyılda şehrin artan su sıkıntısını gidermek amacıyla Sultan Abdülaziz tarafından bir Fransız şirketi olan Dersaadet Su Şirketi'ne imtiyaz verilmiş, böylece İstanbul'a su dağıtımı için ilk çalışmalar başlamıştı. Dersaadet Su Şirketi sayesinde Terkos Gölü'nden su getirilmesi amaçlanmış, yeni yapılan modern binalara basınçlı su verilmesi sağlanmıştır.¹

İstanbul'da Dersaadet Su Şirketi'nin üstlenmiş olduğu bu rolü, Anadolu yakasında Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi (*Compagnie des Eaux de Scutari et Kadikeui*) üstlenmiş, 29 Ekim 1888 tarihinde yapılan sözleşme ile Elmalı Su Şirketi olarak da bilinen Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi çalışmalarına başlamıştır.²

Çalışmamızın başlığı her ne kadar "Arşivden Belgelerle Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi" olsa bile, biz bu yazımızda Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin şirket oluşum sürecini ve şirketsel özelliklerinden bahsetmek yerine bir Üsküdarlı gözüyle Üsküdarlı'nın geçmişte yaşadığı su sıkıntısını şirket örneğinde belirteceğiz. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden edindiğimiz belgelerden, bu sorun doğrultusunda bilgi elde etmeye çalışacağız.³

Şirket Çalışmaları Esnasında Üsküdarlıların Yaşadığı Sıkıntılar

Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi, 1893 tarihinde Elmalı Barajı'nı inşa etmiştir. Ancak Elmalı Barajı'nın inşası sırasında şirketin ruhsatsız işçi çalıştırdığı Zabtiye Nazaretince ilan edilmektedir. Zabtiye Nezareti tarafından verilen 1891 tarihli raporda;

Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin 30-40 kadar işçiyi baraj inşaatında çalıştırmak için istihdam ettiği, şirketin ihtiyaca göre işçi sayısını arttırabileceği ve bu sayıya ek olarak alınan 25-30 kadar Erzurumlu ve Bitlisli işçinin, yolların kazınması ve Kuzguncuk İskelesi'ne çıkartılan büyük demir boruların nakledilmesi için çalıştırıldığı; şirket tarafından yapılan müracaatta ise bu işçilerin ötede beride, kahvehane köşelerinde yattıkları ve şirket tarafından bu duruma son vermek için İcadiye Caddesi'nde boş bir arsada 2 adet çadır açmak istedikleri beyan edilmiştir. Zabtiye Nezareti de işçiler hakkında yaptığı araştırmada şirketin ruhsat almaksızın işçi çalıştırdığını belirlemiştir.⁴

1891 yılının Ağustos ayında, Beylerbeyi ile Kuzguncuk arasındaki caddeye boru döşemek amacıyla Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi tarafından kazı çalışmaları yapılmaktadır. Ancak şirket, bu kazılar esnasında bazı sert taşların kırılması için barut kullanmakta, bu sebepten cadde üzerindeki hanelerin zarar görmesine sebep olmaktadır. Caddenin dar olmasından dolayı barut kullanılmasının yasaklanması Zabtiye Nezareti'nce istense de⁵ neticede atılacak barut miktarının çok olması ve atılacak gün ve zamanın önceden ilan edilerek ev sakinlerinin bilgilendirilmesi yönünde bir uygulamaya gidilmiştir.⁶

Su borusu döşemesinden dolayı yaşanan diğer bir sorun ise Göksu'daki bahçıvanlar ile şirket çalışanları arasında yaşanmıştır. 2 Ocak 1892 tarihli belge bize; su borularının kendi sebze bahçelerinden geçmesini istemeyen bahçıvanların şirket görevlileriyle tartıştığını ve bu tartışmanın, boruların döşenmesi nedeniyle kullanılamaz hale gelen topraklar için şirketin tazminat vereceği sözü ile tamamlandığını ancak bu konunun şehremanetince incelendiği sırada bahçıvanların silahlı bir şekilde şirket amelelerine saldırdığını bildirmektedir.⁷

7 Mart 1893 tarihli belgede bu kez şirketin, Mihrimah Sultan Camii su yolları ile Bulgurlu Mescidi karşısındaki Damat İbrahim Paşa Çeşmesi su yollarını tahrip etmesi sebebiyle Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile ters düştüğünü görmekteyiz. Evkaf-ı Hümayun Nazırı Ali Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen belgede belirtildiğine göre şirketin, yapmış olduğu bu zarar sebebiyle Mihrimah Sultan Camii su yolları için 12.717 kuruş ve Damat İbrahim Paşa Çeşmesi su yolları için 4.235 kuruş, toplam olarak ise 16.952 kuruşu ödemesi gerektiği ve böyle bir zararın bir daha yapılmaması için şirketin uyarılması istenmektedir.⁸

Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin bu isteği Dahiliye Nezareti tarafından Şehremaneti'ne bildirilmiş, Şehremaneti'nden tekrar Dahiliye Nezareti'ne yazılan 8 Mayıs 1893 tarihli yazıda; bu konunun Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'ne bildirildiği, şirket tarafından alınan bilgiye göre ise su yolları tamirinin 2 yıl önce tamamlandığı hatta geçen yaz mevsiminde su yollarının düzenli çalıştığı ve bu sebepten bu konu hakkında şirkette hiçbir sorumluluğun bulunmadığı belirtilmiştir.⁹ Bu gelişmelerin ardından Evkaf-ı Hümayun Nazırı tarafından 21 Haziran 1894 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne tekrar yazı yazılmış, bu yazıda su yollarının henüz tamir olmadığı beyan edilmiş ve dava açılmadan bu paranın ödenmesi istenmiştir.¹⁰

Mihrimah Sultan Camii ile ilgili yaşanan diğer bir sorun, şirketin Nizamiye Karakolu'nun karşısındaki vakıf çeşmesinin yanına yeni bir çeşme inşa ettirmesinin

Üsküdar'da bir çeşme (Üsküdar Hatırası, s. 159)

den dolayı meydana gelmiştir. Evkaf-ı Hümayun Nezareti; Mihrimah Sultan Camii vakıf çeşmesi yanında yapılan ve Üsküdar ahalisinin de pek faydalandığı bu yeni çeşmenin, kadim çeşmenin suyunu iptal edeceği sebebiyle kaldırılmasını istemiştir.¹¹ Ancak ahalinin, şirketin yeni yaptığı bu çeşmeden son derece fayda gördüğü Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bildirilmesinden sonra nezaret tekrar yaptığı teklifte; bu yeni yapılan çeşmenin eski vakıf çeşmesine olan talebi azalttığından ve dolayısıyla vakıf çeşmesinin değerini düşürdüğünden dolayı kaldırılmasını, yine o civarlarda ihtiyacı olan bir bölgeye inşa ettirilmesini istemiştir. En sonunda ise emanet ile şirket arasında yapılan anlaşma üzerine çeşmenin oradan kaldırılarak Ahmed Çelebi Mescidi bitişiğine inşa ettirilmesi kararlaştırılmıştır.¹²

Üsküdar Sularının Temizlik Sorunu

Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin kullanıma sunduğu suyun kirlenmesinin en önemli etkenlerinden biri şiddetli yağışlar gösterilmektedir.¹³ Şiddetli yağışlar sonrası suların süzgeçlerden geçirilmemesi ve Elmalı Barajı'nın temizliğinin yapılmaması sebebiyle Üsküdar çeşmelerinden akan suların içilemeyecek kadar bulanık ve pis olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴ Nafia Nazırı Vekilinin 6 Aralık 1921 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yazdığı belgede süzgeçlerin yetersiz olması sebebiyle yamaçlardan sürüklenen ağaç, dal ve kütüklerin içme suyu için kullanılan

havuza girdiği hatta ahalinin ve hayvanların da havuza daldığı, bu durumun da su kirliliğine yol açtığı belirtilmiştir.¹⁵

Üsküdar'da akan suların pis olması beraberinde çeşitli hastalıkları getirmiştir. Osmanlı Devleti'ni saran salgın hastalıkların üstüne bir de halkın pis suları kullanmaya mecbur edilmesi, Üsküdar'da da ishal, dizanteri ve tifo gibi hastalıkların uzun süre devam etmesine neden olmuştur.¹⁶ Özellikle şehremini tarafından 16 Eylül 1893 tarihinde yazılan belge; şirketin Göksu'da inşa ettiği Elmalı Barajı resmi açılışının, barajda çalışan işçilerden birinin kolera hastalığına yakalanıp, ölmesinden dolayı hastalık tamamen geçene kadar başka bir tarihe ertelenmesi gerektiğini bildirmesi açısından ilgi çekicidir.

Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi tarafından dağıtılan suyun temizlenmesi ve kullanılabilir bir hale getirilmesi için süzgeçlerin tamir edilmesi ve temizlenmesi öngörülmektedir. Bundan başka şirkete mahsus kimyager ve bakteriyologların istihdam edilmesinin zorunlu tutulması, Ticaret ve Nafia Nezareti'ne 23 Kasım 1909 tarihinde bildirilmiş,¹⁷ şirket suyunun sık sık bakteriyologlar tarafından incelenmesine ve bu sayede şirketin görev ve sorumluluklarını yerine getirmesine çalışılmıştır.¹⁸ 25 Kasım 1909 tarihli belgede de şirket sularının sağlıksız olması sebebiyle devlet dairelerinde içilmemesi ve şirket komiserlerinin görevlerini yerine getirmesi gerektiğinin kendilerine bildirilmesi istenmiştir.¹⁹ Ancak suların kirli olması sebebiyle defalarca komisyonlar oluşturulmasına rağmen bu denetimin sağlanamadığı görülmektedir. Öyle ki Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin; sözleşmenin 5. ve 6. maddelerinde belirtilen "kamu yerlerinde bedava su dağıtımı" ve "şirket suyunun temiz ve berrak olması"²⁰ hükümlerini yerine getiremediğinden dolayı imtiyaz hakkının düşebileceği, Dahiliye Nezareti tarafından 4 Eylül 1912 tarihinde yazılan yazıda Nafia Nezareti'ne bildirilmiştir.²¹

Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin dağıtımını yaptığı suyun temiz olmaması sebebiyle gerek halktan gerekse de ilgili mercilerden şikayet aldığı yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Bu yazışmalarda halkın ne kadar zor durumda olduğundan ve bu durumun asla kabul edilemeyeceğinden bahsedilmektedir. Hatta bu konu doğrultusunda şehremanetinin ilgili nezaretlere yaptığı şikayetlerde şirket suyu hakkında verdiği örneklerle değinmek yerinde olacaktır. Bu şikayetlerde şirket suyunun "*değil el yüz yıkamak, yemeklerde kullanmak şöyle dursun, çamaşır yıkamada kullanmanın, hatta hayvanlara vermenin bile zararlı olduğu*"²² ve "*zaten bulanık akmakta olduğu bilinmesine rağmen son günlerde bulanıklığın çamura derecesini bulduğundan içilmesi değil, hususat-ı âdîyede bile kullanılması -nın mümkün olmadığı*" belirtilmektedir.²³

Su Ücretlerine Yapılan Zamlar Ve Su Saatleri

Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi yetkilileri, 19 Mart 1919 tarihli belgede de belirttiği üzere yapmış oldukları hizmet karşılığında alınan ücretin yetersiz olmasından dolayı şirketin sıkıntı yaşadığını belirtmektedir. Bu yüzden şirket; amele üc-

Su satıcısı ve şifa tasları

retlerinin artmasını, şirket için gerekli olan malzemelerde yükselen fiyatları ve şirketin yaptığı masrafları da örnek göstererek 3,50 Kuruş olan suyun metreküp fiyatının 1919 senesi bitimine kadar 6,25 Kuruşa çıkarılmasını talep etmiş, yapılan %78,5'lik bu zam 25 Mart 1919 tarihinde kabul edilmiştir.²⁴

İstanbul'un işgaliyle birlikte İtilâf Devletleri Fevkâlade Komiserliğince şirkete, Alman şirketi olduğu gerekçesiyle el koyulmuş, Osmanlı Devleti'nin; şirketin Alman şirketi olmadığı, Osmanlı şirketi olduğu yönündeki itirazlarına rağmen şirket idaresi Dersaadet Su Şirketi'ne verilmiştir. Üsküdar-Kadıköy sularının idaresini eline alan Dersaadet Su Şirketi, yukarıda belirttiğimiz Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin %78.5 oranında yaptığı zammı az bulmuş, suyun metreküp fiyatının, eski fiyat olan 3.50 Kuruşun üç misli arttırılarak 10.50 Kuruşa çıkarılmasını, üstelik bu tarifenin geçmiş olan Temmuz ayından itibaren geçerli olmasını istemiştir. Fransa Başkomiserliği tarafından, 1 Temmuz 1919 ile 1 Ocak 1920 tarihleri arasında geçerli olması belirtilen bu istek, Sadrazam ve Hariciye Nazırı namına Müsteşar İsmail tarafından 27 Ağustos 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiş,²⁵ ve Meclis-i Vükela tarafından da uygun görülmüş,²⁶ 16 Kasım 1919 tarihinde ilan edilen irade-i seniyye ile kabul edilmiştir.²⁷

Şirket tarafından yapılan zamlar 1921 yılında da devam etmiştir. Şehremini vekili Mehmed Ali Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne 19 Haziran 1921 tarihinde gönderilen belgede şirketin su ücretlerine yeniden %50 oranında zam yaptığı, saat kirası ücretinde de yeni bir düzenlemeye gittiği, ahalinin bu durumdan şikayetçi olduğu ve bu ücret artışının önlenmesi gerektiği bildirilmektedir.²⁸ Şimdiye kadar yapılan zamlarda gerekçe olarak, hep işçi ücretlerinin artması, şirket için gerekli malzemelerin temini, piyasanın durumu gösterilmişti. Ancak 1922 Ağustos'una gelindiğinde, şirketin su tarifesine zam yapma gerekçesi değişmiş, yeni bir baraj inşası masraflarının karşılanması amacıyla su ücretlerine zam yapılması kararlaştırılmıştır. Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi tarafından, yeni yapılacak barajın inşası için 350.000 Liranın gerektiği bildirilmiş, bu paranın 200.000 Lirasının alınacak borçlardan temin edilmesi, geriye kalan 150.000 Liranın ise su tarifesine yapılacak zamlarla karşılanması düşünülmüştür. Bu sebepten suyun metre-küp fiyatının 14 Kuruş üzerinden tahsil edilmesi istenmiştir. Bu teklifin üstüne şirketin; piyasadaki mevcut durum sebebiyle suyun metre-küp fiyatını Altın Akçe 3 Kuruş 20 Paraya yani 22 Kuruşa çıkarmayı düşündüğü, şimdi şirket tarafından istenen 14 Kuruşluk zammın halkın lehine bir gelişme olarak görülmesi gerektiği Meclis-i Vükela'ya beyan edilmiştir. Meclis-i Vükela'nın 29 Ağustos 1922 tarihli kararında bu konu ele alınmış ve durumun ayrıntılı incelenmesi için bir komisyonun oluşturulmasına karar verilmiştir.²⁹

Üsküdarlılarının su ücretleri konusunda çektiği sıkıntılar, su tarifelerine yapılan zamlarla bitmemiş, şirketin Avrupa'dan getirttiği su saatlerinin, kullanılan su miktarını fazla göstermesi şeklinde devam etmiştir. Nitekim şirket tarafından Galata Gümrüğü'ne getirilen su saatlerinin demirden değil de pirinçten imal edilmesi sebebiyle kullanılan su miktarını doğru göstermediği, bu durumun şirket tarafından da bilindiği ve bu amaçla dile getirildiğinin, şirket memuru tarafından ifade olunduğu, Rüşumat Emaneti'nce Dahiliye Nezareti'ne yazı ile bildirilmesi üzerine yapılan inceleme neticesinde su saatlerinin kullanılan suyu her birinin %1'den %3.5 litreye kadar fazla gösterdiği ispat edilmiştir. Bu vaziyet üzerine saatlerin Avrupa'dan yeni getirilmiş ve daha kullanıma bile sunulmamış olmasına rağmen kullanılmamasının gerektiği ısrarla vurgulanmıştır. Üstelik bu saatlerin Avrupa'dan alımı ve kullanımı yaygınlaşır ise ileride ne gibi bir gelişmelerin yaşanacağını meçhul olduğu sadarete yazılan yazıda da beyan edilmiştir.³⁰

Şirket Uygulamaları Ve Şirkette Yaşanan Gelişmeler

7 Haziran 1906 tarihli belgemizde, şirkete borcu olan Bedirhanîlerden Ali Şamil ile Fuad'ın borçlarının, onların kaldığı hanede bulunanlardan tahsil edilmesinin gerektiği belirtilmektedir. Evinde bulunmayan bu iki şahsın yerine su ücretinin evdeki diğer şahıslardan alınması ilginç olmakla birlikte, belgenin devamında eğer hanede bulunanların bu borcu ödemediği takdirde diğer borçları hakkında ne uygulama olunacaksa o uygulamanın tatbik edilmesi hususu Üsküdar Mutasarrıflığı'na iletilmiştir.³¹

Ücret tahsil sorunu sadece hanelerle sınırlı kalmamış, hastaneleri de zorda bırakan bir konu olmuştur. Zeyneb Kamil Hastanesi; Sadrazam Yusuf Kamil Paşa ile eşi, aynı zamanda Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kızı olan Zeyneb Hanım tarafından 1862 yılında yaptırılmış bir hastanedir. Hastane; yoksul ve kimsesizlere hizmet vererek Üsküdarlılar nezdinde büyük yer edinmiştir.³² Ancak Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi; mukavelenamesinin beşinci maddesinde de “umûm hastahanelere beher yatak için yevmî 60 litre nisbetinde olmak üzere ke-zâlik meccânen su i'tâ edeceği” belirtilmesine rağmen,³³ Zeyneb Kamil Hastanesi'ne ücretsiz su vermek istememiştir. 26 Mart 1913 tarihinde Dahiliye Nezareti, sadarete başvurarak, sözleşme ile şartnamenin beşinci maddesinin Şura-yı Devletce tekrar yorumlanmasını ve anlaşmazlığın giderilmesini istemiştir.³⁴ Anladığımız kadarıyla şirket, hastanenin Zeyneb Hanım ve Yusuf Paşa tarafından yaptırılmasından dolayı, Zeyneb Kamil Hastanesi'ni “özel hastane” olarak görmek istemiştir.

Şirket içinde yaşanan gelişmelere örnek olarak 18 Ağustos 1908 tarihinde meydana gelen işçi eylemini de vermek mümkündür. Zira şirket ameleleri işlerini bıraktıkları gibi şirket idarehanesi önünde toplanmış, şirket memurlarını tehditle bina içerisine girmelerine engel olmuştur. Bu olayın, su dağıtımında aksaklığa yol açmaması ve gerekli müdahalenin yapılması şirket tarafından yazı ile bildirilmiştir. Şirketin bu isteği Üsküdar Mutasarrıflığı'na iletilmiş, neticede ise idarehaneye memurlar gönderilerek amelelerin işbaşı yapmaları konusunda ikna edilmelerine, eğer eylemlerine devam ediyorlar ise eyleme ön ayak olanların yalananmasına ve haklarında yasal işlemlerin uygulanmasına karar verilmiştir.³⁵

Sonuç

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde her ne kadar şirket ile ilgili değinmediğimiz konuları ihtiva eden belgeler bulunsa da, çalışmamızda değindiğimiz sıkıntıları konu alan belgelerin çokluğu bizim, şirket örneğinde Üsküdarlıların çekmiş oldukları sıkıntıları konu olarak ele almamıza ve bu doğrultuda belgeleri dillendirmeye çalışmamıza neden olmuştur.

Özellikle Dahiliye Nezareti tarafından şehremanetine ve diğer makamlara gönderilen belgelerde, İstanbul'da ve çevresinde yaşayan halkın büyük mahrumiyet içerisinde buldukları, yabancı şirketlere verilen imtiyazlarda şehrin menfaati yerine şirketlerin menfaatinin ön planda olduğu ısrarla dile getirilmektedir. Avrupa devletleri başkentlerinin suları ile İstanbul suyu karşılaştırıldığında büyük sorumsuzlukların var olduğu, su şirketlerinin yaptığı işlerin kontrolünde, merci itibarıyla şehremaneti ile Nafia Nezareti arasında bocalama yaşandığı, bu durumun ise bir türlü önlenemediği yazılmaktadır.³⁶ Bu durumdan dolayı Dahiliye Nezareti, 30 Ocak 1914 tarihinde İkdam Gazetesi'nde neşredilen “Şehremanetinden Bir Rica” başlıklı makaleyi gazeteden kesmiş ve Şehremaneti'ne yollamıştır. Bu makalede Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin imtiyaz müddetinin 15 sene daha

Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi Hisse Senedi³⁹

Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi Tahvili⁴⁰

uzatılması konu alınarak İstanbul su ücretlerine yapılan zamların dünyanın hiçbir yerinde olmadığı ve halkın cebindeki paraların şirketler yüzünden Avrupa'ya gittiği belirtilmekle beraber, belediyelerin su, gaz gibi şirketlere verilen hizmetleri kendi bünyesinde toplaması gerektiği, aksi takdirde İstanbulluların şirketlerin esiri konumuna düşeceği belirtilmektedir. Makalenin son bölümünde Viyana'ya vatanperver bir belediye başkanının gelmesiyle Viyana Gaz Şirketi işlerinin Viyana şehremanetine düzenlenmeye başlandığı ve bu şehremaninin Viyana'yı cennetten bir mekan haline getirdiği vurgulanarak İstanbul şehremini Cemil Bey'e, Üsküdar-Kadıköy Su Şirketleri gibi yabancı şirketlerin millileştirilmesinin gerektiği mesajı yollanmıştır.³⁷ Şehremini Cemil ise vermiş olduğu cevapta "Dahiliye Nezareti'nce gönderilen gazete parçasının okunduğu, gazete yazısında belirtilen hususlar konusunda incelemelerin yapıldığı" şeklindeki politik ifadesini Dahiliye Nezaretine iletmiştir.³⁸ Nihayetinde 1937 senesinde Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi, Sular İdaresi'ne devredildikten sonra 1938 Nisan ayında devletleştirilmiştir.

DİPNOTLAR

- 1 Esat Demirel, "Su Medeniyetinin Başkenti İstanbul", *Şehr-i İstanbul Dergisi*, İBB Yay. sy. 1 (İstanbul 2006), s. 28.
- 2 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul 1995, V, 2918.
- 3 Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi hakkında genel bilgi için bk. Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, İstanbul 2001, s. 120.
- 4 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız, Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y. PRK.ZB.), 8/97.
- 5 BOA, Y. PRK.ZB. 8/104.
- 6 BOA, İrade Dahiliye (İ.DH.), 1239/97029.
- 7 BOA, Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK.ŞH.), 3/107.
- 8 BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 5/40 lef 2.
- 9 aynı belge, lef 4.
- 10 aynı belge, lef 6.
- 11 BOA, DH.MKT. 285/3.
- 12 BOA, DH.MKT. 347/21 lef 1.
- 13 BOA, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Müdüriyeti (DH.MUİ.), 27-2/19 lef 1.
- 14 BOA, Dahiliye Nezareti İdare Kalemi (DH.İD.), 41/35 lef 1-2.
- 15 BOA, Dahiliye Nezareti Umur-ı Vilayat Müdüriyeti Umumiyesi (DH. UMVM.), 73/54.
- 16 BOA, DH.İD. 41/52 Lef 5, DH.MVİ. 27-2/19 lef 1.
- 17 BOA, DH.MUİ. 27-2/19 lef 6.
- 18 BOA, Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.), 726/38 lef 1.
- 19 BOA, DH.MUİ. 27-2/19 lef 3.
- 20 Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 2919.
- 21 BOA, DH.İD. 41/52 lef 7.
- 22 BOA, DH.İD. 41/35 lef 3-4, Tarih 9 Nisan 1913.
- 23 BOA, DH.İD. 41/52 lef 7 Tarih 13 Ekim 1914.
- 24 BOA, İrade Dosya Usulü Evrakı (İ.DUİT.), 34/16 lef 3.
- 25 BOA, DH.UMVM. 100/24 lef 2.
- 26 BOA, Meclis-i Vükela (MV.), 278/28.
- 27 BOA, İ.DUİT. 34/19 lef 1, ayrıca bk. Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s. 120.
- 28 BOA, DH.UMVM. 73/52 lef 1.
- 29 BOA, MV. 224/82.
- 30 BOA, DH.MKT. 313/58 lef 1.
- 31 BOA, Zabtiye Nezareti (ZB.), 392/105.
- 32 Süleyman Beyoğlu, "İki Belediye Başkanı Çıkararak Bir Şifa Yuvası: Zeynep Kamil Hastahanesi", *II. Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, I, 132.
- 33 Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 2919.
- 34 BOA, DH.İD. 41/43 Lef 2, Süleyman Beyoğlu, *a.g.m.*, s.137.
- 35 BOA, ZB. 621/14.
- 36 BOA, DH. UMVM. 100/19 lef 9-2.
- 37 BOA, DH. UMVM. 85/56 lef 1.
- 38 aynı belge, lef 2.
- 39 Üsküdar - Kadıköy Su Şirketi hisse senedinin fotoğrafını bana ulaştıran Sertaç Kayserilioğlu'na teşekkür ederim.
- 40 Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s. 121.

Üsküdar'da İranlılar ve İran Mezarlığı

PROF. DR. ZEKERİYA KURŞUN

Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi

Tarih boyunca Üsküdar çeşitli etnik, dini ve kültürel kimliklerin sığındığı bir mekan olagelmıştır. Üsküdar'ın miras aldığı tarihi dokuya bakıldığında bu durum kolayca müşahede edilmektedir. Üsküdar sadece yaşayanların ve yaşayan kültürün sığınağı olmamıştır. Bilakis ölümden sonra da bir çok din ve mezhep müntesibinin de son karargahı olmuştur. Bu durumun bir sonucu olsa gerektir ki, bu gün Üsküdar toprağı Müslümanlardan başka, hristiyan, yahudi ve avdetilere de kucağını açmıştır. Bağlarbaşı'nda Rum, Ermeni ve Yahudi mezarlığı, İcadiye'deki Yahudi maşatlığı, Bülbülderesi'nde avdetilerin kabristanı bunun en bariz örnekleri arasındadır.

Üsküdar, tarih boyunca stratejik bir mevki ihraz edegelmiştir. Coğrafi konumu itibariyle önemli bir geçiş noktasındadır. Hem Avrupa'nın ve hem de Asya'nın kapısı durumundadır. Üsküdar, Anadolu'yu boydan boya üç koldan geçen tarihi İpek Yolu'nun Avrupa kapısı idi. Geçmişte buradan hareket eden ticaret yolları üç koldan Anadolu'ya ve Asya'ya ilerlemekteydi. Sağkol, ortakol ve sol kol.¹ Tabii olarak aynı güzergah çeşitli Asya milletlerini de Üsküdar'a ulaştırmaktaydı.

Üsküdar'ı Anadolu'ya, oradan da İran'a bağlayan güzergah sol kol güzergahı idi. Bu özelliği ile Asya'nın Avrupa kapısındaki son durağı olan Üsküdar, aynı zamanda Asya'dan gelen milletlerin de Avrupa kapısındaki son sığınak noktası idi. Üsküdar'daki Afganiler Tekkesi, Özbekler Tekkesi bunun en güzel göstergeleridir. Kaynaklarda yeterli bilgi olmamakla birlikte bu günkü Karacaahmet civarında bir Acem tekkesinden de söz edilmektedir. Gerek bu husus ve gerekse Üsküdar'daki İranlıların varlığı ve faaliyetleri araştırılmaya değer başlı başına bir konudur.

Ancak biz burada, daha somut bir mekândan hareketle, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Üsküdar'daki İranlılardan ve bu gün Karacaahmet Mezarlığı'nın en büyük sofalarından birini teşkil eden İran mezarlığı hakkında bazı değerlendirmelerde bulunacağız.²

Şii Mezarlığı'nın giriş kapısı

Osmanlı Devleti'nin en önemli Müslüman komşusu olmak hasebi ile tarih boyunca İran ile olan ilişkileri bir rekabet içinde gelişmekle birlikte, bu rekabette daima barışın esas alındığı bilinmektedir. Bu uzun barış dönemi özellikle İran vatandaşlarının Osmanlı topraklarında dolaşmalarına, ticaret yapmalarına ve hatta vakıflar kurup idare etmelerine imkân tanımıştır. İranlılar, özellikle Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinde yoğun bir şekilde bulunmaktaydılar. Söz konusu bölgelerin İran ile olan yakınlıkları bir yana, Şiiilerin atabat denilen en önemli dini merkezleri ve ilim havzalarının Osmanlı idaresindeki Nefes ve Kerbelâ'da yoğunlaşması da bu ilgiyi arttırmaktaydı. Bunun dışında Osmanlı topraklarında mülteci durumunda bulunan bir hayli İranlı da vardı.

Genel olarak İstanbul'da ve özel olarak Üsküdar'daki İranlıların varlığı ile ilgili her hangi bir çalışma yapılmamıştır. Oysa XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da yoğun bir biçimde İranlı tüccarların varlığından söz etmek mümkündür. Örneğin 1851 yılında yapılan bir yoklamada İstanbul'da çeşitli yerlerde oturup ticaret ile uğraşan 243 İranlı tüccar tespit edilmiştir. Önemli bir bölümü sur içi ve civarındaki Hacı Nazıf Ağa Hanı, Büyük Yıldız Han, Sultan Odaları hanı, Mercan Bekçibaşı, Vezirhan, Cafer Ağa Hanı, Sünbüllü Han, Validehan ile Beşiktaş ve Üsküdar'da ikamet etmekte ve ticarî faaliyetlerini de, Tavuk Pazarı'nda, Simkeşhan'da, Aksaray'da, Çifte Çeşme'de, Direklerarası'nda, Vezneciler'de, Üsküdar'da sürdürmekte idiler. 243 İranlı tüccarın 100'ü tütün ticareti ile uğra-

Şii Mezarlığı'ndaki gasilhane ve İran mescidi

şiyordu ve bunun yüzde onundan fazlasına tekabül eden 11'i ise Üsküdar ve civarında faaliyet göstermekte idiler.³ Üsküdar'da, İranlı tütün tüccarları, Kızlara-rağı, Yeniçeşme civarı, Büyük Hamam karşısı, Büyük Karavulhane üstü Zincir-kapı karşısında, Arastakapı ve Büyük İskele civarı, Yalı Karyesi ile Anadolu Ka-vağı'nda faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Hacı Ali Ağa, Mustafa Ağa, Hüseyin Ağa, Kerim Ağa, Hacı Mahmud Ağa, Mirza Ali, Hüseyin Ağa, Hacı Muhammed, Hacı İsmail Ağa isimli tütün tüccarları; Hacı Mehmed Ağa, Seyyid Ağa, Şakir Efendi, Poda (?) Efendi, Kasap Hacı Ali Ağa, Helvacı Hasan Ağa, Ahmed Ağa, Emine Hanim, Osman Ağa, İzzet Ağa, Mehmed Ağa gibi Üsküdarlılardan kirala-dıkları yerlerde ticari faaliyetlerini sürdürüyorlardı.⁴

İstanbul'daki İranlı tüccarlar ve tütün ticareti Osmanlı iktisat tarihi açısından ay-rı bir önemi olmasının yanı sıra, esas mevzumuz olan İran mezarlığı ile de doğ-rudan ilgisi bulunmaktadır.

Bu yoğunluktaki İranlıların varlığına bir de İran Elçiliği'nin mensupları ilave edi-lince, İstanbul'daki İranlılar, ticarî kurumlardan başka mektep, hastane gibi ku-rumlar da hayata geçirmişlerdir. Şiiliğe özgü gün ve gecelerde bir araya gelebil-mek ve dini merasimlerini icra etmek üzere Validehan'da bir cami ihdas etmele-rine izin verilen İranlılar, ölümleri halinde de defnedilmek üzere bir mezarlığın kendilerine tahsis edilmesini istemişlerdi. Nitekim Üsküdar'da Seyyid Ahmed Deresi'ndeki Acem mezarlığının böyle bir ihtiyaçtan doğduğu anlaşılmaktadır.

Mescid-i Üsküdar-ı Hüseyin'in (muhtemelen bugünkü İran mescidi) bânisinin mezar taşı. Mezarlığın ilk mezar taşlarından olduğu anlaşılmaktadır (takriben 1850-1860). Kabartma olan mezar taşı kitabesinin sonuna 1667 tarihi kazınmıştır. Ancak bunun sonradan yazıldığı anlaşılmaktadır

Ancak bu mezarlığın İranlılara ne zaman tahsis edildiği ve Seyyid Ahmed Deresi'nin neden seçildiği tam olarak bilinmemektedir. Hatta Seyyid Ahmed ismi hakkında da yeterli bilgi bulunmamaktadır.⁵ Her halükarda bu mezarlığın 1853'lerden önce oluştuğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar bu gün burasının XVII. yüzyılda kurulduğuna dair bazı rivayetler ve hali hazırda h. 1101/1689-90 tarihli bir mezar taşı ile h. 1161/1747 tarihli *Şah Hüseyin Kızı Huri Sultan* adına kimliği bilinmeyen başka bir mezar taşı bulunmakta ise de, mezarlığın kuruluş tarihini vermek bakımından bu bilgiler yetersizdir.⁶ Ayrıca söz konusu taşın başka yerden nakledilmiş olma ihtimali de yüksektir. Zira taş mezarın ilk kurulduğu yerde değil; gasilhane ve mescidin önünde bulunması manidardır. Kaldıkı, mezarlığın baştarafındaki en eski mezar taşlarının da 1850'lerden sonraya ait olması da tahminlerimizi doğrulamaktadır. Diğer taraftan aynı yerde bulunan ve üzerinde "Üsküdar Hüseyin Mescidi Banisi El Kazımmî" yazılan tarihsiz mezar taşına sonradan Ramazan 1168 tarihinin kazınmış olması da, mezarlığın iddia edilen kuruluş tarihini tartışmalı hale getirmektedir.⁷

Elimizdeki belgeler bazı ipuçları vermekle birlikte, mezarlıktan ziyade, buradaki gasilhane ve sonradan inşa edilen mescidin tarihini daha iyi anlatmaktadırlar. 1853 Aralık başında 74 İranlı⁸ tüccar Bâbîâlî'ye verdikleri bir dilekçede şu talepte bulunmuşlardır:

"İstanbul (Dârü'l-hilâfe-i Aliyye'de) bulunan İranlı tüccar ve teb'anın ölenleri

II. Abdülhamid

Üsküdar'daki Seyyid Ahmed Deresi isimli mekanı mezarlık edinmişlerdir. Ancak gerek kışın ve gerekse diğer zamanlarda ölülerinin gaslinde büyük zorluklar çekilmektedir. Bu zorluklardan kurtulmak için söz konusu kabristanın kenarında sekiz zira yüksekliğinde, yedi zira uzunluğunda ve altı zira genişliğinde bir gasilhane ile bu gasilhanenin eşyasını muhafaza için üzerinde oda benzeri bir şeyin inşasına ihtiyaç vardır. Bu vesile ile ya böyle bir yerin inşa edilip tarafımıza verilmesi veya inşası için gerekli ruhsatın verilmesini merhamet sahibi padişahdan istirham ederiz.”⁹

Bu müracaattan da anlaşıldığına göre, Seyyid Ahmed Deresi bu tarihten önce mezarlık olarak İranlılar'a tahsis edilmişti. Ancak o tarihe kadar bir gasilhane talebinin olmaması da mezarlığın çok eskilere gitmediği intibahı uyandırmaktadır. Söz konusu müracaat, Meclis-i Vala'da tartışıldıktan sonra Sadaret tarafından 4 Aralık 1853 tarihinde mabeyne takdim edilerek ertesi günü iradesi alınmıştır. Mabeyne sunulan sadaret tezkeresinde, 74 tüccarın dilekçesi Sadaret tarafından özetlenirken, işin olması için de mesele daha etkili ve basit bir dille ifade edilmiştir. Söz konusu arz tezkeresinde “bu tüccarların istedikleri şeyin bir gasilhane ve eşyalarını muhafaza edecekleri bir odanın inşasının ruhsatından ibaret olduğu; dolayısıyla padişahın gölgesinde yaşayan diğer mezheplerin nail oldukları izinlerden bunların da hissedar edilmesinin Saltanat-ı Seniyye'nin izzet ve şanından olacağı ifadeleri ile bu talebe aracılık edilmiştir.

ÜSKÜDAR'DA İRANLILAR VE İRAN MEZARLIĞI

Şii Mezarlığı'nın ilk kurulduğu yer

Ancak Sadaret arzında, bu konuda izin verilirken dikkat edilecek hususun “mülkiyet hakkının verilmemesi” olduğuna da dikkatler çekilmiştir. Aynı arz tezkeresinde “mülkiyet hakkı devlete ait olmak şartıyla “kulube kılıklı bir gasilhane” inşası için bir miktar yer verilmesi için meselenin Evkaf-i Hümayûn Nezareti’ne havalesinin” uygun olacağı” belirtilerek padişahın iradesi istenmiştir.

5 Aralık 1853 tarihinde çıkan iradede, sadaretin işaret ettiği husus bir kere daha vurgulanarak, mülkiyet hakkı devlete ait olmak üzere bir gasilhanenin inşası için Evkaf-i Hümayûn Nezareti’ne bildirilmesi emredilmiştir.¹⁰

Belgenin 10 Ekim 1853 tarihinde Hariciye Nezareti’ne havale edilirken üzerine düşülen, “İranlılara medfen olmak üzere Üsküdar’da Seyyid Ahmed Deresi’nde bir miktar yer tahsis ve ita olunmasına dair” ifadeler; sanki mezarlık ile ilgili resmi ruhsatın da o tarihte verildiği fikrini uyandırmaktadır. Nitekim halen üzerindeki h.1271 tarihli kitabesinden anlaşıldığına göre; bu izin üzerine hemen aynı dönemlerde mezarlıkta bir gasilhane inşa edilmiştir ki,¹¹ şu andaki mescid de bunun üzerine bina edilmiştir. Aslında alınan izin sadece bir gasilhane ve eşyaların muhafazası için bir odanın inşasından ibaret idi. Dolayısıyla mescidin ilk defa ne zaman ve hangi ruhsat ile bina edildiği de bilinmemektedir. Ancak muhtemelen eşya muhafazası için 1853’de inşa edilen oda zamanla genişletilerek camiye dönüştürülmüştür.

Üsküdar’daki kabristan dahil olmak üzere İstanbul’daki İran hastanesi ve mektebinin sürekli vergiden muaf tutulmasına dair II. Abdülhamid’in 12 Eylül 1903 tarihli hususi bir iradesi bulunmakla birlikte, muhtemelen bu muafiyet defin ve işletme ile ilgili olsa gerektir.¹²

II. Meşrutiyet’in ilanından birkaç ay sonra Sadaret’e Seyyid Ahmed Deresi’ndeki kabristanda sınırı tecavüz ettiğine dair bazı şikâyetler meydana gelmiştir. Bu şikâyetler üzerine Sadaret, Evkâf-i Hümayûn Nezareti ile Şehremaneti’nin bir komisyon teşkil ederek konuyu incelemelerini istemiştir.¹³ Böyle bir çalışmanın yapıp yapılmadığı ve ne sonucun çıktığını bilmemekteyiz. Ancak bu durumdan kabristanın mülkiyeti devredilmemiş olmamakla birlikte, belirlenmiş bir sınırının olduğu da çıkmaktadır.

İstanbul’daki İran kurumları ve Üsküdar’daki mezarlığın resmi statüleri Mart 1913’te, İran İstanbul Elçiliği’nin Hariciye Nezareti’ne yaptığı başvuru ile yeniden gündeme gelmiştir. Hariciye ve Dahiliye nezaretleri arasında yapılan yazışmalardan anlaşıldığına göre, İran Elçiliği, İstanbul’daki İran hastanesi, mektebi ve Üsküdar mezarlığının “yeniden ve meccanen” tapularının kendilerine verilmesini talep etmiştir.

Hariciye Nezareti, Dahiliye Nezareti’ne yazdığı 2 Mart 1913 tarihli yazısında İran Elçiliği’nin talebi zikredilerek; İran kurumlarının vergiden muaf olup olmadıklarını sormaktadır. Ayrıca söz konusu hastane ve mektebin İran hayır cemiyeti tarafından mı yoksa doğrudan İran hükümeti tarafından mı işletildiği sorularak, her iki halde de burada sunulan hizmetlerin ücretli mi yoksa meccanen mi yapıldığının araştırılması istenmektedir. Aynı yazıda Üsküdar’daki mezarlığın kaç parça olduğu, “defniye” adı altında bir defin parasının alınıp alınmadığının da

Şii Mezarlığı'ndaki ilk mezarlar

tahkik edilmesi istenirken, -muhtemelen doğru bilgiye ulaşmak adına,- bilgi toplarken resmi sıfatı olan İranlılardan sorulmaması da ilave edilmiştir.¹⁴

Bu talep üzerine yapılan tahkikat neticesinde İstanbul Polis Müdürlüğü 15 Mart 1914'te hazırladığı raporu Dahiliye Nezareti'ne takdim etmiştir. Buna göre:

Ayasofya civarı Muhmud Paşa yokuşundaki İran hastanesi, önce İstanbul'daki İranlı çocuklara mektep olarak tahsis edilmişti. Ancak 1316/1900 tarihinde İstanbul'a gelen İran Elçisi Muzafferuddin Şah, mektebi Soğanağa Mahallesi'ne naklederek bu binanın tekrar hastaneye dönüşmesini sağlamıştır. Hastane ile görevlilerinin masrafları da İran hükümetince karşılanmış, idaresi de İran Elçiliği tarafından yürütülmüştü. Hastalardan alınan tedavi ücreti ise hastanenin masraflarına harcanmaktaydı. Bayezit'te Emin Bey Mahallesi'ndeki Debistân-i İraniyan (İran ilk mektebi) isimli mektep binası ise esasında Sultan Abdülaziz Han'ın zamanında konak idi ve saraydan çıkma Nurimâh isimli bir kalfaya verilmişti. Onun ölümü üzerine de saraydan çıkacak olan kalfaların tedavisini yapmak üzere Mirza Hasan isimli bir zata -İranlı bir hekim- bir cariye ile birlikte tahsis edildi. Bir süre sonra Mirza Hasan İran'ın Bombay Elçiliği'ne tayin edilmiş ancak bu görevi fazla sürmeyerek geri gelmiştir. Bir takım siyasi sebeplerden dolayı İstanbul İran Elçiliği bu şahsın evinde araştırmalar yaparak bulduğu bir sandık evrak ile birlikte kendisini de İran'a göndermiş ve orada siyasi sebeplerden dolayı idam edilmiştir. İstanbul'daki söz konusu konakta kalan eşi ve altı aylık çocuğu da kısa bir süre sonra

vefat etmiştir. Bu arada İran Elçiliği kavaslarından Hacı Muhammed Efendi adındaki bir görevli, Mirza Hasan'ın konakta kalan eşyaları satılıncaya kadar evde ikamet üzere elçilikten izin almıştır. Eşi ve çocukları ile konağa yerleşen Hacı Muhammed burayı bir daha boşaltmamıştır. Nitekim 1298/1882 senesinde bu bina, İstanbul İran Elçiliği'nin başkanlığında kurulan Cemiyet-i Debistan-i İraniyân isimli bir cemiyet tarafından mektebe dönüştürülmüş ve masrafları da bu cemiyet tarafından karşılanmıştır. Konak Teşrinisani 1911 tarihine kadar mektep olarak kullanılmış, söz konusu tarihte ise çıkan yangında bina tamamen yanmıştır. 900 arşın kadar olan arsa üzerindeki taşlar muhafazaya alınmışsa da, sonra Falçacı Hasan Mahallesi'nde oturan Hacı Ali Eşref'e satılmıştır. Kendisi arsa üzerine beş külebe ve iki kömür deposu inşa ederek kiraya vermiştir. Ancak söz konusu yer hâlâ Defter-i Hakanî'de Nurimâh namına saray olarak kayıtlıdır.

Aynı yazının sonunda Üsküdar'da İranîlere aid olmak üzere yalnız bir parça kabristanın bulunduğu ve burada definden her hangi bir ücret alınmadığı kaydedilmiştir.¹⁵ Ancak mezarlığın mülkiyetinin kime ait olduğundan ve üzerindeki mescitten hiç söz edilmemiştir.

İran mezarlığı, sadece İstanbul'da yaşayan İranlıların değil, bilakis Türkiye Caferilerinin de bir mezarı olmuştur. Hatta bu gün bu mezarlığa İran mezarlığı demek uygun değildir. Buranın Caferi mezarlığı olarak isimlendirilmesinin çok daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Halen Caferilerin defnine açık olan bu mezarlık, Abdülbaki Gölpınarlı, Cem Karaca gibi bir bir çok ünlü Türk'e de makber olmuş durumdadır.

Seyyid Ahmed Deresi veya galat şöhreti ile İran mezarlığının bir başka önemi de Osmanlılar zamanında Muharrem matemlerinin icra edildiği bir yer olmasıdır. Burada Muharrem matemlerinin ne zaman başladığına dair şimdilik elimizde bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak gasilhane veya mescidin inşasından sonra başladığını kabul edilecek olursa XIX. yüzyılın ikinci yarısı boyunca ve XX. yüzyılın başlarında burada matemlerin icra edildiğini söylemek mümkündür.

II. Abdülhamid dönemine ve II. Meşrutiyet yıllarına ait belgeler, her yıl Muharrem ayında Bayezit'te Valide handa başlayan matemlerin Üsküdar'da tamamlandığını göstermektedir. Örneğin 23 Eylül 1887 tarihinde Mabeyn Başkatibi Süreyya Paşa'nın Sadaret'e yazdığı yazıda Muharrem matemleri hakkında bilgiler verilmektedir.

Buna göre; İstanbul'da yaşayan İranlılar her sene Muharrem'in ilk gecesinden itibaren onuncu gecesine kadar, buldukları hanlarda toplanarak matem icra etmekte idiler. Guruplar halinde her gece bir handan diğer bir hana giderken sokaklarda da bir hayli gürültüler yapmaktaydılar. Muharrem'in onuncu gecesine ise, 150-200 İranlı beyaz gömlekler giyip, ellerinde kılıç ve kamaları ile başlarına vurarak kan akıtırlardı. Bir gurup da koro halinde mersiyeler okuyup sinelerini döverek Validehan'a kadar gidip aynı yolla geri dönmekteydiler. Matemleri seyretmek için öğrenciler, ahali ve bir kısım yabancılar da yollarda birikmekteydiler. Hatta gündüzleri Osmanlı kadınlarından bazıları da matemleri izlemek üzere hanlara girmektedir.

Şii Mezarlığı'ndaki Abdülhak Gölpinarlı'nın kabri

Mabeyn başkatibi, -hiç şüphesiz II. Abdülhamid'in emri ile- Sadaret'e yazdığı yazısında, o yıl da aynı matemlerin başladığı hatırlatılarak, matemler esnasında, sokaklarda veya hanlarda toplanan ahali veya yabancılardan birisi bir tebessüm etse Caferilerin bunu alay edildiği şeklinde yorumlayarak büyük bir fenalığın meydana gelme ihtimalinden söz etmektedir. Aynı yazıda, İran tebasının buldukları hanlarda mezhep ve inançları gereği matemlerini icra etmelerine denilecek bir hususun olmadığı, ancak geceleri sokaklarda gürültü ve şamata yapmaları ve özellikle onuncu gece ellerinde kılıç ve kamaları ile kanlar içinde kalarak ve koro halinde mersiye okuyarak Validehan'da toplanmaları ve oradan diğer dükkanlara dağılmaları halk nazarında iyi bir etki yaratmayacağı belirtilmektedir. Konunun İran Sefiri Muhsin Han'ın o sıralarda II. Abdülhamid'e yaptığı ziyaretinde de gündeme getirildiğini hatırlatan başkatip; bu durumu fırsat bilerek Muhsin Han aracılığı ile elçiliğe bir talimat verdirilip, matemlerin Validehan'ın dışına taşmamasının sağlanmasını Sadaret'e tavsiye etmiştir. Ayrıca gündüz de olsa matemleri seyretme bahanesi ile Osmanlı kadınlarının hanlara girmelerinin yasaklanması istenmiştir.¹⁶ Dikkat edilecek olursa buradaki karşı duruşun iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi çeşitli bahaneler ile asayişin ihlal edilmesi; ikincisi de muhtemelen bu matemlerin zaman zaman dinî mecrasından ayrılarak seyirlik tören haline dönüştürülmesi dolayısıyla toplumda meydana getirebileceği olumsuz etkiler idi. Ancak Şiiilerin kendi dinî merasimlerini icra konusunda herhangi bir kısıtlama söz konusu değildi.

Nitekim üç gün sonra yine bir mabeyn tezkeresinden, matemlerin eskisi gibi icra edildiğini anlamaktayız. 26 Eylül 1887 akşamı Gedikpaşa'da Akarçeşme mektebinden yüz kadar (İranlı) talebe, ellerindeki meşale ve fanuslar ile konsolosluk kavasları öncülüğünde mersiyeler okuyarak, Gedikpaşa Caddesi'nden geçip, -biraz da seyircilerin katılımı ile- Yıldızhan'a gitmişlerdir. Yapılan tahkikata göre bunlar, bu gece de, geçen sene olduğu gibi, kılıç ve kamaları ile Vezirhan, Valide ve Nasuh Ağa Han ve caddelerden geçerek Validehan'a oradan da deste dedikleri kollar ile bir handan bir diğer hana gideceklerdi. Mabeyn Başkatibi Süreyya Paşa, -Sadaret'e birkaç gün önce gönderdiği tezkerayı hatırlatarak,- "İran tebasının matemlerinin icra etmelerinin bir mahsurunun" olmadığı, ancak -iki gün sonraki 10 Muharrem'de- bunların sokaklara taşırılmadan Validehan'da yapılması için gereken tedbirlerin alınmasını istemektedir.¹⁷ Ancak anlaşılan bu uyarılar kağıt üstünde kalmakta ve yerleşmiş bir geleneğe hiç kimse müdahale etmemekteydi. Nitekim bu uyarılar ertesi sene Muharrem ayı başında neredeyse aynı kelimeler ile yapılmıştır.¹⁸ Hatta 1888'de İran Sefiri Muhsin Han nazik bir şekilde uyarılarak, olası bir olumsuzluğun olmaması için matemlerin Validehan'ı taşmaması istenmiştir.¹⁹ Buna rağmen matem uygulamalarının her yıl aynı minval üzere devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak II. Abdülhamid, olası olaylar karşısında kolluk kuvvetlerini 10 Muharrem'den önce uyarmayı ihtiyat haline getirmişti.²⁰ Zira bu merasimler Bayezit ve çevresi ile sınırlı kalmamaktaydı. Anlaşılan matemler, sınırlı sayıdaki İran tebasının merasiminden ziyade İstanbul'daki Caferilerin bir matemi şekline dönüşmüştü. Belgelerden anlaşıldığına göre Bayezit ve çevresinde başlayan matem, Üsküdar'da Seyyid Ahmet Deresi'nde tamamlanmaktaydı. Örneğin 1890 yılının 10 Muharrem'inde (10 M 1307) yapılan matemleri Üsküdar Mutasarrıfı Bahrî Süleyman Bey şöyle rapor edilmiştir: "Her sene olduğu üzere bu sene dahi Muharrem'in 10. gününe tesadüf eden iş bu Salı günü, Acemlerin (İranlıların) matemi olmak münasebetiyle İstanbul ve sair cihetlerden iki bini mütecaviz İranlı Üsküdar'da Seyyid Ahmed Deresi'nde kâin mahall-i mahsûsalarına fevc fevc gelerek icrây-ı matem eyledikleri ve bir çok ahâli dahî bunların temaşası için güzergahlarında bulunduğu bizzat acizleri Nuh Kuyusu Karakolhanesi'nde bulunup lazım gelen asâkir-i şahane ve jandarma ve polis memurlarından kollar dahî tertib edilerek geşt ü gûzar ettirildiği ve sâye-i asayişvâye-i hazreti padişahî bir güne ahval-i na-marziye zuhûra gelmeksizin saat 6. 30'a kadar icrây-ı matemle ba'dehu mersiyehan olarak zikr olunan Nuh Kuyusu Karakolhanesi'yle Çarşı boyunda Nizamiye Karakolhanesi önünde, zat-ı kudsiyyet-simât hazret-i tâcidariye sûret-i mükemmelede dualar tilavetiyle bilcümle züvvar âmin-hân oldukları halde kemal-i emn ve rahatla avdet eyledikleri maruzumdur. Üsküdar Mutasarrıfı Bahrî Süleyman."²¹

Aslında konu artık Osmanlı kamuoyunun bir parçası haline gelmişti ve özellikle II. Abdülhamid meseleye asayişin sağlanması açısından çok önem vermektedir. Zira yukarıdaki rapor tarihinden önce 19 Temmuz 1890'da II. Abdülhamid'in isteği ile Zabtiye Nazırı ilgilileri uyarılmıştı. Diğer taraftan o yıl Muharrem matemleri ile Ermeni yortusu aynı günlere denk gelmişti ve toplumsal bir huzursuzluğun yaşanmaması için ayrı bir gayret gösterilmesi isteniyordu.

Şii Mezarlığı'ndaki
eski mezar
taşlarından biri

Şii Mezarlığı'ndaki Cem Karaca'nın kabri

Aslında matemlerin Üsküdar'a yansıdığı tarih hakkında kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak 1890'larda Üsküdar'ın sürekli zikredildiğine bakarak törenlerin 1890'ların başından itibaren Üsküdar'a taşındığını söylemek mümkün görülmektedir. Ancak bu kesin bir bilgi değildir. Muhtemelen Bayezit ve civarında yapılan matemlerin daha sıkı kontrol altına alınması üzerine, bu törenlerin Üsküdar'da Seyyid Ahmed Deresi'nde tamamlanmasına göz yumulmuştur. Ayrıca Seyyid Ahmed Deresi'ndeki gasilhanenin Hüseyiniye Mescidi'ne dönüştürülmesinin matemlerin Üsküdar'a taşınmasında etkili olmuştur.

Örneğin 1894 yılındaki Muharrem matemlerinden önce ilgililer uyarılmıştır. Adet olduğu üzere Seyyid Ahmed Deresi'nde matem merasimleri icra edileceği ve hem Caferilerin ve hem de bu matemleri seyredecek bir çok ahalinin toplanacağı dikkate alınarak, güvenlik tedbirlerinin artırılması Zabtiye Nezareti ve Seraskerlik'ten istenmiştir. Nitekim Serasker Rıza Paşa aynı gün Üsküdar'daki matemlerin bitimini müteakip Mabeyn'e sunduğu raporunda, hiçbir olay çıkmadan matemlerin tamamlandığını şu ifadeler ile bildirmiştir:

"... Saat altı raddelerinde Üsküdar'da Seyyid Ahmed Deresi'ndeki mahall-i mahsûsalarından cem'-i gafîr kalkarak, mersiye-han oldukları halde Üsküdar iskelesine indikleri ve esna-yi râhda Nuh Kuyusu ve Üsküdar Nizamiye küçük karakolhaneleri önünde bir müddet tavakkufla izdiyâd-i ömr ve iclâl-i cenâb-ı hilafetpenâhiye dua tezkâriyla tezyîn-i lisan eyledikleri ve sâye-i şahanede hiçbir gü-

na vukuat olmadığı Üsküdar ciheti kumandanlığından vârid olan tezkerede iş'âr olunmuş olmağla... Serasker Riza."²²

Muharrem ayına Sünni toplumun da büyük saygı duyduğu dikkate alınırca, Caferilerin Muharrem matemleri de Necef ve Kerbela'da olduğu gibi, İstanbul ve Üsküdar'da icrası tabii hale gelmiş ve hatta her yıl heyecanla beklenen vak'alarından olmuştur. Matemler Validehan'da başlayarak Seyyid Ahmed Deresi'ndeki mezarlığa kadar uzanmaktaydı. Sirkeci'den Üsküdar Meydanı'na gelen matem kafilesi burada bekleyenlerin iştiraki ile, Hakimiyet-i Milliye Caddesi (eski Karacaahmet Caddesi), Ahmediye Meydanı (eski Yeni Çeşme Meydanı), Doğancılar Meydanı, Paşakapısı geçidi yolu ile eski Sultanıye Sokağı'ndan (Dr. Sıtkı Özferehendi Sokağı) Karacaahmet Türbesi önüne ulaşırdı. Kafile burada okunan Fatihlerden sonra Seyyid Ahmed Deresi'ne inerdi.²³

Matemler, bazen Caferilerin bir takım taleplerini ifade etmeleri için bir vesile olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin 1904 yılındaki matemler sırasında Caferiler II. Abdülhamid'ten bir zaviye talep etmişlerdir. İran tebasından olan Seyyid Hüseyin b. Fethullah, daha önce İran Elçiliği aracılığı ile Bâbüâlî'ye başvurarak bir zaviye talep etmiş ancak karşılık alamamıştı. Bu yüzden 28 Mart 1904'te Üsküdar'da yaptıkları matemden sonra dönerken 150 kadar kişi Bâbüâlî önünde "Deste-i Hüseyinîde" okunan mersiyeler ile sundukları bir dilekçeyle bu taleplerinin yenilemişlerdir.²⁴

Muharrem ayının onunda Caferilerin bu matemleri yanı sıra, Sünnilerin de Koca Mustafa Paşa'da Sünbül Sinan Dergâhı'nın halka su dağıtma adeti bulunmaktaydı. Bu yüzden o gün kolluk kuvvetleri her iki tarafta da tayakkuzda olmaları ve huzuru sağlamaları gerekiyordu. Üsküdar'da Seyyid Ahmed Deresi'ndeki matemleri takip edecek yeterli polis ve jandarma bulunmadığından, karşı taraftan takviye gönderilmekteydi. Matem merasimlerinin her yıl tam bir sukûnet içinde geçtiği anlaşılmaktadır. Hiç bir merasimde olumsuzluğun veya bir taşkınlığın yaşandığını gösteren bir bilgi bulunmamaktadır. Hatta bundan olsa gerek, İran hükümeti 1906 yılında Üsküdar polis başkomiseri Ahmed Remzi ile komiser Kadri, Hüsnü ve Şevki efendilere Şir-i Hurşid madalyası vermiş ve gerektiğinde takmaları için padişah'tan da izin alınmıştır.²⁵

İstanbul'da başlayarak Üsküdar'a taşan Muharrem matemleri iki gözlemci tarafından belgelerdeki gibi benzeri ifadeler ile anlatılmaktadır. Bunlardan birisi Cemalettin Bildik (1904-1954) diğeri de A. Ragıp Akyavaş'tır. C. Bildik 4 Şubat 1948 yılında Akşam Gazetesi'nde kaleme aldığı "İstanbul Hanları" başlıklı yazısı²⁶ ile A. Ragıp Akyavaş'ın önce gazetede sonra derlenen makaleleri arasında yayımlanan yazılarında Muharrem matemleri canlı bir şekilde tasvir edilmektedir. Akyavaş, Üsküdar'daki matemleri şöyle anlatmaktadır:

"Osmanlı devr-i saltanatında Türkiye'de yaşayan İranlı kardeşlerimiz hükümetin gösterdiği müsamahadan istifade ederek tantanalı Muharrem ayınları yaparlardı. Bu ayınların en hazini Seyyid Ahmed Deresi'nde yapılırdı. Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığı'nın hemen bitişiğinde olan bu mevkide muazzam bir kalabalık toplanır, etraf halılar, şallar ve pençeli siyah bayraklar ile donatılırdı...

Şii Mezarlığı'ndan bir kesit

Hayrat ve hasenat erbabı tarafından kazanlar kurulur, fakir fukara doyurulur, semaverler kaynatılır, ahondlar tarafından vaazlar verilir, mersiyeler okunarak Kerbela menkıbeleri yad edilir, halk çoştukça çoşturulurdu.

Bu ayın bittikten sonra deste dedikleri mevkibler hazırlanırdı. Birinci desteyi siyah gömlekler giymiş masum çocuklar, ikinci desteyi elleriyle göğüslerini döğen sine-zenler, üçüncü desteyi ellerindeki zincirler ile bir sağ bir sol omuzlarına vurarak sırtlarını şerha şerha edenler, dördüncü desteyi beyaz gömlekler giymiş oldukları halde, ellerindeki gaddare dedikleri palaları keskin kılıçları,²⁷ başlarına vura vura geçenler teşkil ederlerdi. Kan lekesi içinde kalan o beyaz gömlekler tüyler ürpertirdi. Bu son gurubu teşkil edenlerin arkasında bir saf daha bulunurdu ki, bunlar kafalara havale edilen kılıçların şiddetini azaltmak için ellerindeki kalın değnekleri siper olarak kullanırlardı. Daha arkada Kerbelâ şehidi Hazret-i Hüseyin'in bu faciadan zor kurtarılan oğlu İmam-ı Zeynelabidin'i temsil eden on beş yaşlarında bir çocuk eli ayağı zincirlere vurulmuş olduğu halde at üzerinde desteyi takip ederdi. Bunun arkasında da süslenmiş bir deve ve devenin hörgücü üzerinde oturtulmuş iki ehlî güvercin, Hazreti Hasan ile Hazreti Hüseyin'in temiz ruhlarını temsil ederdi. Bu kanlı merasim ensesinde masum çocuklar *Yâ Hüseyin* ("Hüseyin düştü atından sahra-yı Kerbelâya/Varıp Cibril haber ver Sultan-ı Enbiya'ya") diye bağrısmaları ortalığa bir kat daha hüznün ve dehşet salardı. Kortej bu minval üzere Üsküdar iskelesine iner, mütebaki merasime Valideha-

nı'nda devam edilmek üzere araba vapuru ile Sirkeciye geçilirdi..."²⁸

Sonuç olarak Üsküdar, tarihi demografik yapısı, kültürel özelliği, hem yerin altında ve hem de yerin üstünde bir arada varlığını sürdürebilme alışkanlığı ile adeta dünyanın küçük bir özeti durumundadır. Bu durum birçok sıfatı haiz Üsküdar'a bir de "barış şehri" ünvanını vermektedir. Tarihten tevarüs ettiği bu dokuyu korumak ve aynı anlayışı yaşatmak bu günün Üsküdarlılarının en önemli görevleri arasındadır. Belki de önümüzdeki Muharrem ayında sembolik Muharrem matem merasimlerinin yapılması, hem günümüzde dünyada yaşanan sıkıntılara ve hem de çevremizde süren Sünni-Şiî çekişmesinde, çözüm için bir girişim olacaktır. Bu "Üsküdar girişimi"nin İslam dünyasının barışı için mütevazı bir katkı sağlayacağı kuşkusuzdur.

DİPNOTLAR

- 1 Bunlardan birincisi, Sağkol veya Üsküdar-Şam bağlantısı dediğimiz yol idi. Üsküdar Gebze Eskişehir Adana ve Halep'ten Şam'a uzanan koldu. Bu kol aynı zamanda hac yolu güzergahı idi ve her yıl hicri Recep ayının on beşinde yapılan büyük törenden sonra Üsküdar'dan yola çıkarılan Sürre'nin takip ettiği güzergahtı. Osmanlı Devleti her yıl hacılar ile beraber, hac yolundaki fakir fukaraya, Mekke ve Medine'deki ihtiyaç sahiplerine ve bir şekilde orada yaşayan herkese dağıtılmak üzere paralar gönderirdi, gönderilen bu paraya sürre adı verilirdi. Sürre büyük bir törenle İstanbul yakasından Üsküdar'a gönderilir, burada yapılan hazırlık ve törenlerden sonra da yola çıkarılırdı. Bu yüzden Osmanlılar bu güzergaha büyük önem vermişlerdi. Törenden önce Sürre'yi götürecek kişiye, yani Sürre Emmini'ne Altunizade civarında bir konak tahsis edilir o da hazırlıklarını burada tamamladıktan sonra, Üsküdar Meydanı'nda yapılan törenler ve okunan dua ve ilahilerden sonra mahmel-i hümayün de denilen sürre ve hac kervanı yola çıkarılırdı. İkincisi, Ortakol dediğimiz Üsküdar-Bağdat hattıdır. Üsküdar-Bağdat hattı İzmit'e kadar Sağkoldan gittikten sonra buradan ayrılıyor, Bolu üzerinden Merzifon ve Amasya'ya oradan da Malatya, Diyarbakır ve Kerkük üzerinden Bağdat'a ulaşıyordu. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'teki ünlü Bağdat Seferi yaklaşık olarak bu güzergahtan yapılmıştı. Bu yüzden bu güzergahı minyatürle bize nakleden Matrakçı Nasuh'un çizimleri de Üsküdar'dan başlamaktadır. Osmanlılar zamanında Doğu'ya yapılacak seferler için padişahın otağı Üsküdar'da kurulur, ordu da genellikle Doğancılar Meydanı'nda toplanırdı. Aşında Milli Mücadeleye destek vermek üzere yapılan Doğancılar Mitingi'ni de bu geleneğin, yani doğuya sefer yapmadan önce Doğancılar'da toplanma geleneğinin bir devamı olarak yorumlamak mümkündür. Üsküdar'ı Anadolu'ya bağlayan üçüncü yol ise Solkol güzergahı idi. Bu da Merzifon'a kadar Ortakolu takip ettikten sonra, Ladik, Niksar ve Aşkale üzerinden Erzurum ve Tebrize ulaşan yoldu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Teşkilat-ı Mahsusanın İran ve Afganistan'a ulaşmak için kullandığı yollardan birisiydi. Aynı zamanda tebliğimize konu olan İranlıları da Üsküdar'a ulaştıran yol idi.
- 2 Karacaahmet Mezarlığı Türkiye'nin en büyük mezarlığıdır. Üsküdar'ın yüksek bir mevkiinde meyilli bir arazi üzerinde tesis edilmiştir. Etrafı Nuhkuyusu Caddesi, Tıbbiye Caddesi, İnadiye Mescidi Sokak, Büyük Selim Paşa Caddesi ve İnadiye Camii Sokağı ile çevrilmişti. Arazinin en alçak noktasını Seyyid Ahmed Deresi vadisi teşkil etmektedir. M. Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, II, 667.
- 3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Hariciye (İHR) 74/3603.
- 4 Aynı vesika.
- 5 Seyyid Ahmed'in Horasan erenlerinden olup 1371 yıllarında hayatta olduğu sanılan Karacaahmet Sultan ile 1337 yılında vefat eden Hacı Bektaş-ı Velinin muasırı olduğu ve kendisine Karacaahmet gibi bir makam ihdas edildiği rivayetleri vardır. M. Nermi Haskan, *a.g.e.*, I, 222.
- 6 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar*, İstanbul 1976, I, 172.
- 7 Bu konuda bilgilerine müracaat ettiğimiz Seyyid Ahmed Deresi Vakfı yetkilileri ve İran Kültür ateşesi, konuya sıcak ilgi göstermelerine rağmen tarafımıza herhangi yeterli bir bilgi veremediler.
- 8 İsimlerden anlaşıldığına göre, müracaat sahipleri, Tebriz, Hoy, Şiraz gibi İran eyaletlerinden gelmişlerdi. Bunların bir bölümünün Türk asıllı olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Dilekçede olup isimleri

mühür ve imzalarından okunabilen tüccarlar şunlardır: el-Hac Ali Asgar; el-Hac Ali Ekber, el-Hac Farah, Mihri Ali Asgar, Ağa Muhammed Ali, Kerbela-yı Rahim, Ali Rıza, El Hac...?, Mihri Abdullah, Ağa Muhammed Takıy, el-Hac Hüseyin, Mihri Gaffar, Mirza İbrahim, Abdullah el-Gaffar, Hasan, Muhammed Cafer, el-Hac Halil Hoy, Kasım Ebrurnî ?, Ağa Ali Eşref, Ağa Gammar (Hoy), Ağa Abbas, El Hac İsmail, el-Hac Haydar Ali, Ağa Yusuf, Mirza Muhammed el-Hac Ali Eşar, el-Hac... ?, ... Resul, el-Hac Rahim, Ağa Ali, Ağa Hakkı, el-Hac Ağa, el-Hac Muhammed Rıza, ... ? Muhammed Nebi Şirazi, el-Hac Rahim, Ağa... ?, Muhammed ...?, Muhammed Tahir... ?, Kazım...?, Ağa Ahmed el Hüseyin, el-Hac Ali Asgar, el-Hac Rahim...? Ağa Abdulazım Tebrizi, Ağa Abdülazım Tebrizî, el-Hac Muhammed Kazım, Mihfaklı ..?, Taki, Ağa Baba, Ağa Muhammed, Ali Rıza, Abdullah Hoyi, Kerim Ağa Gaffar Hoyi, Mirü'l-Hac .. Muhammed..?, Ağa Muhammed, Ağa Ali, Ağa Ali Hoy, el-Hac Hasan Ali Tebrizî, Kerbela-yı Abdullah, Seyyid İbrahim, Ağa Ebü'l Hüseyini, el-Hac Ali, Ağa Ali, el-Hac Ali, Ağa Muhammed Kulî, el-Hac Allah Kulî, Ağa İbrahim, Ahmed Ağa, el-Hac Hazır Yusuf, Ağa Mahbub, Ağa Hüseyin Rahmi Hoyi, Ağa Muhammed Ali,, el-Hac Hüseyin Kulî. BOA, İ. HR 104/5103.

- 9 BOA, İ. HR 104/5103.
- 10 Aynı vesika.
- 11 Kitabenin metni şöyledir. Sıdk ile Hakkın rızasında olup eyle niyaz/ secde et Allaha meydana gel mihrap budur/ Bâni-i gasilhane el-Hac Cüneyd Ali Tacir-i Hoy, 1271. İ. Hakkı Konyalı, *a.g.e.*, I, 171.
- 12 BOA, (İrade Hususi), İ. HUS. 109/1321 C.095.
- 13 BOA, ZB 336/71.
- 14 BOA, DH. İD. 123/20, Lef 2.
- 15 Aynı vesika, lef 4.
- 16 BOA, İ. DH 82523.
- 17 BOA, İ. DH 82396.
- 18 BOA, İ. DH. 86049.
- 19 BOA, İ. DH 86124
- 20 BOA, Y. MTV 45/7. (8 Ağustos 1306)
- 21 BOA, Y. PRK. ZB 5-108 (1308 M 10)
- 22 BOA, Y. PRK ZB 13/40.
- 23 C. Bildikten naklen, M. Nermi Haskan, *a.g.e.*, II, s. 222.
- 24 BOA, Y.A. HUS 469/51.
- 25 BOA, ZB 473/76; 283/134; ZB 338/78. 1909 yılındaki matemler sırasında İstanbul'dan takviye gönderilemeyeceği bildirilerek gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. (BOA, ZB 625/99)
- 26 Yazını tamamı için bak. M. Nermi Haskan, *a.g.e.*, II, 222-223.
- 27 C. Bildik, tören hazırlıklarını şu ifadeler ile anlatmaktadır: "Muharrem ayınlarına 40-50 kadar İranlı bil fiil kan akıtıcı olarak iştirak ederdi. Ayından bir gün evvel Çakmakçılar Yokuşu'ndaki Büyük Validehan'ına 15-20 bileyici gelir, akşama kadar bıçak, hançer bilerdi. Ayine iştirak edecekler bu bıçak ve hançerler ile kendilerini başlarından, yüzlerinden yaralar kan akıttırlardı. Bu arada bir demir sopa ucuna takılmış zincirli topuzlar ile da sırtlarına vururlardı. Ayin yapılırken siyah birer gömlek giyerler topuzlu zincirler ile kan akıtacaklar, bu gömleklerin arkalarını üçgen şeklinde açık bırakırlardı. Sağ ve sol omuzlarından aşırarak sırttaki açıklığa vuran zincir uçlarındaki topuzlar vücudun o kısmını zedeler ve oradan kan çıkmağa başlardı". M. N. Haskan, *a.g.e.*, II, 222.
- 28 A. Ragıb Akyavaş, *Asitane I*, Ankara 2004, s. 81.

Üsküdar Yeni Valide Camii Haziresi Mezartaşları

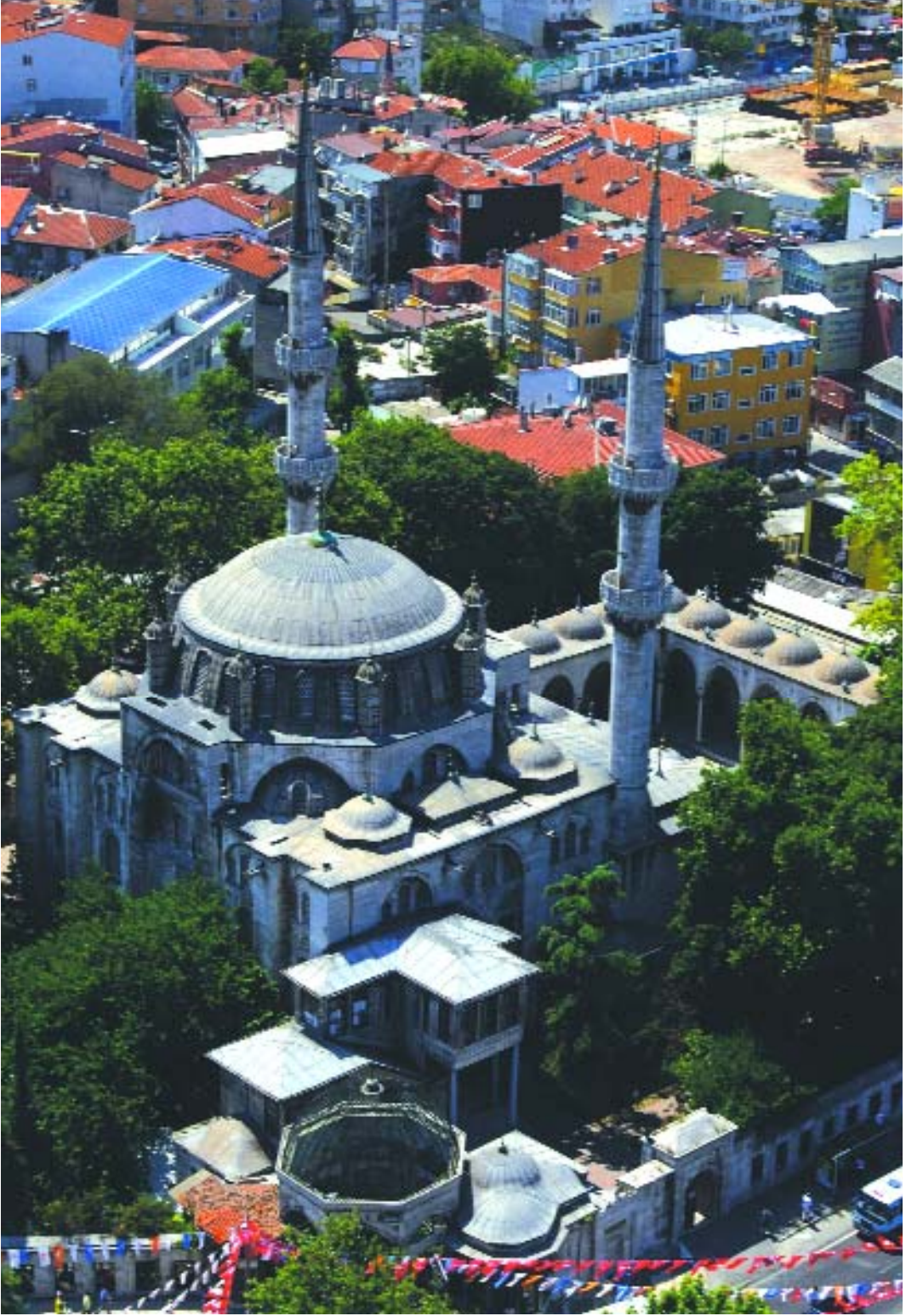
Y R D . D O Ğ . D R . S A D İ S . K U C U R

Marmara Üniversitesi

Yeni Valide Camii Üsküdar'a deniz yoluyla gelenleri zarif mimarileri ve ezan sesleriyle karşılayan Üsküdar Meydanının iki büyük camiinden biridir. Bugün meydanın sağında biraz içeride bulunan cami, hünkâr mahfili, çeşme, sebil, muvakkithane, mektep, imaret, şadırvan, havuz, su deposu, çarşı, bedesten ve meşruta evlerinden oluşan külliyeinin merkezindedir. Kitabesinden anlaşıldığına göre cami 1120-1122 (1708-1710) yılları arasında Sultan IV. Mehmed'in (1648-1687) eşi ve Sultan III. Ahmed (1703-1730) ile II. Mustafa'nın (1695-1703) annesi Râbia Gülnûş Emetullah Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır. Mimarı Lâle Devrinin baş mimarı Kayserili Mehmed Ağa'dır. Oğlu II. Mustafa'nın tahta çıktığı 1106 (1695) yılında valide sultan olan bânî 1127 (1715)'de vefat etmiş ve bu camideki açık türbesine defnedilmiştir.¹

Geleneğin bir devamı olarak burada da caminin ön tarafında ve caddeye cephe-
li açık türbe ile birlikte içerisinde 64 mezar bulunan bir hazîre bulunmaktadır. Türbe sekizgen olup mermer sütunların arası pirinç şebekelerle kapatılmış, üstü ise telle örtülmüştür. Kubbenin iç eteklerinde celî sülüs hat ile besmele âyeti ve Âyetü'l-Kürsî yazılmıştır. Hattatı caminin de celî yazılarını yazan Bursalı Hezârfen Mehmed Efendi'dir. Cami avlusundan sebilin arkasındaki pirinç şebeke bir kapıdan girilen türbede, valide sultanın büyük ebatta süslü ve görkemli baş ve ayak taşı, ama toprak mezarıyla karşılaşılır. Baş taşıdaki kitabe kısmı hariç iki taşın süslemeleri hemen hemen aynıdır. Baş taşının iç, ayak taşının dış yüzünde alınlıkta genellikle istiridye kabuğuna benzetilen, ancak daha ziyade tavuskuşu kuyruğu olduğu anlaşılan figürün bir örneği bulunmaktadır. Üst kısım bulut, mukarnas, münhani ve rûmîlerle, kenarlar ise suyolları ile süslenmiştir. Ayak taşında kitabe yerine vazo içinde gül, lâle, zerrin ve karafilli büyük bir buket yerleştirilmiştir. Taşların arka yüzlerinde ise servi motifi bulunmaktadır. Kitabenin metni ise bu tarihlerde örneği az bulunan bir uygulama ile Arapça

Yeni Valide Camii'nin
havadan görünümü

yazılmıştır. Doğru bir Arapça ile yazılan 11 satırlık kitabede “seyyidetü’l-muhadderât sâhibetü’l-hayrât ve’l-hasenât maşriku şemsi’s-saltanatı’z-zâhire matla’u fecri’l-bâhire” sıfatlarıyla anılan valide sultanın adı zikredilmez, zamanın sultanı (III.) Ahmed Han Gazî’nin annesi olduğu vurgulanır. Ayrıca onun ölüm vaktinin gazilerin savaşlarda Allah’ın nimetine kavuştukları bir zamana rastladığı için ruhunu onların şerefine armağan ettiğine işaret edilmektedir. Vefat tarihi 7 Zilka‘de 1127 (4 Kasım 1715)’dir. Valide Sultanın türbesinin üzerinin açık ve mezarının toprak olması, ayrıca mezartaşında adının zikredilmemiş olması dikkat çekicidir. Hatta yalnız mezartaşında değil, yaptırdığı bütün hayır eserlerinin kitabelerinde de ısrarla adının zikredilmediği görülmektedir. Aşağıda üzerinde duracağımız üzere bu özellikler onun inanç dünyasını tanımamız için ipuçları olabilir.

Hazîreye ise türbenin bitişiğindeki muvakkıthanenin içerisinden geçilerek girilmektedir. Hazîre caminin ön bahçesinin yola bakan doğu cephesi ile batı tarafına giden ara yola bakan güney cephesinin sol yarısına yayılmış durumdadır. Ortada sonradan yapılmış bir havuz bulunmakta, havuzun batısının büyük kısmı boş durumdadır. Avlu duvarları ile çevrili olmasına rağmen, iyi niyetli ama bilgisizce müdahaleler sonucunda, hazîrenin maalesef orijinal halini muhafaza edemediği görülmektedir. Taşların 1/3’ünden fazlası kabirle ilişkisi olmadan rastgele toprağa, hatta pehlebeler dikilmiş durumdadır, bunların çoğunun ayak taşı yoktur veya yerinde değildir, baş taşı ile ayak taşı uyumsuzdur. Valide Sultanınkinden sonra hazîredeki en eski taş olduğunu tespit ettiğimiz nu. 2, nu. 16’nın ayak taşı yerinde dikilidir. Tarihi dışında metni okunamayan nu. 2’nin, nu. 16 ile ilişkisi tespit edilemediğinden çoklu defin olup olmadığını bilemiyoruz. Ancak iki çocuğa ait 1269 tarihli nu. 43 ile 44’ün aynı kabire defnedilmiş olduğu açıktır. 64 mezardan 23’ü (2’si çocuk) kadın ve 33’ü (4’ü çocuk) erkeklere aittir; 8’inin ise cinsiyeti bilinmemektedir.

Hazîreye yapılan definlerin ilki tabiatıyla Valide Sultanınkindir (1127/1715). Definlerin %54.7’si (35 adet) XVIII. Yüzyılda yapılmıştır. Bunların önemli bir kısmı Valide Sultanın saray hizmetlileridir. %20.3’ü (13 adet) XIX. Yüzyılda, %6’sı (4 adet) 1901-1916 yılları arasında defnedilmiştir. %19’unun (12 adet) ise tarihi belli değildir. Hazîreye en çok defin XVIII. Yüzyılda yapıldığı, daha sonraları giderek azaldığı görülmektedir.

Definlerin Yıllara Göre Dağılımı

1127	■
1128	
1129	
1130	
1131	■
1132	
1133	
1134	
1135	■
1136	
1137	
1138	
1139	
1140	
1141	■
1142	
1145	
1144	
1145	■
1146	
1147	
1148	
1149	
1150	■
1151	■
1152	
1153	■
1154	
1155	
1156	
1157	
1158	
1159	
1160	
1161	■
1162	■
1163	
1164	■
1165	
1166	
1167	■
1168	
1169	
1170	■
1171	■
1172	
1173	
1174	■
1175	■
1176	■
1177	
1178	
1179	
1180	■
1181	
1182	■
1183	
1184	■
1185	■
1186	■
1187	
1188	
1189	
1190	
1191	
1192	■
1193	■
1194	
1195	
1196	

1232	1197
1233	1198
1234	1195
1235	1194
1236	1195
1237	1196
1238	1197
1239	1198
1240	1199
1241	1200
1242	1201
1243	1202
1244	1203
1245	1204
1246	1205
1247	1206
1248	1207
1249	1208
1250	1209
1251	1210
1252	1211
1253	1212
1254	1213
1255	1214
1256	1215
1257	1216
1258	1217
1259	1218
1260	1219
1261	1220
1262	1221
1263	1222
1264	1223
1265	1224
1266	1225

1267	
1268	
1269	
1270	
1271	
1272	
1273	
1274	
1275	
1276	
1277	
1278	
1279	
1280	
1281	
1282	
1283	
1284	
1285	
1286	
1287	
1288	
1289	
1290	
1291	
1292	
1293	
1294	
1295	
1296	
1297	
1298	
1299	
1300	
1301	

1302	
1303	
1304	
1305	
1306	
1307	
1308	
1309	
1310	
1311	
1312	
1313	
1314	
1315	
1316	
1317	
1318	
1319	
1320	
1321	
1322	
1323	
1324	
1325	
1326	
1327	
1328	
1329	
1330	
1331	
1332	
1333	
1916	
?	

Hazîredeki mezar tiplerinin çoğunluğunu pehleli (28 adet) ile bağımsız toprak (21 adet) mezarlar oluşturmaktadır. Son devirde batı etkisiyle daha çok varlıklı devlet ricali arasında yaygınlaşan tekne (5 adet) ve masa (2 adet) lâhit örnekleri ise daha azdır. Nitekim bunlardan 3'ü XIX. Yüzyılın sonlarında vefat eden 3 paşaya aittir.

Mezar Tiplerinin Dağılımı

Adet	Cinsi	Mezar nu.
1	Açık türbe ve toprak mezar	1
5	Tekne lâhit	6, 15, 18, 46, 57
2	Masa lâhit	45, 47
28	Pehleli	2, 16, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 49, 54, 55, 58, 61, 62, 63, 64
2	Çerçeveli	50, 52
21	Toprak (bağımsız)	3, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 17, 19, 20, 26, 29, 33, 38, 51, 53, 56, 59
4	Toprak	10, 21, 37, 48

64 mezardan 56'sının mezartaşı kitabeleri mevcuttur. 1'inin (nu. 57) kırık, 2'sinin (nu. 58, 59) aslında ayak taşı olduğu halde sonradan başa dikildiği için kitabeler ve 5'inin (nu. 60-64) ise şahidelerinin mevcut olmadığı görülmektedir. Baş mezartaşlarının (şâhidelerin) %41.7'si (25 adet) başlıklı, %53.3'ü (32 adet) ise başlıksızdır. 25 başlıklı mezartaşından 4'ü kadınlara aittir. En eski başlık tipi nu. 55'in kendisine ait olmayan ve sonradan betonla tutturul-

Yeni Valide Camii Haziresi'nin yoldan görünümü

muş başlıkta görülmektedir. Herhalde oraya buraya atıldığı veya yuvarlandığı için dış hatları aşınmış bu başlık tipine veya benzer örneklerine XVI. Yüzyılın başlarından itibaren rastlanır.² Bu tipte ince uzun dilimli bir kavuğun etrafını kuşatan içi doldurulmuş yuvarlak kısmın üzerinde iri ve kalın dilimli bir destar (sarı) bulunmaktadır. Bu başlık tarih satırı betona gömüldüğü için okunamayan geç döneme ait bir mezartaşının başındadır. Dolayısıyla kime ait olduğunu ve tarihini bilemiyoruz.

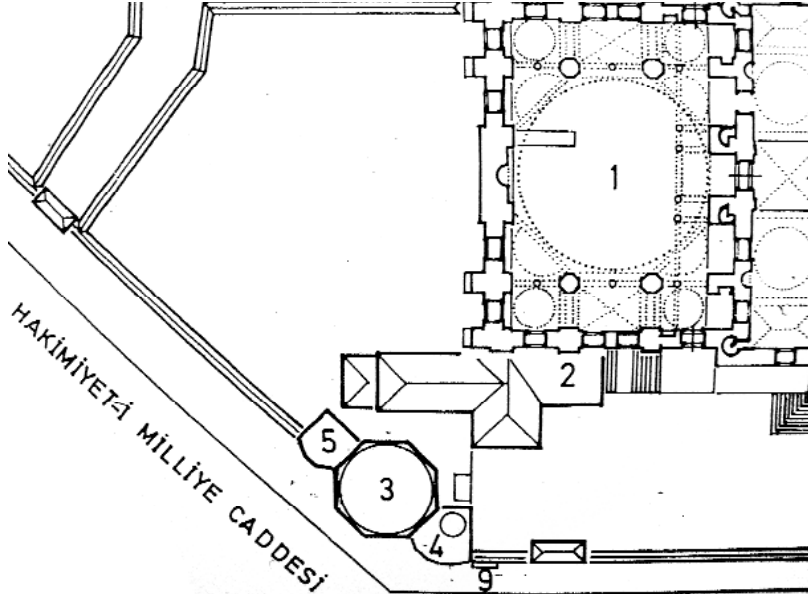
25 baş mezartaşının 9'u İstanbul hazirelerinde en çok rastlanan kâtibî kavuk tipindedir. Bunlar kavuğun dikey, baklava veya benzeri dilimli oluşuna, destarın bağlanmış şekline ve çiçekli olup olmadığına göre alt tiplere ayrılmaktadır. Buradaki örnekler 1164-1242 (1750-1827) yılları arasındadır. Kâtibî başlıklar genellikle alt ve orta kademedeki devlet memurlarına aittir. Ancak nu. 27 ve 35'te olduğu gibi bazı çocuk mezartaşlarında babalarının mesleğine göre seçilen başlıklara da rastlanır.

Horasanî, kalensüve (klensöviye-i tavîl), kafes destarlı kubbeli tac veya âmedî³ gibi isimler verilen başlık tipinden ise 2 tane (nu. 16, 23) bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1757-8 tarihli Rikâb-ı Hümâyûnda tezkire-i evvel, diğeri 1772-3 tarihli olup maliye tezkirecisi ve bina emînine aittir. Genellikle küçük ve orta dereceli ulemâ veya tarikat ehlinin kullandığı dilimli yassı kavuk üzerine şeritli yassı destarlı başlıktan 1192 (1778) tarihli 1 örnek (nu. 25) bulunmaktadır ve bir hat-tâtın oğlu mollaya aittir.

	Tip	Cephe	Tarih	Cins.	Nu.	Adet
Başlıklı	kâtibi kavuk dikey dilimli destarlı	düz	1200,1235,1242	E	27,39,41,	3
	“ “ “ taşkın	düz	1167	E	14	1
	“ “ “ çiçekli	düz	1174,1209,?	E	17,35,53	3
	“ baklava dil. “ taşkın	düz	1164	E	13	1
	“ “ “ çiçekli	düz	1193	E	26	1
	Horasanî kav. kafesî dest.	düz	1171,1186	E	16,23	2
	dilimli yassı kavuk şeritli yassı destarlı	düz	1192	E	25	1
	kavuklu destarlı	düz	?	E	55	1
	Hamidiye fesli	düz	1312,1315,1319, (1321),1328	E	45,46,49,(50), 51	4 (+1)
	Mevlevî sikkeli	düz	1269,?	E	43,56	2
	-(kitabe başında Nakşî sikkesi)	düz	1328	E	(51)	(1)
	güneş / çiçek başı figürlü	düz	1269	E	44	1
	yassı takkeli	düz	1185	K	22	1
	“ gerdanlıklı	düz	1175,1205	K	18,32	2
	çiçek buketli	düz	1318	K	48	1
? (yerinde yok)	düz	1206	E	33	1	
Başlıksız	Hamzavî	düz	1135,1145,1150, 1162	E	3,5,7,9,11	5
	“ “	düz	1161	K	10	1
	taçlı mukarnaslı tavuskuşu kuyr.	düz	1127,1182	K	1,20	2
	üç dilimli tavuskuşu kuyr.	düz	1141,1145,1151,?	K	4,6,8,57	4
	beşgen	düz	1164,1184,1201, 1201,1234		12,21,29,30, 38	5
	“ üst kenarları düzensiz	düz	1201,1203,1207,1219, 1232,1237	K	28,31,34,36, 37,40	6
	silme kemer	düz	?,1176	?,K	2,19	2
	sütun	simindir	1192,1318,1321	E	24,47,50	3
	düzensiz dikdörtgen prizma tavuskuşu kuyr.	düz	1170	E	15	1
	kemerli	düz	1243	K	42	1
	köşeleri silme enine geniş (latin harfli, yenilenmiş)	düz	1916	E	52	1
	dar, uzun ve enine geniş (ayak taşı!)	düz	-	-	58	1
	sıradışı, kitablesiz, mihrap oymalı	düz	-	-	59	1
	? (Baş tarafı kırık!)	düz	? (Betona gömülü!)	E	54	1
.	-	düz	-	-	60,61,61,63,64	5

Baş Taşlarının Tasnifi

ÜSKÜDAR YENİ VALİDE CAMİİ HAZİRESİ
MEZARTAŞLARI

Yeni Valide Camii Haziresi'ni gösteren bir plan

Biri valide sultanın baş ve ayak taşında, diğeri 1182 (1768-9) tarihli nu. 20'de olmak üzere iki klasik tarzda taçlı, mukarnaslı ve tavuskuşu kuyruğu figürlü mezar taşı mevcuttur. Yukarıda tanıttığımız valide sultanın mezar taşına nispetle nu. 20 normal ebattadır; ancak o da güzel bir örnektir. Yine tavuskuşu kuyruğu figürü bulunan ancak tepesinin dış hatları üç dilimli tarihi bilinmeyen 1'i hariç XVIII. Yüzyılın ilk yarısına ait 4 mezar taşı (nr. 4, 6, 8, 57) bulunmaktadır.

Baş mezar taşlarından 5'i 1164-1234 (1750-1819) tarihli düz kenarlı beşgen, 6'sı ise 1201-1237 (1786/7-1822) tarihli süslemenin aldığı şekle göre üst kenarları düzensiz beşgen tipindedir. Nr. 34'ün baş mezar taşı 2.66 m. ile hazirenin en yüksek mezar taşıdır. Bunlardan başka 2 silme kemerli, 3 silindirik sütunlu mezar taşı bulunmaktadır. Bunlardan başka baş ve ayak taşı aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen prizma şeklinde ve tavuskuşu kuyruğu figürlü az rastlanılan 1170 (1756-7) tarihli bir mezar taşı örneği vardır.

1312-1328 (1894/5-1910) yıllarına ait 4 mezar taşında (nu. 45, 46, 49 ve 51), 1321 (1903) tarihli 1 taşta (nu. 50) ise başlık olarak değil, kitabe kısmının başında kabartma olarak Hamidiye fes bulunmaktadır. Bunlar vali, paşa, ferik (general), miralay (albay) gibi mülkî ve askerî ricalere aittir. Nakşî sikkesi kabartması bulunduğu için ehl-i tarîk olduğu anlaşılan nu. 51'de ise meslek belirtilmemiştir. Ebadi küçük olan bu şahide muhtemelen çocuk veya genç yaşta ölen birisine aittir. Erkek çocuk mezar taşı olan 1269 (1852-3) tarihli nu. 44'te ise daha çok kadın mezar taşlarında görülen güneş veya bir çiçek başı figürü bulunmaktadır.

Bunlardan başka 2'si gerdanıklı 3 yassı takkeli (nu. 18, 22, 32) ve ayak taşında da aynısı bulunan çiçek buketli mezar taşı (nu. 48) ise kadınlara aittir. Nu. 18 ile 32'nin boyun kısmı uzun olup gerdanıklı (kolye) takılıdır, nu. 18'in başlığının bir kısmı kırıktır. Nu. 22 ise kolyesizdir.

Hazirede 34 ayak taşı mevcuttur. Ancak bunların önemli bir kısmının asıl yerlerinde bulunmadığı ve gelişigüzel yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bazıları baştaşları ile de uyumlu değildir. En yaygın örnek beşgen ve düz cepheli taşlardan 7, motiflerin hatlarından dolayı üst kenarları düzensiz beşgen ve düz cepheli ise 3 adet mevcuttur. Bunların çoğunda süsleme bulunmaktadır. Diğer yaygın tip örnekleri ise 5 silindirik sütun, 3 sekizgen ayak taşıdır. Ayrıca panolu, tepelikli, çiçek buketli, Hamzavî, üç dilimli, altıgen sütun gibi muhtelif örneklerle birer ikişer rastlanmaktadır.

Mezartaşlarındaki kitabe metinleri, ilave olarak ayak taşında kitabe bulunan nu. 6 ile sandukasının kible, yani yan ara yola bakan cephesinde bir kıt'a şiir ile tarih bulunan nu. 47 de dahil olmak üzere baş taşlarında yer almaktadır. Arapça yazılan valide sultanın dışındaki mezartaşlarının tamamı Türkçe yazılmıştır. Kullanılan hat çeşidi genellikle celî sülüstür (42 adet). Onun 1/5'i oranında (8 adet) ise celî ta'lik tercih edilmiştir. Bunlardan başka 3 sülüs ve 1'er de ta'lik, reyhanî ve latin harfli kitabe bulunmaktadır. Kitabe metinlerinin büyük çoğunluğu (37 adet) mensur, 12'si manzum, 6'sı ise mensur ve manzum birlikte kullanılmıştır. Az da olsa imlâ veya gramer hatalarına rastlanmaktadır. Meselâ nu. 3 ve 7'de sıfatlar isimlerle erlik ve dişilik bakımından uyumsuzdur. Kezâ nu. 4'de "hazînedâr" ve "Cemaziyyülâhîr", nu. 41'de "kudemâ" kelimeleri yanlış yazılmıştır.

Manzum metinlerde aşağıdaki vezinler kullanılmıştır. Nu. 20, 21 ve 45'te metnin vezin uyumsuzluğu vardır.

Mefâilün mefâilün feülün	(nu. 5, 18, 21, 23)
Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün	(nu. 6, 8, 12,13, 20)
Mefâilün feilâtün feilâtün feilün	(nu. 15)
Fâilâtün feilâtün feilâtün feilün	(nu. 37)
Fâilâtün fâilâtün fâilün	(nu. 38)
Fâilâtün fâilâtün feilün	(nu. 39)
Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün	(nu. 44)
Fâilâtün fâilâtün fâilâtün feilün	(nu. 45)
Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün	(nu. 46, 54)
Fâilâtün feilâtün feilün	(nu. 47)

Mezartaşlarındaki metinlerin özelliklerini tanımak için öğeleri şu şekilde tasnif etmek mümkündür: Allah'a övgü, yakınma, kimlik, unvan, dua, dua talebi ve tarih. Kullanılan Allah'a övgü ibareleri şunlardır:

Hüve'l-Bâkî	13
Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî	11
Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî	6
Kelime-i tevhîd	3

Yakınma ifadesi olarak "Âh!" (nu. 8), "Yâ Hû!" (nu. 43, 51) gibi ibarelerden başka;

Gitdi hayfâ bezm-i fânîden Hadîce nâgehân
Eyledi 'ukbâya rihlet ol hazîn [ü] nâ-murâd (nu. 12)
Ey dirîgâ gitdi elden nâzlı kızım âh âh

*Firkat odıyla ciğerim süz oldu âh âh
Bu fenâda gülmeyüp zâr idi cümle işleri
Dilerim ‘ukbâda ola hûr(i)ler yoldaşları
(...)* (nu. 20)

*Fenâdan eyledi ukbâya rihlet
Makâmın eyleye Hak bâğ-ı cennet
Dahî soru-suâlin ide âsân
Cenâb-ı Hazret-i Hakk ide rahmet* (nu.23)

*Bulmayup derdine şifâ bu civân
Gençliğine doymayup gitdi hemân* (nu. 39)

*Gülistân-ı visâle gitdi ol tıfl-ı nesîb ammâ
Fîrâkıyle ne çâre vâlîdeyni nâ şekîb oldu* (nu. 44)

veya

*Bî-‘adîmi’l-misl-i mahmûdü’l-hısâl idi o kim
Firkatiyle halk-ı ‘âlem oldu mecrûhü’l-fuâd
Her gelen bezm-i cihâna ke’s-i mevti nûş ider
Böyledir takdîr-i Hakk dünyâyâ olmaz i’timâd
Göçdi bu cîsr[-]i güzergâh-ı fenâdan ‘âkıbet
Terk idüp etbâ’ ahbâbın hazîn nâ-murâd* (nu. 54)

gibi şiirle dile getirilen serzenişlere, üzüntünün, ölüm karşısındaki çaresizliğin ve tevekkülün ifadelerine de rastlanmaktadır.

Ölüye mecazen dua niteliğinde erkek için “merhûm ve mağfûr” veya sadece “merhûm”, kadın için de bu ibarelerin müenneslerinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

Erkek

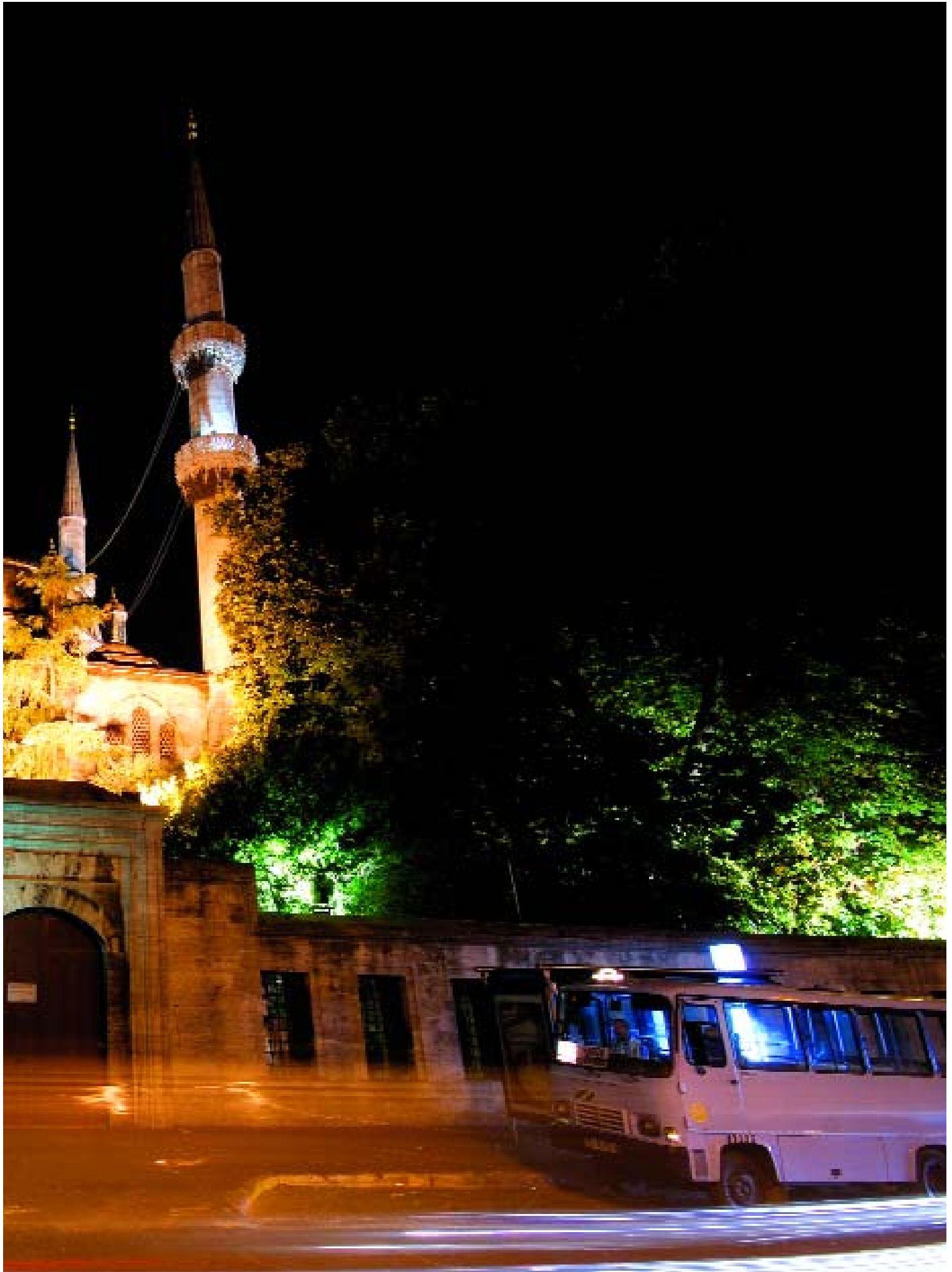
Merhûm	7
Merhûm ve mağfûr	9
Merhûm ve mağfûr-ün-leh	3
Merhûm ve mağfûr ilâ rahmeti Rabbihi’l-Ğafûr	1
El-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi’l-Ğafûr	4

Kadın

Merhûme	4
Merhûme ve mağfûre	4
Merhûme ve mağfûr-ün-lehâ	5
Merhûme ve mağfûr[e] ilâ rahmeti Rabbihi’l-Ğafûr	1
Merhûme-i mağfîret-nişân aleyhi’r-Rahmeti ve’l-Ğufrân	1

Hazîredeki mezartaşı metinlerinde tespit ettiğimiz lâkabların ölünün seyyidliği- ni, hacılığını, hangi aileden veya nereli olduğunu ifade eden, ya da vaktiyle mes- lek ünvanı olup zamanla lâkaba dönüşen sıfatlar olduğunu tespit etmekteyiz.

El-Hâc / Hacı (1)	6	Ahsenî	1
Hâce	1	Ahsenî Ef.zâde	1
Es-Seyyid / Seyyid (1)	5	Hatunoğlu	1
Hâfız	1	Üsküdarî	1
Saraylı	1	Şileli	1
Küçük	1	Erzurumî	1
Destârî	1	Kayseriyyeli	1
Hazînedâr (Haznâdir!)	1		

Erkekler için kullanılan beğ, efendi, ağa, kadınlar için hanım, hatun, kadın gibi genel ünvanların yanısıra, sarayda, merkezde, vilâyetlerde veya orduda yaptıkları görevleri ifade eden idarî, askerî ünvanlar aşağıda görülmektedir. İlmiye mensuplarının kullandığı monla (molla) ile tarikat ehlinin kullandığı dede (Mevlevî) ünvanına da rastlanmaktadır.

Erkek		Kadın	
Beğ	5	Hanım	12
Biğ efendi	1	Hatun	2
Efendi	7	Kadın	5
Ağa	6	Çerâğ	2
Musahib-i şehriyârî lala	1	Kethudâ-yı harem-i humâyûn	1
Kethudâ	1	Haznâdar(!)	1
Hazînedâr-ı cihandârî	1		
Hazînedâr ağa-yı şehriyârî	1		
Hazînedâr-ı hazret-i şehriyârî	1		
Valide Sultan baş ağa odası lalası	1		
Monla	1		
Dede	1		
Reîsülküttâb-ı rikâb-ı hümâyûn	1		
Tezkire-i evvel	1		
Maliye tezkirecisi ve bina emîni	1		
Gümrük-i âsitâne vazife baş kâtibi	1		
Vali	3		
Kaimmakam divitdârı	1		
Teftiş-i umûmî-i askerî			
komisyon-i âlisi reis-i sânisî	1		
Serasker	1		
Kolordu-yı hümâyûn kumandanı	1		
Üsküdar ciheti kumandanı	1		
Paşa	7		
Miralay	1		
Ferîk	3		
Gazi	1		

Baş mezartaşlarının büyük çoğunluğunda bulunan dua talebi ile ilgili ibareler

kullanılış yoğunluğuna göre aşağıda sıralanmıştır:

Rûhıçün el-Fâtiha	12
Rûhına Fâtiha	9
Rûhıçün Fâtiha	7
Rûhına el-Fâtiha	6
El-Fâtiha	5
Rûhına rızâen li-llâhi'l-Fâtiha	2
Rûh-ı pâkine el-Fâtiha	1
Rûh-ı şerîfleri için li-llâhi'l-Fâtiha	1
Rûhıçün vesâir ehl-i iman rûhıçün el-Fâtiha	1
Rûhına Allahu Teâlâ rızasıçün el-Fâtiha	1
Fâtiha okıyalar rahmeten li'l-âlemîn, el-Fâtiha	1

Ziyaretçiden bu isteklerini beyitlerle dile getirenler de vardır:

Rukıyye bîcârenin kabrin ziyâret eyleyen
Rûhını şâd itmek istersen oku Ümmü'l-Kitâb (Nu. 6)

Alâmetden murâd hemân bir duadır (Nu. 21)

Bugün bana ise yarın sanadır

Ayrıca manzum veya mensur ifade edilen dualar mevcuttur:

Allah ondan razı olarak ve kendisi de razı olarak ona cennet köşkleri hazırlasın.

Allah onun kabrini nurlandırsın ve en yüce makamlara eriştirsın. (Arapça)

(Nu. 1)

Refîk ide anı Fârûk'a Mevlâ
Şefî' ola Rasûlün Çâr-yârı (Nu. 5)

Rûhını şâd eyleyüp kabrini pür-nûr ide Hakk
İde lûtf ü merhametle ana her lâhza nigâh (Nu. 8)

Hemân ola hûrîlerle hemdem
Erişe rahmet-i Rahmân demâdem (Nu. 18)

Durağı ola cennet fî makam âmîn (Nu. 9)
Cilvegâhı cennet ü didâr ola yevmü't-tenâd (Nu. 12)
Sahn-ı firdevsiyle ikrâm eyleye Rabbü'l-'ibâd (Nu. 12)

Fenâdan eyledi ukbâya rihlet
Makâmın eyleye Hak bâğ-ı cennet
Dahî soru-suâlin ide âsân
Cenâb-ı Hazret-i Hakk ide rahmet (Nu. 23)

Rahmetu'llahi aleyh nevvara'llahu serâh (Arapça) (Nu. 46)

Ola zîr Livâ-i Ahmed'de

Rahmet itsün Hüdâ-yı 'azz ü cell

(Nu. 47)

Mezartaşlarında ölüm tarihleri çok farklı tiplerde yer almaktadır. En yaygın olanları şunlardır:

sene + rakam ile yıl	(29 adet)
<i>fî</i> + gün + kısaltılmış ay adı + rakam ile yıl	(8 adet)
<i>fî</i> + kısaltılmış ay adı + sene + rakam ile yıl	(3 adet)
gün + kısaltılmış ay adı + sene + rakam ile yıl	(2 adet)

Nadiren de olsa doğum tarihleri verilen mezartaşlarına rastlanır. Burada Ahmed Hıfzı Paşa (Nu. 47) ile Hatunoğlu Yusuf Ziya Paşanın (Nu. 52, Latin harfli yenilenmiş) doğum tarihleri verilmiştir.

Bazı mezartaşlarında ise ebced hesabı ile tarih düşürülmüştür.

"Sahn-ı firdevsiyle ikrâm eyleye Rabbü'l-'ibâd" (Nu. 12, harf-i menkut (noktalı) ile)

"Ferâdis içre hümâ-gû ola hûrî haremî" (Nu. 15)

"Sevdiğim bir zât idi Muhtar târihin didim

Kıldı İsmail Paşa cennet-i 'adnı penâh" (Nu. 46, Muhtar mahlaslı)

"Dest-i sâkî-i dehrden Mekkî

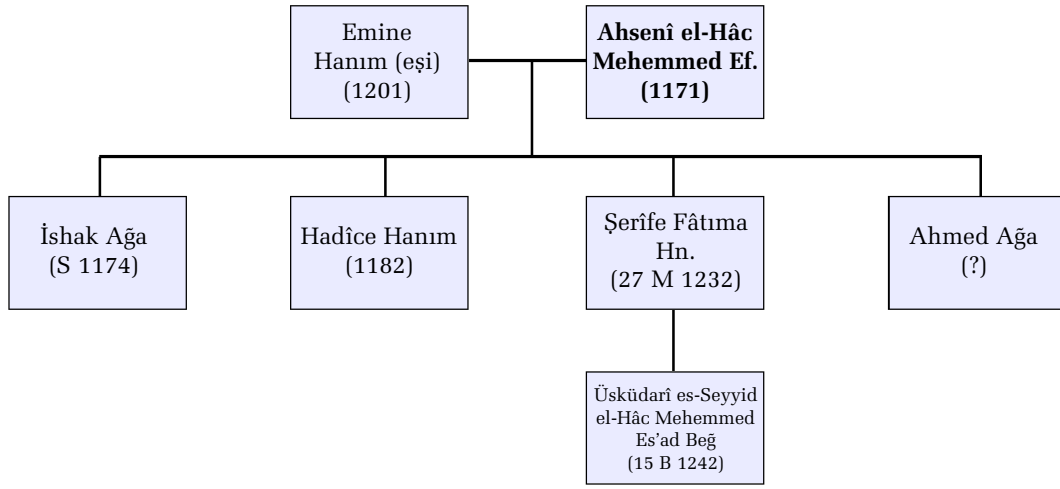
Hıfzı Paşa'ya geldi câm-ı ecel" (Nu. 47, Mekkî mahlaslı)

1135-1162 (1723-1748/9) yılları arasında ölen 1'i kadın 6 şahsın mezartaşlarının Hamzavî tipinde olması dikkati çekmektedir. Hayatta iken devletin tarassutu nedeniyle Melâmî-Hamzavî olduklarını gizleyen şahısların bu tasavvufî akıma mensup oldukları ancak mezartaşlarından anlaşılabilmekteydi. Başsız ayaksız (bî ser ü pâ) denen bu mezartaşları, onların dünya ve ahireti terkettiklerini, Hakka tamamiyle teslim olup varlıklarından geçtiklerini ifade etmekteydi.⁴ Lâle Devri olarak bilinen Sultan III. Ahmed dönemi, Melâmî tasavvuf cereyanının üst mevkilerdeki saray mensupları ve bürokrat devlet adamları arasında çok yaygın olduğu bir dönemdir. XVIII. Yüzyılın başlarında Şeyhülislâm Paşmakçızade Ali Efendi'den sonra Sultan III. Ahmed'in damadı Sadrazam Şehid Ali Paşa'nın Melâmî kutbu olması, Melâmîlerin bu devirde dünyevî iktidara hakim oluşlarının boyutunu gayet güzel göstermektedir. Hatta Ali Paşa 1715'te Petervaradin'de şehit olması üzerine dul eşi Fatıma Sultan devrin meşhur veziri Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ile evlendirildi. İşte Gülnûş Emetullah böyle bir zamanda valide sultan idi. Kendisinin Melâmî olduğuna dair bir kayıt bilmiyor isek de, burada medfun bulunan yakın hizmetkârlarından 6'sının Melâmî/Hamzavî olması ve buna ilâve olarak yukarıda zikrettiğimiz hususların, yani türbesinin açık, mezarının toprak ve yaptırdığı hayır eserlerindeki kitabelerde ısrarla adının yer almaması, bu tasavvufî cereyanın çizgisine uygun düşmektedir. Bu nedenlerle Valide Sultanın da Melâmî olduğunu söylemek yanlış olmaz kanaatindeyiz.

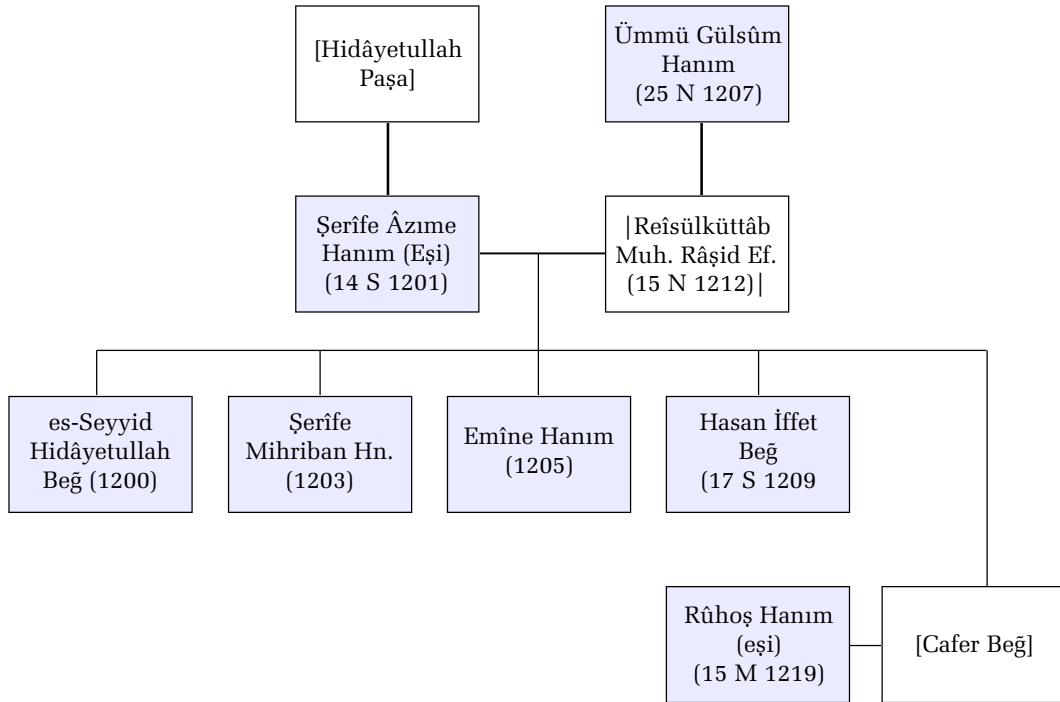
Hazîrede iki önemli şahsiyetin ailesine ait toplam 14 mezartaşı bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1171 (1757-8)'de vefat eden Rikâb-ı Hümâyûnda Tezkire-i Evvel

Ahsenî el-Hâc Mehemed Efendidir. Bu zâtın kendisi ile eşi, 2 oğlu, 2 kızı ve kızından 1 erkek torunu burada medfundur. Diğer aile ise kendi kabri Bayezid Camii haziresinde bulunan Reîsülküttâb Muhammed Râşid Efendiye aittir. Bu zat 3 defa reîsülküttâblığa getirilmiş, Nizâm-ı Cedîd ıslahatlarının kilit adamı olmuş ve Türk diplomasisinin modernleşmesine önemli katkılar yapmıştır.⁵ Râşid Efendinin annesi, eşi, 3'ü çocukken ölen 2 oğlu ve 2 kızı ile diğer bir oğlundan 1 kız torunu buraya defnedilmiştir.

Rikâb-ı Hümâyûnda Tazkire-i Evvel Ahseni el-Hâc Mehemed Efendi ve Ailesine Ait Mezartaşları

Reisülküttâb Muhammed Râşid Efendinin Ailesine Ait Mezartaşları

Haziredeki Mezartaşlarının Kronolojik Listesi

Kimliği	Mesleği / Görevi	C.	Vefat Tarihi (Hic./Mil.)	
1 Ümmü's-Sultan Ahmed Han [Gülnüş Emetullah Sultan] (açık türbede)		K	7 Za 1127	1715
2 (Okunamıyor!)		K?	1131	1718-9
3 Mehmed Paşa, el-Hâc	Kethudâ-yı sâhibetü'l-hayrât	E	C 1135	1723
4 Bahdyâr Haznâdar (?) Kadın	Fatma Sultan Çerağı	K	1141	1729
5 Ömer	Hazînedâr Ağa-yı şehriyârî	E	15 Ra1145	1732
6 Rukıyye Ht., Ümmü Selîme Sultan validesi	Hazînedâr	K	1145	1732-3
7 Ali Ağa	Vâlide Sultan Hz.lerinin Baş Ağası ve Lelası	E	1150	1737-8
8 Âyişe Kadın	Eski Sarayın Kethuda Kadını	K	1151	1738-9
9 Küçük Yusuf Ağa	Vekîl Abdullah Ağa Çerağı Musâhib-i Şehriyârî Lala	E	1153	1740-1
10 Âyişe Kadın	-	K	1161	1748
11 Reyhan Mehmed Ağa	Harem-i Hümâyûn ağalarından	E	1162	1748-9
12 Hadice	(Taundan şehid)	K	1164	1750-1
13 Ahmed Sâlim	"Şehid"	E	1164	1750-1
14 Muhammed Biğ Ef., Sâb. İstanbul Kadısı İbrahim Ef.-zâde	-	E	1167	1753-4
15 Süleyman Ağa	Hazînedâr-ı Cihandârî	E	1170	1756-7
16 Ahsenî el-Hac Mehmed Ef.	Sâb. Rikâb-ı Hümâyûnda	E	1171	1757-8
17 İshak Ağa, Ahsenî Ef.-zâde	Tezkire-i Evvel	E	S 1174	1760
18 Şerife (?), Üçüncü Kadın Hzl.nin beslemeleri	Ishak Ağa, Ahsenî Ef.-zâde	K	1175	1761-2
19 Zarâfet Hâce	Üçüncü Kadın Hzl.nin beslemeleri	K	1176	1762-3
20 Hadice Hn., Sâb. Tezkire-i Evvel el-Hâc Ahsenî Ef.nin kızı	Kethudâ-yı Harem-i Hümâyûn	K	1182	1768-9
21 Memnûn Kadın, Saraylı	Mihrişah Sultanın Üçüncü Kadın Çerağı	K	15 B 1184	1770
22 Nesibe Hn., İvaz Mehmed Paşa-zâde Ali Beğ Ef.nin damadı Mehmed Hamîd Ef.nin kızı	-	Kç	1185	1771-2
23 Süleyman Ef.	Sâb. Maliye tezkirecisi ve Cisr-i Kebîr Bina Emîni	E	1186	1772-3
24 Cafer Fevzi Ef., Kayseriyeli	Div.Hüm. Kalemî kâtiplerinden sâb. Kalem-i merkum kisedârı	E	2 Ra 1192	1778
25 Selîm Muhammed Monla, Hattât el-Hâc Osman Ef.nin oğlu	-	E	1192	1778
26 Halîl Ef., Şileli Hâfız	Gümrük-i Asitahe Vazife Başkatibi	E	25 Ş 1193	1779
27 Hidayetullah Beğ, es-Seyyid, Beğlikci Râşid Ef.nin oğlu	-	Eç	1200	1785-6
28 Şerife Azîme Hn., Beğlikci Râşid Ef.nin eşi ve Hidayetullah Paşa kızı	-	K	14 S 1201	1786
29 Emîne Hn., Tezkire-i Evvel el-Hâc Ahsenî Mehmed Ef.nin eşi	-	K	1201	1786-7
30 Rüşen Havvâ Ht., el-Hâc Yusuf Ef.-zâde el-Hâc Abdullah Şefik Ef.nin dâyesi	-	K	1201	1786-7
31 Şerife Mihriban Hn., Reisülküttab Muhammed Râşid Ef.nin kızı	-	Kç	1203	1788-9
32 Emîne Hn., Reisülküt. M. Râşid Ef.nin kızı	-	K	1205	1790-1
33 Abdullah Paşa, el-Hac	Sab. Erzurum Valisi Anapa Seraskeri	E	1206	1791-2
34 Ümmü Gülsûm Hn., Reisülküttab M. Râşid Ef.nin validesi	-	K	25 N 1207	1793
35 Hasan İffet Beğ, Sâb. Reisülküttab M. Râşid Ef.nin oğlu	-	Eç	17 S 1209	1794
36 Rûhoş Kadın, Reisülküttab Râşid Ef.-zâde Cafer Beğef.nin eşi	-	K	15 M 1219	1804
37 Şerife Fâtıma Hn., Sâb. Tezkire-i Evvel el-Hâc Mehmed Ahsenî Ef.nin kızı ve Seyyid Es'ad Beğ'in validesi	-	K	27 M 1232	1816

ÜSKÜDAR YENİ VALİDE CAMİİ HAZİRESİ
MEZARTAŞLARI

Haziredeki Mezartaşlarının Kronolojik Listesi (devamı)

Kimliği	Mesleği / Görevi	C.	Vefat Tarihi (Hic./Mil.)	
38 Şerife Fâtıma Hüsnâ Hn., Silahşor-ı Hâssadan Hekim Osman Beğın kızı	"Mat'ünen"	K	20 Za 1234	1819
39 İbrahim Ef. b. Ömer, Erzurumî es-Seyyid el-Hâc	Kaimmakam-ı esbak Rüşdi Muhammed Paşa divitdân	E	19 N 1235	1820
40 Aîşe Hn., Üsküdarî Cedid Valide Sultan Camii Muvakkıt[ı] el-Hâc Hâfız'ın eşi	-	K	Za 1237	1822
41 Mehmed Es'ad Beğ, Üsküdarî es-Seyyid el-Hâc, Enderûn-ı Hümâyûndan mahrec Gediklü zu'amâlarından Ahsenî Ef. Torunu	-	E	15 B 1242	1827
42 Şerife Kâmile Hn., Sadr-ı Esbak Çelebi Mustafa Paşanın kerimesi ve el-Hâc Mehmed Hayrullah Ef.nin eşi	-	K	27 C 1243	1828
43 Mehmed Emin Beğ, es-Seyyid, Meclis-i Vâlâ a'zâsından Ali Rıza Ef.nin oğlu Mehmed Şükri Beğın necl-i ma'sûmı	-	EÇ	1269	1852-3
44 Mîr Şükri	-	EÇ	1269	1852-3
45 Safvet Paşa Hicaz valisi	Hicaz valisi	E	1312	1894-5
46 İsmail Hakkı Paşa	Teftiş-i Umûmî-i Askerî Komisyon-ı Âlisi Reis-i Sânisî	E	1315	1897-8
47 Ahmed Hıfzı Paşa	Yanya vilayeti valisi ve Kolordî Hümâyûmî kumandanı sâb, ferik gazi	E	1248-1318	1900-1
48 Aîşe Şerife Hn., Yâverân-ı Hz. Şehriyâriden Teftiş-i Askerî Komisyonı a'zâsından Miralay Veli Beğın kâinvâlidesi	-	K	1318	1900-1
49 Mahmud Râci Beğ, Miralay Hacı	Hâssa-i Ordu-yı Hümâyûn Merkez Birinci Fırka Kumandanlığı Umûr-ı Tahriiriyyesine memur	E	18 Za 1319	1901-2
50 Mehmed Lutfi Paşa, Ferik	Yâverân-ı Hz. Şehriyâriden Üsküdar ciheti kumandanı	E	9 C 1321	1903
51 Hasan Basri Ef., es-Seyyid, Balaban'da Duâgü Şeyh Hasan Hüsnî Ef.nin amucası	-	E	1328	1910
52 Yusuf Ziya Paşa Hatunoğlu, Ferit	(Latin harfleriyle yenilenmiş)	E	1848-1916
53 Ahmed Ağa, Ahsenî Ef.-zâde	-	E	
54 Ahmed Ef., Seyyid	Ser Halife-i Hz.-i Darrüssa'ade	E	
55 Destârî Abdullâh Ağa	Hazinedar-ı Hz.-i Şehriyârî	E	-	
56 Halîm Dede	-	E	?	
57 ?	(Tekne lâhit, baş taşının kitabe kısmı kırık)	K?	?	
58 ?	? (Pehleli, baş taşı kitabesiz)	?	?	
59 ?	? /Baş taşı kitabesiz)	?	?	
60 ?	? (Pehleli, şahidesiz)	?	?	
61 ?	? (Beton pehleli, şahidesiz)	?	?	
62 ?	? "	?	?	
63 ?	? "	?	?	
64 ?	? "	?	?	

Haziredeki Diğer Kitabeler

Ek1	Türbe kitabesi (Hattat: Mehmed Es'ad Yesâri) (Nereye ait olduğu belli değil!)	-	
Ek2	Çeşme kitabesi: Dârüssaâde Ağası el-Hâc Beşir Ağanın (Dışarıdan getirilmiş.)	1141	1728-9
Ek3	Abdest teknesi: Teşrifât-ı Hümâyûn muavini el-Hâc Ahmed İzzî'nin (Camiye ait.)	1278	1861-2

Ayrıca Erzurum valisi Anapa seraskeri Abdullah Paşa, Hicaz valisi Tatar Safvet Paşa, Hatunoğlu/Kurt İsmail Hakkı Paşa, Yanya valisi Ahmed Hıfzı Paşa, Üsküdar ciheti kumandanı Ferîk Mehmed Lutfî Paşa, Ferîk Hatunoğlu Yusuf Ziya Paşa (Latin harfleriyle yazılmış yeni mezar) gibi son devrin önemli şahsiyetleri bu hazîrede medfundur.⁶

KATALOG

Nu. 1

Nu. 1

Cinsiyet	: K
Mezar tipi	: Açık türbe içinde toprak
Baş taşı	: Başlıksız, taçlı, mukarnash ve tavus kuşu kuyruğu figürlü, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi	: -
Ayak taşı	: Baş taşı ile aynı tipte, kitabesiz
Yazı türü	: Celî ta'lik
Metin türü	: Mensur, Arapça

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü	: -
yakınma	: -
dua sıfatı	: -
lâkab	: -
kimlik	: (Adı yazılı değil) Ümmü ... 's-Sultan ... Ahmed Hân [Sultan (III.) Ahmed Hânın annesi: Gülnûş Emetullah Vâlîde Sultan]

unvan	: -
dua	: <i>Bevveha'llâhu ğurefe'l-cinâni râziyeten marziyye - ten bi-haysu sâdefe Nevvera'llâhu merkadehâ ve fî a'lâ 'ılliyyîn erkadehâ ve zâlik</i>

dua isteği	: -
tarih	: Zilka'detü'l-Harâmın yedisi sene binyüzyirmiye-di, sene 1127 (4 Kasım 1715) (yazı ile, yıl rakamla da yazılmış)

Süsleme	: Kitabe metni dışında baş ve ayak taşının tip ve süslemeleri birbirine benzemektedir. Her iki taşın caddeye bakan yüzleri ön cepheleridir. En üstte içi simetrik kıvrık dal ve rûmîlerle bezenmiş taç, altında bir sıra mukarnas, sonra 9 dilimli tavus kuşu kuyruğu figürü, bu figürün üst köşeleri, alt kısmı ile yanlardaki bordürler kıvrık dal ve rûmîlerle süslenmiştir. Taşların yan kenarlarında burmalı sütunçeler bulunmaktadır. Ayak taşında kitabe yerine vazo içinde karanfil, gül ve sümbüllerden oluşan bir kompozisyon işlenmiştir. İki taşın arka yüzlerinde gövdeleri taranmış birer servi ağacı motifi bulunmaktadır.
----------------	---

Metin	: 1. <i>Hâzâ zarîhu seyyideti'l-muhadderâti sâhibeti'l-hayrâti ve'l-hase nât</i> 2. <i>maşrûku şemsi's-saltanati'z-zâhireti matla'u ka-meri'l-hulâfeti'l-bâhireh</i>
--------------	---

Nu. 1

3. ummu ebi'n-nasr ve'l-meğâzî hazreti-i es-sultânu'l-muzafferu'l-müeyyed
4. Ahmed Hân el-Gâzî. Kad intakelet ilâ rahmeti Rabbiha'l-makzıyyeh.
5. Bevveeha'llâhu ğurefe'l-cinâni râzıyeten marzıyyeten bi-haysu sâdefe
6. vaktu intikaliha bi'l-kefei'l-ġuzâti ellezîne enkalebû bi-ni'meti'llâhi min-iberi'l-ġazavâti
7. fe-keennehâ fedethum li-ikrâmi mesvâhum ve kaddemet nefseha'n-nefisete tuhfeten
8. li-şerîfi mesrâhum li-şeğâfihâ fi evlâdihâ bi-mâ yenfe'uhâ fi uhrâhâ
9. mine'l-hayrâti'l-mebrûrâti ve'l-müberrâti'l-meşkûreh.
10. Nevvera'llâhu merkadehâ ve fi a'lâ 'ılliyyîn erkadehâ ve zâlike
11. sâbi'u Zi'l-ka'deti'l-harâm senete seb'a ve 'ısrîne ve miete ve elf sene 1127.

Tercümesi: Bu kabir; hayır ve hasenât sahibi örtüsüne bürünmüşündür, çiçek gibi parlayan saltanat güneşinin ve hilâfet denizindeki ayın nûrunun doğduğu yerdir, zafer ve seferlerin babası, muzaffer ve müeyyed Hazret-i Sultan Ahmed Hânın annesininidir. O, (ecel) sona erince Rabbinin rahmetine kavuştu. Allah ondan razı olarak ve kendisi de razı olarak ona cennet köşkleri hazırlasın. Onun vefatı eşsiz gazilerin en çetin savaşlarda çarpışarak Allah'ın nimetine kavuştukları bir zamana rastladığı için, sanki onlara ikram olsun diye, evlâtlarının şerefi için kendisini feda edip, ahiretinde faydalanacağı takdire değer iyilikler ve makbul hayırlar yaparak varlığını onlara armağan olarak sunmuştur. Allah onun kabrini nurlandırısın ve en yüce makamlara eriştirsin.
7 Zilkadeti'l-Haram sene 1127.

Nu. 2

Nu. 2

Cinsiyet : K (?)
Mezar tipi : Pehleli
Baş taşı : Başlıksız, silme kemer, düz cepheli, yatay kartuşlu (Nu. 16'nın ayak taşı yerinde!)
Başlık tipi : -
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : ?

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : -
yakınma :
dua sıfatı :
lâkab :
kimlik : ?
unvan :
dua :
dua isteği :
tarih : Sene 1131 (1718-9)
Süsleme : -
Metin : (Çok aşındığı için okunamıyor.)
1.
2.
3. Sene 1131.

Nu. 3

Nu. 3

Cinsiyet : E
Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
Baş taşı : Hamzavî, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : -
Ayak taşı : Sekizgen sütun, kitabesiz, süslemesiz
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü :
yakınma :
dua sıfatı : Merhûm
lâkab : el-Hâc
kimlik : Mehemed, Kethudâ-yı sâhibetü[!]'l-hayrât
unvan : Paşa
dua :
dua isteği : Rûhiyçün el-Fâtiha
tarih : Fî Cemâziyyilâhur sene 1135
 (9 Mart-6 Nisan 1723)
Süsleme :
Metin : **1.** Kethüdâ-yı sâhibetü[“sâhibü”olmalı!]'l-hayrât
2. Merhûm el-Hâc Mehemed Paşa
3. Rûhiyçün el-Fâtiha
4. Fî şehri Cemâziyyilâhur
5. Sene 1135.

Nu. 4

- Nu. 4**
Cinsiyet : K
Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
Baş taşı : Başlıksız, üç dilimli, tavus kuşu kuyruğu figürlü, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : -
Ayak taşı : -
Yazı türü : Sülüs
Metin türü : Mensur (İmlâ bozuk!)

METİN ÖGELERİ

- Allah'a övgü** : -
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûme
lâkab : Haznâdar (!)
kimlik : Bahd-yâr,
unvan : Kadın, Fâtıma Sultan çerağı
dua : -
dua isteği : Ruhına Fâtıha
tarih : Cemâziyyülâhır sene 1141 (2-30 Ocak 1729)
Süsleme : En üstte içi simetrik kıvrık dal ve rûmîlerle bezenmiş üç dilim, altında bir sıra mukarnas, sonra 7 dilimli tavus kuşu kuyruğu figürü ve bu figürün üst köşeleri çiçekle süslenmiştir.

- Metin** : 1. *Fâtıma Sultan Çerâğı*
2. *merhûme Bahd-yâr Haznâdar (!??????)*
3. *Kadın rûhına Fâtıha*
4. *Cemâzilâhır (!????????) sene 1141.*

Nu. 5

- Nu. 5**
Cinsiyet : E
Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
Baş taşı : Hamzavî, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : -
Ayak taşı : Hamzavî, kitabesiz
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Manzum, 4 beyit
Vezen : Mefâilün mefâilün feülün

METİN ÖGELERİ

- Allah'a övgü** : -
yakınma : -
dua sıfatı : -
lâkab : -
kimlik : Ömer
unvan : Hazinedâr Ağa-yı Şehriyârî
dua : *Refîk ide anı Fârûk'a Mevlâ Şefî' ola Rasûlün Çâr-yân*
dua isteği : -
tarih : 15 Ra [Rebiulevvel] sene 1145 (5 Eylül 1732)
Süsleme : -
Metin : 1. *el-Fâtıha*
2. *İdüp nhlet cihândan ıztırârî*

3. Hazînedâr Ağa-yı Şehriyârî
4. Beka mülkine eyledi azmîn
5. Yedinde kalmadı cevân-ı ihtiyârî
6. Güzer itdi Ömer mülk-i fenâdan
7. İdüp mülk kendüye dârü'lkarârî
8. Refîk ide anı Fârûk'a Mevlâ
9. Şefî' ola Rasûlün Çâr-yârî
10. 15 Ra [Rebiulevvel] sene 1145.

Nu. 6a

Nu. 6

Cinsiyet	: K
Mezar tipi	: Tekne lâhit
Baş taşı	: Başlıksız, üç dilimli, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi	: -
Ayak taşı	: Baş taşı tipinde, daha kısa, kitabeli
Yazı türü	: Celî sülüs
Metin türü	: Manzum, 3 beyit, ifade bozuk
Vezi	: Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü	: -
yakınma	: -
dua sıfatı	: Merhûme
lâkab	: -
kimlik	: Rukıyye, Ümmü Selîme Sultan validesi
unvan	: Hatun, Hazînedâr
dua	: -
dua isteği	: Rukıyye biçârenin kabrin ziyâret eyleyen Rûhını şâd itmek istersen oku Ümmü'l-Kitâb Rûhına el-Fâ-tiha

tarih	: Sene 1145 (1732-3)
Süsleme	: Lâhitin baş ve ayak levhalarında birer, yan levhalarında ise üçer büyük gül bezek, üst kenarlarda bordür var.

Üstte: Nu. 6b
Sağda: Nu. 6c

- Metin** :
- Baş taşı** : 1. Geldi nâgâh mücrim ü 'âsî diyü sem'a hıtâb
2. Yerlere geçdim sıkıldım eyledim Hakk'dan hicâb
3. Aldanup nefs-i fenâya ömrüme mağrûr olup
4. Kasr-ı âlî üzre iken meskenim oldu türâb
5. Rukıyye bîcârenin kabrin ziyâret eyleyen
6. Rûhını şâd itmek istersen oku Ümmü'l-Kitâb
7. Sene 1145
- Ayak taşı** : 1. Ümmü Selîme Sultan
2. Vâlidesi Hazînedâr merhûme
3. Rukıyye Hatun rûhına
4. el-Fâtiha

Nu. 7

- Nu. 7**
- Cinsiyet** : E
- Mezar tipi** : Toprak (bağımsız)
- Baş taşı** : Hamzavî, düz cepheli, yatay kartuşlu
- Başlık tipi** : -
- Ayak taşı** : -
- Yazı türü** : Celî sülüs
- Metin türü** : Mensur

METİN ÖGELERİ

- Allah'a övgü** : -
- yakınma** : -
- dua sıfatı** : Merhûm ve mağfûr
- lâkab** : -
- kimlik** : Ali,
- unvan** : Ağa, Vâlide Sultan Hzl.nin Baş Ağa Odası Lalası
- dua** : -
- dua isteği** : Merhûm Ali Ağa rûhıyçün Allah rızasıyçün el-Fâtiha
- tarih** : Sene 1150 (1737-8)
- Süsleme** : -
- Metin** : 1. el-Fâtiha
2. Merhûm ve mağfûr Vâlide Sultan
3. Hazretlerinin Baş Ağa Odası Lalası
4. merhûm Ali Ağa rûhıyçün
5. Allah rızasıyçün
6. Sene 1150.

- Nu. 8**
- Cinsiyet** : K
- Mezar tipi** : Toprak (bağımsız)
- Baş taşı** : Başlıksız, üç dilimli, tavus kuşu kuyruğu figürlü, düz cepheli, aşağıya doğru daralan yatay kartuşlu
- Başlık tipi** : -
- Ayak taşı** : -
- Yazı türü** : Celî sülüs
- Metin türü** : Manzum, 5 beyit
- Vezin** : Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

METİN ÖGELERİ

- Allah'a övgü** : -
- yakınma** : Âh

Nu. 8

dua sıfatı : -
lâkab : -
kimlik : Âyişe
unvan : Kadın
dua : *Rûhını şâd eyleyüp kabrini pür-nûr ide Hakk İde lûtf ü merhametle ana her lâhza nigâh*
dua isteği : -
tarih : Sene 1151 (1738-9)
Süsleme : En üstte içi simetrik kıvrık dal ve rûmîlerle bezenmiş üç dilim, altında bir sıra mukarnas, sonra 9 dilimli tavus kuşu kuyruğu figürü ve bu figürün üst köşeleri çiçekle süslenmiştir.

Metin : 1. *Âh kim eski sarâyın kethüdâ kadını hayf*
 2. *Nâmdâş-ı Hazret-i Sıddîk'a cennet cây-gâh*
 3. *Çünkü bu fânî cihânın yok bekası kimseye*
 4. *Terk idüp o âhiret hâtûnı kaldı 'azm-i râh*
 5. *Rûhını şâd eyleyüp kabrini pür-nûr ide Hakk*
 6. *İde lûtf ü merhametle ana her lâhza nigâh*
 7. *Eylesen bin kerre feryâd ü figân mümkin değil*
 8. *Çare yokdurur hulâsa bu ecel destinden âh*
 9. *Güş idince fevtinin [! fevtini] hâtif didi târîhini*
 10. *Cennet ola Âyişe Kadın'a me`vâ Yâ İlâh!*
 11. *Sene 1151.*

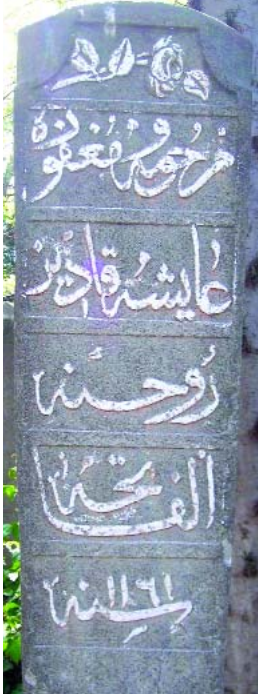

Nu. 9

Nu. 9
Cinsiyet : E
Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
Baş taşı : Hamzavî, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : -
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî süslüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : -
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûm
lâkab : Küçük
kimlik : Yusuf, Vekil Abdullah Ağa Çerağı
unvan : Ağa, Musâhib-i Şehriyârî Lala
dua : *Durağı ola cennet fî makam Âmin.*
dua isteği : *Fâtiha okıyalar rahmeten li'l-âlemîn, el-Fâtiha*
tarih : Sene 1153 (1740-1)
Süsleme : -
Metin : 1. *Sene 1153*
 2. *Merhûm ve mağfûr Vekil*
 3. *Abdullah Ağa Çerâğı*
 4. *merhûm Musâhib-i Şehriyârî*
 5. *Lala Küçük Yusuf Ağa'ya*
 6. *Fâtiha okıyalar rahmeten li'l-âlemîn*
 7. *Durağı ola cennet fî makam âmin*
 8. *el-Fâtiha.*

Nu. 10

Nu. 10
Cinsiyet : K
Mezar tipi : Toprak
Baş taşı : Hamzavî, düz cepheli, yatay kartuşlu, süslemeli
Başlık tipi : -
Ayak taşı : Altıgen sütun, tepede altıgen tepelik, yazısız ve süslemesiz
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : -
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûme ve mağfûre
lâkab : -
kimlik : Âyişe
unvan : Kadın
dua : -
dua isteği : Rûhına el-Fâtiha
tarih : Sene 1161 (1748)
Süsleme : -
Metin : 1. Merhûme ve mağfûre
2. 'Âyişe Kadın
3. rûhına
4. el-Fâtiha
5. sene 1161.

Nu. 11

Nu. 11
Cinsiyet : E
Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
Baş taşı : Hamzavî, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : -
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : -
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûm
lâkab : -
kimlik : Reyhan Mehemed, Harem-i Hümâyûn ağalarından
unvan : Ağa
dua : -
dua isteği : Rûhına el-Fâtiha
tarih : Sene 1162 (1748-9)
Süsleme : -
Metin : 1. Harem-i Hümâyûn
2. ağalarından merhûm
3. Reyhân Mehemed Ağa
4. rûhına
5. el-Fâtiha
6. sene 1162.

Nu. 12

Nu. 13

Nu. 12

Cinsiyet	: K
Mezar tipi	: Toprak (bağımsız)
Baş taşı	: Başlıksız, beşgen, düz cepheli, yatay kartuşlu, süslemeli
Başlık tipi	: -
Ayak taşı	: -
Yazı türü	: Celî sülüs
Metin türü	: Manzum, 4 beyit
Veze	: Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü	: -
yakınma	: <i>Gitdi hayfâ bezm-i fânîden Hadîce nâgehân</i> <i>Eyledi 'ukbâya rihlet ol hazîn [ü] nâ murâd</i>
dua sıfatı	: -
lâkab	: -
kimlik	: Hadîce
unvan	: el-Fâtîha
dua	: <i>Cilvegâhı cennet ü didâr ola yevmü't-tenâd</i> <i>Sahn-ı firdevsiyle ikrâm eyleye Rabbü'l-'ibâd</i>
dua isteği	: -
tarih	: Sene 1164 (1750-1), harf-i menkut (noktalı harfler) ile tarih düşürülmüş "Sahn-ı firdevsiyle ikrâm eyleye Rabbü'l-'ibâd"
Süsleme	: Üstte simetrik barok kıvrılmış yapraklar ve çiçek buketi, altta bir sıra akantus bordürü, bir sıra mukarnas, bir sıra 4 yapraklı 4 çiçek, beşgen kitabe alanı, bu alanın üst köşelerinde gelincik çiçekleri.

Metin

1. el-Fâtîha
2. *Gitdi hayfâ bezm-i fânîden Hadîce nâgehân*
3. *Eyledi 'ukbâya rihlet ol hazîn [ü] nâ-murâd*
4. *Ta'ne-i tâ'un ile içdi şehâdet şerbetin*
5. *Cilvegâhı cennet ü didâr ola yevmü't-tenâd*
6. *Her gelen bezm-i cihâne ke's-i mevti nûş ider*
7. *Böyledir takdîr-i Hakk dünyâya olmaz i'timâd*
8. *Harf-i menkûtiyle târîh ba'de'l-elf oldı temâm*
9. "Sahn-ı firdevsiyle ikrâm eyleye Rabbü'l-'ibâd"
10. Sene 1164.

Nu. 13

Cinsiyet	: E
Mezar tipi	: Toprak (bağımsız)
Baş taşı	: Başlıklı, düz cepheli, yükselen kartuşlu
Başlık tipi	: Baklava dilimli kâtibî kavuk, taşkın sarıklı
Ayak taşı	: -
Yazı türü	: Celî sülüs
Metin türü	: Manzum, 3 beyit
Veze	: Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü	: <i>Hüve'l-Bâkî</i>
yakınma	: -
dua sıfatı	: -

lâkab : -
kimlik : Ahmed Sâlim
unvan : -
dua : -
dua isteği : el-Fâtiha
tarih : Sene 1164 (1750-1)
Süsleme : -
Metin : **1.** Hüve'l-Bâkî
2. Nûr-ı çeşmim gel (ki) ol gonce-i bâğ-ı hayâ
3. Gitdi bu bezm-i fenâdan nâil oldı rif'ate
4. Mazhar-ı 'ayn-ı şefâ'at-kân ol mâh-ı münîr
5. Bülbül-âsâ kondurucu gülsitân-ı cennete
6. Düşdi bu mısra'-ı yektâ ana târih-i habîb
7. "Ahmed-i Sâlim şehîden vâsıl oldı 'izzete"
8. el-Fâtiha sene 1164.

Nu. 14

Nu. 14
Cinsiyet : E
Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
Baş taşı : Başlıklı, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : Dikey dilimli kâtibi kavuk, taşkın sarıklı
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
yakınma : -
dua sıfatı : -
lâkab : -
kimlik : Muhammed, Sâbıka İstanbul Kadısı İbrahim Ef.-zâde
unvan : Biğ Efendi
dua : -
dua isteği : Rûhiyçün el-Fâtiha
tarih : Sene 1167 (1753-4)
Süsleme : -
Metin : **1.** Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
2. Sâbıka İstanbul
3. Kadısı İbrahim
4. Efendi-zâde Muhammed Biğ
5. Efendi rûhiyçün
6. el-Fâtiha
7. Sene 1167.

Nu. 15
Cinsiyet : E
Mezar tipi : Tekne lâhit
Baş taşı : Başlıksız, düz cepheli, yükselen kartuşlu, süslemeli
Başlık tipi : -
Ayak taşı : Başlıksız, süslemeli
Yazı türü : Celî sülüs

Nu. 15

Metin türü : Manzum, 1 kıt'a
Vezin : Mefâilün feilâtün feilâtün feilün

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : *Hüve'l-Hayyü'l-Bâki*

yakınma : -

dua sıfatı : -

lâkab : -

kimlik : Süleyman,

unvan : Ağa, Hazînedâr-ı cihandârî

dua : -

dua isteği : *Hediye Fâtîha eyler...*

tarih : Sene 1170 (1756-7), tarih düşürülmüş;

Süsleme

: Lâhitin bütün cephelerinde, baş ve ayak taşında barok süsleme. Baş taşının iç yüzünde üstte simetrik barok yapraklar, altta 7 dilimli tavus kuşu kuyruğu figürü, üst köşelerde ikili çiçek buketi, yan kenarlarda burmalı sütunçeler, yan cephelerde servi ağacı figürü, dış yüzde üstte simetrik yapraklar, bordür içinde vazolu çiçekler, vazunun altında servi ağacı. Ayak taşının iç yüzünde, baş taşının iç yüzünden farklı olarak kitabe yerine ayaklı vazoda iki dallı hurma ağacı, arka yüzde üzüm salkımlı asma ağacı.

Metin

: **1.** *Hüve'l-Hayyü'l-Bâki*

2. *Hazînedâr-ı cihandârî Süleyman Ağa kim*

Nu. 16

3. *Cinâne da'vet olıcak ola ğılmân hademi*
4. *Hediyye Fâtiha eyler okuyup târîhini*
5. *"Ferâdis içre hümâ-gû ola hûrî haremi"*
6. *Sene 1170.*

Nu. 16

Cinsiyet	: E
Mezar tipi	: Pehleli
Baş taşı	: Başlıklı, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi	: Horasanî kavuk, kafesî destarlı
Ayak taşı	: Yok (Nu. 2'nin baş taşı var !)
Yazı türü	: Celî sülûs
Metin türü	: Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü	: Kelime-i tevhîd
yakınma	: -
dua sıfatı	: Merhûm ve mağfûr el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ġafûr
lâkab	: Ahsenî el-Hâc
kimlik	: Mehemed,
unvan	: Efendi, sâbıkatezkire-i Evvel
dua	: -
dua isteği	: Rûhiyçün ve sâir ehl-i îmân rûhiyçün el-Fâtiha
tarih	: Sene 1171 (1757-8)
Süsleme	: -
Metin	: 1. <i>Lâ ilâhe illâ'llah Muhammedun Râsûlullah</i> 2. <i>merhûm ve mağfûr el-muhtâc ilâ</i> 3. <i>rahmeti Rabbihi'l-Ġafûr sâbıkatezkire-i Evvel</i> 4. <i>olan Ahsenî el-Hâc Mehemed Efendi</i> 5. <i>olan Ahsenî el-Hâc Mehemed Efendi</i> 6. <i>rûhiyçün ve sâir ehl-i îmân rûhiyçün</i> 7. <i>el-Fâtiha sene 1171.</i>

(Ayak taşı yerinde Nu. 2'nin baş taşı var !)

Nu. 17

Nu. 17

Cinsiyet	: E
Mezar tipi	: Toprak (bağımsız)
Baş taşı	: Başlıklı, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi	: Dikey dilimli kâtibî kavuk, gonca çiçekli sarık
Ayak taşı	: -
Yazı türü	: Celî sülûs
Metin türü	: Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü	: Kelime-i tevhîd
yakınma	: -
dua sıfatı	: Merhûm ve mağfûr, el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ġafûr
lâkab	: Ahsenî Efendi-zâde
kimlik	: İshak
unvan	: Ağa
dua	: -
dua isteği	: Rûhına Fâtiha

tarikh : S[afere] sene 1174 (12 Eylül – 10 Ekim 1760)
Süsleme : Aynada barok süsleme
Metin : 1. *Lâ ilâhe illâ'llah*
Muhammedun Rasûlullah
2. *Merhûm ve mağfûr*
el-muhtâc ilâ rahmeti
3. *Rabbihî'l-Ġafûr Ahsenî Efendi*
-zâde İshak Ağa
4. *rûhına Fâtiha*
S sene 1174.

Nu. 18

Nu. 18
Cinsiyet : K
Mezar tipi : Tekne lâhit
Baş taşı : Başlıklı, düz cephe, yükselen kartuşlu
Başlık tipi : Yassı takkeli, gerdanlıklı
Ayak taşı : Altıgen sütun
Yazı türü : Celî sülûs
Metin türü : Manzum ve Mensur
Vezin : Mefâilün mefâilün feûlün

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : -
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûme
lâkab : -
kimlik : Şerîfe (?), Üçüncü Kadın Hzl.nin beslemeleri
unvan : -
dua : *Hemân ola hûrîlerle hemdem*
Erişe rahmet-i Rahmân demâdem
dua isteği : el-Fâtiha, Rûhıyçün Fâtiha
tarikh : Fî L[Şevvâl] sene 1175 (25 Nisan – 23 Mayıs 1762)
Tarih düşürülmüş, ama okunamadı.
Süsleme : Lahitin dış yan cephelerinde kemerli sütunlarla ayrılan dört bölmenin kenarlarında vazo içinde muhtelif çiçeklerden büyük buketler, orta iki bölmede akantuslu kompozisyonlar yer almaktadır. Lahitin baş ve ayak cephelerinde de akantuslu kompozisyonlar yerleştirilmiştir. Baş şahidesinin dış yüzündeki kitabenin altında çeşitli meyvalarla doldurulmuş bir tabak, iç yüzünde ise servi ağacı bulunmaktadır.

Metin : 1. *el-Fâtiha fî L*
2. *Üçüncü Kadına hoşhayfâ*
3. *Aceb sevdasına ...*
4. *İtâ'at olmasaydı ana 'âdet*
5. *Anınçün da'vetine kaldı icâbet*
6. *İdüp arardı cennet*
7. *Hemân ola hûrîlerle hemdem*
8. *Erişe rahmet-i Rahmân demâdem*
9. *Ana târîh yeter lûtf-i vehhâb*
10. *Cinâne oldu*
11. *Saâdetlü 'ismetlü Üçüncü Kadın Hazretlerinin*
12. *beslemeleri merhûme Şerîfe (?) rûhıyçün Fâtiha.*
13. *Sene 1175.*

ÜSKÜDAR YENİ VALİDE CAMİİ HAZİRESİ
MEZARTAŞLARI

Nu. 18

Nu. 19

- Nu. 19**
Cinsiyet : K
Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
Baş taşı : Başlıksız, silme kemer, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : -
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

- Allah'a övgü : Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûme ve mağfûre
lâkab : Hâce
kimlik : Zarâfet, Kethüdâ-yı Harem-i Hümâyûn
unvan : -

dua : -
dua isteği : Rûhiyçün el-Fâtiha
tarih : Sene 1176 (1762-3)
Süsleme : -
Metin : 1. Hüve'l-Hayyu'l-Bâki
 2. Kethüdâ-yı Harem-i Hümâyûn
 3. merhûme ve mağfûre
 4. Zarâfet Hâce rûhiyçün
 5. el-Fâtiha sene 1176.

Nu. 20

Nu. 20
Cinsiyet : K
Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
Baş taşı : Başlıksız, taçlı, tavus kuşu kuyruğu figürlü, düz cepheli, aşağıya doğru daralan yatay kartuşlu
Başlık tipi : -
Ayak taşı : -
Yazı türü : Sülüs
Metin türü : Manzum, 7 beyit, imlâ çok bozuk
Veze : Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : Hüve'l-Hallâku'l-Bâki
yakınma : Ey dirîğâ ... âh âh
dua sıfatı : -
lâkab : -
kimlik : Hadîce, Sâbıka Tezkire-i Evvel el-Hâc Hüsnî Ef.nin kızı
unvan : Hanım
dua : -
dua isteği : Rûhına Fâtiha
tarih : Sene 1182 (1768-9)
Süsleme : İç yüzde tacın içi simetrik barok yapraklar, altta yaprak bordür, mukarnas, 9 dilimli tavus kuşu kuyruğu figürü, üst köşelerinde barok süsleme, dış yüzde simetrik barok yapraklı tac, yaprak bordür, mukarnas, altta servi ağacı figürü. Yan yüzlerin üst tarafında kâse içinde incirler.

Metin : 1. Hüve'l-Hallâku'l-Bâki
 2. Ey dirîğâ girdi elden nâzlı kızım âh âh
 3. Firkat odyyla çiğirim süz oldı âh âh
 4. Bu fenâda gülmeyüp zâr idi cümle işleri
 5. Dilerim 'ukbâda ola hûr(i)ler yoldaşları
 6. Derdine dermân bulmayup tabîb tımar eylemedi
 7. Bir bilinmez der[d] idi Lokman tımar eylemedi
 8. Nûş idüp bir nice kadeh zehr tahammül eyledi
 9. Yerde insan gökde melek âhüzârın dinledi
 10. Dürr-i yektâlar brağup vaz'-ı haml idüp giden
 11. Şehîd emr-i nebiyle câm-ı mevte nûş iden
 12. Haml iderim zannidüp düşmanlar içinde kalan
 13. 'Âkıbet kabre düşeydi zâlim ardında kalan
 14. Gice gündüz [z]âr idüp işimi hiç güldürmedi
 15. Kanıma girdi girecek bâz tez öldürmedi

16. *Sâbika Tezkire-i Evvel el-Hâc Hüsnî Efendinin kızı Hadice Hanım*

17. *Rûhına Fâtîha sene 1182.*

Nu. 21

Nu. 21
Cinsiyet : K
Mezar tipi : Toprak
Baş taşı : Beşgen, düz cepheli, aşağıya doğru daralan yatay kartuşlu
Başlık tipi : -
Ayak taşı : Beşgen, düz cepheli, yazısız ve süslemesiz
Yazı türü : Celî sülûs
Metin türü : Manzum: 1 beyit, mensur
Veze : Mefâîlün mefâîlün feûlün (Birinci mısradaki “bir” kelimesi veze bakımından fazladır.)

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : *Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî*
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûme ve mağfûrun-lehâ
lâkab : Saraylı
kimlik : Memnûn,
unvan : Kadın, Mihrişah Sultanın Üçüncü Kadın Çerağı
dua : -
dua isteği : *Alâmetden murâd hemân bir duadır*
Bugün bana ise yarın sanadır
Rûhına el-Fâtîha

tarih : 15 B [Receb] 1184 (21 Ekim - 4 Kasım 1765)

Süsleme : Baş taşında üstte barok süsleme

Metin : 1. *Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî*
2. *Alâmetden murâd hemân bir duadır*
3. *Bugün bana ise yarın sanadır*
4. *Mihrişâh Sultanın Üçüncü*
5. *Kadın Çerağı Saraylı merhûme ve mağfûrûn*
6. *lehâ Memnûn Kadın rûhına el-Fâtîha*
7. *Fî 15 B [Receb] sene 1184.*

Nu. 22

Nu. 22
Cinsiyet : K
Mezar tipi : Pehleli
Baş taşı : Başlıklı, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : Yassı takkeli
Ayak taşı : Beşgen
Yazı türü : Celî sülûs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : -
yakınma : -
dua sıfatı : -
lâkab : -
kimlik : Nesibe, Merhûm Ivaz Paşa-zâde Ali Beğ Ef.nin ke-rîmesi (kızı)
unvan : Hanım

- dua : -
 dua isteği : Rûhına Fâtiha
 tarih : Sene 1185 (1771-2)
 Süsleme : -
 Metin :
 1. Merhûm 'Ivaz Mehemed Paşa
 2. -zâde Ali Beğ Efendinin
 3. damâdı Mehemed Emîn Efendinin
 4. kerîmesi Nesîbe Hanım
 5. rûhına Fâtiha
 6. sene 1185.

Nu. 23

- Nu. 23**
 Cinsiyet : K
 Mezar tipi : Pehleli
 Baş taşı : Başlıklı, düz cepmeli, yatay kartuşlu
 Başlık tipi : Horasanî kavuk, kafesi destarlı
 Ayak taşı : Silindir sütun, süslemeli
 Yazı türü : Celî sülüs
 Metin türü : Manzum, 2 kıt'a
 Vezin : Mefâilün mefâilün feülün

METİN ÖGELERİ

- Allah'a övgü : Hüve'l-Bâkî
 yakınma : -
 dua sıfatı : Merhûm ve mağfûr
 lâkab : -
 kimlik : Süleyman
 unvan : Efendi, sâbika Mâliye tezkirecisi ve Cısr-i Kebîr Bina Emîni
 dua : Fenâdan eyledi ukbâya rıhlet
 Makâmın eyleye Hak bâğ-ı cennet
 Dahî soru-suâlin ide âsân
 Cenâb-ı Hazret-i Hakk ide rahmet
 dua isteği : Rûhiyçün Fâtiha
 tarih : Sene 1186 (1772-3)
 Süsleme : Ayak taşında 4 servi ağacı figürü oyulmuş
 Metin : 1. Hüve'l-Bâkî
 2. Fenâdan eyledi ukbâya rıhlet
 3. Makâmın eyleye Hak bâğ-ı cennet
 4. Dahî soru-suâlin ide âsân
 5. Cenâb-ı Hazret-i Hakk ide rahmet
 6. Tarîkinde sadâkatle olupdur
 7. Emekdâr-ı kadîm-i dîn ü devlet
 8. Ecel câmun içerler cümle ervâh
 9. Ne denlü kesb iderse şân ü şöhet
 10. Ricâl-i Devlet-i Aliyye'den sâbika Mâliye Tezki -
 recisi
 11. Ve Cısr-i Kebîr Bina Emîni merhûm ve mağfûr
 Süleyman
 12. Efendi rûhiyçün Fâtiha
 13. Sene 1186

Nu. 24

Nu. 24	
Cinsiyet	: E
Mezar tipi	: Pehleli
Baş taşı	: Başlıksız, silindir sütun, yatay kartuşlu
Başlık tipi	: -
Ayak taşı	: Silindir sütun
Yazı türü	: Reyhanî
Metin türü	: Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü	: Hüve'l-Bâkî
yakınma	: -
dua sıfatı	: Merhûm ve mağfûrun-leh
lâkab	: Kayseriyyeli
kimlik	: Ca'fer Fevzî
unvan	: Efendi
dua	: -
dua isteği	: Rûhına el-Fâtîha
tarih	: Fî 2 Ra [Rebîulevvel] 1192 (31 Mart 1778)
Süsleme	: -
Metin	: 1. Hüve'l-Bâkî 2. Divân-ı Hümâyûn Kalemî kâtiblerinden 3. sâbıkâ Kalem-i Merkûm Kîsedârî 4. merhûm ve mağfûrun-leh Kayseriyyeli 5. Ca'fer Fevzî Efendi rûhına 6. el-Fâtîha 7. fî 2 Ra sene 1192.

Nu. 25

Nu. 25	
Cinsiyet	: E
Mezar tipi	: Pehleli
Baş taşı	: Başlıklı, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi	: Dilimli kavuk, şeritli yassı sarık
Ayak taşı	: Tepelikli sekizgen sütun
Yazı türü	: Celî sülûs
Metin türü	: Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü	: Hüve'l-Bâkî
yakınma	: -
dua sıfatı	: Merhûm
lâkab	: -
kimlik	: Selîm Muhammed, Merhûm ve mağfûrun-leh Hattât el-Hâc Osman Ef.nin oğlu
unvan	: Monla
dua	: -
dua isteği	: Rûhıyçün el-Fâtîha
tarih	: 1192 (1778)
Süsleme	: -
Metin	: 1. Hüve'l-Bâkî 2. Merhûm ve mağfûrun-leh 3. Hattât el-Hâc 4. Osman Efendinin oğlu 5. merhûm Selîm Muhammed Monla

6. *rûhıçün el-Fâtiha*
7. sene 1192.

Nu. 26

Nu. 26

Cinsiyet : E
Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
Baş taşı : Başlıklı, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : Baklava dilimli kâtibi kavuk, sarıklı, çiçekli
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : *Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî*
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûm ve mağfûr, el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ġafûr
lâkab : Şileli, Hâfız
kimlik : Halil, Gümruk-i Âsitâne Vazife Baş Kâtibi
unvan : Efendi
dua : -
dua isteği : *Rûhıçün el-Fâtiha*
tarih : Fî 25 Ş[a'ban] sene 1193 (7 Eylül 1779)
Süsleme :
Metin : 1. *Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî*
2. *Merhûm ve mağfûr*
3. *el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ġafûr*
4. *Gümruk-i Âsitâne Vazife*
5. *Baş Kâtibi olan Şileli*
6. *Hâfız Halil Efendi rûhıçün*
7. *el-Fâtiha fî 25 Ş sene 1193.*

Nu. 27

Cinsiyet : E (çocuk)
Mezar tipi : Pehleli
Baş taşı : Başlıklı, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : Dikey dilimli kâtibi kavuk, sarıklı
Ayak taşı : Düz cepheli, düzensiz beşgen, süslemeli
Yazı türü : Sülüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : *Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî*
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûm ve mağfûrun-leh
lâkab : es-Seyyid
kimlik : Hidâyetullah, Beğlikci Râşid Efendinin oğlu
unvan : Beğ
dua : -
dua isteği : *Rûhıçün Fâtiha*
tarih : Sene 1200 (1785-6)
Süsleme : Baş taşında kitabe başlığında sade akantus yapraklar ve iki köşede ve son kartuşta çiçek. Ayak taşının

ÜSKÜDAR YENİ VALİDE CAMİİ HAZİRESİ
MEZARTAŞLARI

Nu. 27

Metin

iç yüzünde üstte akantus yaprak alınlık, altta ortada servi ağacı, yanlarda ikişer bağımsız çiçek dalı.
 : 1. Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
 2. Beğlikci Râşid Efendinin
 3. oğlı merhûm ve mağfûrun-leh
 4. es-Seyyid Hidâyetullah Beğ
 5. rûhıçün Fâtiha
 6. sene 1200

Nu. 28

Nu. 28

Cinsiyet : K
Mezar tipi : Pehleli
Baş taşı : Başlıksız, beşgen (üst kenarlar düzensiz), ucu öne doğru çıkıntılı, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : -
Ayak taşı : Düz cepheli, süslemeli
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûme ve mağfûrun-lehâ
lâkab : -
kimlik : Şerife 'Âzıme, Dîvân-ı Hümâyûn Beğlikçisi Râşid Ef.nin halilesi ve Hidâyetullah Paşa kerîmesi (kızı)
unvan : Hanım

dua : -
dua isteği : Rûhıyçün Fâtıha
tarih : Fî 14 S[afer] 1201 (6 Aralık 1787)
Süsleme : Baş taşının iç yüzünde akantus yaprak ve çiçeklerden alınlık, kitabe çerçeve içinde; ayak taşının iç yüzünde akantus alınlık ve çerçeve içinde saksılı gül ağacı, dış yüzde akantus alınlık ve ayaklı saksı içinde hurma ağacı motifi
Metin : 1. Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
2. Divân-ı Hümâyûn Beğlikcisi
3. Râşid Efendinin halilesi
4. ve Hidâyetullah Paşa kerimesi
5. merhûme ve mağfürun-lehâ
6. Şerîfe 'Âzime Hanım
7. rûhıyçün Fâtıha sene 1201
8. fî 14 S.

Nu. 29

Nu. 29
Cinsiyet : K
Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
Baş taşı : Başlıksız, beşgen, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : -
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : Hüve'l-Bâkî
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûme ve mağfürun-lehâ
lâkab : -
kimlik : Emîne, Tezkire-i Evvel merhûm el-Hâc Ahsenî Mehemed Ef.nin halilesi (eşi)
unvan : Hanım
dua : -
dua isteği : Rûhına el-Fâtıha
tarih : Sene 1201 (1786-7)
Süsleme : Kitabe alınlığında barok bitki süslemeleri
Metin : 1. Hüve'l-Bâkî
2. Tezkire-i Evvel merhûm
3. el-Hâc Ahsenî Mehemed Efendinin
4. halilesi merhûme ve mağfürun-lehâ
5. el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ğafûr
6. Emîne Hanım rûhına el-Fâtıha
7. sene 1201.

Nu. 30
Cinsiyet : E
Mezar tipi : Pehleli
Baş taşı : Başlıksız, beşgen, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : -
Ayak taşı : Beşgen

Nu. 30

Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : *Hüve'l-Bâkî*
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûme
lâkab : -
kimlik : Rûşen Havvâ, Merhûm el-Hâc Abdullah Şefîk Ef.nin dâyesi
unvan : Hâtun
dua : -
dua isteği : Rûhına Fâtiha
tarih : Sene 1201 (1786-7)
Süsleme : Kitabe alınlığında akantus ile süsleme
Metin : **1.** *Hüve'l-Bâkî*
2. *Merhûm el-Hâc Yusuf*
3. *Efendi-zâde el-Hâc*
4. *Abdullah Şefîk*
5. *Efendinin dâyesi*
6. *merhûme Rûşen*
7. *Havvâ Hatun rûhına*
8. *Fâtiha sene 1201.*

Nu. 31

Cinsiyet : K (çocuk)
Mezar tipi : Pehleli
Baş taşı : Başlıksız, beşgen (üst kenarlar düzensiz), ucu öne doğru çıkık, düz cepheli, yatay kartuşlu, süslemeli
Başlık tipi : -
Ayak taşı : Beşgen, düz cepheli, iç yüzünde servi ağacı motifi
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Mensur

Nu. 31

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : *Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî*
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûme ve mağfûrun-lehâ
lâkab : -
kimlik : Şerîfe Mihribân, Reîsülküttâb Muhammed Râşid Ef.nin kerimesi
unvan : Hanım
dua : -
dua isteği : Rûhıyçün el-Fâtiha
tarih : Sene 1203 (1788-9)
Süsleme : Kitabe alınlığında akantus yaprak motifleri, ayak taşının içyüzünde servi ağacı motifi
Metin : **1.** *Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî*
2. *Reîsü'l-Küttâb Muhammed Râşid*
3. *Efendinin kerimesi merhûme*
4. *ve mağfûrun-lehâ Şerîfe Mihribân*
5. *Hanım rûhıyçün el-Fâtiha*
6. *sene 1203*

Nu. 32

Nu. 32
Cinsiyet : K
Mezar tipi : Pehleli
Baş taşı : Başlıklı, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : Yassı takkeli, gerdanlıklı
Ayak taşı : Beş dilimli, düz cepheli, süslemeli
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : Hüve'l-Bâkî
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûme ve mağfûrun-lehâ
lâkab : -
kimlik : Emîne, Reîsü'l-Küttâb-ı Rikâb-ı Hümâyûn
unvan : Hanım
dua : -
dua isteği : Rûhıyçün el-Fâtiha
tarih : Sene 1205 (1790-1)
Süsleme : Baş taşının boyun kısmında gerdanlık, kitabenin alınlığında akantus; ayak taşının iç yüzünde barok süsleme

Metin : 1. Hüve'l-Bâkî
2. Reîsü'l-Küttâb-ı Rikâb-ı
3. Hümâyûn Muhammed Râşid
4. Efendinin kerîmesi merhûme
5. ve mağfûrun-lehâ Emîne Hanım
6. rûhıyçün el-Fâtiha
7. sene 1205.

Nu. 33

Nu. 33
Cinsiyet : E
Mezar tipi : Toprak (kaideli, bağımsız)
Baş taşı : Başlıklı, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : Başlık yerinde yok!
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî sülüs (Hattât: Mahmud Celâleddin)
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûm ve mağfûr, el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbi-hi'l-Ġafûr
lâkab : el-Hâc
kimlik : Abdullah, Sâbıka Erzurum Vâlisi ve Anapa Ser-askeri
unvan : Paşa
dua : -
dua isteği : Rûh-ı şerîfleri için li-llâhi'l-Fâtiha
tarih : Sene 1206 (1791-2)
Süsleme : -

Metin : 1. Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
2. Merhûm ve mağfûr

3. *el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi*
4. *'l-Gafûr sâbika Erzurum*
5. *Vâlisi ve Anapa Ser-askeri*
6. *iken dâr-ı bekâya rihlet*
7. *iden el-Hâc Abdullah Paşanın rûh-ı şerifleri*
8. *içün li-llâhi'l-Fâtiha*
9. *Harrerehû Mahmud Celâleddîn*
10. *sene 1206.*

Nu. 34

Cinsiyet	: K
Mezar tipi	: Pehleli
Baş taşı	: Başlıksız, beşgen (üst kenarlar düzensiz), ucu öne doğru çıkık, düz cepheli, yatay kartuşlu, süslemeli
Başlık tipi	: -
Ayak taşı	: Baş taşı tipinde, süslemeli
Yazı türü	: Celî sülûs
Metin türü	: Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü	: <i>Hüve'l-Hallâku'l-Bâki</i>
yakınma	: -
dua sıfatı	: <i>Merhûme ve mağfûrun-lehâ</i>
lâkab	: -
kimlik	: <i>Ümmügülsüm, Reîsü'l-Küttâb Muhammed Râşid</i>

Nu. 34

ÜSKÜDAR YENİ VALİDE CAMİİ HAZİRESİ
MEZARTAŞLARI

	Ef.nin vâlidesi
unvan	: Hanım
dua	: -
dua isteği	: Rûhıyçün el-Fâtiha
tarih	: Fî 25 N[Ramazan] sene 1207 (6 Mayıs 1793)
Süsleme	: Baş taşının alınlığı simetrik akantus kıvrımlar, kitate ise bordürle çerçeveselenmiş, üst köşeliklerde çiçek buketleri. Ayak taşının alınlık kısmı akantus kıvrımlar, altta bordür çerçeve, içinde saksıdan çıkan bir servi ağacı ve yukarıya doğru küçülen üç daire halindeki dalları ve içindeki üzüm salkımlarıyla bunu kuşatan asma ağacı kompozisyonu.
Metin	: 1. Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî 2. Reîsü'l-Küttâb Muhammed Râşid 3. Efendinin vâlidesi 4. merhûme ve mağfûrun-lehâ 5. Ümmügülsûm Hanım 6. rûhıyçün el-Fâtiha 7. fî 25 N sene 1207

Nu. 35	
Cinsiyet	: E (çocuk)
Mezar tipi	: Pehleli
Baş taşı	: Başlıklı, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi	: Dikey dilimli kâtibî kavuk, sarıklı, çiçekli

Nu. 35

Ayak taşı : Başlıklı, düz cepheli, süslemeli
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : *Hüve'l-Bâkî*
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûm
lâkab : -
kimlik : Hasan İffet, Sâbıka Reîsü'l-Küttâb Muhammed Râşid Ef.nin mahdûmı
unvan : Beğ
dua : -
dua isteği : Rûhıyçün el-Fâtiha
tarih : Fî 17 S[afet] 1209 (13 Eylül 1794)
Süsleme : Baş taşının kitabe alınlığında sade akantus ve köşelerde çiçek buketi ile süsleme. Ayak taşının tepesinde soğanımsı bir başlık, dış yüzünde akantus alınlık, servi ağacı ve yukarıya doğru küçülen üç daire halindeki dalları ve içindeki üzüm salkımlarıyla bunu kuşatan asma ağacı kompozisyonu.

Metin : **1.** *Hüve'l-Bâkî*
2. *Sâbıka Reîsü'l-Küttâb*
3. *Muhammed Râşid Efendinin*
4. *mahdûmı merhûm*
5. *Hasan İffet Beğ*
6. *rûhıyçün el-Fâtiha*
7. *fî 17 S 1209.*

Nu. 36

Nu. 36
Cinsiyet : K
Mezar tipi : Pehleli
Baş taşı : Başlıksız, beşgen (üst kenarlar düzensiz), düz cepheli, yatay kar tuşlu, süslemeli
Başlık tipi : -
Ayak taşı : Beşgen, düz cepheli, süslemeli
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : *Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî*
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûme ve mağfürun-lehâ
lâkab : -
kimlik : Rûhoş, Reîsü'l-Küttâb merhûm Râşid Ef.-zâde Cafer Beğ Ef.nin halîlesi
unvan : Kadın
dua : -
dua isteği : Rûhıyçün el-Fâtiha
tarih : Fî 15 M[uharrem] sene 1219 (26 Nisan 1804)
Süsleme : Baş taşında kitabe üzerinde barok bitkisel çerçeve içinde ayaklı tabakta meyvalar, yan köşelerde çiçek dalları. Ayak taşının iç yüzünde ayaklı saksıda hurma ağacı motifi.

- Metin** : 1. *Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî*
2. *Reisü'l-Küttâb iken vefât*
3. *iden merhûm Râşid Efendi-*
4. *zâde Cafer Beğ Efendinin*
5. *halîlesi merhûme ve mağfürun-lehâ*
6. *Rûhoş Kadın rûhıyçün*
7. *el-Fâtiha fî 15 M sene 1219.*

Nu. 37

- Nu. 37**
Cinsiyet : K
Mezar tipi : Toprak
Baş taşı : Başlıksız, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : -
Ayak taşı : Silindir sütun, beşgen (üst kenarlar düzensiz), süslemeli
Yazı türü : Celî sülûs
Metin türü : Manzum (1 beyit) ve mensur.
Vezin : Fâilâtün feilâtün feilâtün feilün

METİN ÖGELERİ

- Allah'a övgü** : *Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî*
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûme
lâkab : -
kimlik : Şerîfe Fâtıma, Sâbıka Tezkire-i Evvel el-Hâc Mehemmed Ahsenî Ef.nin kerîmesi ve Seyyid Es'ad Beğîn vâlidresi
unvan : Hanım
dua : -
dua isteği : Rûhına el-Fâtiha
tarih : Fî 27 M[uharrem] sene 1232 (17 Aralık 1816)
Süsleme : Kitabe alınlığında sade akantus süsleme.
Metin : 1. *Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî*
2. *Çeşm-i ibretle nazar kıl mezarım taşına*
3. *Bilmez ahvâlim kimse tâ gelmeyince başına*
4. *Sâbıka Tezkire-i (Terkire!) Evvel el-Hâc*
5. *Mehammed Ahsenî Efendinin*
6. *kerîmesi ve Seyyid Es'ad Beğîn vâlidresi*
7. *merhûme Şerîfe Fâtıma Hanım rûhına*
8. *el-Fâtiha fî 27 M sene 1232.*

- Nu. 38**
Cinsiyet : K
Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
Baş taşı : Başlıksız, beşgen (ucu kırık), düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : -
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî sülûs
Metin türü : Mensur (1 beyit) ve manzum
Vezin : Fâilâtün fâilâtün fâilün

METİN ÖGELERİ

- Allah'a övgü** : -

Nu. 38

yakınma	: -
dua sıfatı	: -
lâkab	: -
kimlik	: Şerife Fâtıma Hüsnâ, Silâhşor-ı Hâssadan merhûm Hekim Osman Beğın kerîmesi
unvan	: Hanım
dua	: -
dua isteği	: Rûhıyçün Fâtiha
tarih	: Fî 20 Za[Zilka'de] sene 1234 (10 Eylül 1819)
Süsleme	: -
Metin	: 1. Kuş gibi uçdı kafesden ol melek 2. İdi firdevsi münevver haşredek 3. Silâhşor-ı hâssadan merhûm 4. Hekîm Osman Beğın kerîmesi 5. mat'ûnen vefat iden 6. Şerife Fâtıma Hüsnâ 7. Hanım rûhıyçün Fâtiha 8. fî 20 Za sene 1234.

Nu. 39

Cinsiyet	: E
Mezar tipi	: Pehleli
Baş taşı	: Başlıklı, düz cepheli, yatay kartuşlu (Kitabeli iç yüzü güneydeki külliye giriş yoluna dönük.)
Başlık tipi	: Dikey dilimli kâtibi kavuk, sarıklı
Ayak taşı	: Tepelikli, düz cepheli, süslemeli
Yazı türü	: Celî sülüs
Metin türü	: Manzum (1 beyit), mensur
Vezin	: Fâilâtün fâilâtün feilün

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü	: -
yakınma	: -
dua sıfatı	: Merhûm ve mağfûr
lâkab	: Erzurumî es-Seyyid el-Hâc
kimlik	: İbrahim, b. Ömer, Kaimmakam-ı esbak Rüşdî Muhammed Paşa Divitdârı
unvan	: Efendi
dua	: -
dua isteği	: Rûhıyçün Fâtiha
tarih	: 19 N [Ramazan] sene 1235 (30 Haziran 1820)
Süsleme	: Ayak taşının iç yüzünde saksı içinde hurma ağacı motifi
Metin	: 1. Bulmayup derdine şifâ bu civân 2. Gençliğine doymayup gitdi hemân 3. Kaimmakâm-ı esbak Rüşdî 4. Muhammed Paşa Divitdârı 5. merhûm ve mağfûr Erzurumî 6. es-Seyyid el-Hâc İbrahim 7. Efendi ibn Ömer rûhıyçün 8. Fâtiha 19 N sene 1235.

ÜSKÜDAR YENİ VALİDE CAMİİ HAZİRESİ
MEZARTAŞLARI

Nu. 39

Nu. 40

Nu. 40

Cinsiyet	: K
Mezar tipi	: Pehleli
Baş taşı	: Başlıksız, düz cepheli, yatay kartuşlu, süslemeli
Başlık tipi	: -
Ayak taşı	: Beşgen (üst kenarları düzensiz), düz cepheli, süslemeli
Yazı türü	: Celî sülüs
Metin türü	: Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü	: <i>Hüve'l-Bâkî</i>
yakınma	: -
dua sıfatı	: Merhûme ve mağfûr[e] ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ġafûr
lâkab	: -
kimlik	: Âişe, Üsküdarî Cedîd Vâlide Sultan Camii Muvakkat(1) el-Hâc Hâfızın zevcesi
unvan	: Hanım
dua	: -
dua isteği	: <i>Rûhına Allahü Te'âlâ rızasıyçün el-Fâtiha</i>
tarih	: Fî Za [Zilka'de] sene 1237 (20 Temmuz – 18 Ağustos 1822)
Süsleme	: Kitabenin alınlığında barok simetrik süslem; ayak taşının iç yüzünde ayaklı saksıda hurma ağacı motifli
Metin	: 1. <i>Hüve'l-Bâkî</i> 2. <i>Üsküdarî Cedîd Vâlide</i> 3. <i>Sultan Câmî-i Şerîfi Muvakkat[1]</i> 4. <i>el-Hâc Hâfızın zevcesi</i> 5. <i>merhûme ve mağfûr[e] ilâ rahmeti Rabbihi</i> 6. <i>l-Ġafûr Âişe Hanım rûhına</i> 7. <i>Allahü te'âlâ rızasıyçün el-Fâtiha</i> 8. <i>fî Za sene 1237.</i>

Nu. 41

Nu. 41
Cinsiyet : E
Mezar tipi : Pehleli
Baş taşı : Başlıklı, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : Dikey dilimli kâtibî kavuk, sarıklı
Ayak taşı : Sekizgen sütun
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : -
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûm ve mağfûr ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ġafûr
lâkab : Üsküdarî es-Seyyid el-Hâc
kimlik : Mehemed Es'ad, Enderûn-ı Hümâyûn'dan mahrec Gediklü zu'amâlarından Hüsni Efendi hafîdi
unvan : Beg
dua : -
dua isteği : el-Fâtiha
tarih : Fî 15 B[Receb] sene 1242 (12 Şubat 1827)
Süsleme : -
Metin : 1. Enderûn-ı Hümâyûn'dan mahrec
2. Gediklü zu'amâlarından Hüsni
3. Efendi hafîdi merhûm
4. ve mağfûr ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ġafûr
5. Üsküdarî es-Seyyid el-Hâc
6. Mehemed Es'ad Beğin rûhu
7. için li-llâhi Te'âlâ el-Fâtiha
8. fî 15 B sene 1242.

Nu. 42

Nu. 42
Cinsiyet : K
Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
Baş taşı : Başlıksız, kemerli, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : -
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûme-i mağfîret-nişân 'aleyhi'r-Rahmeti ve'l-Ġufrân
lâkab : -
kimlik : Şerife Kâmile, Sadr-ı esbak merhûm Çelebi Mustafa Paşanın kerimesi ve el-Hâc Muhammed Hayrullah Ef.nin halilesi
unvan : Hanım
dua : -
dua isteği : Rûhıyçün el-Fâtiha
tarih : Fî 27 C[emâziyyülâhır] sene 1243 (15 Ocak 1828)
Süsleme : -

- Metin** : 1. Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
 2. Sadr-ı esbak merhûm
 3. ve mağfûrîn-leh Çelebi Mustafa
 4. Paşanın kerîmesi ve el-Hâc
 5. Muhammed Hayrullah Efendinin
 6. halîle-i muhteremeleri merhûme-i
 7. mağfîret-nişân 'aleyhi'r-Rahmeti
 8. ve'l-Ğufrân Şerîfe Kâmile
 9. Hanımın rûhıyçün el-Fâtiha
 10. Fî 27 C sene 1243.

Nu. 43

- Nu. 43**
Cinsiyet : E (çocuk)
Mezar tipi : Pehleli
Baş taşı : Başlıklı, düz cephele, kenarları dalgalı, yatay kartuşlu
Başlık tipi : Mevlevî sikkesi
Ayak taşı : - (Nu. 44'ün baş taşı var!)
Yazı türü : Celî ta'lik
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

- Allah'a övgü** : Yâ Hû
yakınma : -
dua sıfatı : -
lâkab : es-Seyyid
kimlik : Mehmed Emîn, Meclis-i Vâlâ a'zâsından Ali Rıza Ef.nin mahdûmı Mehmed Şükrî Beğîn necl-i ma'sûmı
unvan : Beğ
dua : -
dua isteği : Rûhıyçün Fâtiha
tarih : Sene 1269 (1852-3)
Süsleme : Kitabe etrafında barok dalgalı bitkisel bordür çerçeve, üstte simetrik bitkisel süsleme

- Metin** : 1. Yâ Hû
 2. Meclis-i Vâlâ a'zâsından
 3. Ali Rızâ Efendinin mahdûmı
 4. Mehmed Şükrî Beğîn necl-i
 5. ma'sûmı es-Seyyid Mehmed Emîn Beğîn
 6. rûhıyçün Fâtiha
 7. sene 1269.

Nu. 44

- Cinsiyet** : E (çocuk)
Mezar tipi : Pehleli
Baş taşı : (Nu. 43'ün ayak taşı yerinde!) Başlıklı, düz cephele, kenarları dalgalı, yatay kartuşlu
Başlık tipi : Güneş (veya bir çiçek başı) motifi
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî ta'lik
Metin türü : Manzum
Vezin : Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

Nu. 44

METİN ÖĞELERİ

- Allah'a övgü** :-
yakınma :-
dua sıfatı :-
lâkab :-
kimlik : Mîr Şükrî
unvan :-
dua :-
dua isteği :-
tarih : Sene 1269 (1852-3)
Süsleme : Baş taşının tepesinde barok yapraklar üzerinde güneş veya bir çiçek başı motifi
Metin : 1. *Birâder-zâdem ol nûr-ı dü-çeşmim Mîr Şükrî'nin*
2. *Göçüp nahl-i nebîli vâsıl-ı kurb-ı mucîb oldı*
3. *Çulâmıydı ebâ-an-cedd Celâleddîn-i Rûmî'nin*
4. *Sabâvetle egerçi hizmetinden bî-nasîb oldı*
5. *Gülîstân-ı visûle gitti ol tıfl-ı nesîb ammâ*
6. *Firâkiyle ne çâre vâlideyni nâ şekîb oldı*
7. *Gül-i târîhini eşkim itmez mi pür-jâle*
8. *"Bu yıl Mîr Emîn bâğ-ı cinâne 'andelîb oldı"*
9. *Sene 1269.*

Nu. 45

- Cinsiyet** : E
Mezar tipi : Masa lâhit, şebekeli
Baş taşı : Başlıklı, apoletli, düz cepmeli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : Hamidiye fesli
Ayak taşı : Düz cepmeli, kabartma süslemeli
Yazı türü : Ta'lik
Metin türü : Manzum, 2 kıt'a
Vezin : Fâilâtün fâilâtün fâilâtün feilün
(İfade, imlâ ve vezinde bozukluklar var.)

Nu. 45

Nu. 45

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü	: Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
yakınma	: -
dua sıfatı	: -
lâkab	: -
kimlik	: Safvet, Hicaz valisi
unvan	: Paşa
dua	: -
dua isteği	: Rûhî pâkine el-Fâtiha
tarih	: Sene 1312 (1894-5); Re'fet "gevherîn tarih" (noktalı harflerle) düşürmüş.
Süsleme	: Ayak taşında üstte barok vazolu bitkisel kompozisyon, altta iri yapraklar üzerinde ortada çerçeve içinde asma dalı buketi
Metin	: 1. Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî 2. Kit'a-i pâk-i Hicaz vâlî-i 'âlîşânı 3. Habbezâ safvet o paşâ-yı sadâkat-ârâ 4. Kudâmâsıydı [!] müşîrân-ı 'ızâm-ı devlet[in] 5. Zât-i pâkine dinilse n'ola şeyhü'l-vüzerâ 6. Emr-i Mevlâ ile geldikte ana peyk-i ecel 7. Eyledi cennet-i a'lâ-yı makâm ü me'vâ 8. Çıkdı bir âh ile Re'fet gevherîn târihi 9. "Mansıbın cennete aldı zihî Safvet Paşa" 10. Rûh-ı pâkine el-Fâtiha 11. Sene 1312.

Nu. 46

Cinsiyet	: E
Mezar tipi	: Tekne lâhit
Baş taşı	: Başlıkh, düz cephele, yatay kartuşlu
Başlık tipi	: Hamîdye fesli

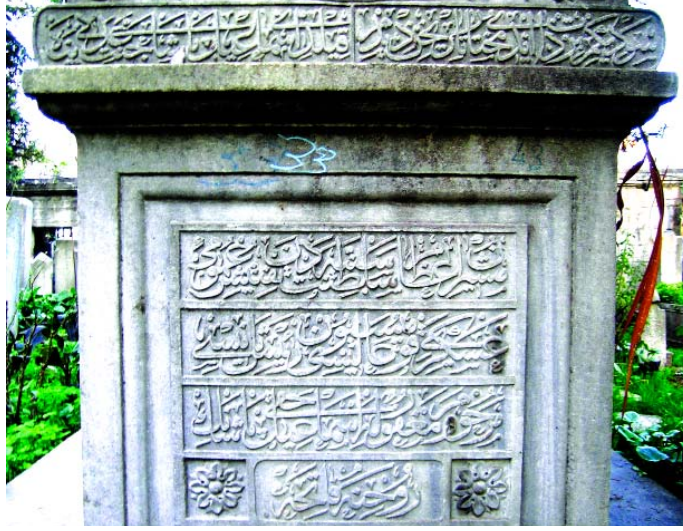
ÜSKÜDAR YENİ VALİDE CAMİİ HAZİRESİ
MEZARTAŞLARI

Nu. 46

Nu. 46

- Ayak taşı** : Düz cepheli, tepelikli, süslemeli
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Manzum (7 kıt'a) ve mensur
Vezi : Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

METİN ÖGELERİ

- Allah'a övgü** : Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûm ve mağfûrun-leh
lâkab : -
kimlik : İsmail Hakkı, Teftîş-i Umûmî-i Askerî Komisyonu
 Âlisi reis-i sânisî
unvan : Paşa
dua : *Rahmetu'llahi 'aleyh nevvara'llahu serâh*
dua isteği : Rûhına Fâtiha
tarih : 1315 (1897-8),
 'Adnî mahlasıyla tarih düşürülmüş:
 "Kıldı İsmail Paşa cennet-i 'Adnî penâh"

- Süsleme** : Baş taşının üst köşelerinde ay-yıldız, ayak kısmının yanlarında barok bitkisel motifler. Ön ayna taşındaki kitabenin son satırının yanlarında çiçek motifi. Ayak taşının dış yüzünün alt yanlarında barok yapraklar, bunların arasında ayaklı vazoda çiçekler ve bu çiçekler üzerinden çıkan iki çiçek dalı dikdörtgen gövdeye uzanmış, üst köşelerde ay-yıldız, en üstte dikdörtgen yassı tepelik.

- Metin**
Baş taşı :
 1. Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî
 2. Geçme dur Allah için ey zâir-i rûşen-nazar
 3. Dide-i ibretle kal bu kabr-i pâke bir nigâh
 4. Bunda bir cism-i lâtif-i mekremet-pîrâ yatup
 5. Rûhına arş-ı ilâhidir mukaddes cilve-gâh
 6. Pâk-dâmen pâk-dil pâkîze-sîret pâk-hâl
 7. Ya'nî İsmail Paşa âsaf-ı rahmet-penâh

Nu. 46

8. Öyle âsaf kim cemâlinden tecellî-sâz idi
9. Pertev-i sıdk u diyânet nûr-ı tevhîd-i ilâh
10. İstikamet-i 'ıffet ü himmetde bî-mânend idi
11. Rû be-mihrâb-ı 'ubûdiyyetdi şâm u subh-gâh
12. 'Âbid ü zâhid mücâhid fi sebîli-llâh idi
13. 'Abd-i mahz-ı Hakk idi hakkıdır buna âdil-güvâh
14. Sıdk ile hidmet iderdi şehriyâr-ı âleme
15. Rahmetu'llahi 'aleyh nevvâra'llahu serâh
16. 1315.

Baş taşının alt kısmında:

1. Sevdîğim bir zât idi Muhtar târihin didim
2. "Kıldı İsmail Paşa cennet-i 'adnı penâh"

Ön ayna taşı alınlığı:

1. Müşîrân-ı 'ızâm-ı saltanat-ı seniyyeden Teftîş-i Umûmî-i
2. Askerî Komisyon-i Âlisi reis-i sânisî
3. merhûm ve mağfûrun-leh İsmail Hakkı Paşanın
4. rûhına Fâtiha.

Nu. 47

Nu. 47

Cinsiyet	: E
Mezar tipi	: Masa lâhit (ortada küçük bir açıklık var)
Baş taşı	: Başlıksız, silindir sütun, yükselen kartuşlu
Başlık tipi	: -
Ayak taşı	: Silindir sütun, süslemeli
Yazı türü	: Celî ta'lik
Metin türü	: Manzum (5 beyit) ve mensur
Vezin	: Fâilâtün Feilâtün Feilün

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü	: Hüve'l-Bâkî
yakınma	: -
dua sıfatı	: -
lâkab	: -
kimlik	: Ahmed Hıfzı, Sâbık Yanya vilâyeti valisi ve Kolor-dı-yı hümâyûnı kumandanı
unvan	: Paşa, Ferik Gazi
dua	: -
dua isteği	: Rûhına Fâtiha
tarih	: Doğumu: Sene 1248 (1832-3), Ölümü: Sene 1318 (1900-1). Mekkî tarih düşürmüş: "Hıfzı Paşa'ya geldi câm-ı ecel"
Süsleme	: Ayak taşında silindir sütunu yukarıya doğru ve paralel yükselerek saran yapraklı dal motifi. Sandukanın üst kenarlarında bordür, yan cephelerde bitkisel motifli çerçeve, ortada madalyon, güney yüzünde kitabe.
Metin	: 1. Hüve'l-Bâkî 2. Yine bir gâzî-i mücâhid-i dîn 3. Kıldı cennetde intihâb-ı mahal 4. Oldı vâsıl huzûr-ı Mevlâ'ya 5. İrdirir menziline hüsn-i 'amel 6. Ola zîr livâ-i Ahmed'de 7. Rahmet itsün Hüdâ-yı 'azz ü cell

Nu. 47

Nu. 47

8. Çerh tağyîr ider mi gerdişini
9. Böyle takdir olundu çünkü ezel
10. Dest-i sâkî-i dehrden Mekki
11. "Hıfzı Paşa'ya geldi câm-ı ecel"
12. Sene 1318.

Güney levhada: 1. Yanya vilâyeti vâlisi ve kolordı-yı
2. hümâyûnı kumandanı
3. Sâbık Ferîk Gazî
4. Ahmed Hıfzı Paşa
5. rûhına Fâtîha
6. Tevellüdi sene 1248
7. Vefâtı sene 1318.

Nu. 48

Nu. 48

Cinsiyet : K
Mezar tipi : Toprak
Baş taşı : Başlıklı, düz cephe, yükselen kartuşlu
Başlık tipi : 3 gül ve yapraklardan oluşan bir buket
Ayak taşı : Başlıklı, baş taşının kitabesiz ve daha sade şekli
Yazı türü : Celi ta'lik
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : Hüve'l-Bâki
yakınma : -
dua sıfatı : -
lâkab : -
kimlik : Âyişe Şerife, Yâverân-ı Hz. Şehriyârîden Teftiş-i Askerî Komisyonu a'zâsından Miralay Velî Begîn kain vâlidesi
unvan : Hanım
dua : -
dua isteği : Rûhına Fâtîha
tarih : Sene 1318 (1900-1)
Süsleme : -

- Metin** : 1. Hüve'l-Bâkî
 2. Yâverân-ı Hazret-i Şehriyârîden
 3. Teftîş-i Askerî
 4. Komisyonı a'zâsından
 5. Miralay Veli Beğın kain
 6. vâlidesi 'Âyişe Şerife
 7. Hanımın rûhına Fâtîha
 8. Sene 1318.

Nu. 49

Nu. 49

- Cinsiyet** : E
Mezar tipi : Pehleli
Baş taşı : Başlıklı, düz cepheli, yatay kartuşlu, kenarları dalgalı, süslemeli
Başlık tipi : Hamidiye fesli
Ayak taşı : - (57 numaralı baş taşı)
Yazı türü : Celi ta'lik
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü	: Hüve'l-Bâkî
yakınma	: -
dua sıfatı	: -
lâkab	: Hacı
kimlik	: Mahmud Râci, Hâssa-i Ordu-yı Hümâyûn Merkez Birinci Fırka Kumandanlığı Umûr-ı Tahrîriyyesine memur
unvan	: Beğ, Miralay
dua	: -
dua isteği	: Rûhına rızâen li-llâhi'l-Fâtîha
tarih	: Fî sene 1319 18 Zilka'desi (26 Şubat 1902), fî sene 1317 18 Şubat Yevm-i Çahârşenbe
Süsleme	: Kitabe etrafında içerisinde yapraklı dal dolaşan dalgalı oval bordür, üst köşelerde çiçek dalı
Metin	: 1. Hüve'l-Bâkî 2. Hâssa-i Ordû-yı Hümâyûn Merkez 3. Birinci Fırka Kumandanlığı 4. Umûr-ı Tahrîriyyesine memur 5. Miralay Hacı Mahmud 6. Râci Beğîn rûhına 7. rızâen li-llahi'l-Fâtîha 8. fî sene 1319 18 Zilka'desi 9. fî sene 1317 18 Şubat yevm-i Çahârşenbe.

Nu. 50

Nu. 50	: E
Cinsiyet	: E
Mezar tipi	: Çerçeveli, köşelerde 4 oval suluk var
Baş taşı	: Başlıksız, silindir sütun, yatay kartuş, tepelikli, süslemeli
Başlık tipi	: - (Kitabe başında püsküllü Hamîdiyye fesi figürü var.)
Ayak taşı	: Silindir sütun, süslemeli
Yazı türü	: Celî ta'lik
Metin türü	: Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü	: Hüve'l-Bâkî
yakınma	: -
dua sıfatı	: -
lâkab	: -
kimlik	: Muhammed Lütfî, Yâverân-ı Hz. Şehriyârîden Üsküdar ciheti kumandanı
unvan	: Paşa, Ferik
dua	: -
dua isteği	: Rûhına rızâen li-llâhi'l-Fâtîha
tarih	: Fî Cemâziyyülâhire sene 1321 (2 Eylül 1903), fî 19 Ağustos sene 1319 Yevm-i Salı
Süsleme	: Baş ve ayak taşlarının ayaklarında barok yapraklar, tepelerinde enginar figürleri, baş taşında kitabe yaprak figürlü oval bordür içinde, ayak taşında ise kitabe yerinde yapraklı dal figürü.

Metin : 1. Hüve'l-Bâkî
2. Yâverân-ı Hazret-i
3. Şehriyârîden Üsküdar
4. ciheti kumandanı
5. Ferîk Muhammed Lûtfî
6. Paşanın rûhına
7. rızâen li-llâhi'l-Fâtiha
8. fî 9 Cemâziyyülâhire sene 1321
ve fî 19 Ağustos sene 1319
yevm-i Salı.

Nu. 51

Nu. 51
Cinsiyet : E (çocuk)
Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
Baş taşı : Başlıklı, düz cepmeli, yükselen kartuşlu
Başlık tipi : Hamîdiyye fesli. Ayrıca kitabe başında Nakşî sikkesi figürü
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî ta'lik
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : Yâ Hû
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûm
lâkab : es-Seyyid
kimlik : Hasan Basrî, Balaban'da Duâgû Şeyh Hasan Hüs-nî Ef.nin amucası
unvan : Efendi
dua : -
dua isteği : Rûhına Fâtiha
tarih : Sene 1328 (1910)
Süsleme : -
Metin : 1. Yâ Hû

2. Balaban'da Duâgû Şeyh
3. Hasan Hüs-nî Efendinin
4. 'amucası merhûm es-Seyyid
5. Hasan Basrî Efendi
6. rûhına Fâtiha sene 1328.

Nu. 52

Nu. 52
Cinsiyet : E
Mezar tipi : Çerçeveli, korkuluklu, yeni
Baş taşı : Başlıksız, köşeleri silme, enine genişliğinde ve kalın
Başlık tipi : -
Ayak taşı : -
Yazı türü : Latin harleriyle
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : -
yakınma : -

dua sıfatı : -
lâkab : Hatunoğlu
kimlik : Yusuf Ziya
unvan : Ferîk, Paşa
dua : -
dua isteği : -
tarih : 1848-1916
Süsleme : Baş taşında Türk ordusu arması
Metin : 1. *Ferîk*
2. *Yusuf Ziya Paşa Hatunoğlu*
3. *1848-1916.*

Nu. 53

Nu. 53
Cinsiyet : E
Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
Baş taşı : Başlıklı, düz cepheli, yatay kartuşlu, süslemeli
Başlık tipi : Dikey dilimli kâtibi kavuk, sarıklı, çiçekli
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : Kelime-i tevhid
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûm ve mağfûr el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbi-
hi'l-Ġafûr
lâkab : Ahsenî Ef.-zâde
kimlik : Ahmed
unvan : Ağa
dua : -
dua isteği : ...
tarih : ...
Süsleme : Kitabeye başlığında sade münhani ve yapraklar
Metin : 1. *Lâ ilâhe illa'llah Muhammedün Rasûlu'llah*
2. *merhûm ve mağfûr*
3. *el-muhtâc ilâ rahmeti*
4. *Rabbihi'l-Ġafûr Ahsenî Efendi*
5. *-zâde Ahmed Ağa'nın*
6. *..... (toprağa gömülü)*

Nu. 54
Cinsiyet : E
Mezar tipi : Pehleli
Baş taşı : (Baş kısmı kırık!), düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi : ?
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Manzum
Veze : Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : -
yakınma : -

Nu. 54

dua sıfatı	: -
lâkab	: Seyyid
kimlik	: Ahmed,
unvan	: Efendi, Ser-halife-i Hz. Dârüssa'âde ...
dua	: -
dua isteği	: ?
tarih	: ? (Tarih düşürülmüş; betona gömüldüğü için okunamıyor!)
Süsleme	: -
Metin	: 1. Ser-halife-i Hazret-i Dârüssa'âde 2. Seyyid Ahmed Efendi kim çün o zât-ı hoş-nihâd 3. Bi-'adîmi'l-misl-i mahmûdü'l-hisâl idi o kim 4. Firkatiyle halk-ı 'âlem oldı mecrûhü'l-fuâd 5. Her gelen bezm-i cihâna ke's-i mevti nûş ider 6. Böyledir takdîr-i Hakk dünyâya olmaz i'timâd 7. Göçdi bu cisr[-]ji güzergâh-ı fenâdan 'âkıbet 8. Terk idüp etbâ' ahbâbın hazîn nâ-murâd 9. İttifâk[-]jı cümle ahbâb târîh-i fevtin didiler 10. (Betonla tutturulduğu için okunamadı!) 11.

Nu. 55

Cinsiyet	: E
Mezar tipi	: Pehleli
Baş taşı	: Başlıklı, düz cepheli, yatay kartuşlu
Başlık tipi	: Sarıklı kavuk (Tahrip olmuş, sonradan çimento ile tutturulmuş. Bu taşta ait olduğu belli değil!)
Ayak taşı	: Düz cepheli, süslemeli
Yazı türü	: Celî sülüs
Metin türü	: Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü	: Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
yakınma	: -
dua sıfatı	: Merhûm ve mağfûr
lâkab	: Destârî
kimlik	: Abdullah
unvan	: Ağa, Hazînedâr-ı Hz.-i Şehriyârî
dua	: -
dua isteği	: Rûhına rızâen li-llâhi'l-Fâtiha
tarih	: ? (Tarih satırı gömülü!)
Süsleme	: Ayak taşının dış yüzünde ayaklı saksıda servi ağacı, yanlarda bağımsız çiçek dalları, üstte barok yaprak bezemeleri
Metin	: 1. Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî 2. Merhûm ve mağfûr Hazînedâr-ı 3. Hazret-i Şehriyârî 4. Destârî Abdullah 5. Ağa'nın rûhına 6. rızâen li-llâhi'l-Fâtiha

ÜSKÜDAR YENİ VALİDE CAMİİ HAZİRESİ
MEZARTAŞLARI

Nu. 55

Nu. 56

Nu. 56
Cinsiyet : E
Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
Baş taşı : Başlıklı, ince dörtgen sütun, düz cepheli, tek kartuşlu
Başlık tipi : Mevlevî sikkesi
Ayak taşı : -
Yazı türü : Celî sülüs
Metin türü : Mensur

METİN ÖGELERİ

Allah'a övgü : -
yakınma : -
dua sıfatı : Merhûm ve mağfûr
lâkab : -
kimlik : Halîm
unvan : Dede
dua : -
dua isteği : Rûhıyçün el-Fâtiha
tarih : -
Süsleme : -
Metin : 1. *Merhûm ve mağfûr*
 2. *Halîm Dede*
 3. *rûhıyçün*
 4. *el-Fâtiha.*

Nu. 57
Cinsiyet : K (?)
Mezar tipi : Tekne lâhit
Baş taşı : Başlıksız, kitabe kısmı kırık ve eksiktir; taşın üç dilimli ve tavuskuşu kuyruğu figürlü üst kısmı ise alt kısma eklenmiştir.
Başlık tipi : -

Nu. 57

ÜSKÜDAR YENİ VALİDE CAMİİ HAZİRESİ
MEZARTAŞLARI

Ayak taşı : Üç dilimli, düz cepheli
Yazı türü : ?
Metin türü : ?
Süsleme : Tekne lâhitin panoları Nu. 6'nın daha sade şeklidir.
Metin : ?

Nu. 58

Nu. 58
Cinsiyet : ?
Mezar tipi : Pehleli
Baş taşı : Kabaca yontulmuş, dar, kitabesiz (Başka bir mezarın ayak taşı olmalıdır!)
Başlık tipi : -
Ayak taşı : Beşgen, dar uzun, süslemesiz

Nu. 59

Nu. 59
Cinsiyet : ?
Mezar tipi : Toprak (bağımsız)
Baş taşı : Üste doğru genişleyen düzensiz, adi taştan kabaca şekil verilmiş. Kitabe kısmı beşgen mihrab şeklinde oyulmuş, kitabesiz

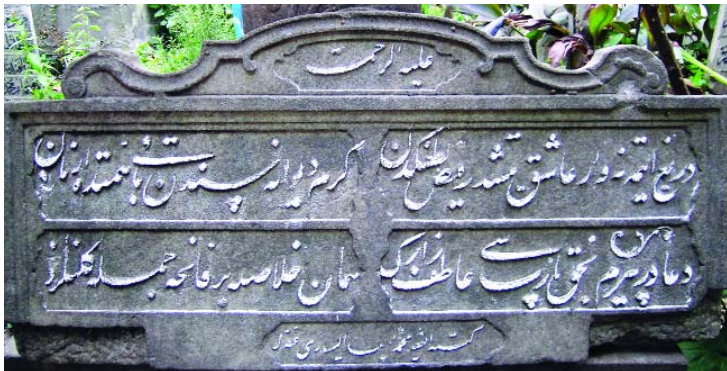
Nu. 60-64
Cinsiyet : ?
Mezar tipi : Pehleli
Baş taşı : Yok!
Ayak taşı : Yok!

Ek Nu. 1
Türbe kitabesi
Metin : 1. *Aleyhi'r-rahmeh*
2. *Dirîğ itme ne var 'âşık yetişdir feyz-i lûtfundan*

Nu. 61-64

Ek Nu. 1

Ek Nu. 2

Ek Nu. 3

3. Kerem-i divânesinden bâkî himmetde erenler -
den
4. Du'â dir pîrim ancak pârsâsı 'âtıf-ı zârın
5. Hemen İhlâsla bir Fâtiha cümle gelenlerden
6. Ketebehû el-Fakîr Muhammed Es'ad el-Yesârî
ğufîra leh.

Ek Nu. 2

Çeşme kitabesi

Metin

1. Cenâb-ı Hazret-i Sultan Ahmed Hân-ı Gâzî kim
2. Odur zill-i İlâhî âb-rûy-ı saltanat hakkâ
3. Muhibb-i hayr el-Hâc Beşir Ağa-yı zîşânın
4. İdüp Dârüssa'âde hidmetle kadrini a'lâ
5. Du'â-yı hayrî isticlâb için şâh-ı cihân-bâne
6. Nice âsâr-ı 'uzmâya muvaffak eyledi Mevlâ
7. Yapup bu çeşme-i pür-nûr-i pâkî fi sebilillah
8. Zülâl-i re'fetiyle teşnegânı eyledi irvâ
9. İlâhî hayrını hüsn-i kabûle eyleyüp şâyân
10. Ana bâdî ğufrân ola bu hayrât bî-hemtâ
11. [Çip bir câmunı Şâ]kir didi 'atşâna târîhin
12. Bu dil-cû çeşme-sâr-ı sâfdan gel zemzem iç
sıhâ.
13. 1141 (1728-9).

Ek Nu. 3

Abdest teknesi kitabesi

Metin

1. Bende-i Hazret-i Sultan Abdülkadir Gîlânî ve
muhibb-i Hazret-i
2. Şah Muhammed Bahâüddin Nakşibend ve Teş -
rifât-i Hümayûn Muavini sahibü'l-hayr
3. el-Hâc Ahmed 'İzzî Efendi merhûmun rûhıyçün
rızâen li-llâhî Te'âlâ el-Fâtiha
4. Sene 1278 (1861-2).

DİPNOTLAR

- 1 Külliye ve bânisi hakkında daha fazla bilgi için bk: Nadide Seçkin, “Yeni Valide Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 468-470; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, I, İstanbul 1976, s. 309-316, 388-391; Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyu Üsküdar*, İstanbul 2001, I, 379-391, II, 556-557, 940-941, 991, III, 1070-1071, 1189, 1218-1219; Müşfika Akbulut, *Üsküdar Yeni Camii ve Külliyesi*, İstanbul 2003, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Mehmet İpşirli, “Gülnüş Emetullah Sultan”, *DİA*, XIV, 248-249; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 65-67.
- 2 Hans-Peter Laqueur, *Hüve'l-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, çev. Selahattin Dilidüzgün, İstanbul 1997, s. 141-143; Halit Çal, “İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar”, *III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler 28-30 Mayıs 1999*, İstanbul 2000, s. 206-225.
- 3 Laqueur, *a.g.e.*, s. 144-146; İzzet Kumbaracılar, *Serpuşlar*, TTOK Yayını, b.y. ve b.t. yok, s. 19-20, 22-23.
- 4 Melâmilik hakkında bk: “Melâmiyye”, *DİA*, XXIX, 25-29; Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmitilik*, İstanbul 2003; Ekrem Işın, “Melâmilik”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, 380-386; Abdülbaki [Gölpınarlı], *Melâmilik ve Melâmiler*, İstanbul 1931 (Notlarla tıpkıbasımı: İstanbul 1992).
- 5 Erhan Afyoncu, “Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I”, *Belgeler*, XX/24 (1999), s. 139-140; Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, “Türk Diplomasisinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXI (İstanbul 2001), s. 109-134.
- 6 Bu devlet adamları için bk: Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İstanbul 1999.

İstanbul-Üsküdar'daki Hanım Sultanlar Adına Yaptırılan Cami Minberleri

GÜLAY APA, ARŞ. GÖR.
Selçuk Üniversitesi

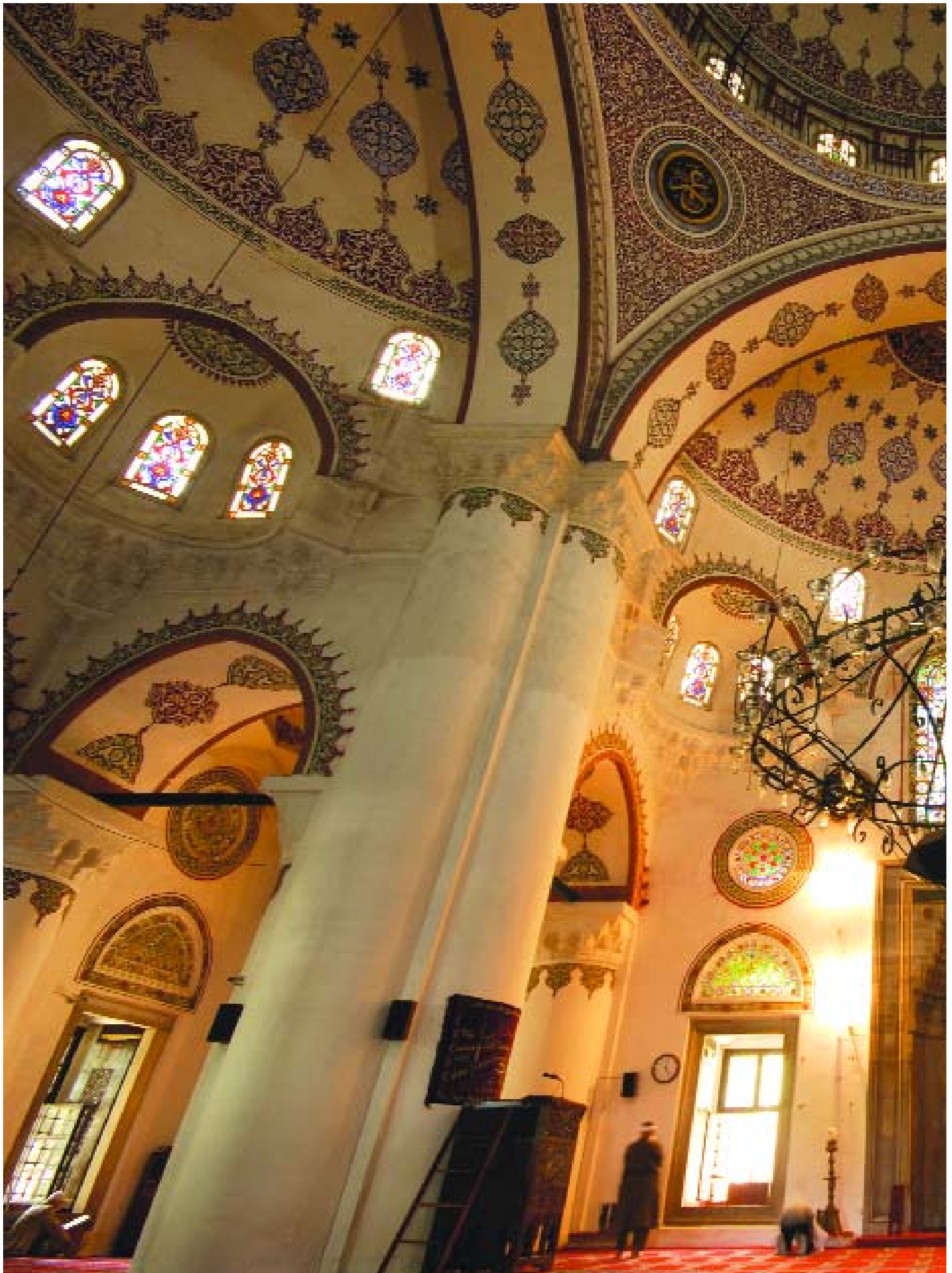
İslâm devletlerindeki devlet adamı anlayışının ve her şeyin devlet adamlarından beklenmesinin bütün Türk devletlerinde aynı olması sebebiyle asıl ve büyük işverenler; gerek mimarlık alanlarında, gerekse kıymetli küçük el sanatlarında daima sultanlar, şehzadeler, vezirler, valiler ve devletin üst kademesindeki diğer idareciler olmuştur.¹

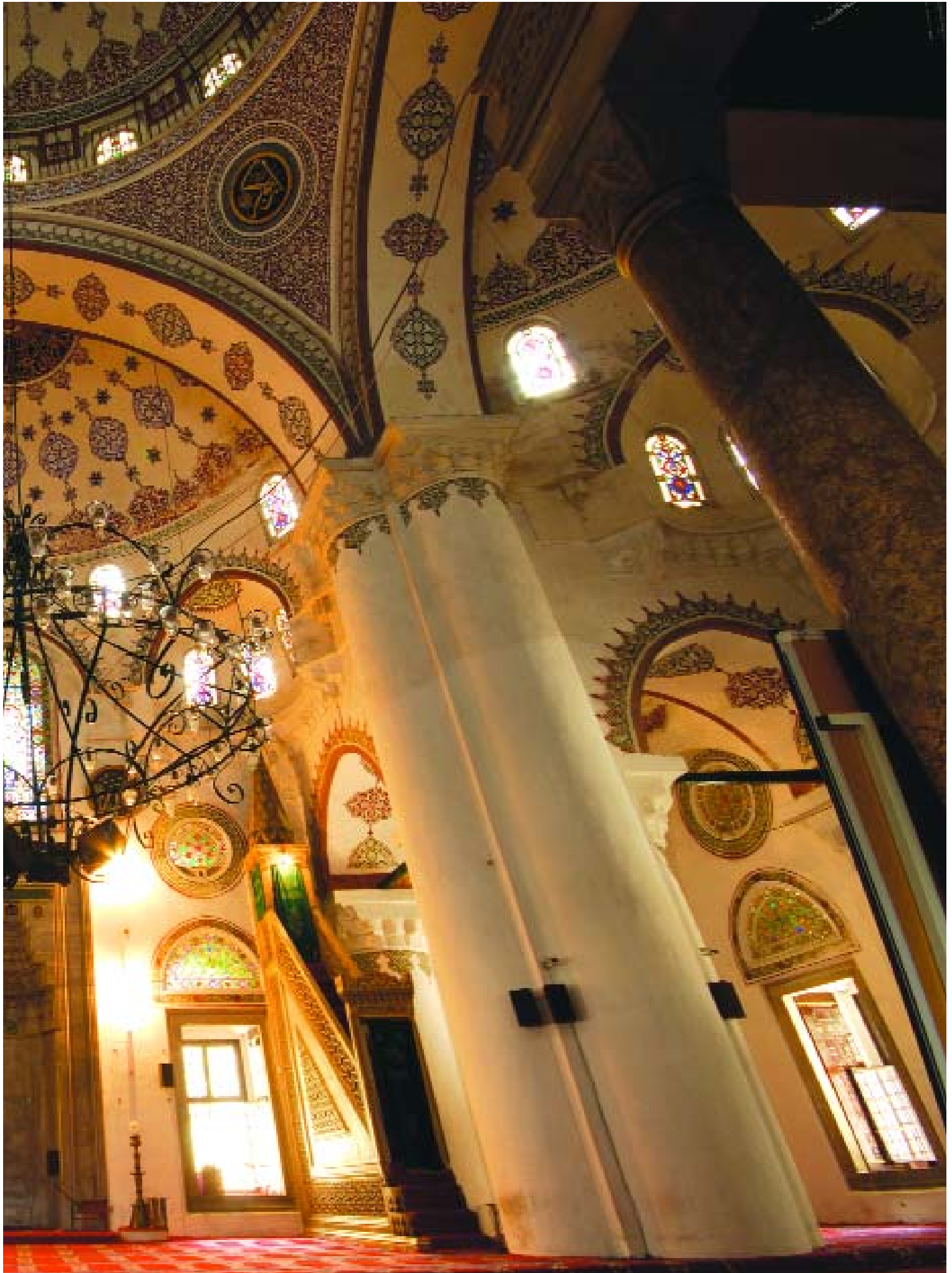
Osmanlı mimarisi içinde sultanlar ve hanedan mensupları tarafından yaptırılan camiler şüphesiz büyük önem taşımaktadırlar. Bu eserler devletin ekonomik gücünün göstergesi, toprakları üzerindeki dini ve siyasi hâkimiyetinin sembolüdür. Bu eserlerin ihtişamı devletin gücü oranında artmış, dolayısıyla temsil edilen güç en çok sultan camilerinde ortaya çıkmıştır.

Sultanlar kendilerinin ve saltanatlarının baki kalması için kalıcı eserler yaptırmak istemişlerdir. Devlet adamlarının, eserlerini yalnızca halkın ihtiyacını karşılamak için değil, saltanatlarının gücünü göstermek, şahsî estetik anlayışlarını, sanatçı yönlerini ve dünya görüşlerini sergilemek arzusu ile de yaptırdıklarını göstermektedir. Bizzat sultanların yanı sıra hanedan mensuplarınca yaptırılan bu eserlerde, sahip olunan güç, mimaride şekillenerek yansımaları bulacaktır. Osmanlı sultanlarının yaptıracakları eserlere önceden veya inşaat sırasında müdahale ettikleri bilinmektedir.² Selâtin camiler sadece devletin, sanatçının değil aynı zamanda hanedan üyelerinin estetik duygularını en iyi biçimde yansıtan tarihi belgelerdir.

Hanedana mensup olanların inşa ettirdikleri eserler dikkate alındığında hanım sultanlar tarafından inşa ettirilen eserlerin Türk Sanatı içerisinde önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Kurdukları vakıflarla hanedanın sosyal hayattaki temsilcileri olan padişah eşleri, kızları ya da valide sultanların banisi olarak Osmanlı

Mihrimah Sultan
Camii'nden
bir kesit
(arka sayfa)

mimarisinde üstlendikleri rol, ortaya çıkan eserlerde kendini göstermektedir.³

Bu çalışmanın konusu Üsküdar'daki Hanım Sultanlar tarafından veya onların adına yaptırılan Mihrimah Camii, Atik Valide Camii, Çinili Camii ve Yeni Valide Camii minberleridir

Bu minberlerde sadece dönemin zevk ve sanat anlayışını değil aynı zamanda hanım sultanların estetik anlayışlarını da yakalamak mümkündür. Bu camilerin minberleri dönemin tanınmış mimar ve sanatkârları tarafından tasarlandıkları içindir ki, padişahların kendi adlarına yaptırdıkları ve Türk sanatı açısından zirveye oturmuş camilerin minberleriyle boy ölçüşecek seviyededirler.

Araştırmamızda bu dört örnek süsleme ve form özellikleri ile ele alınarak, devrin diğer minberleri ile karşılaştırmalı olarak sunulacaktır.

Üsküdar Mihrimah (İskele) Camii

Mimar Koca Sinan, Kanuni Sultan Süleyman'ın Haseki Hürrem'den doğan kızı Mihrimah Sultan⁴ için yapmıştır. İki türbe, medrese, sübyan mektebi, imaret, hamam, kervansaray ve çeşme ile birlikte külliye olarak yapılan cami, giriş kapısı üzerinde yer alan kitabesine göre 1547'de tamamlanmıştır.⁵

İskele meydanına bakan yüksekçe bir teras üzerinde yer alan Mihrimah Sultan'ın bu Camii dikdörtgen planla kesme kufeki taşından yapılmıştır. Dörtlü yonca yaprağı şemasında iki paye ile giriş tarafındaki iki duvar payesine sivri kemerlerle oturan 10 m. çapındaki orta kubbe üç taraftan yarım kubbelerle çevrilidir. Yarım kubbeler köşelere doğru mukarnas dolgulu ikişer eksedra ile genişletilmiş, mihrap kubbesinin iki yanına küçük köşe kuleleri yerleştirilmiştir.⁶

Minber

Mihrabın hemen sağında yer almaktadır (Resim 1).

Giriş: Düz bir bordürle çevrilen basık kemerli girişin her iki yanında birer sütunce yer almaktadır. Kum saati şeklinde kaide ve başlıkları bulunan sütuncelerin gövdesine zemin oyma tekniğinde zikzak motifleri işlenmiştir. Kaidelerin alt başlıklarının üst tarafına mukarnas bademi yerleştirilerek köşeler pahlanmıştır.

Klasik dönem minberlerinden tamamen farklı olarak üç basamaktan sonra girişe ulaşılmaktadır. Basamakların alt yüzeyleri dönüşümlü olarak ters düz şekilde yerleştirilen palmetlerle süslenmiştir.⁷ Birer motif atlayarak palmetlerin içi boşaltılmış, böylece kafes görünümü verilmiştir.

Giriş kemer köşeliğinin hemen üzerinde yer alan dikdörtgen kitabeliğe köşeleri dilimli iki kartuş yerleştirilmiştir. Kartuş içine zemin oyma tekniğinde Kelime-i Tevhid yazılmıştır. Giriş, kitabeliğin üstündeki mukarnas dizisinden sonra dilimli taç ile sonlanır (Resim 2).

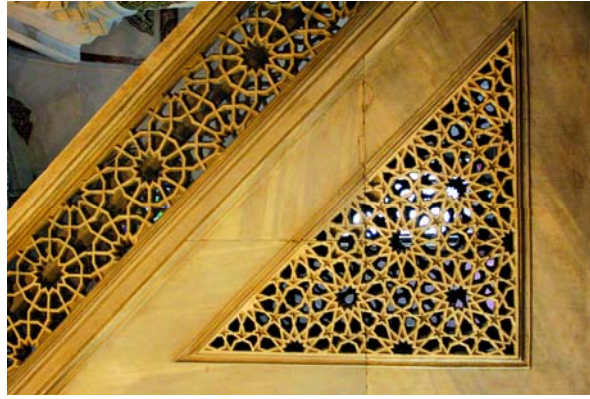
ÜSKÜDAR'DAKİ HANIM SULTANLAR ADINA YAPTIRILAN
CAMİ MİNBERLERİ

Resim 1:
Üsküdar Mihrimah
Camii Minberi

Resim 2: Mihrimah Camii Minberi, Giriş

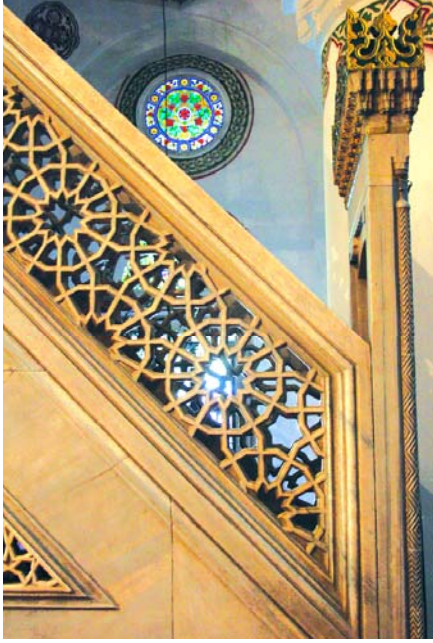
Resim 3: Mihrimah Camii Minberi, Aynalık

Giriş Tacı: Tacın her iki köşesine yerleştirilen yarım palmetlerden çıkan dallar, kenarları dalgalı bir üçgen oluşturarak birleşirler. Tacın yüzeyine zemin oyma tekniğinde rumiler işlenmiştir. Üçgen alanın merkezinde yer alan bir ortabağ bakışımı sağlamaktadır. Ortabağın alt ve üstünden çıkan saplara eklenen rumiler kıvrımlar yaparak yüzeyi doldurmaktadır.

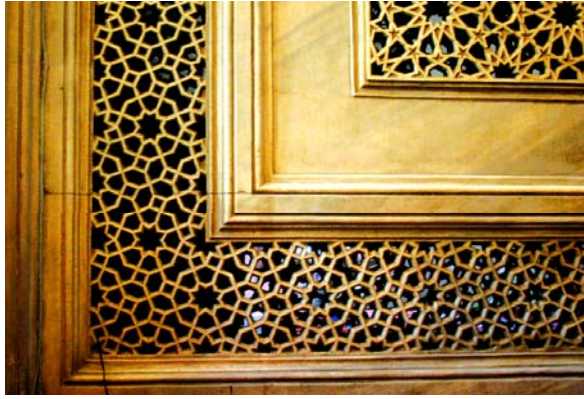
Aynalık: İki içbükey silme arasında yer alan geniş bir bordür ve iç aynalıktan oluşmaktadır. İç aynalık yüzeyine delik işi tekniğinde geometrik motifler işlenmiştir. Aynalığın kenarlarındakiler yarım olmak üzere 12 kollu yıldızların yatay, dikey ve çapraz eksende birbirine bağlanmasıyla oluşturulan kompozisyon yüzeyi doldurmaktadır (Resim 3).

Aynalık Altı/Süpürgelik: Aynalık altı bölümü klasik örneklerden tamamen farklı bir uygulama göstermektedir. Düz bir bordürden sonra iki sıra dışbükey silmelerle kuşatılan aynalık altı bölümü geçit bölümüyle birleşmektedir. Aynalık altı ve geçit bölümü "L" biçimli bütün bir pano halindedir. Pano yüzeyine delik işi tekniğinde geometrik motifler işlenmiştir. Yanlardakiler yarım, ortadakiler tüm olmak üzere sekizgenlerin içine yerleştirilen sekiz kollu yıldızlar ve yıldızların kollarından çıkan ışınlar küçük kareler etrafında birleşmektedirler.

Korkuluk: Düz bir bordürden sonra iki sıra dışbükey ve düz silmelerle vurgulanmıştır. Korkuluk yüzeyi delik işi tekniğinde geometrik olarak süslenmiştir. Onikgenlerin içine yerleştirilen oniki kollu yıldızlar yıldızın kollarından çıkan ışın-

Resim 4: Mihrimah Camii Minberi, Korkuluk

Resim 5: Mihrimah Camii Minberi, Aynalık altı, Geçit

larla birbirine bağlanmaktadır. Bağlanma noktalarında altı kollu yıldız motifleri oluşmaktadır (Resim 4).

Köşebent: Yok

Geçit: Geçit bölümü klasik uygulamanın dışındadır. Aynalık altı panosunun dikey ekseninde devamı olarak yapılmıştır (Resim 5).

Geçit Üstü- Köşk Altı: Yok

Köşk Yan Pano: Dıştan içe doğru düz, dışbükey ve içbükey silmelerle çevrelenen köşk yan panosu yüzeyi deliği tekniğinde mekik motifleriyle doldurulmuştur.

Köşk: Birbirine düz atkı kemerleriyle bağlanan dört taşıyıcı üzerine düz tavanla örtülüdür. Taşıyıcılar arasına atılan dilimli kemerler estetik amaçla yapılmıştır, fonksiyonel özellikleri yoktur. Köşk bölümü içbükey, dışbükey bir silme ve düz bordürlü saçakla son bulmaktadır.

Kasnak: Ahşap malzemeden yapılmış sekizgen kasnak yüzeyine yine ahşap malzemeden baklava motifleri applike edilmiştir. Her bir motif altın yaldız renginde boyanmıştır.

Külâh: Ahşap malzemedendir. Sekizgen külâh yüzeyine kalemişi tekniğinde şemse motifleri işlenmiştir. Zaman içinde yüzey dolduğu için şemselerin içindeki motifler seçilememektedir.

Alem: Sap kısmı üç boncuklu alem iç içe iki palmetle sonlanmaktadır.

Resim 6: Atik Valide Camii Minberi

Eski Valide Camii (Atik Valide Camii)

Üsküdar da Toptaşı olarak bilinen yerde, hakim bir noktada III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan adına 1583 tarihinde yapılmış olan cami, Mimar Koca Sinan'ın eseri olup Üsküdar'da yapılmış iki valide camisinden birincisidir.⁸

İlk yapıldığı zaman tek kubbeli iken sonradan iki tarafına ikişer kubbe daha ilave edilmiştir.⁹ Altı destekli plan şemasına uygun olarak yapılmış olan bu caminin merkezi kubbesi ikisi serbest, dördü duvara gömülü altı payeye dayanan altıgen bir kasnak üzerine oturmaktadır. Mihrap çıkıntısının üzeri yarım kubbe ile örtülüdür. İç kısmı da kuzey yönde hünkar ve müezzin mahfili çıkıntı meydana getirmiş, bu kısım parmaklıklarla kapatılmıştır.

Camii dört aşamada tamamlanmıştır. Önce ilk cami, sonra yan sahnlar ve son cemaat yeri revakları inşa edilmiş, bunu yan sahnların kuzey duvarının ileri çıkarılması ve üzerinin ahşap tavanla örtülmesi izlemiş, en son olarak da hünkar mahfili yapılmıştır. Son cemaat mahalli sivri kemerlerle birbirine bağlanmış mukarnaslı başlıklı altı mermer sütunun taşıdığı beş kubbe ile örtülüdür. Orta bölüm çapraz tonozlu ve daha yüksektir.¹⁰

Minber

Mihrabın sağında, mihrap nişinin hemen başlangıcında yer almaktadır (Resim 6).

Resim 7: Atik Valide Camii Minberi, Giriş

Giriş: Basık kemerli girişin etrafı dıştan içe doğru iki sütunceden sonra düz bir bordür, dış bükey bir silme ve iki düz silme ile çevrelenmektedir. Sütuncelerin kaide ve başlıkları kum saati şeklindedir. Dışbükey silme giriş kemerinin başlangıcında ikiye ayrılarak hem kemer köşeliği hem de kitabelik için çerçeve oluşturur. Giriş, mukarnas dizisinden sonra dalgalı formlu taç ile sonlanır (Resim 7).

Kitabelik: Dikdörtgen şeklinde panodan oluşan kitabeliğin etrafı dışbükey bir silme ve iki düz bordürle kuşatılmıştır. Pano yüzeyine zemin oyma tekniğinde Kelime-i Tevhid yazılmıştır.

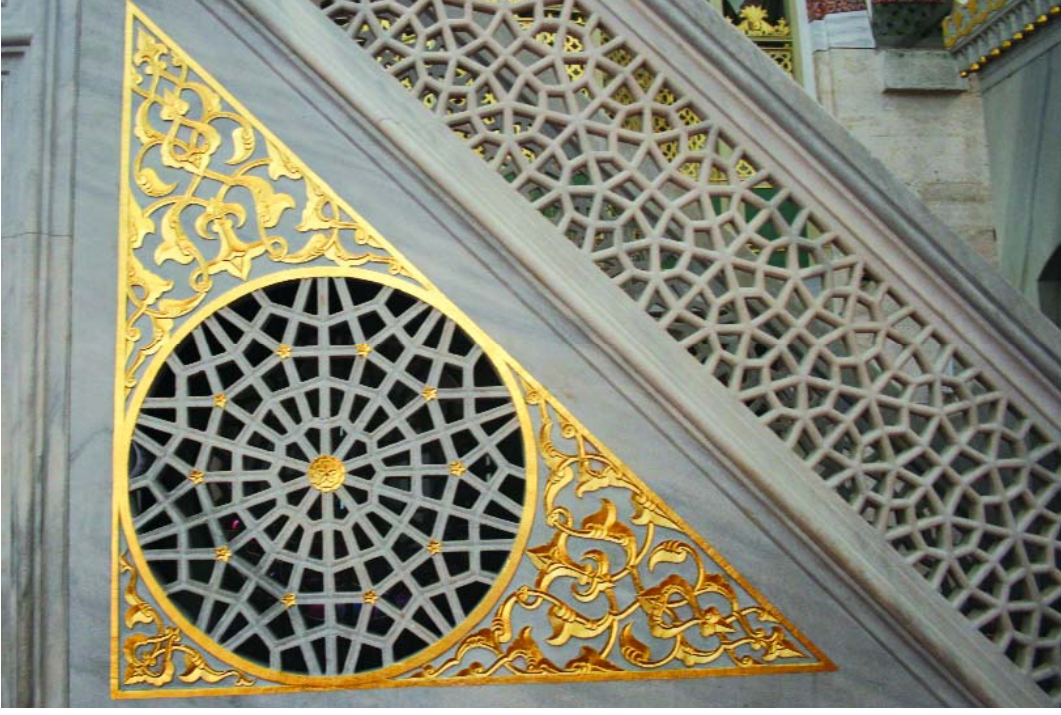
Taç: Kapalı form rumilerin yaprakları dal şeklinde uzatılarak dalgalı formda tacın üst kenarında birleşmektedir. Tacın alt kenarında rumilerin kök kısmından çıkan saplara eklenen rumiler tekrar saplara devam ederek aradaki boşlukta yer alan daha küçük kapalı form rumi ile birleşmektedir.

Aynalık: Etrafı düz bir bordürle çevrilen aynalık merkeze, aynalık üçgeninin kenarlarına teğet geçecek şekilde daire yerleştirilmiştir. Daire yüzeyi deliği tekniğinde geometrik kompozisyonludur. Daire merkezinde yer alan on kollu yıldızı iki ongen çevrelemektedir. Merkezden çıkan on adet ışın daireyi on eş parçaya bölmektedir. Daire kenarlarında bu düzenleme yarım olarak kullanılmıştır. Daireden sonra köşelerde kalan üçgen alanların yüzeyi zemin oyma tekniğinde rumilerle süslenmiştir. Alt köşede kalan boşluğun merkezine bir ortabağ yerleştirilmiştir. Aynı zamanda bakışım sağlayan ortabağın kök kısmında çıkan iki sap sağ sol yönden uzanarak birer rumi ile devam etmektedir. Diğer köşelerde aynı

Atik Valide
Camii'nin
kubbesinden
bir kesit
(arka sayfa)

Resim 8: Atik Valide Camii Minberi, Aynalık

şekilde süslenmiştir. Üçgen alanın merkezinden köşeye doğru iki ortabağ ve bir tepelik rumi bakışım çizgisini oluşturmaktadır. Ortabağların kök kısmından çıkan saplara eklenen rumiler birbirine alt üst katederek sarmal olarak yüzeyi doldurmaktadır (Resim 8).

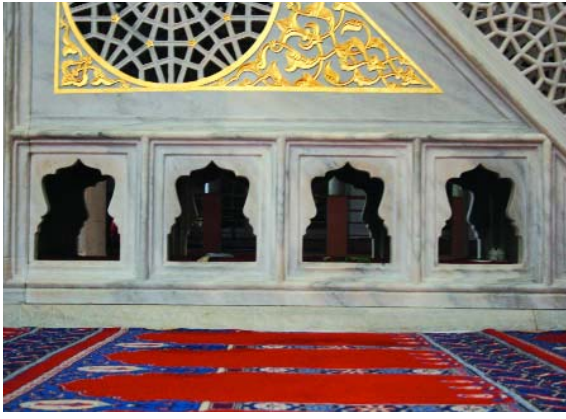
Aynalık Altı / Süpürgelik: Dilimli kemerli dört açıklık ve bir üçgen alandan oluşmaktadır. Kemer köşelikleri sadedir. Dışbükey, düz ve içbükey silmelerle her bir açıklığın etrafını kuşatmaktadır.

Korkuluk: Korkuluk bölümü dışbükey, düz, içbükey ve düz olmak üzere dört silme ile vurgulanmıştır. Korkuluğun yüzeyi deliği tekniğinde geometrik olarak süslenmiştir. Altı kollu yıldızın etrafını çevreleyen onikigenden oluşan birim motif altı ışınla altı parçaya bölünmektedir. Korkuluğun orta noktasında tüm yanlarda yarım uygulanan birim motif birbirine bağlanarak yüzeyi doldurmaktadır (Resim 9).

Köşebent: Yanlarda yarım, ortada tüm olarak kullanılan tepelik rumilerin birbirlerine bağlanmasıyla dalgalı bir form oluşmaktadır. Yüzeye zeminoyma tekniğinde iki lale işlenmiştir (Resim10).

Geçit: Sivri kemerli geçit bölümünü dışbükey, düz, içbükey, düz olmak üzere dört silme kuşatmaktadır. Kemer köşelikleri sadedir (Resim 11). Geçit tavanına zeminoyma tekniğinde gülbezek işlenmiştir (Resim 12).

ÜSKÜDAR'DAKİ HANIM SULTANLAR ADINA YAPTIRILAN
CAMİ MİNBERLERİ

Resim 9: Atik Valide Camii Minberi, Köşebent

Resim 10: Atik Valide Camii Minberi, Aynalık altı, Korkuluk

Resim 11: Atik Valide Camii Minberi, Geçit

Resim 12: Atik Valide Camii Minberi, Geçit Tavanı

Resim 13: Atik Valide Camii Minberi, Geçit üstü ve Köşk Yan pano

Resim 14: Atik Valide Camii Minberi, Köşk

Geçit Üstü: Etrafı dışbükey, düz, içbükey ve düz dört silme ile çevrelenen düz bir pano şeklindedir.

Köşk Yan Pano: Köşk yan pano dışbükey, düz, içbükey ve düz olmak üzere dört silme ile vurgulanmıştır. Köşk yan pano yüzeyi deliği tekniğinde geometrik olarak süslenmiştir. Altı kollu yıldızın etrafını çevreleyen onikigenden oluşan birim motif altı ışınla altı parçaya bölünmektedir. Panonun orta noktasında tüm, yanlarda yarım uygulanan birim motif birbirine bağlanarak yüzeyi doldurmaktadır (Resim 13).

Köşk: Birbirine sivri kemerlerle bağlanan dört poligonal taşıyıcı üzerine düz damla örtülüdür. Taşıyıcıların köşeleri pahlanmıştır. Başlık yüzeyleri prizmatik dörtgenle süslenmiştir. Kemer köşelikleri sadedir. Minber kaidesini oluşturduktan sonra geçit bölümünün yanından köşke kadar uzanan üç bordür saçağı oluşturmaktadır. İçe doğru pahlanmış ilk bordür yüzeyine zeminoyma tekniğinde prizmatik dörtgenler işlenmiştir. Diğer iki bordür düzdür (Resim 14).

Kasnak: Ahşap malzemeden yapılan sekizgen kasnak, piramidal sekizgen külah ile devam eder. Pirinç madeninden alemlerle külah tamamlanmaktadır (Resim 15).

ÜSKÜDAR'DAKİ HANIM SULTANLAR ADINA YAPTIRILAN
CAMİ MİNBERLERİ

Resim 15:
Atik Valide Camii
MİNBERİ, Kasnak,
Külâh ve Alem

Resim 16: Çinili Camii Minberi

Üsküdar Çinili Camii

Sultan IV. Murad'ın validesi Kösem Sultan tarafından 1640 yılında yaptırılmıştır. Kare plânlı cami tek kubbelidir. Onikigen kasnaklı kubbeye pandantiflerle geçilmiştir. Harimi ters “U” plânda saran son cemaat yeri sundurma çatı ile kaplı olup, buraya kuzey ve batı yönlerden merdivenlerle çıkılmaktadır. Caminin kuzeybatı köşesinde tek şerefeli minaresi yükselmektedir. Çevre duvarıyla kuşatılan avlunun ortasında konumlanmış cami, yüksek bir platform üzerine oturmaktadır.¹¹

Minber

Mihrabın hemen sağında yer almaktadır (Resim 16).

Giriş: Basık kemerli girişin etrafını dıştan içe doğru iki sütunçeden sonra düz bir bordür, dışbükey bir silme ve iki düz silme ile çevrenmektedir. Sütunçelerin kaide ve başlıkları kum saati şeklindedir. Dış bükey silme giriş kemerinin başlangıcında ikiye ayrılarak hem kemer köşeliği hem de kitabelik için çerçeve oluşturur. Giriş, mukarnas dizisinden sonra dalgalı formlu taç ile sonlanır (Resim 17).

ÜSKÜDAR'DAKİ HANIM SULTANLAR ADINA YAPTIRILAN
CAMİ MİNBERLERİ

Resim 17:
Çinili Camii
Minberi, Giriş

Çinili Camii'nin
dışarıdan
görünümü
(arka sayfa)

Resim 18: Çinili Camii Minberi, Aynalık ve Korkuluk

Resim 19: Çinili Camii Minberi, Aynalık altı

Kitabelik: Kenarları dilimli dikdörtgen bir kartuş içine Kelime-i Tevhid yazılmıştır.

Taç: Birbirine kısa saplarla dalgalı formda bağlanan rumiler palmete benzer şekiller oluşturmaktadırlar.

Aynalık: Etrafı dışbükey ve düz silmelerle çevrilen aynalık, üç bölüme ayrılmıştır. Merkezde bir daire, onun etrafını çevreleyen daha geniş ikinci daire ve köşelerde kalan üçgen alanlardan oluşmaktadır. Merkez daire yüzeyi zemin oyma tekniğinde rumilerle süslenmiştir. İçte yer alan gülbezektan çıkan saplara eklenen rumilerin üst yaprağı sapa dönüşerek tekrar içteki gülbezeğe bağlanmaktadır. Rumiler bu şekilde birbirini alt üst katederek dairesel eksende sıralanmaktadır. İkinci dairede ise bir ortabağ ve bir tepelik ruminin kök ve sap kısmından çıkan rumiler birbirine bağlanarak dairesel eksende yüzeyi doldurmaktadırlar.

Köşelerde kalan üçgen alanlarda, birbirini alt üst kat eden rumiler görülmektedir. Alt köşede kalan boşluğun merkezine bir ortabağ yerleştirilmiştir. Aynı zamanda bakışım sağlayan ortabağın kök kısmında çıkan iki sap sağ sol yönden uzanarak birer rumi ile devam etmektedir. Diğer köşelerde aynı şekilde süslenmiştir (Resim 18).

Aynalık Altı / Süpürgelik: Dilimli kemerli üç açıklık ve düzgün olmayan dörtgen olandan oluşmaktadır. Dışbükey, düz, içbükey ve düz olmak üzere toplam dört silme her bir alanın etrafını çevrelemektedir. Her bir kemer köşeliği zemin oyma tekniğinde rumilerle süslenmiştir. Üst yaprağı uzatılarak sap şeklini alan rumiler birbirine eklenerek, sarmal bir kompozisyon oluştururlar. Düzgün olma-

Resim 20: Çinili Camii Minberi, Köşebent

Resim 21: Çinili Camii Minberi, Geçit, Geçit üstü ve Köşk Yan Pano

yan dörtgen alanın yüzeyi de zeminoyma tekniğinde aynı şekilde süslenmiştir (Resim 19).

Korkuluk: Yan yana bir ortabağ ve tepelik palmetin kök ve tac kısmından çıkan saplara eklenen rumiler deliği tekniğinde yüzeyi doldurmaktadır. Korkuluğun etrafını dışbükey, düz, içbükey ve düz olmak üzere dört silme sınırlandırmaktadır.

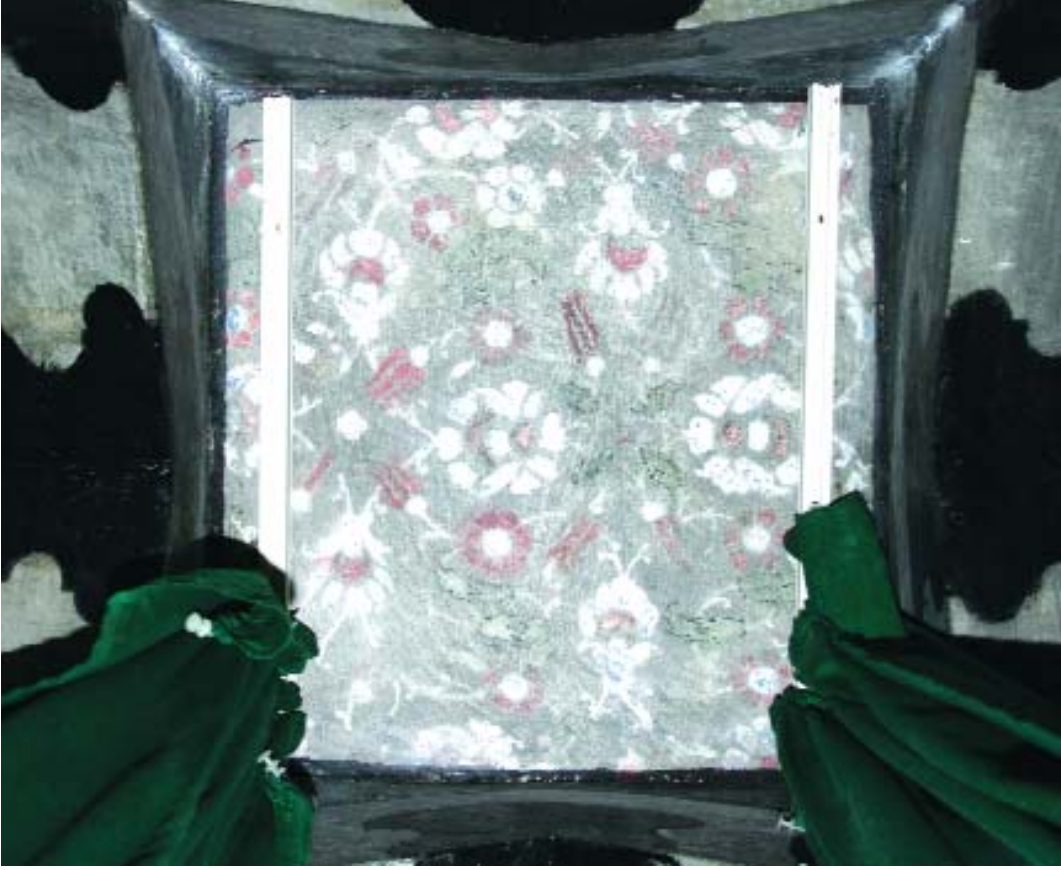
Köşebent: Yanlarda yarım, ortada tüm olarak kullanılan tepelik rumilerin birbirlerine bağlanmasıyla dalgalı bir form oluşmaktadır. Yüze zeminoyma tekniğinde iki lale işlenmiştir (Resim 20).

Geçit: Sivri kemerli geçit bölümünü dışbükey, düz, içbükey ve düz olmak üzere toplam dört silme kuşatmaktadır. Kemer köşelikleri zeminoyma tekniğinde rumilerle süslenmiştir.

Geçit Üstü: Diğer elemanlarda olduğu gibi dışbükey, düz, içbükey ve düz olmak üzere toplam dört silme ile vurgulanmıştır. Pano yüzeyi zeminoyma tekniğinde ortabağ ve rumilerle süslenmiştir. Merkezde yer alan iki ortabağ bakışımı sağlar. Ortabağların kök kısmından çıkan rumiler sarmal olarak birbirine eklenirler.

Köşk Yan Pano: Dönüşümlü olarak dört kez tekrarlanan bir dilimli rumi ve bir palmetin kök kısmından çıkan sapsar birbirini alt üst katederek deliği tekniğinde yüzeyi doldurmaktadırlar (Resim 21).

Köşk: Birbirine sivri kemerlerle bağlanan dört poligonal taşıyıcı üzerine düz damla örtülüdür. Taşıyıcıların köşeleri pahlanmıştır. Başlık yüzeyleri prizmatik

Resim 22: Çinili Camii Minberi, Köşk Tavanı

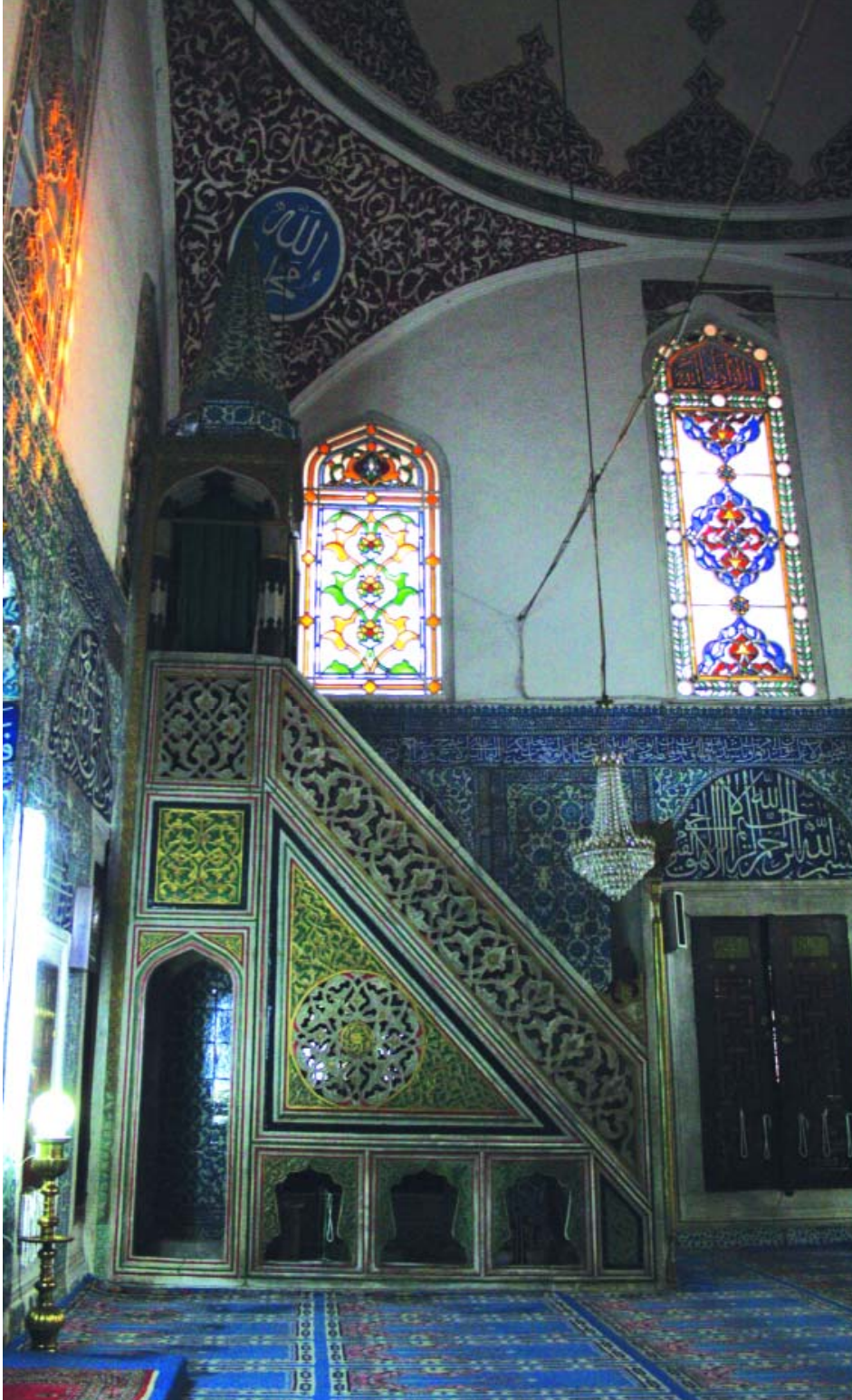
dörtgenle süslenmiştir. Ayak yüzeyleri siyah beyaz renkte boyanarak kalemişi görünümü verilmiştir. Kemer köşeliklerine zeminoyma tekniğinde rumiler işlenmiştir. Minber kaidesini oluşturduktan sonra geçit bölümünün yanından köşke kadar uzanan iki bordür saçağı oluşturmaktadır. İçteki bordür içe doğru pahlanarak yüzeyine zeminoyma tekniğinde prizmatik dörtgenler işlenmiştir. Rumi tepeliklerden oluşan dalgalı formlu saçakla köşk bölümü sonlanmaktadır.

Köşk tavanına kalemişi tekniğinde hatayi, bulut, penç ve lale motifleri işlenmiştir (Resim 22).

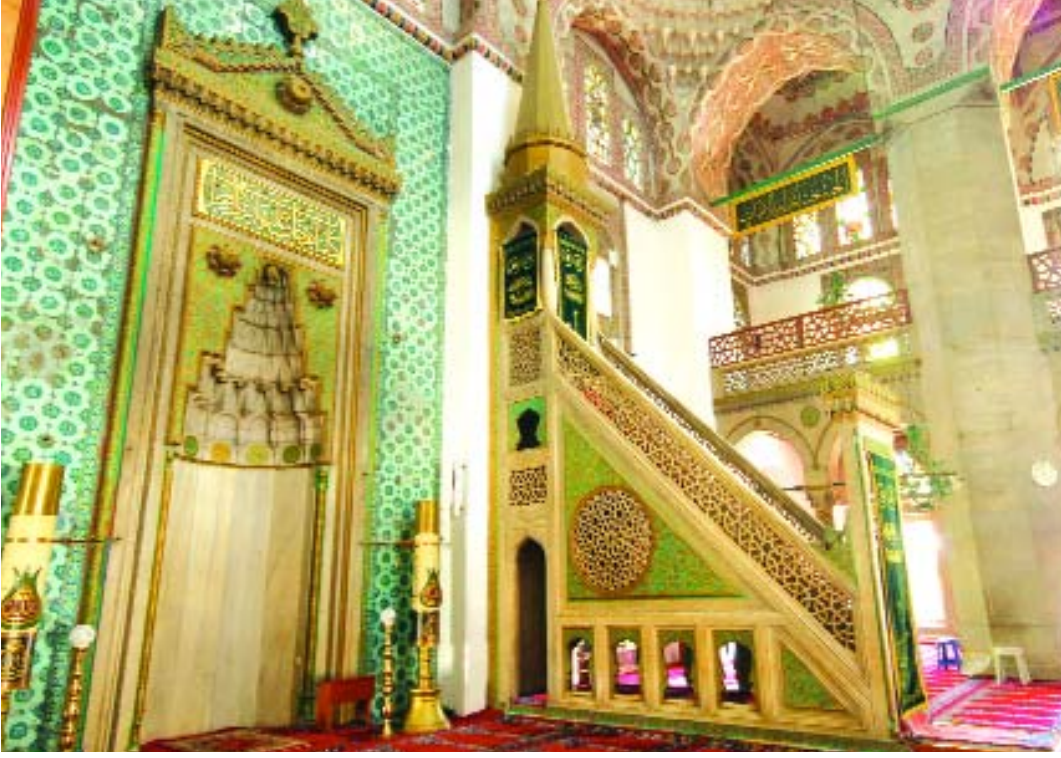
Kasnak: Kasnak ve külah XVII. yüzyıl çinileriyle kaplanmıştır.¹² Çini malzemenin sekizgen kasnak yüzeyine beyaz zemin üzerine mavi ve lacivert renkte hatayi ve bulut motifleri işlenmiştir. Dışbükey bir silmeden sonra yine çini malzemenin sekizgen piramidal külah yükselmektedir.

Külah: Külah yüzeyine, beyaz zemin üzerine mavi ve lacivert renkte hatayi ve natüralist çiçekler işlenmiştir (Resim 23). Günümüzde minberin alemi kırık durumdadır bu yüzden özgün durumu hakkında bilgiye sahip değiliz.

ÜSKÜDAR'DAKİ HANIM SULTANLAR ADINA YAPTIRILAN
CAMİ MİNBERLERİ

Resim 23:
Çinili Camii
MİNBERİ, KÖŞK,
Kasnak ve KÜLAH

Resim 24: Yeni Valide Camii Minberi

Üsküdar Yeni Valide Camii

Cedid Valide Camisi olarak da bilinen bu cami Üsküdar'ın eski mahallelerinden Gülfun Hatun Mahallesi'nde, Üsküdar çarşısına uzanan dar bir yol kıvrımında yer alır.

Cami, padişah II. Mustafa ile III. Ahmed'in anneleri olan Gülnuş Emetullah Sultan tarafından 1708 yılında yaptırılmaya başlanmış, 1710 da tamamlanmıştır.¹³

Cami, kare üzerine basık merkezi bir kubbe ile örtülmüş bir yapıdır. Kubbeyi sekiz paye taşımaktadır. Bu payelerin doğu batı yönlerinde serbest, güney yönündeki sütunlar ise duvarla bağlantılıdır. Serbest olanlar sekiz köşeli olup üzerlerinde mukarnaslar bulunur ve mermer kaplamalıdır. Sekizgenin köşelerine yerleştirilen dört eksedra ile mekan kareye tamamlanmakta, bu mekanın iki yanında yan galeriler bulunmaktadır. Caminin doğu galerisinde parmaklıklarla ayrılmış kısım hünkar mahfilidir.

Son cemaat yeri beş gözlü olup, sırası ile çapraz tonoz, kubbe, aynalı tonoz, kubbe ve çapraz tonoz olarak örtülmüştür. Yanlardaki iki çapraz tonoz dikey, ortada girişin üzerindeki aynalı tonoz yatay olarak yerleştirilmiştir. Son cemaat mahallinin cami ile birleştiği iki köşede çift şerefeli iki minare bulunmaktadır.

Resim 25: Yeni Valide Camii Minberi, Giriş

Yeni Valide Camisi Osmanlıların Lale Devri olarak bilinen döneminde inşa edilmiştir. Bu dönem yeni bir üslubun gelişmeye başladığı bir dönem olmasına karşın, henüz Sinan'ın getirdiği şekiller bırakılmış değildir. Bu yapıdan sonra klasik unsurlar yavaş yavaş kaybolmuştur. Yeni Valide Camii, klasik üslubun son yapılarından birisidir. Bu yapıdan sonra klasik üslup yerini Barok üsluba bırakacaktır.¹⁴

Minber

Mihrabın hemen sağında yer almaktadır (Resim 24).

Giriş: Sivri kemerli girişin etrafını dıştan içe doğru birer sütunceden sonra bir düz, bir dışbükey, bir içbükey silme ve bir bordür çevrelemektedir. Kemer köşeliklerine zeminoyma tekniğinde rumiler işlenmiştir. Kemer köşeliğinin hemen üzerinde yer alan kitabelik panosuna kenarları dilimli iki kartuş işlenmiş, kartuşun içine de Kelime-i Tevhid yazılmıştır. Giriş mukarnas dizisinden sonra dilimli bir tac ile sonlanmaktadır (Resim 25).

Giriş Tacı: Kenarlarda yarım olmak üzere yan yana sıralanan tepelik rumilerle dilimli bir forma sahiptir. Tepelik rumilerin içine zeminoyma tekniğinde rumiler işlenmiştir.

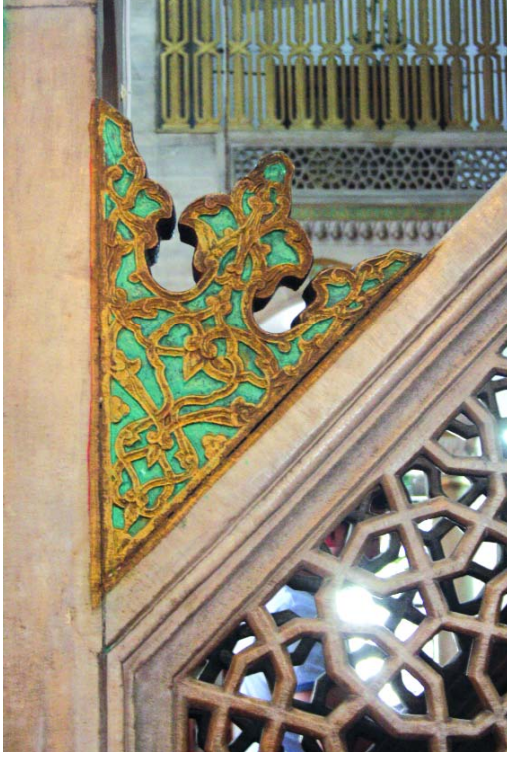

Resim 26: Yeni Valide Camii Minberi, Aynalık, Aynalık altı, Korkuluk

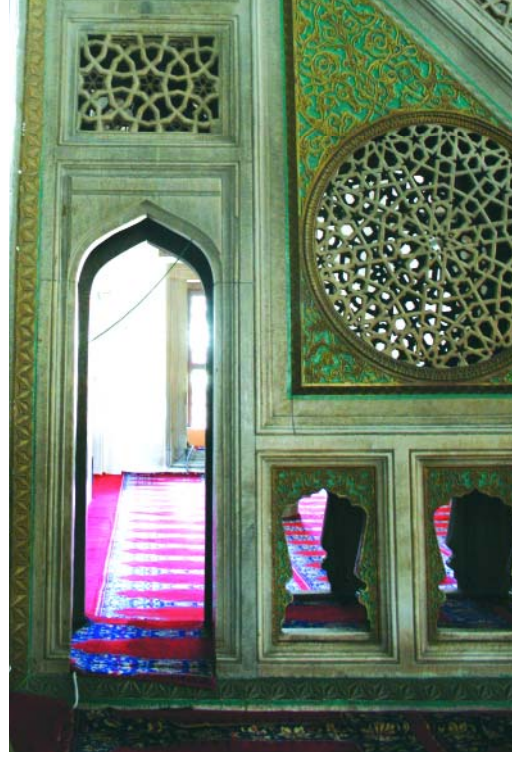
Aynalık: Aynalığın etrafını dışbükey, düz ve dışbükey olmak üzere üç silme ve düz bir bordür kuşatmaktadır. Aynalığın merkezine üçgenin kenarlarına teğet geçecek şekilde daire yerleştirilmiştir. Dairenin içi kafes tekniğinde geometrik olarak süslenmiştir. Dairenin merkezinde onkollu bir yıldız, yıldızın etrafında ise ongen yer almaktadır. Bu motif dairenin kenarlarında yarım olarak uygulanmıştır. Merkezdeki yıldızın kollarından çıkan ışınlar yanlardaki yarım yıldızlara bağlanmaktadır. Bu şekilde daire yüzeyinde mühr-ü Süleyman motifi oluşturulmuştur. Aynalığın kenarlarında kalan boşluklara ise zeminoyma tekniğinde rumiler işlenmiştir (Resim 26).

Aynalık Altı / Süpürgelik: Dilimli kemerli dört açıklık ve beşgen alandan oluşmaktadır. Her bir açıklığın etrafını dışbükey, düz ve içbükey olmak üzere üç silme çevreler. Beşgen alanın merkezine üçgen bir pano yerleştirilmiştir. Açıklıkların kemer köşelerine ve üçgen alanın yüzeyine zeminoyma tekniğinde rumiler işlenmiştir.

Korkuluk: Kafes tekniğinde geometrik olarak süslenmiştir. Birbirine bağlanmış iki yarım altıgen ve tam altıgenlerin yatay doğrultuda dönüşümlü olarak sıralanmasıyla oluşturulmuş kompozisyonun aralarına yatay ekseninde tam, dikey ekseninde yarım sekizgenler yerleştirilmiştir. Altıgenlerin ortasında ise altı kollu yıldız bulunmaktadır.

Resim 27: Yeni Valide Camii Minberi, Köşebent

Resim 28: Yeni Valide Camii Minberi, Geçit

Köşebent: Ortada yer alan rumi tepelik ve ona bağlanan birer yarım rumi tepelikle dalgalı bir form oluşturmaktadır. Köşebentin yüzeyi dilimli rumilerle doldurulmuştur. Orta noktada yer alan ortabağın üst kısmında sıralanan tepelik rumiler yukarıya, kök kısmından aşağıya doğru uzanan tepelik rumiler ise aşağıya bakmaktadır. Tepeliklerin kök kısmından çıkan saplara eklenen dilimli rumiler sarmal olarak yüzeyi doldurmaktadırlar (Resim 27).

Geçit: Sivri kemerli geçitin etrafını dışbükey, düz, içbükey olmak üzere üç silme ve bir bordür kuşatmaktadır. Kemer köşeliği sadedir (Resim 28).

Geçit Tavanı: Motif oyma tekniğinde geometrik olarak süslenmiştir. Merkezde yer alan on kollu yıldızın etrafına yerleştirilen ongenden oluşan birim motif yanlarda yarım olarak kullanılmıştır. Merkezdeki yıldızın kollarından çıkan kırık çizgiler yanlardaki yıldızın kollarına bağlanmaktadır.

Geçit üstü: Dikdörtgen bir pano şeklindeki geçit üstünün etrafını dışbükey, düz ve içbükey olmak üzere üç silme çevreler. Pano yüzeyine kafes tekniğinde geometrik motifler işlenmiştir. Merkezde yer alan onikigenin etrafında iç içe geçerek sıralanan onikigenler altı kollu yıldız oluşturmaktadır.

Köşkaltı: Etrafı dışbükey, düz, içbükey olmak üzere üç silme ve bir bordürle çevrelenen köşk altı dilimli kemerli bir açıklık şeklindedir. Kemerin etrafında kalan

Resim 29: Yeni Valide Camii Minberi, Geçit üstü, Köşk altı ve Köşk Yan pano

Resim 30: Yeni Valide Camii Minberi, Köşk, Kasnak, Külah ve Alem

boşluklara vazodan çıkan natüralist çiçekler işlenmiştir. Tavanına motif oyma tekniğinde geometrik motifler işlenmiştir.

Köşk Yan Pano: Korkulukta kullanılan birim motif köşk yan panoda aynen kullanılmıştır (Resim 29).

Köşk: Birbirine sivri kemerlerle bağlanan dört taşıyıcı üzerine düz tavanla örtülüdür. Köşkü taşıyan ayaklar prizmatik üçgenlerden oluşan başlığa sahiptirler. Kemer köşeliklerine zemin oyma tekniğinde rumili kıvrım dallar işlenmiştir. Minber kaidesini oluşturduktan sonra köşke kadar uzanan bordür ve mukarnas dizisi köşk saçağını oluşturur. Köşk saçağının üzerinde zeminoyma tekniğinde rumilerle süslenmiş dilimli tac yer alır.

Köşk Tavanı: Motif oyma tekniğinde geometrik olarak süslenmiştir. Merkezde yer alan on kollu yıldızın etrafına yerleştirilen ongenden oluşan birim motif yanlarda yarım olarak kullanılmıştır. Merkezdeki yıldızın kollarından çıkan kırık çizgiler yanlardaki yıldızın kollarına bağlanmaktadır.

Kasnak: Ahşap malzemeden yapılan sekizgen kasnak tepelik rumilerden oluşan taca sahiptir. Kasnağın üzerinde yükselen sekizgen külah alemle sonlanmaktadır. Sap kısmı üç boncuklu olan alem palmet şeklindedir. Palmet yüzeyine deliğişi tekniğinde yazılar işlenmiştir. Yüzey zamanla dolduğu için yazılar okunamamaktadır (Resim 30).

Değerlendirme ve Sonuç

İstanbul Üsküdar'da hanım sultanlar adına yaptırılan camilerin minberleri gerek form gerekse süsleme özellikleri açısından Osmanlı sanatı içinde önemli bir yere sahiptirler. Dönemin meşhur mimar ve sanatkârlarının elinden çıkmış bu eserleri ortak özellikleri açısından ayrıntılı olarak değerlendirmek gereklidir.

Minber Elemanları

Girişler: İncelediğimiz dört örnekten üçü basık kemerli, biri sivri kemerlidir. Mihrimah Camii, Atik Valide Camii ve Çinili Camii minberlerinin girişleri basık, Yeni Valide Camii minberinin girişi ise sivri kemerlidir. Girişlerin her iki yanında kum saati şeklinde kaide ve başlıkları bulunan birer sütunce yer almaktadır. Osmanlı minberlerinde bu uygulama Bergama Ulu Camii (1399) minberinde başlamış daha sonra bu uygulama Edirne II. Bayezıd Camii (1488) minberinde gelişerek devam etmiş ve geç dönemde batılaşma üslubu başlayıncaya kadar kullanılmıştır. Mihrimah Camii minber girişinin sütunce yüzeyleri zikzak motifleriyle, Yeni Valide Camii minberinin sütunceleri ise balıkpulu motifleriyle süslenmiştir. Atik Valide Camii ve Çinili Camii minberlerinin sütunceleri ise sadedir. Sütunceler girişin ilk basamağının hizasından başlayarak kitabeliğin üst noktasına kadar uzanmaktadır. Ancak Mihrimah Camii minberi farklı bir uygulama göstermektedir. İlk üç basamağı girişten dışa taşan bu minberde, sütunceler üçüncü basamağın hizasından başlayarak kitabelik başlangıcında sonlanmaktadır.

Etrafı silmelerle vurgulanan kemer köşelikleri, Mihrimah Camii, Atik Valide Camii ve Çinili Camii minberlerinde sadedir. Yeni Valide Camii minberinde ise giriş kemer köşeliği rumilerle süslenmiştir.

Giriş kemer açıklığının hemen üzerinde yer alan kitabelik, mukarnas dizisi ve tac ile girişler sonlanmaktadır. Mukarnaslar birbirinden farklılık göstermektedir. Kitabeliklerin etrafı silmelerle çevrelenerek içine kartuş işlenmiştir. Kartuşların içinde Kelime-i Tevhid yer almaktadır. Mihrimah Camii ve Yeni Valide Camii minberlerinde kitabeliğe iki ayrı kartuş içine Kelime-i Tevhid yazılmışken, Atik Valide Camii ve Çinili Camii minberlerinde tek parça halindedir (Çizim 1).

Üsküdar Mihrimah Camii minber giriş tacı kenarları dilimli üçgen şeklindedir. Atik Valide Camii, Çinili Camii ve Yeni Valide Camii minberlerinin giriş taçları ise yatay olarak düzenlenmiş ve tepelik rumilerle dilimli bir form elde edilmiştir (Çizim 2).

Merdivenler: İncelediğimiz minberlerin basamak sayıları birbirinden farklılık göstermektedir. Üsküdar Mihrimah Camii ve Yeni Valide Camii minberleri onbeş, Atik Valide Camii minberi oniki ve Çinili Camii minberi on basamaklıdır. Basamak sayılarını minberlerin uzunluk ve yüksekliklerinin etkilediği görülmektedir.

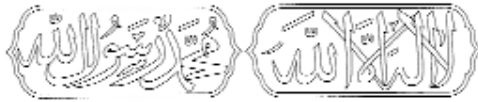
Üsküdar Mihrimah Camii Minber Girişi, Kitabe

Üsküdar Atik Valide Camii Minber Girişi, Kitabe

Üsküdar Çinili Camii Minber Girişi, Kitabe

Üsküdar Yeni Valide Camii Minber Girişi, Kitabe

Çizim 1

Üsküdar Mihrimah Camii, Giriş Tacı

Üsküdar Atik Valide Camii, Giriş Tacı

Üsküdar Çinili Camii, Giriş Tacı

Üsküdar Yeni Valide Camii, Giriş Tacı

Çizim 2

Yan Aynalıklar: Yan aynalıklar minberin her iki tarafında da aynı şekilde yapılmışlardır. Aynalıklar iki şekilde düzenlenmiştir. Birinci grupta aynalık, etrafı bordürlerle çevrili üçgen alandan oluşmaktadır. Mihrimah Camii bu şekilde düzenlenmiştir. Osmanlı Selâtin Camii minberleri içinde bu şekilde uygulama Edirne II. Bayezıd Camii (1488), İstanbul Bayezıd Camii (1505), İstanbul Yavuz Sultan Camii (1522), Manisa Sultan Camii (1523) ve Konya Selimiye Camii (1566) minberlerinde de görülmektedir. Diğer grupta aynalık merkezine üçgenin kenarlarına teğet geçecek şekilde daire yerleştirilmiştir. Atik Valide Camii, Çinili Camii ve Yeni Valide Camii bu gruba girmektedir. Bu şekilde uygulama ilk olarak İstanbul Şehzade Camii (1548) minberinde başlamıştır ve yaygın olarak kullanılmaya devam etmiştir. Minberlerin aynalık kuruluşları birbirine benzese de süsleme programı açısından farklılık göstermektedir.

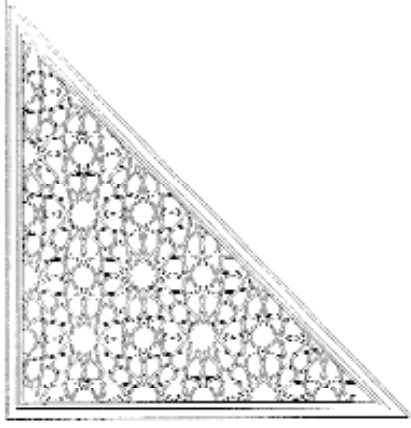
Mihrimah Camii minberinin iç aynalık yüzeyine deliği tekniğinde geometrik motifler işlenmiştir. Aynalığın kenarlarındakiler yarım olmak üzere oniki kollu yıldızların yatay, dikey ve çapraz ekseninde birbirine bağlanmasıyla oluşturulan kompozisyon yüzeyi doldurmaktadır.

Atik Valide Camii minberinin yan aynalığının daire merkezinde yer alan on kollu yıldız iki ongen çevrelemektedir. Merkezden çıkan on adet ışın daireyi on eş parçaya bölmektedir. Daire kenarlarında bu düzenleme yarım olarak kullanılmıştır.

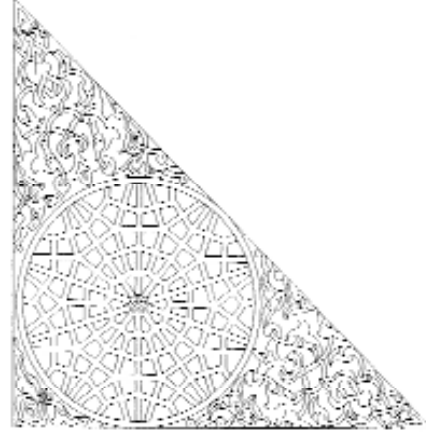
Çinili Camii minberinin yan aynalığında merkez daire yüzeyi zeminoyma tekniğinde rumilerle süslenmiştir. İçte yer alan gülbezektan çıkan saplara eklenen rumilerin üst yaprağı sapa dönüşerek tekrar içteki gülbezeğe bağlanmaktadır. Rumiler bu şekilde birbirini alt üst katederek dairesel ekseninde sıralanmaktadır. İkinci dairede ise bir ortabağ ve bir tepelik ruminin kök ve sap kısmından çıkan rumiler birbirine bağlanarak dairesel ekseninde yüzeyi doldurmaktadırlar. Bu şekilde uygulama Sultan Ahmet Camii (1616) minberinde de görülmektedir.

Yeni Valide Camii minberinin yan aynalığında, dairenin içi kafes tekniğinde geometrik olarak süslenmiştir. Dairenin merkezinde onkollu bir yıldız, yıldızın etrafında ise ongen yer almaktadır. Bu motif dairenin yanlarından yarım olarak uygulanmıştır. Merkezdeki yıldızın kollarından çıkan ışınlar yanlardaki yarım yıldızlara bağlanmaktadır. Bu şekilde daire yüzeyinde mührü Süleyman motifi oluşturulmuştur. Yeni Valide Camii geç dönem eseri olmasına rağmen, dönemindeki diğer örneklerden sıyrılarak Osmanlı Klasik dönem minberlerinin özelliklerini taşımaktadır. Aynalık merkezindeki bu uygulama Edirne Selimiye Camii (1575) ve Eminönü Yeni Valide Camii (1663) minberlerinde de karşımıza çıkar.

Daireden sonra köşelerde kalan üçgen alanlar Atik Valide Camii, Çinili Camii ve Yeni Valide Camii'nde benzer şekilde süslenmiştir. Alt köşede kalan boşluğun merkezine bir ortabağ yerleştirilmiştir. Aynı zamanda bakışım sağlayan ortabağın kök kısmından çıkan iki sap sağ sol yönden uzanarak birer rumi ile devam etmektedir. Diğer köşelerde aynı şekilde süslenmiştir. Üçgen alanın merkezinden köşeye doğru iki ortabağ ve bir tepelik rumi bakışım çizgisini oluşturmaktadır.

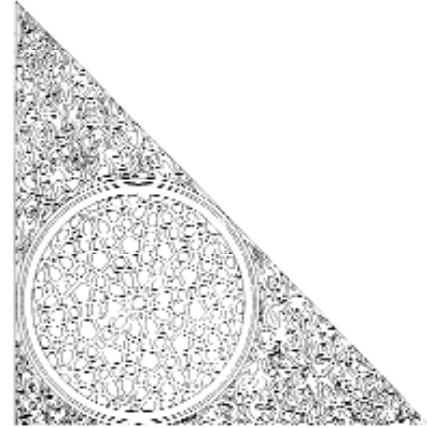
Üsküdar Mihrimah Camii, aynalık

Üsküdar Atik Valide Camii, aynalık

Üsküdar Çinili Camii, aynalık

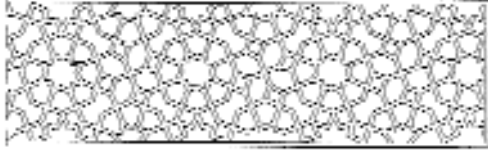
Üsküdar Yeni Valide Camii, aynalık

Çizim 3

Ortabağların kök kısmından çıkan saplara eklenen rumiler birbirine alt üst katederek sarmal olarak yüzeyi doldurmaktadır (Çizim 3).

Aynalık Altı / Süpürgelik: Bu bölüm Atik Valide Camii, Çinili Camii ve Yeni Valide Camii minberlerinde klasik olarak düzenlenmiştir. Ancak Mihrimah Camii klasik dönem eseri olmasına rağmen tamamen farklı bir uygulama gösterir (Çizim 4).

Mihrimah Camii minberinde, düz bir bordürden sonra iki sıra düz ve dışbükey silmelerle kuşatılan aynalık altı bölümü geçit bölümüyle birleşmektedir. Aynalık altı ve geçit bölümü "L" biçimli bütün bir pano halindedir. Pano yüzeyine deliği tekniğinde geometrik motifler işlenmiştir. Yanlardakiler yarım, ortadakiler

Üsküdar Mihrimah Camii, Aynalıkaltı

Üsküdar Çinili Camii, Aynalıkaltı

Üsküdar Atik Valide Camii, Aynalıkaltı

Üsküdar Yeni Valide Camii, Aynalıkaltı

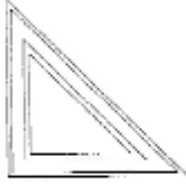
Çizim 4

tüm olmak üzere sekizgenlerin içine yerleştirilen sekiz kollu yıldızlar ve yıldızların kollarından çıkan ışınlar küçük kareler etrafında birleşmektedirler.

Diğer örneklerde üç ve dört dilimli kemerli açıklık ve çokgen alandan oluşmaktadır. Atik Valide Camii ve Yeni Valide Camii minberlerinin aynalık altı kemerli dört açıklık ve üçgen alandan, Çinili Camii aynalık altı ise dilimli kemerli üç açıklık ve düzgün olmayan beşgen alandan oluşmaktadır (Çizim 5).

Korkuluk: Etrafı silmelerle vurgulanan korkuluk yüzeyleri kafes tekniğinde bütünüyle süslenmiştir. Mihrimah Camii, Atik Valide Camii ve Yeni Valide Camii minberlerinin korkulukları geometrik, Çinili Camii minberinin korkuluğu ise rumi ve palmetlerle süslenmiştir (Çizim 6).

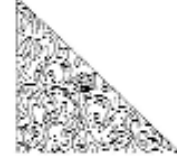
Köşebent: İncelediğimiz örneklerden Atik Valide Camii, Çinili Camii ve Yeni Valide Camii minberlerinin köşebenti vardır. Her üç örnek de yanlarda yarım, ortada tüm olarak kullanılan tepelik rumilerin birbirine bağlanmasıyla oluşturulmuş dalgalı bir formdadır. Bu uygulama klasik Osmanlı minberleri içerisinde oldukça yaygındır. Atik Valide Camii ve Çinili Camii köşebent yüzeyine naturalist olarak lale motifleri işlenmiştir. Yeni Valide Camii geç dönem eseri olmasına rağmen köşebent yüzeyi tamamen klasik üslupta rumilerle süslenmiştir (Çizim 7).

Üsküdar Atik Valide Camii, Aynalık ebu yusu

Üsküdar Çinili Camii, Aynalık ebu yusu

Üsküdar Yeni Valide Camii, Aynalık ebu yusu

Çizim 5

Üsküdar Mihrimah Camii, korkuluk

Üsküdar Çinili Camii, korkuluk

Üsküdar Atik Valide Camii, korkuluk

Üsküdar Yeni Valide Camii, korkuluk

Çizim 6

Üsküdar Atik Valide Camii, kışkır

Üsküdar Çinili Camii, kışkır

Üsküdar Yeni Valide Camii, kışkır

Çizim 7

Üsküdar Çinili Camii, Geçitüstü Panosu

Üsküdar Yeni Valide Camii, Geçitüstü Panosu

Çizim 8

Üsküdar Yeni Valide Camii, Köşk altı Panosu

Çizim 9

Geçitler: Mihrimah Camii geçit bölümü klasik uygulamanın dışındadır. Aynalık altı panosunun dikey ekseninde devamı yapılmıştır.

Atik Valide Camii, Çinili Camii ve Yeni Valide Camii minberlerinin geçitleri sivri kemerlidir ve geçitlerin etrafını silmeler çevrelemektedir.

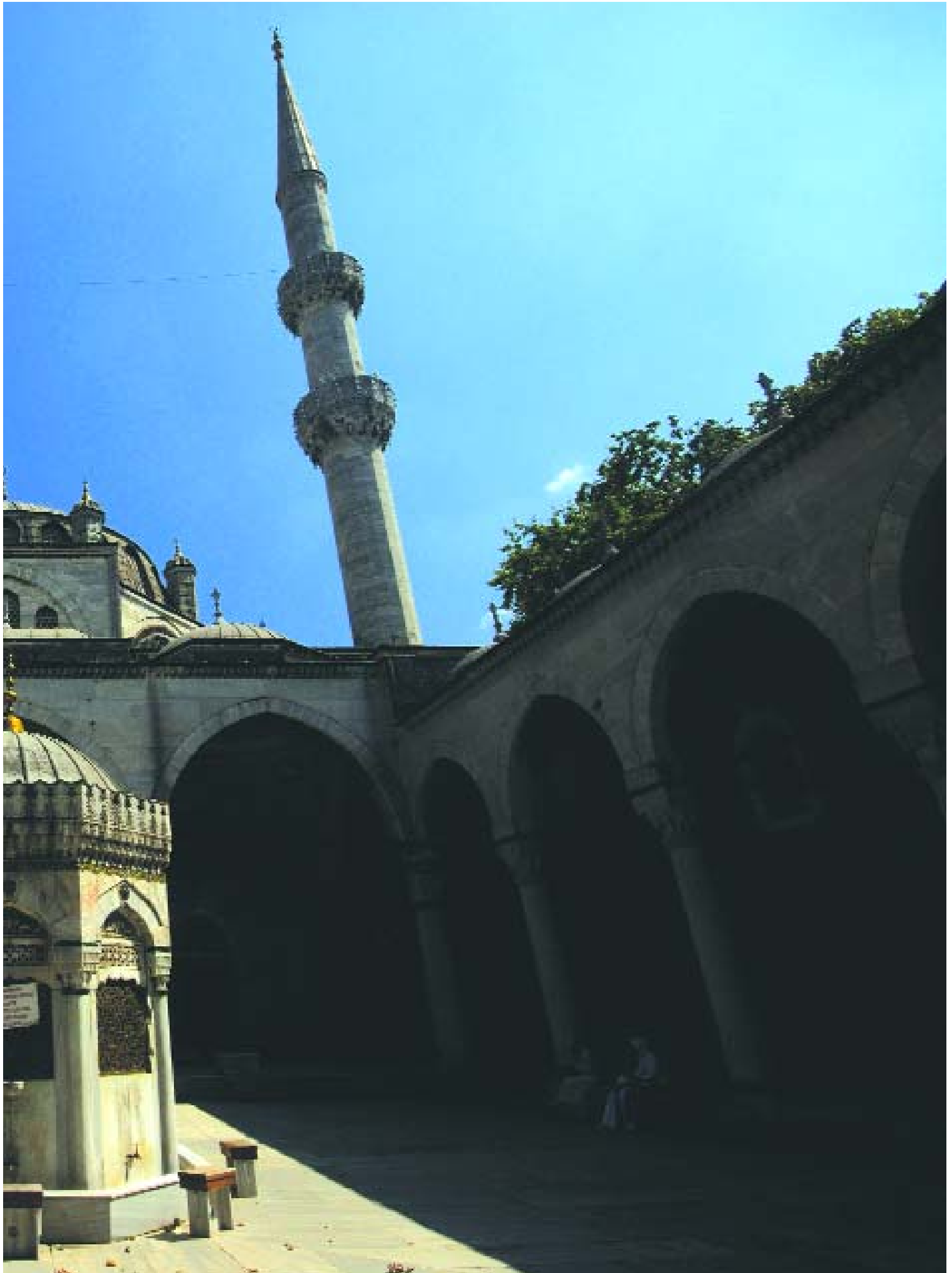
Geçit kemer köşelikleri sade tutulmuştur. Kemer köşeliği süslenen tek örnek Çinili Camii minberidir.

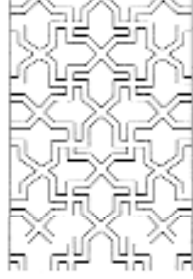
Geçit Üstü: Atik Valide Camii, Çinili Camii ve Yeni Valide Camii minberlerinde geçit üstü bölümü yer almaktadır. Geçit üstü panolarının etrafı silmelerle vurgulanmıştır. Atik Valide Camii minberinin geçit üstü düz bir pano şeklindedir, Çinili Camii ve Yeni Valide Camii minberinin geçit üstü panoları süslenmiştir (Çizim 8).

Köşkaltı: Köşkaltı panosunun varlığı doğrudan minberin yüksekliğiyle bağlantılıdır. İncelediğimiz minberler arasında köşk altı bulunan tek örnek Yeni Valide Camii minberidir. Etrafı dışbükey, düz, içbükey olmak üzere üç silme ve bir bordürle çevrelenen köşk altı dilimli kemerli bir açıklık şeklindedir. Kemerin etrafında kalan boşluklara vazodan çıkan natüralist çiçekler işlenmiştir. Tavanına motif oyma tekniğinde mekik motifleri işlenmiştir (Çizim 9).

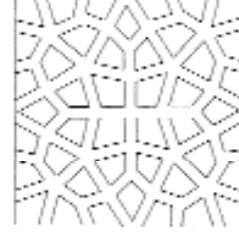
Yeni Valide Camii'nin avlusundan bir görünüm (arka sayfa)

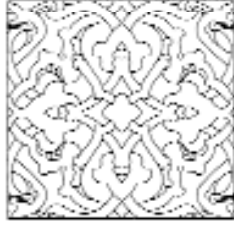

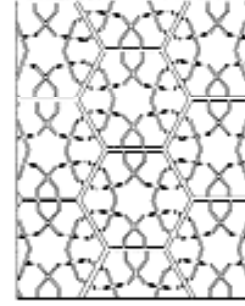
Üsküdar Mihrimah Camii, Köşk Yan Pano

Üsküdar Atik Valide Camii, Köşk Yan Pano

Üsküdar Çinili Camii, Köşk Yan Pano

Üsküdar Yeni Valide Camii, Köşk Yan Pano

Çizim 10

Köşk Yan Pano: Köşk yan panoları ya korkuluk ile aynı tarzda ya da farklı olarak süslenmiştir (Çizim 10).

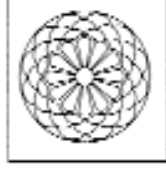
Mihrimah Camii minberinin köşk yan panosu dıştan içe doğru düz, dışbükey ve içbükey silmelerle çevrelenmiş ve yüzeyi deliği tekniğinde mekik motifleriyle doldurulmuştur.

Atik Valide Camii minberinde köşk yan pano yüzeyi deliği tekniğinde geometrik olarak süslenmiştir. Altı kollu yıldızın etrafını çevreleyen onikigenden oluşan birim motif altı ışınla altı parçaya bölünmektedir. Köşk yan pano orta noktasında tüm, yanlarda yarım uygulanan birim motif birbirine bağlanarak yüzeyi doldurmaktadır.

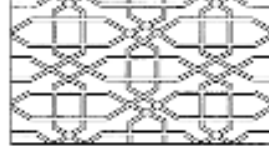
Çinili Camii minberinin köşk yan panosunda, dönüşümlü olarak dört kez tekrarlanan bir dilimli rumi ve bir palmetin kök kısmından çıkan sapsar birbirini alt üst katederek deliği tekniğinde yüzeyi doldurmaktadırlar.

Yeni Valide Camii minberinin köşk yan panosu ise korkulukta uygulanan birim motifin tekrarı şeklindedir.

Köşk: Atik Valide Camii, Çinili Camii ve Yeni Valide Camii minberlerinin köşk bölümleri birbirine sivri kemerlerle bağlanan dört taşıyıcı üzerine düz tavanla örtülüyken, Mihrimah Camii minber köşkü düz atkı kemerlidir. Mihrimah Camii

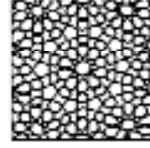
Üsküdar Atik Valide Camii, Geçit Tavanı

Üsküdar Yeni Valide Camii, Köşk altı Panosu Tavanı

Üsküdar Yeni Valide Camii, Geçit Tavanı

Üsküdar Yeni Valide Camii, Köşk Tavanı

Çizim 11

ve Atik Valide Camii minberlerinin köşk bölümünde yer alan kemer köşelikleri sade tutulmuştur. Çinili Camii ve Yeni Valide Camii minberlerinin köşk bölümlerinde ise kemer köşelikleri zeminoyma tekniğinde rumilerle süslenmiştir. Minber kaidesini oluşturduktan sonra geçit bölümünün yanından köşke kadar uzanan bordür ve silmeler köşk saçaklarını oluşturmaktadır. Mihrimah Camii minber köşk bölümü içbükey dışbükey bir silme ve düz bordürlü saçakla son bulmaktadır. Atik Valide Camii ve Çinili Camii minberlerinin köşk bölümlerinin saçığını oluşturan üç bordürden içe doğru pahlanmış ilk bordür yüzeyine zeminoyma tekniğinde prizmatik dörtgenler işlenmiştir. Diğer iki bordür düzdür. Yeni Valide Camii minber köşk saçığında ise düz bir bordür ve mukarnas dizisi görülür. Çinili Camii ve Yeni Valide Camii minberlerinin köşkleri dilimli taç ile sonlanmaktadır. Bu iki minberin köşk tavanları da süslenmiştir (Çizim 11).

Çinili Camii minberinin köşk tavanına kalemişi tekniğinde hatayi, penç ve lale motifleri işlenmiştir.

Yeni Valide Camii minberinin köşk tavanında yer alan panonun merkezindeki on kollu yıldızın etrafına yerleştirilen ongenden oluşan birim motif yanlarda yarım olarak kullanılmıştır. Merkezdeki yıldızın kollarından çıkan kırık çizgiler yanlardaki yıldızın kollarına bağlanmaktadır.

Kasnak: Çinili Camii minber kasnağı çiniden, diğerleri ahşap malzemeden yapılmışlardır. Kasnakların hepsi sekizgendir. Atik Valide Camii ve Yeni Valide Camii minberlerinin kasnakları sadedir. Mihrimah Camii minberinin kasnak yüzeyine aplike tekniğinde baklava motifleri, Çinili Camii minberinin çini kasnak

yüzeyine ise beyaz zemin üzerine mavi ve lacivert renkte hatayi ve bulut motifleri işlenmiştir.

Külâh: Piramidal sekizgen şeklindeki külâhlar tıpkı kasnakta olduğu gibi Çinili Camii minberinde çiniden, diğerlerinde ise ahşap malzemedен yapılmışlardır. Mihrimah Camii minberinin külâh yüzeyine kalemişi tekniğinde şemse motifleri işlenmiştir. Çinili Camii minber külâhına beyaz zemin üzerine mavi ve lacivert renkte hatayi, penç, bulut ve natüralist lale motifleri işlenmiştir.

Alem: Minberlerin alemleri birbirinden farklılık göstermektedir.

Mihrimah Camii minberinin pirinç madeninden, sap kısmı üç boncuklu alem iç içe iki palmetle sonlanmaktadır.

Atik Valide Camii minber aleminin sap kısmı üç boncukludur. Palmet şeklindeki tepelik yüzeyine deliğişi tekniğinde Arapça olarak Allah yazılmıştır.

Çini Camii alemi kırık olduğu için özgün durumu hakkında bilgiye sahip değiliz. Yeni Valide Camii minberinin sap kısmı üç boncuklu olan alemin teğeliği palmet şeklindedir. .Palmet yüzeyine deliğişi tekniğinde yazılar işlenmiştir. Yüzey zamanla dolduğu için yazılar okunamamaktadır.

Malzeme ve Teknik

Üsküdar'da bulunan hanım sultanların yaptırdığı camilerin minberlerinde malzeme olarak mermer, ahşap, çini ve pirinç madeni kullanılmıştır. Mermer malzeme kasnak ve külâh hariç bütün elemanlarda karşımıza çıkar. Mihrimah Camii, Üsküdar Atik Valide Camii ve Üsküdar Yeni Valide Camilerinin kasnak ve külâhları ahşap, Çinili Camii kasnak ve külâhı ise çini malzemedен yapılmıştır. Bütün alemlerde pirinç madeni kullanılmıştır.

Minberlerin süslemesinde teknik olarak zemin oyma, kafes, kalemişi, çinilerde ise sıratlı tekniği göze çarpar. En yaygın teknikler zeminoyma ve kafes tekniğidir. Zemin oyma tekniği girişlerin kemer köşelikleri, kitabeler, giriş taçları, yan aynalıklar, aynalık altı bölümünün kemer köşelikleri, köşebentler, geçit bölümünün kemer köşelikleri, geçit üstü panoları ve köşk altı bölümünde görülür. Kafes tekniği yan aynalıklarda, aynalık altı bölümünde, korkuluklarda, geçitlerde, geçit üstü panolarında ve köşk yan panolarında karşımıza çıkmaktadır. Ahşap aplike ve kalemişi tekniği sadece Mihrimah Sultan Camii minberinin kasnak ve külâhında görülür. Çini malzemenin kullanıldığı tek örnek olan Çinili Camii minberinin kasnak ve külâhında sıratlı tekniği uygulanmıştır.

Süsleme

İncelediğimiz minber örneklerinde geometrik ve bitkisel süslemenin birlikte kullanıldığını görmekteyiz. Ancak Mihrimah Camii minberi geometrik ağırlıklı olarak Çinili Camii minberi ise tamamen bitkisel olarak süslenmiştir. Atik Valide Camii ve Yeni Valide Camii minberlerinde dağılım eşittir. Geometrik süsleme de aynı minber üzerinde motif tekrarına gidilmemiş, minber elemanlarında farklı

geometrik şekiller kullanılmıştır. Bitkisel süsleme de ise motif birlikteliği vardır.

Yıldız ve Çokgenler: Geometrik şekiller içinde en yaygın grup yıldız motifleridir. Genel olarak 5, 6, 8, 10 ve 12 kollu yıldızlar kullanılmıştır. Yıldızlar genellikle sekizgen, ongen veya onikigenlerin merkezinde yer almakta ve yıldız kollarından çıkan ışınlarla birim motif oluşmaktadır. Birim motiflerin yatay ve dikey ekseninde birbirine bağlanması ile yüzeyler doldurulmuştur. Birim motiflerin birleşme noktalarında çokgenler oluşmaktadır. Birim motifler bordürlerin merkezinde tüm, kenarlarda yarım olarak uygulanmıştır.

Rumi: En yaygın kullanıma sahiptir. Giriş taçlarında, aynalıklarda, kemer köşeliklerinde, köşebentlerde, geçit üstü panolarında daima karşımıza çıkar. Rumilerin taç yaprakları sap şeklinde uzatılarak diğer bir rumiyle kıvrımlar yaparak bağlanmaktadır. Genellikle merkezde bakışım çizgisini (simetri eksenini) oluşturan ortabağ ve tepelik rumiler bağlayıcı unsur olarak kullanılmaktadır.

Mihrimah Camii ve Atik Valide Camii minberlerinde kullanılan rumiler tamamen klasik üsluptadır. Çinili Camii minberinin giriş tacında rumilerin "S" ve "C" kıvrımları yaparak değişime uğradığı görülmektedir. Korkuluk, geçitüstü ve köşk yan panolarında kullanılan rumilerin yaprak ayrımlarına küçük "C" kıvrımları eklenmiştir. Diğer elemanlardaki rumiler klasiktir.

Yeni Valide Camii minberinde rumiler klasik formdadır ancak sapsız birbirini alt-üst kat etmek yerine sapsız diğer sapsız ya da yaprağın arasından geçerek yüzeyi doldururlar.

Palmet: Çok fazla olmamakla birlikte palmet motifleri rumi ve lotuslarla birlikte kullanılmaktadır. Birlikte kullanıldığı zaman rumi ve palmetler ayrı dallar üzerinde yer almaktadır. Bağımsız olarak sadece Mihrimah Camii minberinin ilk üç basamağında karşımıza çıkar.

Lotus: Sadece Atik Valide Camii minberinin yan aynalığında görülmektedir. Rumi ve palmetlerle birlikte kullanılan lotusların taç yaprakları uzatılarak sap şeklini almakta ve birer rumi ile sonlanmaktadır.

Hatayi: Hatayi üslubunu sadece Çinili Camii minberinin köşk tavanında, kasnak ve külahında görmekteyiz. Hatayiler bulut motifleri, natüralist yaprak ve çiçeklerle birlikte kullanılmıştır.

Lale: Bu motif Atik Valide Camii ve Çinili Camii minberlerinin köşebentlerinde kullanılmıştır. Ayrıca Çinili Camii külahında ve köşk tavanında hatayiler arısına serpiştirilmiştir.

Vazoda Çiçekler: Yeni Valide Camii minberinin köşk altı bölümünün kemer köşeliklerine birbirine simetrik vazoda çiçekler işlenmiştir.

Yazı: Yazı sadece minberlerin girişi üzerinde yer alan kitabeliklerde görülür. İncelediğimiz dört örnekte de Kelime-i Tevhid kullanılmıştır.

Sonuç olarak; incelediğimiz minberlerden Mihrimah Camii ve Yeni Valide Camii'nin dönemlerinin özellikleri dışında farklı uygulamalarla dikkat çektiği görülmüştür. Mihrimah Camii minberi klasik dönem eseri olmasına rağmen minber elemanlarının kuruluşu ve süsleme programı açısından ilginç bir örnektir.

Dönemi içinde benzeri bulunmamaktadır. Çinili Camii minberi de yoğun süslemesi ile farklı özellikte bir minberdir. Dönemi içinde korkuluğu da rumi ve palmetlerle süslenen bu minber diğer örneklerden ayrılır. Aynı şekilde Yeni Valide Camii geç dönem eseri olmasına rağmen hem minber elemanlarıyla hem de süsleme programı ile bütünüyle klasik özellikler taşır. Özellikle kullanılan motifler açısından Yeni Valide Camii minberine en yakın örnek Edirne Selimiye Camii minberidir.

Kendi dönemleri içinde bu minberlerde farklı uygulamaya gidilmesinde banilerin isteklerinin de önemli rol oynadığı kanaatindeyiz.

DİPNOTLAR

- 1 A. DüNDAR, *Arşivlerdeki Plân ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Ankara 2000, s. 7.
- 2 N. ÇAM, *İslâm'da Sanat, Sanatta İslâm*, Ankara 1999, s. 137.
- 3 Bates, Ülkü U., "The Architectural Patronage of Ottoman Women." *Asian Art*, 6- (Spring 1993), s. 50-65.
- 4 Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, vb., *Hadikatü'l-Cevâmî'* (İstanbul Câmileri ve Diğer Dîni-Sivil Mi'mârî Yapılar, (haz. A.N. Galitekin), İstanbul 2001, s. 592; İ.H. Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, s. 217.
- 5 Y. Demiriz, "Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii", *Sanat Dünyamız*, sy. VII/20 (İstanbul 1980), s. 17-23; S. Güner, "Üsküdar'da Mihrimah Sultan Külliyesi", *Sanat*, sy. III/6 (İstanbul 1977), s. 10-18; D. Kuban, "Mihrimah Sultan Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, V, 456-457; A. Kuran, "Üsküdar'da Mihrimah Sultan Külliyesi", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi: Beşeri Bilimler*, sy. III (İstanbul 1975), s. 43-72; T. Öz, *İstanbul Camileri*, II (Ankara 1987), s. 47; E. Yücel, "Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camisi", *Kültür ve Sanat*, sy. I/3 (Ankara 1989), s. 41-46.
- 6 O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 190-193; a.mlf. *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1988, s. 24-27
- 7 H.Ö. Barışta, "XVI. Yüzyıl Taş İşçiliği Süsleme Temalarına İstanbul'dan Bazı Örnekler", *Vakıflar Dergisi*, sy. XXVI (Ankara 1997), s. 336.
- 8 Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s.587; Konyalı, *a.g.e.*, s. 141; T. Öz, *a.g.e.*, s. 68; A. Kuran, "Üsküdar Atik Valide Külliyesinin Yerleşme Düzeni ve Yapım Tarihi Üzerine", *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, Ankara 1984, s. 231-248.
- 9 B.M. Tanman, "Atik Valide Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1993, I, 408.
- 10 O. Aslanapa, *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, s. 138; a.mlf., *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 290-291; Tanman, *a.g.m.*, s. 407-412.
- 11 O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 344; T. Öz, *a.g.e.*, s. 18; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s.590-591; Konyalı, *a.g.e.*, s. 131-135; A.V. Çobanoğlu, "Çinili Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, II, 519-522, G. Erol, "Çinili Cami Külliyesi", *DİA*, VIII, 335-337.
- 12 Çinilerin üretim yeri konusunda farklı fikirler öne sürülmektedir. Bazı kaynaklarda XVII. yüzyıl Kütahya grubu olduğu ileri sürülürken bazılarında ise aynı yıllarda İznik atölyelerinde de üretimin devam ettiği ve Çinili Camii'nde kullanılan çinilerin İznik atölyelerinde üretilen örneklerle aynı olması sebebiyle İznik grubuna ait olduğu belirtilmektedir. (O. Aslanapa, *Osmanlılar Devrinde Kütahya Çinileri*, İstanbul 1949, s. 105; S. Yıldırım, "Üsküdar Çinili Camii (Kösem Valide Sultan Camii)'ndeki Çini Süslemeler", *Üsküdar Sempozyumu II*, İstanbul 2004, II, 452-453).
- 13 G.E. Canca, "Gülnuş Emetullah Valide Sultan/Yeni Valide Külliyesinin Lale Devri Mimarisi İçindeki Yeri", *Üsküdar Sempozyumu I*, İstanbul 2004, II, 90-91; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s. 594; Konyalı, *a.g.e.*, s. 310; T. Öz, *a.g.e.*, s.15.
- 14 A. Ersoy, *a.g.e.*, s. 86-90.

İstanbul-Üsküdar'daki Hanım Sultan Camilerine Ait Mihraplar

T O L G A B O Z K U R T , A R Ş . G Ö R .

Süleyman Demirel Üniversitesi

İslâm mimarisinde mihrap, ibâdet mekânını yönlendiren yapı elemanı olarak önem taşımaktadır. Mihrap, mimarideki işlevsel özelliğinin yanı sıra süsleme programının da temel uygulama alanlarından birisidir. Osmanlı mimarisinin klasik döneminde ortaya koyulan mihraplar cephe düzenlemeleri açısından erken dönem örneklerinden ayrılmaktadır.¹ Özellikle Mimar Sinan'a ait camilerin mihraplarında karşılaştığımız çerçeve düzenlemeleri ve taç tasarımları özgün ve yeni uygulamalar olup daha sonra, barok dönemde de esas alınmış referanslardır. Bu klasik anlayışı İstanbul'daki belli başlı sultan camilerinin mihrap tasarımlarında izlemek mümkündür. Boğazın Anadolu yakasında XVI. yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde hanım sultanlar tarafından inşa ettirilmiş camilerin mihrapları, klasik dönem mihrapları arasında önemli örnekler olarak gösterilebilir.

Bu çalışmada, Üsküdar semtinde yer alan hanım sultan camilerine ait mihraplar ele alınarak, klasik Osmanlı mimarisindeki yerleri ortaya konulacaktır. Bu kapsamda; Üsküdar Mihrimah Sultan Camii (1548), Atik (Eski) Valide Sultan Camii (1583), Çinili (Kösem Valide Sultan) Camii (1640) ve Emetullah Gülnuş Valide Sultan / Cedit (Yeni) Valide Camii (1708) mihrapları tasarım, süsleme ve üslûp özellikleriyle tanıtılarak, dönemin diğer örnekleriyle birlikte genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Ele aldığımız örnekler içerisinde, zaman dizimine göre ilk ikisinin Mimar Sinan'a ait yapılar olması konunun bütünlüğü açısından önemlidir. XVII. yüzyılda karşımıza çıkan Çinili Camii'nin çini mihrabı, çalışmamıza malzeme özelliği ile çeşitlilik kazandırmaktadır. Bu örneklerin yanında, XVIII. yüzyılın başından Yeni Valide Camii mihrabı, klasik üslûbun etki sürecini ve geç dönem içerisindeki farklı bir yorumunu gösteren ünik bir eserdir.

Osmanlı mimarisi ile ilgili birçok yayında selâtin camileri hakkında bilgi verilmesine karşın, bu önemli yapıların mihrapları üzerinde ayrıntılı olarak durul-

mamıştır. Dolayısıyla Üsküdar ölçeğindeki hanım sultan camilerinin mihrapları ile sınırlandırdığımız bu çalışma konusu, mimarlık ve sanat tarihi bakımından özgün bir niteliğe sahiptir.

Üsküdar Mihrimah Sultan Camii Mihrabı

Cami, taç kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesine göre 954/1548'de tamamlanmıştır.² İnşaatin 1540'ların ilk yıllarında başladığı kabul edilmektedir.³ Kanûnî Sultan Süleyman'ın (doğ.1495-öl.1566/hd 1520-1566) kızı ve Vezîriâzam Rüstem Paşa'nın hanımı Mihrimah Sultan (doğ. yak.1522-öl.1578) tarafından yaptırılan külliye, Hassa Mimarbaşı Koca Sinan'ın erken dönem eserleri arasındadır.

Caminin enine dikdörtgen plânlı harimi, kuzey hariç üç yönden yarım kubbelerle genişletilen yaklaşık 10.00 m çapında merkezi kubbe ile örtülüdür.⁴ Güneydoğu ve güneybatı köşelerde kalan boşluklar birer küçük kubbe ile kapatılmıştır. Geçiş elemanları merkezi kubbede pandantif, yarım kubbelerde ise mukarnas dolgulu tromplardan oluşur. Harimin önünde beş kubbeli son cemaat yeri ile bunu üç yönden kuşatan geniş sundurma çatılı, ikinci bir revak bulunmaktadır. Bu ikinci revağın ortasında denize doğru çıkıntı yapan şadırvan yer alır. Caminin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde tek şerefeli birer minaresi vardır. Deniz kıyısına yakın bir set üzerinde inşa edilen cami, düzensiz bir dış avlu ile kuşatılmıştır.

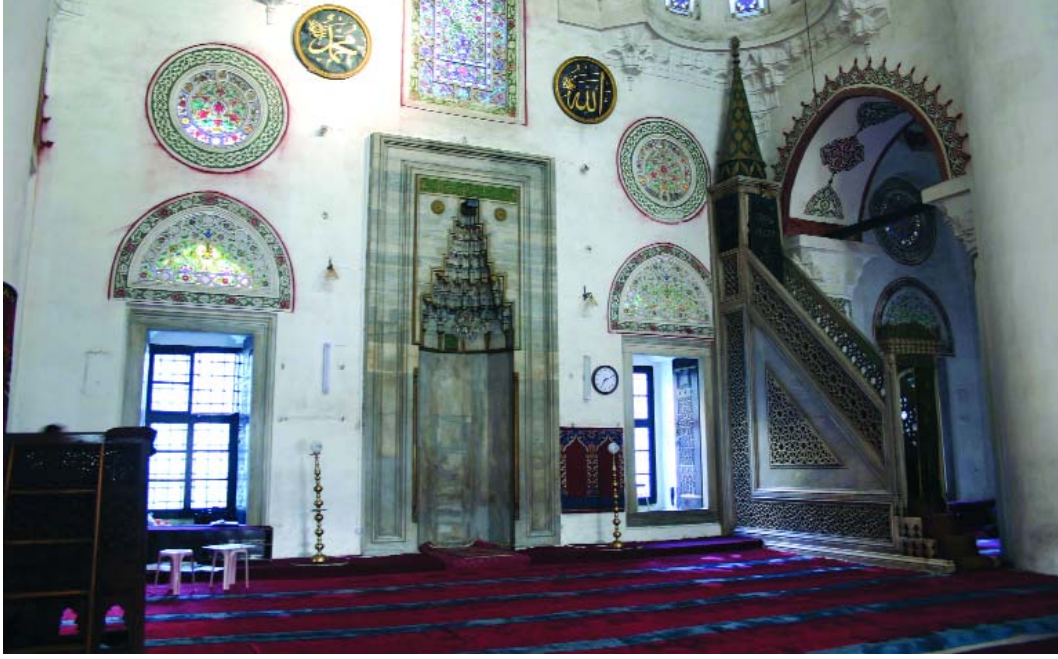
Kible duvarı ortasında kuzey girişi aksında konumlanan mihrap iç mekâna doğru 16cm çıkıntılı olup, dış cephede belirtilmemiştir (Çizim 2/Resim 1). Mihrap, yenilenen boyalı süslemeleri dışında günümüze orijinal özelliklerini büyük ölçüde koruyarak gelebilmiştir.

Tamamen Marmara mermerinden yapılan mihrabın süsleme kompozisyonlarında altın yaldız ve yeşil renkli boyalar kullanılmıştır. Bağlayıcı malzeme kireç harcıdır. Mihrapta zemin oyma, kakma ve boyama tekniklerinde yapılmış süslemelerin dışında silme ve mukarnas işçilikleri hakimdir. 293 x 607 cm ölçülerinde dikdörtgen cephe mihrap; çerçeve, alınlık, köşelik, kavsara, niş ve köşe sü-tuncelerinden meydana getirilmiştir (Resim 2).

Çerçeve, 5 cm derinliğinde farklı silmelerden oluşan ters "U" biçimli bir düzenlemeye sahiptir . Yaklaşık 65 cm genişliğindeki çerçeve kuşağının ortasında kalan 20 cm'lik bir düz yüzey, dıştan içe doğru; 5 cm genişliğinde kaval, 3 cm genişliğinde içbükey ve yine 3 cm genişliğinde olan üçgen çıkıntılı silmeler ile çevrilerek, mihrap nişi etrafında ters "U" biçimli bir düzenleme oluşturulmuştur (Çizim 1-2/Resim 2).

Çerçeve ile köşelik bölümleri arasındaki dar bir alandan ibaret alınlıkta, 13 x 153 cm ölçülerinde, üç yönden köşelik silmesi ile kuşatılan zemin oyma kartuş içinde celi sülüs hatla Âl-i İmran Sûresi 39. âyet⁵ yazılıdır. Kartuşun iki ucu palmet yapraklarıyla sonlandırılmıştır. Yeşil zemin üzerindeki yazı ve kartuş kompozisyonu altın yaldız boyalıdır (Resim 3).

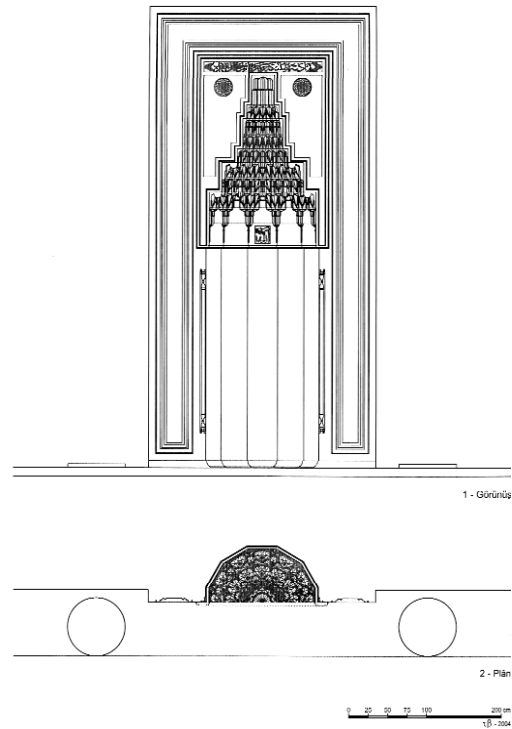
ÜSKÜDAR'DAKİ HANIM SULTAN CAMİLERİNE AİT MİHRAPLAR

Resim 1: Üsküdar Mihrimah Sultan Camii, mihraptan genel görünüm

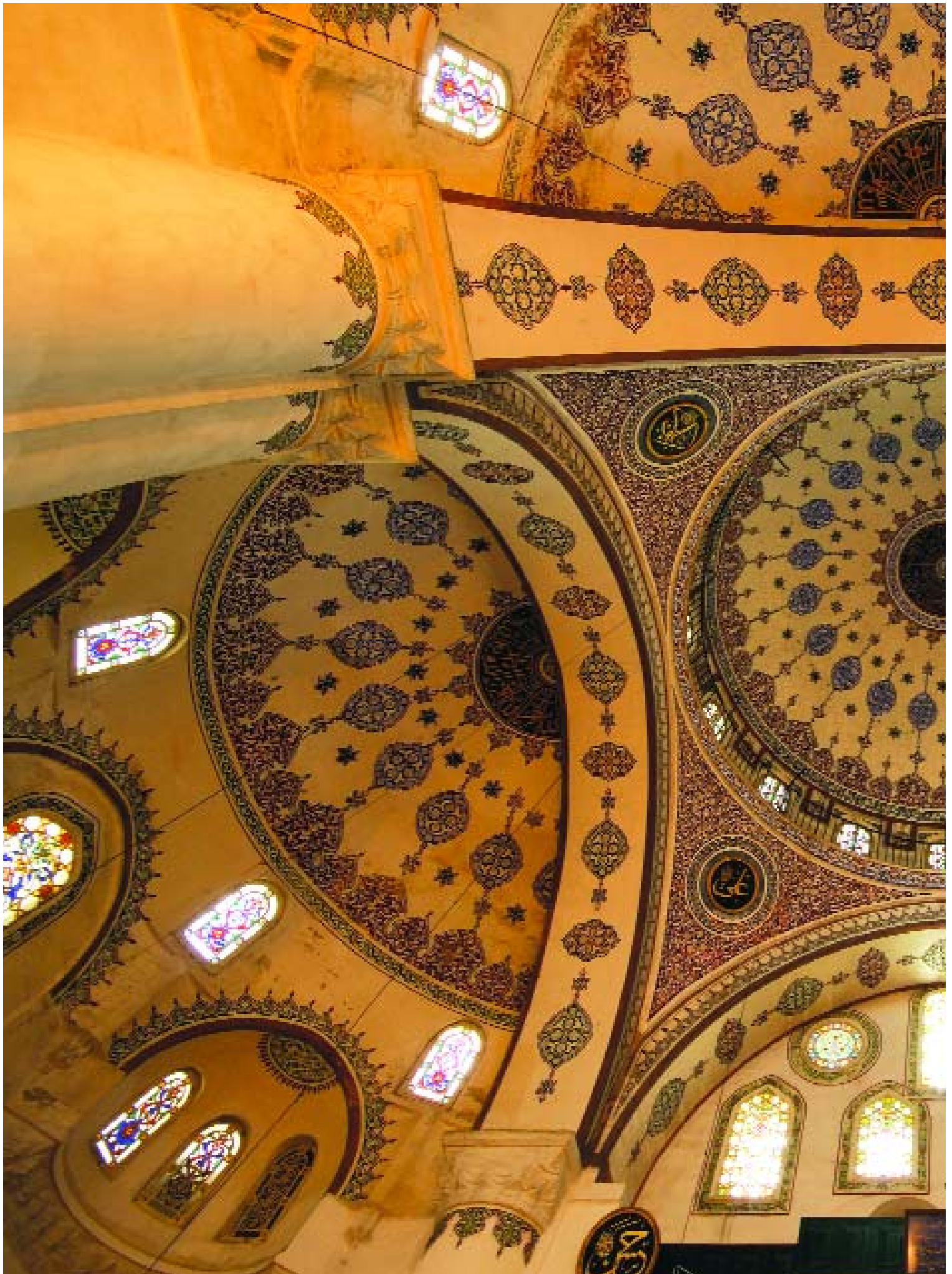

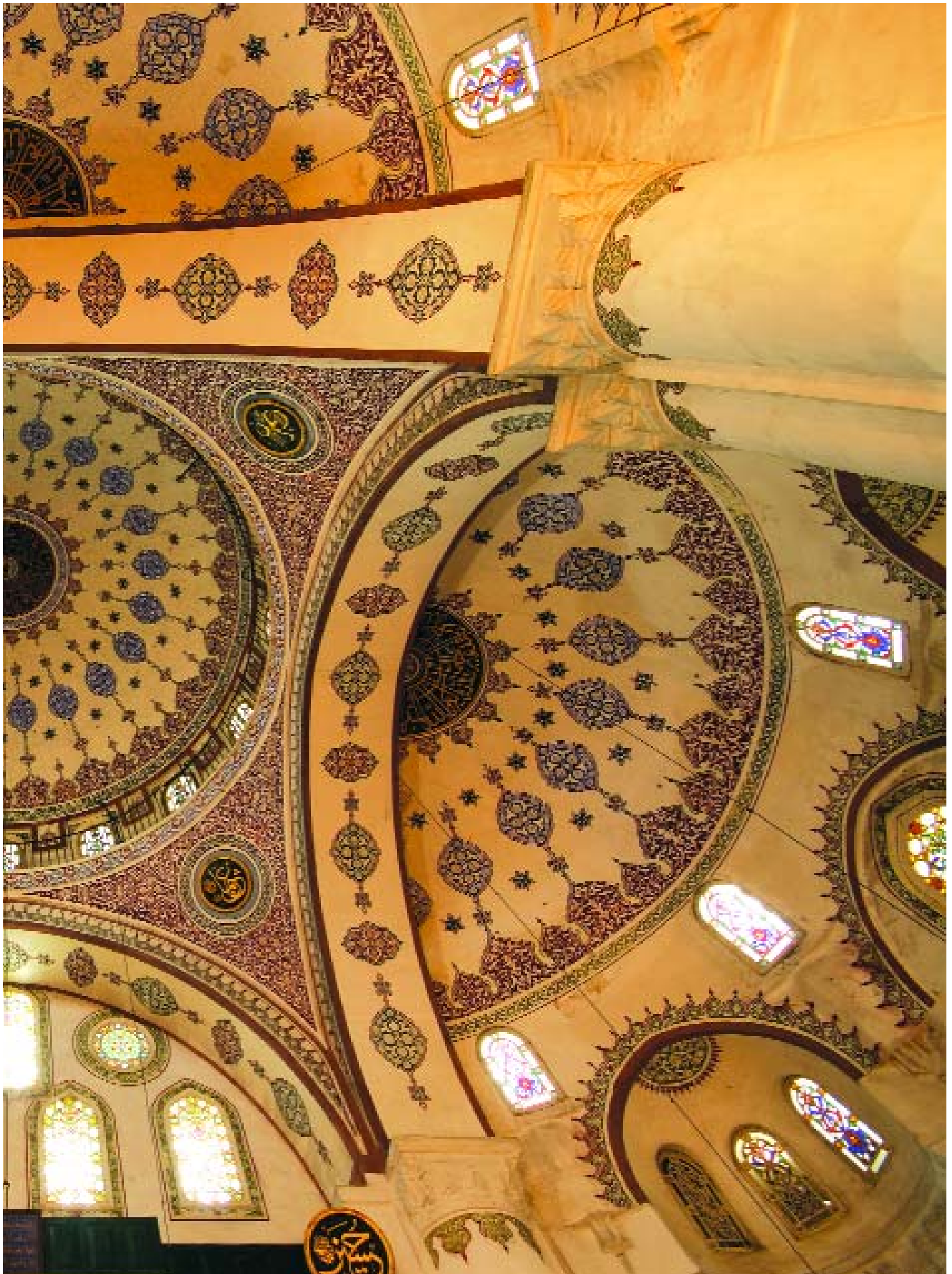
Resim 2: Üsküdar Mihrimah Sultan Camii, çerçeve

Çizim 1-2: İstanbul - Üsküdar Mihrimah Sultan Camii Mihrabı

Mihrimah Sultan Camii içinden genel bir görünüm (arka sayfa)

Resim 4: Üsküdar Mihrimah Sultan Camii Mihrabı, kavsara

Resim 3: Üsküdar Mihrimah Sultan Camii Mihrabı, ahnlık ve köşelik

Kavsaranın iki yanında yer alan köşelikler, bir dış çıkıntısı ile belirginleştirilerek üst kısımlarına birer gülçe motifi işlenmiştir. Zemin oyma tekniğinde gülçeler altın yıldız boyayla renklendirilmiştir. Köşeliğin alt kısmı kavsara ağzına uygun şekilde, nişe doğru ince-uzun formda uzatılmıştır (Resim 3).

222 cm yüksekliğinde kavsara, on sıra mukarnas dolguludur. Mukarnas izdüşümünde geometrik şema; tepe noktasında oniki köşeli (yarım) yıldızın kullanıldığı, merkez açısı 15°'lik oniki dilim ile köşegenler üzerinde yıldız-çokgen almaşıklığından meydana gelmektedir (Çizim 2/Resim 4). Mukarnas dolguda, farklı niş ve konsol öğeleri olarak kullanılan prizmatik üçgen, badem, kanat ve yırtmaç formları ile püsküller izlenmektedir. Üçüncü ve beşinci sıra nişlerinin tepe noktalarında kullanılan püsküller altın yıldız boyalıdır. Birinci sıranın orta kenarında yer alan 20 x 23 cm ölçülerindeki panoda, zemin oyma celi sülüs hatla "Allah" ibaresi yazılıdır. Yeşil zemin üzerinde yazı ve çerçeve silmesi altın yıldız boyalıdır. Dik köşeli altı kademe yapan kavsara ağzı, 3 cm genişliğinde dışbükey köşelik silmesiyle kuşatılmıştır. Aynı silme kavsara ile niş arasından da geçirilmiştir (Resim 3).

145 cm genişliğinde, 73 cm derinliğinde ve 295 cm yüksekliğinde niş yedi kenarlı (yarım onikigen plânlı) olup, iç kenarları 40 cm, ağız kenarları ise 20 cm genişliğindedir (Çizim 1-2). Niş yüzeyi süslemesizdir (Resim 5). Yalnız ağız kenarları altında, kakma tekniğinde yapılmış sivri tepelikli küçük kemerler şeklinde, siyah mermer parçalar göze çarpmaktadır. Nişin alt kısmında, 9 cm genişliğinde içbükey silme dolaşmaktadır (Resim 6).

Resim 5: Üsküdar Mihrimah Sultan Camii Mihrabı, niş

Resim 6: Üsküdar Mihrimah Sultan Camii Mihrabı, nişten detay

Nişin ağız kenarları pahlanarak, 212 cm yüksekliğinde köşe sütunceleri yerleştirilmiştir. 160 cm yüksekliğinde ve 6 cm çapında sütunce gövdeleri, bakışlı (simetrik) tasarlanmış başlık ve kaidelere sahiptir. Bunlar 26 cm yüksekliğinde olup, içte kum saati ve dışta birer mukarnas bademi ile biçimlendirilmiştir. Kum saatlerinin boğum kısımlarındaki küplerde zikzak, alt-üst bileziklerinde ise zencirek motiflerine ait izler göze çarpmaktadır. Zencirek motifi, mevcut kalınlıkları itibariyle, aynı zamanda sütunce çevrelerindeki pahlı yüzeylerde birer bordür olarak kullanılmıştır. Ancak bu ince bordürler büyük ölçüde aşınarak kaybolmuştur. Son onarımlarda sütunceler, altın yaldız boyayla çirkin bir şekilde kapatılmıştır (Resim 7).

Oturmalık bölümü bulunmayan mihrap, beden duvarı eteğinde boydan boya uzanan yaklaşık 10 cm yüksekliğinde ve 85 cm genişliğindeki sekiye, 9 cm'lik içbükey silme kuşağı ile birleştirilmiştir (Çizim 1-2).

Mihrabın iki yanında, 5 cm yüksekliğinde ve 75 cm çapında yuvarlak plânlı mumluk-şamdan kaideleri yer almaktadır (Çizim 1-2). Günümüzde mevcut olmayan orijinal mumlara ait madeni bağlantı aksamları beden duvarına sabitlenmiştir.

Mihrimah Sultan Camii mihrabı, tasarım ve süsleme özellikleri bakımından çağdaşları arasında oldukça yalın bir uygulamadır. Mihraba taç konulmamış ve Sinan'a ait diğer selatin cami mihraplarında gördüğümüz, çerçeveyi iki yanda sınırlandıran gömme (yarım) sütunlara yer verilmemiştir. Burada, Amasya (1486) ve Edirne (1488) II.Bayezid Camii mihraplarında izlenen, zemin ile bağlantısız

Resim 7: Üsküdar Mihrimah Sultan
Camii Mihrabi, sütence kaidesi

olarak çerçeve yüzeyi ortasında kalan ters “U” biçimli bir alan etrafında kesintisiz dolanan silme takımlarının kullanıldığı görülmektedir. Oysa Sinan’ın aynı tarihlerde inşa ettiği İstanbul Şehzade Camii (1548) ile daha sonra Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii (1565) mihraplarına, İstanbul Süleymaniye (1556) ve Edirne Selimiye Camii (1574) mihraplarında en belirgin biçimleriyle karşımıza çıkan, gömme sütunları yerleştirdiği ve bu sütun görünümüleri ile bütünleşen taç tasarımlarına gittiği izlenmektedir. Üsküdar Mihrimah Sultan Camii’nde mihrap, yapının genel mimari ve süsleme programına uygun bir tasarım ilkesini yansıtmaktadır. Bu ilkenin en iyi uygulayıcılarından biri olan Koca Sinan, yapı içinde belirli öğelerle sınırlandırdığı süslemeden ziyâde, mimari perspektife ağırlık vermiş ve mihrapta da buna uygun bir tasarımı seçmiştir. Sinan, Üsküdar Mihrimah Sultan Camii’nde ideal ibadet mekânı ve örtü düzeni üzerine denemelerini sürdürürken, mihrap ustası çerçeve sisteminde gelenekçi bir tutumla hareket etmiştir. Ancak mihrabın, oran bakımından iç mekânda mükemmel denilebilecek bir dengeye sahip oluşunda ve kavsara mukarnaslarının, özellikle örtü geçişlerindeki mukarnaslara benzer, gelişmiş bir geometrik kurgu içinde kullanımında Sinan’ın yönlendiriciliğinden söz edilebilir.

Üsküdar Atik Valide Sultan Camii Mihrabı

1570-79 yılları arasında inşa edilen⁶ caminin taç kapısı üzerinde yer alan 991/1583 tarihli manzum kitabe,⁷ yapının Sultan II. Selim’in (doğ.1524-öl.1574/hd 1566-1574) hanımı ve Sultan III. Murad’ın annesi olan Nurbânu Valide Sultan (öl. yak.1580) tarafından yaptırıldığını bildirmektedir. Caminin ilk inşa edilen çekirdek yapısı, Hassa Mimarbaşı Koca Sinan’ın son dönem faaliyetleri arasındadır. Caminin ilk yapımından yaklaşık dört yıl sonra ilave edilen ikişer kubbeli yan sahnılar, yine Sinan’ın yetiştirdiği mimarlardan olan Davud Ağa’ya mâl edilir.⁸

Çeşitli onarım ve ilavelerle günümüze gelen cami ilk yapımında, altıgen tabana oturan yaklaşık 13.00 m çapında merkezi kubbeli orta bölümden oluşuyordu.⁹ Altıgen kasnağın dört köşesi ve plânda girinti yapan mihrap bölümü bugün olduğu gibi yine yarım kubbelerle örtülüydü. Bu plân şeması, Cami vakfının 1582’de ilk mütevellisi olan Pir Ali bin Mustafa tarafından, doğu ve batı yönlere eklenen ikişer kubbeli sahnılarla, yanlara doğru genişletilmek suretiyle değiştirilmiş ve bunun sonucunda tek şerefeli minareler kuzey cephenin iç kesiminde kalmıştır. Daha sonra, 1834-35’te II. Mahmut tarafından Cami’nin güneybatı köşesine bir hünkar kasrı ve bununla irtibatlı hünkar mahfili ilave edilmiştir. Harimin kuzeyinde beş bölümlü son cemaat yeri ile bunu “U” plânda saran kırma çatılı bir dış revak yer almaktadır. Camiyi üç yönde kuşatan revaklı-şadırvanlı avlusuna dört ayrı kapıdan girilir.

Kible duvarı ortasında kuzey girişi aksında yer alan mihrap, harimden dışarıya taşırılan enine dikdörtgen plânlı girinti içerisinde yer alır. Mihrap çerçevesi iç

Atik Valide Camii’nin avlusundan bir görünüm (arka sayfa)

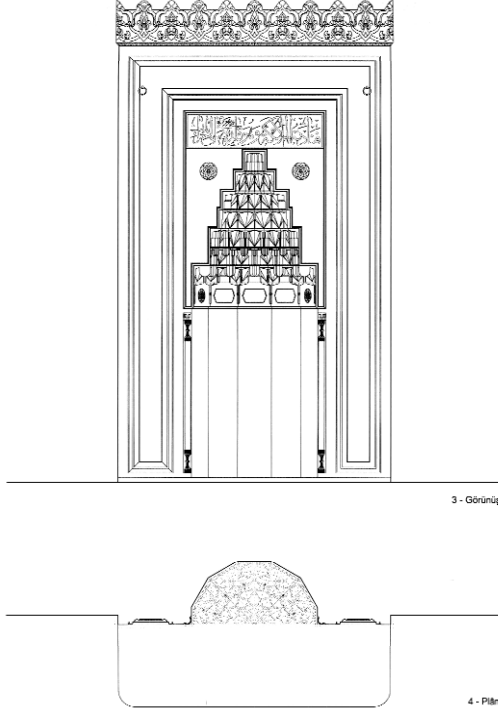

Resim 8: Üsküdar Aitk Valide Camii Mihrabı, genel görünüm

Resim 9: Üsküdar Aitk Valide Camii Mihrabı, çerçeve

Çizim 3-4: İstanbul - Üsküdar Aitk Valide Camii Mihrabı

Resim 8: Üsküdar Aitk Valide Camii Mihrabı, taç ve alınlık

mekâna doğru 10 cm çıkıntılı olup, niş derinliği duvar kalınlığı içerisinde kalmaktadır (Çizim 4/Resim 8). Yarım kubbeyle örtülü mihrap girintisinde zemin 25 cm kadar yükseltilmiştir. Bu bölümde beden duvarları, yaklaşık ikinci sıra pencereleri seviyesine kadar, bitkisel ve yazı kompozisyonlarından oluşan, sıratlı tekniğinde İznik çinileri ile kaplıdır (Resim 8).

Cami günümüze ulaşana kadar çeşitli onarımlar görmüştür. Bunlar arasında son kapsamlı olanı 1956-72 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir. Onarımlardan nasibini alan mihrapta, yüzey temizliği yapılarak altın yaldız boyalı süslemenin yenilendiği görülmektedir. Cami zeminine uygulanan beton şap sonucunda mihrap zeminini 7 cm kadar gömük kalmıştır. Niş içinde yer alan bugünkü ahşap secde sekisi de yenidir. Mihrap çerçevesine bağlı mevcut muhlukların orijinallikleri hakkında ise bilgimiz yoktur.

Marmara mermerinden yapılan mihrapta bağlayıcı malzeme olarak kireç harcı kullanılmıştır. Süsleme kompozisyonları altın yaldız boyayla zenginleştirilmiştir. Mihrapta zemin oyma ve boyama teknikleri ile yapılan süslemelerin dışında silme ve mukarnas işçilikleri görülmektedir. 297 x 530 cm ölçülerinde dikdörtgen formlu mihrap; taç, çerçeve, alınlık, köşelik, kavsara, niş ve köşe sütuncelelerinden oluşmaktadır (Çizim 3/Resim 9).

Resim 11: Üsküdar Aitk Valide Camii Mihrabı, kavsara

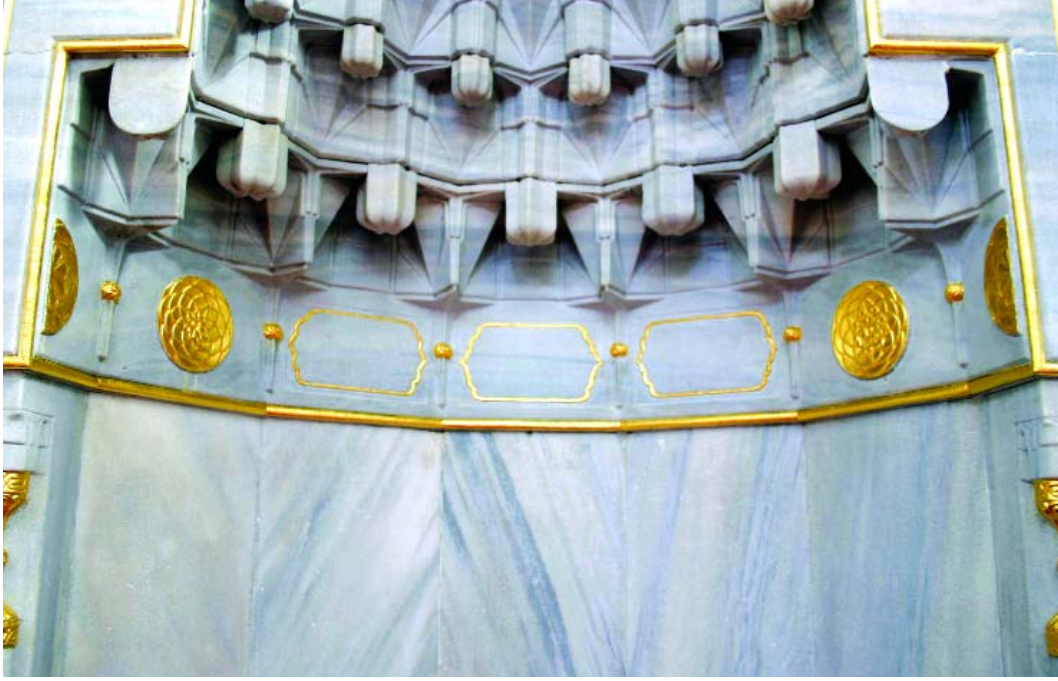
Çerçevenin üzerinde yaklaşık 50 cm yüksekliğinde taç, prizmatik üçgen dizili 4 cm'lik pahlı bir bordür kuşağının üzerinde lotüs-palmet sırasından meydana gelmektedir. Tek ana dal üzerinde, birer atlamalı olarak sıralanan lotüs ve palmetler, kapalı form rûmiler içerisine alınmıştır. Rûmi birimlerin uçları küçük tepelik motifleriyle son bulmaktadır (Resim10).

297 cm genişliğinde ve 475 cm yüksekliğinde çerçeve, 5.5 cm derinliğinde farklı silmelerden meydana getirilen ters "U" düzenlemelidir (Çizim 3-4/Resim 9). 71 cm genişliğindeki çerçeve kuşağının ortasında kalan 49 cm'lik bir düz yüzey, dıştan içe doğru 4cm genişliğinde kaval ve 5.5 cm genişliğinde içbükey silmeler ve bunlar arasında yer alan düz ve pahlı dış silmeleri ile çevrilerek, mihrap nişi ters "U" biçiminde kuşatılmıştır.

Çerçeve ile köşelik bölümleri arasında yer alan alınlıkta, düz çubuk silmeyle çerçevlenen 40 x 150 cm ölçülerindeki dikdörtgen kartuş içerisinde, zemin oyma celi sülüs ile "Al-i İmran Suresi 39. ayet" geçmektedir (Resim 10).

Kavsaranın iki yanındaki düz üçgensel yüzeylerden meydana gelen köşelikte, üstte zemin oyma tekniğinde birer gülçe motifi yer almaktadır. Alt köşeleri kavsara ağızına uygun şekilde aşağıya doğru uzatılan köşelik, dışbükey çubuk silmeyle kuşatılmıştır (Resim 10).

170 cm yüksekliğinde kavsara, sekiz sıra mukarnas dolguludur. Mukarnas izdüşümünde geometrik şema; tepe noktasında oniki köşeli (yarım) yıldızın kullanıldığı, merkez açısı 15°'lik oniki dilim ile köşegenler üzerinde yıldız-çokgen alma-

Resim 12: Üsküdar Aitk Valide Camii Mihrabı, kavsaradan detay

şıklığından meydana gelmektedir (Çizim 4/Resim 11). Mukarnas dolguda prizmatik üçgen, badem ve kanat formları ile farklı niş ve konsol öğeleri hakimdir. İkinci ve üçüncü sıra nişleri üzerinde püsküller kullanılmış ve birinci sırada konsol aralarında kalan düz kenarlar üzerinde kartuş ve gülbezek motiflerine yer verilmiştir. Birinci sıranın iç kenarlarında şemse biçimli kartuşlar, dış kenarlarında ise iki farklı tipte gülbezeler görülmektedir (Resim 12). Ağız kenarlarına rastlayan gülbezeler yarım tutulmuştur. Dik köşeli altı kademe yapan kavsara ağız, dışbükey köşelik silmesiyle çerçevelenmiştir.

137 cm genişliğinde, 68 cm derinliğinde ve 190 cm yüksekliğindeki niş yedi kenarlıdır (Çizim 3-4). İç kenarları 36 cm ve ağız kenarları 18 cm genişliğindedir. Niş yüzeyi süslemesizdir (Resim 13).

Nişin ağız kenarları pahlanarak, 175 cm yüksekliğinde köşe sütuncelerine yer verilmiştir. 120 cm yüksekliğinde ve 7.5 cm çapında sütunce gövdeleri kum saati biçimli başlık ve kaidelere sahiptir. Başlıklardaki kum saatlerinin üzerinde tek sıra mukarnas bademi ve aralarında yırtmaç formları izlenmektedir. Başlıklarda yer alan kum saatleri, boğum noktalarında zikzak motifli birer küpten alt-üst haznelere doğru yayılan damlalar ve ağız kısımlarından geçirilmiş zencirek motifleriyle süslüdür (Resim 14). Kaide bölümünde ise zencirek yerine zikzak motifi kullanılmıştır (Resim 15).

Atik Valide Sultan Camii mihrabı, Mimar Koca Sinan'ın Edirne Selimiye'den sonra, kubbesi poligon kaideye oturan camilerde sıklıkla kullandığı, dikdört-

Resim 13: Üsküdar Aitk Valide Camii Mihrabı, niş

Resim 8: Üsküdar Aitk Valide Camii Mihrabı, sütunce kaiedsi

Resim 8: Üsküdar Atik Valide Camii Mihrabı, sütun başlığı

gen girinti -sofa¹⁰ içerisinde yer alan mihrap uygulamalarından birisidir. Mihrabı, kible duvarından dışarıya taşan dikdörtgen plânlı bir çıkıntıya yerleştirilmiş camilere diğer örnekler olarak, İstanbul Azapkapı Sokullu (1577) ve Tophane Kılıç Ali Paşa (1580) camileri gösterilebilir. Üsküdar Atik Valide Camii'nde mihrap girintisi, renk-motif ve kompozisyon özellikleri bakımında oldukça kaliteli İznik çinileriyle kaplıdır. Mihrap çevresinin çini süslemeyle zenginleştirildiği XVI.yüzyıl yapıları içerisinde, Atik Valide Camii'nin mermer mihrabı ile duvar çinileri arasındaki uyumun başarısı dikkat çekmektedir. Üstte, alınlık seviyesinde yer alan taç bordürü, bunun altında kavsara hizasında harim duvarlarını çepeçevre dolaşan mavi zemin üzerine beyazla yazılmış Âyete'l-kürsî kuşağı ve niş seviyesinde dolap ve pencere sövelerini saran bitkisel kompozisyonlu çiniler, Sinan'ın yapı elemanları ile süsleme arasında kurduğu ahengi ortaya koymaktadır. Atik Valide Sultan Camii mihrabında sütunlu çerçeve yerine, yine Üsküdar Mihrimah Sultan Camii örneğinde olduğu gibi, ters "U" biçimli bir yüzey etrafında kesintisiz dolanan silme takımlarının kullanıldığı görülmektedir. Daha çok taç kapılarda izlenen bu çerçeve formu, Mimar Koca Sinan'ın Üsküdar'da inşa ettiği hanım sultan camilerinin mihraplarına da hakim olmuştur. Bununla birlikte, cephe görünümü bakımından yakın bir örnek Azapkapı Sokullu Camii mihrabına nazaran, Atik Valide Camii mihrabında tacın hemen üzerinde açılan ikinci sıra pencereleri ile mihrabın dikey yükselişi engellenmiştir.

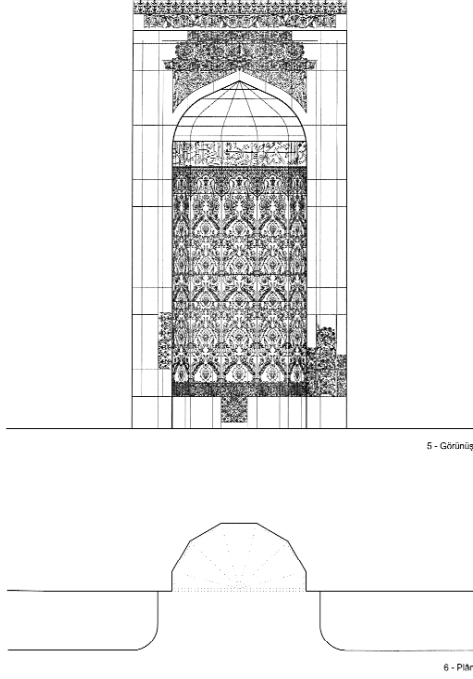
Resim 16: Üsküdar Çinili Camii Mihrabı, genel görünüm

Üsküdar Çinili Camii Mihrabı

Cami, avlu ve harime giriş kapıları üzerinde yer alan manzum inşa kitabelerine göre 1050/1640'a tarihlendirilmektedir.¹¹ Sultan I. Ahmet'in (doğ.1590-öl.1617/hd1603-1617) hanımı, IV.Murat ve Sultan İbrahim'in annesi Kösem/Mahpeyker Valide Sultan (doğ. yak.1589-öl.1651) tarafından yaptırılan külliye'nin mimarı olarak Kasım Ağa'nın adı ileri sürülmektedir.¹²

Kare plânlı cami, yaklaşık 9.00 m çapında tek kubbelidir.¹³ Onikigen kasnaklı kubbeye pandantiflerle geçilmiştir. Harimi "U" plânda saran son cemaat yeri sundurma çatı ile kaplı olup, buraya kuzey ve batı yönlerden merdivenlerle çıkılmaktadır. Caminin kuzeybatı köşesinde tek şerefeli minaresi yükselmektedir. Çevre duvarıyla kuşatılan avlunun ortasında yer alan cami, yüksek bir platform üzerine oturmaktadır.

Kıble duvarı ortasında, kuzey girişi aksında yer alan mihrap, çini duvar kaplamasıyla aynı seviyede olup, niş yuvası duvar kalınlığı içerisinde kalmaktadır (Çizim 6/Resim 16). Çini mihrap kompozisyonu, iki yanda mermer söveli dolap nişlerine bitişik olarak düzenlenmiştir. Günümüze farklı zamanlarda yapılmış onarımlarla gelebilen caminin çini mihrabında rutubetten kaynaklanan dökülmeler meydana gelmiştir. Özellikle mihrabın alt kısmında yer alan orijinal çini plakaların, onarımlarda farklı kompozisyonlu çinilerle değiştirilerek, bordür ve

Çizim 5-6: Üsküdar Çinili Camii Mihrabı

süpürgelik düzeninin bozulduğu görülmektedir.¹⁴

Mihrapta XVII. yüzyıl çinisi kullanılmıştır.¹⁵ Ağırlıklı olarak 25 x 25 cm ve 25 x 11 cm ölçülerinde çini plakalar, yüzeye kireç harcı ile yapıştırılmıştır. Süslemede 12 farklı tipte kompozisyon şemasına özgü çini plaka kullanımı izlenmektedir. Çini malzeme sır altı tekniğindedir. Şeffaf sır altına motifler; beyaz, kobalt mavisi, lacivert, firuze, mor, yeşil ve kahverengiye yaklaşan bir kırmızı ile boyanarak işlenmiştir. Konturlar koyu laciverttir. 197 x 395 cm ölçülerinde mihrap; taç, çerçeve, köşelik, kavsara ve niş bölümlerinden meydana gelmektedir (Çizim 5/Resim 16).

Mihrap tacı, çerçeve üzerinde yer alan 13 cm genişliğinde yatay bir bordür ile bunun üzerinde kible duvarı boyunca uzanan ve yine 13 cm genişliğinde düzenlenmiş tepelik bordüründen meydana gelmektedir (Çizim 7/Resim 17). Yatay bordür, çift dal üzerinde gelişen lale ve hatayi motifleri ile birlikte aralara serpiştirilmiş penç ve saz yapraklarıyla süslüdür. Beyaz zemin üzerinde motifler lacivert konturlu olup, firuze ve mor tonlarıyla renklendirilmişlerdir. Bordürün iki köşesinde, kobalt mavisi zemin üzerinde beyaz ve firuze renkli stilize çiçek ve yapraklardan oluşan kare çiniler vardır. Tepelik bordürü ise iki farklı formda tepelik motifinin tekrarından oluşmaktadır. Beyaz zeminli tepelik dizisi mihrap üstünde firuze renkli olup, iç bünyeleri beyaz ve mor tonlarında stilize çiçek tasvirleriyle doldurulmuştur. Tepelik bordürü kible duvarı boyunca, farklı renk kompozisyonuyla devam ettirilmiştir.

Resim 17: Üsküdar Çinili Camii Mihrabı, taç ve köşelik

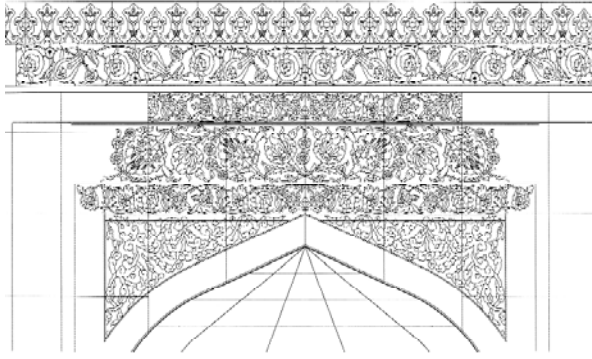

Resim 18: Üsküdar Çinili Camii Mihrabı, çerçeve bordür detayı

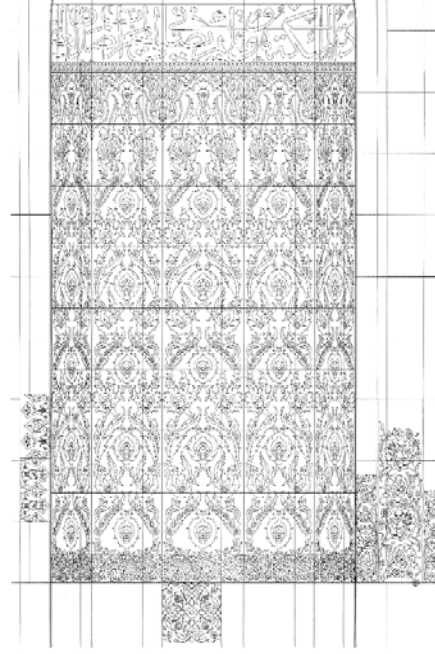
197 cm genişliğinde ve 367 cm yüksekliğinde çerçeve, ortada geniş ve yanlarda dar tutulmuş iki farklı kompozisyondan oluşan üç bordür ile ters “U” biçiminde kuşatılmıştır (Çizim 5). Dış kenar bordürleri ile ortadaki ana bordürü, birbirlerinden firuze renkli ince cetvel çizgileri ayırmaktadır. 9 cm genişliğinde dış kenar bordürleri, çift dal üzerinde gelişen hatayi çiçek ve laleler ile saz yapraklarından meydana gelmektedir. Bu kompozisyon sap çıkmaları ve helezonî motiflerle dengelenmiştir. Kobalt mavisi zemin üzerindeki bitkisel motifler beyaz, firuze ve koyu kırmızı tonlarındadır. Kontur çizgileri laciverttir. Ortada 18 cm genişliğe sahip ana bordür, yine çift dal üzerinde hatayi çiçek ve lale demetleri ile yardımcı saplardan meydana getirilmiştir. Burada hatayiler ile birlikte lale demetleri göze çarpmaktadır. Bu kompozisyona, üçer penç ve uç kısımlarında birer saz yaprağından oluşan yardımcı saplar ve helezonî motifler katılmaktadır. Ana bordürde zemin beyaz, motifler ise firuze, mor ve kırmızı renklerde (Resim 18).

Kavsara kemerinin iki yanında yer alan üçgensel alanlardan oluşan köşelik, bulut üslûbunda bakışumlu kompozisyonlarla süslenmiştir. Birbirine dolanan stilize bulut motifleri, üst köşelere 45°'lik açılarla yerleştirilmiş birer tepelik ile birleşmektedir. Firuze zemin üzerinde beyaz bulut motifleri, lacivert konturlarla belirlenmiştir. Köşelik bölümü, çerçevenin dış kenar bordürü ile kuşatılmıştır (Çizim 7/Resim 17).

55 cm yüksekliğinde kavsara sivri kemerlidir (Çizim 5, 7). Yarım kubbe formulu kavsara yüzeyi, yukarıya doğru daralan yedi kenar üzerinde hatayî ve rûmi üs-

Çizim 7: Üsküdar Çinili Camii Mihrabı, taç ve köşelik detayı

Çizim 8: Üsküdar Çinili Camii Mihrabı, niş detayı

lûbu motiflerle doldurulmuştur (Resim 19-20). Kavсарanın tepe noktası ile niş köşeleri arasında gelişen rûmi tepelik motifleri ve çift dal üzerinde hatayı çiçek ve pençler, yüzeyi belirli bir eksen sistemi içinde kaplamaktadır. Kavсарanın alt kısmında, iç bünyeleri stilize çiçeklerle süslü bir dizi tepelik yer almaktadır. Bu alt dizinin uç noktalarına bitişik olarak, kavсara yüzeyini bir ağ şeklinde kaplayan rûmi tepelik örgüsü, köşegenler üzerinde ters-düz olmak üzere iki yönde yayılmaktadır. Rûmiler içerisinde ve yine alt dizi tepeliklerinin uç noktalarına bitişik olarak boyuna gelişen çift dallar bulunmakta ve bunların üzerinde hatayı ve penç motifleri ile birlikte kullanılmış sap çıkmaları ve helezonî motifler yer almaktadır. Beyaz zemin üzerindeki rûmi örgü firuze, çift dal kompozisyonu ise mor, lacivert ve yer yer yeşil tonlarındadır. Kavсara ile niş arasında 27 cm genişliğinde yazı kuşağı dolaşmaktadır. Yazı kuşağının koyu kobalt mavisi zemini üzerinde beyaz renkte celi sülüs hatla Âl-i İmran Suresi 39. âyet geçmektedir. Yazı konturları lacivert renkli olup, belirli harflerin iç bünyeleri firuze ile doldurulmuştur.

123 cm genişliğinde, 60 cm derinliğinde ve 237 cm yüksekliğinde niş yedi kenarlı olup, iç kenarları 32 cm, ağız kenarları ise 18 cm genişliğindedir (Çizim 5-6). Nişin her bir kenarı, üst kısımda dilimlendirilmiş sivri tepelikli bir kemer ile nihayetlendirilen panolar içerisinde bakışımı bitkisel süslemelidir (Çizim 8). Boyuna gelişen kompozisyonlar, çift dal üzerinde hatayı üslûbu çiçekler ve saz yapraklarından meydana getirilmiştir (Resim 21). Saz yapraklarına bitişik olarak yarım penç motifleri yer almaktadır. Beyaz zemin üzerindeki hatayî süslemeye

Resim 19: Üsküdar Çinili Camii Mihrabı, köşelik ve kavsara

Resim 20: Üsküdar Çinili Camii Mihrabı, kavsara

ÜSKÜDAR'DAKİ HANIM SULTAN CAMİLERİNE AİT MİHRAPLAR

Resim 21: Üsküdar Çinili Camii Mihrabı, nişten detay

Resim 22: Üsküdar Çinili Camii Mihrabı, nişin alt kısmı

kobalt mavisi, mor, lacivert, fıstık yeşili ve koyu kırmızı tonları kullanılmıştır. Kemer köşelikleri ise bir ortabağdan gelişen rûmi kıvrım dallarla doldurulmuştur. Kobalt mavisi zemin üzerindeki rumi süslemeye beyaz renk hakimdir. Niş, üst kısmında bir sıra geçme ile alt kısmında stilize çiçek ve yapraklardan oluşan kıvrım dal motifli bordürler ile sınırlandırılmıştır. Nişin alt kısmında ayrıca, hatayi çiçek ve kapalı form rûmilerden meydana gelen ulama kompozisyonlu süpürgelik çinileri dolaşmaktadır. Zemin kısmındaki bu çinilerin orijinal özellikleri onarımlarda zarara uğratılmıştır (Resim 22).

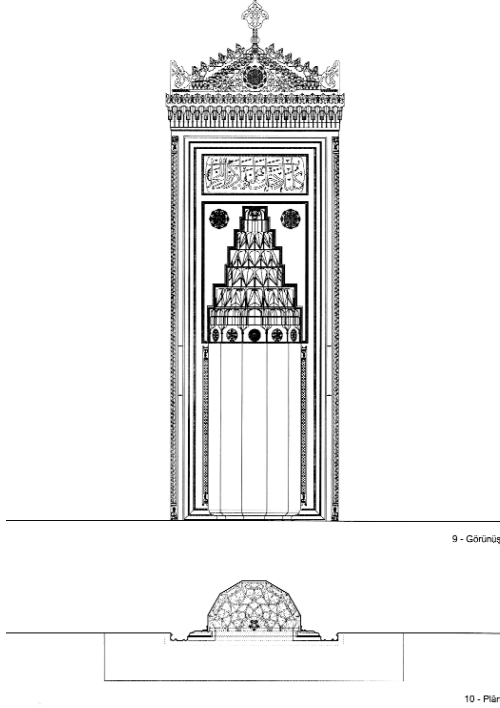
Çinili Cami Mihrabı, Türk mimarisindeki çini mihrap geleneğinin, Osmanlı dönemine has geleneksel motif ve kompozisyon şemalarını sergileyen son örnekleri arasında sayılabilir. Mihrapta kullanılan sıratlı tekniğinde çiniler, XVII.yüzyıl ortalarında Osmanlı Çiniciliği'nin halen kaliteli üretimlere sahne olduğunu göstermektedir. Klasik dönemde Eminönü Rüstem Paşa (1561), Kasımpaşa Piyale Paşa (1573), Kazasker İvaz Efendi (1585) ve Takkeci İbrahim Ağa (1591) camilerinin mihrapları dışında çini mihrap örneğinin bulunmadığı ve bu mihrapların da muhtemelen baninin isteği doğrultusunda yapıldıkları bilinmektedir. Piyale Paşa Camii mihrabı dışında kalan örneklerin mukarnaslı kavsaralarında çini yoktur. Üsküdar Çinili Camii mihrabında ise kavsarada mukarnas kullanılmamış taç, çerçeve ve köşelik bölümleri de tamamen çini kompozisyon şemalarından teşkil edilmiştir. Böylelikle poligonal plânlı niş ve kavsara etrafında kalan çini duvar kaplaması içerisinde yüzeysel bir çerçeve görünümü elde edilmiş, ancak bir mihraba ait plastik özellikler tamamen kaybolmuştur.

Üsküdar Cedit Valide Sultan Camii Mihrabı

Cami, taç kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesi ve dönem kaynaklarına göre 1120-1122/1708-1710 yılları arasında inşa edilmiştir.¹⁶ Sultan IV.Mehmed'in (doğ.1642-öl.1693/hd1648-1687) hanımı, II.Mustafa ve Sultan III.Ahmet'in annesi Gülnuş Emetullah Valide Sultan (doğ. yak.1640-öl.1715) tarafından yaptırılan külliyenin mimarı hakkında kesin bir bilgi yoktur.

Enine dikdörtgen plânlı harim, ortada sekizgen kaide üzerinde yaklaşık 15.00 m çapında merkezi kubbeye örtülüdür.¹⁷ Basık formlu kubbeye, köşelerde yarım kubbeler ve aralarında pandantiflerle geçilmiştir. Ana hacme doğu ve batı yönlerde, ortada tonoz ve köşelerde kubbe örtülü yan sahınlar açılmaktadır. Harimin önünde beş bölümlü son cemaat yeri ile revaklı şadırvan avlusu yer alır. Caminin güneydoğusunda hünkâr kasrı ve harimin içerisinde bununla irtibatlı olan hünkâr mahfili bulunmaktadır. Yüksek bir platform üzerinde kurulan caminin iki yanında çift şerefeli, iki minaresi vardır.

Kible duvarı ortasında, kuzey girişi aksında yer alan mihrap iç mekâna doğru 11 cm çıkıntılı olup, dış cephede belirtilmemiştir (Çizim 10/Resim 23). Sekizgen plânlı kubbe destek sisteminin, güney beden duvarı içerisine alınmış iki ayağı arasında kalan mihrabın çevresi çini kaplıdır. Mihrap önünde secde zemini bir

Çizim 9-10: İstanbul - Üşkudar Cedit (Yeni) Valide Sultan Camii Mihrabı

Resim 23: Üşkudar Cedit Valide Sultan Camii Mihrabı, genel görünüm

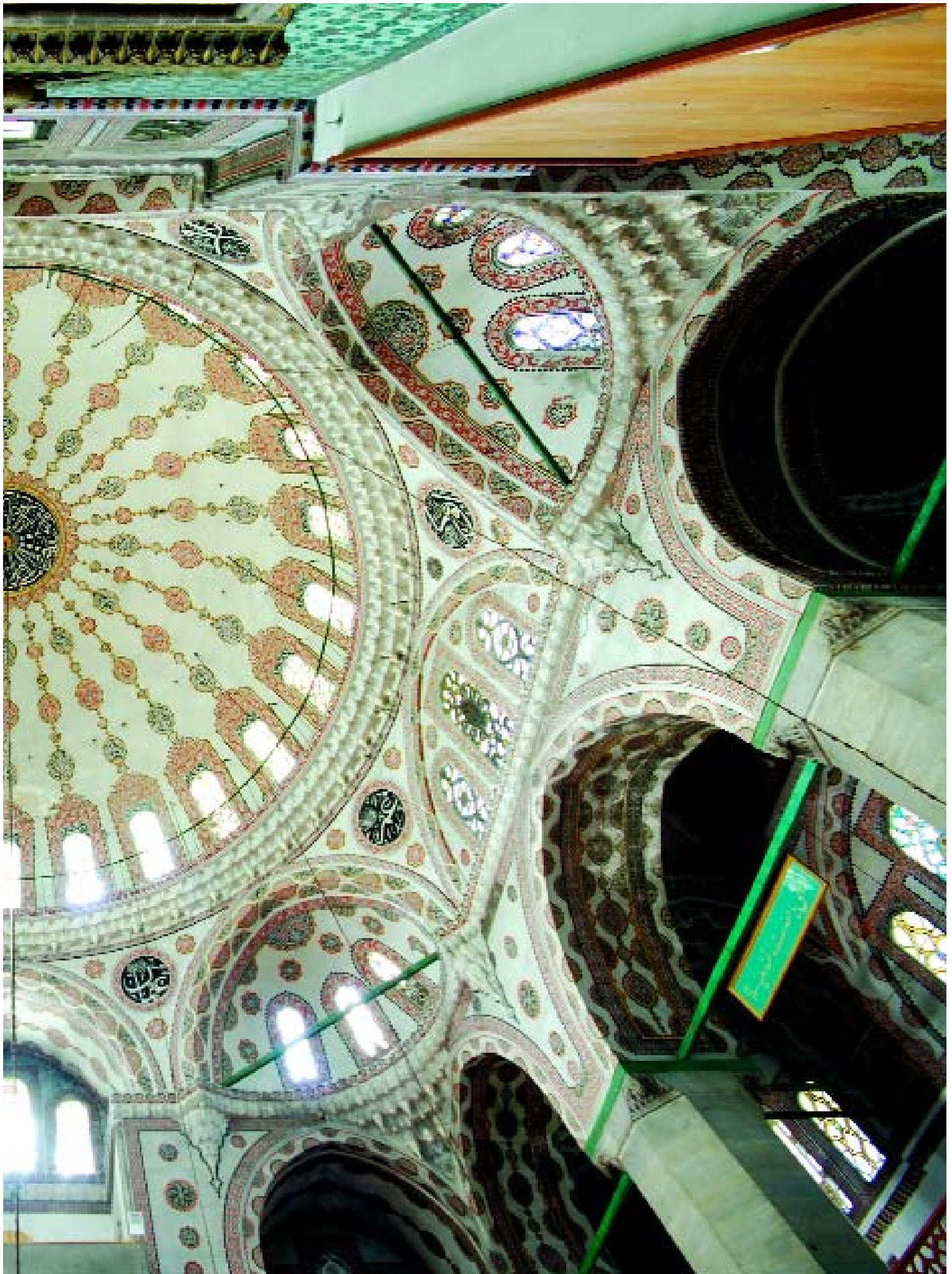
basamak kadar yükseltilmiştir. Malzeme ve tasarım özellikleriyle özgün durumunu büyük ölçüde koruyabilen mihrapta, boyalı süslemelerin onarımlarda elden geçirildiği anlaşılmaktadır. Bugünkü şamdanların orijinallikleri ise belirsizdir.

Tamamen Marmara mermerinden yapılan mihrapta bağlayıcı malzeme kireç harcıdır. Süsleme kompozisyonlarında ağırlıklı olarak altın yaldız olmak üzere, açık-koyu yeşil ve yer yer kırmızı renkli boyalar kullanılmıştır. Mihrapta zemin ve delik oyma teknikleri ile birlikte eğri kesim ve boyama usulünde yapılmış süslemeler hakimdir. Ayrıca belirli alanlarda silme ve mukarnas işçilikleri izlenir. 255 cm genişliğinde ve yaklaşık 800 cm yüksekliğinde mihrap; taç, çerçeve, alınlık, köşelik, kavsara, niş ve köşe sütuncelerinden oluşmaktadır (Çizim 9 /Resim 24).

Yaklaşık 200 m yüksekliğinde ikizkenar üçgen formu taç, çerçeve bölümünden zikzak motifli ince bir bordürle ayrılmıştır. Bu bordürün üzerinde iki sıra mukarnas ve lotüs-palmet dizili bir saçak tablası şeklinde tasarlanan altlık ve üçgen üst bölüm gelmektedir (Resim 25). Üçgen bölümde, yukarıda bir sıra rûmi tepelik ve ortada büyük bir kabara dikkat çekmektedir. Tepelik kesimlerinin iç bün-yeleri, ortabağdan gelişen kapalı form rûmillerle süslüdür. Üçgenin üst köşesinde, zikzak motifli küp ve balık pulu motifli boyun kısmı üzerinde yükseltilmiş büyük bir tepelik yer almaktadır. Yan köşelere de, bu büyük tepeliğin birer

Yeni Valide Camii'nin iç kubbe süslemelerinden genel bir görünüm (arka sayfa)

Resim 25: Üsküdar Cedit Valide Sultan Camii Mihrabı, taç

Resim 24: Üsküdar Cedit Valide Sultan Camii Mihrabı, çerçeve

yarım parçası yerleştirilmiştir. Tacın bir sıra prizmatik üçgenle kademelendirilmiş orta kısmında, zemin iki yana doğru gelişen ortabağ ve hurdelenmiş rûmi kompozisyonuyla süslü olup, merkezde büyük bir kabara bulunmaktadır. Prizmatik üçgen, badem ve püskül çıkıntılarında meydana gelen on köşeli mukarnas bileziği üzerindeki kabara, stilize kıvrım dallarla süslenmiştir. Kabaranın merkezinde yine on köşeli yıldız motifi yer almaktadır.

255 cm genişliğinde ve 600 m yüksekliğinde çerçeve, iki yanda birer sütunle kuşatılmıştır (Çizim 9/Resim 24). Sütuncelerden sonra çerçeve, iç kısımda dolaşan farklı tipte silmelerle birlikte nişe doğru 14 cm derinliğinde kademelendirilmiştir (Çizim 10). Çerçevenin 11 cm genişliğindeki pahlı dış köşelerine, 590 cm yüksekliğinde birer sütunle yerleştirilmiştir. 8.5 cm çapında silindirik sütunle gövdeleri, eğri kesim tekniğinde rûmi kıvrım dal süslemelidir (Resim 26). Sütuncelerin 27 cm yüksekliğinde kum saati biçimli başlık ve kaideleri, bakışlımlı olarak tasarlanmıştır. Kum saatleri, boğum ve bilezik kısımlarında zikzak, hazne yüzeylerinde ise damla motifleriyle süslüdür. Ayrıca dış taraflarında, prizmatik üçgen ve badem formlarından oluşan tek sıra mukarnas yer almaktadır. Sütuncelerden sonra çerçeve, dıştan içe doğru; 8 cm genişliğinde düz, 5.5 cm genişliğinde kaval, 6 cm genişliğinde içbükey ve 11 cm genişliğinde düz silmelerle kuşatılmaktadır. İçbükey silmenin iki yanında yer alan, dışta 2.5 cm ve içte 3 cm genişliğe sahip pahlı dış silmeleri, tek sıra prizmatik üçgen dizisi ile hareketlendirilmiştir. Kaval silme ve buna bitişik prizmatik üçgen dizisi, nişinin alt kısmında da dolaşarak, mihrabı dört yönden çerçevelemektedir. Nişe doğru döndürü-

Resim 26: Üsküdar Cedit Valide Sultan Camii Mihrabı, çerçeve detayı

len, fakat niş içerisinde devam ettirilmeyen içbükey silme ve buna bitişik prizmatik üçgen dizisi ise düz silmelerle birlikte mihrabı ters “U” biçiminde kuşatmaktadır.

Çerçeve ile köşelik bölümleri arasında yer alan alınlık, 62 x 162 cm ölçülerinde dikdörtgen yazı panosundan meydana gelmektedir (Resim 27). Pano zemini, 3 cm genişliğinde tek sıra prizmatik üçgenle yüzeyden hafif dışa çıkıntı yapmaktadır. Panoda, kartuş çerçeveli celi sülüs hatla Âl-i İmran Suresi 37. âyet¹⁸ geçmektedir.

Köşelik, kavsaranın iki yanında düzenlenen üçgensel yüzeylerden meydana gelmektedir (Resim 27). Prizmatik üçgen dizisi ve dışbükey çubuk silmeden oluşan 4 cm genişliğinde bir bordür kuşağı ile yüzeyden dışa doğru çıkıntı yapan köşelik, bakışumlu rûmi kompozisyonlar ve kabaralarla süslenmiştir. Köşelik zemini tamamen dolduran karmaşık rûmi kıvrım dal motifleri eğri kesim tekniğindedir. Üst kısımda yer alan kabaralar; prizmatik üçgen, badem ve püskül çıkıntılarında meydana gelen sekizgen plânlı tek sıra mukarnas üzerinde delik oyma bitkisel kompozisyonludur. Yuvarlak kabara yüzeyleri, sekiz dilim içinde rûmi tepelik motifleri ile doldurulmuştur. Kabaraların merkezlerinde sekiz köşeli yıldızlar vardır.

205 cm yüksekliğinde kavsara, yedi sıra mukarnas dolguludur. Mukarnas izdüşümünde geometrik şema; tepe noktasında oniki köşeli (yarımdan büyük) yıldızın kullanıldığı, merkez açısı 15°'lik oniki dilim ile köşegenler üzerinde yıldız-

Resim 27:
Üsküdar Cedit
Valide Sultan
Camii Mihrabı,
alımlık ve köşelik

Resim 28: Üsküdar Cedit Valide Sultan Camii Mihrabı, kavsara

çokgen almaşıklığından meydana gelmektedir (Çizim 10/Resim 28). Mukarnas dolguda, prizmatik üçgen ve badem formlarından oluşan farklı niş ve konsollar ile birlikte kanat ve püsküller kullanılmıştır. Birinci sıra konsolları arasında dört farklı kompozisyondan oluşan, yuvarlak madalyonlar göze çarpmaktadır (Resim 29). Ortada güneş kursu, iki yanında ikişer farklı tipte gülbezek ve ağız kenarlarında teğet çemberlerden oluşan madalyonlar, kavsara kenarlarına bakışumlu olarak yerleştirilmişlerdir. Kavsaranın tepe noktasında bulunan prizmatik üçgen, badem ve kanat formlarıyla hareketlendirilmiş beş kenarlı bir kaide üzerinden gonca biçiminde püskül sarkıtılmıştır. Ayrıca bu mukarnaslı kaidenin köşelerinde, beş köşeli yıldız motifleriyle süslü küçük püskül birimlerine rastlanılmaktadır. Dik köşeli yedi kademe yapan kavsara ağız, köşelik bordürü ile kuşatılmıştır. Kavsara ile niş bölümleri arasında da, 2 cm genişliğinde prizmatik üçgen dizili ince bordür dolaşır.

141 cm genişliğinde, 75 cm derinliğinde ve 272 cm yüksekliğinde niş yedi kenarlı olup, iç kenarları 37 cm, ağız kenarları ise 23 cm genişliğindedir (Çizim 9-10). Niş yüzeyi süslemesizdir (Resim 30).

Nişin ağız kenarları pahlanarak, 245 cm yüksekliğinde köşe sütuncelerine yer verilmiştir (Resim 30). 7 cm çapındaki sütunce gövdelerinin yüzeyleri balık pulu motiflidir. Sütunce başlık ve kaideleri bakışumlu olarak tasarlanmıştır. 20 cm yüksekliğinde başlık ve kaideler iç kısımlarında kum saati ve dış köşelerde birer

Resim 29: Üsküdar Cedit Valide Sultan Camii Mihrabı, kavsaradan detay

Resim 30: Üsküdar Cedit Valide Sultan Camii Mihrabı, niş

mukarnas bademinden meydana gelmektedir. Kum saatlerinin boğum kısımlarında zikzak motifli küpler vardır. Hazne yüzeyleri damla motifleriyle dilimlendirilmiştir. Alt-üst bileziklerden tek sıra prizmatik üçgen dizisi geçmektedir. Kum saati ile mukarnas bademleri arasında kalan kısım çokgen plânlıdır.

Mihrabın iki yanında, kubbe ayakları arasında uzanan 74 cm genişliğinde sekiler bulunmaktadır. Ancak onarımlarda, zeminin beton şapla yükseltilmesinden ötürü, mihrap çerçevesinin oturtulduğu bu sekilerin gerçek yüksekliğini tespit etmek olanaksızdır.

Üsküdar Cedit Valide Sultan Camii Mihrabı, Lâle Devri öncesinde klasik üslûbun genel hatlarıyla sürdürüldüğü bir uygulamadır. Bununla birlikte mihrap elemanlarında oran, biçim ve süsleme özellikleri bakımından, farklı bir arayışın izlendiği hissedilmektedir. XVII.yüzyılın iki önemli uygulaması olan İstanbul Sultan Ahmet Camii (1617) ve Eminönü Yeni Camii (1663) mihraplarında görülen dikey yükselişin, Cedit Valide Camii mihrabına da hakim olduğu ancak burada, altlı üstlü çift yazı panosundan oluşan alınlık yerine tek yazı panosunun kullanılarak, çerçeve yanlarındaki gömme sütunların pahlı köşe sütuncesi şeklinde inceltildikleri fark edilmektedir. Öte yandan mihrabın taç ve köşelik yüzeyleri tamamen rûmi kompozisyonlarla doldurulup, buralara iri kabaralar yerleştirilmiş, çerçeve ve niş köşelerindeki sütunceler ile pahlı silmeler yine bitkisel ve geometrik motiflerle süslenerek, hareketli görünüm oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Cedit Valide Camii mihrabındaki yeni biçim arayışlarının, bir yarım asır kadar sonra Nuruosmaniye'de (1755) karşılaştığımız tamamen

barok mihrap için atılmış ilk adımlar olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak Üsküdar'daki hanım sultan camilerine ait mihraplar, XVI. yüzyıl ortalarından XVIII. yüzyıl başlarına kadar olan dönemde Osmanlı mimarisinde kullanılan mihrap uygulamaları için güzel bir kesit vermektedir. Üsküdar Mihrimah Sultan ve Atik Valide cami mihrapları, Mimar Koca Sinan'ın anıtsallık gösterisine girmeyerek, mimari kurguya uygun yapı elemanı ve süsleme programı seçimindeki başarısını gözler önüne sermektedir. Çinili Camii mihrabı, Türk Mimarisi'ndeki çini mihrap geleneğinin son özgün örnekleri arasında sayılabilir. Cedit Valide Camii mihrabında ise klasiğe olan yatkınlığın yanı sıra, yeni biçim arayışlarının etkisi ve barok sinyaller hissedilmeye başlanmıştır.

DİPNOTLAR

- 1 Türk Mimarisinde klasik mihrap şeması ve elemanları için bk. Ö. Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıl -larda Anadolu Mihrapları*, Ankara 1976; erken dönem Osmanlı mihrapları için bk. M. Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrapları (XIV-XV. Yüzyıl)* (YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van 1997).
- 2 Kitabe için bk. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, vb., *Hadikatü'l-Cevâmi'* (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar, (haz. A.N. Galitekin), İstanbul 2001, s. 592-594; ayrıca bk. İ.H. Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, I, 216-219.
- 3 İ. Orman, "Mihrimah Sultan Külliyesi", *DİA*, XXX, 40-42.
- 4 Külliye'nin mimari tasviri ve Osmanlı mimarisindeki yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. A. Kuran, "Üsküdar'da Mihrimah Sultan Külliyesi", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Hümaniter Bilimler*, sy. 3 (İstanbul 1975), s. 43-72; D. Kuban, *İstanbul Yazıları*, İstanbul 1998, s. 97-100; İ. Orman, a.g.m., s. 40-42.
- 5 "Fenâdethü'l-melâiketü ve hüve kâimun yusallî fi'l-mihrab" ("Zekeriyya mâbedde durmuş namaz kılar-ken melekler ona şöyle nida ettiler.")
- 6 İ.H. Konyalı, a.g.e., s.147-148; A. Kuran, "Üsküdar Atik Valide Külliyesi'nin Yerleşim Düzeni ve Yapım Tarihi Üzerine", *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, Ankara 1984, s. 231-248; Tarihlendirme hakkında ayrıca bk. C. Nemlioğlu, "Üsküdar, Atik Valide Camii Özgün Kalem İşleri ve Türk-İslam Bezeme Sanatında-ki Yeri", *Üsküdar Sempozyumu I*, İstanbul 2004, II, 60-61.
- 7 Kitabe için bk. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, a.g.e., s. 588; İ.H. Konyalı, a.g.e., s.145.
- 8 D. Kuban, *Osmanlı Dini Mimarisinde İç Mekân Teşekkülü*, İstanbul 1958, s. 49; M.B. Tanman, "Atik Valide Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1993, I, 408.
- 9 Caminin inşa evreleri hakkında bk. M.B. Tanman, a.g.m., s. 408.
- 10 "Mihrap sofası" hakkında bk. A.S. Açıkgözoğlu, *Osmanlı Camisinde Mihrap Önü Mekanı*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002).
- 11 Kitabeler için bk. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, a.g.e., s. 590; İ.H. Konyalı, a.g.e., s.131-133.
- 12 T. Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1962, II, 18; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 344.
- 13 Külliye hakkında ayrıntılı bilgi için bk. G. Erol, "Çinili Cami Külliyesi", *DİA*, VIII, 335-337; A.V. Çobanoğlu, "Çinili Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, II, 519-522.
- 14 Camideki onarımlar ve çini hırsızlıkları hakkında bk. İ.H. Konyalı, a.g.e., s.133-135.
- 15 Yapıda kullanılan çini malzemenin üretim yeri konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu çinilerin XVII. yüzyıl Kütahya grubu oldukları kabul edilmekle birlikte, bazı araştırmacılar XVII. yüzyılda halen İznik atölyelerinin üretime devam ettiklerini ve bu dönemde Kütahya ve İznik çinilerinin birbirlerine yakın kalitede eserler ortaya koyduklarını dikkate alarak, camide kullanılan çinilerin İznik mâmûlü olduğunu düşünmektedirler. Bu doğrultuda S. Yıldırım da, Topkapı Sarayı Revan (1635) ve Bağdat (1638) köşklarinin iç mekân duvarları ile İstanbul Yeni Camii'nin hünkâr mahfili mihrabı ve duvarlarında yer alan İznik çinilerinin kompozisyon özelliklerini göz önünde bulundurarak, Çinili Camii'nde de

İznik çinilerinin kullanılmış olabileceğini belirtmektedir [S. Yıldırım, “Üsküdar Çinili Camii (Kösem Valide Sultan Camii)’ndeki Çini Süslemeler”, *Üsküdar Sempozyumu II*, İstanbul 2004, II, 452-453].

- 16 Kitabe için bk. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s.594; Tarihlendirme hakkında ayrıca bk. G.E. Canca, “Gülnuş Emetullah Valide Sultan/Yeni Valide Külliyesinin Lale Devri Mimarisi İçindeki Yeri”, *Üsküdar Sempozyumu I*, İstanbul 2004, II, 91’de 3.dipnot.
- 17 Külliyeinin mimari özellikleri ve Osmanlı mimarisindeki yeri hakkında bk. N. Seçkin, “Yeni Valide Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 468-470; G.E. Canca, *a.g.m.*, s.90-103.
- 18 “Küllema de hale aleyhâ zekeriyye’l-mihrâb” (“Zekeriya, onun bulunduğu bölme ye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu.”)

Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan ve Çinili Külliyesi

FERDA OLBAK MAZAK

Araştırmacı-Yazar

Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan, tarih boyunca Osmanlı Sarayı'nın en ünlü kadını olmuştur.

Muhtemelen 993/1585 yılı civarında doğduğu, bir Rum rahibinin kızı ve asıl adının Anastasya olduğu, ufak yaşta yetim kalan bu kızın Bosna Beğlerbeyi Hüsrev Paşa'nın eline geçerek kızlar ağasına gönderildiği Sicilli Osmânî'de yazılıdır. Sarayda kendisine Mahpeyker ismi verilmiş, güler yüzü, güzelliği ve güzel konuşmasıyla dikkat çekmiş, on beş yaşlarında I. Ahmed'in hasekisi olmuş ve Ayşe Sultan ile Fatma Sultan (1014/1605)'i, daha sonraki senelerde sırasıyla, Şehzâde Murad (1018/1609), Şehzâde Süleyman (1020/1611), Şehzâde Kasım (1022/1613) ve Şehzâde İbrahim (1024/1615)'i dünyaya getirmiştir.¹

Kösem adının kendisine, çok güzel, tüysüz bir cildi olduğundan veya sarayda diğer hasekilere göre önde olduğundan ve gayet yetenekli olmasından dolayı verildiği rivayet edilir.²

10 Eylül 1623 günü IV. Murad tahta çıktığı gün, Mahpeyker Sultan 33 yaşındaydı ve hem Vâlide Sultan, hem de nâibe-i saltanat olmuştu. Oğlu 11 yaşında ve o güne kadar tahta çıkan en küçük padişahı. Böylelikle, "makam-ı mehd-i ulyâ" denilen saltanat makamı, on yıla yakın, bizzat Kösem Sultan'ın olacaktı.³

IV. Murad, Sultan İbrahim ve IV. Mehmed'in saltanat dönemleri Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan'ın naibeliğinde⁴ başlamıştır. Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan, torunu IV. Mehmed'in 7 yaşında padişah olmasıyla, "Vâlide-i Muazzama" rütbesine ulaşarak terbiye ve nezaret görevini üstlenmiştir.⁵

I. Ahmed'in hasekisi iken oldukça güçlü bir statü kazanan Kösem Sultan en büyük nüfuza Vâlide sultan iken erişti. Bu makama, oğulları IV. Murad ve İbrahim'in saltanatları ile torunu IV. Mehmed'in padişahlığının ilk yıllarında, 28 yıl

boyunca sahip oldu. 1648 yılında IV. Mehmed tahta geçtiğinde, eski saraya çekilmesi gerekirken geleneği bozarak, “Vâlîde-i Muazzama” olarak Topkapı Sarayı’nda kalmaya devam etti. Gelini Turhan, Vâlîde sultan oldu ise de, sarayda Kösem Sultan’dan sonra ikinci konumdaydı. Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan ölümüne kadar 3000 akçe olan Vâlîde sultanlık maaşını alırken IV. Mehmed’in annesi Turhan Vâlîde 2000 akçe almaya devam etti.⁶

Padişah kadınları, kızları ve özellikle de Vâlîde sultanın, kazanılmış bir zafer sonrası padişahı İstanbul dışına çıkararak karşılaması eskiden beri süregelen bir âdetti. Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan da 1048/1638’de Bağdat seferinden muzaffer olarak dönen IV. Murad’ı karşılamak üzere İzmit’e gitmişti. Ancak padişahın deniz yoluyla dönmesi sebebiyle, Kösem Vâlîde altın işlemeli perdeleri, tekerlekleri altın kaplamalı saltanat arabası ile önde, süslü atların üzerinde devlet ricâlinden kişiler arkada, onları takip eden on iki arabadaki harem halkıyla İstanbul’a geri dönmüştü.⁷

Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan, Osmanlı Devleti’nin XVI. ve XVII. yüzyıllardaki diplomatik ilişkilerinde rol oynayan dört Vâlîde sultandan biridir. Diğerleri; Hürrem, Nurbânu ve Safiye Vâlidelerdir. IV. Murad ile annesi Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan, İspanya ile barış yapmanın doğruluğu hakkında, aynı fikirde değillerdi. Bir Venedik raporunda (1035/1625); “Emperyalistler ve İspanyollar, padişahın annesinin desteğiyle işin olumlu geliştiğini ilân ettiler” diye yazmaktadır.⁸

1623 yılında gönderilen Venedik elçilik mektubunda ise, Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan’ın siyasî tecrübesinden şöyle söz ediliyordu: “Bütün güç, hayatının en güzel ve verimli döneminde, yüksek bir ruh ve zekâya sahip kocasının saltanatı sırasında devlet idaresine sık sık katılmış bir kadın olan annedir.” İngiliz elçisi de; IV. Murad’ın, akıllı ve yürekli bir adam olan babasını da zamanında idare eden annesi tarafından yönetileceğini yazıyordu.⁹

Padişahlara tezkireler sunan Koçi Bey, muhtemelen Kösem Sultan’ın himayesi altında, devletin tıkandığı noktaları tespit edip çözüm önerileri sunan risaleler hazırlamıştır.¹⁰

Vâlîde Sultan, padişahın herhangi bir sebeple İstanbul dışında olduğu zamanlarda tahtı koruduğu gibi, gerektiğinde şerefini de koruyordu. Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan 1044/1634’te IV. Murad’ın Bursa’da olduğu bir sırada, mümkün olduğunca çabuk İstanbul’a dönmesini sağlayarak, onu ihanete uğramaktan korumuştur.¹¹

Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan, oğlu IV. Mehmed’i saltanatının sonlarına doğru, kardeşlerini öldürmekten vazgeçirmekle imparatorluğun devamını sağlamıştır. Çünkü şehzâde İbrahim idam edilmekle Osmanlı Devleti’nin dağılma durumuna düşecekti. Bunun için, Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan, Sultan İbrahim döneminde de şehzadelerin çoğalmasını teşvik etmiştir.¹²

Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan; Vâlîde-i Muazzama, Vâlîde- Maktûle, Vâlîde-i

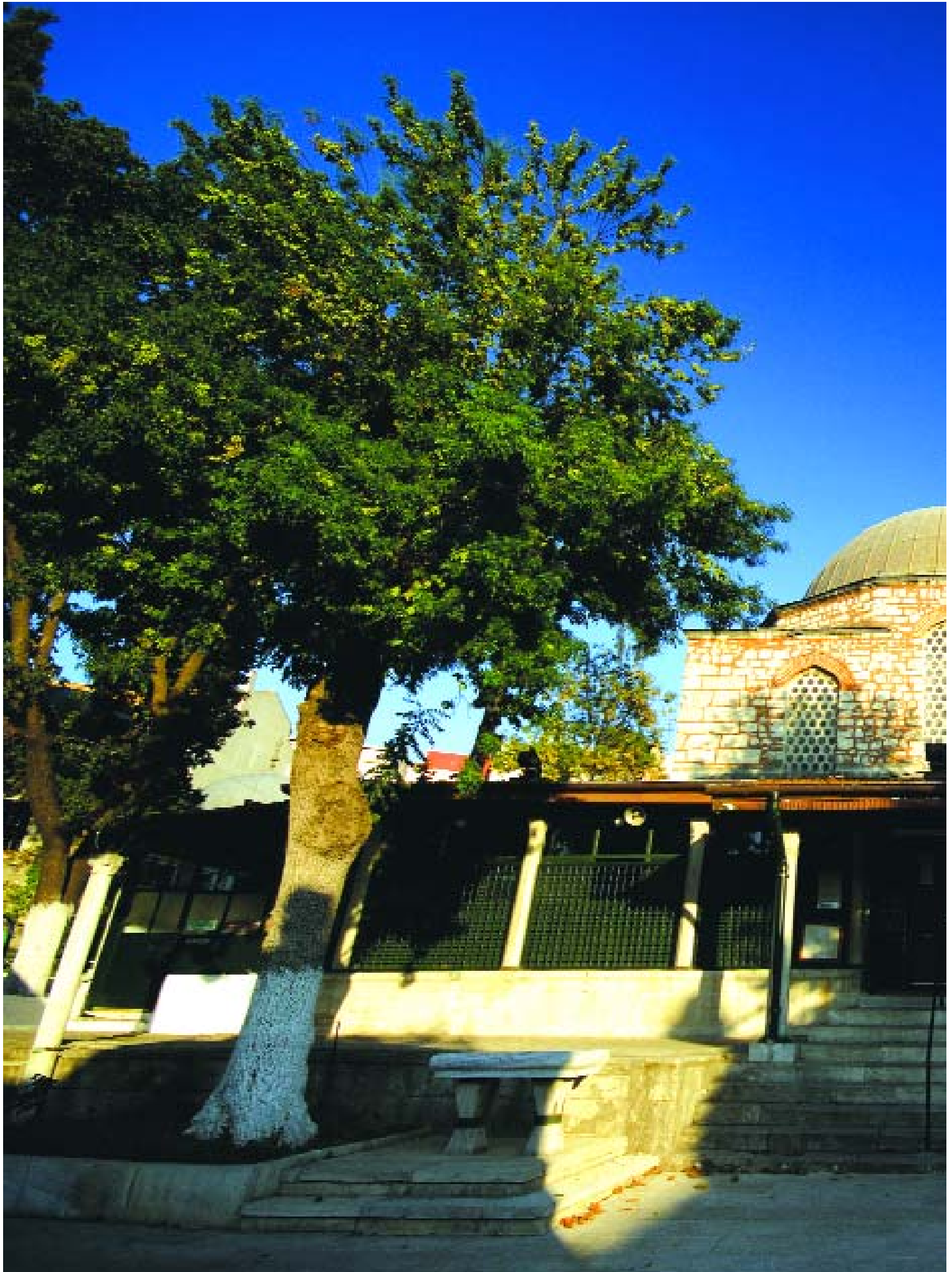
Kösem Sultan

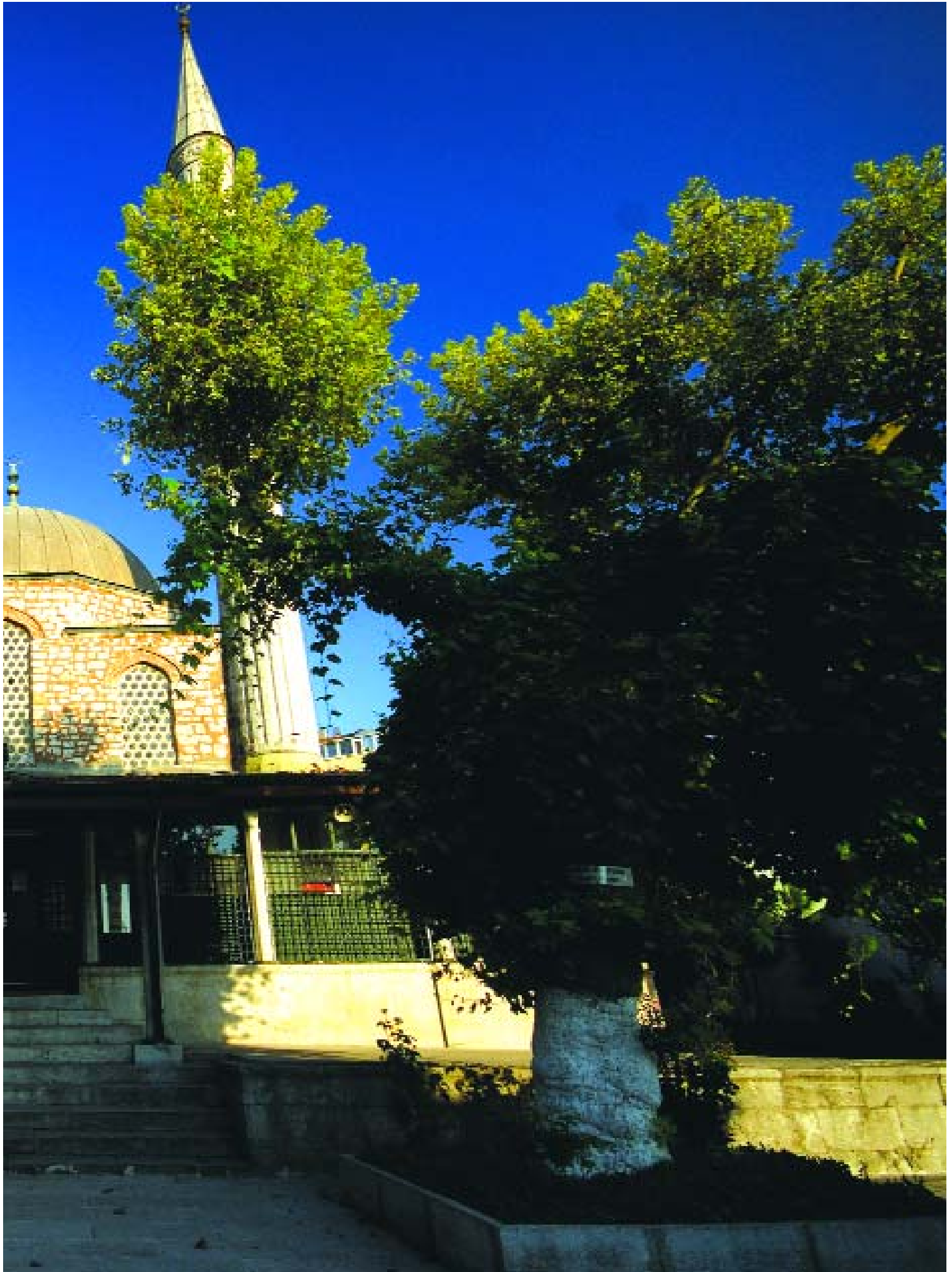
Şehîde¹³, Ümmü'l-mü'minîn, Mehd-i Ulyâ-ı Saltanat, Vâlide-i Kebîre, Vâlide Sultan, Vâlide-i Atîka, Sahibetü'l-makam unvanları ile anılır.¹⁴

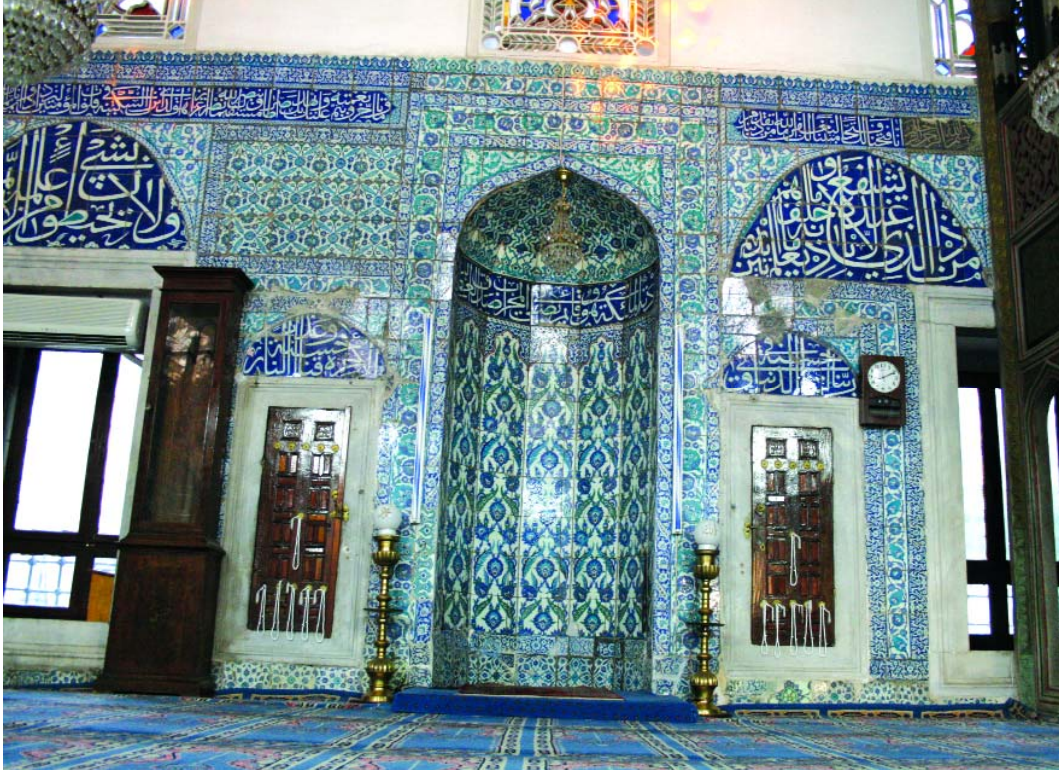
Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan, imparatorluğun en kanlı ve karışık zamanında yaşamış, Sultan I. Ahmed, Sultan I. Mustafa, Sultan II. Osman, Sultan IV. Murad ve Sultan İbrahim olmak üzere beş padişah dönemini görmüştür. Zekâsı ve devlet işlerindeki tecrübe ve becerisi ile Osmanlı siyasî hayatında önemli roller oynamıştır.¹⁵

IV. Mehmed'in padişahlığıyla Vâlide Sultan olan, ancak Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan'ın Vâlide-i Muazzama olarak sarayda kalması ve nâibeliğe devam etmesi, padişahın annesi Hatice Turhan Sultan ve taraftarlarını huzursuz etti. Bu durumun meydana getirdiği çekişme, 2 Eylül 1651 gecesi 61 yaşına gelmiş olan Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan'ın Başlala Uzun Süleyman Ağa ve yandaşları tarafından, dairesinde perde ipiyle, Evliyâ Çelebi'ye göre saçlarıyla,¹⁶ boğularak öldürülmesiyle sonuçlandı. Ertesi gün, Eski Saray'a nakledilen cenâze burada hazırlanarak, Sultanahmet Câmii'nde kılınan cenâze namazı sonrası eşi Sultan Ahmed Hân'ın yanına gömüldü.¹⁷

Osmanlı tarihinde Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan'dan başka öldürülen Vâlide sultan olmayışı, onun özel kişiliği ve saraydaki yaklaşık yarım yüzyıllık otoritesinin sonucu olarak düşünülebilir.¹⁸

Çini Camii içinden bir görünüm

Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan'ın günde 1000 akçe ödeneği vardı. Yıllık toplam geliri 250.000 riyal (300.000 kuruş) veya 20.000 akçeden fazla olan, Mene-men, Zile, Kilis, Ezdin ve Gazze'de bulunan beş has sahibi idi. Kethüdarları ve vergi memurlarına, bu topraklardan alınacak bir kuruş verginin dahî ihmal edilmemesini tembih ederdi. Has toprakları sahibinin ölümünden sonra devlete ait olur ve daha sonra başka bir hak sahibine tahsis edilirdi. Vâlîde Sultanlar genellikle bu topraklardan gelen gelirlerle vakıflar kurmuşlar ve bu vakıfların idâmesi için kullanmışlardır. Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan öldüğünde yaptırdığı handa 20 sandık¹⁹ dolusu altın sikke bulunduğu söylenmektedir.²⁰ Bu servet zaman zaman, ulema ve devlet adamları arasında tartışmaya sebep olmuşsa da, Tarihçi Nâima, önemli miktardaki bu servetin halkın yararına, cömertçe harcadığını söyleyerek Kösem Vâlîde'yi savunur.²¹

Osmanlı toplumunda, kadınlar kendilerine ait servetlerini diledikleri gibi kullanma hakkına sahip olduklarından, vakıf kurmak da en tabii hakları idi. 16. yüzyılın ortalarında İstanbul'da bulunan vakıfların yüzde otuz yedisi kadınların kurduğu vakıflardan oluşuyordu.²²

16. yüzyılda Vâlîde sultanların ve diğer saray kadınlarının yaptırdığı vakıf eserlerin bir çoğu Üsküdar'dadır.²³ Özellikle kadınlara ait eserlerin Üsküdar'da ve

İstanbul dışında yoğunlaşması konusunda birçok düşünce²⁴ ileri sürülmekle beraber, Üsküdar'ın, İstanbul'un Anadolu'ya açılan kapısı konumunda olması ve dolayısıyla hac yolu üzerinde bulunması sebebiyle tercih edilmiş olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

1453 yılında İstanbul'un fethinden sonra, Fatih Sultan Mehmed Han Anadolu Türklerinden bir kısım insanı Üsküdar'a yerleştirmişti. Hemen sonra Üsküdar'da imar faaliyetleri başlamış ve fetihten sonra ilk câmii Rum Mehmed Paşa (870/1470) yaptırmıştır.²⁵ Sonraki yıllarda da Üsküdar'ı şenlendiren yapılar, camiler, külliyeler, sosyal kurumlar ve alt yapı tesisleri yapılmaya devam etmiştir. 1003/1594'te Doğanlılar'ın eteklerinde kurulan Hüdâî Tekkesi Külliyesi, Üsküdar'ın bu bölgesinde yerleşime ve nüfus yoğunluğuna sebep olduğu gibi, Aziz Mahmud Hüdâî hazretlerinin saray çevresindeki nüfûz ve itibarından dolayı başta padişah olmak üzere saray erkânı için, Üsküdar'ı bir câzibe merkezi haline getirmiştir.²⁶

Çinili Külliyesi, önceki yüzyılda Atik Vâlide (998/1589) ile şenlenmiş bir çevrenin yakınında yeni bir mahallenin oluşumu ve gelişimi için başlangıç teşkil etmiş, bu çevrenin mamur olmasını sağlamıştır.²⁷

Mahpeyker Kösem Vâlide'nin de, başta Üsküdar olmak üzere İstanbul'un çeşitli yerlerinde ve İstanbul dışında yaptırdığı bir çok eser bulunmaktadır. Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan'ın Üsküdar'da yaptırdığı Çinili Külliyesi, IV. Murad ve Sultan İbrahim devrinde yapılan tek selâtin eser olma özelliğine sahiptir; cami, mektep, çeşme, dârü'l-hadis, mahfil-i hümayûn ve çifte hamamdan oluşmaktadır. Bundan başka Üsküdar'ın merkezinde hamam, Ayasofya ile Kapalıçarşı arasında çifte hamam ve Yenikapı'da bulunan tek hamamı, Çakmakçılarda Vâlide Hanı olarak bilinen ve içinde câmii bulunan şehrin en büyük hanını yaptırmıştır. Bu hanın gelirlerinin bir kısmı Çinili Câmii ve çevresindeki hayratın giderleri için vakfedilmiştir.²⁸

Çinili Külliyesi, binaları dağınık olarak yerleştirilmiş iki gruptan meydana gelir: cami, medrese, şadırvan ve sebil bir grubu, mektep, çeşme ve hamam diğer grubu oluşturur.²⁹

Sâmiha Ayverdi, Boğaziçi'nde Tarih adlı eserinde; bu camiden "Kösem Sultan'ın ebedî bahara benzeyen Çinili Câmii" diye bahseder.³⁰

Üsküdar, Yeni Mahalle'de inşa edilen bu eser, iç ve dış tezyinatı bakımından bulunduğu semtin güzel bir camiidir.³¹ Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan tarafından, 1050/1640 yılında, mimar Kasım Ağa'ya yaptırılan Çinili Câmii de zamanının en büyük sanat eserlerinden biridir.³² Zengin çini bezemelerinden dolayı Çinili adını almıştır.³³

Çinili Câmii, Üsküdar Toptaşı'nda bir mektep, bir çeşme, bir sebil ve bir çifte hamam ile birlikte yaptırılmıştır. Câmînin iki avlu kapısından biri olan kuzey kapısının üzerindeki Fevzi'ye ait (şu) tarih kitabesi'nden eserin 1050/1640 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır:

“Mâderi Sultan İbrahim Han
 Hazreti Sultan-ı Ekrem Vâlide
 Bu binâyı hakkı yaptı hayriçün
 Tâ ola beyt-i ibâdet âbide
 Dâvet ola beş vakitte rahmete
 Menzil ola âbide ve zâhide
 Yapdı mektep, çeşme, hamam u sebîl
 Kim ona Hakk lutûf hem ihsân ide
 Ehl-i hayrı bunda taat ideni
 Dâhil et yâ Rab cenân-ı Hâlide
 Fevzi’yâ lafzen ve mânen tarihi
 Oldu bin ellide hayr’ul-Vâlide”

1050/1640 Son cemaat yeri bile çinilerle kaplıdır; ancak çoğu çalınmış ve yerlerine başka çiniler konulmuştur. Bu bölümün kapısı üzerindeki şair Himmetî'nin tarihi de şöyledir:³⁴

“Hemiş hazreti vâlâ cenâb-ı Vâlide Sultan
 Hulûs üzre li vechi’llâh hayrat itmedir ş ânı
 Yapub bu câmii ana nice emlâk vakf itdi
 Muvaffak itdi hayrata anı tevfiğ-ı Rabbânî
 Tamam olunca dedi Himmet’â tarihini hâtif
 Bu câmide olan taat ola makbûl-i Sübhânî”

mısraları, ebced hesabıyla 1051 tarihini vermektedir.

Caminin mimarisi ve sanat değerini, 17. yüzyıla ait özel bir yapı olduğunu R. E. Koçu'nun şu satırları en güzel şekilde vurgulamaktadır:

Cami tek ve küçük kubbelidir. İçi kubbe kasnağına kadar çini ile kaplıdır. Türk yapı tarihinde çinilerinden dolayı özel yeri olan bir mâbettir. Türk çiniciliği son güzel eserlerini, 17. yüzyıl ortalarında burada vermiştir. Burada kullanılan çinilerde beyaz, siyah, lâcivert, açık mavi, mor, yeşil ve kırmızı renklerle karanfil, lâle, gül, erik çiçeği ve papatyaların ahenkli birlikteliği çok güzeldir. Mermer minber taşıcılık sanatının bütün inceliklerini sergilemektedir ve külâhı tamamen çiniden yapılmıştır.³⁵ Evliya Çelebi de, “havadar yerde büyük kubbeli, taşra sofalı, avlulu aydınlık bir câmidir” der.³⁶

Külliyenin yapılarından olan Çinili hamam, Nuhkuyusu'nda caminin hemen yanındadır ve külliye'nin en büyük boyutlu binasıdır. İstanbul kadılığı, 1147/1735 tarihli hamam defterine göre, bu tarihlerde hamamda on beş kişi

Çinili Kütüphanesi

çalışmaktadır. Bu bilgi bize burada on beş kişiyi geçindirebilecek bir ticari faaliyet olduğunu göstermektedir.

Merdivenköylü Tevfik Karkan, 1909 yıllarında hamamda dellaklık yapan Dadaylı Tahir diye birini methederken Çinili Hamam'ı da şöyle över:

“..... Ne revâ destinde şu kisci kir /
Reşk ider hüsnüne cümle cevâhir Zümrüd gözlerine yâkut tenine / Bil kadr u kıymeti Dadaylı Tâhir

Şehr-i Üsküdar'ı tuttu şöhreti / Şübhesiz ki pîri Ubeyd himmeti Germâbenin lâ-yık yazsam tâkına / Çinili hamamdır dünya cenneti.”

1923'ten sonra yanan hamam, 1963'te satın alınarak aslına uygun tamir edilmiş ve çifte hamam olarak tekrar açılmıştır.³⁷ Osmanlı hamamlarının tipik özelliğini taşıyan günümüze kadar gelmiş yapı halen çifte hamam olarak işletilmektedir.

Evliya Çelebi bu hamamdan, “hepsinden sonra yapıldığı için, mimarı her hamamın tarzından bir şeyler alarak yapmıştır. Öyle hoş sulu ve öyle hoş binalı bir hamam ki Üsküdar'da değil, İstanbul'da bile benzeri yoktur,” diye bahseder.³⁸

Medrese ise, caminin güneydoğusunda avlunun köşesinde yer alan V şeklinde bir yapıdır. Muhtemelen caminin bitiminden sonraki yıllarda yapılmıştır.

1912’li yıllarda harap olmasına rağmen dârü’l-hadis medresesi olarak kullanılmaya devam etmiştir.³⁹ 20. yüzyılın başına kadar hiçbir tamirat kaydı bulunmayan Çinili medresesi, 1902 yılında cami ile birlikte bir tamir görmüştür. 1918’de harap olduğundan iskâna elverişli olmadığına dair rapor verilmiş, 1927’de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Özel İdareye devredilmiştir. 1938’de bir tamir geçirmiş olan medrese⁴⁰ 1970 yılında şimdiki haliyle tekrar tamirden geçmiş ve halen kız kur’an kursu olarak kullanılmaktadır.

Sıbyan Mektebi, Çinili Hamam ile Çavuşdere caddesinin kesiştiği köşededir. Halen Çinili Çocuk kütüphanesi olarak hizmet vermektedir.⁴¹

Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan, ayrıca Üsküdar’daki vakıf eserlerine su getirmek üzere Çinili suyunu yaptırmıştır.

Çinili suyu 17. yüzyıl ortalarında, Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan’ın Toptaşı civarındaki vakıf eserleri için, yine Vâlîde tarafından yaptırılmış su yoludur. Bu suyun kaynakları Çamlıca ve Çakal dağındadır. Büyük Çamlıca’nın doğusundaki vadilerden toplanan sular, Tantavî Çiftliği kuzeyindeki dereyi takip eder ve derenin suyuyla artarak Alemdağı’na çıkar, yolun karşısına geçerek Kavak Bayırına gelir. Çevredeki köşklerin bağlarından inerek, Toygar çeşmesinin alt tarafından Libâde’ye ulaşır. Geçtiği bağlardan da su katılır. Burada Büyük Çamlıca ve Küçük Çamlıca’dan, Serasker Rıza Paşa arazisinden de sular dahil olur. Daha sonra Merdiven köyü caddesi kenarını takip ederek Çatal Maslağa gelir ve burada çoğalarak Küçük Çamlıca yoluna iner. Semerci bağı ve Ömer Efendi korularından katılımlarla Fıstıkdibi’ne iner. Nişantaşı’nın bulunduğu tarladan, hassa müşîri Rauf Paşa, Altûnizâde Necip Bey arazisi ve Mısırlı Fazıl Paşa’nın bahçesinden geçip Sultan Sarayı Bahçesine gelir. Buradan Sır kâtibi bağından ve Çiftlik Gazinosu kapısı altından Bağlarbaşı caddesine çıkar. Yenimahalleye doğru inen künk su yolu Çinili Câmîi ve diğer hayrata ulaşır. Suyolunun bir kolu Fıstıkdibi’nde Necip Bey arazisinde ayrılarak Vâlîdebağı’na gider, Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey’in çeşme ve sebiline de su verirdi. Yirmi sekiz adet su verici yeri ve günde 600 metre küp verimi olan su yolunun 9900 metrelik künk şebekesi vardı.⁴² Vakıf defterine göre Kösem Vâlîde Sultan vakfı olarak su tahsis edilen yerler iki-
dir:

- 1- Murat Reis Mahallesi, Çavuşdere Sokağı cami ve şadırvan, üç masura
 - 2- Murat Reis Mahallesi, Çavuşdere Sokağı çeşme, üç masura.
- Çinili Câmîi’nin yanındaki çeşmenin

“Fevziyâ çün mazhar-ı feyz oldu sû
Menbâ-ı feyz oldu târîh ol zaman”

beytiyle düşülen tarih 1052/1642 yılıdır. Suyolunun çeşme yapıldığı zaman bittiği kabul edildiğinde su yolunun yapım tarihinin aynı olması gerekir. Çeşme, Çavuşdere Caddesi tarafında, sıbyan mektebinin avlu duvarı üzerindedir.

Çinili Camii Şadırvanı

Kâzım Çeçen'in Üsküdar Suları kitabında, Üsküdar'da çeşitli bölgelere dağıtılan vakıf sular listesine göre Kösem Vâlîde Sultan Vakfı suyundan; Selâmi Ali semti Silâhtar Bahçesi Mahallesiindeki çeşmeye, Murat Reis semtinde cami, harik havuz (ark), medrese, çeşme, diğer cami ve şadırvanına su verilmekte olduğu görülmektedir.⁴³

Ayrıca, caminin Çinili Hamam sokağına açılan avlu kapısının solunda, avlu duvarında ki bir pencereden ibaret sebîl bulunmaktadır.⁴⁴

Külliyenin cami ile hamam arasında bulunan imarethanesi bugün yoktur. Evliya Çelebi ünlü *Seyahatnamesi*'nde; bu imareten Yeni Valide İmareti adı ile bahseder ve imaret Mihrimâh Sultan ve Nurbânû Sultan imaretleri gibi hayır müessesesi olup "belki daha fazladır. Selâtin bahçesi önünde zaiflere, miskinlere (yoksullar) ve diğer misafirlere nimetleri boldur" diye ilave ederse⁴⁵ de, imâret-hâneyle ilgili herhangi bir bilgiye başka kaynaklarda rastlanmamaktadır.

Çinili camiinin yakınında, imarethanesinin hemen yanında bir de kervansaray bulunmaktaydı. Yüz ocaklı, bin beygir alır büyüklükteki bu kervansaray günümüze ulaşmamıştır.⁴⁶ Evliya Çelebi, "Kösem Vâlîde Kervansarayı, âyan ve kibar kalması için mamur bir saraydır" diye yazar.⁴⁷

Eminönü Çakmakçılar yokuşundaki han ise, Kösem Sultan tarafından vakıflarına gelir getirmesi için yaptırılmıştır. Evliyâ Çelebi'nin, "Vâlîde Kösem Sultan, Uzunçarşı'daki han daha önce yıkılmış olan Cerrah Mehmed Paşa'nın sarayının

Çinili hamam

bulunduğu mahalde altı üstlü üç yüz bölmeden oluşan bir han inşa ettirmiştir ki İstanbul'da Mahmud Paşa Hanı ve bu handan daha büyük han yoktur.

Bu handa yirmi beş metre yükseklikte, dört köşe bir cihannümâ kulesi vardır. Develiği ve ahırını bin adet at ve katır alır. Ortasında câmii vardır"⁴⁸ şeklinde tarif ettiği, Reşat Ekrem Koçu tarafından "on yedinci asır Türk yapı sanatının şâheserlerinden, İstanbul'un en büyük hanlarından biri, âbidevî muazzam bina" olarak tanıttığı Büyük Vâlîde Hanı, Çinili Külliyesi'ne gelir sağlamak için yaptırılmıştır. İstanbul'da Kur'an-ı Kerim ilk defa gizlice burada basılmış, sonradan ünlü olan birçok kişi buradaki bekâr odalarında yaşamıştır. Şehre gelen yabancı tüccarlar, şehrin bu en güzel hanında daima kalacak ucuz bir yer ve mallarını koyacak depo bulabiliyorlardı.⁴⁹

XVII. yüzyılda, gerek İstanbul ve gerek imparatorluğun diğer şehirlerinde, fazla mimarî eser görülmemekte, inşa işleri daha çok hac ve ticaret yolu üzerinde menzil hanları, han ve kervansaraylar olarak Anadolu ve Rumeli'de yoğunlaşmıştır. Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan'ın Vâlîde Hanı, bu dönemde İstanbul'da yapılan en büyük han olma özelliğine sahiptir. Büyüklüğü ile dikkat çeken Büyük Vâlîde Hanı, İstanbul'da üç avlusu bulunan tek handır. Ahır kısmı tamamen insanlardan ayrı, üçüncü avlunun bodrumuna yerleştirilmiştir. Bina

arsanın vaziyetine uygun olarak yapılarak çevresiyle organik bağlantı sağlanmış-
tır. İki katlı üç avlulu Vâlîde Hanı'nın büyük, orta avlusunun ortasında mescit
bulunmaktadır. Tarihi yapısına uygun olmayan bir çok tamir geçirmiş ve deği-
şikliklere uğrayarak günümüze ulaşmıştır.⁵⁰ Birinci avluda İranlılar Muharrem'in
onuncu günü ayin yaparlardı. Encümen Arşivi'nde kayıtlı 1938 tarihli raporda,
vakıflar uhdesinde olduğu ve bazı yerlerinin haraba yüz tuttuğundan belediye-
ce görülen lüzum üzere yıkıldığı yazılıdır.⁵¹

Bunlardan başka; Yenikapı⁵², Şehremini ve Beşiktaş'ta çeşmesi vardır. Abdülme-
cid Şeyhî Efendi'nin Eyüp'teki türbesini ve 1623'te boğaza nazır çift katlı Ana-
dolü Kavağı mescidini de Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan yaptırmıştır.

Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan, I. Ahmed devri sonlarında, Hac mevsiminde
her sene, Hac yolundaki hacılara su sağlanması için otuz deve, altı deveci, altı
saka ile hac kafillesiyle birlikte küçük saka ve büyük saka denilen görevlileri gön-
derir, hacılara soğuk sular dağıttırır. Hatta bazı konaklarda şeker şerbeti verdi-
rir. Haremeyn fakirlerine her sene gömlek, yün palto, yemeni ve sarık kumaşı
ile iki yüz kat çamaşır, dört yüz çift ayakkabı dağıtılması yanında, Kudüs, Mek-
ke ve Medine camilerinde Kur'an okutulması için vakıf yapmıştır. Ayrıca; Vâlî-
de Sultan olduktan sonra Peygamber Efendimizin soyuna mensup 200 kişiye üç
aylarda "Sâdât Ulûfesi" adıyla tahsisat ayrılarak dağıtılması vakfiyesinin şartla-
rındandır.

Her yıl Recep ayında kıyafet değiştirerek hapisaneleri dolaşır, katiller dışında-
ki suçluların borçlarını ve tazminatlarını ödeyip salıverilmelerini sağlardı.⁵³

Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan kendisine hizmet eden câriyeleri iki-üç yıl so-
nunda, eski saray görevlileri veya münasip mevkilerde kimselerle evlendirirdi.
Evlendirdiği erkeğe de, geçimini sağlayacak bir dirlik verirdi. Evlendirdiği kızla-
ra çeyiz, mücevher ve bir kaç kese altın verirdi. Ayrıca onlara maaş bağlatır, bay-
ramlarda ve özel günlerde altın keseleri hediye ederdi.⁵⁴

Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan evlenme çağındaki yetim kızları bulup onlara
çeyizle birlikte, oturacak ev ve eşya da vererek evlenmelerini sağlamıştır.⁵⁵

Netice olarak; Osmanlı Sarayı'nın en meşhur kadını olarak tarihe geçen Kösem
Sultan, ismi anılınca pek de hayırla yâd edilmemekte, merhametsiz ve zalim bi-
ri olarak hafızalarda canlanmaktadır.

Hâlbuki olaylar devrin gerektirdiği şartlar çerçevesinde değerlendirildiğinde, Os-
manlı Devleti'nin devam ve bekasına hizmetleri dokunmuş, zekâ, tecrübe, bilgi
ve becerisiyle Osmanlı siyasi hayatında önemli rol üstlenmiş bir Vâlîde Sultan
olduğu görülür.

Kösem Sultan, oğlu IV. Mehmed'i, kardeşlerini öldürmekten vazgeçirmekle im-
paratorluğun devamını sağlamıştır. Çünkü şehzâde İbrahim idam edildiği takdir-
de Osmanoğulları'nın soyu devam etmeyecek ve Osmanlı Devleti'nin dağılması
kaçınılmaz olacaktı. Bunun için Kösem Sultan, Sultan İbrahim döneminde de
şehzadelerin çoğalmasını teşvik etmiştir. Buna zemin hazırlaması zannedildiği
gibi devlet yönetimini elinde tutmak için Sultan İbrahim'i oyalamak değil, dev-
letin devamı için bir gayrettir.

Çinili Külliyesi

Kösem Sultan, imparatorluğun en kanlı ve karışık zamanında yaşamış, Sultan I. Ahmed, Sultan I. Mustafa, Sultan II. Osman, Sultan IV. Murad ve Sultan İbrahim olmak üzere beş padişah dönemini görmüştür. Zekâsı ve devlet işlerindeki tecrübe ve becerisi ile Osmanlı siyâsî hayatında önemli roller oynamıştır.

Kösem Sultan fazlasıyla hayırsever olup, fakir kızları evlendirir, borçluları hapisten kurtarır, yoksulları, dul ve yetimleri gözetirdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlar kendilerine ait servetlerini diledikleri gibi kullanma hakkına sahip olduklarından, vakıf kurmak da en tabii hakları idi. 16. yüzyıl ortalarında İstanbul'da bulunan vakıfların yüzde otuz yedisinin kadınların kurduğu vakıflardan oluşması bunun güzel bir delilidir

Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren Vâlîde sultanların ve diğer saray kadınlarının yaptırdığı vakıf eserlerin bir çoğu Üsküdar'dadır. Üsküdar'da bulunan tarihi yapıları incelediğimizde, büyük bir bölümünün, özellikle bir semtin îmar ve inşası için büyük önem arz eden külliyelerin Vâlîde Sultanlar tarafından yaptırıldığını görüyoruz.

1453 yılında İstanbul'un fethinden sonra, Fatih Sultan Mehmed Han Anadolu Türklerinden bir kısım insanı Üsküdar'da iskân edilmesiyle birlikte başlayan Üsküdar'daki imar faaliyetleri sonraki yıllarda ihtiyaca göre hızlanarak devam

etmiştir. Fetihden sonra, Üsküdar'da ilk câmii Rum Mehmed Paşa yaptırmıştır. Daha sonra da Üsküdar'ı şenlendiren yapılar, camiler, külliyeler, sosyal kurumlar ve alt yapı tesisleri yapılmıştır. 1640 yılında, mimar Kasım Ağa tarafından yapılan Çinili Câmii de zamanının en büyük sanat eserlerinden biridir.

Yine Kösem Sultan'ın vakıf eserlerine su getirmek üzere yaptırmış olduğu su yolu ile, suyun mecranından binalara ulaşana kadar olan güzergâh üzerindeki su ihtiyacı giderilerek, Üsküdar'ın bu bölgesine alt yapı kazandırılmıştır. Su medeniyetini kuran Osmanlıların, Üsküdar'a yaptırdığı 35 adet isale hattından, 6 büyük isalele hatının Hanım Sultanlar'a ait olması Üsküdar Su Yolları'na ayrı bir özellik katar.

Mektep ve darü'l-hadis ile semtin eğitim ihtiyacı karşılanmıştır.

XVII. yüzyılda Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan tarafından yaptırılan Çinili külliyesi, önceki yüzyılda Atik Vâlîde ile şenlenmiş bir çevrenin yakınında yeni bir mahallenin oluşumu ve gelişimi için başlangıç teşkil etmiş, bu çevrenin mamur olmasını sağlamıştır. Önceki yüzyılda, Doğancılar'ın eteklerinde kurulan Hüdâî Tekkesi Külliyesi Üsküdar'ın bu bölgesinde yerleşime ve nüfus yoğunluğuna sebep olduğu gibi, Aziz Mahmud Hüdâyî hazretlerinin saray çevresindeki nüfuz ve itibarından dolayı başta padişah olmak üzere saray erkânı için Üsküdar bir câzibe merkezi haline gelmesini sağlamıştır.

Tıp kurumlarından çeşmeye kadar çeşitli binalardan oluşan bir çok yapı Üsküdar'ı ihyâ ve Üsküdar'a hizmet amacıyla saray hanımları tarafından yaptırılmışlardır. Bu hanımlardan biri de Kösem Sultandır. Bütün Osmanlı topraklarında, özellikle pâyitaht olan İstanbul'da olduğu gibi, Üsküdar'da da hanımlar hayırda yarışmış, böylelikle Üsküdar Hanım Sultanların ve vakıf yapan diğer hanımların dua şehri, hayırlarını emanet ettikleri yer olmuştur.

DİPNOTLAR

- 1 Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1992, s. 48; *Osmanlı Devleti'nde Kim Kimdi?* (Sicilli Osmânî Düzenlemesi) (haz. Dr. Gültekin Oransay), s. 208; Necdet Sakaoglu, "Kösem Sultan", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 96.
- 2 *Osmanlı Vâlîde Sultanlarının Hayır Eserleri, Mahpeyker Kösem Vâlîde Sultan'ın Haremeyn-i Şerifeyn Vakfiyesi*, İstanbul, s.19; Uluçay, a.g.e., s.48.
- 3 Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Haremünde Üç Haseki Sultan*, İstanbul 2000, s. 104.
- 4 Naibelik, ufak yaşta tahta çıkan padişahlara siyasi olarak yol gösterme anlamındadır.
- 5 Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun*, İstanbul 1996, s. 330.
- 6 Peirce, a.g.e., s. 141, 171; Sakaoglu, "Kösem Sultan", s.97.
- 7 Peirce, a.g.e., s. 257.
- 8 a.g.e., 291, 301.
- 9 a.g.e., 314
- 10 a.g.e., 319.
- 11 a.g.e., 320.
- 12 Öztuna, a.g.e., s. 114; Peirce, a.g.e., 344-345; Ferit Ragıp Tuncor, "Kösem Sultan", *Önasya Mecmuası*, III, 29, 9.
- 13 Sakaoglu, "Kösem Sultan", s. 96.
- 14 Tuncor, a.g.m., s. 9; İlgürel, "Kösem Sultan", s. 275.

- 15 Tuncor, a.g.m., s. 24.
- 16 *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul* (haz. S. Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2004, I, 238.
- 17 İlgürel, "Köse Sultan", s. 275; Oransay, a.g.e., s. 208; Öztuna, a.g.e., s. 172.
- 18 Sakaoğlu, "Köse Sultan", s.98.
- 19 Ayvansarayî'ye göre 800 kese, a.g.e., s.591.
- 20 Mücteba İlgürel, "Köse Sultan", *DİA*, XXVI, 275; Naima, a.g.e., V, 113; Öztuna, a.g.e., s. 175; Peirce, a.g.e., 173, 283-284; BOA, MM, 1606.
- 21 Naima, a.g.e., V, 112; Peirce, a.g.e., 329; Sakaoğlu, "Köse Sultan", s.98.
- 22 Faroqhi, a.g.e., s.133.
- 23 Faroqhi, a.g.e., s.154.
- 24 Geniş bilgi için, bkz. Faroqhi, a.g.e., s.159.
- 25 Kürşat E. Uykucu, "Tarihte Üsküdar", *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul 1970, II, s. 53.
- 26 Mustafa Cezar, *Osmanlı Başkenti İstanbul*, İstanbul 2002, s.197-198.
- 27 Cezar, a.g.e., 198.
- 28 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmî* (haz. A. Neziha Galitekin), İstanbul 2001, s. 287, 553-590; İlgürel, "Köse Sultan", s. 275; İlgürel, a.g.m., s. 84; Peirce, a.g.e., s. 277-278; Sakaoğlu, "Köse Sultan", s. 97; Erdem Yücel, "Osmanlı Tarihinde Vakıf Yapan Kadınlar", *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul 1976, VII, 1, 49.
- 29 Cezar, a.g.e., s. 198.
- 30 Sâmîha Ayverdi, *Boğaziçinde Tarih*, İstanbul 1982, s.388.
- 31 Mücteba İlgürel, "Köse Sultan'ın Bir Vakfiyesi", *İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi*, İstanbul 1966, XVI, 21, s.83.
- 32 Uykucu, a.g.m., s.53.
- 33 Cezar, a.g.e., s. 198.
- 34 Reşat Ekrem Koçu, "Çinili Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1965, VII, 4009.
- 35 Koçu, a.g.e., VII, 4010.
- 36 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, II, 432.
- 37 Koçu, a.g.e., VII, 4011-4013; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Çinili Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 522.
- 38 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, II, 434.
- 39 Çobanoğlu, "Çinili Külliyesi", s.527.
- 40 Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara 2000, s.322-323.
- 41 Çobanoğlu, a.g.m., s.522.
- 42 S. Nâzım Nirven, "Çinili Suyu", Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1965, VII, 4033-4034; Kâzım Çeçen, *Üsküdar Suları*, İstanbul 1997, s. 57-58.
- 43 Kâzım Çeçen, *Üsküdar Suları*, İSKİ, İstanbul, 1997, s.57-58.
- 44 Haskan, s.1210.
- 45 a.g.e., s.986.
- 46 Cezar, a.g.e., s. 197-199.
- 47 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.2, s.435.
- 48 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.1; s.280
- 49 Reşat Ekrem Koçu, "Büyük Vâlîde Hanı", *İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 3307-3309.
- 50 Mustafa Cezar, a.g.e., s.197-198.
- 51 Encümen Arşivi, Tescil no. 708/648, Sıra no. 337.
- 52 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I, 283.
- 53 Ayvansarayî, a.g.e., s.287, 553-590; İlgürel, "Köse Sultan", s. 275; İlgürel, a.g.m., s. 84; Peirce, a.g.e., 277-278; Sakaoğlu, "Köse Sultan", s.97; Erdem Yücel, a.g.m., s. 49.
- 54 Naima, *Tarih*, İstanbul 1280, V, 113.
- 55 Peirce, a.g.e., s. 268.

Üsküdar Sandıkçı, Balaban ve Sâdık Efendi Tekkesi¹

İ S M A İ L B Ü Y Ü K S E Ç K İ N
Mimar

1- Sandıkçı Tekkesi

Üsküdar Hayrettin Çavuş Mahallesi'nde, Toptaşı Caddesi üzerinde, 253 ada 129 parseldedir. Tamamı 541 m² sahalı arsa içinde bulunan tesis takriben 250 m²'lik ahşap Bağdadi tarzında yapılmış olan, mihrablı, iki katlı bir tekkeydi.²

Üzerinde mimari ve görsel tarihî belgeleri ile çalışmalar sürdürdüğümüz bu tekke, 1274 tarihli Sandıkçı Şeyh İbrahim Ethem Efendi'nin kurduğu tekke, vakfiyesine göre "bir bab semâhâne, bir bab şeyh hücresi, bir bab kahve odası, bir helâ, bir miktar eşcar-i müsmire ve gayr-i müsmireli bahçe ve sokak kapısını müştemil" tarikatı aliye-i Rufaiyye'ye mahsus olup beher hafta cumartesi günleri derununda ba'de edai salat'i-z zuhurda, tarikat-ı aliye-i rufâiyye ayini icra olunan bir tarikat yapısıdır. Tekkelerin kapatılmasından (1924/1925) sonra harab olmaya yüz tutmuş binalar 1961 kışında çökmüştür. G.E.E.A.Y.K.'nun 11.7.1965 tarih ve 2887 sayılı kararında, mezarların korunması ve tekke yeri olduğunu gösterir bir kitabe asılması şartıyla enkazın kaldırılmasına izin verilmiş ve tamamen ortadan kalkmıştır. Günümüze içinde 8 taşı bulunan mezarlığı, abdest teknesi, kuyusu olan arsası ve kitabeli cümle kapısı ulaşmıştır. Toptaşı Caddesi üzerinde birkaç basamakla çıkılan tekkenin orijinal giriş kapısı tuğladan yapılmıştır. Üzerinde üst üste yerleştirilmiş iki ufak mermer parçadan oluşan kitabesi yer almaktadır (bk. R1, R2). Kitabenin üstteki birinci parçasında:

"Ya Hazret-i Pîr Seyyid Ahmed er-Rufâî kaddesallahû sırrehû, fi 11 sene 1300" yazmakta; altındaki taşta ise:

1-"Şeyh Sandûkî Cenab-ı Edhem-i Pak-itikad

R 1- Sandıkçı Dergahı Girişi

R 2- Sandıkçı Dergahı kapı kitabesi

R 3- Sandıkçı Dergahı Abdest Teknesi

2-Yaptırıp Bu Hânkahı Oldu Şeyh-i Agehî

3-Şemsî Çıkdılar Yediler Dediler Tarihini

4-Gel Olundu Hak İçün İnşa Rufaî Dergâhı sene 1274” ibareleri okunmaktadır.

Tekkenin ağaçlıklı arazisi ortasında, vaktiyle çukurluğu olduğu anlaşılan ve içinde su yüzeyi 3 metre 80 cm derinde bulunan bir kuyu yer almaktadır. Küfeki taştan yapılmış abdest teknesi üzerinde “Sandûki Dergâhına Şeyh Ahmed Efendi’nin Vakfıdır. Gurrei Cemaziyelahir 1324” yazmaktadır. Tekne 74 cm yüksekliğinde 75 cm eninde ve 153 cm boyundadır. Orijinal yeri kuyu yanında olması gereken tekne, bugün arsanın kenarına yakın bir halde durmaktadır.

Tekkenin mezarlığında bulunan taşların etrafı betonlu bir duvarla çevrilmiştir (bk. R3). Orijinal durumunun bozulduğu anlaşılan mezarların en önemlisi meşhur müzisyen Said Paşa İmamı Hasan Rıza Efendi’ye aittir.³ Şahidesinde:

1- “Meczub-u ilâhi

2- Bende-i imam Rufâi

3- Said Paşa İmamı

4- Hasan Rıza Efendi

5- Ruhuna Fatiha

6- 19 Şevval sene 1307” yazmaktadır.

R 4- Sandıkçı Dergahı'ndan günümüze kalan hazire

Diğer mezar taşlarından ikisi “Hazret-i Şeyh Ahmed er-Rufai hulefasından Zâkir el-Hâc Şeyh Seyyid Mustafa Efendi'nin pederi Giritli Mustafa Efendi ve validesi Nimeti Hatun'a” aittir. 1283 tarihli olan bu taş 86 cm'e 26 cm boyutlarındadır.

Diğer bir taş ise Aşçıbaşı baş imamı Mehmed Ali Bey'e ait 1308 tarihli 150 cm e 37,5 cm boyutlarında fesli taştır.

Küçük bir kadiri sikkeli derviş mezartaşı, tariki Rufâiye fukarasından ser-nukabâ es-Seyyid Ahmed Babaya ait 1280 tarihli 90 cm'ye 24 cm boyutlu bir şahidedir.

Bir kırık mezartaşı parçasının üzerinde ise “sahibü'l-hayrât gümrük emini Osman Paşazâde Mehmed Nuri” ibaresi okunmaktadır.

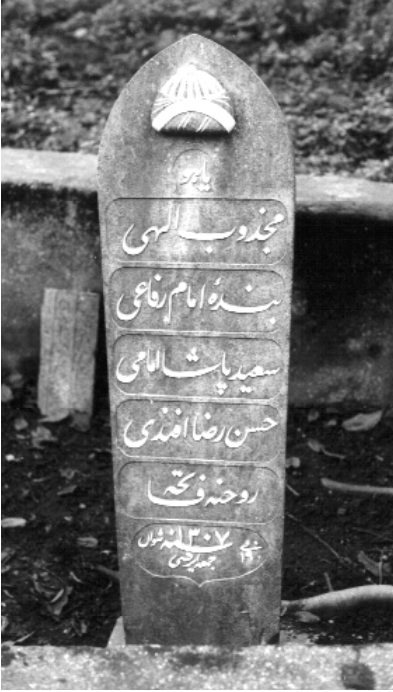
Yabani incir ağacının kökü arasında sıkıştığı için okunamayan taşın kime ait olduğu anlaşılamamıştır.

Kaynaklara göre, tekkede 3 adet sandukalı şeyh mezarı mevcutken bunların yeri günümüzde belli değildir.

Esasen mülhak olan vakıf, mazbuta dönüştürülmüş, dergâh arsası ise bugünkü haliyle yanında bulunan kebağçının bahçe olarak kullanımına sunulmuştur.

Temel kalıntılarının tespiti için, İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 04.10.2005 tarih 997 sayılı kararı gereğince, arkeolog Turan Birgili denetiminde Eylül 2006'da kazıya başlanmış, tekkenin tevhidhane bölümüne ait taş duvar izleri ve orijinal Arnavut kaldırımli zeminin bir kısmı

ÜSKÜDAR SANDIKÇI, BALABAN VE
SADIK EFENDİ TEKKESİ

R 5- Hazire'den, Sait Paşa İmamı Hasan Rıza Efendi'nin mezar taşı

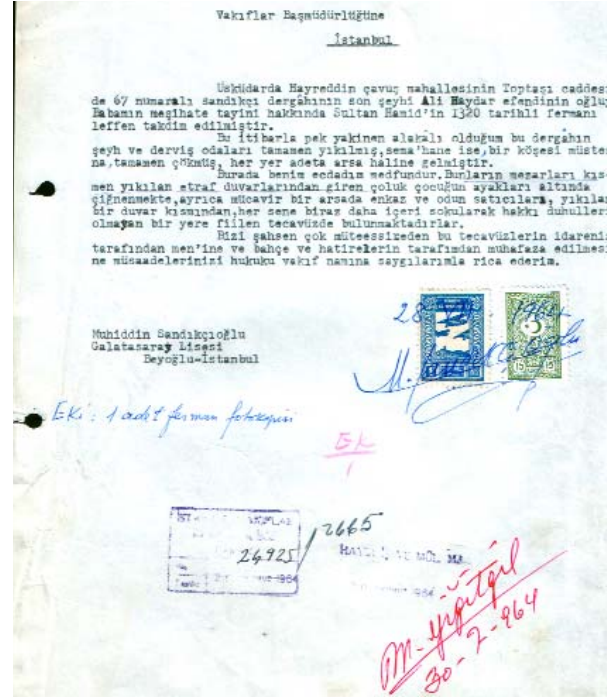
R 6- Kazıda ortaya çıkarılan temel duvarları (üstte)

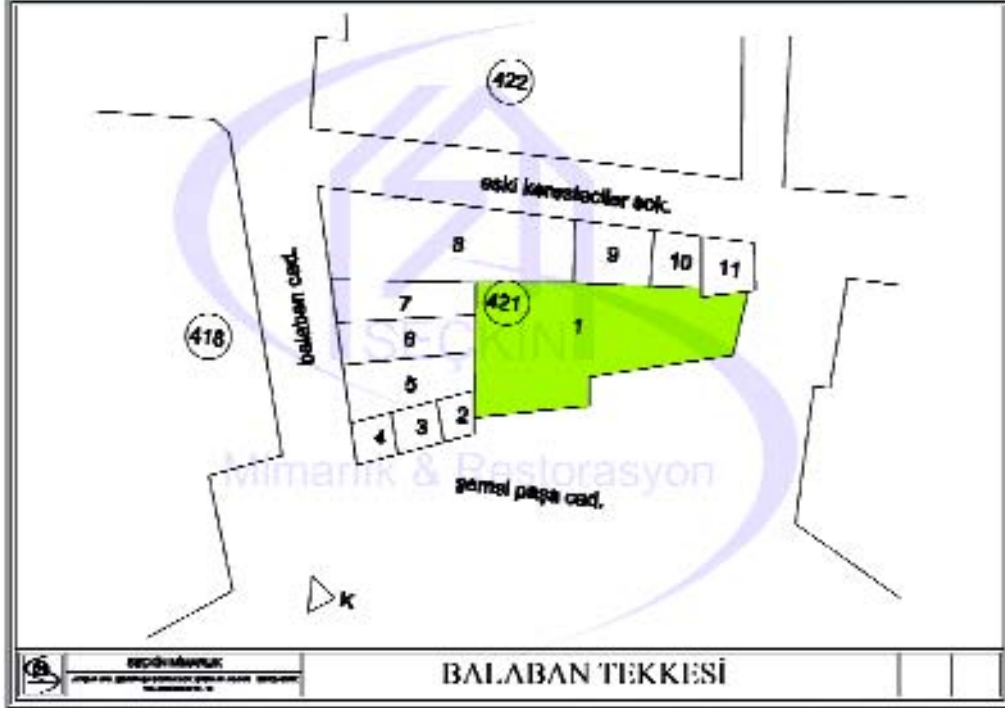
R 7- Dergah girişi Arnavut kaldırımları (altta)

R 7- Dergah girişi Arnavut kaldırımları

R 8- Muhittin Sandıkçıoğlu Bey'in dilekçesi

R 9- Balaban Dergahı vaziyet planı

R 10- Balaban Dergahı hazire

R 11- Balaban Dergahı arsa genel görünüşü

ortaya çıkarılmıştır (Bkz. R6, R7). Prof. Baha Tanman Bey'in bu tekkeye ilişkin, İstanbul Ansiklopedisi'nde yayınladığı bir restitüsyon çalışması ise herhangi bir kazıya dayanmamaktadır.⁴

Tekkenin son şeyhi Ali Haydar Bey'dir. Oğlu Muhiddin Sandıkçıoğlu Bey ise Galatasaray Lisesi Müdürlerinden ve "Lejyon De Honor" nişanı sahibi bir kişiydi. Hayatı bu tekkede geçen Muhiddin Bey'in Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne yazdığı, tekkenin ihyasına ilişkin dilekçelerden bir tanesinin metnini veriyorum (bk. R8). Üsküdar tarihinde önemli bir yere sahip olan bu eser, kazı sonucu çıkan veriler, eldeki belge ve fotoğraflar doğrultusunda restorasyonu yapılarak yakın bir gelecekte Üsküdar'a kazandırılacaktır.

2- Üsküdar Balaban Tekkesi

Üsküdar Rumi Mehmed Paşa Mahallesinde, Şemsi Paşa Caddesi üzerinde 62 pafta, 421 ada 1 parselde bulunan (bk. R9) tekke, üç katlı ahşap meşruta ile buna bitişik tevhidhaneden oluşmaktaydı. Ne yazık ki günümüze ulaşan binası yoktur. Bahçesindeki beş mezartaşı, tevhidhanenin iki duvarı, bir kısım bahçe duvarı ve kapı kitabesi günümüze ulaşmıştır (bk. R10, R11, R12). Ayvansarayî

R 12- Balaban Dergahı çeşme duvarı kalıntısı

Hüseyin Efendi, eserinde “banisi İsfendiyar ismiyle müsemma bir kimsedir” demektedir.⁵ İlk kuruluş tarihi kesin bilinmeyen tesisin IV. Murad devrine ait olma ihtimali çok kuvvetli görünmektedir. Mescidin banisi Balaban Ahmed Baba'nın mezarı ve 1047 tarihli taş küçük hazirede mevcuttur. Şahidesinde

“1- Hüvel baki

2- İsfendiyarzadelerden

3- eş-şeyh Balaban Ahmed Baba

4- Hazretlerinin ruhuna

5- el Fatiha, sene 1047” (m. 1637) yazmaktadır.

77 cm'ye 22 cm boyutlarında ki taşın , destarlı nakşi kavuklu serpuşunun yüksekliği 23 cm'dir. Tarihî kaynaklar, h. 1191 tarihinde vefat etmiş, Şeyh Yağcızâde Seyyid Ahmed Efendi'nin, Sultan III. Mustafa devrinde, müezzinlik ve imamlık yaparken, bu mescide Sadiye meşihatı koyduğunu kaydediyor.⁶ Bu tarihten sonra burası Sadiler Tekkesi olarak anılmaya başlamıştır. Bu zattan itibaren tekke 1310 tarihine kadar Yağcızâde ailesinden 6 şeyh tarikat faaliyetini sürdürmüştür. Üsküdar yangınında yanan tekkeyi, Sultan V. Mehmed devrinde, Şeyh Âşir Efendi ve hanımı tamir ettirmiş ve bugün tekke mezarlığında bulunan kita-

R 13- Kitabe

beyi kapısı üzerine koydurmuşlardır (bk. R13). Kitabede

“Şehinşâh Sultan Mehmed han-ı lutf-mutâd

Serîr-i saltanatda dâim olsun hürrem ü dilşâd

Bu dergâh asr-ı evvelede yanıp bir arsa kalmışken

Zaman-ı şevketinde oldu inşâ ile feyz-âbâd

Ona bani-i sâni oldu elân postnişîn kim

Zehi himmetle Şeyh Âşir Efendi eyledi bünyad

Münirâ hatm-ı hâce eyleyüb cevher dedim tarih

Bu Sâdi hankahıdır oku gel her seher evrâd, 1327” (m. 1909) yazmaktadır.

Şeyh ve tekkenin ikinci banisi olan, aynı zamanda mesnevihân Mehmed Âşir Efendi 1323 tarihinde ölmüş ve hazireye gömülmüştür. Şahidesinde:

“1- Hüve’l-gafûr

2- Kudema-yı mesnevihân-ı mevleviyye ve ârifân-ı

3- Meşâyih-i Nakşibendiye ve Sâdiyyeden

4- olup bu dergâh-ı şerîfenin

5- bani-i sani ve seccadenişîn-i

6- irşâdı iken âzim-i beka-yı

7- cavidânî eyleyen hattat-ı şehîr

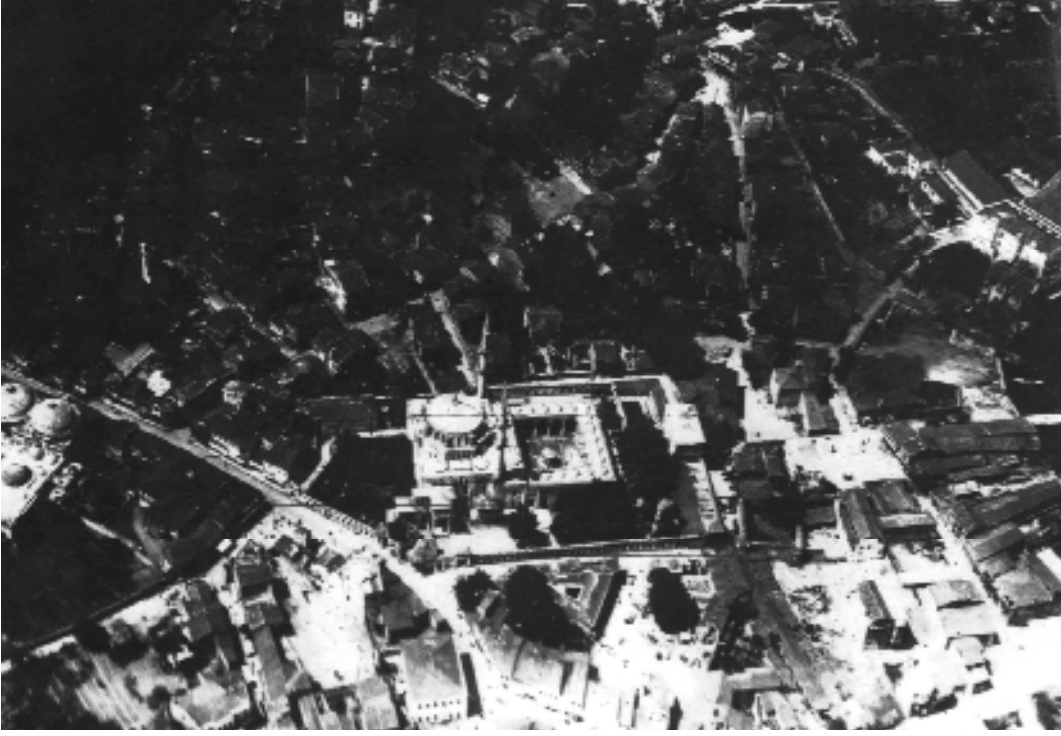
8- el-merhûm eş-şeyh es-seyyid Mehmed Âşir

9- Efendi Hazretlerinin ruhuna Fatiha, 19 Şaban 1323” (m. 19 Ekim 1905) ibareleri yazılıdır.

Mermer Destarlı, sikkeli taşı 114 cm e 36,5 cm boyutlarındadır.

Haziredeki diğer taşlar, 1310 tarihli Seyyid Mustafa Hüdavendi Halid Hazretleri ve Âşir Efendinin zevcesi, Ayşe Sıdika hanımın, 1327 tarihli taşlarıdır.

Tekke 1925 yılına kadar faaliyetini sürdürmüş, bu tarihte tüm tekkelerle birlikte kapatılmıştır. 1948 de kısmen ahşapları çökmüş ve daha sonra duvarları sıvanarak mesken haline dönüştürülmüş, zamanla harap olmuştur. Yapıdan geriye,

R 14- 1915 li yıllara ait Balaban Dergahı'nı gösteren bir fotoğraf
(Necdet İŞLİ Fotoğraf Arşivi)

1965 yılındaki tespite göre, iki kısım mezarlık, bir ahşap baraka, bahçe duvarına monte edilmiş barok bir çeşme taşı ve tekke arsası kalmıştır. Vakıflar idaresince kiraya verilen arsa üzerine daha sonra prefabrik ve tek katlı barakalar yapılmıştır. Bilahare 1995 yılında arsa üzerindeki yapılar temizlenmiştir.⁷ 20 Kasım 1996 günü, Üsküdar Belediyesi ve Vakıflar yetkilileri ile tekkenin kalıntıları üzerinde, arkeolojik ve mimari araştırmalara başlanılmıştır. Tekkenin temel duvarları ile Kible duvarında içi daha sonra ince tuğla ile doldurulmuş, mihrab ve iki yanında dolap nişlerine rastlanılmıştır. Basit yığma taş dolgulu mihrab duvarı ve doğu duvarı 2001 ocak ayı itibariyle orijinalliğini kısmen korumakta idi. Günümüzde toprak seviyesi ile temeller kapanmış durumdadır.

Proje çalışmasına başlamadan önce yapılan kaynak taramasında, yapı ile ilgili hiçbir fotoğrafa ulaşılammıştır, sadece İ.H.Konyalı'nın kitabında "Yapıda ikisi küçük, üçü büyük beş derviş ve şeyh odası bulunmaktadır." denmektedir. Çalışmalarımızda, başta Hadikatü'l-Cevami olmak üzere Vakıflardaki vakıf kayıtları, Jacq Pervititch tarafından hazırlanmış Sigorta paftalarından 64 no'lu 1934 tarihli Balaban Çarşısı paftası ve 1920'li yıllarda hazırlanan Alman mavileri diye tanınan şehir paftaları, Üsküdar paftaları, kartpostallar ve bu tekkeye ait eski fotoğraflardan faydalanılmıştır (bk. R14).

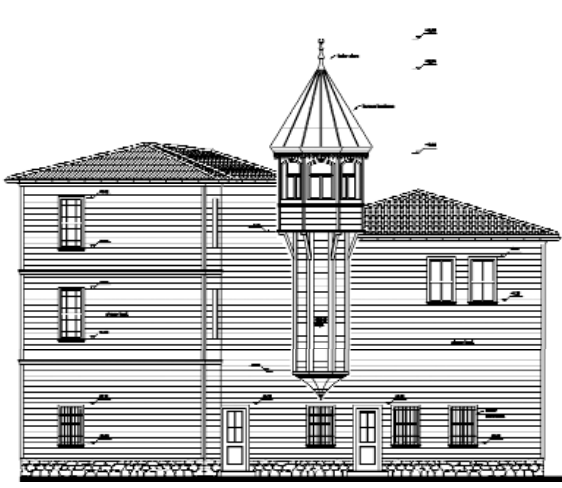
Bu kaynaklardan hareketle üç katlı ahşap bir yapıya sahip olduğu anlaşılan tek-

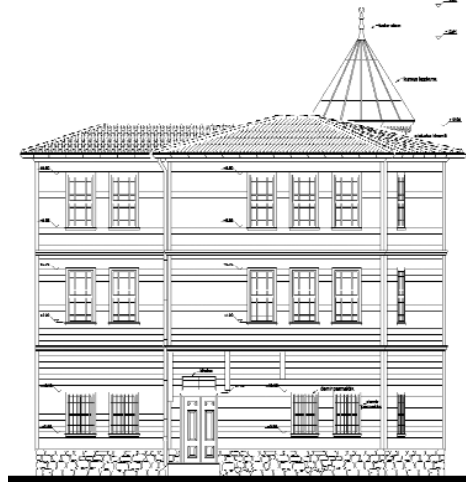
R 15- Balaban Dergahı avlu giriş duvarı ve çeşmesi

kenin elde ettiğimiz eski fotoğraflarında da bu durum görülmektedir. 1999 yılında kible duvarında yapılan araştırmada ortaya çıkan mihrap ve her iki yanındaki dolap nişleri ve bu duvarın yükseltisi tevhidhânenin gabarisini verdi. Temel duvarlarının tamamen ortaya çıkarılması ve planlara işlenmesi ise işi kolaylaştırmıştır. Yoğun uğraşlar sonucu elde ettiğimiz 1920'lere ait hava fotoğraflarında açık bir şekilde görülen çatı formu olduğu gibi, hiçbir mimari tasarruf yapmadan projeye aktarılmıştır. Yine 1930'lu yıllara ait Üsküdar kartpostallarında ve avlu içinden çekilmiş fotoğraflarda görülen minarede de hiçbir değişiklik yapılmadan projeye eklenmiştir.

İç planlamaya ait hiçbir fotoğraf bulunmadığından dolayı buranın mimarisi, yazılı kaynaklardaki anlatımlarla genel tekke mimarisi işleyiş şeması kullanılarak çözülmüştür. Restorasyon projesinde ise, binanın genel olarak eğitim-kültür faaliyeti barındırması öngörüldüğünden olabildiğince geniş atölye mekânları oluşturulmuştur. Arsanın güneybatı tarafında bulunan son devir yapımı ateş tuğlasından, babalı, ortasında kapı, iki yanında parmaklıklı birer pencere bulunan duvar kalıntıları, tamamlanarak avluyu çevreleyen duvarlar projelendirilmiştir. Avlu giriş kapısının sol ucunda 1980'li yıllara kadar yerinde bulunan barok özellikli küçük çeşme de, fotoğraflar vasıtasıyla orijinal yerinde aslına uygun projelendirilmiştir (bk. R15). Böylece projelendirme çalışmalarımız tamamlanmış ve

R 16- Balaban Dergahı arka bahçe cephesi
Restorasyon projesi Mimar İsmail Büyükseçgin

R 17- Dergah Girişi cephesi
Restorasyon projesi Mimar İsmail Büyükseçgin

bölge koruma kuruluna sunulmuştur (bk. R16, R17). Alınacak onay sonrası Üsküdar Belediye Başkanlığı desteğiyle itinalı bir uygulama yapıлып tesis Üsküdar'a kazandırılacaktır.

3- Sadık Efendi Tekkesi

Yakın tarihe kadar Üsküdar'daki ahşap tekke örneklerinden biri de, Şeyh Sadık Efendi Tekkesi, diğer adıyla Alaca Minare Tekkesi idi. Üsküdar Nuh Kuyusu - Pazarbaşı semtinde, 193 ada 1 parseldeki yapı, Kartal Baba Caddesi, Köprülü Fazıl Paşa Sokağı ve Boybeyi Sokağı ile Miroğlu Sokağı'nın çevrelediği yapı adası üzerindedir. Ayın günü Perşembe olan bir Nakşibendi tekkesi idi. Mescidi, aşhanesi, müştemilât binası, çeşmesi, küçük hamamı ve hazîresi vardı. Bugün bir çoğu yok olmuş, kalanlar ise, virane haline gelmiştir (bk. R18, R19). Günümüzde mezarlığı arsası ile sadece tevhidhanesinin 3 duvarı ve mihrabı bulunan tekkenin restitüsyon ve restorasyon projeleri elde edilen eski fotoğraflarına göre tarafımızdan hazırlanmaktadır.

Tipik bir ahşap ev görünümündeki tekke, tevhidhanenin yer aldığı büyük ahşap yapı ile yine aynı parsel içindeki 2 katlı ahşap meşrutadan meydana geliyordu.⁸ 1143 (m. 1730) tarihinde yaptırılmış olan tekkenin, eldeki silsile kayıtlarına göre ilk şeyhi 1173'de (m. 1760) ölen Şeyh Hacı Hüseyin Dede'dir. Binanın ilk mimarisi bilinmemekle birlikte, tevhidhanenin bulunduğu kısma bitişik sandukalı bir hazirenin varlığı, vakıf kayıtlarında belirtilmektedir. Restitüsyon ve restorasyona esas olacak resimler tekkenin 1302'de (m. 1885) yapılan ihya ve tamirinden sonra aldığı şekli göstermekte ve Pervititch paftaları ile de çakışmaktadır. Tekkenin esas kapısı, Kartal Baba Caddesi tarafındadır. Kapının sağında tevhidhane

ÜSKÜDAR SANDIKÇI, BALABAN VE
SADIK EFENDİ TEKKESİ

R 18- Abdülfettah Dergahı Genel Görünüş

R 19- Abdülfettah Dergahı Genel Görünüş

R 21- Abdülfettah
Dergah Sokak
Görünüşü,
(Necdet İşli
Fotograf Arşivi)

R 20- Abdülfettah Dergahı avlusunda yer alan çeşmesi

olarak kullanılan mescit bulunmaktaydı. Şimdi yalnız üç duvarı kalmıştır. Kapının sol tarafında ahşap şeyh evi mevcuttu. Binanın yola cepheli duvarına, Hüsameddin Ağa'nın 1206 (1791) tarihli çeşmesi yerleştirilmişti (bk.R20).⁹ Mescidin sol tarafındaki hazîre bugün de mevcuttur. Hazirenin karşısında, dikdörtgen şeklinde "Mehmed Fahrüddin Efendi'nin hayratı gurre-i Receb 1326" (30 Temmuz 1908) tarihli abdest teknesi vardır. Köprülü Fazıl Paşa Sokağı'na bakan tarafta, iki katlı ahşap ve harap meşruta binası, ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır. Onun karşısında eski tuğladan yapılmış mutfak ve hamam harabesi, mutfağın ilerisinde tonoz damlı bir çeşme haznesi vardır. Eski resimlerinde görülen klasik kesme taştan lokma parmaklıklı pencere avlu duvarı bugün büyük ölçüde yok olmuştur (bk. R21).

Günümüze 1 büyük çeşme ve sarnıç ile tevhidhanenin harap duvarları, mezarlığı ve bir abdest teknesi intikal etmiş olan tekke mülhak vakıftır. Vakfiyede ayrıca 2 dönümlük bir karanfil bahçesinden söz edilmektedir. Tekkenin 6. şeyhi halk arasında günümüzde de çok hürmet gören Abdülfettah el-Bağdâdî olup, Nuhkuyusu caddesi üzerinde Şeyhülislam Arif Hikmet Bey Haziresi'nde gömülüdür. Tekkenin son şeyhi İsmail Efendi, Erzincanlı olup torunları halen burada yaşamaktadırlar.

Tekkeyle ilgili bütün dokümantasyon hazır olup projelendirme çalışmalarımız devam etmektedir. Tebliğde zikredilen diğer yapılarla birlikte, bu tekkede Üsküdar'a kazandırılacaktır.

DİPNOTLAR

- 1 Sunumumuz Üsküdar'da ki üç tekke ile ilgili mahallinde yaptığımız fotoğraflandırma ve kazılara dayalı tespitlerimizin özetidir.
- 2 Tekke için bk. Ahmed Münib Efendi, *Mecmua-yı Tekâyâ*, İstanbul 1307, sıra 75; Zakir Şükrü Efendi, "İstanbul Hankahları Meşayihî" (nşr. Ahmet Turgut Kut), *Türklük Bilgisi Araştırmaları 'Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı'*, Harvard 1995, s. 19; E. Demirel İşli, *İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri ve Restorasyonu* (basılmamış doktora tezi, İstanbul 1998), s. 111; M. Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, I, 472; *Vakıflar İstanbul Tekâyâ Defteri*, 1925, sıra 42.
- 3 Hakkında geniş bilgi için bk. "Hasan Rıza Efendi", *DİA*. Mehmed Akif'in bu zatı anlatan bir şiiri de *Safahat*'ta bulunmaktadır.
- 4 *a.g.e.*, VI, 450.
- 5 Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmi*, İstanbul 1281, II, 204.
- 6 Ahmed Muhyiddin Efendi, *Tomar-ı Tekâyâ (İstanbul Armağanı)*, İstanbul 1997, III, 259; Ahmed Munib Efendi, *Mecmua-yı Tekâyâ*, sıra 90; *Vakıflar İstanbul Tekaya Defteri*, 1925, sıra 47.
- 7 Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü Hayrat Dosyası.
- 8 Tekke hakkında şu kaynaklarda yer alan bilgiler kullanılmıştır: Zakir Şükrü Efendi, "İstanbul Hankahları Meşayihî"; Muhyiddin Efendi, *Tomar-ı Tekâyâ*, III, 259; M.Serhan Tayşi - Klaus Kreiser, *Silsilenâme*, Almanya 1980, s. 27; E. Demirel İşli, *İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri ve Restorasyonu*, s. 33; M. Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I, 407.
- 9 İ. Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul 1943, II, 386.

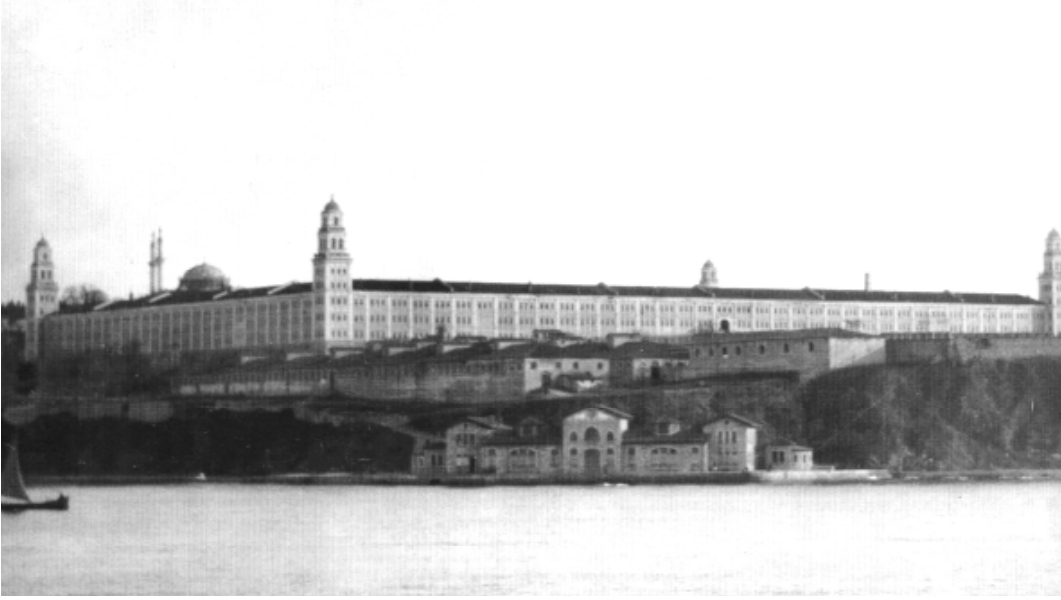
Üsküdar'da Muallem Bostaniyan (Selimiye) Kışlası (1800-1809)

Y R D . D O Ğ . D R . G Ö Z D E R A M A Z A N O Ğ L U
Çukurova Üniversitesi

III. Selim tahta çıktıktan sonra devlet kurumlarının ele alınarak ıslah edilmesini hedefleyen geniş programlı yenileşme hareketini uygulamaya girişmiştir, ki buna “*Nizam-ı Cedid*” denildiği bilinmektedir. Dar anlamıyla Nizam-ı Cedid, askeri alandaki yenilikleri tanımlar. Bunun için önce kaydedilmiş az sayıdaki askerle Levent Çiftliği’nde “*talimli asker*” çekirdeği oluşturulmuş; yeni askeri birliğin Bostancı Ocağı’na bağlı “*Bostancı Tüfenkçisi Ocağı*” adıyla kurulması kararlaştırılmıştır.¹ Levent Çiftliği Kışlası’ndaki 2. Ortadan sonra, 3. Orta’nın Üsküdar’da kurulmasına karar verilmiştir.² Böylece Üsküdar’daki kışlanın (Selimiye Kışlası) temeli düşünsel açıdan atılmış olmaktadır. Selimiye Kışlası, Nizam-ı Cedid kurmaya girişen devletin bu düzenin askerî alandaki somut mekansal karşılığı olarak inşa edilmiş olduğunu söylemek mümkündür.³

I

Üsküdar Ortası için kurulan kışla, III. Selim tarafından 1800-1801 tarihleri arasında,⁴ bir yıldan kısa bir sürede, Üsküdar’daki Kavak Sarayı’nın arsasına yapılmıştır.⁵ Ön keşif defterinde kışlanın “tersim edilen resmi”nden söz edilmesi, yani mimarî projelerinin hazırlandığının kayıtlı olması,⁶ kışlanın bir mimarî projeye göre, tasarlanarak ve projelendirilerek inşa edildiğini kanıtlamaktadır. Dönem belgelerinde, yapının plan ve kütle biçimlenmesine ilişkin açık bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat inşaat defterlerinin irdelenmesi ve Melling’in gravürleriyle karşılaştırılması sonucunda, yapının iç avlulu plan şemasını izlediği tespit edilebilmektedir.⁷ Kütlenin, avlu tarafında açık bir koridor ile dış cepheler boyunca sıralanan odalardan meydana geldiği anlaşılmaktadır. İnşaat defterlerine göre, kışlanın “*esas yapısı*” iki katlıdır. 29 odadan meydana gelen bir kısmı

Selimiye Kışlası

bodrumu vardır. Kiremit kaplamalı kırma çatı ile örtülüdür. Taban alanı 5282.37 metre² olan binanın 165.4 metrekarelik çıkıntılarla ve 139 metrekarelik “açık” mahallerle hareketlendirildiği anlaşılır. 8.34 metre (temeli dahil) yükseklikteki binanın genişliği 15.91 metre, uzunluğu 355.57 metredir.⁸

Binanın alt ve üst katlarında 36’şardan toplam 72 büyük koğuş (yatakhane) ile yeterli sayıda subay odaları, alt katında bir sergi odası ve bir cami bulunmaktadır. Ayrıca kışlanın içinde iki adet mermer şadırvan, çeşmeler, su depoları, abdesthaneler (abdest alma mahalleri), “memşalar” (tuvaletler) vardır. Pencerelemi taş söveli ve parmaklıklı, ayrıca 357 tanesi taş kemerlidir. Binanın kuzey ve güney cephelerinde, özenle işlenmiş birer kapısı vardır. Kasr-ı Hümayûn tarafındaki kapı, diğerinden daha büyük ve süslüdür.⁹ Bu dönemde kışlanın köşelerinde kuleler yoktur.

Kışla, tek blok biçiminde değil, çevresindeki hizmet binaları ile birlikte, yapılar topluluğu şeklinde tasarlanmıştır.¹⁰ Esliahane, ahırlar, hatabhane (odun deposu) gibi çeşitli servis birimleri, ana kütlemin dışındadır. Hastane,¹¹ mutfak,¹² çamaşırhane gibi birimler, kışlanın doğusunda ve batısında olmak üzere ikişer tane yapılmıştır. Bu yerleşim düzeninde, geometrik olmasa da kurgusal simetri bulunduğu dikkati çekmektedir. Kışlanın deniz tarafında talim meydanı yer almaktadır. Burada iki katlı, bağımsız bir kasr-ı hümayûn binası bulunmaktadır. Hizmet birimleriyle birlikte kışlanın inşaatı, toplam 430.587,5 kuruş ile 17 paraya mal olmuş, inşaat harcamaları İrad-ı Cedid hazinesinden karşılanmıştır.¹³

Dönem belgelerinin incelenmesi sonucunda, mevcut literatür bilgilerinin ve genel kanının tersine, III. Selim’in yaptırdığı kışlanın, bütünüyle ahşap ya da altı

Selimiye Kışlası

taş üstü ahşap bir bina değil, kâgir bir yapı olduğu belirlenmiştir. Binanın dış cidarları kagirdir. Dış duvarların köşeleri kesme taştan, diğer kısımları ahşap hatlı horasan harcıyla derzli beyaz taştan yapılmıştır. Yapının iç duvarları da ahşap değil, tuğla dolgulu “dolma” (ahşap çatki arası tuğla ya da taş dolgulu) tekniğiyle yapılmıştır.¹⁴ Döşemeleri ve çatısı ahşap olarak inşa edilmiştir. Yapının sağlamlığına ve kullanılabilirliğine olduğu kadar estetiğine de önem verilmiş, inşaat keşif defterine göre dış cepheleri “masnu” (sanatla) yapılmıştır. Binanın büyük giriş kapıları mermer söveli, kanatlar altın nakışlıdır. Kapı saçakları oymalar ve yıldızlarla, bir kısmı altın ve gümüş varakla işlenmiştir. III. Selim’in yaptırdığı kışlanın ön keşif defterinde Mimarbaşı Mehmed Arif Efendi’nin imzası bulunmaktadır.¹⁵ Kışlanın Bina Emini, Baruthane Nazırı Ahmed Efendi’dir.¹⁶

II

Kışlanın yapılması sırasında, dönemin hassas politik ve sosyal dengelerin korunmasına özen gösterildiği, binanın mevcut sistemle “barıştırılması”nın, yapım sürecinde izlenen mantıksal kurguyla çözülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Önce mevcut Kavak Sarayı kullanım dışı bırakılmış, bu sırada sarayın muhafızları talimli askerlere “dönüştürülmüştür.” Daha sonra, saray alanı Evkaf-ı Hümayûn’dan çıkartılarak arazisine kışla ve hemen ardından Selimiye yerleşim alanını oluşturan birimler inşa edilmiştir. Böylelikle, “yeni” askerî birliğin ve “yeni” kışlanın varlığının, yeniçerilerin tepkisinden korunmuş olduğu görülmektedir.

III. Selim

III. Selim'in inşa ettirdiği kışlanın planlamasında, günümüzün bakış açısıyla çelişkili olarak görülen durumlara rastlanmaktadır. Örneğin mutfak binalarının kışla yapısından bağımsız, eş büyüklükte ve iki tanedir. Durumun, Yeniçeri Odaları'nda (kışlalarında) mutfağın ve mutfağa ilişkin ritüelin simgesel özelliklerine karşı bir tavır olduğu düşünülebilir. Diğer yandan, III. Selim dönemindeki kışlada, hizmet birimlerinin ikişer tane yapılması, kışlanın Humbaracılar ve Lağımcılar Kışlası'nda olduğu gibi, denize dik bir hatla, yarı-yarıya sistemiyle ikiye bölündüğünü düşündürmektedir. Planimetrik düzen ve mimarî kurguya ilişkin bilgiler incelendiğinde, kanıtlanamamakla birlikte, her bir yarının kışlada bulunan iki ayrı Orta'nın kullanımına verildiği ya da Üsküdar Ocağı'nın "daimî" askerleri ile eğitim için gelen Anadolu Ortaları'nın konuk askerleri arasında paylaştırıldığı öne sürülebilmektedir. İnşaat defterinde, kışlanın benzersiz biçimde ve yoktan var edilerek yapıldığı kaydedilmiştir.¹⁷ Bu tanımlama, Selimiye Kışlası'nın ideolojik birlikteliğine karşın Levent Çiftliği Kışlası'ndan; fiziksel benzerliğine karşın Kalyoncular Kışlası ile Humbaracılar ve Lağımcılar Kışla-

Selimiye Kışlası'nın havadan görünümü

sı'ndan farklı olduğu iddiasını taşımaktadır.¹⁷ Kendisinden önceki yapılarla ilişkilerinin bu şekilde kopartılması, kışlayı bağlamsızlaştırdığı gibi, kışla sembolizminde devletin başlattığı hareketin farklılığını da vurgulamaktadır.¹⁸

Kışla bir eğitim kurumu değildir, fakat askerleri “fenn-i hendese” kurallarına göre bilimsel yöntemlerle eğitilmektedir.¹⁹ Anadolu'dan getirilen askerlere de burada talim yaptırılmaktadır.²⁰ Farklı örgütlenmenin mimarî tasarıma ve yapı programına yansıyan etkileri nedeniyle, Selimiye Kışlası'nın “öncüsüz” olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, kışlanın benzersiz yapılması ve yoktan var edilmesi iddialarının, yeni ve kapsamı genişletilmiş bir değerlendirmenin ilk denemesi olmak anlamını taşıdığı öne sürülebilir. Diğer bir bakışla, kışlanın “farklılığının”, yerleşim alanı ile birlikte, büyük ve modern bir “külliye” (yapılar topluluğu) anlayışıyla yaptırılmasından kaynaklandığı öne sürülebilir.

Resmî yazışmalarda, binanın “benzersiz biçimde” ve “yoktan var edilerek” yapılması, şiirsel anlatımla değil,²¹ “icad” ve “ibda” sözcükleriyle²² kaleme alınmıştır. Yine dönem kayıtlarında, kütle boyutlarının alışıla gelenin dışındaki büyüklüğü,

Selimiye Kışlası

“mevadd-ı cesîmeden” (iri maddelerden) olduğu²³ biçiminde anlatılmıştır. Bütün bu yalın fakat iddialı mimarî betimlemeler, bir bakıma kışlanın mevcut kışlalardan “özellikle” farklı, “modern” ve “yeni” olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan, III. Selim dönemi boyunca, kışlanın özelleşmiş bir adı yoktur. 1800 tarihli ön keşif defterinde, Muallim Bostanî Neferatının (Talimli Bostancı erlerinin) ikameti için inşa edilen yeni kışla,²⁴ 1801 tarihli keşif defterinde Muallim Asker Kışlası,²⁵ 1803'te Kavak Sarayı arsasındaki Neferat Kışlası²⁶ olarak geçer. 1805 tarihli III. Selim Vakfiyesi'nde “Üsküdar Kışlası” olarak adlandırılır,²⁷ 1806'da Muallim Bostanî Neferatının Kışlası biçiminde yarı özel isim kazanır.²⁸ Genel eğilim, Üsküdar Kışlası adıyla anılması doğrultusundadır. Kışlaya ilişkin en büyük anlamsal çelişki, fazla ön plana çıkartılmadan inşa edilen kışlanın (bugünkünün üçte biri büyüklükte de olsa) dönemi için iri bir yapı olduğu gerçeğidir. Durumun, rastlantısal olmadığı kesindir. Bütün toplumsal ve siyasal çalkantılara karşın, yapıyı “anıtsallaştırma” eğilimi de hissedilmektedir. Selimiye'deki mimarî oluşum, yenileşme hareketindeki değişim güçlerini ve değişim ilişkilerini yansıtmakta, ideolojinin maddesel üretimini simgelemektedir. Fakat ideoloji, muhalefeti de üretmiştir. Bu gerilimin Selimiye Kışlası'na yansıdığı, Nizam-ı Cedid ile ardılı yenileşme hareketlerinin, hatta siyasal iktidarın göstergesi olarak algılanmasına yol açtığı görülmektedir.

III. Selim'in yeni bir ordu sistemi kurmayı amaçlayan Nizam-ı Cedid programı kapsamında, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kışlalar kurulmuştur.²⁹ Anadolu Kışlaları'nın Selimiye Kışlası'na bağlanması, devletin askerî alanda başlattığı yeniliklerde, merkezî otoritesini vurgulama mesajını ortaya koymaktadır. Eyalet ve vilayetlerde kurulan kışlaların, yeni düzenin sembolü Selimiye'nin birer küçük

temsilcisi olmaları hedeflenmiştir. Anadolu'daki kışlaların yönetsel açıdan Selimiye'ye bağlanmaları, bu eğilimi belirlemektedir.

III. Selim'in Nizam-ı Cedid pogramında, uzlaşmacı-idealist bir yaklaşım sezilmektedir. Oysa Nizam-ı Cedid gibi kapsamlı bir programının yürütülebilmesi için gereken toplumsal-siyasal uzlaşma sağlanamamıştır. Hareket, bilindiği gibi, 1807'de Kabakçı Mustafa ayaklanmasıyla sona ermiştir. 29 Mayıs 1807'de III. Selim padişahlıktan çekilerek yerini IV. Mustafa'ya bırakmıştır. IV. Mustafa tahta çıktıktan sonra, Nizam-ı Cedid ve İrad-ı Cedid'in ilgasını kabul ettiğini açıklayan bir Hatt-ı Hümayûn yayınlamıştır. Üsküdar (Selimiye) Kışlası kapatılmış,³⁰ askerlerinin üniforma ve silahları alınarak istedikleri yere gitmekte serbest bırakılmış,³¹ Üsküdar Ocağındaki mühimmat ve tüfekler cebehaneye nakledilmiştir.³² İsyanın ardından, Selimiye Vakfı'na gelir kaynağı "yaratılması" gerekçesiyle, kışlanın han yapılması için ferman çıkmıştır. Bu sırada binanın süslemeli, kapı saçakları aceleyle yıkılarak "borca mahsuben" esnafa verilmiştir.³³ Kışlanın hana dönüştürülmesi ve kapılarının yıkılması, iyi niyetli bir çözüm üretimi "görüntüsü" sergilemekte, artık kullanılmayan bir yapıyı değerlendirerek nakit sıkıntısının giderilmesi, davranışı meşru zemine oturtmaktadır. Fakat, kışlanın kapılarının yıktırılması, Osmanlı dünyasındaki "bab"/"kapı" simgeselliği nedeniyle, olayın farklı bir boyutuna dikkati çekmektedir. Gerçek hedef, Nizam-ı Cedid'i simgeleyen Üsküdar (Selimiye) Kışlası'nı anlamından soyutlayarak tahrip etmektir. Kapıları kaldırıldığında, geriye kimliksiz bir bina "kalacaktır." Bu açıdan, Selimiye Kışlası'nın kapılarının yıkılması, Nizam-ı Cedid'in simgesel değerlerine yönelik bir tavidir ve amaç, kışlanın "bina" olarak varoluşu ile "anlamının" ayrıştırılmasıdır.

Temmuz 1808'de, Alemdar Mustafa Paşa'nın, III. Selim'i tahta çıkartmak için Topkapı Sarayı'nı bastığı sırada III. Selim öldürülmüştür. II. Mahmut'u tahta çıkartan Alemdar Mustafa Paşa, yönetime fiilen el koyarak III. Selim'in misyonunu devralmıştır. Güç yine yenilenme yandaşlarına geçmiş, Nizam-ı Cedid'e "nazire" olarak Sekban-ı Cedid askerî birlikleri kurulmuş, Selimiye Kışlası onarılmıştır.³⁴ 1808 yılının Eylül sonu Ekim başı aralığında, Üsküdar Kışlası yeniden açılmıştır.

Bu dönemde, Selimiye Kışlası'na, büyük bir alayla tuğ götürülerek kışla "onurlandırılmıştır."³⁵ Diğer bir deyişle, yeni düzene öncü olma misyonu iade edilmiştir. Tuğ töreni, yenileşme yandaşlarının gücünü ilan etmesi gibidir. Törenin, Nizam-ı Cedid karşıtları tarafından meydan okuma biçiminde algılandığı ve gerilimi arttırdığı anlaşılmaktadır. Kasım 1808 isyanı çok daha şiddetli olmuş, bu kez doğrudan hedef alınan kışla binası, yeniçeriler tarafından bilinçli olarak tahrip edilmiş;³⁶ Câbi'nin ifadesiyle "külliye ve bir dahi bina olunmaması için ihrak olunmuştur." III. Selim'in yaptırdığı kışla yok edilmiştir. Artık bir iktidar göstergesine dönüşen kışlanın yok edilmesi, bu kez, karşıt grubun iktidarını simgelemektedir. 1809'da, yanan kışlanın enkazı ve arsası satışa çıkarılmıştır.³⁷ Kışlanın enkazının satışa çıkarılması, tahliye masrafından kurtulmayı sağlayan en kolay yöntemdir. Fakat arazisinin satılması, kışlaya ilişkin bellek kaydının silinmesi anlamını taşıdığından, üzerinde durulması gereken bir sorundur. Bozulan

iktidar dengesinde, yaptırım gücünün yeni sahipleri, kışlayı unutulmaya mahkum etmişlerdir. Yeni düzenin değişimi simgeleyen değerlerinin yerine “eskisi” getirilmekte, yenileşme ve değişme hareketlerinin izleri silinmektedir. Satış için hazırlanan defterde, binanın herhangi bir “isimle” değil “Selimiye Camisi’nin yanındaki kışla” olarak tanımlanması,³⁸ kışlanın “adının” anılmasından özenle kaçınıldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu bağlamda, 1808’de “siyasî kimliğiyle” yeniden ön plana çıkan kışla, bilinçli bir yok etme eylemiyle karşı karşıya kalmıştır.

Selimiye’nin içinde bulunduğu siyasî ve tarihî çalkantıların önemli bir kısmının, Selimiye’ye yüklenen ideolojik-siyasal anlamlardan kaynaklandığı açıktır. III. Selim’in yaptırdığı kışla, 1808 isyanında yakılmıştır. Fakat yakılması, kışlanın sonu olmamıştır. Tam tersine, kışla binası 1826’dan sonra, II. Mahmut tarafından aynı yerde ve daha büyük olarak yeniden yaptırılmıştır. Bu da devletin yeni düzen ve Nizam-ı Cedid konusunda geri adım atmama kararlılığını ortaya koymaktadır.

DİPNOTLAR

- 1 Enver Ziya Karal, *Selim III’ün Hatt-ı Humayunları- Nizam-ı Cedid*, Ankara 1988, s. 49-51.
- 2 Sipahi Çataltepe, *19. Yüzyıl başlarında Avupa Dengesi ve Nizam-ı Cedid Ordusu*, İstanbul 1997, s. 146.
- 3 Gözde Ramazanoğlu, *Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerisinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı* (doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, FBE).
- 4 Kışlanın ön keşif defteri, Temmuz 1800 tarihlidir ve Ser-mimar Mehmed Arif imzalıdır. Deftere göre, “Müteallim Bostânî” neferâtından 1600 askerden fazlasının ikametine hizmet edecek biçimdedir. Kışlanın harcamalarının 429 “Rumî Kese”ye çıkması öngörülmektedir BOA.CA. 6338. Ayrıca 9. Ra.1215/ 31 Temmuz 1800 tarihli bir belgede, Ahmed Aziz Efendi’nin atamasının yapıldığı kayıtlıdır. BOA.CA. 32689. III. Selim Ruznâme’sinde, 4 R. 1215/ 25 Ağustos 1800 Pazartesi gününden kısa bir süre önce Üsküdar Sarayı’nda da Levent Çiftliği’ndeki gibi yeni bir kışla binası yapılarak “Talimli Tüfenkçi-i Bostânî Neferâtı” düzenlenmesine kesin olarak karar verildiği ve bu günlerde kışlanın temelini atılmış bulunduğu kayıtlıdır. (Sema Arıkan, *III. Selim’in Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname*, Ankara 1993, s. 335; B. Gürfirat, “Selimiye Kışlası”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy. 12 (1968), s. 79-80). II-I. Selim, inşaat aşamasında yapımı izlemiştir. İnşaat tamamlandıktan sonra, 19 Haziran 1801 Perşembe günü, Üsküdar’da “inşa ve icâdına muvaffak olduğu” Talimli Bostânî Neferâtı Kışlası önünde yapılan “köşke” giderek, askerlerin “talimini” seyretmiştir. Sema Arıkan, *a.g.e.*, s. 353.
- 5 III. Selim, inşaat aşamasında yapımı izlemiştir. İnşaat tamamlandıktan sonra, 19 Haziran 1801 Perşembe günü, Üsküdar’da “inşa ve icâdına muvaffak olduğu” Talimli Bostânî Neferâtı Kışlası önünde yapılan “köşke” giderek, askerlerin “talimini” seyretmiştir. S. Arıkan, *a.g.e.*, s. 353.1215/1800 tarihli III. Selim Vakfiyesi’ne göre Kavak Sarayı’nın toplam arazisi 13 yük 62.467 zira, “asıl Kavak Sarayı” arazisi 91.200 ziradır (BOA, VGMA. Defter No: 643). Vakfiyedeki tanım, saray arazisinin bugünkü Selimiye Mahallesi’nin sınırlarına yakın bir alana yayıldığını gösterir.
- 6 Ön keşif defterinde (Temmuz 1800), her şeyi tamam olarak “tersim” olunduğu (çizimleri yapıldığı) belirtilir. Hesaplama sırasında, çizimde bulunmayan bazı binaların ilavesinin gereği fark edilmiştir. Kışlanın harcamalarının 429 “Rumî Kese”ye çıkması öngörülmektedir BOA.CA. 6338.
- 7 Melling’in iki farklı gravüründe, kareye yakın dikdörtgen planlı, iri kütleli bir yapı olarak görünür. yapının genişliği 15.91 metre olduğuna göre, Melling gravüründe görülen iri kütleli ortasında bir iç avlu bulunduğu anlaşılır.
- 8 BOA.D.BŞM.BNE. 16122.
- 9 Kapılar arasındaki büyük maliyet farkı bu kapının işlemelerinin daha özenli olduğunu düşündürür. Karsı tarafındaki kapının mermer takımları 3100 “Kise-i Rûmî”ye, Havuz Kapısı tarafındaki kapı 1800 “Kise-i Rûmî”ye mal olmuştur BOA.D.BŞM.BNE. 16488.

- 10 Ön keşif defterinde, kışlanın parçalarından anlamına gelen “edevatından” sözcüğüyle tanımlanan birimlerden söz edilir (BOA.CA. 6338). Son keşif defterinde, kışlanın ana kütleinin çevresinde yer alan çeşitli binalarla birlikte yapıldığı kayıtlıdır BOA.D.BŞM.BNE. 16488.
- 11 III. Selim'in 23 Nisan 1805 tarihli vakfiyesinde yeni bir hastalar mahalli inşa edildiği belirtilmektedir VGMA.Defter No: 643.; ayrıca bkz. BOA.CS.1164.; BOA.CA.51941. 1806'da biri batıda, diğeri doğuda iki hastane vardır. BOA. D.BŞM.BNE.16122, BOA. D.BŞM.BNE. 16108.
- 12 BOA.D.BŞM.BNE. 16488. 1806da biri batıda, diğeri doğuda iki mutfak vardır. Doğudaki, kışlanın büyük mutfağıdır. BOA.D.BŞM.BNE. 16122.
- 13 BOA.D.BŞM.BNE. 16488.
- 14 Binadaki bütün oda duvarlarının tuğla dolgu “dolma” yani hımiş tekniğiyle yapılması öngörölmüş (BOA.CA.6338.) ve uygulama bitiminde duvarcıya “bütün odalar” için dolma (duvar) işçiliği ödenmiştir. BOA.D.BŞM.BNE.16488.
- 15 BOA.CA. 6338.
- 16 BOA.CA. 6338; BOA.CA. 32689.
- 17 BOA.CA. 6338.
- 18 Kendi döneminde “özellikle” bağlamsızlaştırılan bir yapıyı mimari öncülleriyle karşılaştırmak, yapıyı “bugünün bakış açısıyla” değerlendirmek tuzağına düşmek anlamını taşıyacaktır. Ancak, Selimiye Kışlası'nın mimari yapısı, 1782 tarihli Kadırga Kalyoncular Kışlası'ndan ya da 1792-1794'te yapılan Halıcıoğlu'ndaki Humbaracılar ve Lağımıcılar Kışlası'ndan soyutlanamamaktadır. Levent Çiftliği Kışlası, ideoloji ve mimari program bakımından Selimiye Kışlası'nın gerçek öncülü olmasına rağmen mimari açıdan benzemez. Oysa, denizciler için inşa edilen Kalyoncular Kışlası'nın ve eğitim kurumu kimliği ağır basan 250 kişilik Humbaracılar ve Lağımıcılar Kışlası'nın, geometrik hatlı, iç avlulu, çok katlı kütle biçimlenişi ve avlu tarafında koridor, dış cephe boyunca sıralanan odalarla oluşan plan şemasıyla, mimari açıdan benzerlikleri olduğunu yadsımak olanaklı görünmemektedir.
- 19 Üsküdar Ortası'ndaki zabıt ve erlerin fenn-i hendeseye göre savaş kurallarını iyice öğrenebilmeleri için mühendisler gerektiği görülerek 23 Mayıs 1802 tarihinde Levent Çiftliği'nde görevli iki mühendis ile iki mülazım Üsküdar Ortasına atanmıştır. Sipahi Çataltepe, *a.g.e.*, s. 157.
- 20 Üsküdar ve Levent Çiftliğindeki ortalara çeşitli illerden asker yazılmaya başlanmıştır. Konuya ilişkin görülebilen en erken tarihli belge, Doğanhisar'dan gönderilen neferlerin isimlerini taşımaktadır ve 6 Ş.1216/12 Aralık 1801 tarihlidir (BOA.CA.34197). Zamanla Üsküdar Ocağı askerlerin kaynağını oluşturan alan genişletilmiştir. 1218'de Üsküdar Ocağı'na Eskişehir (BOA.MAD. 20970), Kayseri (BOA.MAD.20874) Kütahya (BOA.MAD. 22790), Bahkesir ile çevresindeki kaza ve köylerinden (BOA.MAD.20839; BOA.MAD.21537) asker gelmiştir.
- 21 III. Selim Vakfiyesi'nde (VGMA. Defter No:643) Selimiye Camisi, “Selimiye ismiyle müsamma”, “dil güşâ”, “ma'bed-i latif bî himmet”, “nev bünyâd muallâ”; mektep, “mekteb-i şerif saadet-i redif”tir. Kışla ise yalnızca “Üsküdar'da mualliman ocağı”, “Üsküdar'da vaki bostaniyan kışlakları”, “Üsküdar Kışlağı” adlarıyla anılmaktadır. Kuşkusuz bu durumda vakfiyenin camiye ait olmasının büyük bir etkisi vardır. Fakat doğrudan kışlaya ait olan inşaat defterlerinde de şiirsel ifade kullanılmamaktadır.
- 22 BOA.CA. 6338.
- 23 BOA.CA. 6338.
- 24 BOA.CA. 6338.
- 25 BOA.D.BŞM.BNE. 16488.
- 26 BOA.CS. 1164; BOA.CA. 51941.
- 27 VGMA: 643.
- 28 BOA.D.BŞM. BNE. 16122
- 29 Anadolu'nun bir çok yerinde Ortalar oluşturulduğu ve kışlalar yapıldığı görölmektedir. 1218/1803 tarihinden başlanarak İstanbul dışında da Bostanî Tüfenkçileri adı verilen Nizam-ı Cedit askerinin kendi vilayetlerinde de talim yapmaları (BOA.CA. 2863) ve asker sayısının artırılması için (BOA.CA. 37917, BOA.CA. 38957) yeni kışlalar yapılmıştır. Yeni kışlalar da İrad-ı Cedit hazinesine bağlıdır (BOA.MAD Defter: 10440). Bu konuda rastlanan ilk belge, 10 R. 1218 tarihli olup Seydişehir kazasında yapılacak kışla hakkındadır (BOA.CA. 39608). 1218'den 1224'e kadar uzanan dönemde çeşitli yazışmaları bulunan Ankara (BOA.CA.38957, BOA.CA. 52615), Amasya (BOA.CA. 52603) Çankırı (BOA.CA. 50900), Kastamonu (BOA.CA.37917, BOA.CA. 50419, BOA.CA 39277, BOA.MAD. 10444), Kayseri (BOA.CA. 42897, BOA.MAD. 10444, BOA.CA. 38983), Kırşehir (BOA.CA. 3484, BOA.MAD. 10444), Kütahya (BOA.CA. 37917, BOA.CA. 54395, BOA.CA. 54213, BOA.CM. 6996, BOA.CA. 37888, BOA.CA.38983), Niğde (BO-

- A.MAD. 10444), Manisa (BOA.CA. 3226, BOA.CA 49298), Sivas (BOA.CA. 54612), Seydişehir (BOA.CA 50972), Menteşe (BOA.CA. 39277, BOA.CA. 38856, BOA.CA. 3226, BOA.CA 38983) ortaları Üsküdar Ortasına bağlıdır. Yeni Ortalar da İrad-ı Cedid hazinesine bağlıdır (BOA.MAD. 10440). Belgelerin bir kısmı Çataltepe tarafından değerlendirilmiştir. Bk. S. Çataltepe, a.g.e.).
- 30 Fahri Çetin Derin, “Yayla İmamı Risalesi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, (İstanbul 1973), 213-272, 252.
- 31 Georg Oğulkyan, *Georg Oğulkyan'ın Ruznamesi, 1806-1810 İsyancıları, III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa* (tercüme ve notlar: H.D. Andreasyan), İstanbul 1972, s.14.
- 32 4.N.1222/ 5 Kasım 1807 tarihli belge kaydında, Üsküdar ocağı ve Levent Çiftliğinin fesh edilmesi nedeniyle mühimmat ve tüfeklerin cebahaneye naklolduğu görülür BOA.CA. 27872.
- 33 Selimiye Vakfı Mütevellisi'nin, Üsküdar Kışlası inşaatı zamanından kalan bir miktar borcu bulunmaktadır. Esnaf, IV. Mustafa devrinde alacaklarını tahsil etmek istediklerinde, borcun 4 taksitte ödemesi konusunda anlaşarak 15.000 kuruşu ödenir. Kışla odalarının kiraya verilmesi ve içine “türlü esnaftan” kiracı alınması konusunda ferman çıkmasından sonra, Selimiye Kışlası, Vakfa gelir olması amacıyla, han yapılmak üzere değiştirilmeye başlanır.
- 34 II. Mahmud'un tahta çıkmasıyla, Üsküdar (Selimiye) Kışlası'nın han yapılmasından vazgeçilir. IV. Mustafa zamanında kışlanın kapılarını yıkan “Selimiye Mütevellisi”, bu ve benzeri davranışları nedeniyle önce hapsedilir sonra “Saray Meydanı”nda idam edilir. II. Mahmut, “bu kışlaya bu kadar akçe masarif olunup, gözüm önünde böyle harap durmasın” diyerek onarılmasını buyurur.
- 35 Osmanlı Devleti'nde “büyük ocakların” tabl, alem ve tuğları olduğu için, Sekban-ı Cedid ocağına da tuğ, tabl ve alem verilerek yeni askerî kurumun “kadri yükseltilir”. Şanizade I, 98'den nakleden, İsmail Hakkı Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1977, II, 354.
- 36 16 Kasım 1808 Perşembe günü, “ikinci vakti” Üsküdar Kışlası'nı basan ve kışlaya ateş açan yeniçeriler, şiddetli mukavemetle karşılaşır. Çatışma üç saat sürer, saat 7'de Selimiye Mahallesi ateşe verilir, Kadı Abdurrahman Paşa'nın konağı ve esnafın malları yağmalanır. F.Ç. Derin, a.g.e., s. 257.; G. Oğulkyan, a.g.e., s.44-45.
- 37 Yanan Üsküdar (Selimiye) Kışlası'nın enkaz ve arsasının satışa çıkarılması için hazırlanan keşif defterinde (2 Ekim 1809 tarihli) kışlanın etrafındaki duvarların taşlarıyla, tuğlarının, lağımın taşlarının, küfeki merdiven basamaklarının, çatıların yanmayan ahşaplarının, yer altındaki boruların, mutfak ocaklarının satışa çıkarılır ve 17.125 kuruş bedel biçilir. Satışa çıkartılan arsa toplam 35.412 zira/ 22.641.76 m²'dir. BOA.D.BŞM.BNE. 16137.
- 38 BOA.D.BŞM.BNE. 16137.

Abdülmecid Efendi, Köşkü, inileri

Y R D . D O  . D R . L A T İ F E A K T A N
anakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Abdülmecid Efendi

Osmanlı İmparatorluğu'nun son halifesi olan Abdülmecid Efendi, 1 Haziran 1868 tarihinde *Dolmabahçe Sarayı'nda*, *Sultan Abdülaziz'in* ikinci eşi *Hayranı - dil Kadın Efendi'nin* oğlu olarak dünyaya gelmiştir.

Çocukluğu, batı kültürüne açık bir aile ortamında geçmiştir. Sultan Abdülaziz'in sanata olan ilgisi Abdülmecid Efendi'nin sanatsever ve sanatçı olmasına neden olmuştur.

Küçük yaştan itibaren binicilik ve güreş başta olmak üzere sporun hemen hemen bütün dallarıyla ilgilenmiş, avcılıkla uğraşmış, Avusturyalı bir zabitten eskrim dersleri bile almıştır.

Abdülmecid'in henüz sekiz yaşındayken 1876 yılında babası Abdülaziz'in askerî bir darbeyle tahttan indirilip yerine V. Murad'ın padişah ilan edilmesi, ardından Abdülaziz'in Çırağan Sarayı Feriyye Dairesi'ne kapatıldığı bir sırada bileklerini keserek intihar ettiğinin açıklanması, daha sonra tahtta çıkan II. Abdülhamid'in bu kuşkulu ölüm için soruşturma başlatarak aslında bunun bir suikast/cinayet olduğunu ortaya çıkarması, onu derinden sarsan en önemli olaydır.¹

1876 yılında Babası, *Sultan Abdülaziz'in* tahttan indirilmesiyle önce *Topkapı Sarayı'na* sonra *Çırağan Sarayı* kompleksinde bulunan *Ortaköy Feriyye Sarayı'na* nakledilmiştir.

Yıldız'daki *şehzadegan Mektebi'nde* Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca ve Almanca eğitimi almıştır. Tarih ve edebiyatla da ilgilenen Abdülmecid Efendi'nin yayınlanmış ve yayınlanmamış tercüme eserleri bulunmaktadır. Dolmabahçe Sarayı'nda babası Abdülaziz'in öldüğü odayı daha sonra kütüphane olarak kullanılmıştır.

Abdülmecid Efendi'nin birçok sanatsal alanda çalışmalar yaptığı tespit edilmiştir.

Abdülmecid Efendi

Abdülmecid Efendi, oğlu Ömer Faruk Efendi ile kütüphanesinde.
(MSFK)

Bunlardan biri de ismini taşıyan köşkün, sokak kapısıdır. 1900'lerde çizdiği, plana göre yeniden inşa edildiği belirtilmiştir. Süsleme ve desenlerini kendisinin yaptığı kapı üzeri kufi yazı ile "*La Galibe İllallah*" yazmış, köşkün bahçesinde düzenlemeler yapmıştır.

Üç kez evlenen Abdülmecid Efendi'nin *Şehsuvar Başkadin Efendi* ile evliliğinden oğlu *Ömer Faruk Efendi*, *Hayrünnisa Kadın Efendi*'den sonraki eşi *Mehesti Kadın Efendi*'den kızı *Dürrüşehvar Sultan* olmuştur. Oğlu Ömer Faruk, Avrupa'ya eğitime giden ilk Osmanlı Şehzadesidir.²

Dünya sanatını yakından izleyen *Sanatçı Abdülmecid Efendi*, yurtdışından getirdiği yasaklanan yayımlar nedeniyle 1898'den II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Kars, Erzurum ve Sivas'ta sürgünde kalmıştır.

Abdülmecid Efendi'nin ismini taşıdığı amcası *Sultan Abdülmecid* ile babası Abdülaziz arasında yaşanan anlaşmazlık çocuklarına kadar yansımıştır.

Abdülhamid'in gözetimindeki yaşamı II. Meşrutiyet'le sona ermiş, *Demokrat Prens* diye anılan Abdülmecid Efendi'nin popülaritesi yayınlanan karikatürleri ile artmıştır. Döneminde kendisi için "*Sanatkâr-ı necip*" tabiri kullanılmıştır.

Siyasal ve toplumsal sorunlarla ilgilenerek İstanbul'da pek çok derneği desteklemiş, onursal başkanlıklarını üstlenmiştir. *Ermeni Kadınlar Birliği*'nin baş destekçisi olan Abdülmecid Efendi, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti*'nin de fahri başkanlığını yapmıştır.

Modern düşünceleri ile tanınan Abdülmecid Efendi kadınları korumuş, onların eğitim görmelerini, istedikleri mesleği seçip bilim ve sanatta iyi bir konuma sa-

Haremde Goethe, 1917, 173x132 cm. tuval üzerine yağlıboya Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi

Dürrüşehvar Sultan, 133x180 cm. tuval üzerine yağlıboya, MSRK. Env. No:64/ 2173

hip olmalarını savunmuştur.

Batı kültürünü özümsemiş olan Şehzade Abdülmecid Efendi, yaşamında İslâm dininin esaslarını da uygulamıştır. Beş vakit ve Cuma namazlarını aksatmamıştır. Albay rütbesi de olan Abdülmecid Efendi *Osmanlı ve Mecidi* nişanlarını almıştır. 4 Temmuz 1918'de *Sultan Mehmed Reşad*'ın ölümü ile birlikte *Veliht* unvanını almış, 18 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bakanlar Kurulu kararıyla Abdülmecid Efendi Halife seçilmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi, 3 Mart 1924'te 43149 sayılı kanunla Hilafeti kaldırmış, kanunda bütün Osmanlı Hanedanı'nın ülke dışına çıkarılmasına karar verilmiştir. Abdülmecid Efendi ailesiyle 4 Mart günü ülke dışına çıkarılmıştır.

Bir süre İsviçre'de, daha sonra da Paris'te yaşayan Abdülmecid Efendi 23 Ağustos 1944'te geçirdiği kalp krizi sonucu, Nice'de yaşama veda etmiştir. İstanbul'a defnedilmeyi vasiyet etmesine rağmen, kızı Dürrüşehvar'ın 10 yıllık çabası sonuç vermemiştir. Halifenin cenazesi 10 yıl boyunca Paris Camii'nin hücrelerinde ilaçlanarak bekletilmiştir. 30 Mart 1954'te Medine'de Harem-i Şerif'te *Cennetü'l-Baki* mezarlığına defnedilmiştir.³

Şeker Ahmed Paşa, Osman Hamdi, Salvatore Valeri, Fausto Zonaro, Çallı, Hikmet Onat, Namık İsmail, Nazmi Ziya, Şevket Dağ, Avni Lifij gibi ünlü ressamlarla dostluklar kurmuş ve onlardan ders almıştır. Haftanın belirli günlerinde atölyesinde resim çalışmaları yapmayı alışkanlık haline getirmiştir.

Birçok eser oluşturan Abdülmecid Efendi, çok sayıda uluslararası sergiye hem

Abdülmecid Efendi Köşkü'nün ön cepheden görünümü

katkıda bulunmuş, hem de sergilerin açılmasını sağlamıştır. 1914 -1924 -1928 Paris'te, 1918 Viyana'da, 1919-1920-1922 Galatasaray'da açılan sergilere eserleriyle katılmıştır. Eserlerinde portreler, günlük yaşam sahneleri, tarihi konular, anatomi, manzaralar, hayvan figürleri, tuğra ve armalara yer vermiştir.

Bethooven tutkunu olan halife, batı müziği üzerine geniş bilgiye sahiptir. Abdülmecid Efendi kemanın yanı sıra viyolonsel, piyano ve klavsen çalmış, Franz Liszt'ten müzik dersleri almıştır. Besteler yapmıştır. Henüz bestelerine dair belgelere ulaşamadığından ressamlığı kadar başarılı olan müzisyenliğinden bahsedilmemektedir.⁴

Resim ve müziğin yanı sıra “*Hattat Halife*” olarak ta tanınmaktadır. Hat eserlerinin bir kısmı Milli Saraylar koleksiyonundadır.

Halife Abdülmecid Efendi himayesinde ve fahri başkanlığında *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti* 1908'de kurulmuştur ve ilk plastik sanatlar süreli yayını bu başlıktaki gazetedir. Abdülmecid Efendi, Sanayi-i Nefise Mektebi ve hocaları ile yakın ilişkiler içinde olmuş ve onlara yardımlarda bulunmuştur. *İnas Sanayi-i Nefise Mektebi* Abdülmecid Efendi himayesinde kurulmuştur. Babası Abdülaziz'in kurucusu olduğu *Galatasaray Sultanisi*'ni de hep gözetmiştir.

Abdülmecid Efendi Köşkü'nün yan cepheden görünümü

Ölümünden Sonra İstanbul'da adına açılan sergiler açılmıştır. 1986'da Şişli Beymen Mağazası, 1993'de Dolmabahçe Sarayı, 1998'de Dolmabahçe Sarayı, 2004'de Dolmabahçe Sarayı ve Bağlarbaşı Abdülmecid Efendi Köşkü, 2006'da Dolmabahçe Sarayı⁵ eserlerini günümüze taşıyan mekânlar olmuştur.

Eserlerinin bazıları çeşitli müzelerde sergilenmektedir. Ankara Resim ve Heykel Müzesi, İstanbul Mimar Sinan Üniversitesi (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi) Resim ve Heykel Müzesi, İstanbul Aşyan Müzesi, İstanbul Topkapı Sarayı, İstanbul Dolmabahçe Sarayı, İstanbul Sakıp Sabancı Müzesi, Nice Müze Massena (Fransa) Abdülmecid Efendi'nin eserlerini izleme imkânı sunan mekânlardır.

Abdülmecid Efendi Köşkü

Günümüzde Abdülmecid Efendi ismi ile tanınan köşk, muhtemelen 1880'li yıllarda eski Mısır Hidiv'i İsmail Paşa tarafından yaptırılır. İsmail Paşa'nın ölümüyle oğullarından Mahmud Hamdi Paşa'ya intikal eden köşk, Sultan Abdülhamid tarafından bedeli Hazine-i Hassa'dan ödenmek suretiyle satın alınır ve amcasının oğlu Şehzade Abdülmecid Efendi'ye tahsis edilir.⁶

Abdülmeçid
Efendi Köşkü
dış kapısı

Abdülmecid Efendi Köşkü'nden genel bir görünüm

1906 yılında, Alexandre Vallaury'nin mimarlığını yaptığı, Üsküdar, Bağlarbaşı Kuşbakışı Sokak Numara 18'e kayıtlı⁷ 200 dönüme yakın bir koruluk içinde, başlangıçta av köşkü olarak yaptırılan bina, daha sonraları eklenen harem ve müstemilat binalarıyla birlikte geniş bir yapılar topluluğuna dönüşür.

Zemin kat arka sofanın sağ köşesinde bulunan çinili çeşme kitabesinde H. 1321/1903 tarihli, yapının tarihi hakkında bilgi vermektedir. Zemin kattaki giriş sofası ve arka sofa zeminlerinin Kütahya çinileriyle kaplandığı ve bu işlemin yapının orijinal ahşap döşemeleri üstüne yapıldığı, gerek giriş, gerekse bu hacimlerde diğer odalar arasında ortaya çıkan kot farklarından belli olmaktadır. Anlaşılan 1903 tarihinde yapıda bir dekorasyon değişikliği yapılmıştır. Bazı kaynaklar köşkün ana giriş kapısı ve her iki yanında yer alan anıtsal duvarın Abdülmecid Efendi tarafından planlandığını belirtmektedirler. Dolmabahçe Sarayı Resim Koleksiyon'unda bulunan bir çizimde bu görüşü destekler.

Köşkün giriş sofasının tam ortasında yer alan ve bodrum kattaki kâgir alt yapıyla desteklenen mermer havuzun hangi dönemde yapıldığı tespit edilememiştir. Bir dönem sökülerek Emirgan'daki Sait Halim Paşa Korusuna götürülen havuz, son dönem yenileme/restorasyon sırasında tekrar eski yerine monte edilmiştir. Yapı, günümüze kadar birçok kere el değiştirmiştir. 1942 yılında köşkü Kalkavan Ailesi'ne mensup Mehmed ve Selahattin kardeşlerin satın aldığı söylenmek-

Köşkten genel görünüm

tedir. Kısa süre sonra da köşk ve bulunduğu arsanın mülkiyeti Kazım Taşkent tarafından Yapı Kredi Bankası için satın alınmıştır.

Köşkün doğu ve kuzeyinde geniş bir koruluk bulunmaktadır. Çok sayıda değerli ağaç ve bitkiyi barındıran bu alan yüksek duvarlarla çevrilidir.

Konut mimarimizde pek karşılaşılamayan dış cephe oluşumu ve bezemesi, cephe düzeylerini geometrik olarak bölümleyen dikdörtgen ve kare panolardan oluşmaktadır. Pencere ölçülerini esas alan bu modüler düzenleme tüm yapıyı sarar. Saçaklar başkaca hiçbir yapıda rastlanmayan bir şekilde yatay düzlemde uzunluklarına göre 15 ila 30cm. kadar kaldırılmışlardır.

Yapıyı toprak seviyesinden yükseltmek amacıyla yapılan bodrum katın, giriş eyvanı altında bir kar deposu bulunmaktadır.⁸ İstanbul köşkleri arasında selâmlık binası orijinal olarak korunabilen tek yapıdır. 1950’li yıllar öncesinde kuru avlusundaki haremlik ve diğer binalar yıkıldığı için günümüze ulaşamazken, selâmlık binasının giriş kapısındaki kûfi yazı ile yazılan “Allah’tan başka galip yoktur” ifadesi bir imparatorluk devrilerken kurulan genç devletin devamına tanıklık etmeye devam ediyor anlamını taşıyor.⁹

Köşkün çatısı konut mimarisinde görülmeyen bir biçimde kurşun kaplıdır. Çatı, tepesinde bulunan bronz bir alemler son bulur.¹⁰

Yapıda, İkinci Dünya Savaşı sırasında bir süre asker barındırıldığı, bu nedenle

Abdülmecid
Efendi
Köşkü giriş
kapısı

Abdülmecid Efendi Köşkü giriş kapısı süslemeleri

zemin kattaki döşeme çinilerinin bozulduğu, sırlarının büyük ölçüde yok olduğu, kırmızı zeminlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Bu tespit sonrası tüm zemin çinileri Kütahya'da yeniden yaptırılmış ve zemin bu çinilerle kaplanmıştır. Ancak, orijinal örneklerin muhafazası için en az tahribin görüldüğü köşelerdeki çiniler aynen korunmuştur.¹¹

Abdülmecid Efendi Köşkü Çinileri

Abdülmecid Efendi Köşkü, son dönem çinili yapılarından en zengin olanıdır. Köşkün çinileri; iç mekân, dış mekân ve zemin çinileri olmak üzere üç farklı alanda bulunmaktadır.

Klasik dönem mimarisinin çeşitli mekânlarından alıntı yapılarak yeniden üretilmiş olan çiniler, köşkün farklı bölümlerinde yer almaktadır. Bu mekânlar: *Konya Karatay Medresesi*, *Rüstem Paşa Camii*, *Yeni Camii*, *Hatice Turhan Sultan Türbesi*, *Topkapı Sarayı*, *Trabzon Nemlizade Konağı* ve *Dr. Şevket Apartmanı*'dir. Bu yapıların çinilerinin tekrarı Abdülmecid Efendi Köşkü'nün bezemelerinde kullanılmıştır.

Kütahya ürünü olan çiniler, sıratlı tekniğinde üretilmiş, köşkün inşasında monte edilmiştir. Çinilerin zeminde bulunanları aşınma sonucu tahrip olmuştur.

Köşkün iç
süslemelerinden
örnekler

Köşkün ana giriş kapısının açıldığı zemin kattaki sofa

Köşkün iki katını birbirine bağlayan merdivenler

Tahrip olan çinilerin yerine Kütahya'da yeniden ürettirilerek, son dönem yenileme esnasında monte edildiği belirtilmiştir. Köşkün giriş kat salonunun, ikinci girişi olan arka hol ve üst kat balkon zeminlerinde çini döşenmiştir.¹²

Yapının çinilerinde, turkuvaz, lacivert, kırmızı, yeşil sarı, turuncu, mor, mavi, açık kahverengi, siyah ve beyaz renkli, lale, karanfil, zambak, yıldız çiçeği gibi *natüralist üslub* motifleri ve hatai tarzı motifleri; hatai, gonca penç ve yaprak kullanılmıştır. Rumi çeşitleri (hurda, dilimli=dendanlı, çiçekli), geometrik geçme, kandil, arma gibi motiflerle oluşturulan çini kompozisyonlar köşkün diğer bezemeleri ile birlikte güzelliğini artırmaktadır

Köşkte kullanılan çiniler kare, üçgen, altıgen, dikdörtgen formlarındadır. Yüzey kaplaması olarak kullanılan çiniler yer ve duvar dışında çeşme ve şöminede de kullanılmıştır. Abdülmecid Efendi Köşkü, farklı bir mimariye ve bezemeye sahiptir. Yapının çini bezemesi, sokak kapısı üzerinde başlar. Kapı üstü, basık kemerli alınlığında kufi istifli çini kompozisyon (*La Gâlibe İllallah*) "*Allahtan Başka Galip Yoktur*" anlamını taşımaktadır. Kufi yazıyı turkuvaz rumiler kuşatır. Lacivert zemini köşelerdeki pençler, kırmızı zeminli rumilerden ayırır.

Abdülmecid Efendi Köşkü'nün salon zemin çinileri; altıgen formlu turkuvaz renkli, aralarında üçgen formlu lacivert ve açık kahverengi çinileri, naturalist üslub bordürle çevrelenmiştir.

Köşkün ikinci girişi olan arka cephe giriş holü, karşılıklı köşelerde yer alan şömine ve çeşme ile dikkat çekicidir. Şömine çinileri mavi-beyaz grubu olarak

Köşk,
çeşme etrafı çini detayı

Köşkdeki çinilerden örnekler

adlandırılan çinilere örnek teşkil eder. Yapıdaki çok renkli genel görüntüye aykırı şömine, sade ve tekrara dayalı (ulama) çinilerle kaplıdır. Klasik şömine formu, iç kısmı dört taraftan ulama çinilerle kaplı iken, şömine dış yüzü saz yolu yapraklı kaydırma ulama çinilerle bezelidir. Yaşmak kısmında naturalist uslubu, mavi-beyaz çiniler görülmektedir. Şömine yüzeylerinin geçişi, iki iplik ve üç iplik zencereklerle sağlanmıştır. Yeni Camii çinileri esin kaynağı olmuştur.

Şöminenin karşı köşesinde bulunan mermer çeşme; lacivert çini karolarla çevrelenmiştir. Çeşmenin üstünde *Sultan Reşat Tuğrası* olan bir Osmanlı Arması bulunur. Üst köşeleri hurda rumi ile bezelidir. Arma üzeri dikdörtgen form içerisinde “Bütün canlıları sudan yarattık” anlamına gelen *Ve cealnâ mine’l-mâi kül - le şey’in hayy âyet-i kerîmesi* ile (Enbiya Sûresi) “Padışahım Çok Yaşa” yazıları bulunur. Hurda rumi kompozisyonlu alınlık, ortasındaki geometrik geçme ile başlar. Alınlık ve çeşme etrafı, dikdörtgen paftalarla çerçevelidir. 1/2 Simetrik hurda rumi kompozisyonlu paftalar, hatai motifli merkezle zenginleştirilmiş, turkuvaz, kırmızı, beyaz fileto larla sınırlandırılmıştır.

Bu sofa zemini, oval çini kompozisyonuyla kaplıdır. Kompozisyonun tümünü görmek mümkün değildir. Yer kaplaması olduğundan zamanla aşınmıştır. Dönüşümlü tepeliklerle çevrelenmiş bordür içi kartuşta “*Amel-i Mehmed Emin min Telamiz-i Mehmed Hilmi Kütahya*” yazılıdır. Kompozisyonun göbek kısmı rumi

İkinci katta,
doğuya bakan
ve süslemeli
tavanlarında
Kur'an sureleri
yer alan oda,
muhtemelen,
Abdülmeccid
Efendi'nin dua
ve namaz odası

Köşkün iç kapı kolu

Köşkdeki çinilerden bir detay

kompozisyonlu şemseler arasında dolaşan çiçekli rumilerle birlikte hatai tarzı motiflerden oluşur. Beyzi formun dışı eşkenar dörtgen, altıgen ve üçgen tek renkli çinilerle kaplıdır.

Köşkün giriş kat salon zemin ortası beyaz, turkuvaz renkli altıgen formlu ve lacivert sarı, kahverengi üçgen ve eşkenar dörtgen çinilerle kaplıdır. Salon zeminini çevreleyen bordür naturalist uslub motiflerden oluşur.

Köşkün, ikinci kat güney doğuda yer alan oda yerden tavana kadar, pencere ve kapı boşlukları dışında tamamen çiniyle kaplıdır. Bu odanın bir duvarı Rüstem Paşa Camii, son cemaat yerindeki *bahar dallı pano*'nun tekrarı ile kaplıdır. Bahar dallı pano, simetrik olarak yüzeyi kaplar. Kompozisyon, ortadan sarkan kandil ile birleştirilerek ikiz pano haline getirilmiştir.

Kapının karşısında bulunan pano, Hatice Turhan Sultan Türbesi panolarındandır. Bu panonun klasik dönem yapılarından Yeni Camii Hünkar Mahfili, Topkapı Sarayı Harem Dairesi ve Şehzadeler Mektebi çinilerinde tekrarlarını görmek mümkündür.

Köşkdeki
çinilerden
örnekler

Tavan süslemesi

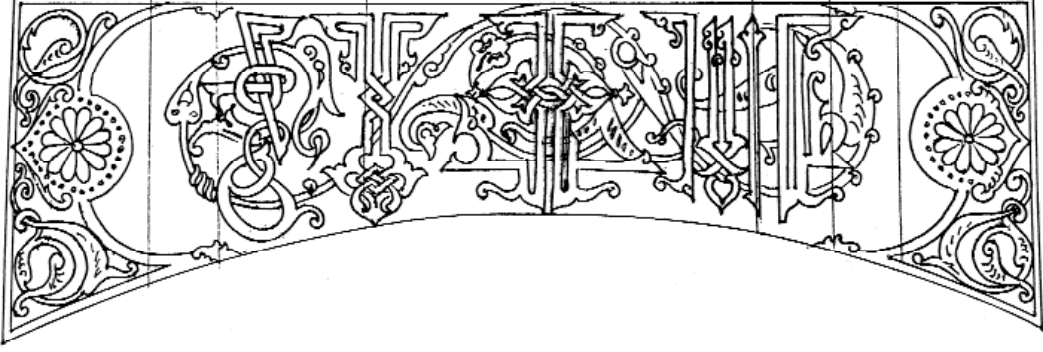
Köşkün aydınlatılmasında kullanılan avize

Odanın pencere cephesi, boşluğuna göre dar ve geniş çini kompozisyonlarla kaplıdır. Bu odanın köşesinde bulunan panonun alt kısmında Mehmet Emin ustanın yapıdaki üçüncü imzası bulunur. Geometrik örgü motiflerinin ağırlıklı olduğu panolar, hurda rumiler ve çiçeklerle tamamlanmaktadır. Geometrik örgü motifi Konya Karatay Medresesi kubbe içi çini bezemesinden alınmıştır. Bu panoları, bitkisel motifli bordürler tamamlamaktadır. Pencere üstlerinde de çini kompozisyonlar görülür.

Bu yapıdaki çinili diğer bölümler ön ve arka balkondur. Köşkün diğer zemin çinilerinde olduğu gibi zemin halı gibi kaplanmıştır. Desenli kısım çevresi altıgen çinilerle kaplıdır. Çift bordürle çevrilidir. Geniş bordür, aynı dönem yapılarından olan *Trabzon Nemlizade Konağı* çinilerinin tekrarıdır. Aynı kompozisyonlu çinilere *Kütahya Sakahane*'de yer verilmiştir. Çiniler, ortada ulama desenlidir. Aynı desen, *İstanbul, Vezneciler'deki Dr. Şevket Apartmanı* kapı üstü alınlıkta da kullanılmıştır.

Yapının dış alanda, yer karosu olarak kullanılan diğer çinili mekânı ikinci kat arka balkondur. Burada zemin tamamen çini ile kaplıdır. Ortada uzun, salbekli bir şemse bulunur. Şemsenin içi geometrik örgü bezemelidir. Kompozisyonun orijinali Konya Karatay Medresesi kubbe içi çinilerindedir. Bordürde asma yaprakları ve üzüm salkımları görülür. Göbekte bordür arasında ulama bir desen yer alır. Rumi ve hatai tarzı motiflerden oluşmuştur. Mehmet Emin'e ait bir başka

Çini
desenlerinden
örnekler

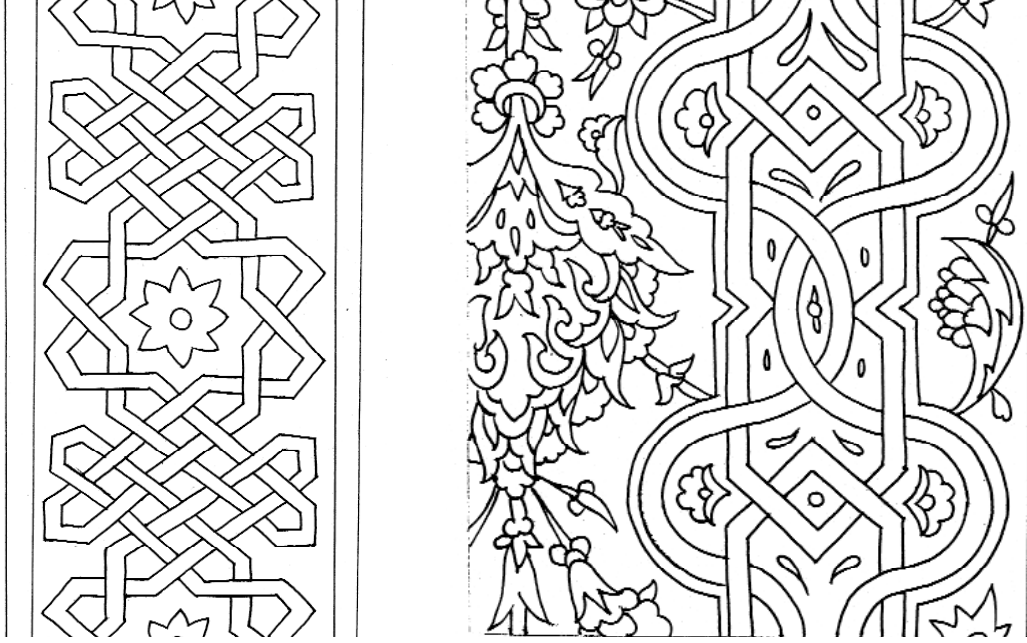

imza “*Malumat-ı Kütahya Emin Asar-ı Konya Selçuki*” yazısı ile bu yapıda yerini almaktadır.

Saygıyla anımsanan Prof. Dr. Şerare Yetkin’in yapının çinileri hakkındaki genel görüşü şöyledir. “*Klasik motifler dejenere olmuştur. Neoklasik üslupla ve bu devrin özelliği olan klasiği yaşatmak çabası başarılımıştır. Bu yapıda kullanılan arma yeni bir üsluptur. Renk olarak turuncu ve sarının girmesi klasik dönemden ayrılmıştır.*”¹³

Köşk, çinileri halı görünümüyle, yer karosu olarak bolca kullanılmış olan ender yapıdır. Köşk yaşanmışlığı mimarisi ve estetiğinin yanı sıra Türkiye’nin kaderinde büyük rol oynayan siyaset adamlarının ve eski sadrazamlarını bir araya geldikleri mekan olarak da büyük önem taşımaktadır.

DİPNOTLAR

- 1 Ahmet Kamil Gören, http://www.ata.boun.edu.tr/chronology/kim_kimdir/abdulmecid_efendi.htm
- 2 Eylem Yağbasan, "Ressam Halife Abdülmecid Efendi", *Hanedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi*, İstanbul 2004, s. 23-65.
- 3 <http://www.osmanli.org.tr/osmanlisultanlari2.php?bolu=5&id=246>
- 4 Emre Aracı, "Hanedandan bir Ressam Abdülmecid Efendi", *Beethoven Tutkunu Bir Halife*, İstanbul 2004, s. 113-125.
- 5 Murat Bardakçı, <http://mbarchives.blogspot.com/2006/02/80-yl-nce-kovulduum-odada-gzyalarma.html>
- 6 Taha Toros, "Yapı ve Kredi Bankası'nın Bağlarbaşı'ndaki Abdülmecid Efendi Köşkü", *Sanat Dünyamız*, sy. 31 (1984), s. 2-9.
- 7 Latife Aktan, "20.Yüzyıl Üsküdar Mimarisinde Çinili Mekânlar", *II. Üsküdar Sempozyumu*, İstanbul 2004, II, 405-408.
- 8 A. Sinan Genim, " Abdülmecid Efendi Köşkü", *Hanedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi*, İstanbul 2004, s. 125-130.
- 9 <http://www.40ikindi.com/haber/oku.php?id=477> 11.09. 2004
- 10 Erkan Bora, "Abdülmecid Efendi Köşkü", *Popüler Tarih*, sy. 55 (Mart 2005), s. 42-45.
- 11 A. Sinan Genim, a.g.e., s. 135-136.
- 12 Zemin çinisi örneklerine çok fazla rastlamak mümkün değildir. Tespit edilen en erken Türk çini sanatı yer çinisi örneği *Bursa Yeşil Camii Hünkar Mahfeli*'nde bulunmaktadır. Caminin Hünkar Mahfili duvar çinileri ile aynı desen ve kompozisyondaki yer çinilerinin, günümüze az hasarlı ulaşabilmiş olmasının nedeni hasır örtü altında olması denebilir.
Zemin çinisi olarak tespit edilen diğer çini ise *Beşiktaş'taki Yıldız Şale Köşkü*, nöbetçi pavyonu yer çinileridir. XIX. yüzyıl yapısı olan köşkün çinileri, yolluk görünümünde ve iki taraflı ulama olarak kullanılmıştır. Çinilerin orijinali ise Topkapı'daki Takkeci İbrahim Ağa Camii'nin dört taraftan ulama çinilerinin tekrarıdır.
- 13 Latife Aktan, *1850 -1950 Yılları Arasında İstanbul Yapılarında Kullanılmış Olan Türk Çinilerinin Renk ve Kompozisyon Açısından İncelenmesi* (Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 31-38.

Üsküdar Hasbahçeleri

Y R D . D O Ğ . D R . D Ü N D A R A L İ K İ L İ Ç
Atatürk Üniversitesi

İstanbul, tarih ve kültürün yanında estetiğin ve güzelliğin bahsedildiği yeryüzündeki en şanlı yerlerden biridir. Coğrafi konumunun ona kazandırdığı güzelliklerin başında, bugün bile inanılmaz yapılaşmaya rağmen öbek öbek kalıntılara rastladığımız bahçeleri gelir. Bahçeler, Osmanlı tarihi boyunca, medeniyet içinde bir değer oluşturmuş; fakat kaynaklarda düzenlenmeleri hakkında yeterince bilgi verilmemiştir. Haklarında bilgiye daha çok minyatürlerde, divânlarda, kroniklerde, seyahatnâmelerde ve bazı arşiv malzemesinde rastlanmaktadır. Bu kaynaklardaki bilgiler, Osmanlı bahçelerinin nitelik ve özellikleri hakkında yeterli olmasa bile aşağı yukarı bir fikir verebilmektedir.

Osmanlı devrinde İstanbul'da her ev veya konakta olduğu gibi padişahlara ait saray, kasır ve köşklere birer bahçe olduğu bilinmektedir. Osmanlı Sarayı'ndaki asıl *Hasbahçe* haricinde, yine padişahlara tahsis edilen İstanbul bahçeleri de vardı, bunlara da "*Hasbahçe*" denirdi. Hasbahçelerin bakımı için oluşturulan görevliler "*Bostancı Ocağı*"ndan yetiştirilirdi. Bunlara "*Bostancıyân-ı Hassa*" denilirdi.¹

Osmanlı sultanları yoğun devlet işlerinden fırsat buldukça gezip dinlenmek amacıyla "*Hadâik-i Hassa*" denilen saray bahçelerine giderlerdi.² İstanbul'un "*Biniş-i Hümayun*" yapılan bahçeleri tarih boyunca anlatıla gelmiştir. Bunlar içinde Üsküdar'da olanları ise en meşhurları idi. Üsküdar Bahçesi, Kuleli Bahçesi, Kandilli Bahçesi, Tokat Bahçesi ve Sultaniye Bahçesi bunlardandır.³

Türkçe bir deyim olan biniş sözcüğü, "*binmek*" fiilinden türetilmiştir.⁴ Biniş, padişahın gezi ya da ziyaret amacıyla saraydan ayrılıp İstanbul civarında bir yere gitmesi için kullanılan bir tabirdir. "*Biniş-i Hümayun*", "*Biniş-i Saltanat*" veya "*Teşrif-i Saltanat*" denilen geziler küçük fakat gösterişli olurdu.

XVI. yüzyılda padişahlar, İstanbul çevresindeki av alanlarına kalabalık atlı gruplarla gidip dinlenmekteydiler. XVII. yüzyılda ise padişahlar, kente daha yakın mesirelere dinlenmek ve eğlenmek için günü birlik gidip dönerlerdi. Bu günü

birlik gidip dönmelere de *biniş* denmiştir.⁵ Padişahlar, “*Biniş Saltanat Alayı*” ile özellikle pazartesi ve perşembe günleri hava açıksa, denizden “*Saltanat Binişi*” yapmak isterlerdi.⁶

Bayram, selâmlık ve arz günleri dışında, padişahların şehir içinde veya dışında sık sık biniş yapmaları olağandı. Binişlerde, resmî törenlerdekine benzer önlemler alınmaz; bu tür gezilerin bir alay- tören görünümü vermemesine özen gösterilirdi. Yol üzerine asker dizilmesi ve gezinin halka duyurulması adet değildi. Bu, oldukça sade bir surette cereyan ederdi. Bununla beraber ne kadar sade olursa olsun yine de birtakım merasim yapılırdı.⁷

Osmanlı hasbahçeleri yani padişaha ait bahçeler İstanbul dışında olmakla birlikte ağırlıklı olarak İstanbul’da bulunmakta idi. Ekserisi de Boğaziçi kenarında bulunurdu. Güzellikleri genellikle “*İrem bağı gibi*” diye tanımlanan fakat düzenleri hakkında bilgi verilmeyen Osmanlı bahçelerinin başında Osmanlı Saray Bahçeleri gelir.⁸ Bu saray bahçelerinin Üsküdar’daki en ünlüleri ise şunlardır:

Üsküdar Sarayı (Kavak Sarayı) Bahçesi

Kavak Sarayı da denilen Üsküdar Sarayı Bahçesi, önemini Kanunî Sultan Süleyman’ın 1550’lerde ilk yapısını Mimar Sinan’a yaptırmışından kazanmıştır. Bu dönemde Kanunî Sultan Süleyman’ın kızı Mihrimah Sultan da, Üsküdar’da *Sultan Tepesi* denilen yerdeki büyük sarayında oturuyordu.⁹ Kanunî Sultan Süleyman’dan sonra II. Selim ve III. Murad, bu sarayı esaslı bir surette tamir ettirmiş ve ilaveler yaptırmışlardır. 1634 senesinde, IV. Murad Bağdad’ın fethi hatırası olmak üzere, Topkapı Sarayı’ndaki Bağdad Köşkü’nün inşasından evvel, Üsküdar’ın Salacak mevkiindeki bu saraya yeni ilaveler yaptırmıştır. Mezkûr sarayı gezmiş olan Du Loir, onu şu surette tasvir eder:

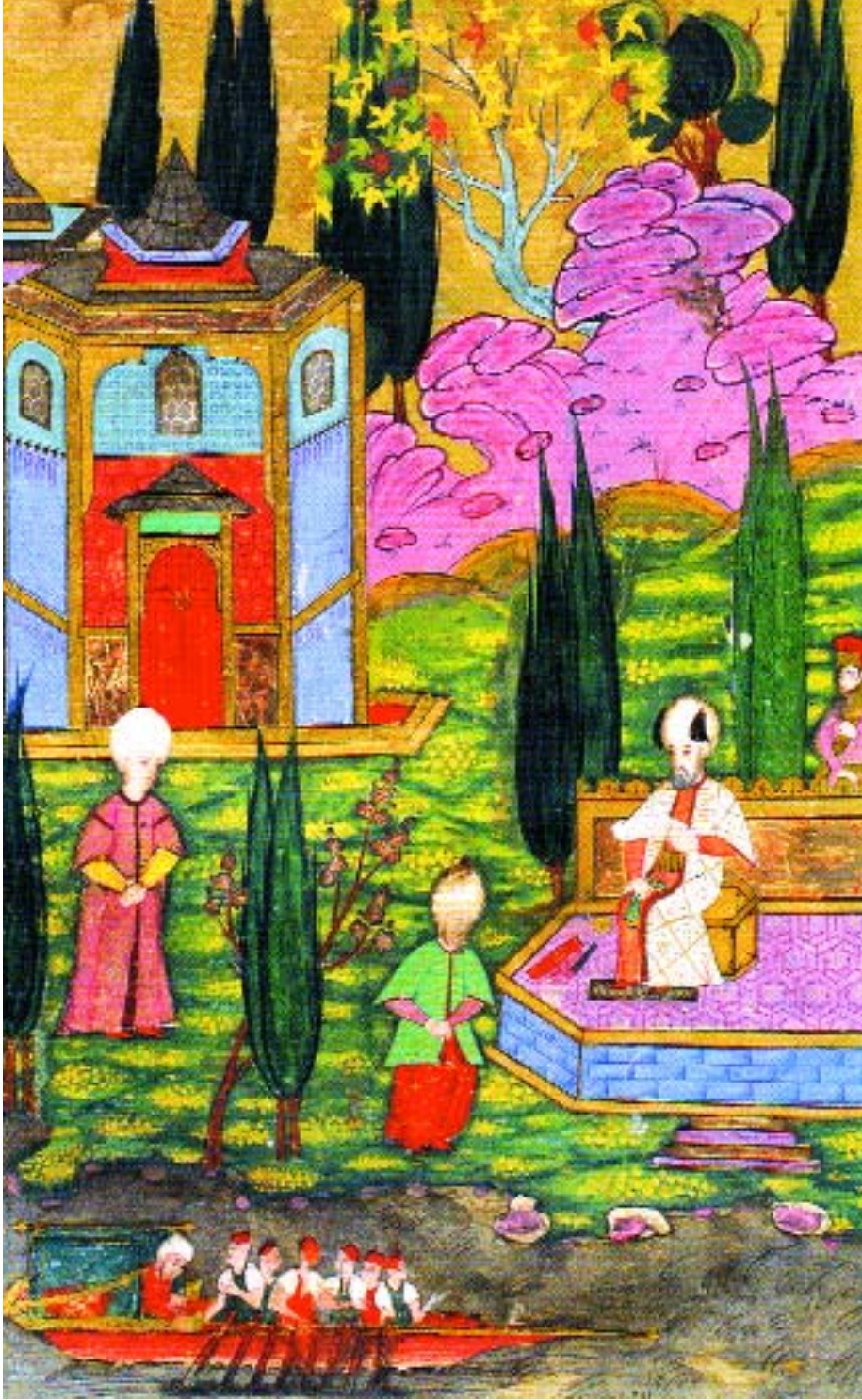
“Üsküdar Sarayı, İstanbul Sarayı’ndan sonra sarayların en büyüğü olduğu halde, orada az daire vardır. Bundan, padişahların mesirelere gittikleri vakit beraberlerine kalabalık bir maiyet ve çok kadın almadıkları anlaşılır.

Sarayın bahçeleri odalar gibi süslü değildir. Çiçek tarhları yoktur ve orada daha çok sebze cinsinden nebat yetiştirilir. Tezyinat ağaçları da yok gibidir. Yalnız ser-vi ve çam ağaçları göze çarpar ki, bu cins ağaçlara şehrin her tarafında tesadüf edilir.”

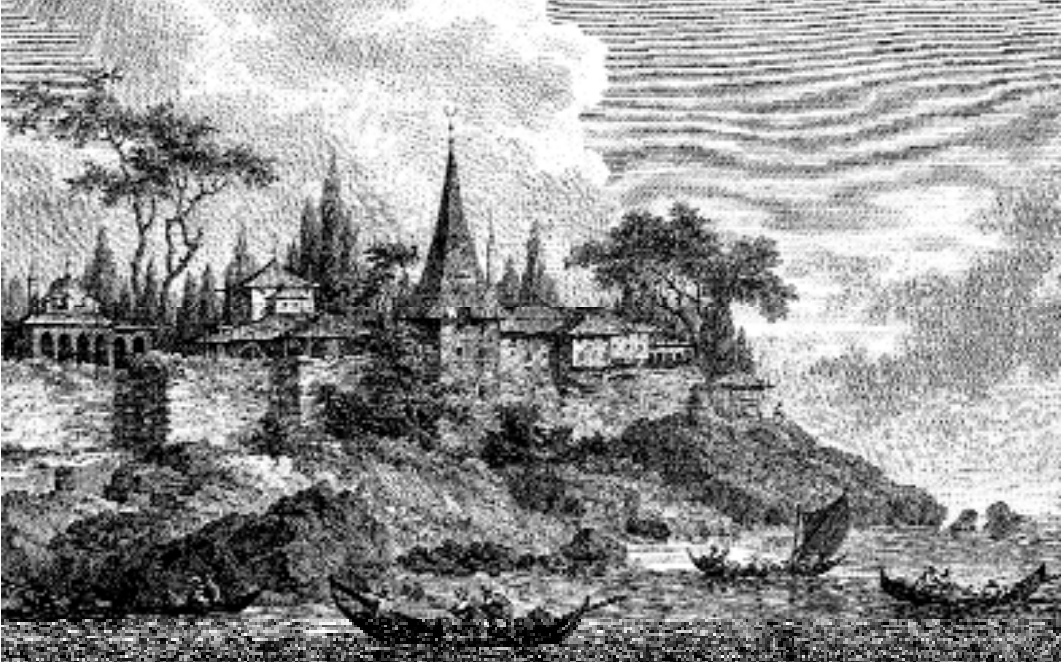
Üsküdar Sarayı ve Bahçesi, Topkapı Sarayı’na çok yakın olduğundan, padişahlar tarafından sıkça tercih edilen yerler arasındaydı. Sarayburnu’ndan saltanat kayığına binen padişah karşı yakadaki Üsküdar Sarayı’na hemen ulaşırdı. Sultan II. Selim’in hemen her gün küçük kayıklarla Topkapı Sarayı’ndan Üsküdar Sarayı’na gittiğini anlatırlar.

Piri Reis’in haritasının Khalili Collection’da bulunan XVII. yüzyıl kopyasındaki İstanbul haritasında, “*Bağçehâ-i padişah der mahrûse-i Üsküdar*” şeklinde, Üsküdar Bahçesi belirtilmiştir. Günümüze kadar gelebilmiş birçok gravür ve

ÜSKÜDAR HASBAHÇELERİ

Kanuni Sultan
Süleyman Üsküdar
Sarayı bahçesinde
(*Hünernâme II*,
TSM H1524, 227b)

Kavak Sarayı

çeşitli resimlerde kimi çok kubbeli yapılarla birlikte evler arasında serpiştirilmiş çok sayıda bahçeden bahsedilir.¹⁰

Evliya Çelebi de Üsküdar Bahçeleri'ni anlatırken; “*Evsâf-ı mesiregâh-ı Üsküdar: Evvela her canibi mesiregâh-ı teferrücgâhdır. Amma cümleden padişahlara mahsus olan bağçe-i cennet-âsâlar birer tarik ile seyr olunsa her biri birer temâşgâh-ı nısf-ı cihândır.*”¹¹ demektedir.

Üsküdar veya diğer adıyla Kavak Sarayı ve Bahçesi, XVII. asırdan sonra rağbetten düşmüş ve hemen hemen tamamıyla terk edilmiştir. Nihayet III. Selim, 1794 senesinde bu sarayı yıktırdı. Binanın mermerleri, kısmen Topkapı Sarayı'na nakledilmiş, kısmen de Nizam-ı Cedid askeri için yaptırılan Selimiye Kışlası inşasında kullanılmıştır.¹²

Kuleli Bahçesi

Boğaziçi'nin Anadolu Yakası'nda Çengelköy ve Vaniköy arasında, bugün içerisinde Kuleli Askerî Lisesi'nin bulunduğu bahçedir. II. Bayezid (1481–1512) ve I. Selim (1512–1520) zamanında bu koruluğun uygun yerlerinde sebze ve çiçek yetiştirilmeye başlanmış ve buraya bostancılar için bazı binalar yaptırılmıştır.¹³

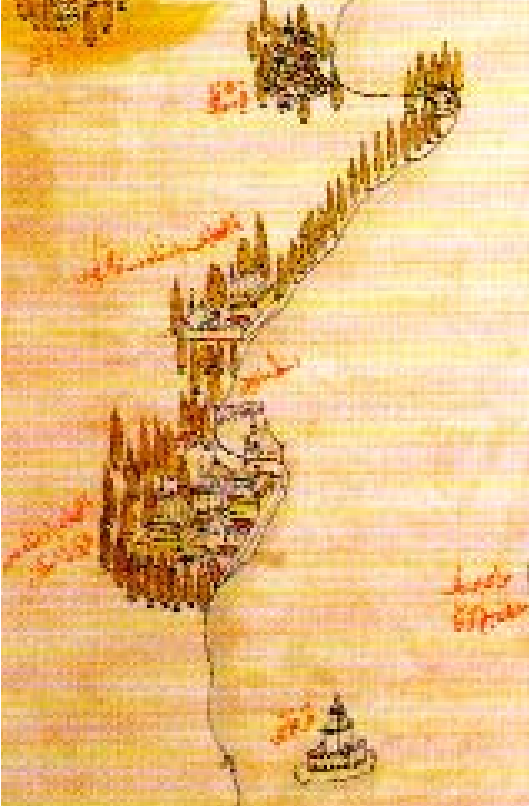
Bahçeye ismini veren kulenin yaptırılışıyla ilgili belgede 935–940/ 1528–1533 tarihleri arasında, “*Karye-i Çengar (Çengelköy) yakınında Mustafa Paşa Bağçe -*

Kuleli Bahçesi'nin bugünkü hâli

si'nde kule-i cedid inşası" şeklinde, kulenin Kanunî döneminde yapıldığını gösteren bilgi vardır.¹⁴ Kanunî Sultan Süleyman'ın ilgi gösterdiği ve bazı binalar yaptırdığı Kuleli'de bostancı odalarının bulunduğu bilinmektedir. Daha sonraki dönemlerde Sultan II. Mahmud bu odaların yerine ahşap bir süvari kışlası yaptırmış, 1829 yılında ekler yaptırıp onartmıştır. Sultan Abdülmecid ise yarı kârgir olarak bu kışlayı yeniden yaptırmıştır. Bina, Kırım Harbi sırasında hastahane, sonra da okul haline getirilmiştir.¹⁵

XVII. yüzyılda, Boğaziçi'nde gezinti yapan Eremya Çelebi, Kule Bahçesi'ni şöyle över: "*Kandilli'den ilerideki Kule bahçesi aynı zamanda büyük bir padişah köşküdür. Buraya girip binaları ve bahçeyi gördükten sonra dışarı çıkmak istemezsiniz.*"¹⁶ Evliya Çelebi de mevcut bilgileri doğrulayarak, Kule Bahçesi'nin Kuleli denilen yerde olduğunu ve Kanunî Sultan Süleyman tarafından imar edildiğini ve kule gibi yüksek bir saray yaptırıldığını söyleyerek şöyle ilave eder: "*Kule bahçesinde Süleyman Hân evci ayyuka ser çekmiş bir kal'a kulesi misal tokuz kat bir kule-i kasr-ı âli itmiştir kim cihân- nümâdır. Her katında fıskıyye ve havz-ı fevvâre ve müte'addid hücreler ile mebni bir kasr-ı âli olmağıla Kule Bağçesi dirler ve Süleyman Hân bizzât mübarek eliyle dikdiği bir servi var kim anı gören şun-ı Hudâ ne idüğün fehm ider. Böyle bir serv-i sebz-gundur kim bir nihâli hâric değildir. Sübhâne'l-hallak. Bu bağçenin gunâ-gûn meyve-i âbdârlarından inciri gayet memdûh-ı âlemdir.*"¹⁷

Kitab-ı Bahriye'deki İstanbul tasvirinden Üsküdar Sarayı (Londra-Khalili Collection)

Kandilli Bahçesi

Kandilli de XVI. yüzyıldan itibaren varlığı bilinen hasbahçelerdendir. Adı ilk kez 991/ 1583'ten başlayarak, Mevacib Defterleri'nde "*Bağçe-i Kandil*" olarak geçer.¹⁸

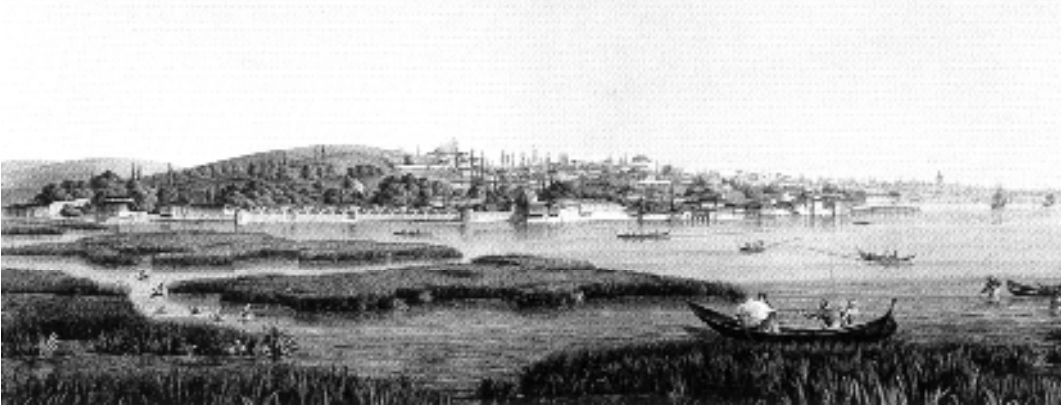
Kandilli, havası ve suyunun güzelliğiyle III. Murad'ın dikkatini çekmiş ve onun tarafından burada bir hasbahçe yaptırılmıştır. Semt adını, bir rivayete göre Gök-su deresinden dönen padişahlar için burada yakılan bir kandil sebebiyle, bir başka rivayete göre ise Revan Seferi'nden (1632) döndükten sonra IV. Murad tarafından burada inşa ettirilen köşkte Şehzâde Mehmed'in doğumu üzerine yedi gece kandil donanması yapılması sebebiyle almıştır.¹⁹

Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde Kandilli Bahçesi'ni şöyle tarif eder: "*Ve bu Hisar Göksuyu'nun cenubi karşısında Bağçe-i Has Kandilli; (-) tarihinde Murad-ı Hân-ı Sâlis binasıdır. Amma Murad-ı Hân-ı Rabi' âb-ı hevasından haz idüp daima bunda işret ederdi. Akındıburnı'ndan bir kaya üzre müteaddid kasırlar ile müzeyyen bir bağ-ı cinândır. Ensesi kayalı dağlar olmağla bağları dardır. Bağçe üsdati ve yüz neferâtı vardır.*"²⁰

ÜSKÜDAR HASBAHÇELERİ

Kandilli Bahçesi
(Şehinşehname,
TSM B200, 98b)

Karaağaç

Eserini Sultan III. Murad için hazırlamış olan Seyyid Lokman, Şehinşâhnâme-si'nde bu bahçenin havuzları, fiskiyeleri, serin rüzgârı, meyve ağaçları, gül, sümbül ve yasemin dolu çiçek tarhlarıyla cenneti andırdığını söyler.²¹

Kandilli'de özellikle Akıntı Burnu çevresinde yamaçlar denize dik ve kayalık olarak iner. Bu mevkide, bir kaya üzerinde, set set yükselen laleler ve sümbüller bezenmiş bir bahçeden bahsedilir. Bu bahçeyi Sultan III. Murad düzenletmiş; daha sonra kayalık yamaç üzerine kasırlar kurulmuş, bahçe genişletilmiştir.

1078/ 1667–68 tarihli bir belgeden öğrenildiğine göre, diğer bazı hasbahçelerle birlikte Kandilli Bahçesi ve içindeki bazı binalar onarılmış; 1704'te de Kandilli Bahçesi kasır ve köşklerinde bulunan bina ve eşyanın sayımı yapılmıştır. Bu sayımın kayıtlarına göre, bahçede deniz üstünde Fevkani Kurşunlu Kasır, civarında Kubbe Odası, Kafesli Kasır, Tahtani Şadırvanlı Kasır, Valide Sultan Odası, Bülbül Köşkü, Cafer Paşa Kasrı, Saydhâne Odası, Yalı Kasrı ve Bostancılar Mescidi gibi binalar vardı. Yine aynı belgeden bu binaların çok değerli eşya ile döşenmiş olduğu anlaşılmaktadır.²²

Padişahlar, Kandilli'deki hasbahçeye bazı defalar, “*tebdilen halvet tariki ve lüzumu kadar bendegân ile gelir, burada eğlenirlerdi.*” Kanunî'den başlayarak, III. Murad, I. Ahmed, IV. Murad, IV. Mehmed, II. Süleyman, III. Ahmed, I. Mahmud, III. Selim ve II. Mahmud bahçeye, buradaki sahil sarayı ve kasırlara özel ilgi göstermiş olan padişahlardır.

Kandilli Hasbahçesi, içindeki binalarla birlikte padişahlara ve çevresine mahsus görünümünü daha I. Mahmud döneminde yitirmeye başladı. I. Mahmud buradaki sahil sarayını onartmakla birlikte bazı bölümleri, özellikle içeride kalan araziyi parselleterek halka dağıttı ve bahçe giderek bir Boğaziçi köyüne; Kandilli semtine dönüştü. Kandilli Bahçesi'nin bir bölümünde halen, Kandilli Kız Lisesi bulunmaktadır.

Çubuklu Bahçesi

Çubuklu isminin nereden geldiği hususunda farklı rivayetler olsa da, buraya ayrı bir ün kattığı bellidir. Burada yapılan çubuk lülelerinden ya da II. Bayezid'in oğlu şehzade Selim'e söylediği "Kızılçık Çubuğu" menkıbesinden olsa gerek buraya Çubuklu ismi verilmiştir.²³

Osmanlı padişahları bu bölgeden av yeri olarak yararlanmışlardır. Nitekim Eremya Çelebi; "*Çubuklu padişah bahçesidir. Buranın meyve ve sebze yetiştiren bostanına bostancılar nezaret eder*"²⁴ diye yazar. 150.000 metre karelik alana yayılmış Çubuklu Korusu, aynı zamanda Boğaziçi'nin sevilen bir mesiresiydi. Çubuklu aynı ismi taşıyan suyu ile de ün yapmıştır.

Buradaki bahçelerin ne zaman yapıldığı kesinlik kazanmamakla beraber, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Mevacib Defterleri'nde "*Bağçe-i Çubuklu*" olarak isminin geçmesi III. Murad'dan sonraki bir tarihte varlığını göstermektedir. Baharda bülbülleriyle ün yapan Çubuklu, III. Ahmed zamanında (1703–1730) imar edilmiş, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa buraya büyük bir havuz ve güzel bir çeşme yaptırmış, ayrıca çevresine ve dere boyunca çınar ağaçları dikilmiştir. Bundan sonra Çubuklu Mesiresi "Feyzâbâd" ismini almış, havuz ve ulu çınarların altı râğbet görmüştür.²⁵

Boğaziçi'nin çeşitli yerlerindeki Bostancı Ocakları'ndan birisi de burada kurulmuştur. Fakat XVIII. yüzyılın ortalarında Çubuklu, Hasbahçe olmaktan çıkarak köy haline gelmiş ve buraya insanlar yerleşmiştir. Yine burada Keçecizâde İzzet Molla'nın yaptırdığı bir çeşme ile Sultan Abdülmecid devri Maliye Nazırlarından Rıfat Paşa'nın kurduğu bir mahalle vardır.

Rıfat Paşa, eski Feyzâbad Kasrı olan yalısının sırtındaki geniş koruyu yapma göletler, kaskadkar, havuzlar ve heykellerle Avrupa tarzında düzenletmiş, deniz kıyısında da çocukları için beş yalı yaptırmıştır. Ayrıca semti şenlendirmek için halka bedava arsa dağıtıp bir köyün oluşmasını sağlamıştır.²⁶ Sahilden üst kısımdaki tepede ise Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın (Hidiv Kasrı denilen) bir köşkü vardır.

Tokad Bahçesi

Evliya Çelebi Tokad Bahçesi'nin kuruluşunu, 1458 yılında Tokad Kalesi'nin alınışına, dolayısıyla Fatih Sultan Mehmed'e bağlar. Fatih Sultan Mehmed'in Beykoz İskeleyi'nden içeri doğru bin adım uzaklıkta olan bu yerde avlanmaktayken, Mahmud Paşa'nın Tokad Kalesi'ni fethettiği haberi geldiğinde, sevinçle "*Tiz şu mahalde bir bağçe yapıp ismine Tokad Bağçesi densin ve avlanan vahşi hayvanları korumak için etraflarına bir Tokad çiti gibi çitler çekilsin.*" buyurduğunu, buraya tek katlı bir köşk, büyük bir havuz ve seyretmeye değer bir şadırvan yaptırdığını anlatır. Bu büyük köşkteki havuzun fiskiyesinden hâlâ adam boynu

kalınlığında suyun havaya fırlayıp, ta yukarıdaki kubbede bulunan altın tase vuruşunu tasvir eder. Bahçe ustası ve yüz adet bostancı neferi bulunduğunu, orman içinde bir hamamın ve çeşitli odaların yer aldığını, padişahların burada sürek avı yaptıklarını, bütün hayvanları sıkıştırıp seyrettiklerini yazar. Evliya Çelebi ayrıca, Sultan IV. Murad'ın buraya sıkça geldiğini, bu tatlı yerden çok hoşlandığını ve padişahın burada eğlendiğini, buranın meydanında gezip, çimenliğinde de cirit oynadığını anlatır.²⁷

Eremya Çelebi ise padişahların av yeri olan Tokad Bahçesi'ni Kanunî Sultan Süleyman'ın çok sevdiğini söyler.²⁸ Gallant 1673' teki anılarında, hizmetinde bulunduğu Fransız elçisinin Beykoz İskelesi denen yere de gittiğinden söz eder ve burayı şöyle anlatır: *“Gayet latif bir yerdir ve oldukça dar bir ovada gölgeleri insanı dinlenmeye davet eden meşe ağaçları, çınarlar, serviler, dişbudak ağaçları, ihlamur ağaçları, karaağaçlar ve daha başka ağaçlar görülür. İri ve geniş dallı bir ihlamur ağacının yakınında ve gayet güzel bir çayır, nihayetinde ise bir çeşmeden kol kalınlığında bir su aktığı görülüyordu.”*

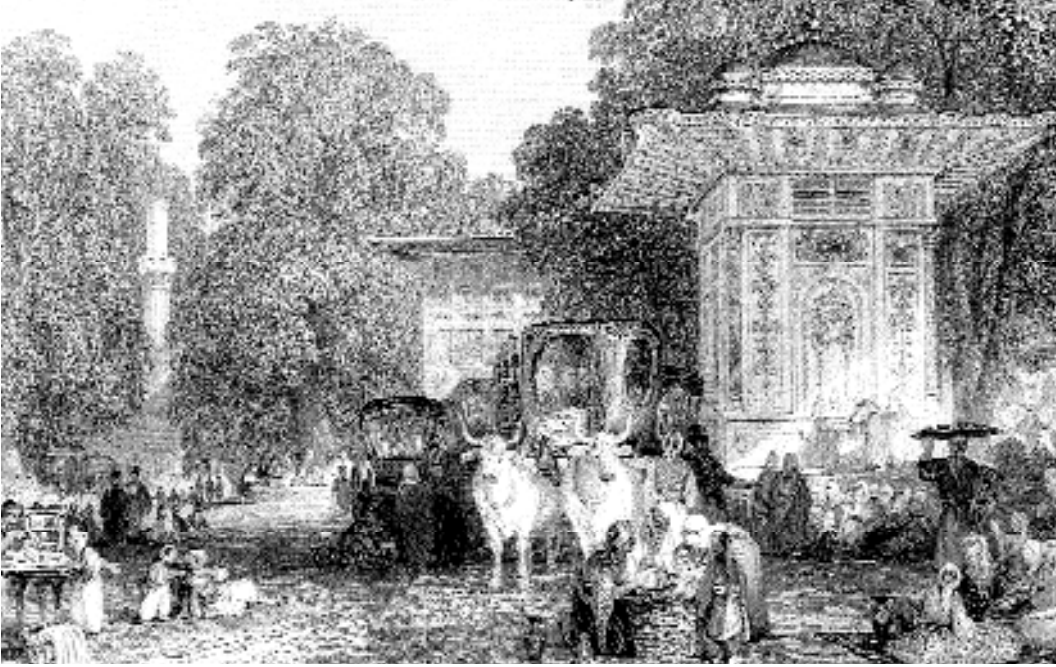
Beykoz Hünkâr İskelesi'nde 1833 yılında Ruslarla Mısır'a karşı imzalanan ittifağın anısına Servi Burnu'nda bir kitâbeli taş dikilmiştir. Daha sonra Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, Osmanlılarla siyasal ilişkilerini düzeltince bu sütunu unutturacak daha büyük bir anıt yapmak istemiş, Beykoz'da padişah için bir kasır inşa ettirmek üzere izin alınca Beykoz Kasrı'nı yaptırmıştır. Kasırdan denize kadar inen park ve korusu büyük bir özenle düzenlenmiştir. Burada daha önceki dönemlere ait herhangi bir yapı kalmamıştır.²⁹

Sultaniye Bahçesi

Beykoz'dan daha ileride, deniz kıyısında sekiz yüz haneli bağ ve bahçelerle süslü, camii ve hamamı olan *Bağçe-i Sultaniyye*, Evliya Çelebi'ye göre Sultan II. Bayezid tarafından yaptırılmıştır. Evliya Çelebi, bir bahçe üstadyyla yetmiş bahçe neferi tarafından bakılan bahçede çok yüksek serviler ve Sultan II. Bayezid zamanından kalma son derece güzel nakışlı bir bina olduğundan söz eder.

Diğer birçok kaynakta ise, burasının Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmış olduğu bildirilir. Arşiv kayıtlarında ilk kez Kanunî dönemine ait belgelerin olması bu tezi kuvvetlendirmektedir. Kanunî Sultan Süleyman'ın burada Saffevî elçisini ve Venedikli diplomatları kabul ettiği bilinir.³⁰

Frense- Caneye ve arkadaşları 1573 yılında Anadolu yakasında dolaşırken Kanunî Sultan Süleyman'ın hasbahçelerinden Beykoz yakınında, deniz kenarındaki Sultaniyye'yi de gezmişlerdi. Yazar, ağaçların yoğun olduğu bir tepenin eteğinde yer alan Sultaniyye Kasrı ve bu bahçeyle ilgili gördüklerini şöyle anlatır: *“Karaaya çıktık... Deniz ortasında yükselen, küçük, nefis bir yer; Venedik'in özüne benzerliği ve tılsımı karşısında mest olmuştuk. Orada uzun bir süre oyalanarak mavi, sarı ve kırmızı çiçekler topladık. O kadar güzellerdi ki, çiçekleri, zarif ve sadık bir sevgiliden böylesine güzel bir hediye almaktan mutluluk duyacak birisine*

Küçüksu Mesiresi

vermekten büyük zevk alırdık. Türklerin çiçekleri ne kadar sevdiğini, onları ellerinde tutarken ya da türbanlarının kıvrımları arasında sıkıştırırken adeta kutsal bir şey gibi davranmalarını hayal bile etmek zordur. Ve padişah, diğerlerinden daha çok hoşuna giden bir ağaç bulunca, hemen gölgesinde her türden ve koku - dan çiçekler eker. Ve bahçelerde öylesine bir çeşitlilik vardır ki, elinizi uzatmanız akla gelen her tondan karışık bir buket toplamanız için yeterli olacaktır. Sultan yalnız yürüdüğü için dar olan yolların hepsinin kenarlarında, hayranlık uyandı - ran yüksek serviler dizilmiş. Bunun arkasında, başta padişahın sürekli mücadele ettiği yaban domuzları olmak üzere, her türlü av hayvanlarıyla dolu dağ ve or - manlar var.”³¹

Evliya Çelebi, Sultan III. Murad zamanında Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran seferinden zaferle döndüğünde Sultaniye Bahçesi'nde deniz kenarında padişah için çok süslü bir kasır yaptırdığını anlatır.³² Eremya Çelebi de, burada padişahların ava çıktığını ve Kanunî Sultan Süleyman'ın burayı çok sevdiğini yazar.³³

Göksu ve Küçüksu Bahçeleri

Âlem Dağı'ndan gelen sularla beslenip oluşan ve Anadoluhisarı'nın hemen yanından denize ulaşan Göksu ve Küçüksu, içinden geçtikleri çayırılara da kendi adlarını vermiştir. Bunlar Kâğıthane benzeri mesire yerleridir. Bu nehirlerde kayıklarla gezilir, kırlarında da keyif yapılırdı.³⁴

Beylerbeyi Sarayı

Eremya Çelebi'ye göre; Sultan IV. Murad "Gümüş Servi" olarak adlandırdığı bu yeri düzleterek tanzim ettirmiştir. Bu yerlerin arka taraflarında çok nefis gül bahçeleri ve güzel konaklar vardır.³⁵ Evliya Çelebi ise, Göksu Deresi'nin iki tarafının bağla kaplı olduğunu, bu bağlara Halıcızâde Bahçeleri dendiğini söyledikten sonra şöyle anlatır: "Havası güzel olup kırk bin adet bağlarında binlerce mak-sureler, binlerce mutfak ve odaları, sanatları köşklerinde nice bin fıskiye ve havuzları heykellerle süslenmiş sudaklar bağlarıdır ki, yeryüzünde Konya'nın Meram'ı, Malatya'nın Aspozus'u, Maraş'ın Deride Bağı, gönül alan Tebriz'in Cihân-şâh Hıyabanı, cennet benzeri Şam'ın mesire bağları, Rumeli'de Peçoy-ı dilçuy Si-rem'in Baruthanesi, İstanbul'un Göksu'yu ve Kâğıthane'si ve bu Kırım diyarının Sudak bağı..."³⁶

Küçüksu Köşkü'nü ibtida Mahmud-ı Evvel için Sadrazam Devâtdâr Mehmed Paşa sekiz yüz zirâ' arsa üzerine bina ve cânib-i cenûbîsinde kâin dağdan su getirip, havuzlar, fıskiyeler ve selsebiller inşa ettirmiştir. Muahharen Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni tamir ettirmişlerdir.³⁷

Sultan III. Selim, Küçüksu civarını çok sevmiş, ahşap kasrın çevresindeki çayırın kıyıya yakın bir kesiminde büyük bir namazgâh sofası ile mermerden dört cepheli zarif bir meydan çeşmesini annesi Mihrişah Valide Sultan adına 1221'de (1806) yaptırmıştır.³⁸ Küçüksu Kasrı'nın şimdiki binasını ise yeniden, Sultan Abdülmecid Hân inşa ettirmiştir.

Göksu ve Küçüksu, Boğaziçi'nin en muteber mesiresidir. Hatta seyir yerlerinin

Bâbîâlisi'dir derler. Yevm-i mahsus Cuma günleri idi. Rumeli cihetinde ikamet eden sultanlar, vüzerâ ve vükelâ haremeleri hususî arabaları için Anadolu cihe-tinde birer mahal tedarikine mecbur olurlardı. Cuma günleri Anadolu tarafına kayıklarla geçerler badehu arabalarına râkiben geşt ü güzâr ederlerdi.³⁹

Osmanlı kültürünün bir parçası olan hasbahçeler, günümüz mimari, mimari süsleme ve bahçe peyzajındaki değişim- gelişimi etkileyen en önemli kültür dokularımızdandır. Osmanlı Sultanları, avlanmak, eğlenmek ve dinlenmek amacıyla İstanbul Boğazı'nda uygun yerlerde bahçeler yaptırmışlardır. Bu bahçelerde, meyve ağaçları, çiçekler ve sebzeler yetiştirilirdi. Ayrıca bu bahçelerin etrafında padişahlara ait kasırlar ve köşkler bulunurdu. Hasbahçelere ait bu araziler zamanla insanların yaşam alanlarını oluşturan mekânlar olmuştur.

İstanbul'un fethinden hemen sonra padişahların önem verdiği Hasbahçeler XVI-I. yüzyıldan itibaren daha da önemsenmiş XVIII. ve XIX. yüzyıllarda nerdeyse vazgeçilmezler arasında yer almıştır. Bu dönem padişahlarında, bahçelere ve çiçeklere tutku daha çok artmış, yabancı bahçıvan uzmanlar getirterek has bahçeleri düzenletmişlerdir.

Değişik iklim ve topraklara uyum sağlayabilen Türklerin, Osmanlı medeniyeti ile oluşturduğu bahçeler, tanıştıkları kültürlerde olduğu gibi çoğu zaman yalnızca çiçekli zevk ve sefa bahçeleri olmamış, aynı zamanda yaşadıkları kentin nefes aldığı çok özel mekânları haline dönüşmüştür.

DİPNOTLAR

- 1 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul 1993, s. 239; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 465.
- 2 Midhat Sertoğlu, *İstanbul Sohbetleri*, İstanbul 1992, s. 80.
- 3 Dündar Alıkcı, *İmparatorluk Seremonisi*, İstanbul 2004, s.187.
- 4 Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, İstanbul 1317, s. 335.
- 5 Eremya Çelebi Kömürçiyân, *XVII. Asırda İstanbul*, İstanbul 1998, s. 134.
- 6 Çuhadar Hafız Hızır İlyas Ağa, *Tarih-i Enderun*, İstanbul 1987, s. 59.
- 7 Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, İstanbul (?), s. 97-98.
- 8 Nurhan Atasoy, *Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler*, İstanbul 2005, s. 11.
- 9 a.g.e., s. 144.
- 10 a.g.e., s. 146-147.
- 11 *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi* (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1996, I, 204.
- 12 Eremya Çelebi Kömürçiyân, a.g.e., s. 285.
- 13 Tülin Çoruhlu, "Kuleli Bahçesi" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 117-118.
- 14 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *MAD* 55, s.159.
- 15 M. Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 260.
- 16 Eremya Çelebi Kömürçiyân, a.g.e., s. 47.
- 17 *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 200.
- 18 *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, "Kandilli Bahçesi" , İstanbul 2003, IV, 410.
- 19 M. Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 259.

- 20 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 200.
 21 *Topkapı Sarayı Müzesi B 200*, 98b.
 22 *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, a.g.m., s. 410.
 23 Erdem Yücel, “Çubuklu” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 534.
 24 Eremya Çelebi Kömürçiyani, a.g.e., s. 46.
 25 Erdem Yücel, a.g.m., s. 534.
 26 Nurhan Atasoy, a.g.e., s. 153.
 27 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s.199.
 28 Eremya Çelebi Kömürçiyani, a.g.e., s. 46.
 29 Nurhan Atasoy, a.g.e., s. 154.
 30 Nurhan Atasoy, a.g.e., s. 154.
 31 a.g.e., s. 155.
 32 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 198.
 33 Nurhan Atasoy, a.g.e., s. 155.
 34 a.g.e., s. 50.
 35 Eremya Çelebi Kömürçiyani, a.g.e., s. 47.
 36 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 200.
 37 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, İstanbul 2001, s. 125.
 38 Semavi Eyice, “Küçüküsu Kasrı” *DİA*, Ankara 2002, XXIV, 530.
 39 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 124.

Üsküdar'dan Çalınan Vakıf Eserler

DR. ZÜBEYDE CİHAN ÖZSAYINER

Marmara Üniversitesi

2002 ve 2005 yılları arasında, Atik Valide Camii, Valide-i Cedid, Rumi Mehmed Paşa, Büyük Selimiye, Küplüce, Ayazma, Altunizade, Vaniköy, Defterdar Tahir Efendi, Abdullah Ağa, Kaptanpaşa Camilerinden çalınan, Teberrukat eşyası adı altındaki, 2863 sayılı yasa kapsamına giren taşınır (hat levhası, şamdan, kandil, Kabe Örtüsü) ve taşınmaz kültür varlıkları (Çini, alem, kitabe, kapı pencere kanatları, mihrap, minber, balkon korkulukları, merdiven, sütun başlıkları, tavan göbekleri, kapı tokmakları) bu tebliğde sanat tarihi disiplini içinde anlatılacaktır.

Atik Valide Camii

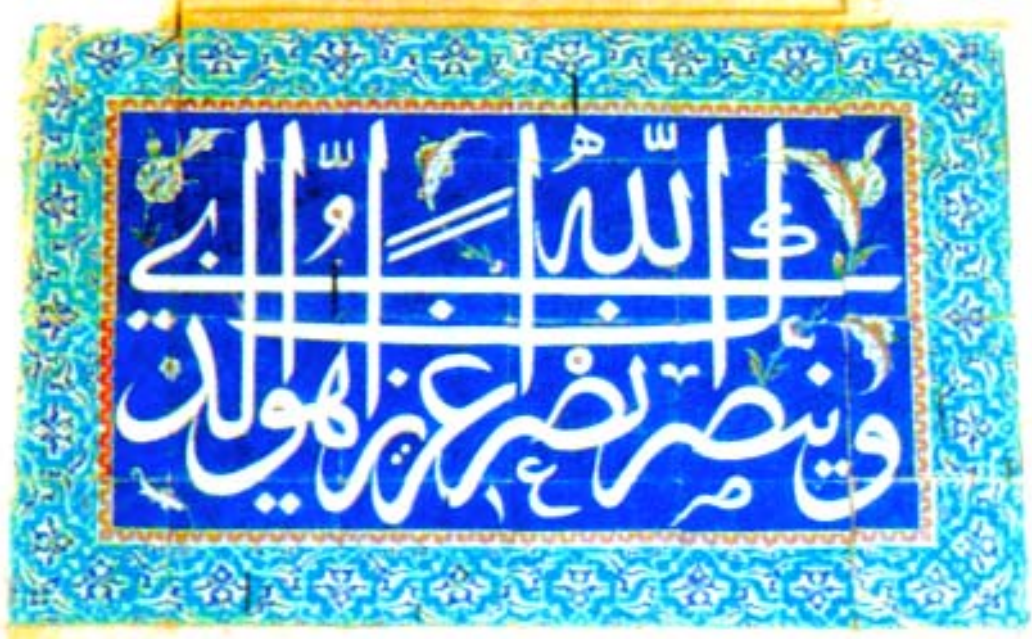
Mihrabın sağ ve solunda bulunan 2 adet bakır çan kaideli mihrap şamdanı 17.03.2002 tarihinde çalınmıştır.

Atik Valide Camiinin ahşap giriş kapısının kapı kanatları üzerinde bulunan 16. yüzyıla ait olan, ajur kesme olarak kıvrımlı dallar üzerinde rumi motifleriyle bezeli pirinç üzerine tombak olan 1 adet kapı kilit aksamı ile 1 adet kapı tutamağının çalındığı 23.05.2005 tarihinde tespit edilmiştir.

Aynı caminin son cemaat yerindeki iki pencere üzerindeki toplam 48 adet 24x25,2 cm ebadındaki İznik çinilerinden oluşan alınlıklar ise, 27.04.2005 tarihinde çalınmıştır.

Bir alınlıkta lacivert zemin üzerine beyaz ile Hasan Üsküdari hattı ile istifli olarak “İnnellahe yağfirruzzunuse cemiy'a” (Zümer Suresinin 53. Ayeti), diğerinde ise: Ve yensurakallahu nasran aziyza hüvelleziy (Fetih Suresinin 3. Ayeti) yazılıdır.

Bunlardan son cemaat yerinin solunda bulunan çini alınlık, yurt dışında bulunan bir koleksiyoner tarafından müzayededen satın alındıktan sonra, Atik Valide Camiine ait olduğu anlaşılınca Vakıflar Genel Müdürlüğüne geri verilmiştir.

Atik Valide Camii'nden çalınan eserler

ÜSKÜDAR'DAN ÇALINAN VAKIF ESERLER

Atik Valide Camii'nden çalınan eserler

Altunizade Camii'nden çalınan hat

Ayazma Camii'nden çalınan çinilerden boş kalan yerler

Büyük Selimiye Camii'nden çalınan hat levhası

Abdullah Ağa Camii / Beylerbeyi

Mihrabın iki tarafında bulunan (boy=110 cm çap=27 cm) 16, 17. yüzyıla ait olan 2 adet tamamı silmeli pirinç döküm şamdan 10.03.2005 tarihinde çalınmıştır.

Altunizade Camii

Caminin sağ tarafındaki duvardan, 215x100 cm ebadındaki, H. 1305 tarihli, siyah zemin üzerine talik hat ile zerendüt olarak "Dahilek ya Resul Allah" yazılı hat levhası ile, caminin sol duvarında bulunan, H. 1305 tarihli, 210x 98 cm ebadındaki, siyah zemin üzerine sülüs hat ile zerendüt olarak "Lailahe illallah melikün hakkun mübiyn" yazılı hat levhası 6.06.2006 tarihinde çalınmıştır.

Ayazma Camii

Hünkar Mahfili duvarından, 01.05.2005 tarihinde, 18. yüzyıla ait olan, 31 adet, 18,5x18,5 cm ebadında, sıraltı tekniğindeki Avrupa çinisi çalınmıştır.

Aynı Camiden bakır üzerine tombak, üç zincirli askısı ile altında püskülü bulunan, 8 adet vazo formunda kandil ile, 5 adet bakır üzerine tombak, altında püskülü bulunan saksı, kandil ve top formunda avize süsleri 06.05.2004 tarihinde çalınmıştır.

Büyük Selimiye Camii

Ketebesini okunamayan, siyah üzerine sarı talik hat ile yazılmış, H 1283 tarihli hat levhası 30.06.2003 tarihinde çalınmıştır.

Defterdar Tahir Efendi Camii

Mehmet Sami ketebeli, H.1307 tarihli, kağıt üzerine yıldız ile "Garik i bahr i isyanem, dehalek ya resul Allah" yazılı, yaklaşık 100x30 cm ebadındaki talik hat levhası ile ahşap üzerine kazıma tekniğinde yapılarak yıldız ile boyanmış çapı 75 cm olan 19. yüzyıla ait olan 6 adet (Allah, Ebubekir, Osman, Hasan, Abdurrahman, Ebubeyde) hat levhası 28.02.2005 tarihinde çalınmıştır.

Defterdar Tahir Efendi Camii'nden çalınan hat

Kaptanpaşa Camii

İzzet ketebeli, H. 1277 tarihli, 113x 61 cm ebadında, kadife üzerine istifli celi sü-lüs olarak Kelime-i Tevhit işlenmiş hat levhası,

Ketebesiz, H.1316 tarihli, 43x63 cm ebadında, siyah kumaş üzerine istifli celi sü-lüs hat ile sarma tekniğinde sarı iplik işleme ile "Garik i bahr i isyanem, dehalek ya resul Allah" ibaresi yazılı hat levhası,

Kaptanpaşa Camii'nden çalınan hat levhaları

Kaptanpaşa Camii'nden çalınan hat levhası

İzzet ketebeli, tarihsiz, 33x 68 cm ebadında, siyah kağıt üzerine altın mürekkep ile (zerendüt) istifli celi sülüs hat ile "Fallahü hayrun Hafizen ve huve erhamurrahimin" ibareli hat levhası,

Ketebesiz, tarihsiz, 96x 46 cm ebadında, siyah kağıt üzerine beyaz mürekkep ile, istifli celi sülüs ile, "Kalellahi teali fi kitab el keim Fallahu Hayrun Hafizen ve Huve erhamurrahimin" ibareli hat levhası 09.07.2005 tarihinde çalınmıştır.

Küplüce Camii

Ketebesiz, H. 1310 tarihli, 93x 62 cm ebadında, kağıt üzerine, mürekkep kullanılarak yazılmış celi sülüs hat levhası,

Ketebesiz, 19. yüzyıl ?, 90x 105,5 cm ebadında, aherli nohudi kağıt üzerine 14 kartuş içine, talik yazılı hat levhası,

Ketebesiz, 19. yüzyıl ?, 80x 150 cm ebadında, kağıt üzerine zırnık ile istifli sülüs yazılı hat levhası,

Ketebesi okunamadı, 19. yüzyıl, 41x 95,5 cm ebadında, kağıt üzerine altın yıldız mürekkep ile istifli celi sülüs yazılı hat levhası,

19. yüzyıl sonu, 97 x 44 cm ebadında, kağıt üzerine mürekkep ile, nesih ve sülüs yazılı hat levhası, 08.12. 2003 tarihinde çalınmıştır.

Rumi Mehmed Paşa Camii

Ketebesiz, 87x 43 cm ebadında, hadis metinli istifli celi sülüs hat levhası (accilü...)

Ketebesiz, H. 1308? Tarihli, 87x 43 cm ebadında, hadis metinli istifli celi sülüs hat levhası (accilü.....)

Ketebesiz, 68x 52 cm ebadında, istifli celi sülüs hat levhası (Allah hu rabbi Muhammed nebi aleyhis vesselam) 07.02.2003 tarihinde çalınmıştır.

Valide-i Cedid Camii

Mihrabın sağ ve solunda bulunan 2 adet çan kaideli mihrap şamdanı 30.08.2002 tarihinde çalınmıştır.

Mihrabın solunda bulunan yaklaşık 130x300 cm ebadında, zikzak alanlar içinde Kelime i Tevhit ve Aşere i Mübeşşere yazılı, 18.yüzyıla ait olan Kabe iç Örtüsü, "Maşallah la kuvvete illa billah" Celi sülüs istifli, H.1309 tarihli ketebesiz hat levhası,

Kırmızı renkli tahta üzerine, zerendüt talik hatlı, H. 1123 tarihli hat levhası, 26.10.2002 de çalınmıştır.

Vaniköy Camii

Ketebesi okunamayan, H.1330 tarihli, 89x 39 cm ebadında, siyah üzerine altın ile (zerendüt) talik hat levhası 10.12.2004 tarihinde çalınmıştır.

Türkiye genelindeki vakıf kökenli cami ve mescitlerimizde bulunan Teberrükat eşyasının tamamına yakını fotoğraflı envantere sahip olup, geçmiş yıllarda toplatılan on bin civarındaki eser, Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait İstanbul'da dört müzede ve Ankara'daki bir Daimi Halı- Kilim Sergisinde, bir kısmı da depolarda muhafaza edilmektedir. Son yıllarda, teberrükat eşyasının büyük ölçüde envanterlenmesi, muhafazaya alınması, bilhassa çalındıklarında duyurulması, teberrükat eşya hırsızlığı konusunda caydırıcı etki yaparak, çalınma sayısında büyük oranda düşmeye neden olmuştur.

Vakıf abide eserlerden eski eser çalınmalarını önlemek amacıyla, binalar başka bir kuruma tahsis edilirken veya herhangi bir özel veya tüzel kişiliğe kiraya verilirken; teslim sırasında binadaki tüm süsleme elemanları fotoğraf ve video kaydı ile tespit edilerek kullanıcıya zimmetle verilmektedir. Ayrıca kullanıcının binayı bu eserleri ile değerlendirip sigortalaması, kameralı güvenlik ve yangın alarmlarının yaptırılması protokollerde mutlaka yer almaktadır.

Vakıf eserler çalındığında, Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde 28 Mayıs 2002 tarihinde kurulmuş olan "Kaçakçılıkla Mücadele Bürosu" vasıtasıyla;

- 1) Çalınan eserlere ait envanter fişlerinin İngilizce çevirileri hazırlanmakta,
- 2) Hazırlanan bilgiler, emniyet birimleri, gümrükler, valilikler gibi ilgili kurumlara duyurulmakta,
- 3) Bulunan eserler olduğunda, arattırmanın durdurulması için yeniden ilgili birimler haberdar edilmekte ve eserin geri alınması sağlanmaktadır.

Mahalli emniyet birimlerince ele geçirilen ve tarihi eser olup olmadığı hakkında tereddüt bulunan çalıntı eşyaların en yakın müzede incelettirilmesi, bu eserlerin antik değerinde olup olmadıkları veya Vakıflara ait olup olmayacağı konusunda, tespiti sağlamaktadır.

Vakıf abidelerden, cami ve mescitlerden çalınmış olup, mahalli emniyet birimlerine ihbarı yapılan eserlerin arattırılabilmesi ve yurt dışına çıkarılmalarının önlenmesi için derhal Vakıflar Bölge Müdürlüklerine, mümkün olduğu takdirde Vakıflar Genel Müdürlüğüne haber verilmesi büyük önem taşımaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğünün mülkiyetindeki Üsküdar camilerinin içindeki taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları, atalarımızdan bize intikal eden birer dünya mirasçılarıdır.

Üsküdar Belediyesi ve Üsküdar Müftülüğü eski eser hırsızlıkları ile ilgili olarak Vakıflar Genel Müdürlüğüne yapacakları çalışmalar ile destek olmalıdırlar.

Şöyleki Üsküdar Müftülüğü din adamları vasıtası ile camilerde verilecek vaazlarda eski eser hırsızlıklarını konu edinerek, Tanrının evi olan camilerden çalınan eserlerin vakıf olması nedeni ile çalanların vakfiyelerindeki beddulara maruz kalacakları ve bunun sosyal bir yara olduğu vurgulanmalıdır.

Üsküdar Belediyesi'nin tarihi eserlerimizin çalınmaması konusunda var olan desteklerinin devam etmesini dilerken, toplumumuzun İslamiyetin kabul edildiği zamanlarda olduğu gibi, helal ve haram kavramlarına uyararak hareket ederek, camilerdeki eserlerimize sahip çıkmaları gerekmektedir.

Bizi var eden tüm tarihi eserlerimizin gelecek nesillere tam ve orijinal halleri ile intikal ettirmek Vakıflar Genel Müdürlüğümüzün görevleri arasındadır.

İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü olarak tarihi eserlerimize sahip çıkarken, toplumun ,tüm kurum ve kuruluşların da aynı duyarlıkta olmasının gerektiğini vurgulamak isterim.

Atik Valide Külliyesi Restorasyonu Bir Tarih/Sanat Buluşması (Mimar Sinan Külliyesinden Güzel Sanatlar Fakültesi'ne)

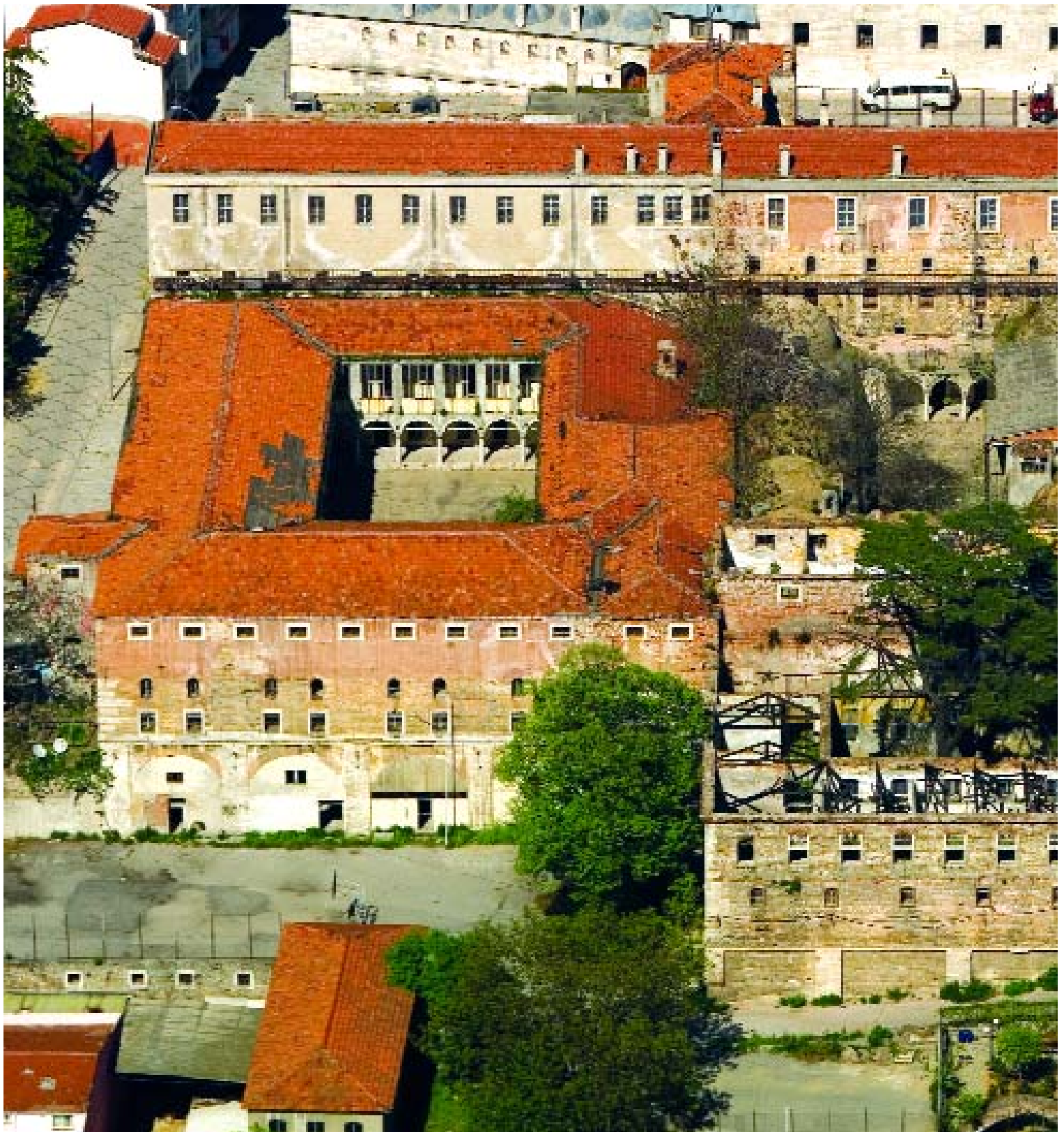
Z. AYŞE KANTARCI OĞLU (AKYIL)
Marmara Üniversitesi

Sultan III. Murad'ın annesi Nurbanu Valide Sultan tarafından 1570-1579 yıllarında yaptırılmış olan Atik Valide Külliyesi, İstanbul/Üsküdar'da Valide-i Atik Mahallesi'nde bulunan görkemli bir yapılar topluluğudur. Tasarımı Mimar Sinan'a ait olan bu anıtsal kompleks, döneminin önemli sultan külliyelerinde, örneğin Süleymaniye Külliyesi'nde, kullanılmış olan bir programa sahiptir. Kent-sel planda, 'çok işlevli/çok yapı' bir sosyal donatı grubudur. Cami ve medresenin merkezi oluşturduğu ve bu merkez çevresine yerleştirilmiş tek yapılar -tekke (hankah), sıbyan mektebi ve hamam- ile birleşik bir yapılar topluluğu olan 'kervansaray, darülhadis, darülkurra, aşhane, tabhâne ve darüşşifa'nın yer aldığı özgün bir modeldir ve Osmanlı toplumundaki kültürel bileşimin en ilginç gösterimlerinden biridir.

Külliyenin Osmanlı klasik dönem tasarımı ile başlayan tarihi, Osmanlı tarihi, mimarlığı ve sanatı üzerinde araştırma yapan ve düşünen uzmanların ortak kazanımı, bu kültürün döneminin en açık kültür alışverişi koşullarına sahip olduğu yönündedir. Açık ki Osmanlı İmparatorluğu üç kıtada egemen olmuş, farklı kültür alanlarını içeren bir memleketler bütünüdür. "Devletin sınırları '*Orbis Ottomanorum*' yani 'Osmanlıların Dünyası' diyebileceğimiz kavramı haklı" kılacak yaygınlıktadır.¹

Batıda bugünkü Macaristan'dan başlayan sınır çizgisi, doğuda Gürcistan'ı kapsarken kuzeyde Ukrayna ovalarından güneyde Habeş Eyaleti'ne uzanmaktadır. Kuzey Afrika ve özellikle Balkanlar farklı kültürel odaklardır. İlber Ortaylı'nın, haklı olarak "tarihin son Roma İmparatorluğu" diye betimlediği bu memleket

Atik Valide
Bimarhanesi
(arka sayfa)

Atik Valide Külliyesi'nden genel görüntüler

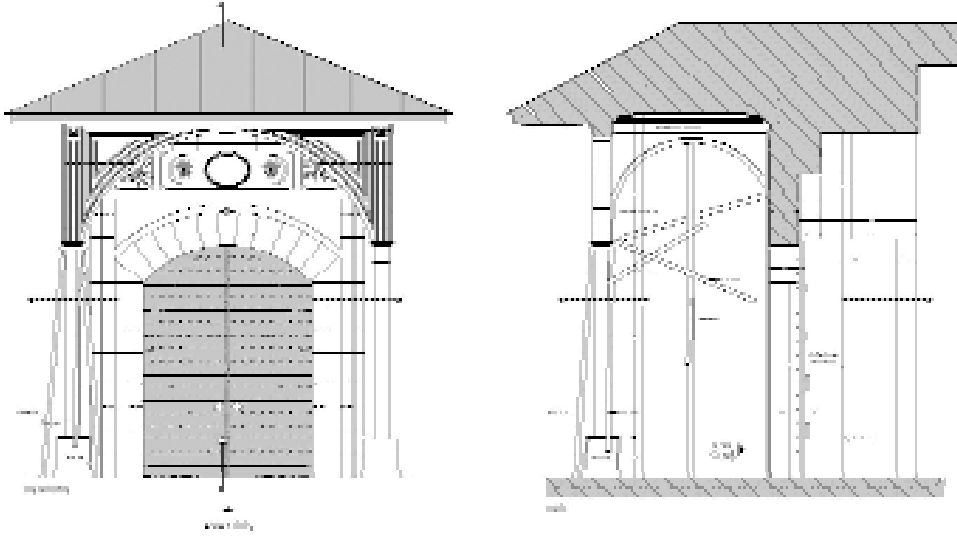
bütününün kültür alışverişi şaşırtıcı yoğunluktadır.

Sinan'ın tasarımını yaptığı külliyelerin en başarılılarından biri olan Atik Valide Külliyesi, bilinçli bir asimetriye dayanan bir yerleşim modeli sunar. Erken dönem çalışmalarında yapılar arasındaki geometrik bağların zayıf olduğu dağınık yerleşime, ve klasik dönemde, 1550-60'lardaki simetrik ve aksiyal yerleştirmelere karşılık Sinan'ın 1570'li yıllarda bu konseptte yönelmesi, son derece bilinçli bir yeni yaklaşım arama çabası olarak yorumlanmalıdır.

Atik Valide Külliyesi yapıları, kuzeyindeki Çavuş Deresi'ne inen yamaç üzerine dört farklı kotta yerleştirilmiştir. En üstte cami, bir alttaki kotta medrese, hankah, mektep ve darülkurra sonra imaret, tabhane ve darüşşifa ve en alt kotta da kervansaray yer almaktadır. Çalışmamızın konusu olan külliye parçası ise tamamen özgün bir kurgu gösterir. Kompleksin özgünlüğü, külliye'nin bütününden ayrı olarak önce çok sayıda ve farklı işlevi bir araya getirmesi ve bunları tek yapı biçiminde yerleşimin mevcut dokusu içinde çözümlenmesindedir. Mevcut topografyaya ve kentsel dokuya uyum konusunda diğer selatin külliyelerinden farklı bir model sunar. Burada topografya, örneğin Süleymaniye Külliyesi'nden farklı olarak kullanılmış: farklı birimler farklı kotlara yerleştirilerek değil, kot farkları yapılar arasında, merdiven vb. çözümlerle bina bütünlüğü içinde adeta eritilerek görsel bütünlük ve bağlantının sürdürülmesi sağlanmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Marmara Üniversitesi Rektörlüğü'ne Şubat 2003 yılında ön tahsisle verdiği söz konusu yapı kompleksi, kervansaray, darülhadis,

KAPI DETAYLARI

Kapı detayları

darülkurra, aşhane, tabhane, ve darüşşifa' binalarından oluşmaktadır. Bunların tümü, 124 m. X 90 m. boyutunda büyük bir dikdörtgen içine yerleştirilmiştir.

Külliyenin Toptaşı Caddesi'ne açılan ana girişi dışında, biri imarete, diğerleri darülhadis ve darüşşifaya giriş veren üç tali kapısı daha vardır. Böylece kullanım-
daki bağlantıların ve işlevsel problemlerin bina bütünlüğü içinde aşılması sağlanmıştır. Yapının Toptaşı girişine göre aksiyal bir yerleşimi vardır. II. Mahmud döneminde yaptırıldığı düşünülen sayvanın ardından büyük bir kubbeli taşlığa girilir. Kalem işleriyle bezeli bu pandantifli kubbenin örttüğü geniş mekan, eskiden merdiven olduğu bilinen hafif bir rampayla görkemli bir orta avlu-ya açılır.

Büyük ağaçların yeşillendirdiği orta avlu kompleksin *cuore*'si, kalbidir. Bu revaklı avlu-ya, iki tarafındaki 'T' planlı, kendi avluları çevresinde kurgulanmış imaret ve tabhane bölümleri bağlıdır. Bu üç birim klasik bir bütünlük kurarken bunlara kuzey ve batıdaki Darüşşifa ve çifte kervansaraylar eklenir. Böylece hem bağımsız hem de birbirine açık ve bağlı bir bütün oluştururlar.

Yapıldığı tarihten bu yana yapılar, çeşitli işlev değişikliklerine zorlanmış, sayısız fiziki müdahaleye maruz kalmış ve eklemelerle değiştirilmiştir. III. Selim döneminde Nizâm-ı Cedid Ocağı kurulduğunda yapılar, süvari askerine kışla olarak verilmiş, ardından Alemdar Mustafa Paşa'nın Sekban-ı Cihadiye askerine ve daha sonra Asakir-i Nizamiye süvarisine tahsis edilmiştir. Yaklaşık 1800-1865

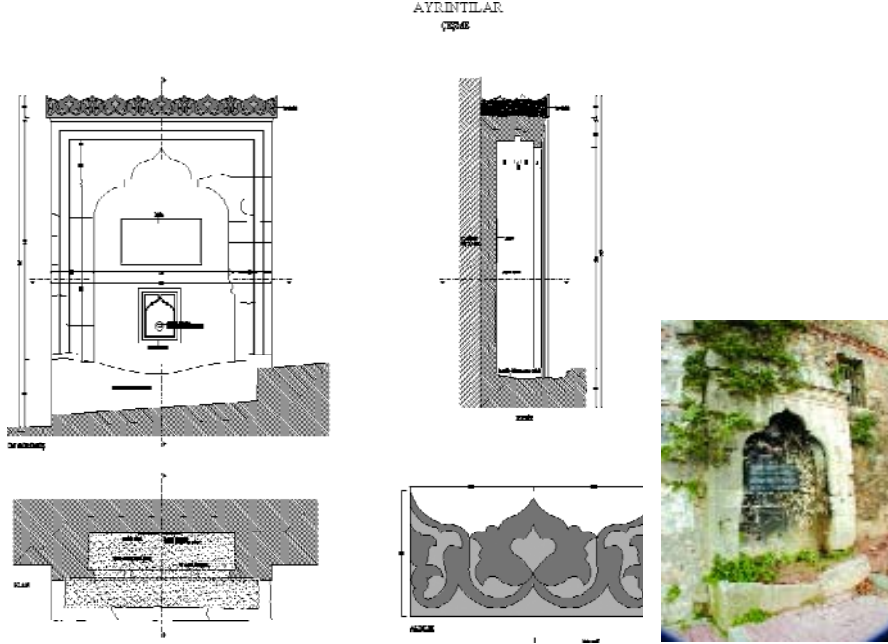
Atik Valide Külliyesi iç avlusu

yıllarını kapsayan bu tahsisler sırasında, özellikle 1834-35 yıllarında önemli değiştirmeler yapılmıştır. İmaret ve darüşşifa, kışla kullanımından sonra sırasıyla 1865-1927'de akıl hastanesi, 1935-1976'da Tekel yaprak tütün bakım atölyesi olarak kullanılmış; darüşşifa 1977'de Üsküdar İmam Hatip Lisesi'ne verilmiştir. Darülhadis ve darülkurra grubu ise son yıllara kadar Toptaşı Cezaevi olarak kullanılırken büyük değişikliklerle mimarî karakterini çok büyük ölçüde yitirmiştir. Özgün görünümünü değiştiren bu müdahalelerin tek tek saptanıp irdelenmesi ve restitüsyonunun akademik düzeyde olabildiğince doğru olarak kurgulanabilmesi için gerekli bilgilere, müdahale tarih ve biçimlerini açıklaması olası arşiv kayıtlarının incelenmesinden sonra ulaşılabileceği tabiidir. Bu yönde çalışmalar sürdürölmekte ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi taranmaktadır.

Restitüsyon projesi için yapılan bu çalışmaların, aynı zamanda 16. Yüzyıldan 21. yüzyıla uzanan sürede, mimari mirasın kullanım ve değerlendirme kriterleri konusunda önemli bir bilgi birikimi sağlayacağı da anlaşılmaktadır.

Proje aşamasında, külliyenin ayrıntılı bir analitik rölövesi yapılmıştır. Analitik rölöve, restitüsyon aşamasının bilgilerini elde etmeyi sağlarırken, restorasyon uygulamasında da kararlar ve ayrıntı çizimleri için veri tabanı sağlamıştır.

Restorasyon projesi, günümüz restorasyon ilkelerine bağlılığın ve bilimsel doğruluğunun yanı sıra asıl olarak restitüsyondan gelen bilgilerin ve karar önerilerinin değerlendirilmesini hareket noktası olarak almıştır. Bu doğrultuda, ilke

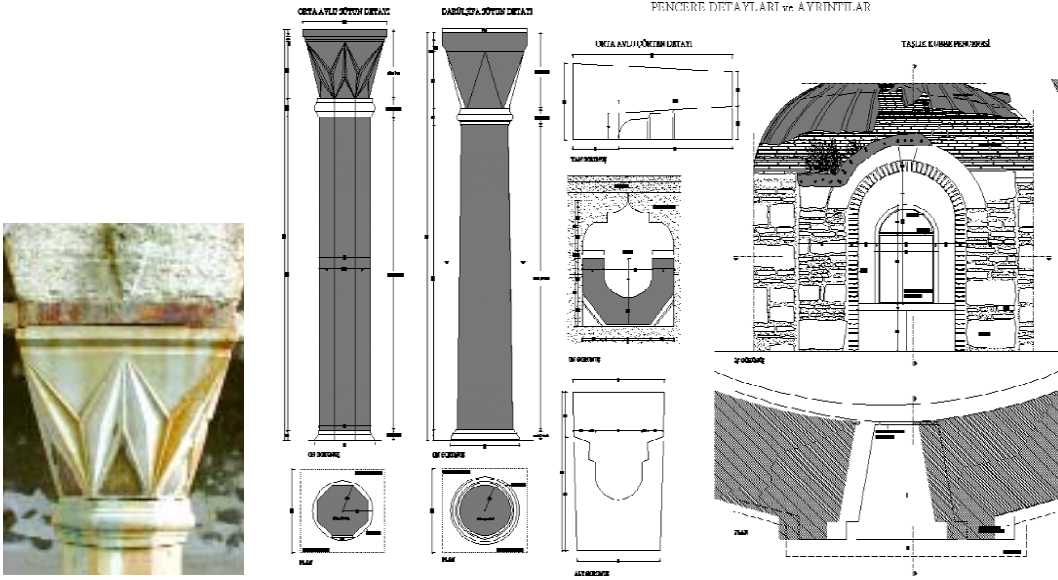
Çeşme ayrıntıları

olarak binanın 20 yüzyıl başındaki durumu esas alınacaktır. Restorasyon çalışması bu aşamada, muhdes eklerden arındırma/ ayıklama, sağlamlaştırma (konsolidasyon), tamamlama ve gerekirse yenileme işlemlerini içerecektir. İlke olarak onarımda yeni malzeme ve tekniklerin kullanımını da olasıdır.

Restorasyon projesi için gerekli ön bilgileri toplama ve hazırlık çalışmaları olarak:

- Tüm birimlerin Taşıyıcı Sistem Raporları hazırlanmıştır.
- İ.Ü.Orman Fakültesi uzmanlarınca külliye'nin Ağaç rölövesi hazırlanmış, vaziyet planında yerleri saptanmış ve ilgili rapor yazılmıştır.
- Malzeme analizleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü'nce yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir.
- Zemin Etüdü ve Raporu için beş ayrı noktadan karot alınarak zemin sondajı yapılmış ve sonuçlar ilgili uzmanların hazırladığı raporla elde edilmiştir.
- Mevcut mekanik ve elektrik tesisatının durumunu gösteren Alt Yapı Durum Raporu, Üniversite'nin Yapı İşleri Dairesi uzmanlarınca hazırlanmıştır.

Ayrı işlevli çeşitli yapıların birbirine bitiştirilip birinden öbürüne bağlanarak tek bir yapı gibi algılanmaya açık bırakılmış kurgusu, yeni bir öneridir. Ve gerçekten yeniden anlamlandırılmayı, çözümlenip okunmayı bekleyen bir zoru deneme çalışmasıdır.

Pencere detayı ve ayrıntıları

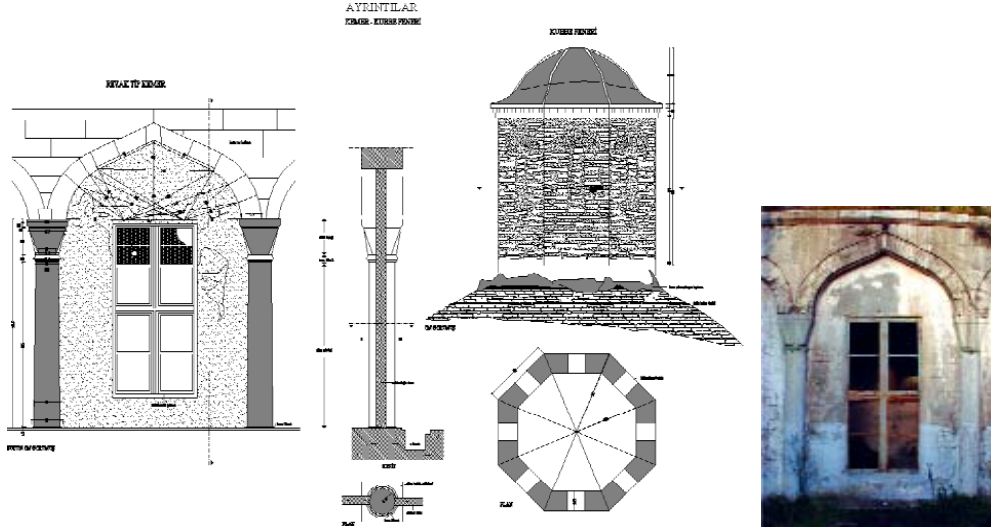
Benzer bir zoru deneme çalışması, bu eşsiz kompleksin özgünlüğünü zedelemekten bu özgünlüğü çağdaş sanatlar düzleminde yeniden okunur kılmak amacındaki bir proje ile denenecektir. Kompleksin mekansal dağılımının ritmini ve ana şemalarla ulaşılan birlikteliği kaybetmeden yeniden çeşitlendirmek, resim, heykelden grafiğe uzanan farklılık gereksinimlerini ilk tasarımın birleştirici sürecini gözeterek yenilemek bu yeniden kullanım projesinin temel ilkesi olmuştur. Yeniden işlevlendirmede gereksinmelerin en az müdahale ile elde edilmesi restorasyonun ana fikri olmuştur.

Yeniden işlevlendirme projesi için Güzel Sanatlar Fakültesi'nden ihtiyaç programı elde edilmiş ve çalışmalar bu programın gereklerinin yerine getirilmesi yönünde sürdürülmüştür. İlgili Anabilim Dallarının gereksinmelerinin dökümü ile belirlenen mekan büyüklükleri ile toplam alanlar ve ilgili dalın diğer dallarla bağılılığı/bağımsızlığı gibi işlevsel kriterler, tahsislerin ve konumlandırmaların gerekçeleri oldu. Bu doğrultuda yapı birimlerinin anabilim dallarına olabildiğince bağımsız yerleştirilebilmesi için çalışıldı. Anabilim dallarına gerekli büyüklüklerin belirli yapı grupları içinde lokalize olmasını sağlayacak bir mimari çözüme ulaşılabildi.

Bu yerleştirmenin Külliye'nin özgün kullanım programına ve anlayışına uygunluğunun yanısıra en az müdahale ile gerçekleştirilebilmesi, en önemli avantajını oluşturmaktadır.

- Girişte, Sultan II. Mahmud'un tuğrasını taşıyan *Empire* üslubundaki sayvan-

ATIK VALİDE KÜLLİYESİ RESTORASYONU
BİR TARİH / SANAT BULUŞMASI

Kemer-Kubbe Feneri ayrıntıları

dan sonra gelen geniş ve yüksek kubbeli taşlık bölümü ile buradan ulaşılan sıra ağaçlı büyük avlunun, fakültenin merkez mekanlarını oluşturması ve en az müdahale ile korumaya alınması; toplu performanslara ve etkinliklere,

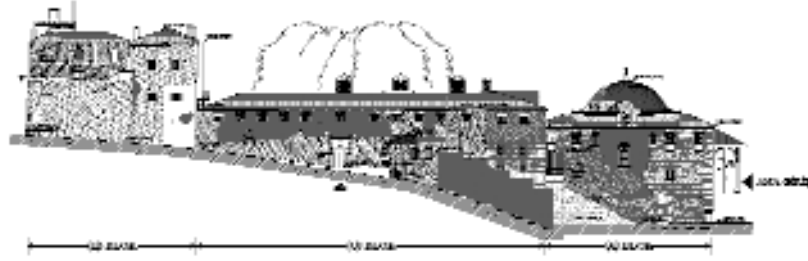
- Orta avludaki sıra hücrelerin iç mimari ve restorasyon bölümlerine ,
- Dışardan bağımsız bir girişi ve avlusu olan aşhane'nin büyük orta avluya açılışı da gözönüne alınarak yönetim birimlerine,
- Tabhane ve avlusu saydam bir örtüyle kapatılacak olan darüşşifanın büyük salonlarıyla birlikte Resim Anabilim dalının toplu atölye çalışmalarına ve gösterimlerine,
- Kervansarayların açık orta avlularının uygun büyüklükleri de dikkate alınarak Heykel bölümüne,
- Göreli olarak daha bağımsız bir çalışma sirkülasyonunu gereksinen Sine- ma/Televizyon anabilim dalı için ise, darülhadis ve darülkurra birimlerinin tahsisi öngörülmüştür.

Çok maksatlı salon ve sergi alanları için ise külliye'nin kuzeybatıda boş olan arsa bölümünde, külliye'nin mimari karakterini gölgelemeyecek, görünümü iddiasız ama yüksek teknoloji kullanılan bir yeni bina yapımı önerilmektedir.

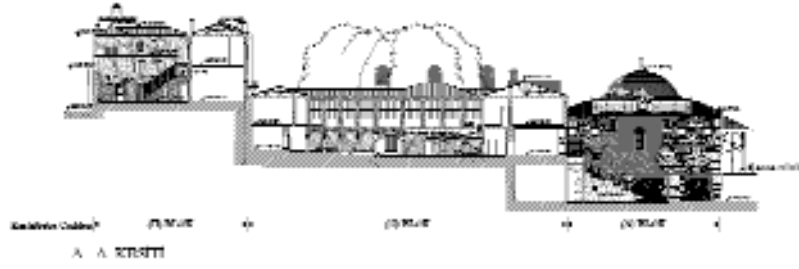
Çalışmanın sunulan ön aşaması, ayrıntılı teknik ve analitik rölöve projesinin ardından Restitüsyon Ön Raporu ve Yeniden İşlevlendirme konsept projesi olarak yapıлып tamamlanmıştır.

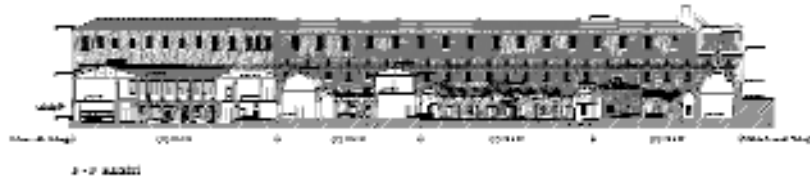
C-C kesiti-model

Helvacı Ali Sokağı görünüşü-model

A-A kesiti-model

F-F kesiti-model

İç avludan bir kesit

Mimar Sinan'ın bu eşsiz külliyesinin Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ne tahsisi, Fakülte açısından kuşkusuz büyük bir şans sayılmalıdır. Ancak bir diğer açıdan, Güzel Sanatlar Fakültesi gibi özgün ve önemli sanat etkinliklerine ve yüksek düzeyde performanslara imza atmış bir öğretim ve eğitim kuruluşunun sahipliği de yine bu eşsiz külliye için şans sayılmalıdır.

KÜNYE BİLGİLERİ

MİMARİ PROJE MÜELLİFİ

Z.Ayşe KANTARCIOĞLU (AKYIL)

M.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Görevlisi

ATİK VALİDE KÜLLİYESİ BİLİM KURULU

Prof. Dr. Hüsamettin KOÇAN (M.Ü.GSF Dekanı)

Prof. Dr. Afife BATUR (Başkan)

İnş. Müh. Çetin ALACA

Dr. Gülşen ALTINSOY

Prof. Dr. Nurhan ATASOY

Y. Mim. Cengiz BEKTAŞ

Mim. Gül COŞKUN

Prof. Dr. Nevin ENEZ
Prof. Dr. Nazan ERKMEN
Dr. Sinan GENİM
Doç. Dr. Nevzat İLHAN
Yrd. Doç. Dr. Emel İŞLEYEN
Prof. Dr. Baha TANMAN

MAL SAHİBİ

T.C. BAŞBAKANLIK VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
İSTANBUL VAKIFLAR BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ

ARAŞTIRMA GRUBU

Taşıyıcı Sistem Raporu:

Prof. Müfit YORULMAZ
(İTÜ Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi)

Ağaç Rölöve ve Raporu:

Doç. Dr. Ünal AKKEMİK
(İÜ Orman Fakültesi Öğretim Üyesi)

Jeoteknik Zemin Etüd Raporu:

İbrahim Elem Alp
(Jeofizik Mühendisi/ZAL Mühendislik Hizmetleri)

Konservasyon Raporu:

Güven GÖKÇE
T.C. Kültür Bakanlığı Restorasyon ve Konservasyon Merkezi

RESTORASYON KONSEPT DANIŞMANI

Mehmet KONURALP

Y.Mimar

RESTİTÜSYON PROJE DANIŞMANLARI

Prof. Dr. Nurhan ATASOY

Prof. Dr. Afife BATUR

Prof. Dr. Baha TANMAN

TEZYİNAT RÖLÖVESİ

Yrd. Doç. Dr. Metin KAFKAS

Dr. Sadri SAYIOĞLU

Marmara Üniversitesi / GSF Öğretim Üyesi

Marmara Üniversitesi / GSF Öğretim Görevlisi

MİMARİ ÇALIŞMA GRUBU ve ÇİZENLER

H.Saltuk AKATAY

Pınar OSMANOĞLU

Nergis İ. ÖZBAYRAMOĞLU

Sezgi DÜZENOĞLU

Y.Mimar (Restoratör, İTÜ)

Mimar (YTÜ)

Restorasyon Uzmanı (YTÜ-İÜ)

Mimar (İTÜ)

DİPNOTLAR

¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, İstanbul 2006, s. 22.

Üsküdar'ın Osmanlı Mimarisindeki Özgün Kalem İşlerinin Bezeme Sanatlarındaki Yeri İle Koruma ve Onarımlarında Uygulanması Gereken Yöntemler

DOÇ. DR. CANDAN NEMLİOĞLU
Araştırmacı - Yazar

Üsküdar, Osmanlı dinî mimarisinde her yapının kalem işi bezemeleri yapıya özgü bezemeleri yapıya özgü özellik taşır. Sıva, alçımalakârî ve ahşap malzeme üzerine uygulanan bezemelerde sıva ve alçı (malakârî) malzemelerin uzun süre kalıcı olmaları nedeniyle günümüze ulaşabilen örnek oldukça azdır.

Sıva ve alçı (malakârî) üzerine uygulanan bezemeler Rum Mehmed Paşa Camii, Atik Valide Sultan Camii ve Sibyan mektebi ile Çinili Camii, Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi yapılarında bulunmaktadır. Özgün ahşap üzeri kalem işleri ise Atik Valide Sultan Camii mahfil ve tavanları, Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi yapıları ve Yeni Valide Camii örtü ve duvar sisteminde görülür.

I- Yapılardaki Özgün Kalem İş Örnekleri

A- Rum Mehmed Paşa Camii

1- Yapım yılı ve mimari özelliği: Şemsi Paşa Meydanı'nın hemen üst tarafında yer alan yapının kitabesi 876 (1471-72) tarihinde inşa edildiğini belirtir.¹

Plan özelliğiyle kanatlı camiler gurubuna giren yapı yanlarında kubbeli ikişer oda ile ortada kubbeli büyük bir mekân ve mihrap tarafında yarım kubbeye örtülüdür. Minare kuzeybatı köşesindedir.²

Rum Mehmed Paşa
Camii
(arka sayfa)

Ruhi Mehmed Paşa Camii kalem işlerinden ayrıntılar

2- Kalem işleri: Yapının örtü sistemini oluşturan kubbe, yarım kubbe ve kemer üzerinde 1980'li yıllarda yapılan onarımlarda özgün kalem işi örnekler ortaya çıkarılmıştır. Yapıda ana kubbenin ortasında, kubbenin pencere alınlığında, yarım kubbede ve kemerde olmak üzere dört parça özgün örnek vardır.

Ana kubbe göbeğinde krem rengi zemin üzerindeki rumileri, tepelik rumi şekli oluşturan ve tığlarla sonlanan desen çevreler.

Pencere alınlığında ise ayrılma rumilerin oluşturduğu palmet şeklini kıvrım dallar üzerindeki rumiler çevreler. Deseni dışta dilimli tahrir sınırlar.

Yapıdaki en belirgin kalem işi bezeme yarım kubbenin ortasında kemere bitişik yarım daire şeklindeki bezemedir. Krem rengi zemin üzerinde siyah renkle kıvrım dallar üzerinde ayırma rumiler aralarda birleşerek tepelik rumileri oluştururlar. 15. yüzyılın zarif düzenlemesini dar bir kenar suyu çevreler. En dışta tığlarla sonlanan iki sıra tepelik rumi dizileri sıralanır. İlk sıra rumiler aşu boyası (kırmızı) (F_2O_3 demiroksit) ile renklendirilmiştir.

B- Atik Valide Sultan Camii³

1- Yapım yılı ve mimari özelliği: Sultan II.Selim Han'ın baş kadını (eşi) Nurbânü Valide Sultan tarafından Toptaşı semtinde (978) 1570/ 1-(991) 1583 yılları arasında yaptırıldı.⁴

Ana plan özelliği üç aşamada oluşan⁵ altıgen şemalı camii harimini 12.70m. çapında büyük bir kubbe, bir mihrap çıkıntısında, ikisi doğuda ikisi kıtada olmak üzere

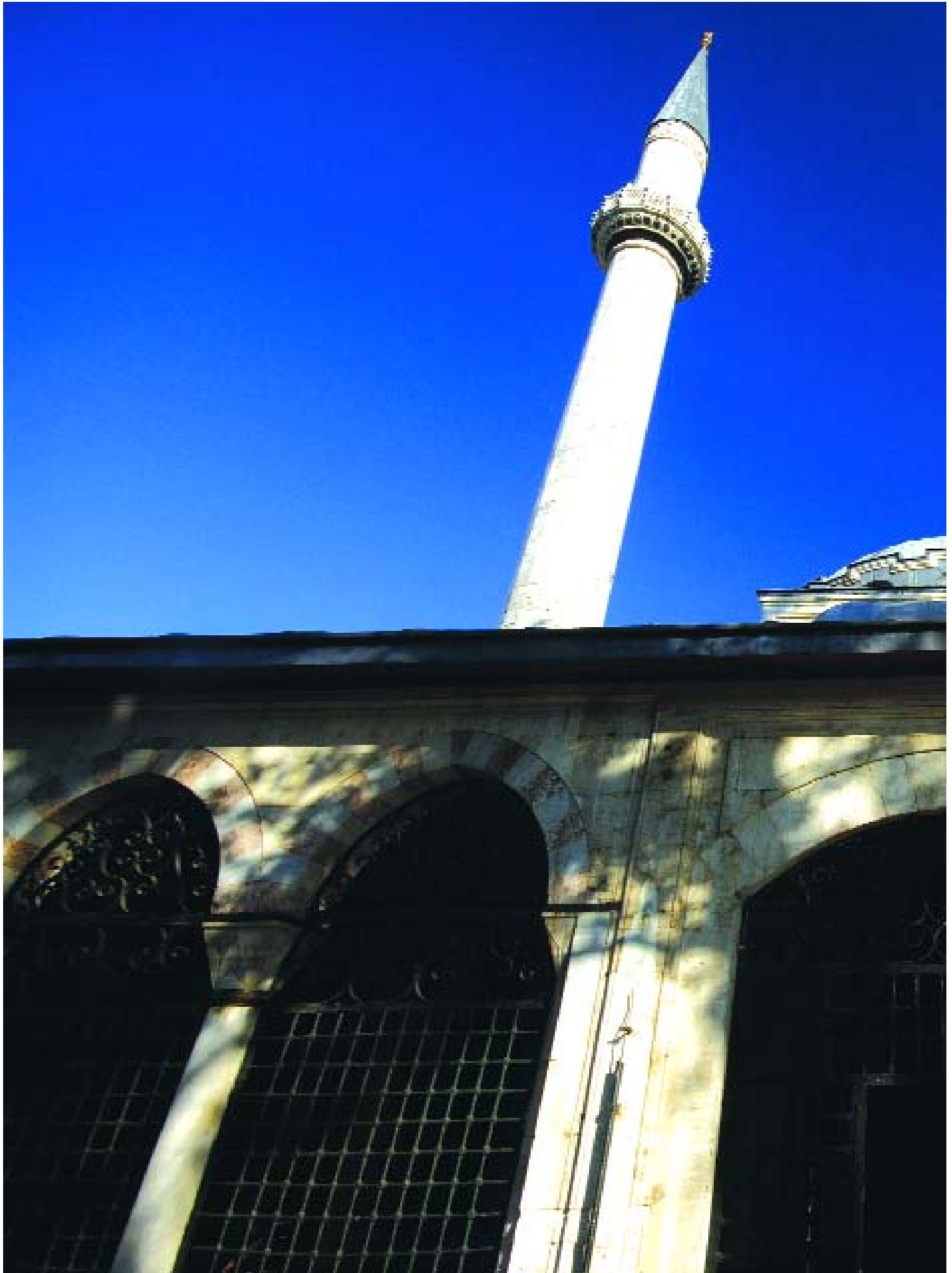
ÜSKÜDAR'IN OSMANLI MİMARİSİNDEKİ ÖZGÜN KALEM İŞLERİNİN
BEZEME SANATILARINDAKİ YERİ

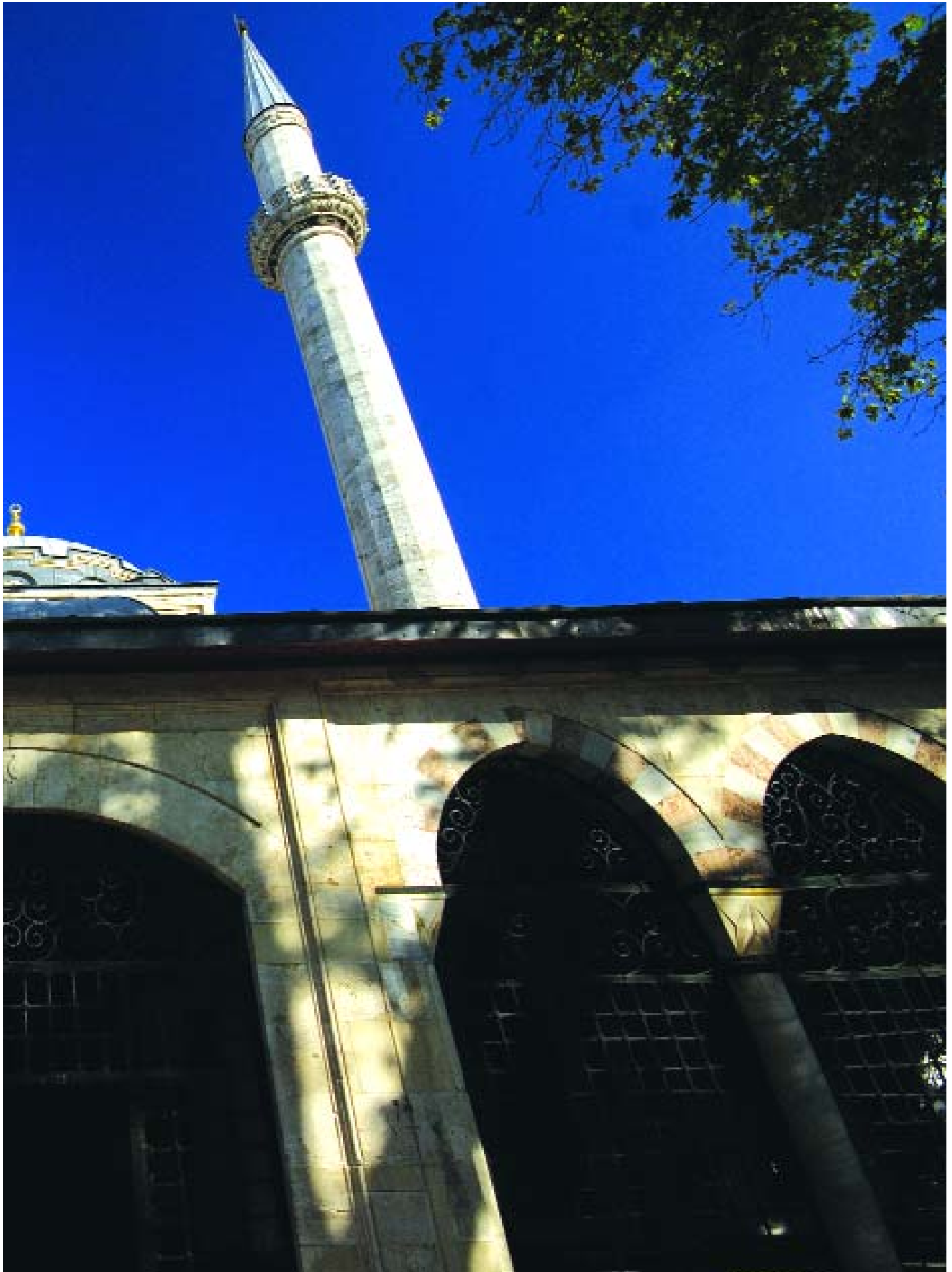

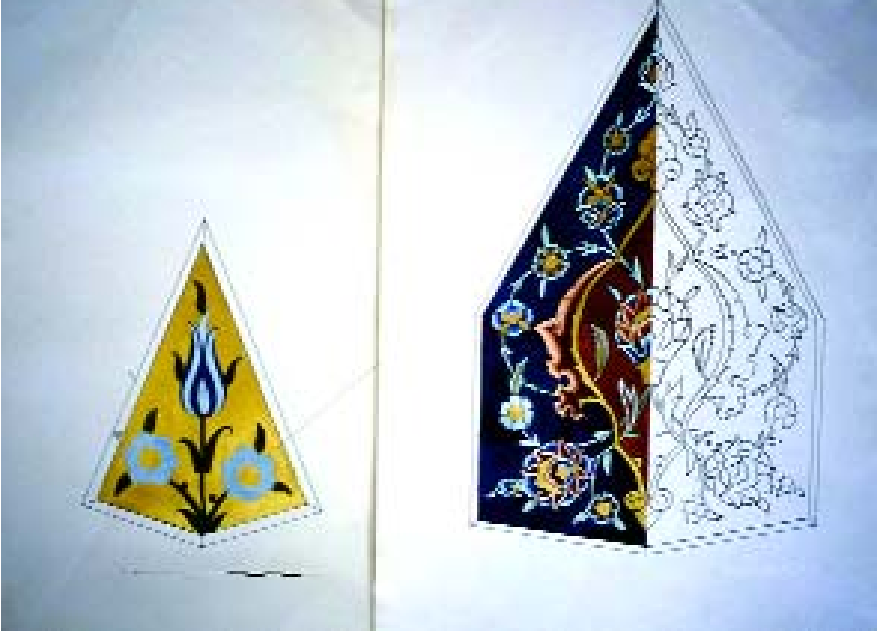
Atik Valide
Camii kalem
işlerinden
ayrıntılar

Atik Valide Camii
(arka sayfa)

Atik Valide Camii kalem işlerinden ayrıntılar

beş yarım kubbe ve iki yandaki ikişer kubbe örter. Yapının beş gözlü son cemaat yeri ve kuzey duvarının doğu ve batı köşelerinde tek şerefeli iki minaresi vardır.⁶

2- Kalem işleri: Kalem işi bezemeler yapının örtü sistemi ve duvarlarında sıva üzerine mahfil tavanlarında ise ahşap üzerine uygulanmıştır. Sıva üzeri bezemeler 1998 yılında başlatılan onarımda yenilenmiş, özgün örnek olduğu düşünülen bazı bölümler örnek olarak bırakılmıştır. Mimarlık ve sanat tarihçisi Gurlitt (1850-1938) 1905 yılında İstanbul'a geldiğinde fotoğrafını çektiği yapının örtü sistemi ve duvar kalem işi bezemelerini gösteren fotoğraf günümüz bezemeleri ile farklılık gösterir.⁷

Kubbe göbeği kenar sularında farklı desen uygulandığı, salbekli şemselerden başka kubbe merkezine doğru aralara güneş kursu tarzında içleri rumilerle bezeli şekillerin yerleştirildiği ve iri salbekli şemselerin saadet düğümlü bağlantılarının ise yapılmadığı izlenir.

Kemerlerin üzerlerinde salbekli şemseler yerine mermer taklidi uygulamalara yer verildiği görülür.

Duvarlardaki bezemelerin yerleri boş bırakılmış, alt sıradaki trompların ortalarında ise ayrılma rumili bezemelerin yerine geometrik şekiller işlenmiştir.

Gurlitt'in fotoğrafındaki bezemeler çok daha güçlü sanat örneklerini ve zarafeti birlikte sergiler.

Çinili Camii kalem işlerinden ayrıntılar

Yapının batı bölümündeki kubbelerde ise üç ayrı dönemi yansıtan bezeme örnekleri ile karşılaşılır. Birinci tabaka XVI.yüzyıl, ikinci tabaka XIX.yüzyıl, üçüncü tabaka XX.yüzyıl özelliği taşır. Kubbelerde ve duvar bezemelerinde her üç tabakadan örnekler bırakılarak XVI.yüzyıl klasik örneklerin değerlendirilmesiyle kalem işleri yeniden uygulandığı vakıfların görevli ekibi tarafından belirtildi.⁸

Yapıda ahşap üzerine özgün kalem işi bezeme örnekleri mahfil tavanlarında yer alır. Doğu ve batı cephesi aynalı tavanlarının yanında doğu cephesi tavanı yılların tahribine karşı korumuştur. Aynalı tavanı oluşturan dilimli sayvanların üzerleri pençer ve hatayilerle bezelidir.

Kuzey girişi tavanı ile sağ ve sol bölümlerdeki sayvanlar sivri uçlu olup üzerleri pençer ve hatayilerin ulema tarzı dizilimiyle bezelidir.⁹

Kuzey duvarının orta bölümlerdeki dikdörtgen mahfil tavanları künde-kâri tekniğini andırır tarzda işlenmiştir. Sol taraftaki tavanda şema on köşeli yıldız esasına dayanırken, sağ taraftaki tavanın şeması arka arkaya dizili sekiz köşeli üç yıldız esasına dayanır.

Bezeme, altın (varak), lacivert, aşı boyası, lacivert, yeşil, sarı tonları, kahverengi, turuncu, mavi, siyah ve beyaz renkler kullanılmıştır.¹⁰

Atik Valide Sibyan Mektebi

C- Atik Valide Külliyesi Sibyan Mektebi¹¹

1-Yapım yılı ve mimari özelliği: Kare planlı yapı kasnaksız bir kubbe ile örtülüdür. Girişi, doğu cephesindedir. Doğu, batı ve güney cephelerinde pencereleri vardır.

2- Kalem işleri: Kubbeye geçişi sağlayan köşe tromplarındaki bezemelerde karşılıklı iki farklı desen uygulanmış olduğu görülür. Birinci gurupla kökten çıkan dallar üzerinde kır çiçekleri ile birlikte karanfiller, üçgen alanı doldurur. Bu örneklerin birinde bozulma görülmez.

Diğer tromplarda ise kıvrım yapan dallar üzerinde yapraklarla birlikte kır çiçekleri sıralanır. Bozulmalar nedeniyle desen pek belirgin değildir.

Kubbe göbeğinde kırmızı zemin üzerine merkezi sistemli desende ayrılma rumiler aralarda birleşerek tepelik rumilerin oluşmasıyla zarif bir düzenleme yer alır. Kubbenin gövdesinde yer alan dilimli şemselerin içleri, kökten çıkan dallar üzerinde yapraklar ve zengin çiçek örnekleriyle baharı anımsatan bir düzenlemeyle dolguludur. Çalışmaların serbest fırça çalışmasıyla yapıldığı anlaşılır. Hiç bir örgenin çevresinde tahrir yoktur.

Kubbe eteğinde dilimli palmet şekillerinin içleri kubbe göbeğinin bezeme tarzını yansıtır. Rumili düzenleme güçlü bir desen anlayışının ürünüdür.

ÜSKÜDAR'IN OSMANLI MİMARİSİNDEKİ ÖZGÜN KALEM İŞLERİNİN
BEZEME SANATILARINDAKİ YERİ

Atik Valide
Sibyan
Mektebi
kalem
işlerinden
ayrıntılar

Çinili Camii

Çinili Camii içinden bir görünüm (IRCICA Arşivi)

D- Çinili Camii

1- Yapım yılı ve mimari özelliği: Camii, çinili semtinde külliye yapılarının bulunduğu meyilli arazide üst bölümde geniş bir avlu içinde yer alır.¹² Camiinin Çinili Hamam sokağına açılan oniki mısıralı kapı kitabesine göre (1050) 1640 yılında Sultan I.Ahmed han'ın eşi Mahpeyker Kösem Sultan tarafından yaptırıldığı anlaşılır.Camiin cümle kapısındaki üç satırlık kitabede tarih yoktur. Ebced hesabına göre (1051) 1641/2 rakamını verir.¹³

Kare planlı yapı pantantiflerin taşıdığı onikigen kasnaklı tek kubbe ile örtülüdür. Alt sırada ikişer üstte üçer olmak üzere yapı yirmi pencere ile aydınlanır. Yapı üç taraftan ahşap sundurmalı bir son cemaat yeri çevrelenir. Tek şerefeli minaresi kuzey-batı köşesinde yükselir.¹⁴

Camii içte üst sıra pencerelere kadar, dışta ise kuzey duvarı ve pencere alınlıkları çinilerle kaplıdır.

2- Kalem işleri: Kaynaklarda yapının (1306-8) 1890-1893 yılları arasında onarım geçirdiği belirtilir.¹⁵ Tahminen, XIX.yüzyıl sonu XX.yüzyıl başlarında camiinin minberi ve güneybatı köşesinin görüntülediği fotoğrafta, pencere alınlıklarında ve duvarlarda barok ve rokoko tarzı bezemeler olduğu görülür.¹⁶

1984 yılında yaptığım inceleme çalışmalarımda pantantiflerde ve kubbe kasnaklarında bulunan özgün kalem işleri, barok ve rokoko tarzı bezemelerin kaldırılarak

Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi kalem işlerinden ayrıntılar

alttaki özgün örnekler olmalıydı. Ayrıca rumilerin kıvrım dallar üzerinde oluşturduğu düzenleme güçlü desen bilgisinin ürünlerini sergiliyordu. Aşı boyası (demi-roksit), kırmızı, rengin üzerinde alçı kabartmalı (malakârî) çeşitli rumi şekilleri (?) simetri düzeninde pandantifin alt kısımdaki sivri ucuna doğru birleşerek tepelik rumilerle sonlanıyordu. Her pantantifin orta kısmında zemini çivit mavisi olan hat sanat örnekleri vardı.¹⁷

Günümüz kalem işi bezemelerinde özgün örnekler yansıtılmaya çalışılmışsa da örgelerdeki şekil bozuklukları simetrik düzendeki uyumsuzluk acemi sanatçıların çalışmaları olduğunu belgeler.

E-Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi Yapıları

1-Yapıların yapım yılları ve mimari özellikleri: Külliye yapıları “Aziz Mahmud Hüdâyî Tepesi”nde işlevsel özelliklerine göre sıralanır.

Türbe: Aziz Mahmud Efendi'nin türbesi, vefat yılına yakın (1628-29) inşa edilmiş olup, 1855 yılında plan özelliğine sadık kalınarak yenilendi.¹⁸ Enine dikdörtgen yapıyı ortada dört ak mermer sütunun taşıdığı onüç kenarlı kubbe ile kubbeyi çevreleyen düz çatı örter.¹⁹

Camii - Tevhidhâne: Türbenin batı duvarına bitişik birkaç basamakla ulaşılan set üzerindeki yapının Sultan Abdülmecid Han tarafından 1855-6 yılında yaptırıldığı kapı kitabesinde kayıtlıdır.²⁰ Boyuna dikdörtgen fevkani yapı beşik çatı ile örtülüdür.²¹

Aziz Mahmud Hüdâyi Dergahı'ndan genel bir görünüm

Hünkâr kasrı: İmaret'in önündeki, hünkâr kasrının üst katı giriş kapısının yanlarındaki iki çift ahşap dikme üzerinden camide hünkâr mahfiline bağlanır.1855-6 yılında camii ile birlikte yapıldı.²²

Kütüphane: Cami avlusunda camii ve tevhidhane girişlerinin karşısında yer alır. Kitabe kuşağına göre 1899 yılında Sultan II.Abdülhamid Han'ın murakıplarından Lütfü Bey tarafından yapıldığı belirtilir. Enine dikdörtgen yapının üzeri tuğla ile aynalı tonoz örtü sistemiyle örtülüdür.

Şeyh Dairesi: Fatma Hanım Türbesi'nin batı duvarının karşısında, kagir zemin üzerine iki katlı yapı tavan ve duvar bezeme özellikleri dikkate alındığında 1855/6 yılında Sultan Abdülmecid Han tarafından yaptırıldığı anlaşılır.²³ Güneydoğu – kuzeybatı doğrultusundaki ana yapıya güneydoğu ve kuzeybatı yönlerindeki tek katlı iki yapının eklenmesiyle yapı U şekline dönüşmüştür. Yapı ana gövdede beşik, eklenen bölümlerde kırma çatı ile örtülüdür.

2- Kalem işleri: Yapılarda işlevsel ve mimari özelliklerine göre kalem işi bezemeler bulunur.

Türbe: 2003 yılında duvar kalem işlerindeki bazı dökümlerin altından daha sade çalışmalarla yapılmış örneklerin olduğu görülüyordu.²⁴

2006 da bu örnekler kapatıldı. Yapının duvar ve tavanlarında ortalarda içleri Rumilerle dolgulanmış salbekli şemseler ve bunları çevreleyen rumili kenar

Aziz Mahmud Hüdayî Dergahı kalem işlerinden örnekler

Türbenin İst. Duvarı Dördüncü Bölüm Üst Desen

Türbenin İst. Duvarı Dördüncü Bölüm Alt Desen

suları kullanılan renklerle de dini mimariye uygun özellik sergiler.²⁵

Camii - Tevhîdhane: Camii duvar, tavan, mihrap minber ve kürsüdeki tüm bezemeler barok ve ampir tarz örneklerini yansıtır. 1977 yılında bitirildiği belirtilen son onarımda desenlerin aslına sadık kalınarak yenilediği belirtildi.²⁶

Hünkâr Kasrı: Kasrın bezemeleri 17.12.1990 yılında başlanıp 1991 yılında Nail Sinan Nalbant başkanlığındaki ekip tarafından yenilendi. Haskan duvarlardaki eski örneklerin manzara resimleri olduğunu belirtir.²⁷

Kütüphane: Kalem işlerinin klasik dönem Osmanlı bezeme sanatı örneklerini yansıtması, desenlerin 20. yüzyılın başlarında uygulandıkları izlenimini verir.²⁸ Yenilenen kalem işlerinden özgün örnek olarak kuzey duvarın da ortada ve kenar sularından örnekler bırakılmıştır. Kuzey duvarındaki mavi zemin üzerine geçmeler yaparak devam eden şeritlerin ortalarında oluşturduğu altı köşeli yıldız boşluklarının içleri pençerle dolguludur. Aynı desen Edirne Üç Şerefeli Camii mihrap duvarında da görülmektedir.²⁹

Şeyh Dairesi: Yapıda ikinci kata çıkılan merdiven boşluğunun kuzey ve güney duvarlarında dikdörtgen panolar içinde barok ve ampir tarzı örgelerin kullanıldığı bezemeler bulunur. Dikdörtgenlerin dar kenarlarında kaba kıvrımlı barok şekiller yer alırken ortada kısmen Osmanlı desenlerini de andıran dilimli şemsenin içleri ampir tarzı örgelerle dolguludur.

Aziz Mahmud Hüdayî Dergahı kalem işleri

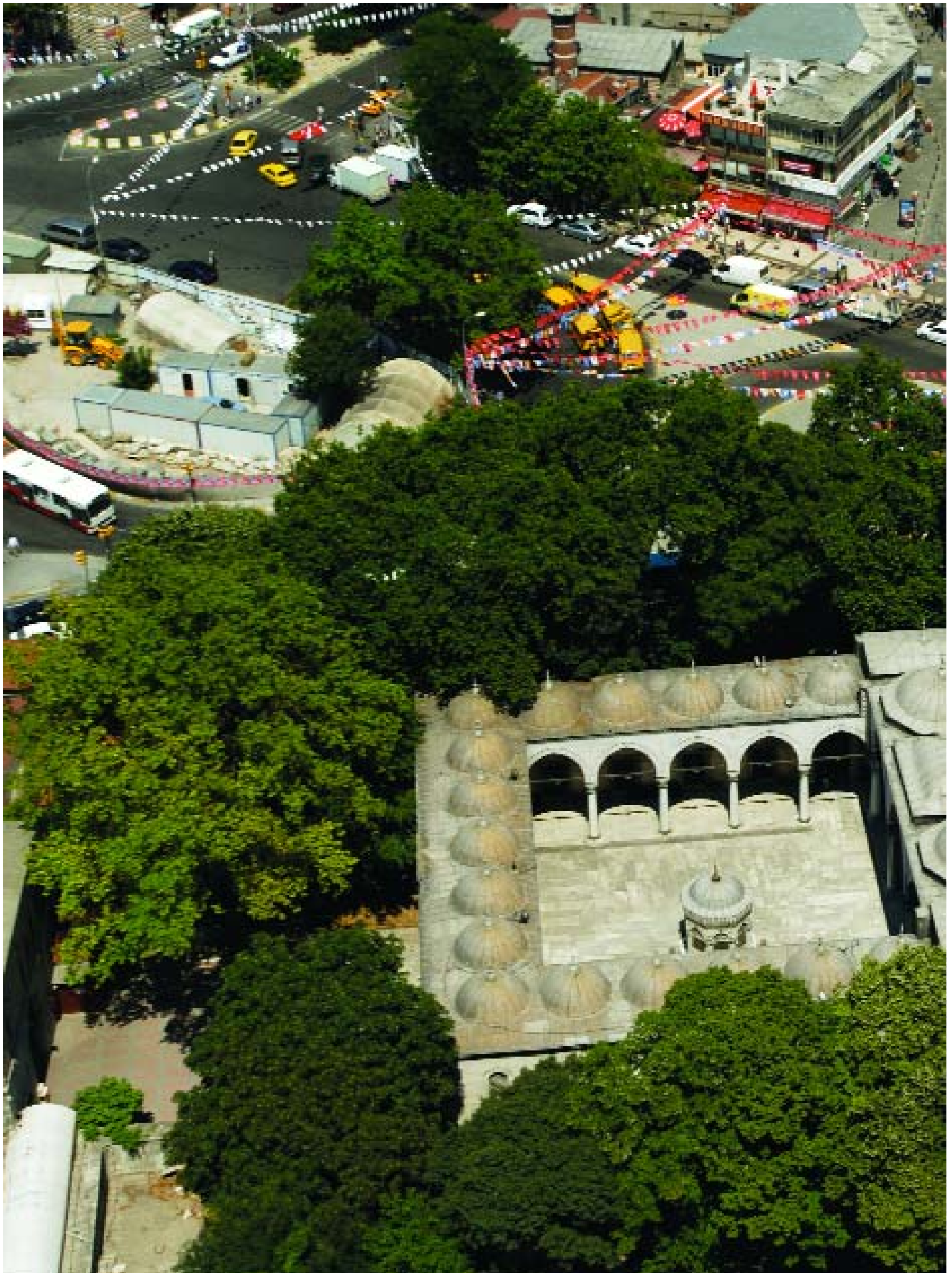
F- Yeni Valide Camii

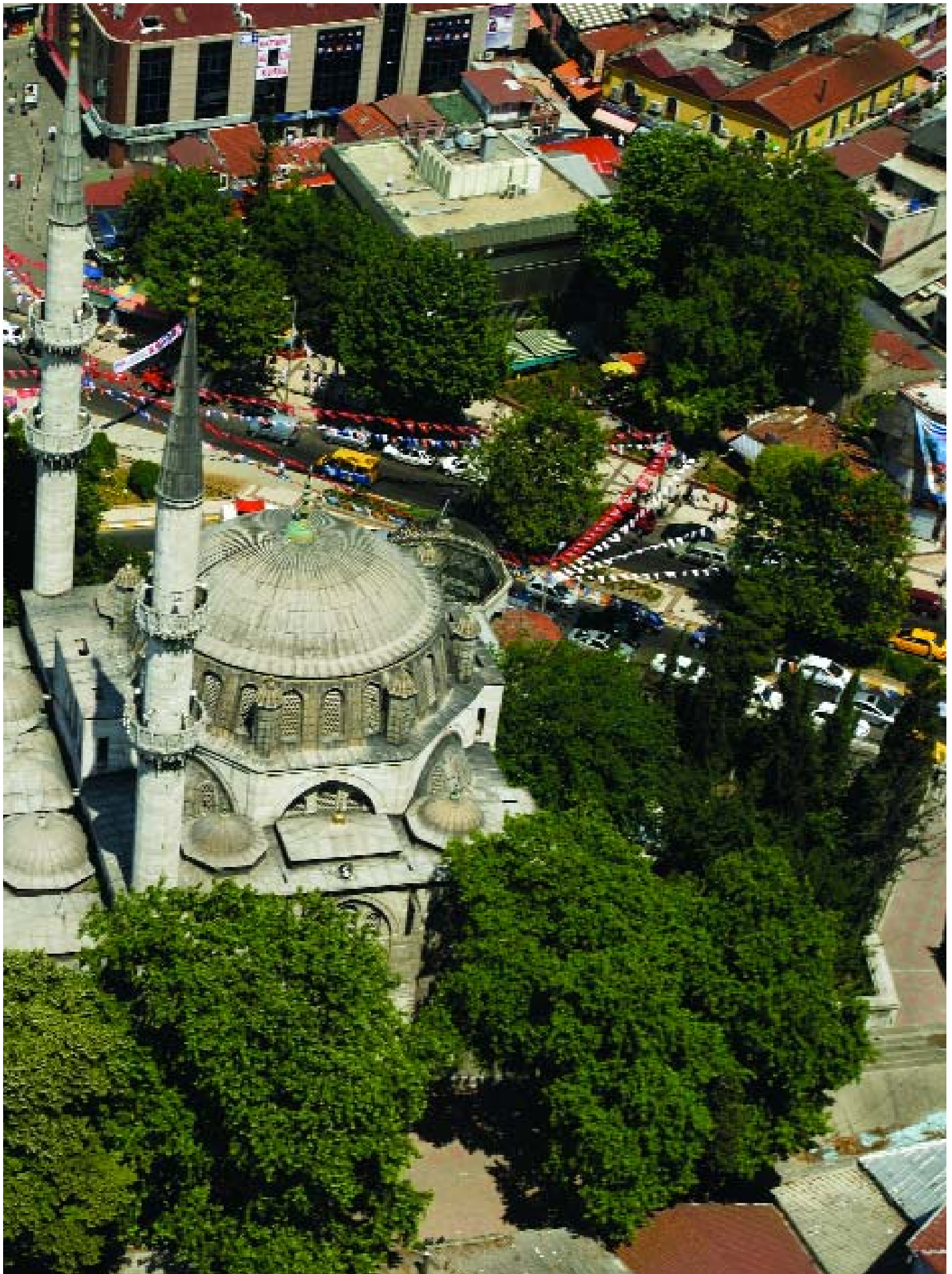
1-Yapım Yılı ve Mimari Özelliği: Üsküdar Meydanı'nın güneyinde yeni Valide Külliyesi yapılarından olan Camii, FındıkHzâde İbrahim Efendi'nin hattı ile yazılmış kapı kitabesine göre Emetullah Gülnüş Valide Sultan tarafından 1120-1122/1708-1710 yılları arasında yaptırıldı.³⁰

Üç taraftan merdivenlerle çıkılan camii fevkâni bir yapıdır. Sekizgenden gelişen merkezi planlı yapıda merkezi kubbeyi yanlarda yarım kubbe destekler. Yan sofalar, köşelerde küçük kubbelerle, ortalarda ise aynalı tonozlarla örtülüdür. Son cemaat yeri girişin iki yanında kubbeli, giriş ve kenarlarda tonozlarla örtülüdür. İki şerefeli iki minaresi vardır.

2- Kalem işleri: 20. yüzyıl başlarında yapıyı gösteren bir fotoğraftaki³¹ bezemeler günümüz bezemeleri ile aynı özelliği taşır. Yapının birinci sıra pencerelerinin üst binasından itibaren duvarlar ve örtü sistemi kalem işleri ile bezelidir. Kubbe kasnağını taşıyan kemerlerin üzerleri içleri rumilerle dolgulu ortada tam yanlarda yarım şemselerle, köşe trapezleri ortada yanların üç köşelerindeki boşluklarda gülbezekler yarım kubbelerin içleri ortada iri yarım güneş kursu kenarlarda şemseler ve gülbezeklerle bezelidir. Pencere ve kemerlerin çevreleri ayrılma ve tepelik rumilerin dizili olduğu kenar suları ile çevrilidir. Ana kubbenin pencerelerini içlerinde hatayi ve pençlerin bulunduğu kenar suyu çevrelerken tepelik

Yeni Valide Camii'nin dışardan genel bir görünümü (arka sayfa)

bölmeleri ayrılma rumilerin oluşturduğu düzenleme ile dolguludur.

Kubbe göbeğinden pencere alınlıklarına uzanan hatlar üzerinde bir sırada üç iri şemse diğer sırada iki iri şemse ve aralarda küçük gülçelerin dizili olduğu yirmi dört sıra bezeme ana kubbenin desen düzenini oluşturur. Şemselerin içleri hatayiler, pençler ve rumilerle bezelidir.

Yapının yoğun kalem içi bezemeleri kendilerine özgü özellik yansıtır.

II- Kalem İşi Bezemelerin Korunma ve Onarımında Uygulanması Gereken Yöntem

Üsküdar'ın Osmanlı Dönemi yapılarından az sayıda da olsa özgün kalem işi örnekleri günümüze kadar ulaşabilmiştir. Sıva (sıva üzeri alçı astarlı) ve ahşap üzerine uygulanmış olan bezemeler bu malzemelerin uzun süre kalıcı olmamaları ya da onarımlarının zorluğu nedeniyle üzerleri boyanarak tahrip edilmişlerdir.

A- Kalem işlerinin korumalarında gereken yöntem

1- Fiziksel koşullardan koruma: Isı, ışık, nem oranı, tüm bu etkenler belli oranlarda olmalıdır. Gün içindeki derece farkları esere zarar verir. Işık mümkün olduğunca aza indirilmeli.

2- Biyolojik bozulmalardan koruma: Ahşap ve boyar maddelerde zamanla biyolojik tahripler olabilir. Bu durum dikkate alınarak daha önceden emprenye yapılmalıdır.³²

3- Kimyasal bozulmalardan koruma: Hava kirliliği: Havadaki kimyasal maddeler ile toz oranı en aza indirilmelidir.³³

Kimyasal madde içeren temizlik malzemeleri kullanılmamalıdır. Kimyasal maddeler doğal boyalar ve altın (varak) da renk kaybına neden olur.

B- Kalem işlerinin onarımlarında gerek yöntem:

- 1- Yapının tarihi zaman içinde geçirdiği onarım ve koruma işlemlerini gösteren belgeler araştırılmalı ve incelenmelidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi v.s.
- 2- Yapının rölövesi hazırlanmalı, fotoğrafları çekilmeli, iç bezemelerin korunması için yapının dış koruma ve onarım işlemlerinin bitirilmiş olması gerekmektedir.³⁴
- 3- Yapıdaki bezemelerin 1/1 çizimleri yapılarak, hasarlı yerler hasar özelliğine göre farklı çizgilerle belirtilmeli. örn. ----, ///// v.s.³⁵
- 4- Sıva tabakasının özelliği araştırılmalı (kullanılan malzeme) bozulan bölümler analiz sonucu elde edilen bilgilerle yeniden malzeme hazırlanılarak güçlendirilmeli.

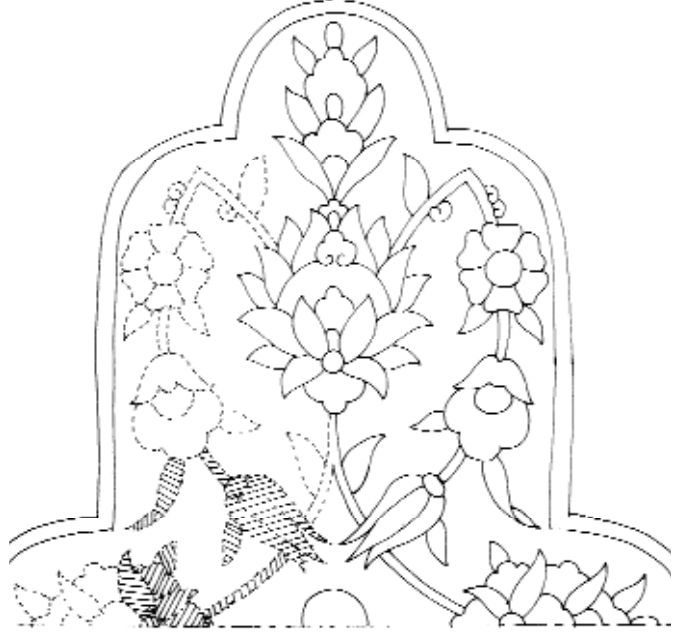
ÜSKÜDAR'IN OSMANLI MİMARİSİNDEKİ ÖZGÜN KALEM İŞLERİNİN
BEZEME SANATILARINDAKİ YERİ

Yeni Valide Camii
içinden genel bir
görünüm

Kalem işi onarım yöntemi

Kalem işleri onarımında desen tespiti ve bozulmalar

- 5- % 50 alkol - % 50 arıtılmış su karışımı- yerin özelliğine göre oranlar değişebilir. Asitsiz kağıt yardımıyla yüzeylerin temizlenmesi yapılmalı.
- 6- Desen ve örgelerin üslup özellikleri araştırılmalı.
- 7- Desen ve örgelerin boyar maddeleri (pigments) ve kullanılan yapıştırıcılar (adhesives) belirlenmeli. Onarımlarda doğal malzeme kullanılmalı.³⁶
- 8- Hasarlı bölümlerin bütünleme işlemlerinde kullanılan renkler asıl renklere göre bir ton açık renk olmalı ve verev çizgilerle yapılmalı. Özgün örnek ile yenilenen bölüm arasında mutlaka fark olmalı.³⁷
- 9- Sıva tabakasında bozulma onarılamıyorsa bu bölüm üzerindeki bezeme ile birlikte alınarak müzelerde teşhiri sağlanmalı.³⁸

III- Değerlendirme ve öneriler

A- Değerlendirme

Üsküdar, Anadolu yakasında, Osmanlıların XV.yüzyıldan XX.yüzyıl başlarına kadar en çok eseri bulunan semti olmasıyla ayrı bir özelliğe sahiptir.

Rum Mehmed Paşa Camii XV.yüzyıl sıva üzerine kalem işi bezemelerine sahip

nadir yapılardan biridir. Dönemin tezhip sanatıyla yakın benzerliği olan bu örnekler doğal malzemeye uygulanmış renkleriyle de ayrı bir önem taşır.

Rumi örgelerinden oluşan desenlerde kalemkârın ya da nakkaşın zeka gücüyle birlikte bilgi ve yeteneğinin de yansıtıldığı izlenir.

Atik Valide Camii kalem işleri sıva ve ahşap olmak üzere iki ayrı teknikte uygulanmıştır. Sıva üzeri örnekler zaman içinde bazı değişiklikler geçirmelerine karşın ahşap üzeri örneklerin hemen hemen yarısı özgün olma özelliklerini korumaktadırlar. Sayvanların bulunduğu aynalı tavanlar ile künde-kâri tekniği ile işlenmiş tüm mahfil tavanları üzerlerine uygulanmış kalem işleri desenleri ile tek olma özelliğine sahiptirler.³⁹

Belediye tarafından kütüphane yapılmak üzere onarımı yapılan “Sübyan Mektebi”⁴⁰ kalem işlerinde bozulmalar oldukça azdır. XVII.yüzyıl sonu XVIII.yüzyıl başı özelliği yansıtan bu örnekler özgün olma özelliği taşımaktadırlar.

Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi, yapılarında XVI.yüzyıldan XX.yüzyıl başlarına kadar Osmanlı bezeme sanatı örneklerini sergiler. Bu yüzyıllar içindeki geçiş külliye “Osmanlı Dönemi” mimari ve el sanatları müzesi özelliği kazandırır.⁴¹ Kalem işi bezemelerin aslına sadık kalınarak yenilendikleri belirtilse de bu durumu kanıtlayıcı bir belge yoktur. Kütüphane olarak inşa edilen yapıda özgün örneklerin tesbiti için ufak örnekler korunmuştur.

Külliye yapılarından olan “Şeyh Dairesi” nin onarımı düşünülmektedir. Yapıda merdiven boşluğunda kalem işi bezemeli üç pano bulunmaktadır. Bu panolar yenilenmeden yalnızca temizlenme ve ufak onarımlarla korunabilir.⁴²

Yeni Valide Sultan Camii Kalem işleri XX.yüzyıl başlarında çekilen (IRCICA Arşivi) fotoğraftaki özellikleri aynen korumakta ve yansıtmaktadır. Yapıya özgü bezemeler kendi alanında tek olma özelliğine sahiptirler.

Özellikle Üsküdar’ın sivil kuruluşları dünya harikası gelecek kuşaklara ata mirasımızı armağan etmelidirler. 1951 yılında kurulan “Eski eserler ve Anıtlar Kurulu” de 1973 de 1710 sayılı “Eski Eserler Kanunu” ‘nun tarihi yapıları korumada fazla yararlı olmadığı görülür.

B- Öneriler

1- Yapılması gerekenler:

- Koruma ve onarım çalışmaları disiplinler arası kurulacak ekip tarafından yaptırılmalıdır. Ekipte; mimar, mühendis, sanat tarihçisi, orman mühendisi, kimyager, restoratör, kalemkârlar (nakkaş) bulunmalıdır.
- XV. ve XVI. yüzyıldan sıva ve ahşap üzeri kalem işlerinin renklerinde hiçbir bozulma olmadan günümüze kadar ulaşabilmiş olmaları dikkate alınmalı, 400 ya da 500 yıl hizmet veren doğal boyaların özellikleri araştırılmalı ve toplumumuz bu konuda bilgilendirilmelidir. (Günümüz boyar maddelerin 3-5 yıl gibi kısa bir zamanda bozulmaları göz önünde bulundurularak)
- Dünya çapında nadir bezeme örneklerine sahip Atik Valide Sultan Camii

kalem işleri - özellikle ahşap mahfil tavanları - bir an önce korumaya alınmalı. Fiziksel, kimyasal ve biyolojik bozulmaların önlemleri alınmalıdır.

- Atik Valide Külliyesi Sübyan Mektebi Kalem İşleri onarım yapımı sırasında asla yenilenmemeli, olduğu gibi korunmalıdır.
- Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi olarak kullanmaya hazırladığı Atik Valide Külliyesi İmarek ve Darü’ş- şifa’sında yapmayı planladıkları onarım çalışmalarında gerektiğinde güncel malzeme kullanacaklarını belirttiler. Üsküdar’ın bu değerli külliyesinde güncel malzeme kullanımının önlenmesi gerekmektedir. Sentetik yöntemlerle yapılan malzemelerin doğal malzemelerle tam bir uyum içinde olmadığı deneylerle tespit edilmiştir. (1990 ICCROM -Unesco- Moral Painting Course’unda yaptığım çalışma sırasında hiçbir sentetik malzeme kullanılmadı.)

2- Yapılmaması gerekenler:

- Kalem işi bezemelerin koruma ve onarım işlemleri ihale ile müteakid firmalara verilmemeli.
- Kalem işi bezemelerde bozulan yerlerin onarım zorluğu nedeni ile üzerleri düz renk yağlı boyalarla kapatılmaktadır. Bozuk görünüm sergileselerde üzerleri sıva yada boya ile kapatılmamalı.
- Onarımlarda sentetik malzeme asla kullanılmamalı.
- Bezemeler üzerinden elektrik tesisatları geçirilmemeli, önceki yıllarda yapılan tesisatlar derhal sökülmeli.
- Flaşla resim çekilmesine asla izin verilmemeli genel ve ayrıntıları gösteren fotoğraflar çekilerek arzu edenlere satılmalı. Her araştırmanın flaşlı çekim yapması bezemelere zarar vermektedir.

DİPNOTLAR

- 1 Kitabe metni için bkz. Haskan, 2001, 1, 300.
- 2 Yapının plan ve malzemesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Yüksel, 1994, 6, 347.
- 3 Camii yüzyıllar içinde çeşitli isimlerle anılmıştır. Haksan, 2001, 1, 366.; Nemlioğlu, 2003, 2, 59.
- 4 1583 yapının kapı kitabesindeki tarihtir. Haskan, 2001, 1, 366-368., Nemlioğlu, 2, 2003, 60-61.
- 5 Tanman, 1993, 1, 408.
- 6 Yapının plan ve mimarisi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Nemlioğlu, 2003, 2, 73. Kaynaklar bölümünde “genel ve mimari” başlıklı bölüme.
- 7 Gurlitt çektiği fotoğrafları “Zur Topographie Konstantinoples im XVI.Jahrhundert” orientalisches Archiv, II.Leipzig 1911-1912. de yayınlandı.28.d. Cornelius Gurlitt ile ilgili bilgi için bkz. Eyice, 1994, 3, 433-434.
- 8 Bu karara özgün örnekler üzerinde geniş bir inceleme yapılmadan varıldığı görülür. Nemlioğlu, 2003, 2, 62-65.
- 9 Nemlioğlu, 2003, 2, 65-66.
- 10 Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nemlioğlu, 2003,2, 65-69.

- 11 Tanman yapının “Sibyan Mektebi olduğunu belirtirken, haksan yabancı bir haritadan verdiği haritada yapıyı “Darü'l-hadis” olarak gösteriri. Tanman, 1993, 1, 411.; Haksan, 2001,1, 374. (Pervitij Haritasından). Aslında yapıda uygulanan duvar örgü sistemi ve kirpi sacaklar külliyesinin diğer yapılarıyla uyum sağlamaz. 15.yüzyıl özelliği taşır.
- 12 Yerleşim planı için bkz. Haskan, 2001,1, 164.
- 13 Kitabe metni için bkz. Haskan 2001, 1, 162.
- 14 Caminin mimarisi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Çobanoğlu, 1994,2,517-521.; Haskan, 2001,1, 162-165.
- 15 Çobanoğlu, 1994,2, 520.; Haksan, 2001, 164.
- 16 19.Yüzyılın başlarında başlayan bu batı tarzı bezemenin 20.yüzyıla kadar Üsküdar'daki yapılarda da denendiği görülmektedir.Nemlioğlu, 2005, 2, 398-399. Fotoğraf, IRCICA arşivi.; Ekip çalışması, Bir Ulu Rü-yayı Görenler Şehri Üsküdar, İstanbul, 2006,226.
- 17 1984 yılında çekilen slaytta özgün kalem işi örneklerin özellikleri görülmektedir. Candan Nemlioğlu arşivi.
- 18 Tanman,1993,1,508; Yılmaz, 2003,1, 185.
- 19 Tanman,1993,1,509-10; Haksan, 2001,1, 533-39; Yılmaz, 2003,185.
- 20 Yapının ilk ve ikinci kez yapımı için bkz. Yılmaz, 2003,1, 181-184; Nemlioğlu, 2005, 2, 397.
- 21 Hasol, 1995,115; Nemlioğlu, 2005, 2, 398.
- 22 Tanman, 1993, 1, 509; Nemlioğlu, 2005, 2, 402.
- 23 Balcı, 2005,2, 413-15.
- 24 Bu örneklerle ilgili çizim C.Nemlioğlu tarafından yapıldı ve “Aziz Mahmud Hüdayi” konulu semp. sunuldu. Nemlioğlu, 2005, 2, 393-4.
- 25 Kalem işi bezemelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nemlioğlu, 2005, 2, 393-397
- 26 Nemlioğlu, 2005, 2, 397-401.
- 27 Haskan, 2001, 1, 92; Nemlioğlu, 2005,2 , 402-4.
- 28 1914 yılında “Medresetü'l Hattatin” sanat okulu açıldı. Sanat okulunda tezhib ve kalem işi çalışmaların da yapıldığı bilinmektedir.Özer, 2003, 247; Nemlioğlu, 2005,2, 405.
- 29 Ünver, 1949, 166-68; Nemlioğlu, 2005, 2, 405-6.not.46.
- 30 Kitabe metni için bkz.Haskan, 2001, 1, 382. Yapının mimarı hakkında iki ayrı bilgi vardır. Haskan, Lâle Devri baş mimarı Kayserili Mehmed Ağa'nın olduğunu yazarken, seçkin mimar Bekir'in subaşılığı sırasında yapıldığını yazar. Haskan, 2001, 1, 386; Seçkin, 1994, 7, 469.
- 31 20.yüzyıl başlarına ait olan fotoğraf IRCICA arşivindedir.
- 32 Mühlethaler, 1973,11-59, İlhan, 1980, VI bölüm; Taşkın, 2003,69-70.
- 33 Eserlerde bozulmalara neden olan diğer etkenler ve hava kirliliği için bkz. Ahunbay, 1996, 38-59.
- 34 Ahunbay, 1996, 70-79.
- 35 Mora, Mora, Philippet, 1984, 29. Comittee (Zucchetta), 1987, 99-101.
- 36 Renk analizi ilgili çalışma örneği için bkz. Preusser- Schilling, 1987, 70-81.
- 37 Bu tür çalışma “Castello Caitani” daki duvar resimlerinde uygulandı.1990 yılında yapılan çalışmalara katıldım. Duvar resmi ile yeni tamamlanan böküm arasında uygulanan eğri çizgi yöntemiyle fark olmasına karşın uzaktan bakıldığında herhangi bir ayrım görülüyordu.
- 38 Uygulama ile ilgili geniş bilgi için bkz. Nemlioğlu, 1997, 162-167.
- 39 Kalem işi bezemelerin yüzyıllar içindeki değişimiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Nemlioğlu, 2003, 2, 69-71.
- 40 Kelimenin aslı “Sibyan” değil “Sübyan” dır.
- 41 Yapıların mimari ve kalem işleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nemlioğlu, 2005, 2,391-411.
- 42 Panoların pek bozulmamış olduğu resimlerde görülmektedir. Bkz. Balcı, 2005,2, şekil, 19-23-24.

KAYNAKLAR**Mimari - Bezeme**

BALCI, Esra: Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi Şeyh Dairesi Belgeleme Çalışmaları, Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslar arası Semp. Bil. İstanbul, 2005.

ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa: Çinili Külliyesi, Dünden Bugüne İstanbul Ans. İstanbul 1994, 2, 519-522.

EYİCE, Semavi: Cornelius Gurlitt, Dünden Bugüne İstanbul Ans. İstanbul 1994, 3, 433-434.

GURLITT, Cornelius: Zur Topographie Konstantinopoles in XVI. Jahrhundert, Orientalisches Archiv.II. Leipzig 1911-1912.

HASKAN, Mehmet Nermi: Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, İstanbul, 2001, 1, (3.cilt)

HASOL, Doğan: Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, İstanbul, 1995.

NEMLİOĞLU, Candan: Üsküdar, Atik Valide Camii Özgün Kalem İşleri ve Türk-İslâm Bezeme Sanatındaki Yeri.Üsküdar Semp. I. İstanbul, 2003, 2, 59-89.

_____ : Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi Yapılarındaki Kalem İşleri, Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Semp. İstanbul 2005,1, 391-412.

ÖZER, Nermin (Özcan): Fetih'in 550.yılında İstanbul Nakışhaneleri, Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VII Eyüp Sultan Semp. Teb. İstanbul 2003, 242-249.

SEÇKİN, Nadide: Yeni Valide Külliyesi, Dünden Bugüne İstanbul Ans., İstanbul 1994, 7, 468-470.

TANMAN, M.Baha: Atik Valide Külliyesi, Sanat Tarihi Araş. Der., İstanbul 1998, 2, 3-19.

_____ : Atik Valide Külliyesi, Dünden Bugüne İstanbul Ans., İstanbul 1993, 1, 407-412.

ÜNVER, A.Süheyl: Edirne Üç Şerefeli Camii Avlu Kubbeleri İçindeki Devrinin Süslemeleri Hakkında. Arka tekt, İstanbul 1949, 211, 166-168.

YILMAZ, Hasan Kamil: Üsküdar Celveti Tekkeleri, Üsküdar Semp. I. İstanbul, 2003, 1, 180-200.

YÜKSEL, İ.Aydın.: Rum Mehmed Paşa Camii ve Türbesi, Dünden Bugüne İstanbul Ans., İstanbul 1994,6,346-347.

Koruma ve Onarım

AHUNBAY, Zeynep: Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, İstanbul,1996.

İLHAN, Rifat: Ağaç Malzeme Koruma ve Emprenye Tekniği, Trabzon 1980.

MORA, P.- MORA L.- PHILIPPOT P.: Conservation of Wall Paintings, ICCROM (Rome) 1984.

MÜHLETHALER, Bruno: Conservation of Waterlogged Wood and Wet Leather, Paris, 1973.

NEMLİOĞLU, Candan: Yerinde Korunmayan Taşınmaz Eserlerin Müzelerde Teşhiri İçin Gerekli Uygulama, Kuruluşunun 150. yılında Türk Müzeciliği Semp.II.Bil. (24-26 Eylül 1996- İSTANBUL) Ankara 1997, 162-167.

PREUSSER, Frank – SCHILLING Michael, (Commitee): Wall Painting of The Tomb of Nefertari, California, USA.1987.

TAŞKIN, Hatice: Ahşap Malzemenin Özellikleri ve Yapısında Bozulmalara Neden Olan Faktörler, Dolmabahçe Sarayı, Belgeler-Araştırmalar-Uygulamalar-Haberler.İstanbul,2003.1,67-73.

ZUCCHETTA, Amanuela, (Comite): Twenty Years of Restoration In Venice, Venezia (Italy) 1987, 93-102.

Türk Şiirinde Üsküdar Motifi

PROF. DR. NİHAT ÖZTOPRAK
Marmara Üniversitesi

Hey!.. Güzel Üsküdar!.. Koca Üsküdar
Bütün şehirlerden yüce Üsküdar
Sabahsız, güzel bir gece Üsküdar (Şemsi Belli)¹

Türk şiirinde Üsküdar suyu ve havasıyla; bağları, bahçeleri, servileri, çınarları ve zengin bitki örtüsüyle; han, hamam, cami, çeşme, kütüphane vb. birbirinden güzel mimarî yapılarıyla; kanaatkâr, mütevazî, misafirperver, onurlu ve her türlü ulvî hasletlerle bezenmiş insanlarıyla; Anadolu'nun kapısı, hac yolculuğunun başlangıcı, surre alayının yola ve ordunun sefere çıkış yeri vb. çok önemli faaliyetlerin ilk durağı oluşuyla; İstanbul'daki ilk ve en büyük Müslüman-Türk mezarlığı olan Karacaahmet'iyle; cennetten koparılıp yeryüzüne indirildiğine inanılan İstanbul'un en yüksek ve en güzel tepesi Çamlıca'sıyla velhasıl mevzuu uzatmamak için saymadığımız daha başka hususiyetleriyle şairlere asırlarca ilham kaynağı olmuştur. Aldıkları bu ilhamla şairler, onunla ilgili bir birinden farklı ve güzel hayaller geliştirmişlerdir.

Şairlerin Üsküdar'ını maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:²

Üsküdar – Cennet

Üsküdar, bağ ve bahçelerinin güzelliği, ağaç ve çiçeklerinin hoşluğu, suyunun letafeti, havasının temizliği vb. insana huzur veren hususiyetleriyle şairlerin gözünde cennet gibidir. Bilhassa Mezâkî, Sâhib, Seyyid Vehbî, Sâmî gibi divan şairleri onu yer yüzünün cenneti olarak tasvir etmişlerdir.

Şair Sâhib (öl. 1749), bir murabba bendinde suyunun Kevser gibi lâtif, toprağının

Millet Parkı'ndan bir görünüm

Hoten miskini kıskandıracak kadar güzel kokulu, havasının hurilerin kâkülleri gibi hoş kokulu olduğunu belirterek Üsküdar'ın her yönden cenneti andırdığını söylemiştir:

Reşk-i gül bâğ-ı behişt oldı fezâ-yı Üsküdar
Cennet-i rû-yı zemîn anda sarây-ı Üsküdar
Âbı Kevser hâki reşk-i nâfe-i müşg-i Hoten
Turre-i hûr ile hem bûdur hevâ-yı Üsküdar³
Şair Mezâkî(öl. 1676),

Bârekallâh san behişt-i câvidândur Üsküdar⁴
“Allah mübarek etsin Üsküdar sanki ebedî bir cennettir” dediği mısraında Üsküdar'ı “behişt-i cavidan” a yani ebedî cennete benzeterek belki de Üsküdar'ın güzelliğinin ebedî olmasını temenni etmiştir.

Üsküdar'ın Havası – Hz. İsa'nın Nefesi, Ruh Üsküdar'ın Suyu – Kevser, Ab-ı Hayat

Üsküdar'ı anlatan şairlerin hemen hepsi onun havası ve suyunu genellikle birlikte överler. Havası, hurilerin perçemi ile aynı kokuyu yansıtır, cana can katar, ruhları ölmüşlere ruh verir, Hz. İsa'nın nefesi gibi ölüleri diriltir.

Divan şiirinde bir beldenin havasının etkili ve lâtif olduğu vurgulanacaksa mübalağa yoluyla o, Hz. İsa'nın ölüleri diriltten nefesine benzetilir. Şair Seyyid Vehbî(öl. 1736),

Cân bağışlar âdeme âb u hevâsı Üsküdar
Nefha-i İsâ mıdır bâd-ı sabâ-yı Üsküdar⁵

diyerek bu gerçeği dile getirir. Vehbî bu mısralarında Üsküdar'ın havası ve suyunun insanlara can verdiğini belirttikten sonra tecâhül-i ârif yoluyla (yani bildiği hâlde bilmiyormuş gibi yaparak) onda esen saba rüzgârının Hz. İsa'nın ölüleri diriltten nefesi olup olmadığını sormaktadır.

Üsküdar'ın suyu da çok güzeldir; cana can katar, cennette bulunan Kevser suyu-na benzer, âb-ı hayat gibidir. Şair Nedim (öl. 1730),

Her nefes âb u hevâsı câna cânlar katmada⁶

diyerek suyu ve havasını birlikte över.

Üsküdar - Bağ, Bahçe, Çiçek, Serviler Şehri

Üsküdar'ın şiirlerde dile getirilen önemli bir vasfı da bağ ve bahçeler şehri oluşudur. Ayrıca evlerinin pencerelerinin ve bahçelerinin mor salkım, leylak, gül vb. çiçeklerle süslü oluşu, cadde ve sokaklarının servi ve çınarlarla kaplı oluşu da dile getirilmiştir. Üsküdar, bu tabiat güzelliği ile asırlarca İstanbul halkının bahar mevsiminde gezi ve eğlence mekânı olmuştur. Bahtî mahlasıyla şiirler yazan Sultan I. Ahmed (1603-1617) XVI. yüzyıl Üsküdar'ından bakın nasıl bahsediyor:

Üsküdar'un bâğ u bağçesini seyrân eyledük
Nice günler 'ıyş idüp zevk-i firâvân eyledük

Gâh derdük bûstânında anun sünbüllerin
Gâh güller cem' idüp seyr-i gülistân eyledük⁷

Üsküdar'ın ufuklarından güneş doğarken

Yahya Kemal (öl. 1958) onu serviler şehri olarak anar:

Az sürer gerçi fakir Üsküdar'ın saltanatı,
Esef etmez güneşin şimdi neler yıktığına,
Serviler şehri dalar kendi iç aydınlığına,
Ezelî mağrifetin böyle bir iklîminde⁸

Yakın dönemden bir ses Şemsi Belli Üsküdar'ın yollarının çınarlarla kaplı olduğunu haber veriyor:

Üsküdar yolları çınar ağacı
Leylaklar dallarda bir sevgi tacı
Bir ömür biter de bitmez bu acı⁹

Anlatılan bu vasıflarından da anlaşıldığı üzere Üsküdar, bahar gelince, insanların eğlenmek, stres atmak ve dinlenmek için aradığı bütün özelliklere sahip güzel tabiat köşelerinden biridir. Seyyid Vehbî (öl. 1736), bu güzellikten vakti geçmeden yararlanmak için acele eder:

Nakd-i ömr-i nâzenîni itme mihnetle hebâ
Def'-i gam kıl işret it mehpârelerle dâimâ
Var ise aklın sana benden nasîhat Vehbiyâ
Âlem eyle geçmeden vakt-i safâ-yı Üsküdar¹⁰

Vehbî şöyle diyor: “Şu nazenin ömrünü sıkıntıyla heba etme, gamı, kederi bir kenara bırakıp ay parçası gibi güzellerle daima işret et. Şayet aklın varsa sana nasihatim olsun, Üsküdarın safâ vakti geçmeden âlem yap.”

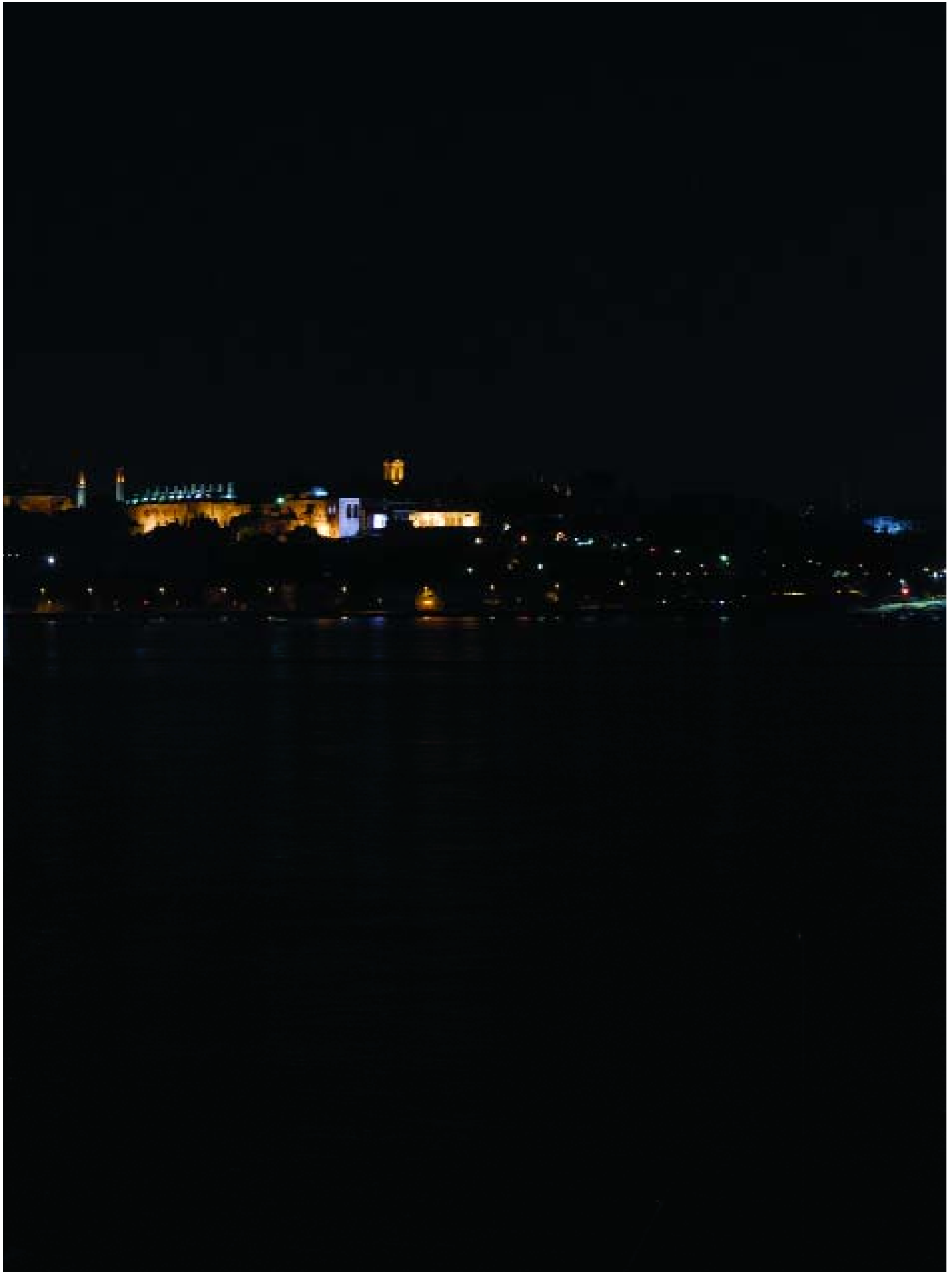
Bu tabîî güzelliği sebebiyle Üsküdar'ın farklı bölgelerinde gezinti yerleri düzenlenmiş, çevrilmiş ve ziyaret günleri konulmuştur. Nedim bir kasidesinde,

Firâz-ı Üsküdar'ın bu'du vardır gerçi ammâ kim
Yine inkâr olunmaz hak bu kim anın da seyrânı¹¹

“Çamlıca'nın biraz uzaklığı vardır amma doğrusu orayı gezmenin tadı bambaşkadır” diyor. Nedim'in belirttiği gibi Çamlıca gezisi insanlara her zaman hoş gelmiştir. Çamlıca'nın dışında Üsküdar'ın eski dönemlerde bir çok mesire yeri vardı. Şemşipaşa sahilinden tutun, Beylerbeyi, Vaniköyü, Küçüksu çayırı, Göksu dere ağzı, Beykoz çayırı, Koşuyolu'ndaki koruluk vb. yerler her sınıftan insanın baharla birlikte akın ettiği nezih gezinti yerleri idi.

Üsküdar'dan
Eminönü'nün
gece görünümü
(arka sayfa)

Üsküdar - Anadolu'nun Kapısı

Üsküdar, Osmanlı döneminde ordu ve kervanların Anadolu'ya giriş ve çıkış kapısı durumundadır. Ordu Anadolu'ya sefere çıkarken Üsküdar'da toplanır, oradan hareket ederdi. Anadolu'ya hatta Acem, Arap ve Hint diyarlarına gidecek her türlü kervan da yolculuğuna oradan başlardı. Anadolu'dan gelip Avrupa'ya gidecek kervanlar Üsküdar'dan geçirdi. Bu hâliyle Üsküdar, Anadolu'ya açılan kapı veya Asya-Avrupa arasında köprü konumundadır. Namazgahların sayısının 50 civarında oluşu da bu sebeptendir.¹² Bu fonksiyonu sebebiyle çoğu kez nüfusu on binleri aşar.

Yahya Kemal (öl. 1958), Selimname'sinin ilk bölümünde, ordunun İran seferi için Üsküdar sahrasında toplanmasını tasvir etmiştir.

Kaç fâtiḥ-i zaman gören İran-zemîn bugün
Görsün kiminle hangi cüyûş-ı zafer gelür
Tekbîrlerle halka ayân oldu tûğlar
Sahrâ-yı Üsküdar'a revân oldu tûğlar¹³

İlhan Berk, "Sesler" adlı şiirinde Üsküdar'ı, "...ve Anadolu ve Arap ve Acem ve Hint diyarlarının bir geçit kenti..."¹⁴ şeklinde nitelendiriyor.

Osmanlı döneminde Üsküdar, "Marmara Denizi'nin Asya'da yer alan kuzey kıyılarında İzmit ili sınırlarına kadar ve Boğazın Anadolu kıyılarında Karadeniz'e kadar uzanan alanı kaplıyordu.¹⁵ Bunun yanında yerin göğe ya da göğün yere en çok yaklaştığı yer olarak tarif edilen, İstanbul'u en geniş açıdan gören ve en yüksek tepesi olan Çamlıca tepesi de Üsküdar'ın sınırları içindedir.

Üsküdar – Eskidar

Türk muhayyilesi "Üsküdar" adını ses yapısından hareketle "eski" ve "dar" kelimelerinden gelme olarak kabul etmiştir. Eskidar, eski vatan, eski yurt anlamlarındadır. Üsküdar, Türklerin İstanbul'daki en eski yerleşim yeridir. Şiirlerde "Eski" ve "dar" kelimeleri Üsküdar'la birlikte cinaslı olarak kullanılmıştır. Enderunlu Vâsıf (öl. 1824-25), Vâlide Sultan'ın yaptırdığı bir kasrı konu ettiği kasidesinde "Eskidar" adının Üsküdar oluşunu, hüsn-i ta'lil yoluyla farklı ve güzel bir sebebe bağlamıştır. Ona göre bu yeni tarz, hükümdarlara has, şanı yüce kasrın yapılışıyla "Eskidar"ın namı değişmiş Üsküdar olmuştur. Yani yapılan bu yeni tarz bina sebebiyle o semte eski denilemeyeceği bu yüzden de adının "Üsküdar" şeklinde yenilendiği vurgulanmıştır.

Bu tarz-ı nev- mülûkî kasr-ı 'âlinün binâsıyla
Değişdi şimdi nâmı Eskidâr'un Üsküdar oldu¹⁶

Abdülhak Hamid (öl. 1937) de Üsküdarlı Tal'at (öl. 1926)'ın ölümü üzerine teesürlerini dile getirdiği şiirde “eski dar” ve “Üsküdar” kelimelerini bilinçli olarak birlikte kullanmıştır.

Yüce Tal'at, o mefhar-ı şuarâ!
Eski bir sıyt-ı şâirâne ile
Yeni vadîde bir terâne ile
Gâh ü bigâh olurdu nağme-serâ
Eski dârında olmalıydı mukîm
Üsküdar oldu rihletiyile akîm¹⁷

Üsküdar - Fethi gören şehir

Üsküdar, İstanbul'un fethini gören bahtiyar bir şehirdir. Türk ve dünya tarihi için çok önemli bir hadise olan İstanbul'un fethini, baştan sona görmesi ona ayrı bir itibar sağlamıştır. Türkler hâlâ onun üzerinde, fetihden kalma izleri görürler. Yahya Kemal (öl. 1958) bu hususiyeti şöyle bir örnekle açıklar: “Bir havuzun durgun suyuna bakarsanız, içinde oraya aksetmiş harici bir âlemin ağaçlarını, bulutlarını görürsünüz. İşte Üsküdar'ın maneviyetinde İstanbul muhasarasının günleri öyle duruyor”¹⁸ Yahya Kemal, “İstanbul'un Fethini Gören Üsküdar” başlıklı şiiri ile Üsküdar'ın bu hususiyetini hatırlatmış ve bir daha unutulmamak üzere belleğimize yeniden yerleştirmiştir. Bu şiirde Üsküdar, fethi gören mutlu bir şehir ve insan olarak tasvir edilmiştir. O, Türkler için çok büyük bir mutluluk vesilesi olan İstanbul'un fethini baştan sona gören şehirdir. Bu bakımdan diğer şehirler onu bahtiyar addederler ve kıskanırlar. O, fethi dolu gözlerle izlemiş, İstanbul'a yüz bin meleğin uçtuğuna şahit olmuş ve bunu asırlarca hayalinde sır gibi saklamıştır.

Üsküdar, bir ulu rü'yâyı görenler şehri!
Seni gıpta ile hatırlar vatanın her şehri,
Hepsi der: “Hangi şehir görmüş onun gördüğünü?
Bizim İstanbul'u fethettiğimiz mutlu günü!”
Elli üç gün ne mehâbetli temâşâ idi o!
Sanki halkın uyanık gördüğü rü'yâ idi o!
Şimdi beş yüz sene geçmiş o büyük hâtıradan;
Elli üç günde o hengâme görülmüş buradan;
Canlanır levhası hâlâ beşer ettikçe hayâl;
O zaman ortada, her sâniye, gerçek bir hâl.

Gürlemiş Topkapı'dan bir yeni şiddetle daha
 Şanlı nâmıyla “Büyük Top” denilen ejderha.
 Sarf edilmiş nice kol kuvveti gündüz ve gece,
 Karadan sevk edilen yüz gemi geçmiş Haliç'e;
 Son günün cengi olurken, ne şafakmış o şafak,
 Üsküdar, gözleri dolmuş, tepelerden bakarak,
 Görmüş İstanbul'a yüz bin meleğin uçtuğunu;
 Saklamış durmuş, asırlarca, hayâlinde bunu.¹⁹

Üsküdar - Kâbe Toprağı

Üsküdar'ın Osmanlı dönemi Türk kültüründeki en önemli vasfı kanaatimizce “Kâbe toprağı” olarak bilinmesi ve bu anlayışla muamele görmesidir. 1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'nun Türkleşmesi başlamış, aradan 10 yıl geçmeden, Anadolu fatihi olarak bilinen Selçuk Beyi Kutalmuşoğlu Süleyman, ordusuyla Üsküdar'a ayak basmıştı. İşte o günden sonra Üsküdar'a yerleşim başlamış, çevre mekânların Türkleşmesi buradan yapılan sevklerle başarılmıştı. Bu yüzden Üsküdar merkezdi. O dönemlerde bölgedeki Müslümanların hacca gitmek için ilk toplandıkları yer de muhtemelen Üsküdar'dı. Bu toplantı, daha sonra gelenek hâline geldi. Daha sonraki dönemlerde de hem İstanbul ve çevresinden hem de Avrupa yakasındaki uzak yakın her bölgeden hacı adayları burada toplanıp birlikte kutsal yolculuğa koyuldu. Hacca gidecek kervanlar önce Karacaahmet mezarlığının yanı başında “Hacılar Ovası” diye anılan geniş bir alanda toplanır, hazırlıklarını tamamlar, yolculuk düzeni kurulur ve binlerce hacı adayı yola birlikte çıkarlardı.

Ayrıca, Hz. Peygamber'in kabri (Ravza-i mutahhara) ve Kâbe'nin örtüsünü ve diğer kutsal eşyaları taşıyan beyaz deve de kafilede yer alırdı. Beyaz deve İslam milletlerince kutsal sayıldığı için kutsal yerlerin örtüleri onunla taşınırdı.

Surre alayları da Üsküdar'dan yola çıkarılırdı. Önce Topkapı sarayından Beşiktaş'a, oradan Üsküdar'a geçen alay, bir merasimle esas yolculuğuna Üsküdar'dan başlardı.²⁰

Kâbe'ye varmayı hedefleyen bu faaliyetlerin başlangıç noktası olması yanında Müslüman-Türk muhayyilesinde Üsküdar Kâbe'ye açılan kapıdır. Ayrıca Kâbe'ye kadar yolculuğu kesintiye uğratacak boğaz, kanal veya deniz olmaması, toprak olarak Üsküdar'ın Kâbe toprağına bağlı olması da onun Kâbe toprağı olarak anılmasında etkili rol oynamıştır. Nitekim XVIII. yüzyıl divan şairlerinden Mustafa Fennî Efendi yazdığı “Sahilname” manzumesinde Üsküdar'ın Kâbe toprağı adıyla tanındığını ifade ediyor:

Kâbe Minyatürü

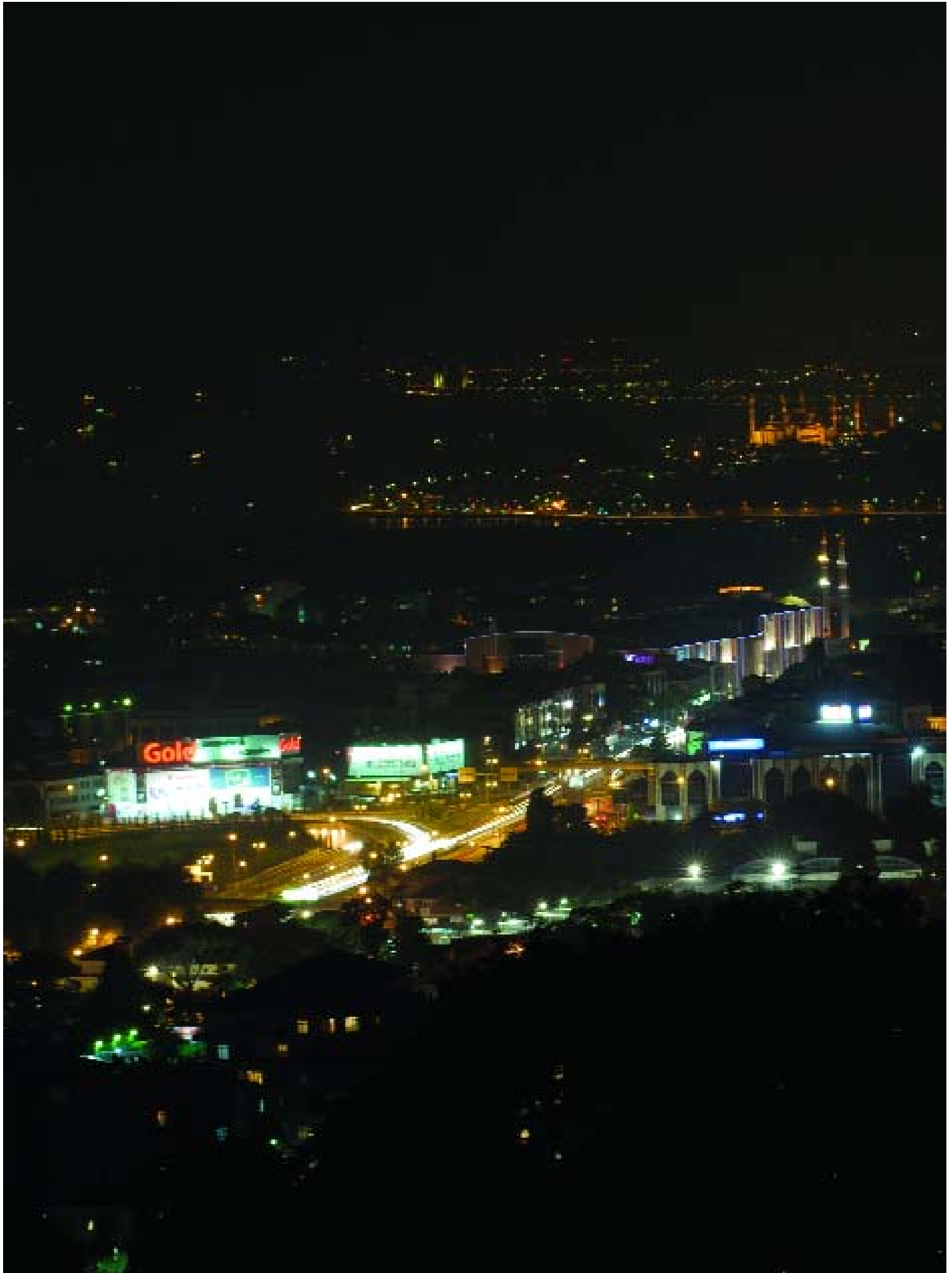
Ka'be toprağı diyü olsa bile nâm-âver
Üsküdar'dan dahı yegdür bana kûy-ı dilber²¹

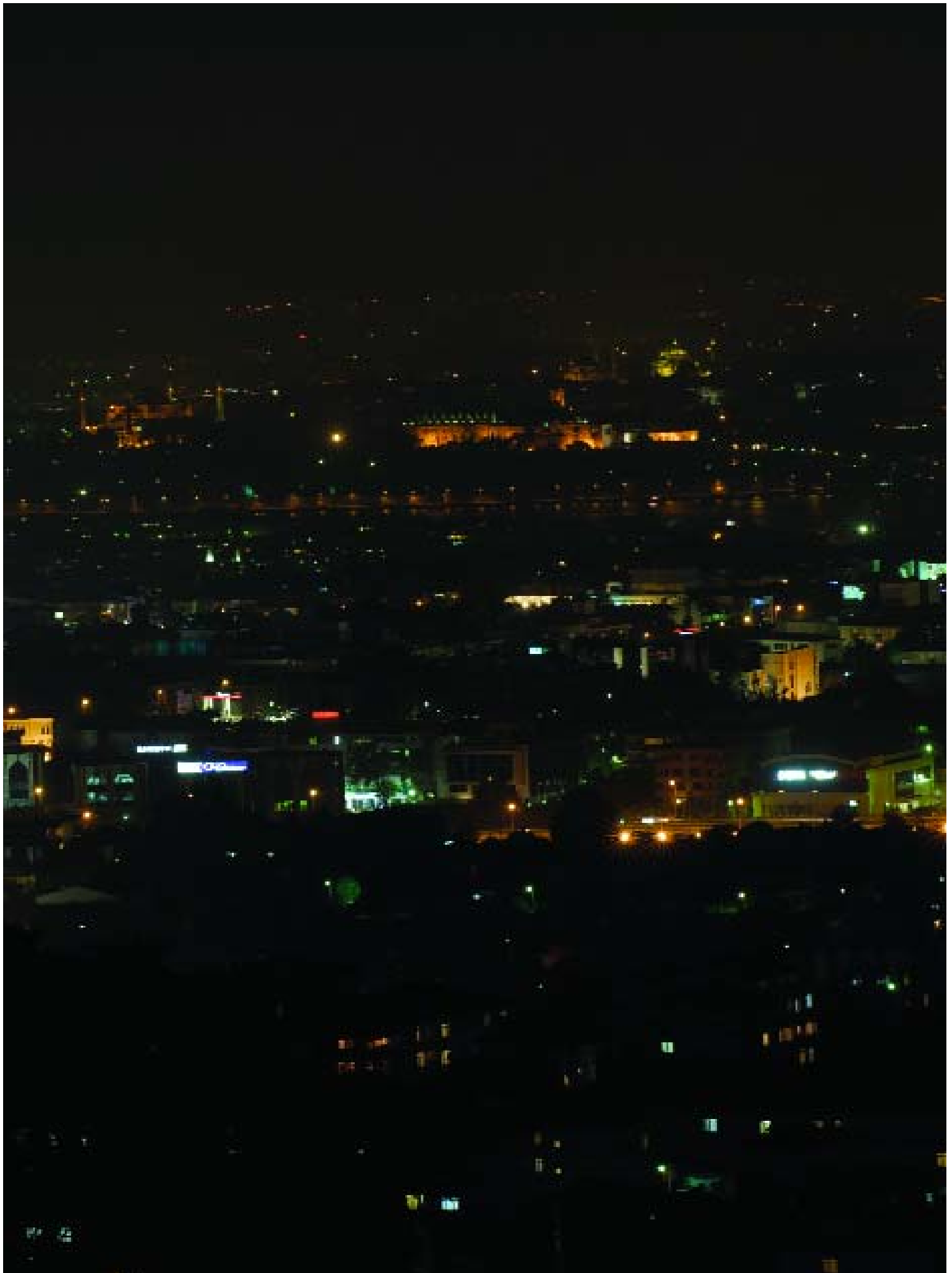
Ümit Meriç de Üsküdar'ı "Hz. Peygamber'in davetine icabetin ilk adımı" olarak niteler:

Dev bir kıt'adır Üsküdar
Asya'dır ta Çin'e kadar
Ka'be'ye giden selâmın
Peygamber-i zî-şânımın
Da'vetine icâbetin
İlk adımıdır Üsküdar²²

Osmanlı döneminde, Avrupa yakasında ölen Türkler bile Üsküdar'ı Kâbe toprağı olarak görüp kutsal saydıkları için, bu topraklarda bulunan Karacaahmet'e gömülmeyi vasiyet ederlermiş. Cenazeleri de Üsküdar yakasında Salacak mevkiinden toprağa çıkarılırmış. Hatta bu itibarla, öz Türkçe tenişir, kerevet ve tabut

Çamlıca'dan
Üsküdar'ın
gece görünümü
(arka sayfa)

anlamlarına gelen “salacak”²³ kelimesinin bu iskeleye ve iskelenin yukarısındaki bölgeye ad olarak verildiği rivayet edilmektedir. Karacaahmet, İstanbul’un ilk Müslüman-Türk mezarlığı ve en büyük mezarlığıdır.

Kâbe toprağı anlayışı bir milletin bir beldeye, bir şehre, bir toprağa duyduğu aşkın adıdır. Türk Milleti Üsküdar’a, Ka’be’ye duyduğu aşk gibi aşk besler. Toprağı vatan yapan da bu aşktır.

Üsküdar – Sevgili

Üsküdar, sahip olduğu doğa güzelliği; bağ, bahçe, çiçek, ağaç, hava ve suyunun çekiciliği ile şuh bir sevgilide bulunan bütün özelliklere sahiptir. Bu yüzden şairler onu sevgiliye benzetirler. Nurettin Durman “Ezanlar Şehri Üsküdar” başlıklı şiirinde,

Üsküdar işveli bir sevgili gibi
Bağlıyor kendine insanı
İnsan ki şaşmaktadır
Şaşarak yaşamaktadır²⁴
diyor. Ümit Meriç onu,

Şairlerle adı çıkan
Bir hanım sultan Üsküdar²⁵

mısralarında bir hanım sultana benzetmektedir. Şair Aynî (öl. 1842) ise bir beytinde şahbaz bakışıyla, insanları kendine âşık eden şuh bir güzele benzetir:

O şûh-ı Üsküdar’ın aşk-ı şehbâz-ı nigâhile
Doğancılarda Aynî lane tuttum vahşetim yokdur²⁶

Üsküdar, özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda İstanbul’un en önemli gezinti ve eğlence yerlerindendi. Eski kültürümüzde mesireler, gençlerin uzaktan da olsa birbirlerini görme, beğenme ve yeni aşkların filizlenme yerleri idi. Bu itibarla Üsküdar, aynı zamanda aşk mekânı olarak şiirlerde yer almıştır.

Üsküdar - Yoksul Şehir

Bazı şairler Üsküdar’ın fakir ve köhne görüldüğünü, halkın yoksul olduğunu şiirlerinde çeşitli duygu ve imajlarla dile getirmişlerdir. Kaynaklarda Üsküdar’ın tarihin herhangi bir döneminde, herhangi bir ticaret alanında ciddi başarılar elde ettiğini gösteren kayıtlara rastlanmaz. Üsküdar’ın ticarî faaliyeti hep kısıtlı ol-

Üsküdar'da eski bir sokak (*Üsküdar Hatırası*, s. 94)

muştur. Ticaret daha çok semt sakinlerinin günlük ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmuştur. Ancak fakir görüntüsünün yanında Üsküdar halkı kanaatkârlığı ile tanınmıştır. Alçak gönüllülüğü hayat felsefesi olarak bilmiş, israf ve gösterişten uzak durmuştur. İhtişam yalnızca cami, medrese, kütüphane, hamam, darüş-şifa, çeşme vb. kamu yararına kullanılan yapılardadır. Başka bir deyişle, şahsa ait yapılar mütevazî, kamuya ait olanlar mükemmeldir. Üsküdar, gerçek anlamda ferdiyetçi değil toplumcu anlayışa sahip insanların yaşadığı beldedir.

Orhan Murat Arıburnu, “Üsküdar’a Kadar” başlıklı şiirinde halkın yoksulluğuna şöyle işaret ediyor:

Heey Üsküdar

Canım Üsküdar

Ocağın geniş, tenceren dar²⁷

Oktay Rifat (Horozcu) da “İstanbul Şiiri”nde

Üsküdar’ın fakir evleri göründü uzaktan²⁸

diyerek Üsküdar evlerinin fakir görünüşünü konu ediyor. Üsküdar’ın fukaralığını şiirlerinde işleyen bir başka şair de Yahya Kemal’dir. Yahya Kemal bir gün

iftardan önce gittiği Atikvalde mahallesinde Üsküdar halkını orucun manevî iklimi içinde izlerken hissettiklerini “Atik-Valde’den İnen Sokakta” şiirinde dile getirmiştir. Bu şiirin bazı mısralarında halkın fakirliğini, evlerin kerpiçten olduğunu ancak bu âlemin huzurlu ve temiz olduğunu vurgulamıştır.

Bakkalda bekleyen fıkârâ kızcağızları
Az çok yakında sezdiriyor top ve iftarı
Top gürleyip oruç bozulan lâhzadan beri
Bir nurlu neş’e kapladı kerpiçten evleri
Yârab nasıl ferahlı bu âlem, nasıl temiz!²⁹

Yahya Kemal (öl. 1958) Üsküdar’ı karşıdan/cihangirden gurup vakti izlerken Üsküdar vasfındaki “Hayal Şehir” başlıklı şiirini yazar:

Git bu mevsimde gurup vakti Cihangir’den bak!
Bir zaman kendini karşıdaki rü’yâyâ bırak!
Şair bu şiirinin sonunda, Üsküdar’ın karanlık tepelerinde fakara evlerinin lambalarının Üsküdar’ı aksettirdiğini söyler:

Karşı sâhilde karanlıkta kalan her tepeden
Gece birçok fıkârâ evlerinin lambaları
En sahih aynadan aksettiriyor Üsküdar’ı³⁰

Şair bir gurup vakti Boğaz’ın Avrupa yakasında Cihangir’den, Üsküdar’ı izleyerek “Hayal Şehir” başlıklı şiirini yazmış, yine aynı yerden fakat bu sefer bir seher vaktinde temaşa ederek “Üsküdar’ın Dost Işıkları”nı mısralara dökmüştür. Bu şiirinde de şair,

Karşımda köhne Üsküdar’ın dost ışıkları...³¹

diyerek yine Üsküdar’ın fukaralığına temas etmiştir.

Diğer bazı motifler,

Eski ve yeni dönem Türk şiirinde yer alan Üsküdar motiflerinden bir kısmını sizlere sıralamaya çalıştık. Motiflerin sayısı bu kadar değildir elbette. Tebliğ sınırları içinde yer veremediğimiz ancak anmadan geçemeyeceğimiz motifler de vardır:

Üsküdar, bir masal şehridir.

O, sultanları derviş, dervişleri sultan yapan büyülü bir eşiktir.

O, batan güneşin her an değişen ve kızaran ışıkları altında “som ateşten” yapılmış saraylarla süslü bir saltanat şehridir.

O, Çamlıca tahtını bulutlar arasına koyan bir esatir kahramanıdır.

O, Mihrimah’ın avlusunda mermer hançerle oturan delikanlıdır.

O, genç kızların eflâtundan bir cennette yazdığı şiiirdir.

O, seyredenlerin başka bir âlemi gördüğü için kendinden geçtiği bir tablodur.

O, dillerde dolaşan bir destandır.

O, ezanlar şehridir.

O, Mekke kapısıdır.

O, semalarında melekler dolaşan, her köşesi insana ferahlılık veren uhrevî bir şehirdir.

Sonuç

Sanatların sultanı olarak bilinen şiir bize başka bir Üsküdar sunuyor. Bildiğimiz, gördüğümüz, ama anlayıp anlatamadığımız Üsküdar’ı daha iyi anlamamıza ve anlatmamıza yardımcı oluyor. Bu mısralar bizi alıp geçmişin Üsküdar’ına hem de derinliklerdeki Üsküdar’a götürüyor. Onları okurken;

Sanki Üsküdar iskelesinde püfür püfür esen bir sabah yeli okşuyor ruhumuzu.

Sanki ulu bir medeniyetin serin ırmakları, kirlenmemiş pınarlarından Şerefâbâd suyu çağılıyor içimizde.

Sanki ipek bir tül dalgalanıyor ay ışığında.

Sanki Salacak önlerinde sonsuzluk yakamozu sizi aşkın bir diyara çağırıyor.

Sanki Çamlıca’nın tepesinde fizik gerçekliği aşır, fizik ötesine geçiş yapacakmışsınız gibi.

Sanki Karacaahmet’te serin servi ormanının içinde açılan kapılardan öbür âleme dalacakmışsınız gibi.

Şiir, duygularımıza kanat takıp Üsküdar semasında uçuruyor bizi.

Zaten güzel ve güçlü şiirin yegâne görevi de bu değil mi?

DİPNOTLAR

¹ Âlim Kahraman, *Üsküdar Zaman Aynasında*, İstanbul 2003, s. 237.

² Burada yalnızca şiirlerdeki genel Üsküdar motifleri üzerinde durulmuştur. Üsküdar sınırları içinde yer almakla beraber Karacaahmet, Kızkulesi, Çamlıca gibi yerlerin ve bazı cami, çeşme, kasr gibi binaların herbirinin birer tebliğ konusu olduğu düşünülmüştür.

³ Âlim Kahraman, *a.g.e.*, s. 52.

- 4 *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni* (haz. Ahmet Mermer), Ankara 1991, s. 317.
- 5 Âlim Kahraman, *a.g.e.*, s. 50.
- 6 *Nedim Divanı* (haz. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1972, s. 359.
- 7 Âlim Kahraman, *a.g.e.*, s. 42.
- 8 Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul 1967, s. 31.
- 9 Âlim Kahraman, *a.g.e.*, s. 235.
- 10 Âlim Kahraman, *a.g.e.*, s. 50.
- 11 Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 52.
- 12 Mustafa Özdamar, "Üsküdar Namazgâhları" (*Üsküdar Sempozyumu I*, İstanbul 2004, s. 97-105) adlı tebliğinde Üsküdar'da 48 namazgâh isminden söz ediyor. Bunlardan bazılarının isimleri şöyledir: Âdile Sultan Namazgâhı, Ayrılık Çeşmesi Namazgâhı, Baba Nakkaş Namazgâhı, Doğanclar Namazgâhı, Selimiye Namazgâhı, Büyük Çamlıca-Küçük Çamlıca Namazgâhları, Alemdağı Caddesi (Bostancıbaşı) Namazgâhı.
- 13 Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, İstanbul 1974, s. 8.
- 14 *Hayal Şehir* (haz. Kemal Kahraman-Seyfettin Ünlü), İstanbul 2004, s. 89. (Şiirin tamamı 89-92. sayfalar arasındadır.)
- 15 Robert Mantran, *İstanbul Tarihi* (çev: Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2002, s. 245.
- 16 *Enderunlu Vâsîf Divanı* (haz. Rahşan Gürel), İstanbul 1999, s. 255.
- 17 *Abdülhak Hamid Tarhan Bütün Şiirleri 3* (haz. İnci Enginün), İstanbul 1999, s. 259.
- 18 Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*, İstanbul 1964, s. 77.
- 19 Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, s. 28-29.
- 20 Surre-i Hümayun denilen surre alayı, hac münasebetiyle Haremeyn'e gönderilen para ve hediyeleri götürürdü. Surrenin yola çıkışı bir merasimle olurdu. Bu merasimde başta Hünkar olmak üzere davetliler huzurunda Kur'an ve na'tler okunup dua edildikten sonra gönderilecek para ve hediyeler Surre Emîni'ne teslim edilerek Üsküdar'a nakledilirdi. Üsküdar'da Paşakapısı'nda şimdiki Adliye binasının arkasında o an mevcut kârgir binada bir gece muhafaza edildikten sonra ertesi gün yola çıkarılırdı. Geniş bilgi için bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 234-235.
- 21 Nihat Öztoprak, "Fennî ve İzzet Efendinin Sahilnâmeleri ve Bu Sahilnâmelerde Üsküdar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, XI (İstanbul 2004), 138.
- 22 Ümit Meriç, "Mor Bir Salkımdı Üsküdar" adlı şiirinden. bk. *Üsküdar Sempozyumu I bildiriler (23-25 Mayıs 2003)* (ed. Zekeriya Kurşun vd.), İstanbul 2004, II, 505.
- 23 Şemseddin Sami, "salacak" kelimesini "Ölü yıkadıkları kerevet, teneşir" diye tarif etmektedir. bk. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1987. Ayrıca bk. Hasan Eren vd., *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988.
- 24 Kemal Kahraman-Seyfettin Ünlü, *a.g.e.*, s. 197.
- 25 Ümit Meriç, *a.g.e.* ve aynı yer.
- 26 Âlim Kahraman, *a.g.e.*, s. 68.
- 27 Kemal Kahraman-Seyfettin Ünlü, *a.g.e.*, s. 99.
- 28 *a.g.e.*, s. 75.
- 29 Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, s. 34.
- 30 *a.g.e.*, s. 30-31.
- 31 *a.g.e.*, s. 36.

Nazîm Divanı'nda Üsküdar

Y R D . D O Ç . D R . B Ü N Y A M İ N Ç A Ğ L A Y A N
Kastamonu Eğitim Fakültesi

Nazîm, 1680-1760 yıllarında yaşamış Arnavut asıllı bir Osmanlı şâiridir. Arnavut kaynaklarında kendisinden Nezim Frakulla, İbrahim Nezimi veya Nezim Berati olarak bahsedilir.¹ Hakkında Türkçe şuarâ tezkirelerinde herhangi bir bilgi yer almayan şâirin Türkçe, Farsça ve Arnavutça üç divanı bulunmaktadır. 1748 yılında tertip edilen Türkçe Divan'da 34 kaside, 287 gazel, 73 kıta, 1 mesnevi, 50 müfred, 1 murabba, 1 tahmis, 1 müseddes ve 1 terci-i bend yer alır. Divanın hacim bakımından oldukça farklı iki nüshası Tiran Millî Kütüphanesi'nde yer alır.²

Arnavutluk'taki Fier şehri yakınlarında bulunan Frakulla köyünde doğup ilk eğitimini burada aldıktan sonra medrese tahsili için İstanbul'a gelmiştir. Tahsilini tamamlamasının ardından İstanbul'da uzun süre kalan şâir, çağdaşı Nedîm ve Nefî tarzında şiirler yazmıştır. Türkçeyi sade ve kolay anlaşılır biçimde aruz kurlarına yer vermeden İstanbul şivesi ile kullanan Nazîm'in İstanbul'dan söz ettiği 17 şiiri bulunmaktadır. Bunlardan 8 tanesinde Üsküdar ve çevresinden bahsedilir. Dört şiirde aynı bölgedeki teferrücgahlara yer verilmesinden mesire yerlerinin şâiri çok etkilediği anlaşılmaktadır. Üsküdar'da IV. Murad zamanında 1638 yılındaki kayıtlara göre 8 mesire ve 7 gezi yeri bulunduğu bilindiğine³ göre İstanbul'da bu tarihten bir asır sonra yani Nazîm'in Üsküdar'da bulunduğu sırada bu sayının artmış olduğu ve bunların şâirleri etkileyecek kadar güzel olduğu muhakkaktır.

İstanbul, İstanbul Yarımadası, Eyüp, Galata ve Üsküdar olmak üzere dört bölgeden ve belirli sayıda köyden oluşan galaksi biçimli bir şehirdir.⁴ Anadolu yakası yakın zamanlara kadar Üsküdar olarak adlandırılmış, eskiden köy hükmünde olan yerler şehrin genişlemesi ile yeni ilçeler haline gelmiş hatta yeni yerleşim alanları ihdas edilmiştir.

Birkaç yüzyıl önce Üsküdar, sakinlerinin sınırları içinde gıda maddesi üretmediği bir iskan yeri⁵ olarak tarif edilen şehirden biraz farklı bir durumdaydı. Anadolu'daki yayla hayatının bir benzeri İstanbul şartlarında burada da yaşanmıştır.

Varlıklı ailelerin sahilde yalıları, daha yüksek yerlerde bağ ve bahçeleri bulunuyor, yaz aylarını burada geçiriyorlardı. Yaylaya veya şehir dışındaki bağ ve bahçelerine gitme imkanı bulamayanlar havaların müsait olduğu zamanlarda mesire yerlerine giderek temiz hava alır, tabiatla baş başa kalır, eğlenir ve böylece yayla geleneğinin icaplarını kısmen yerine getirmiş olurdu. Osmanlı Devleti sınırları içindeki çeşitli şehirlerde halkın bu ihtiyacını karşılamak üzere teferrücgahlar düzenlenmiştir. Nitekim Evliya Çelebi İstanbul'un dört bir yanındaki teferrücgahların ve dinlenme yerlerinin isimlerini sayar ve buralarda halkın ve üst tabaka mensuplarının beraber bulduklarını belirtir.⁶ Buraların bakımlı, ormanlı, avgahlı bağlı ve bahçeli köyler olduğunu, her birinde kasaba gibi hamam ve sokakların bulunduğunu söyler.⁷

İstanbul, tabii güzellikleri, tarihî eserleri, Boğaz'ı, Haliç'i, Marmara Denizi kısaca her şeyiyle dünyanın neresinde olursa olsun herkesin ilgisini çekmiştir. Çeşitli sebeplerle buraya gelenler kalış sürelerini uzatmanın yollarını aramışlar, imkan bulanlar neredeyse hayatlarının büyük kısmını bu güzel şehirde geçirmişler ve kaleme aldıkları eserlerde İstanbul'un güzelliklerini anlata anlata bitirememişlerdir. Bunlara bir örnek olarak XIX. yüzyıl ortalarında İstanbul'da bulunmuş olan Gerard De Nerval'in batılıların Asya'nın Tatlı Suları diye adlandırdıkları Göksu Deresi civarını tasvir ettiği şu satırlara bakalım: "Burasını sanki bir sanatçı aydınlatmış. Korular gölgelerini yer yer gür çimenlerin üzerine düşürmüş. Meyve ve serinletici şeyler satanların kurdukları çadırların manzarası göçebe boy ve oymakların konakladıkları vahaları hatırlatıyordu. Çayırın her tarafı insanlarla kaplı idi. Giydikleri elbiselerin değişik renkleri, ilkbahar çiçeklerinin canlı renkleri gibi, çimenleri yer yer açıyor veya koyulaştırıyordu. Gökyüzünün en açık olduğu yerin tam ortasında çok güzel bir çeşme gözüküyordu."⁸

İstanbul'a hayranlığını eserlerine yansıtan bir çok kalem erbabından biri de Nazîm'dir. O İstanbul'un kendisine sıkıntı veren bir gurbet olmadığını şu mısralarda dile getirir:

Degil miñnet sana gurbet dilâ zevk u safâdır bu
Degil şehri Sitanbul hastaya dârü's-şifâdır bu

Diyârım terk idüp dildâr-ı ilme olmuşum Mecnûn
Gel ey Leylî-i ma'nî nâz ile lutf u atâdır bu⁹

Nazîm, Üsküdar ile ilgili şiirlerinin çoğunda ve başka şiirlerinde teferrücgahlardan çok söz ettiğine göre önce bu kelime üzerinde biraz durmak faydalı olacaktır. Teferrüc, açılma, ferahlama, eğlenmek için yapılan gezinme, seyir¹⁰ anlamına gelir. Kelimelerin sonuna gelerek yer ve zaman anlamı veren -gâh ekinin ulanması ile meydana getirilen teferrücgâh, eğlenmek için gezilecek eğlence yeri¹¹ demektir. Teferrüc, fikretmek, düşünmek, fikri harekete getirmek manasında da kullanılır.

Üsküdar'da doğayla içi içe bir ev

Dünyayı dolaşma, gezip görme (teferrüc), tasavvuf kademelerinden biridir. Dervişin dünyaya bağlılığı ve onu sevmesi kendi nefsi için değildir. Dünyanın değerli olması altınından gümüşünden değil Hakk'ın tecellisi olması, her şeyde Hakk'ın dolu olması ve Allah'ın(C:C) ayeti olmasındandır.¹²

Yesevîliğin ilk dönemine ait bir risalede miraç da bu anlamda bir teferrüc olarak nitelendirilir: “Amma münkir ve münafıklar aydılar: Miraç kaçan boldur ki yetti kat kökni bir saatte seyr itmek acîb ve garâyiblerin körmek ve takı Bihiştni seyr kılmak ve anıng acâyiblerini teferrüc kılmak, takı Arş ve Kürs Kalemni körmek ve takı toksan ming sözni bî-vasıta sözlenmek ve takı kurbet makamında turup dîdâr körmek muhaldür didiler.”¹³

Teferrüc insanın âdem donunu giyip dünyaya gelmesinden, tekrar Allah'a döneceği ana kadar geçen zaman içinde dolaşmasıdır.¹⁴ Ayrıca dervişin rüya aleminde devamlı olarak seyahat etmesi de teferrüctür.¹⁵ Dünyadaki manevi seyahat esnasında ilahi sırları müşahade etmek için değişik mekanlarda bulunmak¹⁶ şeklinde de anlaşılan teferrüc için Kemal Ümmî daha çok kırları ve su kenarlarını uygun ortamlar olarak görür:

Yine bugün teferrüçlere ârâm-gâh
Su kenarı ve ağaç gölgesi bağ bucagıdır

Gel бага teferrüç kıluben ibretile bak
Gör kim bu ağaçlar ne aceb mu'teber oldu¹⁷

Dede Korkut Hikayeleri'nde teferrüç kelimesi "Bayındır Han kalın Oğuz Begleri-yile tamaşaya bakarıdı, teferrüç ederidi"¹⁸ cümlesinde kullanmıştır:

Battal Gazi Destanı'nda da teferrüç kelimesinin yer aldığı görülmektedir:

Seyyid bir gün gine ağzın açdı, Kur'an okudu. Ulu kiçi kalmadı anda denildi. Ağlamaya başladılar. Ol müvekkeller anı görüp Tariyon'a haber virdiler. Eyittiler: "Ol kişinin ölümden derdi yoktur. Şiir eydür, her kim işüdü, kendüyi yavu kılır." Bir hafta bunun üzerinden geçti. Veli bu Tariyon'un bir kızı vardı, adına Gülen-dam dirlerdi. Azim hûblardan idi, ayun on dördüne benzerdi. Bir gün sarayı damına çıktı. Teferrüç iderken Seyyid'in avazı bunun kulağına girdi, gayet hoş geldi. Tayesine sordu kim: "Ya taye, bu avaz nedür?" taye eyitdi: "Atan anı tutdı, zindana koydı." Kız eyitti: "Ey canım taye, bari bir kez yüzün göreyin. Nice kişidür didi."¹⁹

Eskiden Kırım Türklerinde Hıdrellez'den sonra gelen ilk Cuma günü "Tepreç" günü olarak kararlaştırılmıştı. Hıdrellez Cuma gününe rastlarsa, bu pek iyi bir alâmet addedilirdi. Bu güne "Kıdırlez Cuması" da derlerdi.²⁰

"Tepreç" kelimesinin canlanmak, hareketlenmek manasına gelen depreşmek (tepreşmek) fiilinden türediği düşünülmektedir. Ayrıca bir başka fikre göre Arapçada, kırlara çıkarak gezinti yapmak, ferahlamak anlamına gelen "teferrüç" sözü Kırım Türkleri şivesine "tepreç" şeklinde girmiş ve yerleşmiş olacak ki, bu da aynı manayı ifade eder. Günümüzde Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği şubelerinin organizasyonu ile Haziran ayı içinde Türkiye'nin pek çok yerinde binlerce vatandaşımızın katıldığı Tepreç şenlikleri düzenlenmektedir.

Batılılarda journey ve trip kelimeleri ile karşılanan gezi ve gezinti Osmanlı döneminde seyahat ve teferrüç kelimeleri ile ifade edilmiştir.

Birçok şâirimiz teferrüç kelimesini şiirlerinde kullanmışlardır. Bunlara örnek olarak Şeyhî'nin şu mısralarda kelimeyi kullandığını görürüz.

Can bülbülü teferrüç-i dîdâr kılmasa
Firdevs bostânı gözüne kafes gelür²¹

Yunus Emre teferrüç kılmak gerektiğini şu mısraları ile anlatır:

Bir bahçeye girmek gerek
Hoş teferrüç kılmak gerek

Bir gülü yaylamak gerek
Hergiz ol gül solmaz ola

Her yer teferrüç için değerlendirilebilir:

Yine geldi aşk elçisi yine doldu meydanımız
Yine teferrüç-gah sağlı sollu dört yanımız

İbret gözü ile bakmak yani teferrüç için uygun yerlerden biri de mezarlıklardır:

Teferrüç eyleyüp vardım sabahın sinleri gördüm
Karışmış kara toprağa şu nazik tenleri gördüm²²

Şu mısralarda Ahmed Cahidî Efendi de teferrüçü tasavvufî anlamda kullanmaktadır:

Bir teferrüç eyledim bakdım cihanın yüzüne
Her neye bakdım ise ibret göründü gözüme
Âkil isen can kulağını aç,nazar kıl sözüme
Bir değirmendir bu dünya,öğüdür bir gün bizi²³

Şiirlerinde teferrüçü bu manada kullanan bir şâir de Aşık İbrahim'dir:

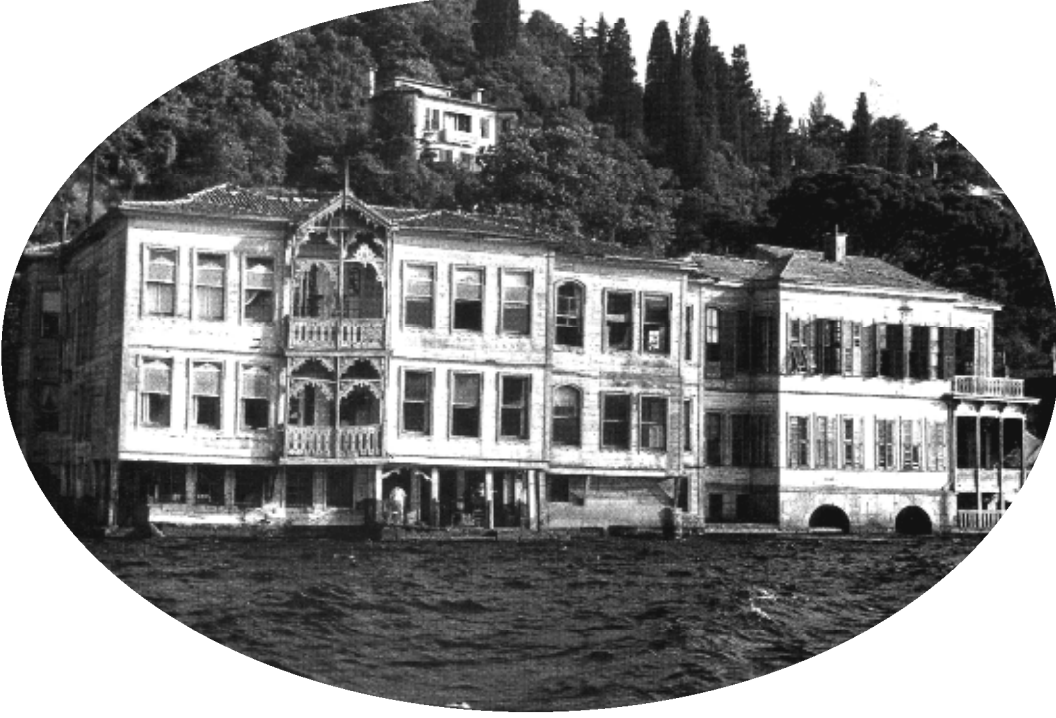
İcazet vaktidir benim efendim
Teferrüç idelim illerimizi
Deryayı muhipten bağlandı bendim
Kime arzedelim hallerimizi²⁴

Teferrüç kelimesi halk arasında yaygın olarak üzüntülerden, sıkıntılardan kurtulup sevince ve esenliğe kavuşmak için gezinti yerlerine gidip eğlenmek anlamında kullanılmıştır. Şehir halkının gezinti yapmasına ve kır havası teneffüs etmesine kısmen imkân sağlayan bu günkü park anlayışından önce teferrüçgahlar, çemenzarlar ve mesire yerleri bulunuyordu. Esnaf ve zenaatkâr toplulukları, Hıdırellezden başlayarak kendi gelenekleri uyarınca teferrüçgâhlara çıkar, günü-birlik, iki-üç gün, bazan bir hafta, hatta on gün yer içer eğlenirlerdi. Bunlara genel olarak "esnaf teferrüçleri"; Ramazan öncesindeki yapılan teferrüçlere ise "şek-bek eyyamı" denilir; Şaban Ayı'nın son on- onbeş günü, bir yandan Ramazan hazırlıklarıyla bir yandan da teferrüçlerle geçirilirdi. Esnaf teferrüçlerine ta-nık olan yabancı gezginler, özellikle Cuma günleri en güzel giysilerini giyinip

silahlarını kuşanan esnafın mesirelere çıktıklarını, çadırlar kurup cirit oynadıklarını yazmışlardır.

Diğer yandan, bütün Anadolu'da Hıdırellez bir anlamda teferrüç mevsiminin açılışı kabul edilerek yalnız esnaf kesimi değil, kadınlar, çocuklar, aileler, kendi geleneklerine göre kır bayramları yaparlardı. Meselâ İstanbul çevresindeki yüzlerce ağılda koyun besleyen ağılcılar, hıdırellezde kuzular için narh verilince, kendilerine özgü hıdırellez bayramını kutlar; o gün kırlara çıkıp çoban ürünü olarak hazırladıkları taze peynirleri, kaymakları, külemezleri, yoğurtları, kesmikleri, ağızları, teleme peynirlerini, yağları yiyip zevk ü safa ederlerdi. Hacı Hasan Şeyhoğlu'nun "Çankırı'da Ahilikten Kalma Esnaf ve Sohbet Teşkilatı" adlı eserinde anlattığı üzere, o yöre esnaf loncalarının düzenlediği ve çok sayıda çocuğun sünnet edildiği hitan cemiyetleri de birer esnaf teferrüçü idi. Bu gelenek hemen bütün Anadolu'da yaygındı. Esnaf loncaları, kendi mensuplarının çocukları ve çıraklarıyla yetim ve kimsesiz çocuklar için her yıl veya birkaç yıl arayla bu tür organizasyonları tekrarlarlar; kırlara çadırlar kurulur; düğün yemekleri pişirilir, pehlivan güreşleri, canbaz, soytarı, maskara gösterileri, esnaf hünerleri sergilenirdi.

Esnaf teferrüçlerinin ya da meslek bayramlarının en renkli ve görkemlileri İstanbul'da yapıldığı gibi, payitaht zenaatkârları arasında da teferrüce en fazla önem verenler kuyumculardı. İlk bakışta bu zenaat kesiminin zengin oluşlarından dolayı teferrüçlerde saçıp dağıttıkları düşünülse de kuyumcular teferrüçünün -özellikle de on yılda yirmi yılda bir kez tekrarlanan anlı şanlılarının ayrı bir gerekçesi vardı. Evliya Çelebi, Kuyumcu esnafını anlatırken bunun kökenini de aktarmaktadır. Trabzon'da doğan Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566), şehzade iken kuyumculuk öğrendiği için padişah olduktan sonra İstanbul kuyumcularına, çarşı, çeşme yaptırdığını; geleneksel teferrüçlerde kullanmaları için de on bin sahan, beş yüz kazan ve tencere vakfettiğini; yirmi yılda bir, hazineden on kese ödenek ayrılarak özel teferrüç verilmesi ve bu büyük esnaf bayramında "tabl-ı Âli Osman" ve "kûs-i hakanî" denilen büyük davullar çalınarak on gün on gece boyunca kuyumcuların yiyip içip eğlenmeleri için yasa koyduğunu anlatan Evliya Çelebi, "Kuyumcubaşı-zade olduğumdan üç teferrüçlerini gördüm." demekte ve tatil günlerinde yaşlı genç herkesin peremelere binip eğlenmeye gittiği Kağıthane mesiresinde "Kanun-ı kadim üzere" yapılan bir teferrüçü anlatmaktadır. Kağıthane vadisininin "Zergeran Teferrüçgâhı" denilen düzlüğünde, İstanbul kuyumcuları ile taşra kuyumcuları temsilcileri, yirmi yılda bir, Osmanlı teferrüç geleneğinin en görkemlisini gerçekleştirmekteydiler. Her yıl ise diğer esnaf ve zenaatkâr toplulukları gibi, kuyumcular da daha dar kapsamlı teferrüçler düzenlemekteydiler. Evliya Çelebi'nin 300 kese akçe masrafla gerçekleştirildiğini belirttiği ve "Kanun-ı kadim-i Süleyman Han" gereği olduğunu vurguladığı "Bu teferrüç meydana gelmek için evvela zergeran çavuşları gönderilerek sair vilayetde olan kuyumcular Kağıthane teferrüçüne da'vet ediliyor" bunların hepsinin gelmesi muhal olduğundan "necib ve reşid halifeleri sahib-i post olmak için" onar bin kuruş alarak Asitane'ye geliyorlardı. Söz konusu kanun uyarınca "Âli Osman diyarının

bütün kuyumcuları bu teferrüce yardım etmekle" yükümlüydüler. Her taraftan gelen halifeler, postnişinler ile on iki bin dolayında kuyumcu, mahşeri bir topluluk oluşturuyor; yirmi gün boyunca sohbetler ediliyor, yeniliyor, içiliyordu. Oyunlar, eğlenceler, canbazlar, hokkabazlar izleniyor, güreşler tutuluyor, yarışlar yapılıyordu. Bu büyük esnaf şölenine dönemin padişahı da gelir; Kanuni Süleyman'ın sayvanını kurdurup kuyumcubaşını kabul eder ve ona oniki keselik bir hediye verirdi. Bundan sonra Kuyumcular halifelerinden on iki kişi, önce padişahın, sonra şeyhülislâmin, teferrüce gelen vezirlerin ellerini, daha sonra da sırasıyla serzergeranın (kuyumcularbaşı), kuyumcular şeyhinin, nakibin ve diğer zenaat pirlерinin ellerini öperlerdi. Kuyumcubaşı, özel olarak bu teferrüç için kuyumcuların yapmış oldukları cevahirlerle süsülenmiş piş-tahta, divit, raht, kılıç, gaddare vb. hediyeleri padişaha sunardı. Beş altı bin çadır ve otak kurulan Kağıthane vadisi, yirmi gün boyunca "âdem deryâsı" kesilirdi.

Benzeri bir geleneği saraçlar sürdürmekte ve ara yıllarda daha dar kapsamlı fakat on veya yirmi yılda bir büyük teferrüç düzenlerlerdi. Her yıl şaban ayının başından son günlerine değin Kağıthane'de, başka mesirelerde ve taşra kentlerinin teferrüçgâhlarında şek-bek denilen yemeli içmeli eğlenceli esnaf bayramları mutlaka yapılırdı.²⁵

Zaman içinde İstanbul'un neredeyse bir çok ülkenin nüfusunu geçecek kadar büyümesi bu ferahlık veren mekanların yerleşme alanı haline gelmesine sebep

oldu. Bugün Teferrüç Dağı adı ile anılan bir yerin bulunması vaktiyle Üsküdar'da ve daha birçok yerde teferrüçgahlar bulunduğunu, bazılarında Evliya Çelebi'nin anlattığı gibi esnaf teşkilatları tarafından düzenlenen ticari faaliyetler yanında eğlence ve kültür faaliyetlerinin de yürütüldüğü ihtimalini gösterir. Benzer teferrüçgahların başka şehirlerimizde de bulunduğu ama ne yazık ki bugün genişleyen şehirler içerisinde biraz da düzensiz mahalleler haline geldiklerini Bursa'daki Teferrüç semti örneğinde görmekteyiz.

Kısaca teferrüç yeşil alan su kenarı gibi ferah yerlerde yapılan kısa gezintiden, çok kapsamlı, günlerce süren çeşitli eğlence, ticari ve kültür faaliyetleri ile spor karşılaşmaları ve törenleri de ihtiva eden büyük organizasyonlar yanında dünyaya ibret gözü ile bakma manalarında kullanılmıştır. Teferrüçgahlar da bu sayılanların imkanlar ölçüsünde gerçekleştirildiği yerlerdir.

Çoğunda teferrüçgahlardan bahsedilen Nazîm'in Üsküdar ile ilgili şiirleri şunlardır:

Der evsâf-ı temâşâ-yı Üsküdar bâ-tevfîk-ı Hudâ-yı Perverdigâr
Fâ i lâ tün/fâ i lâ tün/ fâ i lâ tün/fâ i lün

Meks ider hâlâ dimâgımda safâ-yı Üsküdâr
Tâ meşâm-ı canıma dokundu bûy-ı nevbahâr

Sebze vü âb-ı revân ü hüsn ü ashâb-ı safâ
Cümlesi hazır müheyyâ derd u gam zâr u nizâr

Çille-i gamdan kemân-âsâ tenim dü tâ iken
Ok gibi eylerdi meydân-ı temâşâ-yı şikâr

Bâde hâlis sâkî munsıf hem tebâyi' müttefik
Böyle meclisde kalur mı gülşen-i hâtırda hâr

Olmamış âlemde bu keyfiyyet-i huld-i berîn
Nasb olaldan sahn-ı imkânda bu tâk-ı zernigâr

Sâkî-i devrâna sad hamd ü senâ olsun müdâm
Oldı rindâna müsâid câm-ı devr-i rûzgâr

Zikr olunsun ey Nazîm ol ayş u işret kim ele
Her zaman girmez meger tevîk ide Perverdigâr²⁶

Bahar mevsimi gelince havalar ısınır, çimenler yeşerir, türlü türlü çiçekler açar, sular tatlanır, kuşlar cıvılda, kelebekler uçuşur, çiçeklerin güzel kokuları her tarafa yayılır. Kış boyunca kapalı mekanlarda soğuktan korunan insanlar kendini yeniden canlanan tabiatın kucağına atmakla gönüllerinde bir ferahlama hissederler. Nazım bu şiirinde bahar kokusunun canına dokunduğunu, Üsküdar'da yaşadığı gönül ferahlığının her zaman dimağında var olmaya devam edeceğini söyler. Şâirin gamdan iki büklüm olmuş teni yeşillik ve akarsu çevresinde herkesle birlikte geçirdiği güzel saatlerin ardından ok gibi olur. Üçüncü beyitte kullanılan “av teması meydanı” sözünden o dönemde Üsküdar yakınlarında avlanmaya müsait yerler bulunduğu anlaşılabilir gibi gönül avlanacak mekan da kastedilmiş olabilir. Beşinci beyitte şâir Üsküdar'da yaşadıklarını Cennet-i ala keyfiyeti olarak niteler. Altı ve yedinci beyitlerde yaşadığı güzellikler için Allah'a hamd ü sena ettikten sonra yeme içme ve eğlenmenin ancak ancak Allah'ın yardımı ile gerçekleşebileceği belirtilir.

Üstâdenâ Fazîletli el-Hâc Dâvûd Efendi Hazretleriyle Beykoz Teferrücgâhına Varılıp Medhinde İnşâ Olunan Gazeldir

Fe i lâ tün [Fâilâtün] / fe i lâ tün / fe i l â tün / fe ilün

Bermurâd olsa bugün n'ola hezâr-ı me'yûs
Çaldırırsa şeh-i ezhâr dahi tabl ile kûs

Hamdülillah ne letâfet budur eyyâm-ı bahâr
Ki eyler zâhidi aklından efendim mahrus

Sıyyemâ Cennet-i a'lâ gibi Beykoz'a gelüp
Hûr ü gılmân-ı ferah-bahş ile oldun me'nûs

Hâcemiz bâis olup oldı nasîbim firdevs
Medhi dâmâdına nazm ola her rûz arûs

Hâcemiz Hazret-i Dâvud Efendidir kim
Şâhid-i ma'nî-i bîgâne katında mahsûs

İ'timâd itme şehâ şî'rine her bî-tab'ın
Ekseridir bu zamânın şuarâsı câsûs

Nice olmaz kim hacletde garîk ol müflis
Nakdi yok dem ura nazmın dürerinden menhûs

Günümüz Üsküdar
yahılarından

Rûz ü şeb hüsnini meddâh Nazîme lutf it
Devletinden o fakîr olmaya cânâ me'yûs²⁷

Beykoz Üsküdar'a çok yakın bir yer değildir. Nazîm'in İstanbul'da bulunduğu dönemlerde toplu taşıma araçları bulunmamaktadır. Şehir merkezlerine uzak mesafede bulunan teferrücgahlara ulaşım ve orada konaklama herkesin katlanamayacağı bir harcamayı gerektirir. Nazîm İstanbul'da ilk zamanlarda öğrenci olarak bulunduğu için Beykoz teferrücgahına ancak hocası Davud Efendi'nin düzenlediği muhtemelen diğer öğrencileri de içine alan bir gezinti vesilesiyle gider. Teferrücgahı methederken tasvirini benzetmelerle yapar. Şâirin ilk mahlası Hezar(bülbül)'dür. Çiçeklerle donanmış bu güzellikler içinde kendisini bülbüle benzeterek muradına erdiğini ve üzüntüsünün kalmadığını söyler. Çiçeklerin şahı davul ve kös çaldırır. Bahar günleri zahidin aklını çecek kadar güzeldir. Beykoz Cennet'e benzetilirken oraya gelenler de huri ve gılman gibi tasavvur edilir. Şâir böyle bir güzelliği hocası Davud Efendi sayesinde yaşadığını söyledikten sonra onu övdüğü beytinde şiirin onun övgüsünün damadına gelin olmasını diler. Son beyitlerde ise Nazîm kendisini över. Şiir, medrese öğrencileri için müderrisleri tarafından düzenlenen kır gezintilerinin eğitimin bir parçası olarak yürütüldüğünü ve bunun olumlu sonuçlar verdiğini gösterir.

Der Medh-i Teferrücgâh-ı Üsküdar
Mef û lü/fâ i lâ tün/ mef û lü/f â i lâ tün

Şükr eyle itdin ey dil seyrini Üsküdarın
Lutf u inâyetiyle yâr-ı âlî vakârın

Vaktin hevâya virme budur sana saâdet
Dünyâda ilm ü irfân olursa kesb ü kârın

Deryâ-yı ma'rifetdir ey teşne dil hayâtın
Hızrâba mâil olma al dürr-i şâhvârın

Ey şâh-ı Leylî gîsû rahm eyle ben gedâya
Ya'nî Nazîm-i bî-dil Mecnûn-ı bî-karârın²⁸

Nazîm İstanbul'a medrese tahsili için gelmiştir. Öğrencilerin sosyal hayatı hem maddî imkan yönünden hem de zaman açısından sınırlıdır. Vaktini derslerini hazırlamakla geçiren bir öğrenci zaman zaman içini ferahlatacak ufak gezintiler yaparak daha iyi ders çalışacağı bir zemin hazırlamaya çalışır. Gezip eğlenmenin çekiciliğine konacak engelin başarıyı olumlu etkilediğini düşünen Nazîm Üsküdar'ı gezdiği için Allah'a şükreder.

Bu şiirde teferrücgâh, ibret alınacak yer anlamında kullanılır. Bundan dolayı Üsküdar şâire ilim irfan kazandıran bir mekân olarak ele alınmaktadır. Şâir ikinci beyitte ilim ve irfan kazanmanın insana dünyada saadet veren bir şey olduğunu, bu yüzden vaktini boşa geçirmemesi gerektiğini söyler. Gönlüne seslenerek hayatı marifet deryasına benzetir, ab-ı hayata meyletmemesini şahane inciyi almasını ister.

Eyyâm-ı baharda mukaddemâ ba'zı ahhâb ile Beykoz sahrâsına varup bir müferih yerden karargah tutup ehîbbânın her birisi kendi zevkine meşgûl olup kimi hâb-ı nâza ve kimi nagme vü sâza meyl idüp karar-dâde oldılar hakîr-i bî-karâr ârâm itmeyüp kalkup Kays-ı gam-hâr gibi ehîbbâ-yı bâ-safâdan dûr u mehcûr olup etrâf-ı sahrâya düşüp seyr iderken nâgâh gördüm ki bir me'men-i bâ-safâya ve bir melce'-i tarab-fezâya bir dilârâ-yı dil-güşâ tek ü tenhâ ilticâ idüp mütâlaa-i şi'r ü inşâ ider. Sad acz ü iftikâr üzre hâlimizi iş'âr iderek yanına varup leb-i edeb ile hitâb itdim ki ey âfitâb-ı âlem-tâb-ı âsmân-ı çâr-mîn-i zî-şân bu hâkdâna bi'z-zat nüzûl-i neyyir-i enver ü dirahşâna münâsib ol suhen-şinâs-ı bî-misâl ü ol dilber-i ayyâr sâhib-i cemâl ahvâl-i pür-melâlimize vâkıf olup tebessüm iderek buyurdılar ki ey âvâre-leb-i Şîrîn ü zülf-i Leylâ vey Ferhâd u Mecnûn kûh ü sahrâ senin mahlasın ne hakîr mahlasdan mehcûrum velâkin efendimizin eyyâm-ı bahâristân-ı devletinde lutf u himmet buyurlarsa Hezâr buyursunlar diyü cevâb virdim ol ayyâr-ı şîve-kâr-ı gül-izâr lutf ile hele bir gel buyurdun da âdâb-ı dîvânegânı icrâ iderek fermân efendimindir diyüp hâk-i pâlarıyla bî-çâre

şeref-yâb oldukda elbetde fi'l-hâl ben senden makâma münâsib bir gazel inşâsını isterim diyü fermân eyledi. Fakîr didim ki efendim ömrümde halâik ağzından ancak bir gazel ezber idüp derc-i hâtır itmişdir anı dahî hezârân fikr ü mülâhaza ile ancak kırâat idebilürüm dinildikde pek iyi mâni' değil anı okuyun buyurdukda fermân efendimin velâkin efendimden bir niyâzım var izin virüp o niyâzı edâdan sonra fermânınız olursa gazel-i ma'hûd dahî kırâat olunur istîzân olundukda söyle niyâzın nedir buyurdukda hakîr didim ki abd-i nâçîzin mahlasından bî-haber iken derd-mende suâl-i şîrînin vârid oldı fakîrin dahî ibtidâ ism-i şerîfinden sâniyen mahlas-ı nazîfinden suâlim var arz olundukda bî-pervâ isimim Muhammed mahlasım Emîndir suâlin bu olup matlabın hâsıl olduysa gazel-i ma'hûd kırâat idin emr itdikde bir mikdâr teemmülden sonra bu matla-ı inşâ idüp didim ki

Sorarsan Hezârın Gül-i nâzenînim
Gedâyım şehimdir Muhammed Emînim

ol Gül-i gül-zâr-ı bâğ-ı letâfet ve ol Şâh-ı mülk-i hüsn ü nezâket bu matla'-ı şevk-efzâdan ve bu müfred-i hoş-edâ-yı yektâdan ziyâdesiyle hazzidüp tebessüme geldikten sonra itmâmına emr ü fermân idüp himem-i âliyeleriyle ilâ âhire inşâ olunan gazel-i safâ-bahşâlarıdır

Fe û lün / fe û lün / fe û lün / fe û lün

Sorarsan Hezârın Gül-i nâzenînim
Gedâyım şehimdir Muhammed Emînim

Senin hatt u vechin kitâb-ı mecîdim
Senin nûr-ı hüsnündür îmân u dînîm

Bu gül-zârda tâzesin nev-resîde
Eyâ gonçe-leb alma âh u enînim

Firâkın aman cenge kasd eylemişdir
Visâlin ola yâ İlâhî muînîm
Nehâr-ı visâlin şeb itme Nazîmin
Gel ey neyyir-i âsmân u zemînim²⁹

Şiirin başındaki uzun açıklamada şâir Beykoz'a gidip ferah bir yerde arkadaşları ile teferrüc yaptıklarını, bu sırada bazılarının nagme va saz ile vakit geçirirken bir kısmının uyduklarını, kendisinin ise bu sırada Hz Muhammed (s.a.v.)'i rü-

yasında gördüğünü secili bir nesirle süslü olarak anlatır. Peygamberimiz(s.a.v.) ile şâir arasında şiirin konu edildiği bir konuşma geçer. Şâire mahlası sorulduğunda henüz mahlasının bulunmadığını, lütfederlerse Hezar (bülbul) buyurmalarını söyler. Şâirin bu mahlası istemesi gülün Peygamberimiz(s.a.v.)'in remzi olması ve bülbulün güle aşık olduğu tasavvuruna dayanarak sevgisini ifade etmek istemesindedir. Peygamberimiz(s.a.v.)'in bir şiir istemesi üzerine Nazım şiir söylemek bir yana ezberinde ancak bir gazel bulunduğunu onu da ancak uzun uzun düşünerek zor okuyabildiğini söyler. Şâir henüz kim olduğunu bilmediği muhatabına bir niyazı bulunduğunu ismini ve mahlasını öğrenmek istediğini, bundan sonra ezberindeki gazeli okuyacağını belirtir. Cevap üzerine karşısındaki Hz.Muhammed (s.a.v.) olduğunu anlar. Biraz düşündükten sonra:

Sorarsan Hezârın Gül-i nâzenînim
Gedâyım şehimdir Muhammed Emînim

matlamı inşa eder. Beyitten çok hoşlanan Peygamber (s.a.v.) tebessüm eder. Gazelin tamamlanması isteği ile rüya sona erer.

Kısaca gazelden önceki secili uzun açıklamada şâirin rüyasında Peygamber(s.a.v.) ile konuşmasından sonra şiir söyleme yeteneği kazandığı anlaşılmaktadır. Burada anlatılanlar ile badeli aşıkların şiir söylemeye başlamaları arasında büyük bir benzerlik bulunması dikkat çekicidir. Beykoz, hem güzellikleri ile hem de şâirin gördüğü bu rüyadan dolayı onun şiir söyleme yeteneği kazandığı bir mekan olarak değer kazanmaktadır.

Gazelde şâir kendisini gedâ, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) şeh olarak tasavvur eder. Dördüncü beyitte ayrılmayı istemediğini, bunun için Allah'ın yardımını dilediğini ifade eder. Son beyitte de yeri göğü nurlandıran Peygamber (s.a.v.) 'e kavuşmasını gündüze benzetir ve gündüzünün geceye dönmemesini diler.

Devletlü Bekir Paşa-zâde Süleyman Beğ Hazretlerinin yalıdaki saray-ı pür-safâlarına ber-vech-i ziyâret varılup kesb-i hevâ-yı ferah-bahşâ itdikden sonra saray-ı mezkûr ile sâhib-serânın medh u senâ vü duâsında inşa olunan nazm-ı hoş-edâdır

Fâ i lâ tün/fâ i lâ tün/ fâ i lâ tün/fâ i lün

Bu serâ taht-ı muallâ miâl-i heftüm âsmân

Lâ-nazîr ü gıpta-endâz bihişt-i câvîdân

Habbezâ yanındadır deryâ-yı dürr-i şâh-vâr

Hak budur kim bu makâm âb-ı ruh-ı bâğ-ı cinân

Hak Teâlâ sâhibin devletle ma'mûr eyleye

Dostân mesrûr ola makhûr cümle düşmenân

Ger sarîhan söyle dirlerse makâmın sâhibin
Gün gibi meşhûr gerçi ey Nazîm-i nâ-tuvân

Nazm eyle sen dahi söyle Hak muammer eyleye
Kâm-bahş u kâm-bîn ya'nî Süleymânü'z-zaman³⁰

Üsküdar sahili zaman içinde devlet erkanına ait saraylar ve bahçeler ile süslenmiştir. Bunlardan biri de Bekir Paşazade Süleyman Bey'e ait olan saraydır. Şâir burayı ziyaret imkanı bulur ve hem saray hem de sahibi için iki ayrı mehdiye söyler.

Sarayın yüceliği yedi kat gök benzetmesi ile anlatılır ve Cennet'in bile buraya gıpta ettiği söylenir. İkinci beyitte İstanbul Boğazı hükümdara layık inci denizi olarak vasıflandırılır. Diğer beyitlerde ise Süleyman Bey için dua edilir.

Velehu

Me fâ î lün / me fâ î lün / me fâ î lün / me fâ î lün

Değil kasr-ı cihân sadr-ı behişt-i câvidândır bu

Muallâ arş-ı heftüm âsmâna sâye-bândır bu

Semâda rûz ü şeb icrâ ider şems ü kamer medhin

Hudânın lutfıdır hakkâ makâm-ı ins ü cândır bu

Bu me'vâ dürr-i irfândan kalur mı bir nefes hâlî

Ezelden meslek-i irfânda bahr-i bî-girândır bu

Hevâ kesbeyleyüp âlâmdan tahlîs-ı rûh itdin

Nazîmâ lutf-ı Hakdan râhat-ı rûh-ı revândır bu

Saâdetle muammer eyleye sâhiblerin Vehhâb

Ki devletle musaffâ merkez-i devr-i zamândır bu³¹

Üstte bulunan şiirdekine benzer teşbihlerle tanıtılan sarayın gece gündüz ay ve güneş tarafından övüldüğü söylenir. Burası insanlar ve cinlerin makamıdır ve bir nefes dahi irfan incilerinden mahrum kalmaz.

Üstâdünâ Fazîletli Hâce Davud Efendi Hazretleriyle ... Teferrüc-i Akbabaya varılup o makamda bir dilber-i sîmber Arab-zâde-i sâde-rû-yı semen-bûya rast gelüp cemâl-i bâ kemâlin müşâhede itdikden sonra üstâd-ı zî-şânın ve cümle şürekâ ihvânın ricâsiyle evsâf ü medâyihinde inşâ vü icâd olunan gazel-i letâfet-âbâddır

Beykoz Çeşmesi

Me fâ î lün / me fâ î lün / me fâ î lün / me fâ î lün

Müzeyyen şûh Akbabada gördük bir Arab-zâde
O kaddin bendesi olursa lâik serv-i âzâde

Dem-i İsâ sana i'tâ olundu lutf u ihsân kıl
Senin kurbânın olmuş ey güzel dildâr-ı dildâde

Şehâ el bağlayup saf saf önünde cümle müştâkân
Terahhum kıl senindir kulların dünyâ vü ukbâda
Güzeller bî-hisâb ü bî-aded lîkin bu âlemde
Vücûd-ı nâzenîninde letâif cümle âmâde

Degil bende Nazîmin cümle yârânım sana bende
Degil yârânım ey meh-rû sana eflâk dil-dâde³²

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde İstanbul'daki mesire yerlerini sayarken Anadolu yakasındaki Akbaba Teferrücgahı hakkında şu bilgiyi verir: "Beyaz kiraz mevsiminde Beykoz İskelesi'nden nice bin araba safalı dostlar çoluk çocukları ve

yiyecekleriyle Akbaba Köyü'ne gidipuç ay kestane faslını ederler. Kayık ile İstanbul'dan bir günlük uzaklıktadır. Bu Akbaba Köyü100 haneli, bir cevahir mihrablı cami, 20 adet dükkanlı, bir hamamlı ve havuzlu mamur köydür.Akbaba Tekkesi bakımlı tekkedir. Bazı dostlar orada konaklar,bazı canlar çadırları ile konup sohbet eder.”³³

Nazîm böyle güzel bir yere yine hocası Davud Efendi tarafından diğer öğrencilerle beraber götürülmüştür. Şiirin başındaki açıklamada hocası ve arkadaşlarının ricası ile orada karşılaştıkları Arabzade için bir mehdiye yazdığını belirtir. Şiirde Akbaba Teferrücgâhı süslenmiş şuh bir kadına benzetilmektedir.

Bu şiirin yazılmasına sebep olarak Akbaba Teferrücgahı'nda Arabzade'ye rastlamaları ve dostların onun methinde bir şiir yazılmasını istemeleri gösterilmektedir. Şiirin hemen oracıkta yazıldığını, bu yönü ile de halk şiirinde bilhassa atışmalarda karşılaştığımız irticalen şiir söylemeyi andırdığını söyleyebiliriz.

Der Medh-i Makâm-ı Müferrih Çeşme-i Beykoz

Fe i lâ tün / fe i lâ tün / fe i lâ tün/ fe i lün

Nice hazz itmeye dil böyle müferrih yerde

Bâhusûs olayıdı lutf ile bir dilberde

Haberin var mı buna Çeşme-i Beykoz dirler

K'oldı sevdâsı bunun Hızırda İskenderde

Bûd-ı kân-ı çeşme Hızra bile virirdi hayat

Dil-i bî-tâbıma rahm olsa eger bir berde

Ger suâl eyler isen benden o meh-rû yârin

Lezzet-i rü'yeti çok lîk letâfet bürde

Gayrı bilmem hele hiç görmemişim âlemde

Bûy-ı zülfünde olan hâleti ben anberde

Çeşm-i nem-nâk bu devrânda neler gördi Nazîm

Gamzenin hiddetini görmemişim hançerde³⁴

Beykoz Çeşmesi'nin medhi için yazılan gazelde semt ferahlık veren bir yer olarak nitelenmektedir. Çeşmenin suyu ab-ı hayat ile karşılaştırılır ve Hızır ile İskender'in buna sevdalandıkları söylenir. Çeşmenin varlığının Hızır'a bile hayat verdiği belirtilerek karşılaştırma ve benzetme yapılır.

Sonuç

Nazım Arnavutluk'taki Fier şehrinden İstanbul'a tahsil için gelip burada uzun süre kalmış ve Türkçe bir divan tertip etmiştir. Divandaki sekiz şiirde Üsküdar ve çevresinden bahsetmektedir. Üsküdar, Üsküdar Teferrücgâhı, Beykoz Teferrücgâhı (iki şiirde), Akbaba Teferrücgâhı, Beykoz Çeşmesi, Bekir Paşazade Süleyman Bey Yalısı çeşitli yönleri ile mübalağa ve benzetmelerle anlatılmıştır. Üsküdar, tabii güzellikleri, hoş iklimi ve bulunduğu coğrafya itibarıyla her tarafı teferrücgâh olmaya müsait yerlerle doludur. Beykoz, hem insanı şâir yapacak kadar hoş tabiat manzarası hem de gördüğü mutlu rüya ile şâirin hayatında önemli bir dönüm noktasını yaşadığı yerdir. Nazım burada halk şâirlerinden badeli aşklarınkine benzer bir şekilde şiir söyleme yeteneği elde eder. Üsküdar ve çevresinden söz edilen şiirleri yanında İstanbul'un birçok semtinin konu edildiği başka şiirleri de gözönüne alınırsa Nazım'ın şiirlerinde İstanbul'dan bahseden önemli şâirlerden biri olduğunu söyleyebiliriz.

DİPNOTLAR

- 1 1139(1726-1727) de ölen Nazım (Yahya) başka bir şâirdir.
- 2 1-Nezim *Mexhmuai esar ve divan*, An IX (El Yazması,Arnavutluk Tiran Milli Ktp.107)
2- Nezim Frakulla, *Eş'arı Muhtelifi*, Dr 6 (El Yazması,Arnavutluk Tiran Milli Ktp. 4G)
Nazım hakkında bilgilerin yer aldığı kaynaklar:
1-*National Library of Albania GUIDE*, Tirana 2002, s.27.
2-Hasan Kaleşi, *Arnavut Edebiyatında Türk Etkileri* (Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1963'ten ayrı basım), Ankara 1964.
3-Robert Elsie, *Histori E Letersise Shqiptare*, Tiran 1997.
4-Zani i Nalte, nr.1-2,1938, s. 44-52.
nr.3,1938, s. 130-131.
nr.5,1938, s. 155-160.
nr.8,1938, s. 281-282.
nr,10-11,1938, s. 342-344.
nr.12,1938, s. 380-381.
5-Mahir Domi, Nezim Frakulla; Hasan Zyko Kamberi; Muhammed Kyçky; Dalip dhe Frasherri, Ne Historiae Letersise shqipe1,Tirane,USHT,1959,s. 254-301.
6-Genciana Abazi-Egro, "Arnavutluk'ta Türkoloji Çalışmaları", *Bilig* (Bahar 2002, sy. 21), s. 1-26.
7-Osman Myderrizi, "Nezim Frakulla", *Bulletin i Institutit te Skancave*, nr.4 (1954), s. 58.
- 3 Ahmet Refik Altınay, *Eski İstanbul*, İstanbul 1998, s. 35.
- 4 Turgut Cansever, "Osmanlı Şehri", *Osmanlı*, Ankara 1999, V, 520.
- 5 Tuncer Baykara, "Osmanlı Şehirli Bir Devlet midir?" *Osmanlı*, Ankara 1999, V, 530.
- 6 Seyit Ali Karaman, Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesi İle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul 2003, s. 441.
- 7 *a.g.e.*, s. 445.
- 8 Gerard de Nerval, *Doğuya Seyahat* (çev. Muharrem Taşçıoğlu), Ankara 1984, s.236.
- 9 Nazım, *Divan*, vr. 75/-75/b
- 10 Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1986, III, 1327.
- 11 *a.g.e.*, III, 1327.
- 12 Mustafa Ergün,*Yunus Emre'de Tasavvuf Ve Eğitim*, www.egitim.aku.edu.tr/yunusemre1.htm - 71k
- 13 Necdet Tosun, *Mir'âtu'l-Kulûb* (Yeseviliğin İlk Dönemine Ait Bir Risale)
- 14 Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal*, Ankara 1981.

- 15 Erman Artun, *Dînî – Tasavvufî Halk Edebiyatında Bazı Terim ve Kavramlar*, www.alewiten.com/edebiyat/genel10122002.htm - 96k
- 16 Hayati Yavuzer, *Kemal Ümmî Divanı* (doktora tezi, 1997, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), s.277.
- 17 a.g.e., s. 277.
- 18 Semih Tezcan, Hendrik Boeschoten, *Dede Korkut Oğuznameleri*, İstanbul 2001, s.38.
- 19 Cemil Yener, *Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul 1989, s. 328.
- 20 <http://www.vatankirim.net/ayrinti.asp?HaberNo=5051101>.
- 21 Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, *Şeyhî Divanı*, Ankara 1990, s.171.
- 22 Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı* (Tenkidli Metin), Ankara 1990, s. 223.
- 23 Ramazan Eren, *Ahmet Câhidî Efendi*, İstanbul 1984.
- 24 M.Öcal Oğuz, *Yozgatta Halk Şâirliğinin Dünü Bugünü*, Ankara 1994.
- 25 Fahri Özparlak, Teferrüç <http://www.merhabagazetesi.com.tr/arsiv/2005/09/11/konya Anadolu.htm>
- 26 Nazîm, *Divan*, 45/b.
- 27 Nazîm, *Divan*, vr. 55/a-55/b.
- 28 Nazîm, *Divan*.
- 29 Nazîm, *Divan*, vr. 68/b-69/a.
- 30 Nazîm, *Divan*, vr. 74/b.
- 31 Nazîm, *Divan*, vr. 75/a.
- 32 Nazîm, *Divan*, vr. 78/a.
- 33 Ali Kahraman, Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesi İle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul 2003, s. 446-447.
- 34 Nazîm, *Divan*, vr. 79/b-80/a

Namık Kemal'in İntibah Romanında Mekân Olarak Çamlıca-Üsküdar

A H M E T K O Ç A K

Kocaeli Üniversitesi Türk Dili Bölümü Öğretim Üyesi

*Seni Beylerbeyi, Çengelköyü, Göksu'da bulsunlar
Gören üftâdeler Kandilli'de gökkandil olsunlar
Civarı vuslata saf saf görenler bâri gelsünler
Cemâlin seyrini Çamlıca semti üzre bilsünler*

*Sana Bağlarbaşı mesken bana hicrin medâr olsun
Bu yaz ey servi kamet öz makamın Üsküdar olsun
Gedâî¹*

Tanzimat Dönemi Türk edebiyatının önde gelen şâir ve yazarlarından birisi Nâmık Kemâl'dir. Değişik edebî türlerde eserler vermiş olan Nâmık Kemâl'in önemli özelliklerinden birisi de, Şemseddin Sâmî'nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*'ını (1875) hariç tutarsak, Batılı anlamda ilk modern roman sayılan *İntibah*'ı (1876) yazmış olmasıdır.

İntibah romanının konusu kadar, zaman, şahıs kadrosu, dil ve üslup gibi roman sanatının unsurları arasında yer alan mekânı da önemlidir. Bu çalışmada *İntibah* romanı, konu, olay örgüsü, kişiler ve zaman gibi romanın özelliklerine göre değerlendirilmeyecektir. Sadece Tanzimat dönemi romanlarından *Araba Sevdası* ve kısmen *Zehra*'da olduğu gibi² bunların başında yer alan ve Çamlıca'da başlayıp Üsküdar'da bir bağ evinde biten *İntibah* romanına mekân açısından bakılacaktır.

Giriş

Edebî bir tür olarak roman, edebiyatımıza Tanzimat döneminde girer. Bu dönemde Batı edebiyatından yapılan çevirilerle tanınan roman, zamanla bu tercüme romanların benzerlerinin Türk edebiyatında da yazılmaya başlanmasıyla yeni bir tür olarak ortaya çıkar. Ancak edebî anlamda ilk romanların ortaya çıkıncaya kadar ki sürede, bu türün gelişimine katkıda bulunacak Aziz Efendi'nin eski hikâye ve masal türü ile roman özelliklerinin karıştığı *Muhayyelâtı* (1797), Keçeçizâde İzzet Molla'nın *Mihnet-i Keşan'ı*³ (1852) gibi örnekler görülür. Daha sonra bunu Ahmed Midhat Efendi'nin (1870-1876) yılları arasında yazmış olduğu, otuza yakın hikaye/romanı kapsayan *Letâif-i Rivayât* serisi ile Emin Nihat Bey'in Binbir Gece Masallarını hatırlatan *Müsâmeretnâmesi* (1872-1875) takip eder.⁴ Şemseddin Sami de *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* (1875) romanıyla dönemin romancıları arasına katılır.

Bu hazırlık aşamasından sonra Namık Kemal'in "*Son Pişmanlık*" adıyla 1873-1875 yılları arasında Magosa'da yazmış olduğu *İntibah* romanı, o günkü ismiyle Maarif Nezareti tarafından "*İntibah Sergüzeşt-i Ali Bey*" şeklinde değiştirildikten sonra 1876 yılında yayımlanır. Namık Kemal'in *İntibah* adıyla yayımlanmış olduğu bu eseri Türk edebiyatında ilk edebî roman sayılır.⁵

Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı*'nda roman sahasında Batı'dan yapılan tercümeleri de verdikten sonra Thibaudet'den roman türünün ortaya çıkması için bir "roman okuyucusu" çevresinin oluşması gerektiği düşüncesini nakleder. *İntibah* romanına kadar bu okuyucu kitlesinin yavaş yavaş var olmaya başladığını söylemek mümkündür.⁶ Çünkü *İntibah* romanının devri içerisinde arka arkaya dört defa basılmış olması Tanpınar'ın aktardığı düşünce ortamının oluştuğunu göstermektedir.⁷

Namık Kemal romanı, "Romandan maksat güzerân etmemişse bile güzerânı imkan dahilinde olan bir vak'ayı, ahlâk ve âdet ve hissiyat ve ihtimalâta müteallik türlü tafsilatıyla beraber tasvir etmektir."⁸ şeklinde tarif eder.

Düşmüş bir kadına âşık olan Ali Bey'in kıskançlığına mağlup olarak sevdiğinden ayrılması ve cariyesine dönmesiyle, terk edilen Mehpeyker'in intikam sevdasına kapılması ve yaşadığı macera ile Ali Bey'in değişimini hikâye eden *İntibah*,⁹ Türk edebiyatında ilk edebî roman sayılır. Çünkü *İntibah*, eski hikâye geleneğiyle Avrupaî tarz roman arasında ilk edebî metindir.¹⁰

Romanın esas karakteri itibarıyla bir terkip olduğunu belirten Mehmet Tekin, romanı meydana getiren önemli unsurlardan birinin de mekân olduğunu belirtir. Çünkü terkipte asıl unsur konumunda bulunan vakanın "gerçek" veya "muhayyel" mutlaka bir mekâna ihtiyacı vardır ve mekân unsuru kahramanların çiziminde de önemli bir role sahiptir.

Eserin bünyesinde yer alan mekân tablosunda, bir dönemin gelenekleri, eşya zenginliği, mobilya ve mefruşat tarzı, giyinme ve eğlenceye dönük alışkanlıklar, modalar, argo ve günlük konuşmalar vs. yer alır ve bunlar, kuşkusuz toplumu toplum yapan temel dinamiklerdir.¹¹

Roman türünde mekâna dönük klasik uygulama şöyledir: Anlatılacak bir olay vardır ve ilk önce bu olayın geçtiği yer tanıtılır. Bu durum herhangi bir filmin başında verilen fon müziğine benzer. İzleyici, bu müziğin rehberliğinde gösterilecek filme hazırlanır, ısındırılır. Romanların genellikle başlarında yapılan mekân tasvirleriyle de okuyucu, izleyen sayfalarda anlatılacak olayın havasına sokulur.¹² Namık Kemal'in *İntibah* romanının başında da önce bir bahar tasviri çizilir ve roman örgüsünün geçtiği Çamlıca'ya hazırlık yapılır.

Çamlıca

Tanzimat Dönemi Türk edebiyatı romanlarında mekân olarak önemli bir yer edinen Çamlıca, Anadolu yakasındadır. Üsküdar sahilinin dört kilometre doğusunda, İstanbul'un iki ünlü tepesinin bulunduğu semtin adıdır Çamlıca.

Çamlıca tepelerinin ilk kullanımı IV. Murad zamanında (1623-1640) olmuştur. Eski ve Yeni Çamlıca adlarıyla bahsedilen iki mesire yerinde bazı köşklerin ve Büyük Çamlıca'da Bağ-ı Cihan adlı bir ahşap kasrın yaptırılmasıyla XVII. yüzyılda bu mekânlar sayfiye olarak gidilip gelinen yerlerdir.

IV. Mehmed (Avcı) de (1648-1687) aynı yüzyılda, Çamlıca'ya bir ahşap saray ile 1660'da tepelerdeki doğal su kaynaklarının akıtıldığı -Büyük ve Küçük Çamlıca suları diye bilinen- çeşmeleri yaptırır.

III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmut (1808-1839) zamanında Çamlıca ve çevresi köşklele donatılmaya başlanmıştır. II. Mahmut'un Çamlıca'yı sevdiği, sık sık buraya ziyarete geldiği, nişan talimi yaptığı, bir kasır inşa ettirdiği de bilinmektedir.

Çamlıca, Şirket-i Hayriyye'nin kuruluşundan sonra XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Abdülaziz döneminde (1861-1876) çok canlanmış, bu canlılık II. Abdülhamid'in son yıllarına kadar da devam etmiştir. Osmanlı yönetiminde ilk "maskeli balo" ve "garden parti" Abdülaziz döneminde Çamlıca'da Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın köşkünde yapılmıştır.

1867-1870 yılları arasında Kısıklı yolu üzerinde Bağlarbaşı civarındaki yeşil alan "Çamlıca Bahçesi", şimdiki adıyla Millet Parkı, belediye bahçesi olarak düzenlenir ve burası İstanbul halkının hizmetine sunulan ilk bahçelerden birisi olur.¹³ Bundan sonra dinlenme ve gezinti maksadıyla cuma ve pazar günleri Beylerbeyi, Üsküdar, Kadıköy gibi Çamlıca'ya yakın yerlerle, İstanbul'un daha uzak, değişik semtlerinden kadınlı erkekli insanlar buraya gelir.¹⁴

Çamlıca Tepeleri, İstanbul'un gözde mesire yerlerinden birisi olmasının yanında, on dokuzuncu asrın ikinci yarısında Genç Türkler'in buluştukları, toplandıkları da bir mekândır. Bu toplantılar Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa, Sami ve Suphi Paşaların köşklerinde gerçekleşir ve Namık Kemal, Ziya, Reşad ve Nuri Beyler de zaman zaman bu toplantılara katılır.¹⁵ Dolayısıyla Çamlıca tepeleri sadece İstanbul'a hâkim bir konumda olmalarıyla değil, modernleşmenin ve yeni fikirlerin

Çamlıca'dan bahar görüntüsü

tartışılmasına ev sahipliği yapmış mekânlar olarak da edebiyat tarihinde yerini alır.

İşte XIX. yüzyıl İstanbul halkı için önemli bir mesire yeri olan Çamlıca, Tanzimat dönemi romanlarında olay örgüsünün cereyan ettiği yer olarak geçer. Yahya Kemal “Üç Tepe” adlı makalesinde bu durumu:

“Türk edebiyatı yeni ünvanını takındığı elli seneden beri iki tepeden aleme baktı. Bu tepelerin biri Çamlıca Tepesi, öteki de Tepebaşı’dır.” diyerek açıklar. Daha sonra bu iki tepeye Milli edebiyatı temsilen Metris Tepe’yi de ekler. Çamlıca’yı “Namık Kemal ve genç arkadaşları Hamid, Ekrem ve Sezai ve ötekilerinin elli sene evvel aleme baktıkları tepe” olarak anar.¹⁶

Türk romanının ilk dönem büyük ölçüde İstanbul ve çevresiyle ilgilendiğine dikkat çeken R. Finn de, Namık Kemal’in *İntibah* romanının bu yönlemeye örnek teşkil ettiğini belirtir.¹⁷

İtalyan edibi Edmondo de Amicis (1846-1908) ise, yirmi sekiz yaşında *İntibah* romanının yazıldığı yıllardır- İstanbul’a yaptığı seyahatle XIX. yüzyıl İstanbul’unu canlı ve renkli üslubuyla anlatır. İtalyan seyyah, gün doğarken ve bulutlu bir havada Çamlıca tepesine çıkar. Yavaş yavaş sis perdesinin ortadan kalkmaya başlamasıyla İstanbul’un buradan nasıl görüldüğünü: “Üsküdar aşağıda olduğu gibi görünüyordu, karşıda hemen hemen bütün İstanbul, Haliç’in öteki

sahilinde, Galata'dan derelere uzanan bütün semtlerin en yüksek kısmı, Boğaz'ın Rumeli yakasında Tophaneli, Fındıklı, Dolmabahçe, Beşiktaş, daha uzakta, göz alabildiğine, başka köylerin yakınındaki köyler, kat kat binalar ve sadece tatlı bir mercan kırmızılığındaki seherle boyanmış cephelerini gösteren daha uzak köyler¹⁸ cümleleriyle anlatır ve Çamlıca'nın İstanbul'u seyretmek için en iyi mekânlardan birisi olduğuna dikkat çeker.

Bu özellikleriyle Çamlıca, İstanbul'un sonradan Türk edebiyatında yer edinmiş, Adalar ve Beyoğlu gibi semtlerinden çok önce *İntibah*'la romana girer.

İntibah romanına Namık Kemal Divan edebiyatındaki kasidelerin nesib bölümünü hatırlatan bir beyitle ve bahar¹⁹ tasviriyle başlar. Romanın ilk bölümünün başına Nedim'den bir beyitin seçilmesi de dikkate değerdir.

“Gel ey fasl-ı bahâran mâye-i arâm ü hâbımsın
Enis-i hâtırım, kâm-ı dil-i pür-ıztırabımsın”²⁰

Romanın ilk bölümünde bahar mevsimi epey anlatıldıktan sonra “Biz galiba sadeden çıktık. Muradımız Çamlıca'nın tasvirine evsâf-ı bahardan bir girizgah bulmak idi. Fakat yazın mev'id-i telakkisini ararken yolda çiçek toplamaktan kendini alamayan havâdarân-ı muhabbet gibi pişgâh-ı tasavvura rast gelen birkaç taze hayali çiğneyip geçmeğe gönlümüz kâil olmadı. İşte maksada şurû' ediyoruz.”²¹ diyerek

“Ey âlem-i misâlin seyyâh-ı huşyârı
Hiç kasr suretinde gördün mü nevbaharı”

beyitiyle romanın olay örgüsünün başladığı ve geliştiği Çamlıca'ya giriş yapılır. Namık Kemal'e göre Çamlıca Tepesi, İstanbul'un en müstesna yerlerinden birisidir. Şehrin bütün noktalarının görülebildiği hâkim bir konumdadır ve tam bir çiçek bahçesidir. Romanda Çamlıca şu cümlelerle anlatılır:

“İstanbul'u görenlere malumdur ki Çamlıca köşkü, ruhperverlikte nevbahardan aşağı kalır bedâyi-i rüzgardan değildir. Binası bir tarafa dursun, yalnız bulunduğu mevki İstanbul'un en müstesna bir noktası olduğu gibi, İstanbul bir mâlike-i derya-yı letâfettir ki yalnız hazin hazin sahillerine yüz sürerek pişgâhından akıp giden deryanın safası mevkiin bütün cihan içinde akransızlığını isbata kifayet eder. İstanbul denilen mecmua-i bedâyiin hâvi olduğu her türlü nevâdiri bir bakışla gösterecek bir nokta ise Çamlıca'dır. Boğaziçi'nde bir büyük orman veya bir küçük körfez yoktur ki Çamlıca'nın pâmâl-i nezareti olmasın. Payitahtımızın Beyoğlu gibi, Galata gibi, Bâbüali civarları gibi Sultan Bayezid gibi hangi mamur ciheti görülür ki, Çamlıca'nın nazar-ı temasından kendisini saklayabilsin. İstanbul'da tesisat-ı atıka ve ebniye-i meşhûreden hiçbiri var mıdır ki Çamlıca tasvirini almak mümkün olmasın.

Çamlıca o nazargâh-ı ibrettir ki bahar içinde insan çeşmesinin yanına çıkar da başını kaldırır etrafına bakınır ise gözünün önünde tabii, sınıî, fenni nice yüz bin türlü bedâyiden mürekkep bir başka âlem görür. Bayağı hadaka-i basar o âlem-i bedâyii bir maharet-i fevkalade ile nokta-i vâhideye sığıştırılmış haritasına döner. Bir de gözünü aşağı meylettirmek isteyince nûr-ı nazarı cihanın her türlü ezhârını câmi şükûfezâra düşmüş zembûr gibi –dakikada bir çiçeğe işleyerek, saniyede bir meyve ile oyalanarak âheste âheste sahil-i deryaya gidinceye kadar tâb ü tuvândan kesilir.”²²

Namık Kemal’in “Çamlıca’ya Firdevs-i âlânın yere inmiş bir kıt’ası denilse şâyestedir.” ifadesini kullandığı Çamlıca Tepesinden İstanbul’a bakış.

Burada Çamlıca pitoresk bir görüntüyle tasvir edilmiştir. Çamlıca’yı çiçek ve meyve bahçelerinin iz düşümüyle görmek mümkündür. Namık Kemal’in Çamlıca için söyledikleri bu kadar değildir. Tıpkı kendisinden yaklaşık bir asır önce yaşamış olan Nedim’in (ö.1730) İstanbul’u övmek için yazdığı:

Altında mı üstünde midir cennet-i a’lâ

El-hak bu ne hâlet bu ne hoş âb u havâdir.²³

mısralarına benzer, Namık Kemal de yüz yıl sonra *İntibah* romanında bunu daha özele indirerek, İstanbul’un gözde mekânlarından Çamlıca için:

“Çamlıca’ya Firdevs-i âlânın yere inmiş bir kıt’ası denilse şâyestedir. Feyyâz-ı kudret âlemde âb-ı hayat icadını irade etmiş olsaydı o hasiyyeti Çamlıca suyuna verirdi.”²⁴ der. Bu yönüyle Çamlıca cennet bahçelerinden bir bahçe, suyu da insanlara “âb-ı hayat” bahşeden bir özelliğe sahiptir.

Namık Kemal’in *İntibah* romanında “Feyyâz-ı kudret âlemde âb-ı hayat icadını irade etmiş olsaydı o hasiyeti Çamlıca suyuna verirdi.” dediği çeşme Kısıklı Büyük Çamlıca yolu üzerindedir. *İntibah* romanının kahramanlarından Ali Bey’in sergüzeşti de bu çeşme başında başlar.²⁵

Namık Kemal’in İstanbul şairi olarak bilinen, özellikle İstanbul’un mesire yerlerini, sadabatlarını anlatmasıyla ünlü Nedim’den, hem bahar tasvirinin yapıldığı birinci bölümün başına, hem de İstanbul halkı için çok önemli bir gezinti yeri olan Çamlıca tasvirinin yapıldığı ikinci bölümün başına, örnek beyitler koymasının roman tekniği açısından farklı bir özelliktir.²⁶

Bölümlerin başlarına konulan beyitler o bölümde anlatılacak konuları özetleyecek mahiyette olması, eski edebiyat alışkanlığının devamı şeklinde değerlendirilir. *İntibah*la Türk edebiyatına dış âlemi tasvir etmenin girdiğinin altını çizen Kaplan, bu tasvirlerin “henüz reel olmadığını”²⁷ ancak romanın diğer kısımlarında yer yer “gerçeğe yakın tasvirlerle”²⁸ yer verildiğini belirtir.

“Seyir yerleri zevkim değildir. Tatil günleri her türlü beşâretten beri bir kuru inşirah için -boyanmış cellat kemendi denilmeye lâayık- bir sıkı boyunbağı takarak ve -süslü tomruk vafına şayan- bir çift dar potin giyerek sabahtan akşama kadar araba arkasında devr ile fisk u hırmâni cem’ etmek ve akşamdan sabaha kadar hanak eziyeti ve nasır cefasıyla yatakta inlemek gibi şeylerde bir safa göremem.”²⁹ diyen Namık Kemal’in konu Çamlıca olunca, “Cumanın, pazarın gayri

Çamlıca eteklerinde erguvanlı zamanlar

bir açık veya sümbüli havalı günde Boğaziçi seyirlerinin hemen kâffesini ve hususiyle baharda Çamlıca'yı severim.” dediği görülür. Namık Kemal, Çamlıca'yı hayali olarak anlatmaz. Çünkü “Bundan takriben sekiz sene evvel orada bir tulû' seyretmiş idim. Semâdan zemine nur yerine ruh yağıyor kıyas ettim.”³⁰ şeklindeki ifadelerden onun daha önce burayı ziyaret ettiği ve çok hoşlandığı anlaşılır.

Namık Kemal'e göre Çamlıca gibi mesire yerleri, şehrin “ufunetli havasından, uygunsuz manzarasından kaçarak” sığınılacak, nefes alınacak yerlerdir.

Romana bahar tasviriyle başlanması boşuna değildir. Baharla romanın baş karakteri Ali Bey arasında bir ilgi kurulmuştur. Nasıl ki baharla beraber toprak canlanmaya, çiçekler tomurcuk açmaya başlarsa, Ali Bey de hayatının baharındadır ve yeni yeni etrafa açılmaya çıkmaya başlamıştır. Çünkü bahar mevsimi insanı cezbeden manzarasıyla bir uyanışın (intibahın) ifadesidir.³¹

İntibah romanından on üç yıl sonra (1889) yayımlanan Recaizade Mahmut Ekrem'in (1847-1913) *Araba Sevdası* romanında Millet bahçesi'nden şu şekilde bahsedilir:

“Bağlarbaşı yolu ile Çamlıca'ya giderken Tophanelioğlu'ndaki dört yol ağzından aşağı yukarı yüz adım ileriye bakılacak olursa o geniş şosenin sonunda ve tam ortasında, etrafı bir buçuk arşın kadar yüksek duvarlarla çevrili bir ağaçlık görülür...” parkın üst kapısı önündeki “meydancığın otuz adım kadar ötesinde, epeyce geniş ve yüksek bir set üzerinde, eski zaman işi binaları taklit suretiyle yapılmış, en saçaklı, tek katlı bir bina ile bunun etrafında bazı büyücek ağaçlar vardı.”³²

Büyük Çamlıca Konağı'ndan bir kesit

Araba Sevdası romanında çizilen Çamlıca tasvirinin *İntibah*'ta anlatılan Çamlıca'ya göre daha edebî, daha gerçekçi olduğu görülür. *İntibah*'ta Çamlıca çiçek ve meyve bahçeleriyle anlatılırken, *Araba Sevdası*'ndaki Çamlıca ile çevrenin değişmeye başladığı fark edilir.³³

Romanın baş kahramanlarından birisi olan Ali Bey, hali vakti yerinde, yirmi yaşına kadar dikkatli bir baba ve oğlu üzerine titreyen bir annenin gözetiminde büyür. Ali Bey yirmi yaşında babasını kaybeder. Bu kayıp onda derin ızdıraplara yol açar. Çamlıca'ya yakın oturdukları için annesi oğlunun bu üzüntüden burarlarda gezerek kurtulabileceğini düşünür. Bunun için oğlunu Çamlıca'ya çıkması konusunda teşvik eder.

Başlarda çekingen davranan Ali Bey bir süre sonra Çamlıca'ya çıkmayı adet haline getirir. Romanda Ali Bey'in bu durumu:

“Seyre ilk gittiği gün oraları çocuğa pek bigane görünmüştü. Hatta ikinci, üçüncü defa dahi çocuğu sahraya temenniyle icbarla çıkardılar. Ancak gide gide Bey Çamlıca ile gereği gibi istinasa başladı. Birkaç gün birbiri üzerine kıra çıkmasa adeta sıkılırdı.”³⁴ şeklinde ifade edilir. Bu gezmeler daha çok tabiatı ve Çamlıca'nın güzelliklerini seyretmek içindir.

Bu hal kalem arkadaşlarının seyir gününde -tatil günleri olan cuma veya pazar Çamlıca gezisi düzenlemesi istemelerine kadar devam eder. Bu gezide Ali Bey, Çamlıca'nın kalabalık halini, gençlerin kadınlara laf atmalarını, işaretlemeleri-

Büyük Çamlıca yürütme yolu

ni görür ve şaşırır. Bir aralık kendisi de arabanın birine işaret eder ve karşılık görür. Ali Bey'in karşılık gördüğü ve daha sonra âşık olduğu kadın İstanbul'un tanınmış aşufterlerinden Mehpeyker'dir. Ali Bey toy ve acemi olduğu için Mehpeyker'in bu durumunu fark etmez ve her geçen gün kadına daha çok bağlanır. Çamlıca'da sık sık buluşurlar. Bundan sonra da Ali Bey'in sergüzeşti başlar.

Kuzguncuk

Romanda Çamlıca'dan sonra ikinci mekân Kuzguncuk'tur. Ali Bey'in âşık olduğu Mehpeyker burada bir yalıda yaşar.

Kuzguncuk, Bogaziçi'nin Anadolu kıyısında, Üsküdar, Paşalimanı ile Beylerbeyi arasındaki yerleşimin adıdır. Kuzguncuk XVII. yüzyılda bir Musevi köyü olarak anılmaktadır. Hatta Avrupalı Museviler tarafından "kutsal topraklara varmadan önceki son durak" olarak kabul edildiği de nakledilmektedir. Burada Musevilerin dışında Rumların da ikamet ettikleri hatta XVIII. yüzyıldan itibaren Ermenilerin de buraya yerleşmeye başladıkları bilinmektedir. Dolayısıyla XIX. yüzyılda Kuzguncuk farklı dine ve kültüre mensup insanların bir arada yaşadığı bir semt olmuştur.³⁵

Romanda Namık Kemal Mehpeyker'in yalısını anlatmadan önce, Ali Bey'in gazinoda yalıya gitme zamanını bekleyişini tasvir eder. Ali Bey'in dostunun evine gidişi gece mehtaba karşı gerçekleşir. "Akıbet saat-ı intizar Boğaziçi'nin rakîd suları kadar ağır ağır güzâr etmekle bey, önüne tesadüf eden bir piyadeye binerek mev'id-i mülakata doğru azîmet eyledi. Kendi kayığa girdiği sırada mehtab dahi ufuktan zuhûr etmişti. Tarih cemâziyelevvelin on yedisine tesadüf etmekle..."³⁶ diyerek devam eder.

Bundan sonra Namık Kemal, divan şairlerinin üslubunu hatırlatacak bir şekilde yalının dış tasvirini yapar. Bu tasvir romanın başındaki Çamlıca tasviri kadar süslüdür.

"Güya ki bir tendürüst dilberin reng-i vücudu gibi gayet açık penbeye boyanmış olan bu köşkü Örfiler,³⁷ Şevketler³⁸ görselerdi, sahile kurulmuş bir mâlike-i der-yaya ve önünde olan körfezciğin suyunu, kenarı beline sarılmış da sairleri hiffeti cihetiyle sath-aba yayılmış bir ipek peştemala benzedirlerdi. O halde ise sevk-i nesîm ile kasrın eteğinde peyda olan ufak ufak habablar o peştamalin etrafına işlenmiş inciler, cevherler hükmünde tutulabilirdi. Kasrın ortasına tesadüf eden büyük pencereyi bir nuranî sineye, kenarında şehnişinvari harice uğramış olan iki ufak revzeni ise ay parçası gibi iki memeye teşbih etseler, hayal biraz Acemane olursa da bütün bütün letafetten beri sayılmazdı. Hele köşkü kucaklayacak gibi üzerine müstevli olan salkımsöğüt ile yapraklarının arasından geçmekte olan envâr-ı mehtab yâr-ı hasretle beli bükülmüş sevdazededir ki, yârinin karşısında ya ber-câ-yı kıyam olarak perişan saçlarıyla cemâlini nigâh-ı istirkâbdan saklamağa çalışıyor, leyâl-i visâlde meşşâta-i hüsn ü ân olan mâh-ı münîr ise o âşık-ı maşuk-edânın gîsû-yı târ ü mârını şâne-i elmas ile tarıyor tahayyülüyle vasfolunsa layık idi."³⁹

Aslında Namık Kemal, Ali Bey'in içinde bulunduğu durum ile dış âlem arasındaki münasebeti tasvir etmek istemektedir. "Köşkü kadına benzeten Ali Bey olsaydı, durum normal olurdu. Zira ruh hali bakılan eşyayı değiştirir. İç ile dış birbirine karışır."⁴⁰ diyen Kaplan, Mehpeyker'in evi ile Ali Bey'in ruh dünyası arasındaki ilgiye dikkat çeker.

Bundan sonra gelen paragraflarda Namık Kemal Mehpeyker'in yaşadığı evin içini bir tablo gibi önümüze koyar:

"Odanın sandalye takımları beyaz zemin üzerine penbe çiçekler işleme canfes-ten yapılmış, halısı da döşemesinin renginde olarak yalnız üzerine çiçek yerine ötekinin penbesinden daha koyuca birtakım iri dallar nakşolunmuş duvardaki kağıdın bilaks zemini penbe, çiçekleri yıldızla karışık beyaz olarak, tavanı ise alçıdan doldurma gayet musanna gül desteler, papağanlarla tezyin edilmişti. Kara tarafına olan duvarın vasatına ve binaenaleyh büyük pencerenin karşısına tesadüf eden kapıdan girildiği gibi pencereden hali olan duvarın bahçe tarafındaki köşesinde ince beyaz tül ile örtülmüş yataklık, yataklıkla denize nazır olan pencerenin arasında birkaç sandalye, büyük pencerenin önünde endam aynasıyla çifte fanuslu çalar saatıyla bir muntazam çiçeklik, sola düşen ve bahçeye nazır iki penceresi olan duvarın deniz cânibindeki köşesinde bir kanep ve beriye doğ-

Kuzguncuk (Bir Ulu Rüya'yı Görenler Şehri Üsküdar, s. 117)

ru yine birkaç sandalye ile kapı tarafındaki köşesinde bir aynalı dolap, kapının iki tarafında dahi bahçenin sokak kapısı tarafındaki cihetine nazır iki pencere görünürdü. Pencerelelerin beyaz bürümcük perdeleri yarı yerlerinden merbut ve binaenaleyh alt tarafları açık olduğundan endam aynasıyla mestur olan büyük pencereden başka hem denize hem de bahçeye nezaret olunur. Kapının önünde mükellef bir işret takımı kurulmuş ve üzerine bahçeye nazır olan pencereden alınma bir dal henüz açılmış beyaz gülleriyle saye-sâz-ı letafet olmuştu.”⁴¹

Mehpeyker'in evinin içinin tasvir edildiği bu bölümle ilgili olarak Kaplan, “burada Tanzimat devri evlerinden birinin içini görmüş gibi oluyoruz” der.⁴²

“Mekân tasvirleri eserlerde kahramanların bazı hususiyetlerini dikkatlere sunmaya yardım eder. Bir odanın tefriş tarzı orada günlerini geçiren insan hakkında bilgi verir.”⁴³ ifadelerini Mehpeyker'in romandaki karakteri ve hayata bakışıyla beraber düşünüldüğünde daha iyi anlaşılır.

Üsküdar Bağ Evi

İntibah romanında geçen üçüncü mekân, Mehpeyker'in dostu Suriyeli Abdullah Efendi tarafından Ali Bey'i öldürmek üzere tuzak hazırlandığı Üsküdar Bağlarbaşı'ndaki bağ evidir.

Romanda bu ev:

Kısıklı (Üsküdar Hatırası, s. 155)

“Vürûdları sırasında güneş gurub etmiş ve etrafı ağlar –matem eder gibi bir gamlı zulmet kaplamağa başlamış idi. Bağ köşkü ise sefahat ve cinayet için tertib olduğundan ebniyesi basık, duvarları mürtefa’, yapılışı zindansı bir şey olarak bey içeri girince “Bu batakhane kılıklı yeri nereden buldun? Benim yerimde bir Çelebi olsa korkusundan saralara uğradı.”⁴⁴ cümleleriyle kötü, tavanı basık, duvarları nemli bir yer olarak çizilir. Burada seçilen mekân daha sonra işlenecek cinayetlere uygun bir zemindir. Çünkü Ali Bey’in evin durumuyla ilgili tepkisine “böyle ıssız yer olmalı ki insan baskından emin olsun.” şeklinde cevap verilir.

Cinayetlerin işlendiği bu köşk oldukça soğuk karanlık ve kötü bir mekândır. Tanzimat romancıları gibi Namık Kemal de iyi mekân iyi insan, kötü mekân kötü insan arasındaki ilgiyi bu şekilde kurmaya çalışır.⁴⁵

Roman trajik olarak şu şekilde biter: Dilaşup’un yardımıyla bağ evinde düzenlenen tuzağı öğrenen Ali Bey, en yakın polis karakoluna gider. Bu arada Ali Bey zannedilerek Dilaşup, tutulan Hırvat tarafından hançerlenir, Ali Bey hançeri bir şekilde kaptığı gibi “Mehpeyker’in “canını cehenneme” gönderir. Hırvat yakalanır, tuzağı planlayanlardan Abdullah Efendi de ağır bir felç ile cezasını bulur. Ali Bey ise tutuklanarak hapse atılır. Ara sıra hapishane müdürünün izniyle Dilaşup’un ve annesinin mezarlarını ziyaret eder, gözyaşı döker. Ancak son pişmanlık fayda vermez. Toyluğunun kurbanı olan Ali Bey de altı ay içinde kederinden ölür.

Başlangıçta son derece saf olan Ali Bey, başından bin bir türlü macera geçtikten sonra olgunlaşmıştır. Fakat sadece kendi hayatına değil, başkalarının hayatına da mal olan bu olgunluk hiçbir işe yaramaz. Roman, “Meşhurdur ki son pişmanlık faide vermez.” uyarısıyla biter.

Konu bakımından çok basit olan *İntibah* romanı, Türk romanının Batılı anlamda ilerlemesi noktasında önemli bir adımdır. Tasvirlerde eski edebiyatımızın, klasik şiirimizin etkisi kendini kuvvetle hissettirmekle birlikte; konuşmalar, dil ve üslup oldukça canlıdır.

Sonuç

II. Mahmud döneminden itibaren İstanbul halkı için mesire yeri olarak kullanılmaya başlanan Çamlıca tepeleri, 1870’li yıllarda bugünkü adıyla “Millet Parkı”nın açılmasıyla cuma ve pazar günleri uzak ve yakın İstanbul’un değişik semtlerinden insanların akın ettiği yerlerdir. Çamlıca, mesire yeri olduğu kadar, Türk edebiyatı için de önemli bir yerdir. Yahya Kemal’in ifadesiyle Tanzimat edebiyatı dünyaya Çamlıca tepesinden bakar.

Türk edebiyatının ilk edebî romanı sayılan *İntibah*’ta olay örgüsü Çamlıca’da başlar ve yine Üsküdar içinde yer alan Bağlarbaşı’nda son bulur. *İntibah*’la Türk romanına mekân olarak giren Çamlıca, daha sonra *Araba Sevdası* ile devam ederek, bugüne kadar birçok romanda yer alır.

Namik Kemal’in *İntibah* romanında yapmış olduğu Çamlıca tasviri, XIX. yüzyılın sonlarındaki İstanbul’u ve Üsküdar’ı anlamak için önemlidir.

Çamlıca sadece havası, suyu gibi özellikleriyle sıradan bir gezi ve piknik yeri değil, İstanbul’un her noktasını seyretmek için en uygun konumdur.

Osmanlı’nın son yüzyılında Batı’ya açılan ilk kapı konumundadır Çamlıca tepeleri.

Çamlıca mesireleri sadece geçen yüzyılda değil, bu yüzyılda ve bundan sonra da İstanbul halkının, özellikle bahar ve yaz aylarında en çok geziye çıktığı yerlerden birisi olmaya devam edecektir. Bu tepelerin İstanbul’un fethini gören Üsküdar’da olmasının ayrı bir yeri vardır. Dileğimiz İstanbul’da sayıları çok fazla olmayan bu gibi yerlerin çevresiyle beraber özenle korunmasıdır.

DİPNOTLAR

- 1 Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1965, VII, 3713.
- 2 İnci Enginün, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Yeni Türk Edebiyatı*, İstanbul 2006, s.168-169.
- 3 İnci Enginün, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Yeni Türk Edebiyatı*, s.168-169.
- 4 Emin Nihat Bey, *Müsameretnâme Gece Hikayeleri* (haz. M. İsmet Uzun), Tercüman 1001 Temel Eser, t.s., 291 s.
- 5 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul 1977, s. 56.
- 6 a.mlf., *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1988, s.262-263.

- 7 Orhan Okay, “İntibah Romanı Etrafında”, *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*, İstanbul 1988, s.128; a.mlf., *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul 2005, s.17-18.
- 8 *Mukaddime-i Celal*, İstanbul 1309, s.17-18 ; Cevdet Kudret, *Türk edebiyatında Hikaye ve Roman 1*, İstanbul 1965, s.78.
- 9 Namık Kemal, *İntibah Ali Bey’in Sergüzeştini Havidir*, t.s. 222 s. Buraya alınan metinler romanın bu baskısından yapılmıştır. M. N. Özön, esere bir “Önsöz” yazarak bugünkü harflerle yayınlamıştır. *İntibah Sergüzeşt-i Ali Bey*, (haz. Mustafa Nihat Özön), Ankara 1971; M. Kaplan’ının da “İntibah Hakkında Birkaç Söz” değerlendirme yazısıyla eserin sadeleştirilmiş şekli İntibah, (haz. Mehmet Kaplan), İstanbul 1972 ve daha sonra Kültür Bakanlığı Yayınları arasından *İntibah Ali Bey’in Sergüzeşt-i* adıyla 1984 ve 1988 yıllarında yayınlanmıştır.
- 10 O. Okay, “İntibah Romanı Etrafında”, *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*, s.127.
- 11 Mehmet Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları*, İstanbul 2001, s. 129 -131.
- 12 a.g.e., s.142.
- 13 Çiğdem Aysu, “Çamlıca”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 464 - 465.
- 14 Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, III, 1293-1294.
- 15 R. E. Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 3709-3717.
- 16 Yahya Kemal, *Eğil Dağlar*, İstanbul 1975, s.296-301.
- 17 Robert P. Finn, *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)*, İstanbul 1984, s. 52.
- 18 Edmondo De Amicis, *İstanbul* (çev. Beynun Yavaş), Ankara 1986, s.417-418.
- 19 Kazım Yetiş, “Bahariye” *DİA*, IV, 473-474.
- 20 Hasibe Mazıoğlu, *Nedim*, Ankara 1988, s. 94.
- 21 Namık Kemal, *İntibah Ali Bey’in Sergüzeştini Havidir*, t.s., s.1.
- 22 “İstanbul’u görenler bilirler ki Çamlıca köşkü, ruhu okşamada ilkbahardan aşağı kalır bir güzelliği haiz değildir. Binası bir yana dursun, yalnız bulunduğu yer İstanbul’un en müstesna bir noktası olduğu gibi İstanbul, bir güzellik denizi kraliçesidir ki yalnız hazin hazin kıyılarına yüz sürerek önünden akıp giden denizin safası, bulunduğu yerin bütün cihan içinde eşsizliğini ispata kifayet eder.
- İstanbul denilen güzellikler topluluğunun içinde bulunan her türlü nadir şeyleri, bir bakışta gösterecek bir nokta ise Çamlıca’dır. Boğaziçi’nde bir büyük orman veya küçük bir körfez yoktur ki Çamlıca’nın ayağı altında olmasın. Payitahtımızın Beyoğlu gibi, Galata gibi, Bâbıali civarları gibi, Sultan Beyazıt gibi hangi bayındır yerleri görülür ki, Çamlıca’nın seyirci bakışından kendisini gizleyebilsin. İstanbul’da eski yapılarla ünlü binalardan hiçbiri var mıdır ki Çamlıca resmini almak mümkün olmasın.
- Çamlıca öyle bir ibretli bakış yeridir ki, bahar içinde insan, çeşmesinin yanına çıkar da başını kaldırır etrafına bakınırsa, gözünün önünde tabii, sınaî, fennî nice yüz bin türlü güzellikten mürekkep bir başka alem görür. Bayağı, gözbebeği o güzellik aleminin çok üstün bir ustalıkla tek bir noktaya sığdırılmış haritasına döner. Bir de gözünü aşağılara indirmek isteyince, bakışının nuru dünyanın her türlü çiçeğini toplayan çiçek bahçesine düşmüş bal arısı gibi dakikada bir çiçeğe ilişerek saniyede bir meyve ile oylanarak, yavaş yavaş deniz kıyısına gidinceye kadar takatten kesilir.” Okuyucuya kolaylık sağlaması açısından sadece Çamlıca tasvirinin yapıldığı bu bölümün sadeleştirilmiş şekli verilmiştir. *İntibah*, s.8-9.
- 23 bk. Mazıoğlu, *Nedim*, s.104-105.
- 24 “Çamlıca’ya yüce cennetin yere inmiş bir parçası denilse yeridir. Tanrı’nın feyzi dünyada bir ebedî hayat suyu icadını istese idi, o güzelliği Çamlıca suyuna verirdi.” *İntibah*, s. 9.
- 25 Büyük Çamlıca Çeşmesi veya Sultan IV. Mehmet Çeşmesi olarak bilen bu çeşmenin yapımı ve kitabesi için bk. Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, III, 1151-1153.
- 26 Robert P. Finn, *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)*, İstanbul 1984, s.52.
- 27 Mehmet Kaplan, *Namık Kemal Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1948, s.204.
- 28 a.mlf., *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmaları 2*, İstanbul 1997, s.48.
- 29 *İntibah*, s. 10.
- 30 a.g.e., s. 9-10.
- 31 Bu konudaki değerlendirme için bk. Ali İhsan Kolcu, *Tanzimat Edebiyatı 2 Hikaye ve Roman*, Ankara 2005, s.176.
- 32 Recaiade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası* (haz. Fazıl Yenisey), İstanbul 1963, s. 11-12.
- 33 Selim İleri, “Edebiyatta Çamlıca”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, 465.

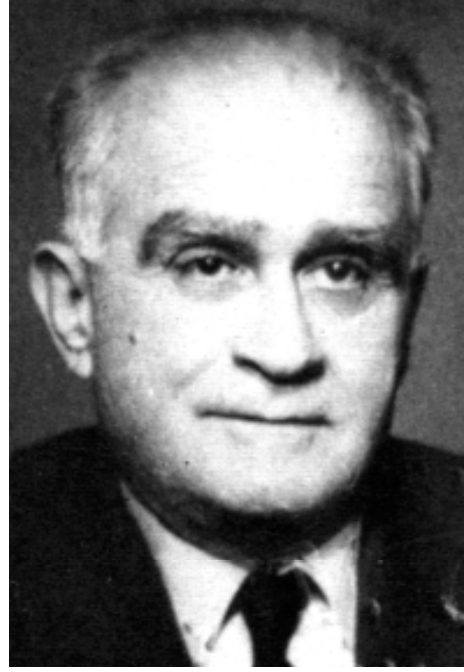
- 34 *İntibah*, s.16.
- 35 Nur Akın, "Kuzguncuk", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 145-146.
- 36 *İntibah*, s.84.
- 37 Örfî (155-1591) Şirazlı bir İran şairi. Gazel ve kasidelerinde çok canlı benzetmeler kullanmasıyla ün salmıştır.
- 38 Şevket (ö.1695), Buhara emirinin oğludur. Canlı benzetmeleriyle ün salmıştır.
- 39 *İntibah*, s. 86-87. Ayrıca Boğaziçi'ndeki yalıların özellikleri ve burada yaşanan hayatlarla ilgili olarak daha geniş bilgi için bk. Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Yalıları*, İstanbul 1954.
- 40 M. Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 2*, s.134.
- 41 *İntibah*, s. 87-88.
- 42 M. Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 2*, s.136.
- 43 Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara 1991, s.145.
- 44 *İntibah*, s. 197.
- 45 Haluk Harun Duman, *Metin Çözümleme Yöntemleri Tanzimat Dönemi*, İstanbul 2005, s.224-225.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde Üsküdar

DOÇ. DR. MURAT KOÇ
Marmara Üniversitesi

1901-1962 yılları arasında yaşayan Ahmet Hamdi Tanpınar şiir, roman, hikâye, makale, deneme, mektup, edebiyat tarihi ve tercüme türlerinde eserler vermiştir. Rünyayı sanatının estetik nizamı hâline getiren Tanpınar, şiirlerinde anlattıkları nesirlerinde dile getirme yoluna gitmiştir. Zaman (mazi-hal-istikbal), değişik kültürlerin karşılaşması, Şark'la Garp arasındaki farklar, medeniyet değişimleri ve bu değişimin bir kriz hâlini aldığı noktalar, yeni medeniyetin kapısında insan, kaybedilen değerler ve bunların yerine yeni bir şey getiremeyeşin sebep olduğu sıkıntılar, hayatın değişik görünüşleri ve insanın hayat karşısındaki tavrı, eski musiki, mimarî, resim, plâstik sanatlar, tarihi ve tabiatıyla başta İstanbul olmak üzere Selçuklu'dan bugüne önemli Türk şehirlerinin macerası Tanpınar'ın eserlerini doldurur. Onun eserleri, bu bakımdan her bakışta bize yeni şeyler keşfettirecek genişlik ve derinliğe sahiptir. Ayrıca bu eserler, tek bir okumada kendini okuyucuya tam olarak vermez.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın biyografisinde ve eserlerinde İstanbul'un önemli bir yeri vardır. Türkler'in İstanbul'u fethi, burada kurdukları medeniyet, şehrin peyzajına ekledikleri mimarî eserleri, musiki, yaşanan sosyal hayat, bir kültür unsuru olarak İstanbul Türkçesi'nin teşekkülü Tanpınar'ı her zaman meşgul eder. O bu konular üzerindeki fikirlerini sanatkârâne bakış açısıyla ortaya koyar. Kimse'nin dikkat etmediği ayrıntıları yakalamaya çalışır. Tanpınar âdeta İstanbul'u ve onun tarihini, sanat eserleri vasıtasıyla yeniden yaşamayı arzular. Eserlerine yoğun bir mazi hasreti hâkimdir. O, tarihî meseleler, kültür ve medeniyet, kültürün taşıyıcısı olan dil, mimarî ve musiki eserlerini oluş süreci içinde ele alır. İmparatorluğun tarihte rakamlarla belirlenen asırlarını, sanat eserlerine göre değerlendirir. Bu durum bize, Tanpınar'ın sanat eserlerine has bir tarih ve takvim anlayışının olduğunu düşündürür. Tanpınar yapıldığı dönemin ruhu ve zamanla üzerine sinen hava dolayısıyla mimarî eserlere farklı bir açıdan bakar. Musikin

Ahmet Hamdi Tanpınar

de mimarînin kaderine ortaklık ettiğini düşünür. Çoğu zaman bir mimarî eserini, aynı devirde meydana gelen musiki bestesiyle birlikte ele alır ve zengin çağrışımlarla yorumlar. Bu sebeple eserlerinde meselelerin derinleştiği, tarih, kültür ve medeniyetin kendi içinde sahip olduğu terkiple bize geldiği görülür. Tanpınar İstanbul semtleri içinde Üsküdar'a da ayrı bir önem verir. Üsküdar'ı peyzajı, mimarî eserleri, sosyal hayatı ve manevî yönünü yapan şahsiyetleriyle birlikte ele alır. Bunlar üzerinde derinleşirken, hakikî bir romancıya has değerlendirmeler yapar.

Peyzaj

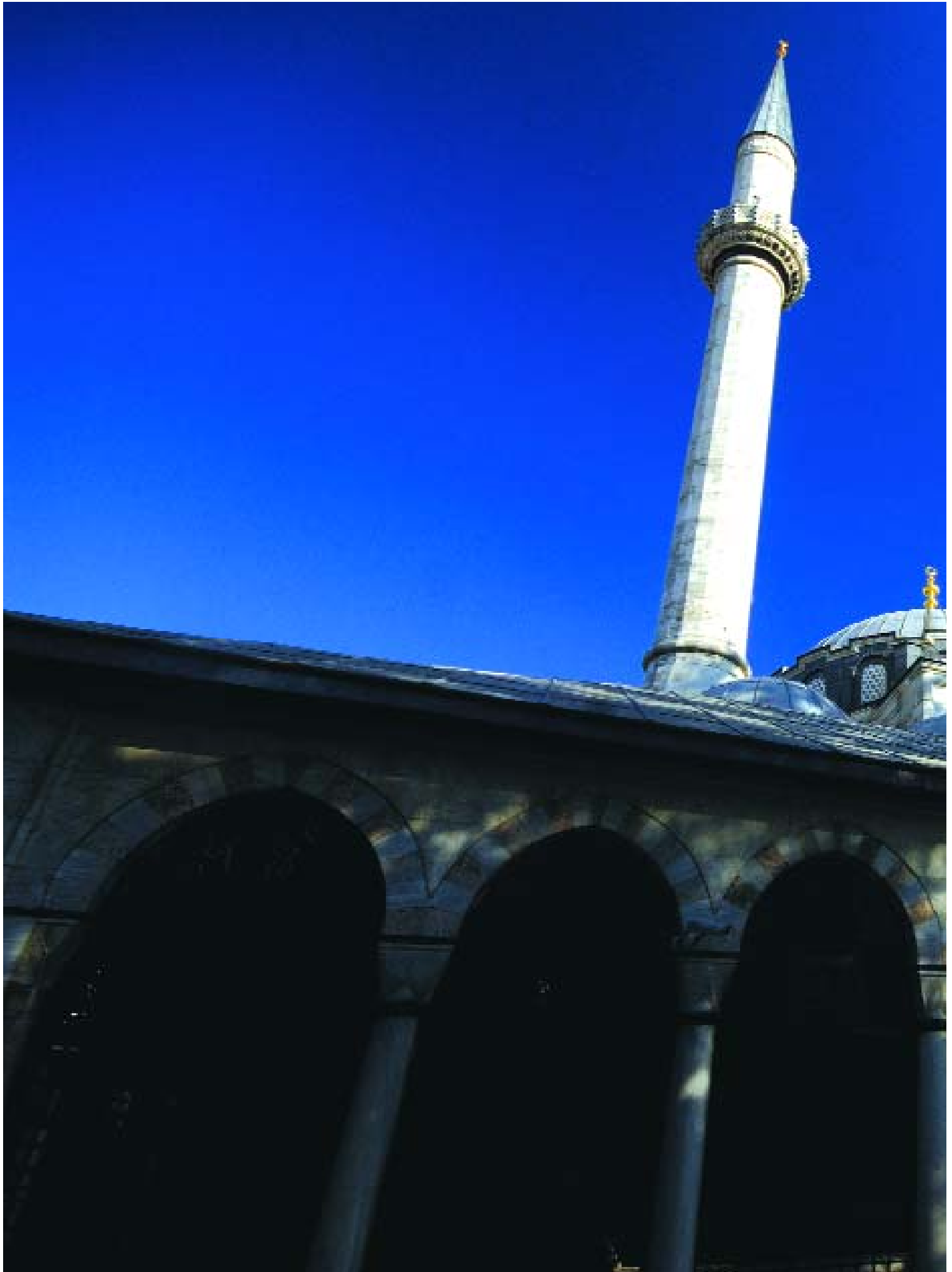
Tanpınar'ın Üsküdar'a bakışında Yahya Kemal'in tesiri vardır. Tanpınar, hocası Yahya Kemal'in sohbetlerinden fetih günlerinin heyecanını, bu heyecana ortak olan İstanbul semtlerini dinler. Fethin coğrafî haritasını onunla beraber dolaşır ve muhayyilenin izin verdiği ölçüde bu büyük hâdiseyi yeniden yaşamaya çalışır.¹ Yahya Kemal Beyatlı "İstanbul Fethini Gören Üsküdar"² şiirinde fethetme tanıklığı ettiği için Üsküdar'ın tarih boyunca Türkler'in yerleştiği semtler içinde çok ayrı bir yere sahip olduğunu vurgulamıştır. Tanpınar da Üsküdar'ı fetih günlerinin heyecanı içinde ele alır. Yahya Kemal'in fethetme dair tasvirlerinde, tarihteki kahramanlığı ön plâna çıkardığını görüyoruz. Tanpınar'sa ondan farklı ola-

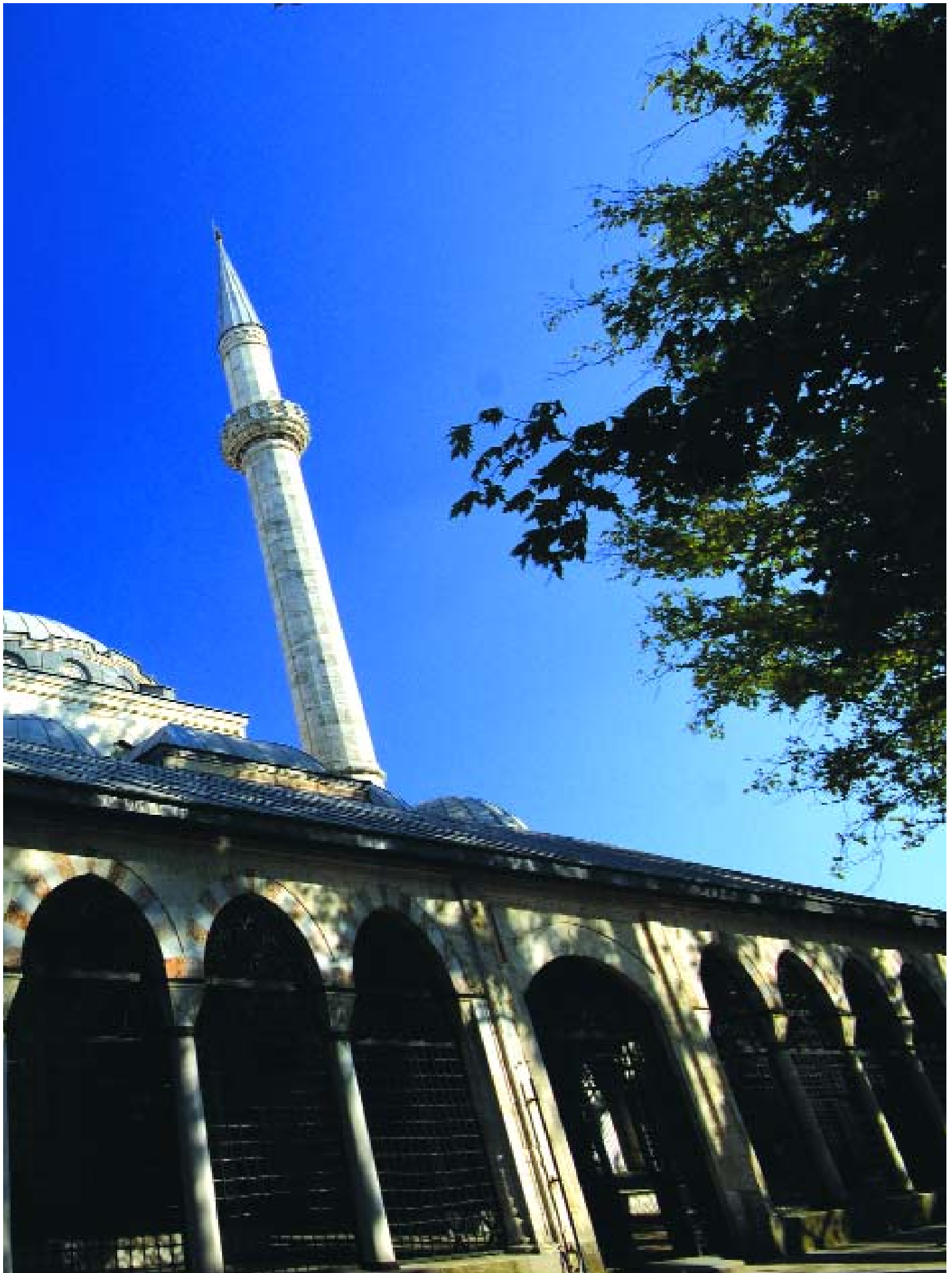
rak fetih hâdisesini estetik plânda ele alır ve sanatkârâne fırça darbeleriyle okuyucuya yansıtır. Fatih'in İstanbul'u muhasara ve ardından fethettiği Nisan ve Mayıs aylarında Boğaz vadilerinde, Çamlıca eteklerinde, Rami, Davutpaşa kırlarında "erik ve badem ağaçları"nın çiçek açtığını ve top seslerine "kumruların aşk daveti"nin karıştığını, "son hücum tekbirlerine bülbül sesleri"nin dem tuttuğunu düşünür.³ Burada tarihî bir olayla şehrin peyzajı sanatkârâne bir tabloyla birleşmekte, Üsküdar da bu birleşmede yerini almaktadır. İstanbul'un fethinden önce başta Üsküdar olmak üzere, Anadolu Yakası'nın büyük bir bölümü Türkler'in eline geçmiştir. Tanpınar, XV. asır başlarında atalarımızın Üsküdar ve Anadolu Hisarı'ndan İstanbul'u seyrettiklerini ve onu fethetmek için sabırsızlandıklarını söyler:

"Elbette ki XV. asır başlarında Üsküdar'da, Anadolu Hisarı'nda oturan dedelerimiz İstanbul'a sadece fethedilecek bir ülke gibi bakıyorlar ve Sultantepe'sinden, Çamlıca'dan seyrettikleri İstanbul akşamlarında Şark kayzerlerinin er geç bir ganimet gibi paylaşacakları hazinelerini seyrediyorlardı."⁴

Bu büyük tarihî hâdisenin yanısıra, Üsküdar peyzajını farklı görünüşleriyle ele alır. Manzara, peyzaj ve semte sinen millî havasıyla Üsküdar'ı değerlendirir. O da hocası Yahya Kemal gibi İstanbul semtlerinde ayrı havalar bulur. Beyoğlu, Boğaziçi, Üsküdar, Erenköy, Çekmeceler, Bentler, Adalar tabiatı ve bu tabiata bağlı olarak teşekkül eden sosyal hayatı ve eşsiz güzellikleriyle İstanbul içinde, insanı farklı tahassüslere sevk eden semtlerdir. Tanpınar bu manzara çeşitliliği dolayısıyla İstanbul insanının bir semtteyken başka bir semti özlemesini tabii bulur. Çünkü bu semtler insana: "Tabiat güzelliği, sanat eseri, hayat şekilleri ve bir yığın hatıra(nın)"(s. 16) ardından görünür. Bu semtler arasında İstanbul'un millî kalan diğer semtleri gibi Üsküdar: "Kendisine yetebilen bir değerler dünyasının son miraslarıyla, biz farkında olmadan içimizde bir ruh bütünlüğünü kurar, hülyalarımız, isteklerimiz değişir."(s. 16) Burada Tanpınar Üsküdar'ın peyzajı ve sosyal hayatının insana düşündürdüğü manevî havayı vurgulamıştır. Üsküdar, manevî havası ve fetih günlerinden beri yaşattığı millî değerler dolayısıyla âdeta insanda bir "ruh bütünlüğü" kurar. Burada ikâmet etmeyen insan bile bundan nasibini alır ve etrafındaki atmosfer dolayısıyla kendini evinde hisseder. Tanpınar, İstanbul'un büyük mimarî eserler yanında "küçük köşelerin, sürpriz peyzajların da şehri"(s. 45) olduğunu tespit eder. Bu küçük köşeler İstanbul'da Türk hayatının oluşum seyri içinde meydana gelmiş ve millî kimliğini asırlar içinde korumuştur. Başta Üsküdar olmak üzere, İstanbul semtlerine has olan bu farklı peyzajlar insanda hayranlık uyandırır:

"İstanbul'un, Üsküdar ve Boğaziçi'nin hemen her tarafında bu cinsten köşelere sık sık rastlanır. Bazıları ayaklarının ucuna takılmış deniz parçasıyla buldukları yokuştan uçmaya hemen hazır görünürler. Bir kısmı fetih yıllarından bir parça gibi asil bir eskilik havasında yaşarlar. Hepsinde ağaç, su, taş insanla geniş ilhamlı bir ruh gibi konuşur. Bizim asıl peyzajlarımız bu köşelerdir. İstanbul halkı onları yaşarken yapmıştır. Kâinata ruhlarındaki birlik çerçevesinden bakan insanların eseridir. Pek az yerde sanat ve mimarî gündelik hayata bu kadar

yakından karışır. İşte, İstanbul mahallelerinin asıl çekirdeğini bu peyzajlar yapar.

Bunların içinde birbiri peşinden geldikleri için kendilerine mahsus zamanlarıyla hakikî bir âbide hâlini alanlar vardır...”(s. 46)

Tanpınar İstanbul içindeki sosyal hayata, semtin tabîî yapısının yön verdiğini ve bir mânâ kazandırdığını belirtir. Manzara farklılığına bağlı olarak semtlerde yaşananlar da farklıdır. Özellikle Haliç kıyıları, Boğaz ve Üsküdar semtlerinde “denizle, tabiatla, geceyle, başka türlü temas”lar⁵ buralarda yaşanan hayata zenginlikler katan ve diğer semtlerden ayıran unsurlardır.

Yoğun sisli bir Boğaz gecesinde Rumeli Yakası’ndan Anadolu Yakası’nı seyreden Tanpınar, bu gecede Üsküdar’ın sis perdesi ardında tamamen kaybolduğunu görür. Bu kayboluş üzerine düşüncelere dalar ve Üsküdar’ın olmadığı bir İstanbul’u hayal dahi edemez. Tanpınar’ın bu duygusunu anlatırken kullandığı tabir çok önemlidir: “Bu, aynada kendi hayalini, yolda gölgesini görmemek gibi bir şeydi.” Buradan anlıyoruz ki Tanpınar da hocası Yahya Kemal gibi Türkler’in yerleştikleri semtler içinde -fethe tanıklık eden- Üsküdar’a ayrı bir önem vermektedir. Tanpınar aynı gece içinde Üsküdar’ı kaybetmenin hüznünü ve bulmanın sevincini bir arada yaşar:

“O gece ikide bir uyanıp baktığım pencerede saat ikiye doğru Üsküdar tamamıyla kaybolmuştu. Uyku sersemliği içinde Üsküdar’dan mahrum bir İstanbul beni hayli üzdü. Bu aynada kendi hayalini, yolda gölgesini görmemek gibi bir şeydi. Daha bir gece evvel hafif rüzgâr altında binlerce ışıktan bana göz kırpyordu. Biraz sonra uzaklara atılmış bir dizi fener ışığında onu tekrar, onu veya çok uzak hatrasını tekrar buldum. Başka türlü bir karanlığın ortasında, tek başına, sanki zaman denizinde yüzüyordu. Kıyıya ve cadde ışıklarına çok yakın geçen bir taca biraz sonra bu zaman denizini, bir lâhza için olsa bile, eski bildiğimiz deniz yaptı.”⁶

Tanpınar denemeleri yanında romanlarında da Üsküdar’a yer ayırır. Üsküdar, manzarası, hayat tarzı ve içinde barındırdığı mimarî eserleri dolayısıyla *Huzur*⁷ romanında geniş bir şekilde söz konusu edilir. Ada’dan dönen Nuran ve Mümtaz’ı ilk karşılayan manzara bir Üsküdar manzarasıdır. İkisi de geniş bir kültüre ve değerler dünyasına sahip olan, etraflarında gördükleri zenginliklere yeni anlamlar katmayı bilen Nuran ve Mümtaz, Üsküdar’ın çeşitli görünüşlerini yorumlarlar. Bu yorumlarda Üsküdar tabîî güzelliğinin yanında, geniş bir kültür ve medeniyet birikiminin üzerinden değerlendirilir. Nuran hayatının bir döneminde Libadiye’de oturmuştur. Mümtaz’la tanıştıktan sonra, onunla yaptıkları Üsküdar gezileri aşklarına büyük bir zenginlik katacaktır. İki âşık roman boyunca, içinde buldukları ruhî duruma göre, İstanbul manzaralarını farklı şekillerde yorumlarlar.

Nuran ve Mümtaz’ın tanışması, bir mayıs sabahı Ada vapurunda gerçekleşir. Ertesi gün İstanbul’a beraber dönerler. Ada’dan dönerken Sarayburnu açıklarına geldikleri zaman, onları büyüleyici bir Üsküdar manzarası karşılar. Tanpınar bu manzarayı mükemmel bir tasvirle ve ressamalara has bir tablo gibi verir:

“Üsküdar açıkları, lodoslu akşamın suda kurulmuş malikânesi olmaya başlamıştı. Sanki Kızkulesi’nden Marmara açıklarına kadar denizin altına, su tabakalarının arasına yer yer, iyi dövülmüş bir yığın mücevher parıltısından geçirilmiş bakır levhalar döşenmişti. Bazen bu bakır levhalar suyun üstünde yüzyüyor, âdeta mücevher sallıyor, bazen de primitif ressamalarda, mağfiretin timsali ışığın kaynaştığı derinlikler gibi hasretle, bir hakikate yükseliş arzusu ile dolu, büyük ve kıpkırmızı uçurumlar açıyordu.

Bu, sıcak renklerin göz için bir lezzetten, bir ruh miracına kadar her imkânı denediği andı.”(s. 107)

İstanbulu bir aileye mensup olan ve Boğaziçi’nde yetişen Nuran, çocukluğundan itibaren Boğaz manzaralarının değişik görünüşlerini, mevsim ve saate göre aldıkları farklı halleri âdeta ruhuna nakşetmiştir. Bindikleri Boğaz vapuru Üsküdar’a yaklaşırken Nuran, Mümtaz’ın hiç fark etmediği bir şeye dikkat çeker: Boğaz sularından yalı pencerelerine akseden ışıklar... Bu Boğaz tabiatının insana sunduğu mucizeli görüntülerden biridir:

“-Benim en sevdiğim şey nedir, bilir misiniz? Ta çocukluğumdan beri kapalı, arkasında ışık yanmayan yalı pencerelerinde ışık oyunları... Vapurla beraber yürüyen ve camdan cama değişen, bazen ateşten kavisler çizen ışıklar... Fakat şimdi bakmayın, madem ki dikkat etmediniz. İyi bir yerden, daha ileriden seyredin. ... Boğaz’ın gece haritası benim için biraz da bu ışıklardır.”(s. 112)

Mümtaz Boğaz’ın sahip olduğu manzara çeşitliliği dolayısıyla insana bir hayal âleminde yaşadığı hissini verdiğini düşünür. Nuran bu noktada Mümtaz’a katılır. Çünkü insan bu görüntüler sayesinde Boğaz’da her an yeni bir şey keşfetmekte ve bir hayal âleminde yaşadığını düşünmektedir.

Tanpınar gibi kahramanları da bir mazi hasreti içinde yaşarlar. Özellikle Mümtaz eski sokakları hatırlar ve bunların çağrıştırdığı şeylere kendini teslim eder. Bir gün Nuran’la beraber Rum Mehmed Paşa Camii, Ayazma Camii’ni ve Şemsi-paşa taraflarını dolaşırlar. Selimiye kışlasının etrafında gezerken İstanbul’da ilk açılan hendesi caddeleri görürler. Bu yeni caddeler Mümtaz’ı farklı düşüncelere sevk eder. Muhayyilesi onu tekrar maziye götürür ve kendisini bir mukayese fikrine kaptırmasına sebep olur. Gönlü yine maziden yanadır: “O cazip ve mazi hülyası adlı sokakları, İstanbul akşamlarının hakikî ziyafet sofraları gibi gördükçe, garip bir mazi daüssılası onu yakalıyordu.”(s. 162)

Yaptıkları geziler sayesinde her ikisinin de İstanbul sevgisi doruğa çıkar ve bu iklime ait insanlarla aynı millete mensup olmanın gururunu yaşarlar: “-İstanbul, İstanbul, diyordu. İstanbul’u tanımadıkça kendimizi bulamayız. Şimdi bütün o fakir halka, yıkılmaya yüz tutmuş evlerle ruhunda kardeş olmuştu.”(s. 162)

Tanpınar musiki ve mimarî eserlerine sade bir sanat eseri gözüyle bakmaz. O bunlarda geçmiş zamanların, hatıraların, bize ait değerlerin donduğunu ve kristal bir şekil aldığını düşünür. Nuran ve Mümtaz da İstanbul’a sanatın aynasından bakarlar. İstanbul içindeki gezilerinde gördükleri yerlere musiki bestelerinin adlarını verirler. Bunlar ya o bestelerin çağrıştırdığı duyguların hatırası, ya da

kahramanların manzaraları o an içinde buldukları ruhî duruma göre yorumlamalarından kaynaklanır. Mümtaz, Küçük Çamlıca'da Nuran'dan Tab'î Mustafa Efendi'nin "Çıkmaz derûn-ı dilden efendim muhabbetin" bestesini dinler. Çamlıca tabiatının hayale sonsuz imkân tanıyan güzelliği ve Nuran'ın sesinde canlanan bu besteyle Mümtaz hem metafizik düşüncelere dalar hem de bir ayağı dünyada, bestekârın hüznünü kendi teninde hisseder. Mümtaz'ın muhayyilesinde bu besteyle, mekân içinde yaşanan an donar, mutlu bir zaman parçası özelliğini kazanır. O günden sonra bu kahveye "Derûn-ı dil" adını verirler. Bu zaman parçasını Mümtaz daha sonra sık sık hatırlayacak, ancak bu bestenin o gün hissettirdiği şeyleri bir daha aynı şekilde yaşayamayacaktır:

"Nuran Emirgân'a gelmediği günlerde, ya iskelede yahut Kanlıca'da buluşuyorlar, kayıkla Boğaz'da geziyorlar, plâjlara gidiyor, bazen Çamlıca'ya kadar uzanıyorlardı. Mümtaz bu gezilerden daima dolgun dönüyordu. İlk gecenin aralarında devam eden itiyadı ile sevdikleri yerlere ayrı ayrı adlar takıyorlardı. Küçük Çamlıca'daki kahve onlar için Derûnıdil idi. Çünkü Mümtaz orada Nuran'dan, Tab'î Mustafa Efendi'nin Beyâtî'den aksak Semâi'sini, o 'Çıkmaz derûn-ı dilden efendim muhabbetin' diye başlayan, âdetâ ölümden öteye uzanan hatırlamalarla dolu parçayı dinlemişti. O yaz ikindisinde böcek sesleri, tek tük kanat şakırtısı ve avare çocuk yaygaraları arasında, ne yapacağını bilmez gibi güzelliğine kapanan manzara, küçük meyilli tümsekler, iki yandan denize doğru kayan bahçeler, bostanlar, eski köşkler, ağaç kümeleri ve onların tozlu yeşilini çok koyu bir neftide sıralayan serviler ve hepsinin üstünde geniş, sonsuz gökyüzüyle birdenbire uykusundan silkinmiş, Nuran'ın sesinden Tab'î Mustafa Efendi'nin hüznünü kabullenmiş, onunla genç adamın tenine yapışmıştı. Mümtaz bu besteyi ondan sonra sık sık dinledi ve hiçbir zaman, IV. Mehmed'in av köşkünden kalma su haznesi ve çeşme üzerindeki kahvede o gün Nuran'la geçirdiği saatlerden ayırmadı."(s. 160-161)

Dış dünyadaki her şeye sanatın aynasından bakan ve gördüklerini bu aynaya yansıyan şekliyle yorumlayan Tanpınar, *Huzur* romanında ve denemelerinde Boğaz tabiatının musikiye has yapısını sık sık vurgular. Boğaz manzaraları onun zihninde sık sık sanata dair çağrışımlar uyandırır ve musikimizi besleyen bir kaynak hüviyeti kazanır. Özellikle romanda Mümtaz ve Nuran'ın beraber gezdikleri mehtaplı gecede, tabiattaki musikiye has yapı ön plâna çıkarılır. Denemelerinde, Dede Efendi ve İtrî'nin bestelerine Boğaz tabiatından akseden noktalar bulur. Buradaki örnekte de Boğaz manzaraları ve musiki birleşir. Ses ve bu bestelerin çağrıştırdığı hayal haritası gitgide genişler: "Böylece Boğaz'ın seçtikleri her yerine bir ad veriyorlar, hayallerinde İstanbul manzaralarıyla eski musikimiz birleşiyor, sestem, hayalden bir harita gittikçe büyüyordu."(s. 161)

Yahya Kemal ve Tanpınar'ın Üsküdar'a bakışında farklılıklar da vardır. Bu farklılık şiirlerinde ortaya çıkar. Yahya Kemal Üsküdar'la ilgili şiirlerinde daha çok somut manzaralar çizer. Üsküdar'daki halk hayatına sinen millî ve manevî havayı gözler, bu semtin insanlarıyla aynı millete mensup olmanın sevincini ve gururunu yaşar. "Hayal Şehir, Ziyaret, Atik-Valde'den İnen Sokakta, Üsküdar'ın

Akşam olurken Kızkulesi'nden Eminönü'nün görünümü

Dost Işıkları” bu ilhamlarla yazılmış şiirlerdir. “Eski Müsiki”⁸ şiirinde dinlediği bestelerin kendisine vatanın değişik manzaralarını hatırlattığını vurgular. Bu vatan manzaraları arasında Üsküdar da vardır. O da vatanla musikinin karışımından nasibini almıştır. Tanpınar’ın Üsküdar’a hayal ve hatıranın arkasından bakar. Zamanı ve mekânı aşan duygu ve düşüncelerini, aşk, ölüm ve ebediyet arzusunu bu semtte dinlediği bir besteden yola çıkarak anlatır. Üsküdar’da çağrışımlar yoluyla zihninde yer eden bir bestenin uyandırdığı hayalleri anlatmak için yazdığı “Bir Gün İcadiye’de”⁹ şiiri hakkında Mehmet Kaplan şunları söyler: “Bir Gün İcadiye’de şiirinde, muayyen bir yerde dinlenen bir bestenin, uyandırdığı hayaller vasıtasıyla, dış âlemi değiştirerek bir masal âlemi hâline getirdiği anlatılmaktadır.”¹⁰

Bir gün İcadiye’de veya Sultantepe’de
 Bir beste kanatlanır, birden olduğun yerde
 Bir kâinat açılır geniş, sonsuz, büyülü,
 Bugünün rüzgârında yıkanan mazi gülü
 Dağılır yaprak yaprak hayâlindeki suya
 Bir başka gözle bakarsın ömür denen uykuya...

Tanpınar'ın
övgüyle
bahsettiği
Yeni Valide
Cami

Mehmet Kaplan, burada genel olarak şairin ölümden sonra tekrar dirilme fikrinin olduğunu belirtir. “Asıl hayat musikinin, şiirin ve aşkın yarattığı ebedî hayattır.” Tanpınar bu fikrini ortaya koyarken Üsküdar’ın iki önemli noktası -İca-diye ve Sultantepe’den- yola çıkar. Bu da onun hatıra ve hafızasında Üsküdar’ın tuttuğu özel yeri ortaya koyan bir başka delildir.

Mimarî

Tanpınar Üsküdar’ın mimarî eserlerine de yer verir. Bu eserler mimarî güzelliklerinin yanı sıra asıl yapılaş macerası, içinde barındırdıkları ruh ve yıllar içinde üstlerine sinen derin mânâlar dolayısıyla önem kazanırlar. Mimarî eserleri, ustası, hayrat sahibi, yapıldığı semt ve manzaraya kattığı güzellikler açısından değerlendirir. Hakikî bir romancı olan, tarih ve kültür karşısında zengin bir estetik bakış açısına sahip olan Tanpınar tarihte sadece büyük portreler üzerinde durmaz. Küçük portreleri de söz konusu eder. Ona göre bu küçük portreler, büyük şahısların hayat macerasını tamamlayan, zenginleştiren ve yeni anlamlar katan unsurlardır. Bu sebeple Üsküdar camilerini anlatırken bunları yaptıran ya da kendisine ithaf edilen hanım sultanlar üzerinde durur. Bu eserlerde -yaşananlara bağlı olarak- devrin hâkim yanını tespite çalışır. Yapıldığı devir içerisinde sanatlar arasındaki etkileşimi, yine sanatkârâne bir tonda ele alır. Tanpınar zengin bir tarihî geçmişi olan imparatorluğun her döneminde yaşanan olaylara göre bir “dönem ruhu”na sahip olduğunu düşünür. 17. asırdaki ihtişam bütün sanat eserlerine yansımış, ancak Tanzimat’la beraber kendini bir zevk çözülüşüne bırakmıştır. Bu çözülüşü en iyi gösteren delillerden biri de mimarîdir. Sinan gibi bir mimar yetiştiren millet, aslında mimarîde kendi terkiğini yapabilecek güçtedir. Ancak insanın ve değerler dünyasının değişmesi, hareketin yerini hissin alması, zevkteki çözülüş, kolaycılık, mimarîyi renklendiren icat kabiliyeti ve sabrın azalması, zaman içerisinde geleneğin bir noktada kopmasına sebep olur. İşte Tanpınar’ın ve kahramanlarının derin bir mazi hasreti içinde yaşamasının asıl sebebini bu noktada aramak gerekir. Böyle zamanlarda mimarî ve musiki gibi ânı donduran sanatlar işe karışır ve yoğun mazi hasretinin tek ilâcı olur.

Üsküdar’ın tarihinde ve peyzajında önemli yer tutan camiler, *Huzur* romanında Nuran ve Mümtaz’a farklı şeyler çağrıştırır. İki âşık Mihrimah Camii’ni, Atik Valide ve Orta Valide’yi dolaşırlar. Padişahların eşleri veya anneleri adına yaptırdıkları bu camilerden yola çıkarak “Üsküdar’da bir kadın saltanatı” olduğunu düşünürler. Üsküdar’ın “bu dört büyük camii aşka, güzelliğe yahut hiç olmazsa annelik duygusuna ithaf edilmişti(r).” Bunu tespit eden Nuran, Mümtaz’a “Üsküdar’da hakikî kadın saltanatı” (s. 162) olduğunu söyler.

Bu camilerin her biri kadın talihlerinin taşa geçirilmiş yüzü gibidir. Üsküdar camilerine adını veren dört hanım, ikbal ve menkûbiyeti farklı şekillerde yaşamış, bu camiler dolayısıyla da Üsküdar’a mühürlerini vurmuşlardır. Üsküdar’a yayılmış olan dört cami, adlarını taşıdıkları hanım sultanların hayat macerasını

Ayazma Camii içinden bir görüntü

düşündürmenin yanında, Üsküdar peyzajına büyük zenginlik katmaktadır. Tanpınar, Sinan'ın Üsküdar'daki eserlerini beğenir. O bu eserleri mimarî yapısı yanında devrin hâkim temayülleri içinde ele alır ve âdetâ bunlarda devrin taşâ sindirilmiş yanını bulur. Ona göre eşsiz bir dehaya sahip olan “Sinan bir an'aneyi tek başına tüketen, kendinden sonra gelenlere pek az bir şey bırakan sanatkârlardandır.”¹¹ Tanpınar, II. Selim'in eşi için yaptırdığı Eski Valide Camii'ni Sinan'ın son eserlerinden sayar. Bu camii'nin ilk “plânı ve inşaatı” Sinan'a aittir. Bu eser Üsküdar'la tam bir uyuşma göstermiş ve manzaraya katkıda bulunmuştur. İstanbul'daki mimarî eserler genellikle bu yönleriyle de dikkati çekerler. Tanpınar yapılan ilâvelere rağmen bu camii: “Türk İstanbul'un en güzel köşelerinden biri” kabul eder ve camide “semt ile çok iyi anlaşılan bir kendi içine çekiliş” bulur. Valide-i Cedid Camii'ni ise Sinan'ın son eserlerinden sayar. Bu eseri devrindeki diğer mimarî eserleriyle mukayese eder ve camii devrinin en güzel eseri, aynı zamanda 17. asrın mimarîdeki finali olarak görür. İnsanda uyandırdığı duyguları ise “hissî” kelimesiyle izah eder:

“III. Ahmet'in annesi Hatice Gülnûş Emetullah Sultan için yaptırdığı Üsküdar'da çarşı içindeki cami -deniz tarafından gelirken görülen kısmı bir tarafa bırakılırsa- bulunduğu yerden şehre bir şey ilâve etmez, onu sevmek için yakından, olduğu yerde, yapıldığı sarsıntılı devrin hususî güzelliği ile, dalında bir gül gibi parıldar görmek lâzımdır. III. Ahmed devrinin en güzel eseri odur... Valide-i Cedid'in ısıtmaktan ziyade eşyayı süsleyen, dokunduğu her şeyi altın gurbet renk-

Atik Valide Camii

leriyle giydirip mahzun bir saltanat yapan bir akşam güneşi gibi zarif ve zengin bir hissîliği vardır. Bu hissîlik bilhassa, -bazı kabuklu meyveler gibi- çok iyi döşenmiş, içinde ve dış avludan girer girmez insanı yakalayan dağılmış gül bahçesi havasında elle tutulacak kadar açıktır.”¹²

Tanpınar, Valide-i Cedid'in en çok akşam saatlerini sever. Bu saatlerde çarşının kalabalığı içinde bu zarif bina, “sükût musikisi olur; çarşının uğultusundan onun havasına geçer geçmez başka bir dünya başlar.”¹³

Tanpınar Valide-i Cedid'i *Huzur*'da da söz konusu eder. Nuran da, camii'nin en çok akşam saatlerini ve Türk sanatına has işlemelerini sever: “Nuran, bilhassa camii ve onun akşam saatlerindeki loşluğunu seviyordu. Mermer ve yıldız süslerin arasında kilim motifi ile işlenmiş saçaklara bayılıyordu.”(s. 162)

Tanpınar imparatorluklarda sanatlar arasında bir hiyerarşi olduğu ve sanatların birbirini etkilediği fikrine katılır. Sanatta varılan her merhale bir zaferdir ve daha sonraki eserlere yeni kapılar açarak onları besler. İmparatorluğun parlak dönemlerinde edebiyat, mimarî, musiki gibi sanatlar zirveye ulaşır ve birbirlerine çeşitli eklemelerde bulunurlar. Bu sanatlar zaman zaman öncülüğü ele alarak diğerlerinin üzerinden konuşur ve onlara geniş tesirlerde bulunur. Tanpınar Valide-i Cedid Camii'nin yapıldığı 17. asrı tarihimizde “büyük ve verimli” bir asır olarak görür. Bu asırda mimarî, edebiyat ve musiki büyük zenginlik arzeder. Mimarîde I. Ahmet Camii, şiirde Nefî, Neşatî ve Nâilî, musikide İtrî'nin eserleri bu

Tanpınar'ın
eserlerinde yer
verdiği
Mihrimah
Sultan Camii

asrın tarihimizde sanatlar açısından ihtişamla parlamasına sebep teşkil ederler. Tanpınar mimarî eserlerin yapıldığı dönemin ruhunu da ortaya koyduğunu düşünür. Sanatlar arasındaki etkileşime dikkat çekerken, Valide-i Cedid'e bir devrin musikisi açısından bakar. Bu devirde Itrî dolayısıyla, musiki sanatı en parlak dönemindedir ve diğer sanatlar onun tesiri altındadır. Taşındığı mânâ ve kendisinde uyandırdığı duygular açısından, bu eseri Tab'î Mustafa Efendi'nin "Beyatî Aksak Semaî'siyle" beraber düşünür:

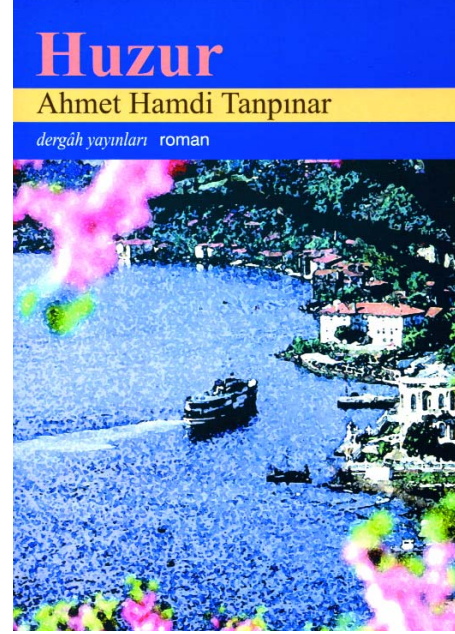
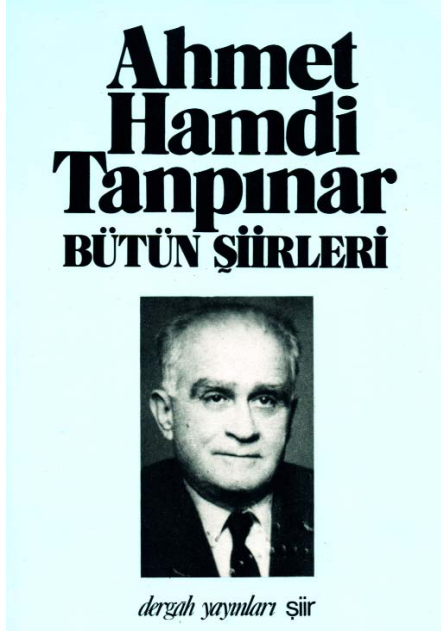
"Valide-i Cedid'de bir aşk nezri hâlini veren lezzetlerin hepsi bu küçük parçada vardır. Belki de Tab'î Mustafa Efendi'nin ve bu bestenin muasırı olduğunu bildiğim için bu camii o kadar seviyorum. Çünkü bu küçük parça musikimizin devrini aşan birkaç şaheserinden biridir."¹⁴

Burada aynı asırda meydana gelen iki farklı sanata ait iki eseri bir noktada birleştirir. Mimarî ve musikiden iki örneğin taşıdıkları mânâ dolayısıyla devirlerini aştığını ortaya koyar.

Yaşadığım Gibi'de Valide-i Cedid Camii'ne tekrar döner. Tanpınar, Valide-i Cedid'de sanatlar arasındaki hiyerarşi yanında, "devirlerin kurduğu kıymetler zinciriyle" mimarîyi yine musikinin idare ettiğini söyler: "Üçüncü Ahmet'in annesinin Üsküdar'da yaptırdığı camide bu musiki üstünlüğü daha barizdir ve mimarîyi o idare eder."¹⁵

Tanpınar mimarî eserlerden yola çıkarak insan psikolojisini ve hâkim temayülleri bulma peşindedir. Hatice Gülnûş Emetullah Sultan'ın türbesinden yola çıkarak değişen insanı ve hayat anlayışını ortaya koyar. Sultan'ın türbesinde "hislilik, ölüme sindirilen kadınlık" dolayısıyla o devirdeki "geleneklerin çözülüşü"nü ve "his bozuluşu"nun aksini bulur.¹⁶ 15. ve 16. yüzyılda böyle bir eserin yapılamayacağını öne sürer. Bu ancak geleneklerde çözülüşün yaşandığı dönemde doğabilecek bir eserdir. Bütün bunlara rağmen Sultan'ın türbesi güzeldir: "Hatice Emetullah Sultan, mimarînin ve zevkin bir fantezisi ile bugün mezardan ziyade, etrafındaki yumuşak çimeni ve mevsim çiçekleri ile bir gelin yatağında, eşsiz bir zıfak odasında yatıyor."¹⁷ Bu güzelliği yanında "ölüm kendisini duyurmakla kalmaz, ölüyü âdeta teşhir eder."¹⁸ Tanpınar türbenin kuş kafesine benzeyen şeklini de "XVII. Asır sonunda yavaş yavaş başlayan ve İbrahim Paşa zamanında tam kıvamını bulan o çocukça natüralizme" bağlar.¹⁹ Türbesindeki kafes şeklini ayrıca onun hayatıyla da paralellikler kurarak ele alır. Burada Tanpınar'ın romancı hüviyeti ön plâna çıkar. Gülnûş Emetullah Sultan'ın sağlığında Afife Kadın'la beraber paylaştığı kafes hayatının bir uzantısı -devrin mimarî anlayışının da tesiriyle- ölümünden sonra hayatının bir yansıması gibi varlığını devam ettirmektedir. Tanpınar burada bir devri malzemeye verilen şekilden yola çıkarak yorumlama gayreti içindedir. Sanat eserleri dış ve iç güzellikleri yanında, devirlerini de çeşitli açılardan aksettirirler. Bu akisleri ancak Tanpınar gibi sanatkarlar farklı noktalardan görebilmektedir.

Tanpınar türbe hakkında denemelerinde söylediği bir fikrini, *Huzur* romanında Nuran vasıtasıyla tekrar dile getirir. Nuran, Gülnûş Emetullah Sultan'ın türbesini değil, camiini beğenir. Türbe çok fazla göz önündedir, ölüme ve ahiret fikrinin

çağrıştırdığı bir yalnızlığa sahip değildir: “-Ne bileyim ben, öldükten sonra bile bu kadar herkesin içinde... Zaten ölüm hissedilmiyor ki...”(s. 162)

Tanpınar Üsküdar’ın mimarî eserleri içinde bir de Ayazma Camii ve Abdülbaki Camii’ni beğenir. Abdülbaki Camii kitabesi ve iki eski mezarı dışında: “Karacaahmet’e kadar bütün manzara kendisine bağlandığı için güzeldir.”²⁰ Doğu ile Batı’nın karşılaşması ve bunun sancılarının yaşandığı Tanzimat’ta, insanımız gibi mimarî de bir kararsızlık dönemi geçirir. Tanpınar, Aziz Mahmut Hüdai Külliyesi’ni: “Kış bahçesi kılıklı cemeânlarıyla, karşısındaki kadim eserler müzesi taklidi bina ile” Tanzimat mimarîsinin zevksizliğine bir örnek olarak görür. Tanzimat mimarîsinin sivil mimarîyi güçlendirdiğini, ancak bu eserlerin manzaraya bir şey katmadığını, hatta şehrin peyzajına bir sertlik getirdiğini söyler. Bir anlamda mimarîye sindirilen ruh ve millî özellikler kaybedilmiştir. Boğaz, Erenköy, Çamlıca tepeleri ve Üsküdar bu sertlikten nasibini alır. Eski dönemde görülen tabiat ve mimarî arasındaki uyum zamanla kaybolmaya başlamıştır. Bu da şehrin peyzajını olumsuz yönde etkilemektedir. Çınar ve serviyi Türk mimarîsinin iki büyük yardımcısı kabul eden Tanpınar, düşüncesizce yapılan yeni binalara bu ağaçların yardım etmediğini tespit eder. Bu durumun Üsküdar’a geçmesi de bir tehlikedir. Çünkü ona göre: “Türk İstanbul’un kaybolmaması ancak Boğaz’a ve Üsküdar’a verilecek şekilde kabildir.”²¹

Sosyal Hayat

Huzur romanında Nuran ve Mümtaz Üsküdar'ın sosyal hayatı ve semtin manevî çehresini yapan insanlar üzerinde de dururlar. Bunlar tevazuyu ilke edinmekle beraber, semtin asıl hayatını yönlendiren ve cemiyet nizamına getirdikleri yeni unsurlarla devirlerini aşan şahsiyetler olmuşlardır. Bu bakımdan onları fetihlerde “Gazi” tipinin yanında yer alan “Velî” tipine dahil etmek ve şehrin “mânâ erleri” olduklarını da hakkıyla teslim etmek gerekir.²² Aziz Mahmut Hüdai, Selâmi Efendi, Karacaahmet ve Celvetî Bâkî Efendi Üsküdar'ın manevî çehresindeki farklılıkları sergileyen ve sosyal hayatına zenginlikler katan şahsiyetlerdir:

“Üsküdar bir hazine idi. Bir türlü bitmiyordu. Valide-i Cedid'in biraz arkasında Aziz Mahmut Hüdâyî Efendi vardı. I. Ahmed devrinin bu manevî saltanatı, Nuran'ın aile gelenekleri arasına girmişti. Daha yukarıda IV. Mehmed devrinin dizginlerini birkaç sene elinde tutan Selâmi Efendi vardı. Karacaahmet'te an'nenin Orhan Gazi zamanına çıkarttığı, Horasan erenlerinden Bursa'daki Geyikli Baba'nın çağdaşı, belki de gaza arkadaşı Karacaahmet, Sultantepe'de yine Celvetî Bâkî Efendi yatıyordu.”(s. 163)

Nuran, Üsküdar'ı Yahya Kemal gibi fakir ve kendi içine kapalı bir semt şeklinde düşünür. Üsküdar sakinleri sanki hâlâ mazideki bir dönemi yaşamaktadır. Nuran onlara yeni bir hayat hamlesi kazandırılması gereğinden bahseder. Mümtaz bunun ancak yine “mazi”yle kurulacak bağ sayesinde olacağını söyler:

“Mümtaz: -Biliyorum, dedi. Yeni bir hayat lâzım. Belki bundan sana ben daha evvel bahsettim. Fakat sıçrayabilmek, ufuk değiştirmek için dahi bir yere basmak lâzım. Bir hüviyet lâzım... Bu hüviyeti her millet mazisinden alıyor.”(s. 164)

Burada Mümtaz mazisiyle bağı kopacak insanın yeni bir terkiyle var olamayacağı noktasına dikkat çeker. Tanpınar eserlerinde millî hayatı bir devam süreci içinde ele alır. “Devam ederek değişmek, değişerek devam etmek”²³ onun bu konudaki temel ilkesidir. Bu bakımdan maziyle olan bağların kopmasının tehlikeli olduğunu düşünür. Bu bağın kopmasıyla bütün medeniyet, kültür ve sanat eserleriyle de insan arasında bir kopuşun yaşanacağını tespit eder. Bunun tehlikesi, ferdin ve milletin topyekûn bilincinden uzaklaşması demektir.

Tanpınar Üsküdar'ı süsleyen ve sosyal hayatını kuran yalı ve konakların zaman içinde kaybolduğunu söyler. Bu yine millî hayatla ilgili bir kayıptır. Çünkü yok olan mimarî eserleri kendisiyle beraber bir kültür ve medeniyeti de götürmektedir.

Sonuç

Tanpınar Üsküdar'ı fetih günlerinin neşe ve heyecanı içinde ele alır. O dönemde tabiatın da bu hâdiseye eşlik ettiğini düşünür ve bunu sanatkârâne bir tasvirle ortaya koyar. Üsküdar tabîî güzelliği, fetih günlerinden beri taşıdığı millî

özellikleri ve bize has manevî değerleri yaşatması dolayısıyla Türk İstanbul'un vazgeçilmez parçalarından biridir. Üsküdar'da yapılan mimarî eserlerini de ele alan Tanpınar, bunları ustası, hayrat sahibi, taşıdığı değerler, zamanla üzerine sinen hava ve diğer sanat eserleriyle arasındaki etkileşim açısından ele alır. Burada yine romancılığının tesiriyle, mimarî eserlerden yola çıkarak insanın peşindedir. Mimarî ve musiki âdeta değişen insanı ve ona has değerleri zaman içindeki donmuş hâliyle ortaya koymaktadır. Bu sebeple Tanpınar her iki sanata da kullandığı basit malzemeler olan “taş ve ses” gözüyle bakmaz. Bu donmuş malzemeden yola çıkarak insanı yakalamaya çalışır. Çünkü asırlara ve eserlere ruh katan, mânâ kazandıran insandır. Üsküdar'ın sosyal hayatını değerlendirirken, fetihten itibaren semte sinen millî ve manevî hava üzerinde durur, Üsküdar'ın sosyal hayatına damgasını vurmuş şahsiyetleri söz konusu eder. Tanpınar'ın dikkatleri ışığında konuşacak olursak şunu söyleyebiliriz: Üsküdar, fetih günlerinden itibaren bizim millî hatıra ve hafızamızdır. Bu sebeple korunması gerekmektedir.

DİPNOTLAR

- 1 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, İstanbul 1982, s. 26-27.
- 2 Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul 1987, s. 28-29.
- 3 Ahmet Hamdi Tanpınar, “İstanbul'un Mevsimleri ve San'atlarımız”, *Yaşadığım Gibi* (haz. Birol Emil), İstanbul 1996 (2. basım, alıntılar bu baskıdandır), s. 141.
- 4 Ahmet Hamdi Tanpınar, “İstanbul”, *Beş Şehir*, İstanbul 1987 (7. basım, alıntılar bu baskıdandır), s. 14.
- 5 “İstanbul'un Mevsimleri ve San'atlarımız”, *Yaşadığım Gibi*, s. 151.
- 6 *a.g.e.*, s. 166.
- 7 Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, 442 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)
- 8 Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, s. 41-42.
- 9 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirleri* (haz. İnci Enginün), İstanbul 1989, s. 52.
- 10 Mehmet Kaplan, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, İstanbul 1983, s. 123.
- 11 “İstanbul”, *Beş Şehir*, s. 38.
- 12 *a.g.e.*, s. 43.
- 13 *a.g.e.*, s. 43.
- 14 “İstanbul”, *Beş Şehir*, s. 44.
- 15 “İstanbul'un Mevsimleri ve San'atlarımız”, *Yaşadığım Gibi*, s. 148.
- 16 “İstanbul”, *Beş Şehir*, s. 44.
- 17 *a.g.e.*, s. 45.
- 18 “İstanbul'un Mevsimleri ve San'atlarımız”, *Yaşadığım Gibi*, s. 148.
- 19 “İstanbul”, *Beş Şehir*, s. 44.
- 20 *a.g.e.*, s. 47.
- 21 “Türk İstanbul”, *Yaşadığım Gibi*, s. 189.
- 22 Bu tipler için bk. Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III: Tip Tahlilleri*, İstanbul 1985.
- 23 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, s. 20.

Mustafa Zekâyî Efendi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Na'ıtları ve Oruç Baba'yla İlgisi

PROF. DR. A. AZMİ BİLGİN
İstanbul Üniversitesi

a. Hayatı ve Edebî Kişiliği

Mustafa Zekâyî Efendi, Üsküdar muhafızı mîr-i mîrân (beylerbeyi/vali) Hacı İbrahim Bey'in oğludur. Babası aslen Bursa Yenişehir'dendir. Üsküdar'da dünyaya gelen Mustafa Zekâyî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Öğrenim hayatıyla ilgili bilgi bulunmasa da divanından¹ İstanbul'da iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Babası İbrahim Bey'in ölümüne kadar Babıâli'de Divan-ı hümayun kaleminde çalıştığı bilinmektedir.

Divanında da belirttiği gibi

Hümâ-yı himmetim bâd-ı hevâya rağbetim yokdur

Kanâat kûşesinde rûzgâra minnetim yokdur.²

Devlet görevinde fazla kalmamış, babasının ölümünden sonra tasavvuf yoluna girerek memurluktan ve İstanbul'dan ayrılarak Simav'da Halvetiyye-Şa'bâniyye'den Hacı Hasan Efendi'ye³ intisap etmiş, yanında bir süre kalıp tasavvuf ve tarikat yolunda ilerlemiştir. Halvetîliğe bağlandığını divanındaki Şeyh Şaban-ı Velî (ö. 976/1568) ile ilgili beyitlerden de öğreniyoruz:

Zekâyî fazl-ı Hak'la cism ü cânı rûşenâ kıldım

Sürüp rûy-ı siyâhım hâk-i pâ-y-i Şeyh Şa'bân'a⁴

Mustafa Zekâyî Efendi'nin kabir taşı

Mustafa Zekayî Efendi'nin kabrinin yanlışlıkla Oruç Baba olarak adlandırılması

Bu beyitten hareketle Zekâyî Efendi'nin Kastamonu'da medfun olan Şa'bâniyye tarikatı piri Şeyh Şaban-ı Velî'nin kabrini ziyaret ettiğini söyleyebiliriz. Yine bir kıtasında da kendisinin Şeyh Şaban-ı Velî'den feyz aldığını ifade etmektedir:

Tarîk-ı Halvetiyye'nin pertevi nûr-ı Celî'dendir
 Kemâlât-ı Velâyet anlara sırr-ı Alî'dendir
 Görüp hâlât-ıla devrânımız dahl itme ey zâhid
 Bize feyz-i İlâhî Şeyh Şa'bân-ı Velî'dendir⁵

Uzun süre İstanbul'dan ayrı kaldıktan sonra Üsküdar Doğancılar'da Hacı Ahmed Paşa Kadınlar Hamamı karşısındaki evine geri döndüğünde ailesi neredeyse onu tanıyamamıştır.⁶ Zekâyî Efendi Üsküdar'da Nasûhî Hanka'na devam ederek Seyyid Fazlullah Efendi'ye intisap etmiştir. On beş sene onun hizmetinde bulunmuş, hankahta müezzinlik ve zâkirlik yapmıştır.⁷ Şeyhinin vefatı üzerine Simavlı Hacı Hasan Efendi'den tasavvuf eğitimini tamamlayan Mustafa Zekâyî Efendi 1220'de (1805) İstanbul'a döndüğünde,⁸ Sinâniyye şeyhlerinden Çuhadar Muhammed Efendi'den de ayrıca hilâfet alıp, Topkapı ile Şehremini semti arasında,

M. Zekayi Efendi'nin Latin harfli tanıtım yazısı

Kabir taşı kitabesi

Arpa Emini Mahallesi Kürkçü Bostanı Sokağındaki Ümmî Sinan Dergâhı⁹ meşihatine tayin edilmiştir. Burada irşad görevini sürdürürken

Hû ile ârif Zekâyî azm-i lâhût eyledi

mısraının delâlet ettiği 1227 (1812) yılında vefat etmiştir. Fatim tezkiresinde görevli olduğu tekkeye defnedildiği bildirilmektedir.¹⁰ Ümmî Sinan Dergâhı'nın mezar taşında ölüm tarihi 4 Cemaziyelahir 1227 (15 Haziran 1812) olarak verilmiştir.¹¹

Zekâyî Efendi'nin sağlığında iki oğlu vefat etmiş, bunlardan İbrahim için yazdığı bir şiirinde tarih düşürmüştür. Kendisinden sonra bir kızı ile bir oğlunun hayatta olduğu bilinmektedir. Tekkenin şeyhliğine vefatından sonra oğlu Hasan Aziz Efendi geçmiştir.¹²

Zekâyî Efendi'nin Mehmed Sadık Dede adlı bir damadı da Yenikapı Mevlevîhanesi'ne bağlı mevlevîlerdendir. Yenikapı Mevlevîhanesi'nde sertabbah ve şeyh vekili olarak görev yapmış, küçük yaşta mevlevîhaneye şeyh olan Osman Selahaddin Dede'nin mürebbiliğinde de bulunmuştur.¹³

Şeyh Galib (ö. 1213/1798), Sümbülzade Vehbî (ö. 1223/1808), Enderunlu Fâzıl (ö. 1225/1810) gibi XVIII. yüzyılın ünlü şâirleriyle çağdaş olan Mustafa Zekâyî edebî

Şeyh Ahmed el-Mısri'nin kabir taş kitabesi

Şeyh Ahmed el-Mısri'nin Latin harfli tanıtım yazısı

kişiliğiyle pek tanınmamıştır. Şiirlerinde Fuzulî havası sezilir. O aşk ateşiyle tutuşup yanmaktan zevk almış bir sûfidir. Divanında Hz. Peygamber için yazdığı na'lerden başka, Kerbelâ ve Hz. Ali için yazılmış mersiyeler de dikkat çekmektedir. Onun şiirlerine tasavvuf düşüncesi hakim olsa da bazılarında rindâne, hakîmane, kalenderâne bir hava da görülür.

Şeyh Muhammed Nasûhî Efendi'nin türbesinin dış cephesindeki kitabede yer alan müfred Şeyh Mustafa Zekâyî'ye aittir:

Makâm-ı evliyâdur menba-ı feyz-i fütûhîdir
Edeble dâhil ol sûfî bu dergâh-ı Nasûhîdir¹⁴

Mustafa Zekâyî Efendi, güftesi de kendisine ait olan evsat usulünde tevşihî (Ey nübüvvet tahtının şâhı Habîb-i Kibriyâ) ile bestekârlık gücünü de göstermiş olan şeyhlerden biridir.¹⁵

b. Oruç Baba'yla İlgisi

Mustafa Zekâyî Efendi'nin kabrinin bulunduğu mekân 1950'lerden itibaren ilginç bir dinî folklor tezahürünün odak noktası haline gelmiştir. Ramazan ayın-

Oruç Baba Türbesi'nin görünüşü

da iftar vakti oruç açmaya gelenlerin toplanma mekânı olmuştur. Oruç Baba adını verdikleri M. Zekâyî Efendi'nin kabrinin çevresinde toplanarak zeytin, hurma, su, simit gibi şeyleri bir birlerine ikram ederek iftar açıp çeşitli niyetlerinin gerçekleşmesi için dua edilen bir yer haline gelmiştir.¹⁶ Daha çok kadınlardan oluşan bu kalabalığın her yıl biraz daha arttığı görülmektedir. Halk arasında anlatılan bir rivayete göre M. Zekâyî Efendi, Ramazan'da ilk günü orucunu Hz. Hızır ile birlikte bir yudum sirke ve bir zeytin tanesi yiyerek açmıştır. Mustafa Zekâyî Efendi ile ilgili kaynaklarda böyle bir rivayet yer almamaktadır. Ancak Mustafa Zekâyî Efendi'nin ve ailesinin kabirlerinin de bulunduğu bu hazirede Zekâyî Efendi'nin müridlerinden Ahmed el-Mısri'ye ait bir kabir de bulunmaktadır. Aslen Mısırlı olup daha sonra İstanbul'a gelen ve Mustafa Zekâyî Efendi'ye bağlanan Şeyh Ahmed el-Mısri Efendi (ö. 1241/1825)'nin kabir taşında bulunan Arapça ibarede yer alan bir kelime dikkat çekmektedir. Kabir taşındaki ibarenin Türkçesi şudur: “eş-Şeyh Ahmed el-Mısri. Önce Bedevî tarikatındandı. Daha sonra eş-Şeyh Zekâyî Efendi'nin yanına gelip onun hizmetinde bulundu. Ondan tarikat eğitimini tamamladı. Âbit, zahit, mücahit bir kişi idi. Ömrünü ibadet, tat ve oruçla geçirdi. Onun sekr¹⁷ hâli sahv¹⁸ hâline galipti.” Buradan da anlaşıldığı gibi ömrünü oruç tutmakla geçiren kişi Mustafa Zekâyî Efendi değil, onun müritlerinden olan Ahmed el-Mısri'dir. Aslında müritlerinden biriyle ilgili olan “oruç” meselesi yanlışlıkla Mustafa Zekâyî Efendi'ye maledilerek Mustafa Zekâyî Efendi'nin “Oruç Baba” diye anılmasına sebep olmuş,¹⁹ kabrinin bulunduğu yere de “Oruç Baba Türbesi” levhası konmuştur.

c. Na‘tları

Na‘t-ı Resûlullah aleyhi’s-selâm (1)

- 1 Cemâlin nûr-ı zât ile münevver yâ Resûlallah
Kaşın mihrâbına Allâhu ekber yâ Resûlallah
 - 2 Ahad nûrına mazhar sırr-i pâkin kenz-i mahfidir
Vücûdun vâhidiyyetden musavver yâ Resûlallah
 - 3 Kelâmın vahy-i Hak vechinde zâhir nûr-ı vechullah
Kamu zât u sıfâtın Hakka mazhar yâ Resûlallah
 - 4 Cebînin âyetullah nûr-ı-y-ıla münevverdir
Lebin vafında cârî nazm-ı Kevser yâ Resûlallah
 - 5 Livâ-yı nusretün innâ fetahnâ ile feth oldı
Zamân-ı haşre dek dâim muzaffer yâ Resûlallah
 - 6 Verirdim yoluna bin cânım olsa şevk-ı rûyunla
Visâlün bir nefes olsa müyesser yâ Resûlallah
 - 7 İnâyet eyle lutfunla nigâh-ı iltifât eyle
Zekâyî bî-kesin hâli mükedder yâ Resûlallah
1. Ey Allah’ın Resulü, senin yüzün Cenab-ı Hakk’ın zatının nuruyla nurlanmıştır; kaşının mihrabında “Allahu ekber” diyerek namaza durulur.²⁰
 2. Ey Allah’ın Resulü, temiz sırrın²¹ Allah’ın “ahad”²² sıfatının nuruna kavuşmuş, gizli bir hazinedir; vücudun vâhidiyyetten suretlenmiştir.
 3. Ey Allah’ın Resulü, senin sözün Hak’tan gelen vahiydir, Allah’ın nuru senin yüzünde zahir olmuştur, bütün sıfatların ve zatın da Hakk’a mazhar olmuştur.
 4. Ey Allah’ın Resulü, alnın Allah’ın ayetlerinin nuruyla aydınlanmıştır; Kevser için yazılan şiirlerde söylenenler senin dudaklarını vafetmektedir.
 5. Ey Allah’ın Resulü, yardım sancağın innâ fetahnâ²³ âyeti ile açılmıştır; o, haşre kadar daima muzaffer olacaktır.
 6. Ey Allah’ın Resulü, bir an bile sana kavuşmak mümkün olsun diye yüzünün şevkiyle binlerce cânım olsa senin yoluna feda ederdim.

7. Ey Allah'ın Resulü, kimsesiz Zekâyî'nin hali içler acısı, yardım et, (ve ona) iltifat nazarıyla bak.

Na't-i Şerif (2)

- 1 Vücûdun mazhar-ı nûr-ı hüviyyet yâ Resûlallah
Zuhûrun kâşif-i esrâr-ı vahdet yâ Resûlallah
- 2 Görenler zât-ı Hakk'ı gördüler mir'ât-ı vechinde
Bu sırra eyledi âyet delâlet yâ Resûlallah
- 3 Dil-i vîrânımı aşkınla sûzân eyle sultânım
Hakâyıkda hemîn sensin hakikat yâ Resûlallah
- 4 Avâlimde kamu eşyâ senin zâtınla kâimdir
Senin derdinle yanmaktadır saâdet yâ Resûlallah
- 5 Nigâhın ayn-ı ihsândır gönül derdine dermândır
Benim hâlim perişândır şefâat yâ Resûlallah
- 6 Zekâyînin iki âlemde maksûdı hemân sensin
Umar dergâh-ı lutfundan inâyet yâ Resûlallah

1. Ey Allah'ın Resulü, senin vücudun hakikat nurunun zuhur ettiği yerdir; senin ortaya çıkmanla vahdet sırları keşfedilmiştir.
2. Ey Allah'ın resulü, Allah'ın zatını görenler, senin yüzünün aynasında gördüler; bu sırra ayet de delalet eder.
3. Sultanım, harap gönlümü aşkınla yak; ey Allah'ın Resulü, tüm hakikatlerdeki hakikat da sensin.
4. Ey Allah'ın Resulü, âlemlerde her şey senin zatınla ayakta durmaktadır; saadet (ancak) senin derdinle yanarak elde edilir..
5. Ey Allah'ın Resulü, senin bakışın ihsan kaynağı olup gönül derdine dermandır; benim halim perişan, bana şefaet et.
6. Ey Allah'ın Resulü, Zekâyî'nin iki âlemde (de) istediği sensin; (o) senin lütuf kapından yardım umar.

Na't-i Şerif (3)

- 1 Vücûdun mazhar-ı sırr-ı ezeldir yâ Resûlallah
Dilin mir'ât-ı nûr-ı lem-yezeldir yâ Resûlallah

2 Seni Hak nûr-ı zâtından yaratdı hubb-ı zâtıyla
Anunçün zât-ı pâkin bî-bedeldir yâ Resûlallah

3 Cihâna gerçi teşrîfin saâdetle muahhardır
Velîkin bâis-i halk oldur yâ Resûlallah

4 Sezâvâr-ı şefâat olmaz ise rûz-ı mahşerde
Zekâyî oda yanmak muhtemeldir yâ Resûlallah

1. Ey Allah'ın Resulü, senin vücudun ezel sırrının ortaya çıktığı yerdir. Ey Allah'ın Resulü, gönlün (ise) sonsuzluk nurunun aynasıdır.
2. Ey Allah'ın Resulü, Cenab-ı Hak seni zatının nurundan ve kendi sevgisiyle yarattı; işte bunun için senin tertemiz zatın eşsiz ve benzersizdir.
3. Ey Allah'ın Resulü, gerçi senin saadetle dünyaya gelişin sonradır²⁴; fakat tüm varlıkların yaratılma sebebi (de zaten) odur.
4. Ey Allah'ın Resulü, kıyamet gününde Zekâyî eğer şefaate lâyık görülmezse, onun ateşte yanması muhtemeldir.

Na't-i Şerîf (4)

1 Gönül sevdâ-yı aşka mübtelâdır yâ Resûlallah
Velîkin âsitânından cüdâdır yâ Resûlallah

2 Cihâna sırr-ı Hak zât-ı şerîfinden zuhûr itdi
Vücûdun mazhar-ı feyz-i Hudâdur yâ Resûlallah

3 Harâb itdi gönül şehrin Efendim leşker-i isyân
Înâyet cânibinden mültecâdır yâ Resûlallah

4 Nazar kıl kalb-i mecrûhum gam-ı hicrâna duş oldı
Ümîdim zât-ı pâkinden atâdır yâ Resûlallah

5 Ne rütbe ümmetin müstağrak-ı bahr-ı günâh olsa
Cenâbın şâfi-i rûz-ı cezâdır yâ Resûlallah

6 Zekâyî bî-kesi dergâh-ı lutfunda kabûl eyle
Türâb-ı âsitânın kîmyâdır yâ Resûlallah

1. Ey Allah'ın Resulü, gönül, aşk sevdasına tutulmuştur (yakalanmıştır); fakat (senin) âsitânından²⁵ ayrıdır.
2. Ey Allah'ın Resulü, Hakk'ın sırrı âleme senin mübarek zatından zuhur etti; (ve) senin vücudun Yaratıcı'nın feyzinin tecellisine mazhar oldu.
3. Efendim, isyan askerleri gönül mülkünü harap etti; ey Allah'ın Resulü, yardım için sığınılacak ancak sensin.
4. Ey Allah'ın Resulü, nazar kıl²⁶, yaralı kalbim ayrılık acısına düştü; temiz zâtından ümidim bağışlanmadır.
5. Ey Allah'ın Resulü, ümmetin ne kadar çok günah denizine batsa da, senin yüce zâtın hesap gününün şefaattçidir.
6. Ey Allah'ın Resulü, kimsesiz Zekâyî'yi lütuf kapında kabul et, senin eşîğinin toprağı kimyadır.²⁷

Na't-i Şerif (5)

- 1 Yâ Resûlallah cemâlin "kul hüvallahü ahad"
Ketb olunmuş levh-ı ruhsârında "Allâhü's-samed"
- 2 "Lem yelid" zâtın "ve lem yûled" sıfâtın vafıdır
N'ola şânında denilse "lem yekün küfüven ahad"
1. Ey Allah'ın Resulü, senin güzelliğın "kul hüvallahü ahad"(dır); yanağının levhasında "Allahü's-samed" yazılmış.
2. "Lem yelid" zâtının, "ve lem yûled" sıfâtının vafıdır. Şânında "lem yekün küfüven ahad" denise buna şaşılır mı?²⁸

Na't-i Resûl (6)

- 1 Garîk-ı bahr-i isyânım şefâat yâ Resûlallah
Esîr-i nefis-i nâdânım şefâat yâ Resûlallah
- 2 Reh-i gurbetde nâçâram gam-ı hicrinle bîzâram
Aceb derde giriftâram şefâat yâ Resûlallah
- 3 Benim cürm-i firâvânım harâb itdi dil ü cânım
Înâyet eyle sultânım şefâat yâ Resûlallah
- 4 Zekâyî hecrinle mahzûn anı vaslınla kıl memnûn
Yolunda cân fedâ olsun şefâat yâ Resûlallah

1. İsyân denizine batmışım, ey Allah'ın Resulü, senden şefaât bekliyorum; cahil nefsin esiriyim, ey Allah'ın Resulü, senin şefaatine muhtacım.
2. Gurbet yolunda çaresizim, ayrılığının üzüntüsüyle rahatsızım; anlaşılmaz bir derde yakalandım, ey Allah'ın Resulü, senden şefaât bekliyorum.
3. Hadsiz hesapsız suçlarım gönlümü ve canımı harap etti; Sultanım bana yardım et, Ey Allah'ın Resulü, şefaât et.
4. Zekâyî, senden ayrı olduğun için hüznü, onu kavuşmanla memnun et; senin yolunda can(ım) feda olsun, ey Allah'ın Resulü, şefaât et.

Na't-i Resûl (7)

- 1 Gönül ceş-i sivâdan pür-fitendir yâ Resûlallah
Felâket-dîde-i derd ü mihendir yâ Resûlallah
- 2 Nesîm-i iltifâtın intizârıyla gözüm giryân
Firâkınla yerim beytü'l-hazendir yâ Resûlallah
- 3 Derûnum sûziş-i aşkınla âteşler gibi yansun
Ne âteş kim safâ-yı cân u tendir yâ Resûlallah
- 4 Cebînin mihr-i enver tal'atın mâh-ı ziyâ-küster
Cemâlin gül izârın yâsemendir yâ Resûlallah
- 5 Şu göz kim iştiyâkınla sirişk-efşân olur dâim
Anun her katresi dürr-i Adendir yâ Resûlallah
- 6 Zekâyî bendeni eyle civâr-ı Hazrete lâyık
Garîb-i hâne-berdûş-ı vatandır yâ Resûlallah

1. Ey Allah'ın Resulü, gönül sivâ²⁹ ordusu nedeniyle fitne doludur; ey Allah'ın Resulü, o dert ve mihnetler felâketine uğramıştır.
2. Ey Allah'ın Resulü, iltifat rüzgârının bekleyişiyle gözüm yaşlı; ayrılığınla (ayrılığın dolayısıyla) yerim beytü'l-hazene³⁰ dönmüştür.
3. Ey Allah'ın Resulü, içim (gönlüm) senin aşkınla ateşler gibi yansın; (o ateş) nasıl bir ateştir ki aynı zamanda o can ve tenin mutluluk kaynağıdır.
4. Ey Allah'ın Resulü, alnın parlak bir güneş, yüzün ışık saçan bir ay; cemalin gül, yanağın yasemindir.
5. Ey Allah'ın Resulü, şu göz ki özleminle sürekli gözyaşı döker, onun her damlası Aden incisidir.

6. Ey Allah'ın Resulü, Zekâyî kulunu senin civarında bulunmaya layık eyle, vatanı omzunda (sürekli gezen) garip bir kimsedir.

Na't-i Resûl (8)

- 1 Ağardı mûy-ı rîşim bî-mecâlim yâ Resûlallah
Siyeh-rûyum giriftâr-ı melâlim yâ Resûlallah
- 2 Geçirdim ömrümü firkatle nâr-ı hasretle yandım
Dem-i âhır recâ-mend-i visâlim yâ Resûlallah
- 3 Esîrim nefsi emmâre elinde tâkatım yokdur
Zaîf ü nâtüvân âzürde-hâlim yâ Resûlallah
- 4 Ne rütbe mücrim isem kesret-i isyânıma bakma
Garîbim sâil-i lutf u nevâlim yâ Resûlallah
- 5 N'ola vakt-i seherde nûr-ı vechinle zıyâlansam
Şeb-i firkatde müştâk-ı cemâlim yâ Resûlallah
- 6 Hevâ vâdîlerinde nakd-i ömrüm eyledim zayi'
Bitirdim varımı işkeste-bâlim yâ Resûlallah
- 7 Zekâyî gibi mücrim yok dinürse rûz-ı mahşerde
Ben ol müstağrak-ı cürm ü vebâlim yâ Resûlallah

1. Ey Allah'ın Resulü, sakalım ağardı, mecalsizim; (günahlarımdan dolayı) yüzüm kara, hüznü ve kederliyim.
2. Ey Allah'ın Resulü, ömrümü ayrılıkla geçirdim, hasret ateşinle yandım; son nefeste sana kavuşmayı umuyorum.
3. Ey Allah'ın Resulü, nefsi emmâre³¹ elinde esirim, gücüm kuvvetim yok, zayıf, güçsüz ve incinmiş bir haldeyim.
4. Ey Allah'ın Resulü, ne kadar çok suçlu olsam da isyanımın çokluğuna bakma; ben garibim³², lütuf ve ihsan dilencisiyim.
5. Ey Allah'ın Resulü, seher vaktinde yüzünün nuruyla aydınlansam ne olur? Ben ayrılık gecesinde senin güzel yüzünü gönülden arzuluyorum.
6. Ey Allah'ın Resulü, hevâ³³ vadilerinde kıymetli ömrümü boşa harcadım; varımı bitirdim, kanadım kırık (üzüntülüym).

7. Ey Allah'ın Resulü, kıyamet gününde Zekâyî gibi suçlu, günahkâr yok denirse (doğrudur), işte ben o suç ve günaha batmış olan kişiyim.

Na't-i Şerîf (9)

- 1 Ham itdi kaddimi bâr-ı günâhım yâ Resûlallah
Hacîl itdi beni rûy-ı siyâhım yâ Resûlallah
- 2 Hevâ vâdîlerinde hâke düşdüm destgîrim ol
Garîb ü bî-kesim yokdur penâhım yâ Resûlallah
- 3 Derûnumda yanar hecr ü firâkın âteşi dâim
N'ola eflâke çıksa dûd-ı âhım yâ Resûlallah
- 4 Eger mücrim isem bende-i nâcîz-i dergâhım
Seni tasdîkime Hakdır güvâhım yâ Resûlallah
- 5 Tûrâb-ı makdeminle cism ü cânım rûşenâ ancak
Muallâ asitânın kible-gâhım yâ Resûlallah
- 6 Mübeyyen zâtını esmâ-i hüsnâ hulkunı Kur'ân
Hakâyık kânsın yok iştibâhım yâ Resûlallah
- 7 Gözi pür-eşk-i hasretidir Zekâyî dem-be-dem ağlar
N'olur âyâ diyü hâl-i tebâhım yâ Resûlallah

1. Ey Allah'ın Resulü, günahımın yükü belimi büktü; ey Allah'ın Resulü, yüzümün karası beni utandırdı.
2. Ey Allah'ın Resulü, hevâ vadilerinde toprağa düştüm, yardımcım ol; garip ve kimsesizim, senden başka sığınağım (sığınacak kimsem) yoktur.
3. Ey Allah'ın Resulü, gönlümde daima ayrılık ateşi yanmaktadır, âhımın dumanı göklere çıkarsa, buna şaşmamak gerekir.
4. Ey Allah'ın Resulü, eğer suçlu olsam (da), (yine de) senin kapının değersiz bir kuluyum; seni tasdik ettiğime şahidim Cenab-ı Hak'tır.
5. Ey Allah'ın Resulü, cismim ve canım ancak senin gelişinin tozuyla aydınlıktır; senin yüce eşiğin sığınacak yerimdir.
6. Zâtını esmâ-i hüsnâ³⁴, yaradılışını, huyunu Kur'an açıklar;³⁵ ey Allah'ın Resulü, şüphem yok ki sen hakikatlerin kaynağısın.³⁶

7. Ey Allah'ın Resulü, gözü hasret gözyaşıyla dolu (olan) Zekâyî, (bu) harap halim acaba ne olacak, diye her zaman ağlamaktadır.

Na't-i Şerif (10)

- 1 Füzûn oldı firâkınla enînim yâ Resûlallah
Yanıp yakılmada kalb-i hazînim yâ Resûlallah
 - 2 Derûnumda gam-ı dilsûz-ı hicrûn câna kâr itdi
Çıkar eflâke âh-ı âteşînim yâ Resûlallah
 - 3 Yolunda rûyımı mâlide-i hâk ü türâb itsem
İlinde yerlere sürsem cebînim yâ Resûlallah
 - 4 İrişdir bûy-ı gîsû-yı latîfin câna son demde
Anun her târıdır habl-i metînim yâ Resûlallah
 - 5 Esîr-i dâm-ı nefis oldum zebûn u âciz ü zârım
Giriftâr eyledi sû-i karînim yâ Resûlallah
 - 6 Şefâat eyler isen ehl-i isyân evvel ü âhir
Kamusı kurtulur vardır yakînim yâ Resûlallah
 - 7 Zekâyî dergehinden gayra arz-ı ihtiyâc itmez
Hemîşe bî-kesândır hem-nişînim yâ Resûlallah
1. Ey Allah'ın Resulü, ayrılığınla ağlayıp inlemem iyice çoğaldı; hüznü kalbim yanıp yakılmaktadır.
 2. Ey Allah'ın Resulü, içimde ayrılığın gönül yakıcı hüznü cana işledi; ateşten (ateş gibi) âhım göklere çıkmaktadır.
 3. Ey Allah'ın Resulü, yüzümü senin yolunda toza toprağa karıştırmak, alnımı (da) senin bulunduğun yerlere sürmek istiyorum.
 4. Ey Allah'ın Resulü, son nefeste cana çok latif gelen saçının kokusunu eriştir; onun her teli (benim) en sağlam ipimdir (tutanağımdır).³⁷
 5. Ey Allah'ın Resulü, nefis tuzağının esiri oldum, zayıf, aciz, ağlayıp inleyen bir kimseyim; en yakınlarımın kötülükleri beni bu hallere düşürdü.
 6. Ey Allah'ın Resulü, eğer sen şefaate edersen, başında ve sonunda isyankârların tamamı kurtulur, buna inancım sonsuzdur.

7. Ey Allah'ın Resulü, Zekâyî senin kapından başka yere ihtiyacını bildirmez ; oturup kalktığım kimseler, arkadaşlarım da kimsesizlerdir.

Na't-i Şerîf (11)

- 1 Perîşân hâli bu hâtır-harâbın yâ Resûlallah
Hücûmı var telâş-ı ıztırâbın yâ Resûlallah
- 2 Ümîdvâr-ı atâyım bir bölük kavm ü kabîlemler
Kapunda cümlemiz ahkar kilâbın yâ Resûlallah
- 3 Ziyâyı zerre-i nûrından alur mihr ü mâh ancak
Ne denlü şu'lesi var âfitâbın yâ Resûlallah
- 4 Muhassal şerh-i evsâfında nâzil bunca âyetler
Müfad-ı kâmilisin dört kitâbın yâ Resûlallah
- 5 Firâk u hecr odıyla kalb-i mahzûnum yanar dâim
Meger nûş eyleyem Kevser şarâbın yâ Resûlallah
- 6 Civâr-ı Ravza'da âhır bu miskîni kabûl eyle
Ki müştâkıyam ol Hayru'l-meâbın yâ Resûlallah
- 7 Zekâyî bî-ümîd(i) iltifâtın şâd ider yohsa
Yiter endîşesi rûz-ı hisâbun yâ Resûlallah

1. Ey Allah'ın Resulü, bu gönlü harap olmuş kişinin hali perişandır; Ey Allah'ın Resulü, ıstırap telaşının saldıısına uğradım.
2. Ey Allah'ın Resulü, bir grup eş, dost, akraba ile bağış ve ihsan umuyorum, hepimiz kapında senin değersiz, itibarsız köpekleriniz.
3. Ey Allah'ın Resulü, güneş ve ay ışığını senin nurunun zerresinden alır; senin nurunun yanında güneşin ne kadar ışığı olabilir?
4. Ey Allah'ın Resulü, birçok ayet senin vasıflarını anlatmak için inmiştir olmuştur (gelmiştir); dört kitabın tam olarak kastettiği (anlattığı) kişi sensin.
5. Ey Allah'ın Resulü, ayrılık ateşiyle mahzun kalbim sürekli yanmaktadır, keşke senin Kevser şarabından içebilsem.
6. Ey Allah'ın Resulü, ben sığınılacakların en hayırlısı olanı (Hz. Muhammed) gönülden istemekteyim, Ravzanın³⁸ civarında en son (da olsa) bu zavallıyı kabul eyle.

7. Ey Allah'ır Resulü, Zekâyî'yi senden göreceği iltifat ümidi sevindirir, yoksa hesap gününün endişesi onun için (üzüntü olarak) yeter de artar bile.

Na't-ı Resûlallah (12)

- 1 Zuhûrun âleme lutf u keremdür yâ Resûlallah
Vücûdun menba-ı cûd-ı himemdür yâ Resûlallah
- 2 Cemî'-i enbiyâya zıkr-i cemîlin kıldılar teblîğ
Kitâbullahda vasfın mültezemdir yâ Resûlallah
- 3 Nişân-ı kâbe kavseyn ebruvânın çeşm-i Hak-bînün
Delîl-i nass-ıla nûn ve'l-kalemdür yâ Resûlallah
- 4 Kebûter sûretinde devr iderler ravza-i pâkûn
Gürûh-ı rûh-ı kudsîler hademdür yâ Resûlallah
- 5 Ne dem ki tâk-ı arş üzre görürsem necm-i rahşanda
Süreyyâ diyemem nakş-ı kademdür yâ Resûlallah
- 6 Nübüvvet tâc-ı izzetdür ki başında saâdetle
Risâlet bârigâhında alemdür yâ Resûlallah
- 7 Çerâğ ile uyandur kalb-i mahzûnun Zekâyînin
Der-i lutfunda bekler hayli demdür yâ Resûlallah

1. Ey Allah'ın Resulü, senin gelişin âleme lutuf ve kerem, vücudun da tüm gayret cömertliğin kaynağıdır.
2. Ey Allah'ın Resulü, bütün peygamberlere güzelliğinden bahsettiler; Allah'ın kitabında senin üstün niteliklerin yer almıştır (kayrılmıştır).
3. Ey Allah'ın Resulü, kaşların "kâbe kavseyn"³⁹ nişan, Hakk'ı gören gözün keskin delille "nûn ve'l-kalem"⁴⁰ dir.
4. Ey Allah'ın Resulü, hizmetinde olan kutsal ruhlar topluluğu, senin temiz bahçenin⁴¹ etrafında güvercinler gibi tavaf edip duruyor.
5. Arşın kubbesi üzerinde parlak yıldızın üzerinde gördüğüm şeye Ülker yıldızıdır diyemem, o senin ayağının süsüdür.
6. Ey Allah'ın Resulü, başında kutluluk veren nübüvvetin şerefli tacı peygamberlik otağında dikilmiş bir bayraktır (o, her yerden görülür).

7. Ey Allah'ın Resulü, uzun süredir senin lutuf kapında bekleyen Zekâyî'nin hü-zünlü kalbini kandille (senin ışığıyla) uyandır.⁴²

Na't-i Şerif (13)

- 1 Muallâ dergehin evc-i semâdan yâ Resûlallah
Muazzam kadri arş-i kibriyâdan yâ Resûlallah
 - 2 Taayyün buldı künh-i lâ-taayyünden velî zâtun
Seni fark eylemem Bârî Hudâdan yâ Resûlallah
 - 3 Hezârân İbn Edhem gibi şâhı mürşid-i aşkın
Geçirdi bir nefesde mâsivâdan yâ Resûlallah
 - 4 İrişdi devlete hep sâilân-ı bâb-ı ihsânın
Mükerrem hâk-i pâyin kîmyâdan yâ Resûlallah
 - 5 Gubâr-i âsitânun ref' ider yüz bin hicâbâtı
Çekilse çeşmime ol tûtiyâdan yâ Resûlallah
 - 6 Kemâl-i medhile vassâfun ancak Hâlik-ı âlem
Seni mahlûk âcizdir senâdan yâ Resûlallah
 - 7 Dirîg itme nigâh-ı iltifâtun rûz-i mahşerde
Zekâyî bî-kes ü miskîn gedâdan yâ Resûlallah⁴³
1. Ey Allah'ın Resulü, senin makamın gökyüzünün doruğundadır; (ve) onun değeri büyük arştan daha muazzamdır.
 2. Ey Allah'ın Resulü, gerçi, zatın belirsizlik hakikatinden ortaya çıktı, ben seninle Hakk'a ulaştığımdan seni Cenab-ı Hak'tan ayıramam.⁴⁴
 3. Ey Allah'ın Resulü, senin aşkının kılavuzluğu (İbrahim) İbn Edhem⁴⁵ gibi binlerce padişahı, bir nefeste mâsivâyı⁴⁶ terk ettirdi.
 4. Ey Allah'ın Resulü, ihsanının kapısında dilencilerin hepsi mutluluğa, huzura erişti; senin ayağının tozu kimyadan daha değerlidir (mükerremdir).
 5. Ey Allah'ın Resulü, senin eşiğinin (ravzanın, kabrinin) toprağından olan sürme tozu gözüme çekilse, yüz binlerce perdeyi yok eder (ve ben doğrudan doğruya Hakk'ı görürüm).
 6. Ey Allah'ın Resulü, övgünün en mükemmeliyle senin niteliklerini anlatan

âlemlerin yaratıcısı olan Allah'tır; (böyle olunca) seni yaratılmışlar övmekten âciz kalmıştır⁴⁷.

7. Ey Allah'ın Resulü, iltifatkâr bakışını mahşer günü kimsesiz ve zavallı bir dilenci olan Zekâyî'den esirgeme.

Na't-i Resûl (14)

- 1 Hâk-i pâ-y-i Mustafâ'ya yüz süren mesrûr olur
Her ne denlû mücrim ise âkıbet mağfûr olur
- 2 Mest-i câm-ı aşk olup düş râh-ı uşşâka hemân
Bu harâbât-ı muhabbetde düşen ma'mûr olur
- 3 Şevkıla hark-ı hicâb ide acep mi âşıkân
Sînesin çâk itse mecnûn-ı Hudâ ma'zûr olur
- 4 Kevkeb-i izz ü saâdet pertevidir adl ü dâd
Dâimâ sultân-ı âdil gâlib ü mansûr olur
- 5 Âşıkın bağı yanup âh-ı sehergâh itmede
Kalbe kim nâr-ı muhabbet irişe mahrûr olur⁴⁸
- 6 Mu'cizât-ı Hazret-i şâh-ı Rusûl ider zuhûr
Avn-i Bârî irişüp a'dâ-yı dîn makhûr olur
- 7 Hû ile vakt-i seherde seyr-i lâhût idegör
Zâkir-i Hakkın Zekâyî bätını pür-nûr olur

1. Hz. Mustafa'nın ayağının tozuna yüz süren sevinçle dolar; ne kadar günahkâr da olsa sonunda bağışlanıp affedilir.
2. Aşk şarabıyla mest olup hemen âşıkların yoluna koyul! Bu yola giren, aşk meyhanesinde yeniden dirilir ve abat olur.
3. Âşıkların şevke gelip perdeyi yırtmasına şaşırılmamak gerekir; Allah (aşkıyla kendinden geçen) mecnun göğsünü yırtmış olsa özrü kabul edilir.
4. Adalet ve doğruluk, mutluluk ve şeref yıldızının ışığıdır; bunlara sarılıp uygulayan daima üstün gelir.
5. Âşıkın bağı yanık, (bu yüzden) seher vakti âh etmektedir; bir kalbe sevgi ateşi ulaşmışsa o ateşli olur.

6. Resûllerin şahı olan Hz. Peygamber'in mucizeleri ortaya çıkınca, yüce Yaratıcı'nın yardımı yetişip din düşmanları kahrolur.
7. Seher vakti "Hû" diyerek, ulûhiyyet âleminde⁴⁹ gezin; işte o zaman Ey Zekâyî, Hakk'ı zikredenin gönlü nurla dolar.

Na't-i Resûl (15)

- 1 Kapundur melce'-i cümle halâyık yâ Resûlallah
Türâb-ı âsitânun arşa fâik yâ Resûlallah
- 2 Ne dersem zât-ı pâkûn andan a'lâdur fazîletde
Sana Hak didi zîrâ vasf-ı lâik yâ Resûlallah
1. Ey Allah'ın Resulü, bütün halkın sığınak yeri senin kapındır; senin eşiğinin toprağı (ravzanın toprağı) arştan üstündür.
2. Ey Allah'ın Resulü, ben ne söylesem, temiz zatın erdemce ondan daha yücedir; çünkü Cenab-ı Hak, sana en yakışan vasfı söyledi.

Na't-i Resûl (16)

- 1 Bu mihnetgâh-ı âlemde garîbim yâ Resûlallah
Mekânımdan cüdâ bir andelîbim yâ Resûlallah
- 2 N'ola çâk-i girîbân eylesem şevk-ı visâline
Ferâgat-kerde-i sabr u şekîbim yâ Resûlallah
1. Ey Allah'ın Resulü, sana kavuşma şevkiyle yakamı yırtsam ne olur? Sabır ve tahammül feragatini yapmaktayım.
2. Ey Allah'ın Resulü, bu mihnet yurdunda (dünyada) kimsesizim. Yerimden yurdumdan ayrı bin bülbülüm, ey Allah'ın Resulü.

Na't-i Resûl (17)

- 1 Ey nübüvvet tahtının şâhı Habîb-i Kibriyâ
V'ey risâlet evcinin mâhı Habîb-i Kibriyâ
- 2 Cilvegâhın kurb-ı ev-ednâ makâmın lâmekân
Kâbe kavseynin şehinşâhı Resûl-i Kibriyâ
- 3 Bezm-i ev-ednâya vardı hil'at-i levlâk ile
Giydi tâc-ı lî-ma'allâhı Habîb-i Kibriyâ

4 Da'vet-i Hak irişüp halvet-serây-ı vahdete
Baş⁵⁰ gözüyle gördi Allah'ı Resûl-i Kibriyâ

5 İrdi zât-ı Hakka hâil olmadı yüz bin hicâb
Kat' idüp bir demde ol râhı Habîb-i Kibriyâ

6 Cürmü çok ammâ Zekâyî şübhesiz mağfûr olur
Dilese Hak'dan o gümrâhı Habîb-i Kibriyâ

1. Ey nübüvvet tahtında oturan Allah'ın sevgilisi! Ey risalet doruğunun ayı olan Allah sevgilisi.
2. Cilve edecek yerin ev-ednâ⁵¹, makamın "lâmekân"dır⁵²; Kâbe kavseyn⁵³ (e mazhar olmuş) şahlarının şahı olan yüce Yaratıcının elçisisin.
3. Yüce Allah'ın Sevgilisi (Hz. Muhammed), "levlâk"⁵⁴ elbisesi ile "ev ednâ"⁵⁵ meclisine vardı, "lî-maallâh"⁵⁶ tacını giydi.
4. Vahdetin halvet sarayına Hakk'ın daveti ulaştı, kalp gözüyle yüce Yaratıcı'nın elçisi Allah'ı gördü.⁵⁷
5. Yüce Yaratıcının sevgilisi, yüz binlerce perde (engel) Hakk'ın zatına kavuşmasına engel olmadı, bir anda o yolu sona erdirdi.
6. Zekâyî'nin günahı çok, fakat Yüce Tanrı'nın sevgilisi, Hak'tan şefaatinin isterse, o yolunu şaşırması, şübhesiz affedilenlerden olur.

Kıt'a (18)

1 Burc-ı serinde toğup 'aşk-ı Habîb-i Medenî
Nûr-ı vechiyle münîr itdi diyâr-ı Adeni
Milket-i fakr u fenâ pâdişâhıdır el-hak
Hırka-pûş-ı Yemenî Hazret-i Veys el-Karânî

Medineli sevgilinin (Hz. Muhammed'in) aşkı, başının burcunda doğdu ve onun yüzünün nuruyla bütün Aden⁵⁸ ülkesi aydınlandı. Doğrusu Yemenli derviş Hz. Veys el-Karânî, fenâ⁵⁹ ve fakr⁶⁰ mülkünün padişahıdır,

Na't-i Şerif (19)

1 Habîb-i Kibriyâ Ahmed risâlet mülkünün şâhı
Nübüvvet hâtemidir taht-ı levlâkün şehensâhı
2 Vücûdun âlemîne rahmet irsâl eyledi Allah
Hidâyet kıldı râh-ı müstekîme nice gümrâhı

3 Urûc itdi semâvâta irişdi arş-ı Rahmâna
Sarây-ı vahdete girdi göziyle gördi Allah'ı

4 Serîr-i lî-maallâhın odur sultân-ı zî-şânı
Mu'allâ dergehîdür dâimâ Hakk'un nazargâhı

5 Giderdi zulmet-i şirki hidâyet kıldı tevhîde
Tecellî zâta irgürdi hakikat burcunun mâhı

6 Zekâyî âciz ü mücrim kulundur ey Kerem kânı
Yüzi kara dili mahzûn firâkunla ider âhı

1. Allah'ın sevgilisi olan Ahmed (Hz. Muhammed) risalet mülkünün şahı, nübüvvet mührünün sahibidir⁶¹; levlâk⁶² tahtının da en büyük padişahıdır.
2. Allah vücudunu âlemlere rahmet olarak gönderdi; bir çok yolunu sapıtmış dos doğru yola erdirdi.
3. Göklere yükseldi, Rahman'ın arşına⁶³ ulaştı; vahdet sarayına girdi, Allah'ı gözüyle gördü.
4. "Lî-maallah"⁶⁴ tahtının şanlı sultanı odur; Hakk'ın devamlı nazar ettiği yer onun yüce dergâhıdır.
5. Şirkin karanlığını ortadan kaldırdı, insanları tevhit dinine kavuşturdu; hakikat burcunun ayı, Hak onun zatında tecelli etmiştir.
6. Ey kerem kânı,⁶⁵ Zekâyî senin güçsüz ve günahkâr bir kulundur; yüzü kara, gönlü hüznü olup senin ayrılığından dolayı âh etmektedir.

Na't-i Şerîf (20)

1 Gel vücûdun âteş-i aşk-ı Habîbullaha yak
Çeşm-i kalbi ol ziyâyâ feth idüp Mevlâyâ bak

2 Sinen içre nûr-ı zikr ile uyandır bir çerâğ
Ol çerâğun şu'lesiyle görine dîdâr-ı Hak

3 Nûr-ı Fahr-i âleme eyle teveccüh dâimâ
Mâh kalbin ide engüşt-i inâyet ikki şak

4 Mahrem-i sırr-ı Hudâ Peygamber-i âhîr zamân
Kümmel-i ehl-i hakikat andan aldılar sebak

5 Mu'cizâtı subh-ı sâdık gibi zâhir bâ-husûs
Hazret-i Kur'ânı inzâl eyledi Rabbü'l-felak

6 Şems-i Hak'dan irişüp nûr-ı inâyet bir nefes
Dilerem kalb-i Zekâyî açıla misl-i şafak

1. Gel, vücudunu Hz. Muhammed'in aşkının ateşine yak; kalp gözünü o ışığa açıp Mevla'ya bak.
2. Göğsünün içinde zikir nuru ile bir kandil yak ki, o kandilin aydınlığıyla Allah'ın cemâli görünsün.
3. Her zaman Hz. Muhammed'in (âlemlerin övücünün) nuruna yönel (ki), lütf parmağı kalbinin ayını iki parça etsin.⁶⁶
4. Ahir zaman peygamberi, Allah'ın sırrının mahremidir; hakikat ehlinin önde gelenleri (kâmilleri) ondan ders aldılar.
5. Hz. Muhammed'in mucizeleri tan yerinin ağarması gibi apaçık ortadadır; özellikle sabahın Rabbi,⁶⁷ Hz. Kur'an'ı ona indirmiştir.
6. Dilerim ki, Hak güneşinden bir an lütuf nuru erişip Zekâyî'nin kalbi şafak (vakti) gibi açılır.

Na't-i Resûl (21)

- 1 Yâ Resûlallah cürmüm çok yüzüm gâyet siyâh
Hâk-i pâ-yi devletünden gayrı yok cây-ı penâh
- 2 Bir garîbim cürm-i bisyâr ile geldim kapuna
Mahz-ı lafzından beni red eyleme ey Pâdişâh
- 3 Mu'cizâtın oldu tâ evc-i felekde âşikâr
Âsumâna bir işâret eyledün şakk oldu mâh
- 4 İzz-ile teşrîf-i bezm-i kâbe kavseyn⁶⁸ eyledün
Pâyuna sürdi yüzün sad şevk-ıla arş-ı İlâh
- 5 Nûr-ı esmâdır mezâhirde tecellî eyleyen
Sende zât-ı Hak tecellî eyledi bî-iştibâh
- 6 Yâ Resûlallah Zekâyî bendeni eyle kabûl
Râh-ı aşkında dem-â-dem eylesün feryâd u âh

1. Ya Resulallah suçum fazla, yüzüm çok kara; senin kutlu ayağının toprağından başka sığımlacak yer yok.
2. Bir garibim, sayısız, bir çok suçla kapına geldim; ey padişah (Resul), beni biz-zat kendi sözünle geri çevirme.⁶⁹
3. Mucizelerin ta feleğın doruğunda açık bir şekilde görüldü, göge bir işaret et-tin ve ay ortasından iki parçaya ayrıldı.⁷⁰
4. Ululukla kâbe kavseyn⁷¹ meclisini şereflendirdin; Allah'ın arşı⁷² yüz şevk ile yüzünü ayağına sürdü.
5. Kâinata görünen, senin isimlerin nurudur; Allah'ın zatı şüphesiz sende tecel-li eylemiştir.
6. Ya Resulallah, Zekâyı kulunu kabul eyle de aşkının yolunda her zaman fer-yad ü figân etsin.

Na't-i Resûl (22)

- 1 Gönül aşk-ı Habîb-i Kibriyâya âşinâ olsun
Dil-i zulmet-serâyım ol zıyâdan rûşenâ olsun
- 2 Varup şevk-ıla Yâ Rab yüz süreydim ravza-i pâke
Türâb-ı âsitânı çeşm-i cânâ tûtiyâ olsun
- 3 Hezârân cân deger ol buk'anun her zerre-i hâki
İrersem Yesrib ü Bathâ⁷³ iline cân fedâ olsun
- 4 Gubârun ol ilün çûb-ı mugaylânıyla kühl idem
Küdûret zâil olsun çeşm-i cânım pür-zıyâ olsun
- 5 Şefîr-i kabrim olsa hâk-i pâyun yâ Resûlallah
O a'lâ cevhere sermâye-i cânım bahâ olsun
- 6 Gam-ı hecrin dil-i vîrânımı âteşlere yakdı
Nigâh-ı iltifâtınla derûnum pür-safâ olsun
- 7 Sevâd-ı vech-ile âsî günahkârı kabûl eyle
Zekâyî cânfedâ-yı hânedân-ı Mustafâ olsun.
1. Gönül, Hz. Muhammed'in aşkına âşinâ olsun; zulmet toprağı örtülmüş gön-lüm o ışıktan aydınlık bulsun.
2. Ya Rab, şevkle varıp (o) pak bahçeye⁷⁴ yüz süreydim. Eşiğinin toprağı, can gö-züne sürme olsun.

3. O ülkenin toprağının her zerresine binlerce can vermeye değer. Eğer ulaşabilirsem Yesrib ve Batha illerine can feda olsun.
4. Senin ayağının tozunu oranın devedikeninin çöpüyle (gözlerime) sürme edeyim (ki), bulanıklık (tasa, gam) kaybolsun, can gözüm ışıkla dolsun.
5. Ya Resulallah, ayağının toprağı kabrimin kenarı olsa, o yüce cevhere canımın sermayesi bedel olsun.
6. Ayrılığının gamı, viran gönlümü ateşlere yaktı, iltifatkâr bakışınla içim neşe dolsun.
7. Yüz karasıyla bu asi günahkârı kabul eyle; Zekâyî Hz. Muhammed'in âl ü ashabına canını seve seve verenlerden olsun.

DİPNOTLAR

- 1 Mustafa Zekâyî Efendi Divanı hakkında bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (Sinan Köseoğlu, *Zekâyî Divanı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997).
- 2 *Divan*, İstanbul 1288, s. 43.
- 3 Halvetiyye-Şa'bâniyye'nin kollarından Nasûhiyye'nin kurucusu Muhammed Nasûhî Efendi'nin oğlu Şeyh Alaeddin Efendi'nin (ö. 1163/1750) halifelerinden Şeyh Abdullah Efendi'nin halifesidir. Mezarı Simav'ın Kestel köyündedir.
- 4 *Divan*, s. 77.
- 5 a.g.e., 87.
- 6 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz), İstanbul 2006, IV, 164.
- 7 a.g.e., s. 165.
- 8 Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-a'lâm*, İstanbul 1308, III, 2225.
- 9 Halvetiyye-Sinaniyye kolunun asitanesi olan bu dergâh Kanuni Sultan Süleyman devrinde İbrahim Ümmî Sinan (ö.976/1568) tarafından inşa ettirilmiştir. Tekke bugün haziresi dışında ortadan kalkmıştır. 1804'ten itibaren 1925'e kadar Sinâniyye ve Şa'bâniyye'ye bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren tekke bu dönemde Zekâyî Tekke'si ve Zekâyîzâde Tekkesi olarak da anılmış, bu ailenin kontrolünde kalmıştır (M. Baha Tanman, "Ümmî Sinan Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, 338).
- 10 Fatin Efendi, *Tezkire-i Hâtimetü'l-eş'âr*, İstanbul 1271, s. 96.
- 11 Mezar taşında şu ibare yer almaktadır: Ârif-i billâh mürşid-i âgâh şeyhü'l-kâmil el-âlimü'l-âmil el-müteşerriu'l-mükemmil eş-Şehy Mustafa Zekâyî el-Halvetî eş-Şa'bânî el-Üsküdârî, kaddese sirruhü'l-Bârî, 1227.
- 12 Süüd Yavısı, *Şair Mustafa Zekâî*, İstanbul 1941, s. 10.
- 13 Mehmed Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, İstanbul 1329, s. 163.
- 14 Mustafa Tatçı, *Üsküdarlı Muhammed Nasuhî ve Divançe-i İlâhiyyat'ı*, İstanbul 2004, s. 41.
- 15 Ömer Tuğrul İnançer, "Şabanilikte Zikir Usulü ve Musiki", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, 123.
- 16 M. Baha Tanman, "Ümmî Sinan Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, 338.
- 17 Sekr: İlâhî tecellilere duyulan hayranlıktan dolayı his ve bilinç âleminin ötesine geçme, manevî sarhoşluk.
- 18 Sahv: İlâhî tecellilerle kendinden geçtikten sonra yeniden his ve bilinç haline dönme, uyanıklık.
- 19 Bu konuya daha önce Doğan Pur tarafından dikkat çekilmiştir, bk. *Oruç Baba Hazretleri*, İstanbul 2005, s. 10.
- 20 Hz. Peygamber'in yüzü Cenab-ı Hakk'ın nurundan olması nedeniyle Hakk'ın bir tecellisi olurken bu mânâyı kuvvetlendirmek için kaşları da mihraba benzetilmiştir. Zaten o mihrabı da insanlara gösteren Hz. Peygamber'dir.
- 21 Sırr: Tasavvufta kalpte bulunan rabbanî bir latife olup müşahedenin mahalli kabul edilir. Sırr olmadan nefis işlevini yapamaz.

- 22 Ahad: “Bir, yegâne, bir tek” anlamında Allah’ın güzel isimlerindedir.
- 23 “Muhakkak biz sana apaçık bir fetih açtık.” (el-Fetih 48/1).
- 24 “Allah’ın ilk yarattığı benim nurumdur” anlamında bir hadise telmih yapılmaktadır. Allah’ın yarattığı ilk şey aslında Hz. Muhammed’in nurudur, fakat o, en son peygamber olarak dünyaya gelmiştir. Buna hakikat-i Muhammediyye de denir. Hz. Peygamber’in manevî şahsiyetini ifade etmek için kullanılır.
- 25 Âsitân: Hz. Peygamber’in kabrinin bulunduğu Ravza-i Mutahhara’dır.
- 26 Nazar: Tasavvufta Hak nuru ile, lutufkâr ve keremli bir bakış demektir.
- 27 Kimya: Değersiz madenleri altına dönüştürme ilmidir. Hz. Peygamber’in varlığı dünyanın yaratılışındaki iksir veya asıl gaye olması nedeniyle böyle kullanılmıştır. Hz. Peygamber’in bulunduğu yerin toprağı nefs-i emmâreyi kötülüklerden arındırarak altın yerinde olan güzel ahlâka dönüştürür.
- 28 İslâmiyetin esası olan ve tevhit inancını en güzel biçimde anlatan bu sure (İhlâs 112/1-4) Habîbullah olan Hz. Muhammed’in eşsiz, benzersiz, tek ve Allah’ın tam anlamıyla mazharı olması dolayısıyla bu şekilde şâirimiz tarafından ele alındığı görülmektedir (ayrıca bk. Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na’t*, Ankara 1993, s. 140-142).
- 29 Sivâ: Allah’tan gayrı her şey.
- 30 Beytül-hazen: Hüzün, matem evi. Hz. Yakub’un, oğlu Yusuf’u yitirdikten sonra kapandığı kulübeye verilen ad.
- 31 Nefs-i emmâre: İnsana kötülükleri, günahı ve şehveti işleten nefis mertebesi olup, nefsin yedi derecesinden en alt derecesi kabul edilmiştir.
- 32 Garib: Yurdundan ayrı, yolcu, yoksul gibi anlamları vardır. Tasavvufta birlik âleminde ayrı düşüp asıl vatanından uzaklarda olduğu için sufiler için de kullanılmıştır.
- 33 Hevâ: Nefsin dinin buyruklarını dikkate almaksızın istediği şeyler.
- 34 Esmâ-i hüsnâ: Allah’ın isimlerini ifade eder. Edebiyatımızda Hz. Peygamber’i övmek için çok daha fazla isimler kullanılmıştır, bu isimler arasından Cenab-ı Hak için kullanılan esmâ-i hüsnâ da yer almaktadır.
- 35 “Sen hiç şüphesiz büyük bir ahlâk üzerindesin” (el-Kalem 68/4) anlamında Kur’an’da geçen ve Hz. Peygamber’in ahlâkının büyüklüğünü anlatan âyete işaret edilmektedir.
- 36 Hz. Peygamber na’tlarda fazilet, ilim, cömertlik, güzel ahlâk vb. şeylerin kaynağı olarak nitelendirilmektedir.
- 37 Habl-i metîn: “Sağlam ip” anlamındadır. Kur’an-ı Kerim’de “Topluca Allah’ın ipine (Kur’an’a, İslâm’a) yapışın, ayrılığa düşmeyin” (Âl-i İmrân 3/103) âyetinde “habl” kelimesi, “hablu’llah” biçiminde geçmektedir.
- 38 Ravza: Medine’de Hz. Peygamber’in kabrinin bulunduğu mescid.
- 39 “İki yay arası kadar, yahut daha yakın oldu” (en-Necm 53/9).
- 40 “Hokka ile kaleme.... andolsun ki, “ (el-Kalem 68/1).
- 41 Hz. Muhammed’in kabri.
- 42 Tekkelerde çerağın yakılması icap ettiği zaman “çerağı uyandır”, çerağın söndürülmesi icap ettiği zaman “çerağı dinlendir” denilirdi. Hz. Peygamber’in nuruyla uyanan kalp kendine gelip zikre başlayacaktır.
- 43 Bu beyit divanın yazma nüshasından (Süleymaniye Ktp., Haşimpaşa, nr. 73, vr. 55-87) tamamlanmıştır. Yayına esas aldığımız matbu nüshada (İstanbul 1288) bulunmamaktadır.
- 44 Kelime-i tevhidde olduğu gibi peygamberimizin adı Allah’ın adıyla birlikte. Bir çok âyette Allah’a itaatten sonra peygambere itaat emredilir, Allah’ın adından sonra peygamberin adı zikredilir.
- 45 İbrahim İbn Edhem (ö. 161/778 ?): Belh hükümdarı iken dünyalıkları terk edip dervişliği seçmiştir.
- 46 Mâsivâ: Allah’tan gayrı her şey.
- 47 Hz. Muhammed, Kur’an-ı Kerim’de kıyamete kadar gelecek insanlara örnek şahsiyet, davranışlarından ders alınacak bir kılavuz (el-Ahzâb 33/21), üstün ahlâk sahibi (el-Kalem 68/4) bir peygamber olduğunu bildirilmiştir.
- 48 Bu beyit divanın yazma nüshasından (Süleymaniye Ktp., Haşimpaşa, nr. 73, vr. 55-87) tamamlanmıştır. Yayına esas aldığımız matbu nüshada bulunmamaktadır.
- 49 Ulûhiyyet âlemi: Allah’ın zatına mahsus olan en yüce âlem. Allah’ın bütün sıfat ve isimlerinin zatında mevcut olup henüz zuhur bulmadığı âlem.
- 50 Matbu nüshada: Kalb.
- 51 Ev ednâ: Kur’an’da Hz. Muhammed’in Cenab-ı Hak’a olan yakınlığının en üst derecesini ifade eder. Tasavvufta ehadiyyet (zat âlemi) veya Makam-ı Muhammedî kastedilir. “Veyahut daha da yakın” anlamındaki âyetten (en-Necm 53/9) iktibastr.

- 52 Lâ-mekân: Hz. Peygamber'in manevi varlığı olarak açıklanan hakikat-i Muhammediyye dolayısıyla ona mekânsızlık izafe edildiği anlaşılmaktadır. Tasavvufta insandaki ruh, "Rabb'in bir emri" olduğundan insanın gerçek yurdunun mekânsızlık âlemi olduğu ileri sürülmüştür.
- 53 Kâbe kavseyn: Kur'an'da Hz. Peygamber'in Allah ile olan yakınlığının en üst derecesinin bir altıdır. Tasavvufta cem'ü'l-cem makamı olup Cenab-ı Hakk'ın sıfat âlemi, samediyetidir. "İki yay arası" anlamında âyetten (en-Necm 53/9) iktibastır.
- 54 Levlâk: Tasavvufta "Sen olmasan, felekleri yaratmazdım" anlamında hadis-i kudsi kabul edilen bir ifadenin "Sen olmasaydın" anlamındaki ilk kelimesidir.. Burada Allah Hz. Peygamber'e hitap ederek O'nun mukaddes zatını tazim etmiş, âlemlerin yaratılmasındaki asıl maksadın Hz. Peygamber'in yüce varlığı olduğu anlatılmak istenmiştir.
- 55 bk. 17/2.
- 56 Lî-maallâh: Mutasavvıfların hadis kabul ettiği "Allah ile benim öyle bir vaktim vardır ki, oraya ne mürsel nebî ne mukarreb melek sığar" ifadesinden iktibastır. Hz. Peygamber'e özgü olan ahadiyyet makamı ile O'nun yüceliğini dile getirmek için kullanılır.
- 57 Hz. Peygamber'in miracta Cenab-ı Hakk'ı bizzat gördüğü anlatılmaktadır ("Gözleriyle gördüğünü kalbi yalanlamadı", en-Necm 53/11)
- 58 Aden: Bugün Yemen'in başşehri olan bu şehir milattan öncesine dayanan eski bir merkezdir. Burada Veys el-Karani'nin memleketi olduğu için anılmıştır.
- 59 Fenâ: Maddi varlıktan geçip Hakk'a ulaşma.
- 60 Fakr: Hak'tan gaym hiçbir şeye ihtiyacı olmama.
- 61 Nübüvvet mührü: Hz. Peygamber'in kürek kemikleri arasında bulunan ve nübüvvetinin delillerinden biri kabul edilen bir çeşit beni.
- 62 Levlâk: bk. 17/3
- 63 Arş: Tasavvufta ilk ve en geniş varlık mertebesi. Kur'an ve hadislerde "ilâhî hükümlerlik" anlamındadır.
- 64 Lî-maallah: bk. 17/3
- 65 Kerem kânı: Hz. Peygamber fazilet, ilim, cömetlik, şefaaf, güzel ahlâk kaynağı olarak ele alınmıştır.
- 66 "... ve ay yarıldı" (el-Kamer 124/1) âyetine telmihtir.
- 67 "... sabahın Rabbine sığınırım." (el-Felak 113/1) âyetine telmihtir.
- 68 bk. 17/2.
- 69 Bilindiği gibi Hz. Muhammed mahşerde kalbinde hardal tanesi kadar îmanı olan müslümanlara dahi şefaaf edecektir. Kulun günahlarını söylemesi onun şefaafinin gerçekleşmesi için bir vesile gibi kabul edilmiştir.
- 70 "...ve ay yarıldı." (el-Kamer 54/1) anlamındaki âyete işaretler. Hz. Peygamber'den Mekke halkı bir mucize göstermesini istediğinde o, parmağıyla ayı işaret edince, ay iki parçaya ayrılmıştır.
- 71 bk. 17/2.
- 72 Arş göğün en yüksek katıdır. Kur'an'da çeşitli ayetlerde değişik anlamlarda geçer. Bunlardan biri de "Allah arşa istiva etmiştir" (Yûnus 10/3, er-Ra'd 13/2) anlamındadır. Arş alemin üstünde, âlemden ayrıdır, bütün âlem buradan idare edilir.
- 73 Yesrib: Medine'nin eski adı. Batha: Mekke'nin eski adı.
- 74 Ravza-i pâk: Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu yer.

Üsküdarlı Sâfi'nin *Cidâl-i Sa'dî Bâ-müddeî* Mesnevisi

DOÇ. DR. ALİM YILDIZ
Cumhuriyet Üniversitesi

Üsküdarlı Sâfi

Asıl adı Mustafa Sâfi'dir. Nüktedâr bir zat olan ve divan katipliği, defterdarlık, rüsûmat nazırlığı ile divan-ı muhâsebât başkatipliği gibi görevlerde bulunan şâir Tosyalı Reşidefendizâde Mehmet Emin Nüzhet Bey'in (ö. 1867) oğludur. 1862'de babasının defterdar olarak görev yaptığı Yanya'da doğdu. Bir süre sonra babasıyla birlikte İstanbul'a dönerek Üsküdar İhsaniye mahallesinde yaşamaya başladı. Henüz beş yaşındayken babasını kaybetti. Ağabeyi Ali Cevad Bey (ö. 1914) tarafından yetiştirildi. İlk tahsilini Üsküdar Fındıklı Mektebi'nde tamamladıktan sonra Paşakapısı Rüştüyesi'ne girdi. Rüştüye tahsilinden sonra Selimiye Camii'nde ders veren Berkofcalı Abdurrahman Efendi'den bir süre dinî ilim tahsil etti. Şâir Köysancaklı Abdülkadir Efendi'den Farsça, Arapça ve edebiyat dersleri aldı. 1880'de Üsküdar Bidayet Mahkemesi kâtipliğine daha sonra da Askerî Tekaüd Sandığı Tahrirat memurluğuna getirildi. Bu görevden ayrıldıktan sonra bir müddet de Zeyrek Rüştüyesi'nde Farsça öğretmen olarak çalıştı. Daha sonra Fırka-ı Askeriyye Mühimme Katipliği göreviyle Trablusgarp'a gönderildi.

Buradaki görevinde iki yahut dört yıl kadar çalışmasına rağmen, askerî fırka komutanı Arif Paşa ile anlaşamadığı için hastalığını da bahane ederek görevinden istifa ile tekrar İstanbul'a dönderek münzevî bir hayat yaşamaya başladı. Hersekli Arif Hikmet'in delaletiyle bir süre Damat Mahmud Celaleddin Paşa'nın meclislerine devam etti ve paşanın maaşlı nedîmi oldu. Paşanın oğlu Prens Sabahattin'in özel hocalığını yaptı. 1899'da Üsküdar'da bir attar dükkânı açtı. Paşa'nın Avrupa'ya kaçmasından sonra, onunla olan münasebetinden dolayı yapılan bir ihbar üzerine 1899 Şubat'ında Halep'e sürüldü. Halep mektupçu muavinliği görevinde iken yakalanmış olduğu hastalıktan kurtulamayarak, 19 Haziran 1901

Şairin
oturduğu
İhsaniye
Mahallesi'nden
bir sokak.
(*Bir Ulu Rüyayı
Görenler Şehri
Üsküdar,*
s. 184)

Çarşamba günü vefat etti. Cenazesi hükümet konağı civarındaki Cebile Kabristanı'na defnedildi. İçkiye çokça düşkünlüğünden bahseden kaynaklarda Sâfî'nin evlenip evlenmediğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Manastırlı Rifat Bey, "Çıkıp Cem söyledi târîh-i fevtin/Safâ-yı cennete azmetti Sâfî" beytiyle vefatına tarih düşürmüştür.

Sâfî'nin, dördü basılmış, biri ise yazma halinde bulunan toplam beş eseri vardır.

1. Divançe-i Sâfî: Ta'lik hatla, 225x150 mm. ölçüsünde, yirmi dört varaktan oluşan bu yazmanın tek nüshası Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi'nde 046076 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Gayr-i mürettep olan Divançe'de iki na't ve regâibiyeye başlığıyla verilen üç şiir ile kırk iki gazel, on üç kıta ve on müfret yer almaktadır. Gazellerde harf tertibi bulunmamaktadır.

2. Nev-Bâve-i Kavâid-i Fârisî: 1307 (1890) yılında İstanbul'da basılan 74 sayfalık bu eser Farsça dilbilgisiyle ilgilidir. Yazar, kısa bir önsözden sonra Farsça'daki harfler ve tarihî gelişimi hakkında bilgi vererek, fiilleri alfabetik olarak sıralar ve bu fiillerin anlamlarını verir. Daha sonra ism-i fâil, ism-i mef'ul ve Farsça'daki zamanlarla diğer gramer bilgilerini çeşitli beyitlerle açıklayarak Farsça örneklerin Türkçe tercümelerini de dipnotta vermektedir.

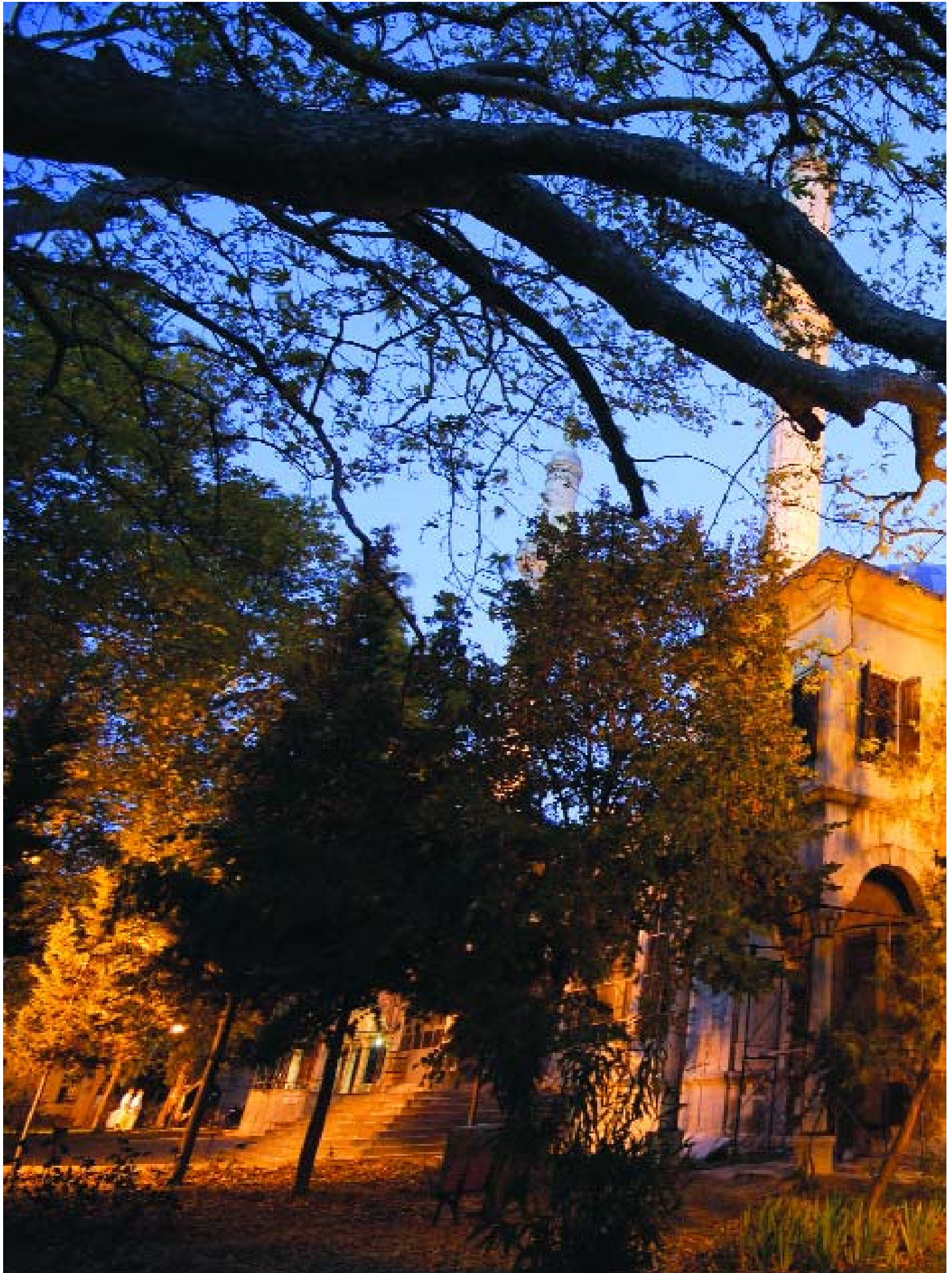
3. İslâm-ı Hazret-i Ömer Yâhud Bir Hârîka: Hz. Ömer'in müslüman oluşunu anlatan bu eser 1308 (1891)'de İstanbul'da basılmıştır. Manzum bir mesnevi olup toplam otuz dokuz sayfadan müteşekkildir. Klasik bir mesnevî planından farklı olarak "İfade" başlığı altında, mensur olarak, padişaha övgü, eserin yazılış sebebi ile kısaca muhtevâ ve Allah'tan yardım talebi işlenmektedir. Şâir eserini, rüyada almış olduğu manevî bir işareten sonra yazdığını ifade etmektedir.

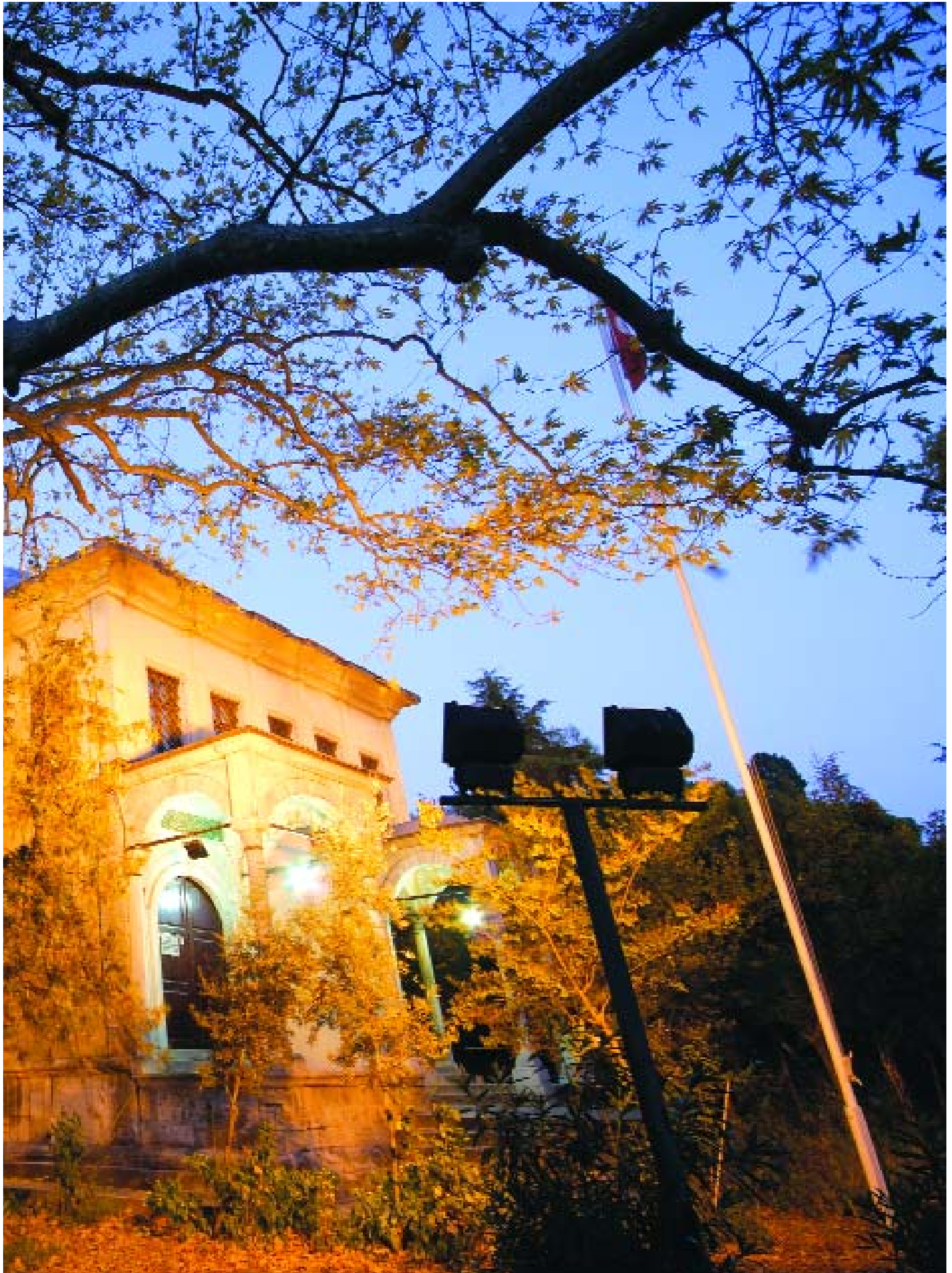
353 beyitlik bu mesnevî aruzun "fâilâtün (feilâtün) mefâilün feilün" vezniyle yazılmış, aradaki gazel ve murabbâlarda farklı kalıplar da kullanılmıştır.

Klasik bir mesnevîde bulunan giriş ve bitiş bölümü bu mesnevîde yoktur. Doğrudan konuya girilmiştir. Yine klasik mesnevî tarzından farklı olarak, kahramanların konuşmaları, o kişinin ismi başlık yapılarak verilmiştir.

4. Şî'r-i Sâfî: Ölümünden iki yıl önce, 1317 (1899) tarihinde İstanbul'da basılan bu eser yirmi üç sayfadan müteşekkildir. Eser üçüncü sayfada "Bazı Gazellerim" başlığıyla verilen ve şâirin divançesinden seçtiği toplam yirmi dokuz şiirden oluşmaktadır. Şiirlerin tamamı üç ile sekiz beyit arasında değişen gazellerden ibarettir. Sekiz tanesinde mahlas kullanılmamış olan gazellerde zihaf, imâle ve medli imâle gibi aruz kusurlarına da rastlanmaktadır.

5. Cidâl-i Sa'dî bâ-Müddeî: 1303 (1886)'de İstanbul'da basılan bu eser, Üsküdarlı Sâfî'nin ilk matbu eseridir. Otuz bir sayfadan oluşan eser "Hikemiyyât-ı Sa'dî'den bâlâdaki ünvan ile Gülistan'da munderic bir muhâverenin nazmen tercümesidir" alt başlığından anlaşıldığı üzere Sadî'nin Gülistan'ındaki bir hikâyenin 164 beyit halinde Türkçe'ye tercümesidir. İddiacı bir kişi ile Sadî'nin zenginlik ve fakirlik hususundaki tartışması konu edildiği eserin başında Namık Kemal'in manzum, Muallim Naci'nin ise mensur birer takrizi bulunmaktadır. Muallim Naci esere yazdığı takrizde, Sâfî'yi "herkesin tanıyacağı kadar meşhur olmama-

sına rağmen, meşhur şâirlerden çoğundan daha iyi bir genç” olarak takdim eder. Namık Kemal de manzum takrizde şâirden övgüyle bahsetmektedir.

Sâfi'nin ilk kalem tecrübesi olan ve genç yaşta yaptığı bu manzum tercüme, dönemin büyük şâir ve edebiyatçılarınca beğenildiği gibi şâirin tanınmasına yol açmış, Necib Asım tarafından okunması tavsiye edilen kitaplardan biri olmuştur.

Üsküdarlı Sâfi, mesnevisinin on üç beyitlik bir girişinde Gülistan'dan birkaç sayfayı tercüme ettiğini fakat bunlara asıl anlamı bozmayacak şekilde ilâvelerde bulunduğunu söyler. Okuyanlardan da Sâdi için bir dua ister. Aslında Sadî bu konuyu nesirle anlatmış ve zaman zaman da beyitlerle süslemiştir. Sâfi ise eserin Farsça aslından nesir kısımlarını da manzum olarak başarılı bir şekilde tercüme etmiştir.

Mesnevi'de zenginleri cimrilik, kendini beğenmişlik, ilme ve âlimlere dilenci muamelesi yapmak ve fakirlere yardım etmemekle suçlayan derviş kılıklı birine karşı Sâdi'nin zenginleri savunması konu edilmektedir. Derviş ve Sâdi arasında bu tartışma sürüp gider. Sadî'nin söyledikleri karşısında iddia ve delili biten derviş bu tartışmayı hakarete ve kavgaya kadar götürür. Sonunda kadıya giderek kadıdan tartışma hususunda aralarında adaletle hüküm vermesini isterler. Kadı, her ikisini dinledikten sonra her ikisinin de mutedil davranmadıklarını, zenginlerin iyisi olduğu gibi kötüsünün de bulunacağını fakir için de aynı şeylerin söz konusu olacağını belirtir. Sadî ve dervişin barışmasıyla eser sona erer.

Cidâl-i Sa'dî bâ-Müdde'i (Metin)

s.7 Gülistândan alup da yek-dü varak
Eyledim mekteb-i edebde sebak

Dehenim beste hâme şikeste
Nazm kıldım şikeste vü beste

Ba'z ebyât eyledim mülhak
Lîk beyt-i meâli bozmayarak

Görmez elbet hatâsını dâna
Görgüsüzlük eder mi ya bînâ

5 Garazım Sâfiyâ bu mesturı
Kim görse du'â-yı me'surı

s.8 Ruh-ı Sa'dîye eylesün ihdâ
Ravvehallâhu ruhahu ebedâ

Ey kalem aç dehân-ı i'câzı
Dök cihâna cevâhir-i râzı

Eyle etrâf-ı sahîfeyi pür-zer
Satr-ı pür-intizâmı 'ıkd-ı güher

Hamdü-lillâh ki bin defînen var
İşte sînem gibi hazînen var

10 Ol da sen bir sepîd-i dest-i nikât
Varsun olsun siyâh kâse-yi devât

Sen bana dest-i yâr-ı dîrînsin
Çünkü ma'nâca hayli zengînsin

Hıfz-ı şân-ı tüvângerî eyle
Fakrdan kendini berî eyle

s.9 Fakra elbet gınâ müreccahdır
Bu hikâyette de müserrahdır

Bir gün ol 'andalîb-i hoş-âvâz
Gülistân-ı zîb-i hitta-ı Şîrâz

15 Şeyh Sa'dî-yi ma'rifet-endîş
Gördi bir mahfil içre bir dervîş

Suretâ bir muhibb-i âl-i 'abâ
Var 'abâsında lîk çirk-i riyâ

Halka-ı bezm-gâha yol bulmuş
Virdi zemm-i tüvângirân olmuş

Sübha-veş sözleri teselsülde
Beyhude hây u huy u gulgulde

Bir zamân bulmayup hitâmı kelâm
Sonra buldı kelâmı böyle hitâm

s.10 Ne tehî-destlerde kudret var
Ne ganîlerde de sehâvet var

Yok kerîmânın ellerinde direm
Yok diremdâr olanlarda kerem

Verdi Sa'dî görüp bu sözleri süst
O şikeste-dile cevâb-ı dürüst

Dedi anlardır ey 'azîz hem-ân
Maksad-ı zâirân u kehf-i emân

Anların nakd-ı kîse-i dâdı
Kuşe-girân fakrın îrâdı

25 Katlanup dürlü siklete her bâr
Râhat-ı gayr için çekerler bâr

Eyleyüp subhgâh u şibh-nigâm
Zîr-i destâna bast-ı nüzül ü ta'âm

s.11 Tâ külu toymadıkça miskînân
Hiç geçmez kelularından nân

Anların ni'metiyle dilsîrân
Fukarâ vü ekârib ü cîrân

Kıldı mahsus anlara Bârî
Bu kadar sâlihâne girdârı

30 Vakf u nezr ü zekât u kurbânı
Fıtr u ı'tâk u bezl ü ihsânı

Olamazsın sen anlara mülhak
Kıldığın namâzdır ancak

Anda da ne huzu' var ne huşu'
Nâfile, nâfile sücud u rüku'

Lîk anlarda dâimâ mevcud
Kuvvet-i cud u iktidâr-ı sücud

s.12 Çünkü zengindedir ferâgat-ı bâl
Câme-i pâk ü 'ar u mâl-i helâl

35 Kuvvete lokma-ı latîf gerek
Tâ'ate kisve-i nazîf gerek

Yoksa mümkün mi cu'ıla nîru
"Cân bogazdan gelir" meseldir bu

Dest-res hiçdir tehî deste
Kâdir-i meşy olur mı pâ-beste

Kapamaz hâb-ı hoşla çeşmânı
Olmayan vech-i bâ-medâdânı

Mur yazdan taşır meşakkat ile
Kışı geçmek için ferâgat ile

40 Olamaz fakrıyla ferâgat-i bâl
Teng-desti ile ferâha-ı hâl

s.13 Lokma-ı şâmme muntazırla hem-ân
Bir mi tekbîre dest-beste olan

Sâhib-i rızk Hakk ile meşgul
Bî-nevâ yanında nâ-ümîd ü melul

Zenginın tâ'ati bilinse yakîn
Nezd-i Hakda olur kabule karîn

Çünkü yokdur küduret-i hâtır
Eylemişdir havâyicinin hâzır

45 İki 'âlemde ru-siyâhî hem
Fakirdir bu müsellemin-i 'âlem!

Câr-ı menfur bir de fakr-ı mükib
Olmada isti'âzeyi mucib

s.14 Almayup lîk kavlı-i kâilden
Bunca hayrâta bu delâilden

Dedi dervîş iftihâr künân:
Fakrla fahr ederdi Fahr-i cihân

Şeyh Sa'dî edüp bu sözden cuş
Dedi: Ey müdde'î hamuş hamuş!

50 Râzı anla sözünle fahr etme
Beyhude iltizâm-ı fakr etme

O Resul-i güzîn-i kevneynin
'Ayn-ı merdümde merdüm-i 'aynin

Bu hadîsinde hayli hikmet var
Öyle bir kavim için işâret var

s.15 Ki rızâ dâde-i kazâdırlar
Merd-i meydân-ı her belâdırlar

Değil ol zümre-i murakka' puş
Delk-ı erzak içinde rızk fûruş

55 Hem giyerler de hırka-ı ebrâr
Hem satarlar vezâif ü idrâr

Yoksa çok kerre oldu fakr-ı fakîr
'Âkibet-i küfrle netîce-pezîr!

Çıkarup dînden âdemi âhir
Fakr eder bî-me'ârifi kâfir

Nasıl eyler bürehne kesb-i sevâb
Edemez bir fakîre bahş-i siyâb

Mübtelâ-yı belâ iken kendi
Kurtarır mı belâya pâ-bendi?

s.16 Erme kâbil mi bî-nişânâne?
Rütbede rütbe-i bezirgâne?

Elverir sanma olmagı hempâ
Yed-i süflâ ile yed-i 'ulyâ!

Eylemiş Hazret-i Hudâ-yı kerîm
Mün'imini na'îm ile terkîm

Killet-i rızk ile olan magmum
'İffetinden dahı olur mahrum

Hırsıla cürmi irtikâb eyler
Sanma endîşe-i 'azâb eyler!

65 Ne kılar iftizâhdan perhîz
Ne helâlî harâmdan temyîz

Lîk zengin harâmdan mahfuz
‘Ayn-ı eltâf-ı Hak ile melhuz

s.17 Sen de insâf eyle ey dervîş!
Kıl külâh-ı tefekkürî derpîş

Eyleyen bî-nevâları cânî
Câniyâne makâm-ı zındânı

Kürbeden kemter eyleyen şîri
Şîr-i merdâne bend-i zincîri

70 Perde-i ‘ismetî derîde kılan
Sâ‘id-i sâriki berîde kılan

Togrı söyle degil mi cür‘et-i fakr?
‘İlleti cür‘etinde cür‘et-i fakr?

Âdemin fakr u nefsi emmâre
Dâmen-i ‘ismetin kılar pâre

Çünkü kalmazsa tâb-ı ihsânı
Ne yapar işlemez de ‘isyânı

s.18 Lîk zenginde bu şenâ‘at yok
Bu şenâ‘âte hiç hâcet yok

75 Çünkü eyler safâ meserret ile
Her gece bir sabâh-ı tal‘at ile

Güneşe kılsa ‘arz-ı çehre-i hub
Çehresinden güneş olur mahcub

Kâmetin görse serv-i bî-hâsıl
Hacletinden kalırdı pâ-der-gil

Hun-ı 'uşşâkdan elinde hızâb
Her bir engüsti dâne-i 'unnâb

Var iken böyle bir ferîsteh simât
Hîç eyler mi meyl-i menhiyyât

80 Gönlüni hura kapdıran âdem
Nazar eyler mi gayriye bilemem!

s.19 Lîk her hâlde tehî destân
Oluyorlar fezâhata puyân

Der mi âyâ bulunca lahmı şeggâl
Nâka-ı Sâlih ü har-ı Deccâl

Kapayup gird-i fakr gözlerini
Hayli mesturun açdı yüzlerini

Eyleyüp dîn ü dillerin ifsâd
Eyledi âb-ruların berbâd

85 Havf ü perhîze cu' koymaz tâb
Eder iflâs ittikâyı harâb

Bunları Şeyh eyleyince beyân
Kalmadı dest-i müdde'îde 'inân

Verdi esb-i fezâhate cevlân
Okudu Şeyh-i pür-dile meydân

s.20 Dedi: Bu vasfa kimse yol bulamaz
Bu kadar da mübâlaga olamaz!

O kadar eyledin ki medh ü senâ
Vehm zanneyler anları guyâ

90 Her biri zehr-i fâkaya tiryâk
Ya kilîd-i hazîne-i erzâk!

Bir alay mümsik ü bahîl ü nüfur
Cümle hod-bîn ü mu'accib ü magrur

Çoksa da agniyâda servet ü câh
Az ile pür-derunları her gâh

Ediyorlar kemâl-i nahvet ile
Fukarâya nazar kerâhet ile

Yokdur anlarda ragbet-i 'ulemâ
'Ulemâ yanlarında sanki gedâ

s.21 Her biri kendini bilüp ber-ter
Kibr ile cümleyi görür ahker

Bî-haberler bu râzdan hâlâ
Ne demişler tavâif-i hukemâ

Kim ki pür-haz olup da servetden
Hissedâr olmasa 'ibâdetden

Suretâ gerçi bir tüvângirdir
Lîk ma'nen fakîr ü ebterdir

Dedi; Sa'dî ki, bu mezemmetdir
Dedi; dervîş, yok hakîkatdir

100 Dedi bu; sâhib-i keremdirler
Dedi o; bende-i diremdirler

Mihrdirler fûrug vermezler
Dâr-ı dervîş-i zâra girmezler!

s.22 Ebrdirler velî keremden dur
Âh yagmazlar olsalar yagmur!

Bir adım Hak yolunda gitmezler
Bî-minen bahş-ı dirhem etmezler!

Cem' edüp mihnet ü meşakkat ile
Terk ederler sonunda hasret ile!

105 Hâke mâl olmadıkça hâsılı dun
Olamaz mâlı hâkden bîrun

Kimi eyler de cem' renc ile genc
Kimi ol genci sarf eder bî-renc

Dedi Sa'dî; ki sende olmasa az
Zemme kılmazdın anları âgâz!

Tam'ı ber-taraf ederse le'îm
Ana siyyân gelir bahîl ü kerîm

s.23 Zer ü sîmi mehekk eder tahkîk
Mümsikânı gedâ eder tedkîk!

110 Tama' u hırs hep sana gelmiş
Fakrdan anladım gınâ gelmiş!

Dedi; bu sözlerim mübrehendir
Bu delâille de mu'ayyendir

Derlerinde turur niçe derbân
Uçamaz kuş bile değil insân

Gitse İskender'i ederler red
Olur İskender'e o derler sed

Yokdur o hânelerde kimseye yer
Gidene "Evde kimse yok" derler

s.24 Toğrıdırlar velik derbânlar;
Çok mı yokdan sayılsalar anlar?

Hazret-i Sa'dî-i sütude-seyr
Neylesünler dedi tûvângirler?

Fukarâdan o rütbe yanmışlar
Cânlarından dahi usanmışlar

Rîk-i sahrâyı inci kılsa Hudâ
Yine toymak muhâl-i çeşm-i gedâ!

Tuymadın mı "Gedâ bir olsa eğer
Şîr ü şekerle beslenir" derler!

120 Vay eğer olmayup da hayme-nişîn
Hâtem olsaydı şehir içinde mekîn!

s.25 Çâk ederler idi gerîbânın
Belki sad-pâre ceyb ü dâmânın!

Dedi Sa'dî-i pâk-güftâre
Acırım agniyâya hem-vâre

Dedi Sa'dî dahi cevâb olarak;
Acımazsın ganîlere ancak;

Âteş-i reşk ile olup suzân
Eyliyorsun bu türrahâtı beyân!

125 Hâsılı bitmeyüp cevâb u süâl
Uzadı güftgu-yı mâl u menâl

Bulsa dervîş hangi cânibe râh
Anı yolsuz ederdi ol âgâh

s.26 Ne cihetden açarsa bir açmaz
Kapadırdı anı açar açmaz.

Ru-be-ru hayli bast idüp kelimât
Ruh ile kıldı ol piyâdeyi mât

'Âkıbet öyle eyledi tezlîl
Dest-i dervîşde tükendi delîl

130 İddi'asında pek yayan kaldı
Ne dediyse cevâbını aldı.

Kıldı 'âciz kalınca ol nâ-sâz
Kerm olup serd sözlere âgâz!

Başladı şene'at ü fesâhatına
Sa'dî'ye karşı bak şekâvetine

Olsa bahsinde sözleri bâtil
Başlar artık husumete câhil

s.27 Bahsi bindirdiler muhâsemeye
Sözi döndürdiler müşâtemeye

135 Söğdi Sa'dî'ye çün o bed-fercâm
Kıldı Sa'dî dahı ana düşnâm

O çekince bunun gerîbânın
Bu da tutdı anın zenehdânın

İşiden geldi hep temâşâya
Halk-ı ‘âlem birikdi gavgâya

Önde bunlar telâş ü hiddet ile
Arkadan halk da şemâtet ile

Oldılar rehrev-i der-i kâdı
Hükm-i kâdıya olmaga râzı

140 Kimi mahkum eder deyü hâkim
Pîş-i hâkimde oldılar kâim

s.28 Eyleyüp iddi‘âların i‘lâm
Fasl-ı da‘vâya kıldılar ikdâm

Bir zamân fikr ile olup epsem
Sonra Sa‘dî’ye yüz çevirdi hakem

Dedi: “Zenginleri kılup tercîh
Eyleme her fakîri de takbîh!

Gül olan yerde hâr olur elbet
Genc olan yerde mâr olur elbet

145 Çoksa deryâda lü’lü-i şehvâr
Az mıdır ya niheng-i merdüm-i hâr

Varsa da bîd-i müşk bostânda
Bulunur çub-ı huşk de anda

Var ganîlerde çok şükur ü küfur
Fukarâda nice sabur u zucur

s.29 Jâleler hep olaydı dâne-i dür
Derde har mühre-veş olur idi pür

Du-cihânda mukarrebân-ı Hudâ
Hâizân-ı merâtib-i 'ulyâ

150 Agniyâ-yı fakîr sîretidir
Fukarâ-yı ganî mekânettir

Agniyanın küşâde destânı
Fukarânın da sîr-i çeşmânı

Sayılurlar Hudâ yanında behîn
Halk nezdinde de ber-terîn ü mehîn

Sonra kâdı-ı ma'delet-endiş
Dedi dervîşe "Gerçi ey dervîş

Bulunur agniyâda dun-ı himmet
Müselmânlarda kâfir-i ni'met

s.30 Dillerinde ne meyl-i kesb-i sevâb
Ne hırâs-ı Hudâ, ne havf-i 'azâb!

Eylemiş tokluk anları bî-bâk
Gam yemezler fakîr olsa helâk!

Keçeyi kurtarup sudan dunân
Haz ederler olursa da tufân

Lîk vardır kerîm olanları da
Bezl ile Hakk'a yol bulanları da

'Âleme eyleyüp sıla-yı kerem
Bahş ederler fakîre nân u direm

160 Nâm-ı nîguları cihânda kalır
Her biri zerle du-cihânı alır”

Hâsılı rast-ı kavlı ile kâdı
Eyledi hükme anları râzı

s.31 Gitdi zıddıyet oldılar yekten
Bu iki beyt ile tükendi sühan

Ey fakîr etme şekve-i sahtı
Çünkü oldur cihânda bed-bahtı!

164 Ey tûvângir hemîşe eyle kerem
İki ‘âlemde ol karîn-i ni‘am!

Sonuç

Üsküdarlı Sâfi, henüz kırk bir yaşında iken genç sayılabilecek bir yaşta ölmesine rağmen, yaşadığı dönemde eserleriyle dikkatleri üzerine çeken ve Namık Kemal, Muallim Naci, Süleyman Nazif, Rıza Tevfik gibi dönemlerinin büyük edebiyatçılarından övgüsüne mazhar olmuş bir şâirdir. Tebliğimize konu aldığımız Sâdî'nin Gülistan'ından manzum olarak tercüme ettiği *Cidâl-i Sa'dî bâ-Müdde-î* adlı eseri çok beğenilen ve okunması tavsiye edilen kitaplardan olmuştur.

Sadi'nin metni ile Sâfi'nin manzum tercümesi karşılaştırıldığında, bazı farklılıklarla birlikte başarılı bir tercüme olduğunu söylemek mümkündür. Safi, mesnevinin giriş kısmında zaten bazı ilaveler yaptığını fakat bu ilavelerde asıl anlamı bozmamaya dikkat ettiğini bildirmektedir. Gülistan'ın Türkçe çevirileri karşılaştırıldığında da bazı farklılıklar ile takdim ve tehirler görülmektedir. Örneğin MEB Yayınları'ndan çıkan Hikmet İlaydın'ın tercümesi ile Mehmet Kanar tarafından yapılan tercüme de farklılıklar taşımaktadır. Bu farklılıkların nereden kaynaklandığı hususundaki kanaatimiz şudur. Safi'nin manzum mesnevisinde kullanmış olduğu Gülistan metni ile yukarıda değindiğimiz çevirilerin esas alındığı Gülistan'ın Farsça metni aynı olmayabilir. Bu durumda da tercümelerde az da olsa farklılıklar görülebilir.

Genel olarak bakıldığında Safi'nin tercümesi başarılı bir telif-tercümedir. Bu başarıda iki özellik dikkat çekmektedir. Birincisi Sâfi'nin şiirdeki kudreti, diğeri ise Farsça'ya hakimiyetidir. Hayat hikâyesinde de belirttiğimiz üzere Sâfi bir süre Farsça öğretmenliği yapmış ve Farsça'nın dilbilgisiyle ilgili olarak da bir eser kaleme almıştır.

DİPNOTLAR

- 1 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, İstanbul 1982, s. 26-27.
- 2 Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul 1987, s. 28-29.
- 3 Ahmet Hamdi Tanpınar, "İstanbul'un Mevsimleri ve San'atlarımız", *Yaşadığım Gibi* (haz. Birol Emil), İstanbul 1996 (2. basım, alıntılar bu baskıdandır), s. 141.
- 4 Ahmet Hamdi Tanpınar, "İstanbul", *Beş Şehir*, İstanbul 1987 (7. basım, alıntılar bu baskıdandır), s. 14.
- 5 "İstanbul'un Mevsimleri ve San'atlarımız", *Yaşadığım Gibi*, s. 151.
- 6 *a.g.e.*, s. 166.
- 7 Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, 442 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)
- 8 Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, s. 41-42.
- 9 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirleri* (haz. İnci Enginün), İstanbul 1989, s. 52.
- 10 Mehmet Kaplan, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, İstanbul 1983, s. 123.
- 11 "İstanbul", *Beş Şehir*, s. 38.
- 12 *a.g.e.*, s. 43.
- 13 *a.g.e.*, s. 43.
- 14 "İstanbul", *Beş Şehir*, s. 44.
- 15 "İstanbul'un Mevsimleri ve San'atlarımız", *Yaşadığım Gibi*, s. 148.
- 16 "İstanbul", *Beş Şehir*, s. 44.
- 17 *a.g.e.*, s. 45.
- 18 "İstanbul'un Mevsimleri ve San'atlarımız", *Yaşadığım Gibi*, s. 148.
- 19 "İstanbul", *Beş Şehir*, s. 44.
- 20 *a.g.e.*, s. 47.
- 21 "Türk İstanbul", *Yaşadığım Gibi*, s. 189.
- 22 Bu tipler için bk. Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III: Tip Tahlilleri*, İstanbul 1985.
- 23 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, s. 20.

Üsküdar'ın “Kravatlı Evliyâ”sı Cabbarzâde (Çapanzâde) Mehmet Ârif Bey ve Nutk-i Sünbül Sinan Şerhi

DOÇ. DR. ÖMÜR CEYLAN
İstanbul Kültür Üniversitesi

Üsküdar, Türk kültür ve medeniyetini bütün yönleriyle temsil vasfını haiz İstanbul ilçelerinin başında gelmektedir. Tarihî dokusu ve mânevî atmosferi ile özel bir ilçe olduğu öteden beri bilinmekle beraber bu yıl IV.'sü düzenlenen Üsküdar Sempozyumları ile bu gerçek bilimsel ispata da kavuşmuş bulunuyor. Tarih, edebiyat, ilâhiyat, sosyoloji, mimari, güzel sanatlar ve daha başka bilim dallarıyla uğraşan bilim insanları, Üsküdar'ın geçmişe dönük yeniden inşası için birer tuğla koymaya devam ediyorlar. Sunulan yüzlerce bildiri Üsküdar'ın şaşılması kültür zenginliğini açıkça ortaya koyuyor. Söz alan her bir konuşmacı ile unutulmayı hakketmeyen eski bir Üsküdarlı'yı tanıyor, Üsküdar'da yazılmış fakat kütüphane raflarında unutulmuş eşsiz bir eserden haberdar oluyor, önlerinden defalarca geçtiğimiz halde farketmediğimiz Türk mîmârî şaheserlerinin benzersiz özelliklerini ilk kez işitiyor ya da Üsküdar'ın tarih içerisindeki yerini bugüne dek üzerinde durulmamış bir hadiseyle tekrar öğreniyoruz. Dahası hepimizin gurur ve mutlulukla teslim edeceği gibi Üsküdar, hakkında düzenlenecek böylesi onlarca sempozyuma ev sahipliği yapabilecek kültür ve medeniyet zenginliğini de hala barındırıyor.

Üsküdar'da bir Çapanoğlu...

Bir asır civarında ömür sürüp yapayalnız yaşadığı bu uzun zamanın büyük kısmını Çengelköy'deki kiralık bir dairede geçiren ve öldükten sonra da yine Üsküdar'dan ayrılmayıp vasiyeti üzere Nakkaştepe'ye defnolunan Cabbârzade Ârif Bey de işte unutulmayı hakketmeyen o eski Üsküdarlılar'dan biridir. Adının başında bulunan Cabbarzâde künyesi, bu hazin hayat hikayesinin aksine zengin ve

hareketli bir tarihe işaret etmektedir. “Cabbarzâdeler”, aslında “Çapanzâde” veya “Çapanoğulları” adıyla bilinen ve bir zamanlar Bozok (Yozgat) Sancağı’nda hüküm sürmüş olan köklü bir ayan ailesidir. Muhtemelen Mamalu Türkmenleri’nden olan ailenin tarih sahnesinde ünlenen ilk üyesi Ömer Ağa, “Çaparzâde” ünvanıyla bilinir. İki asır boyunca Yozgat, Niğde, Sivas ve havalisinde ayan, voyvoda, mütesellim ve vali olarak otorite sahibi olmuş bu ailenin adı, hem İslamlaşma sürecinin hem de güce dayalı faaliyetlerinin etkisiyle XVIII. yüzyılın başlarından beri “Cabbârzâde” olarak da anılmaktadır.¹

Asırlık Üsküdarlı...

Mehmet Ârif Bey,² Temmuz 1825’de Baltalimanı’nda doğmuştur. Babası Çapanzâde Şâkir Bey’dir.³ Mekteb-i İrfân’dan mezun olduktan sonra Bâbîâlî Mâliye Kalemî’nde ve Hazîne-i Mâliye Bedelât Kalemî’nde memuriyetlerde bulunmuştur. 33 yıllık devlet hizmetini müteakiben 52 yaşında iken kendi isteğiyle tekâüde ayrılmış ve Çengelköy’deki Dr. İrfan Bey Köşkünü kiralayarak hayatının kalan kırk küsur yılını eser telifine vermiştir. İnsan ömrünün en zorlu dönemi kabul edilebilecek tekaüd yıllarını onca sıkıntılara rağmen evinde eser vererek geçiren Ârif Bey, 95 yaşında vefat etmiş ve “masrafları ceyb-i hümâyûndan karşılanmak suretiyle” Nakkaş’ta defnedilmiştir.⁴

Cabbarzâde Ârif Bey, “Ne kendi kimseye benzer ne kimse kendisine” mısra-ı mefhûmunca nev’i şahsına münhasır bir İstanbul Beyefendisi’dir. Gözden uzak durmayı şiâr edinmiş, mahviyet sahibi, ehl-i dil bir zattır. Şâbâniye tarikatı önderlerinden Kuşadalı İbrahim Halvetî’nin halifesi Hammâmî Muhammed Tevfik Efendi’ye intisapları vardır. Sefîne-i Evliyâ müellifine göre başlarda ilmi ve tahsili yetersiz iken Üveysîlik neşe’siyle esrâr ilmine vâkıf olmuş, mükemmel derecede Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Önemli eserlerinden biri olan *Atiyye-i Sübhânîyye*’deki şu sözler, Hüseyin Vassâf’ın tespitini doğrular mahiyettedir:

“İbtidâ şurasını ‘arz u beyân ederim ki ehlullâh-ı kirâmın lisân-ı kudsiyyelerinden şeref-zuhûr eden kelîmât-ı mukaddeseye âşinâlık iki şey’e merhûndur. Biri si fem-i muhsinden hüsn-i telakkî ya’nî Hakikat-i Muhammediye’yi hâmil ‘anâsır ile mukayyed insân-ı kâmilden yâhud o sırrı ‘ârif bir zevk ehlinden istimâ’ etmektir. Buna ‘ilm-i sem’î ve vâsîtî derler. Ve diğeri şühûd-ı ‘aynîdir, ya’nî mükevvenât u eşyâda zâhir olan tecelliyât-ı İlâhî’ye zevk ve ‘ilim peydâ edip o kelîmâtın kangı merâtib ve makâmâta ta’alluku olduğunu hâlen vâkıf ve âşinâ bulunmaktır. Buna da ‘ilm-i yakînî ve vehbî derler. Bu ‘ilim ‘urefâya hâsdir.”⁵

Setre pantolon, kolalı gömlek...

Uzun boylu ve beyaz sakallıdır; düzgün bir vücûda sahiptir. Sünnî-mezhep, Hamzavî-meşreb, son derece tatlı dilli ve hoş-sohbet bir kimsedir. Kendisi bizzat “Bende sırr-ı irşâd yoktur!” demesine rağmen onun sohbetinden müstefid olmak için her daim kapısını aşındıranlar bulunur. Çoğunluk inzivâyı tercih etmesine rağmen ısrarlı teklifler sonucu sokağa çıkmak zorunda kalırsa setre pantolon ve

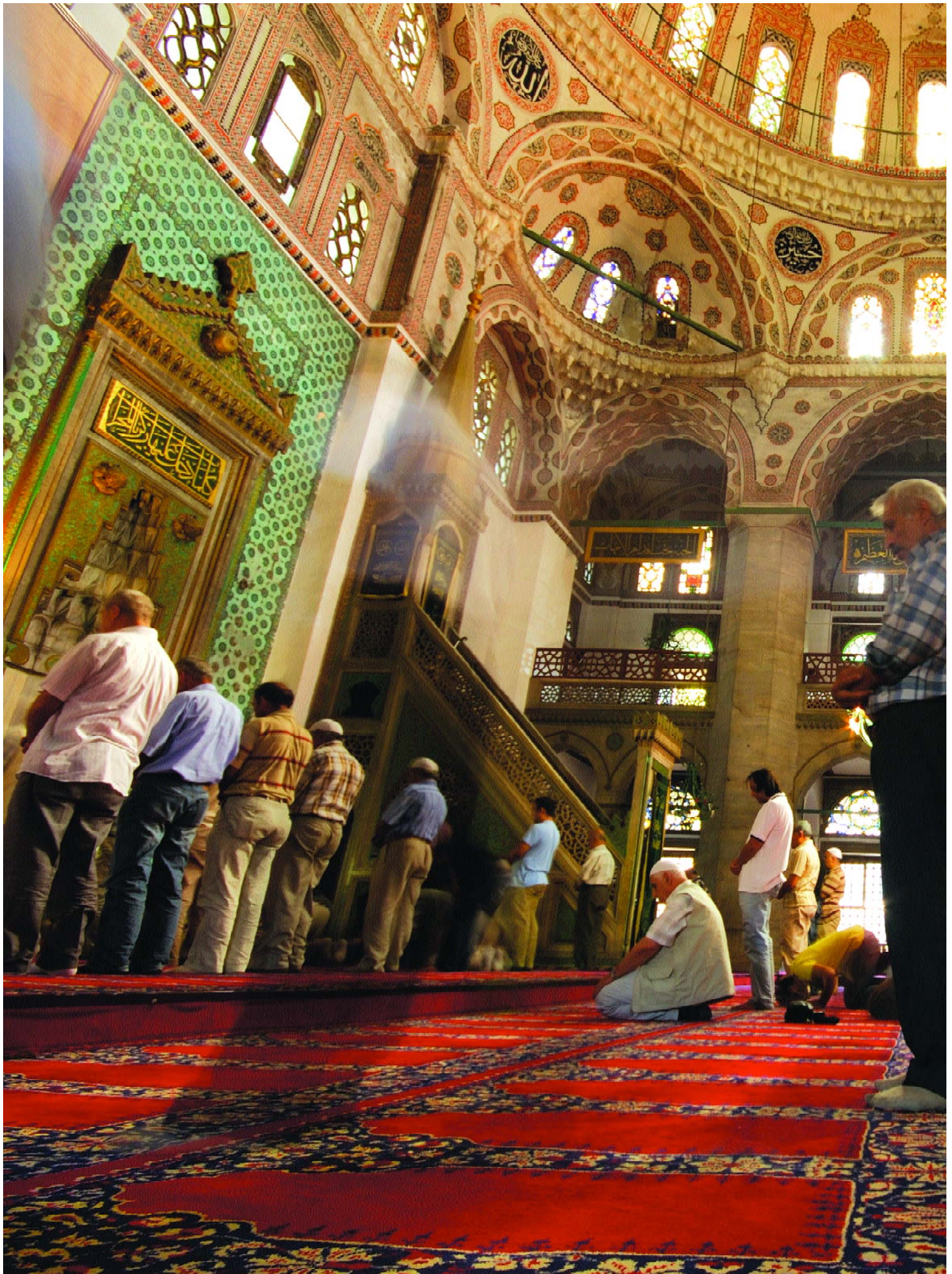
Hammâmî Muhammed Tevfik Efendi'nin kabri

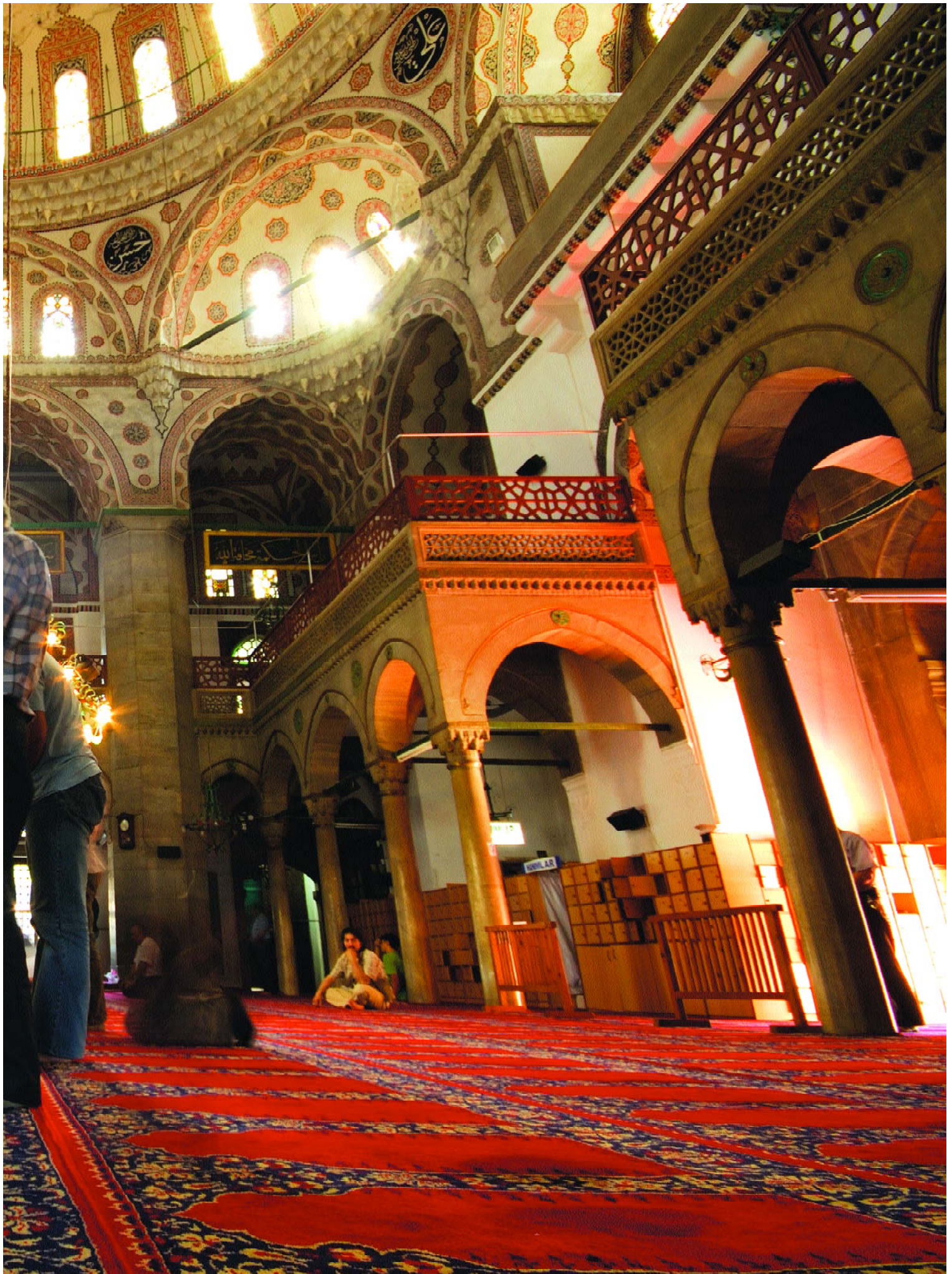
kolalı gömlek giyer; kravat takmayı da ihmal etmez. Bu nedenle Şeyh Ahmed-i Muhtâr (ö. 1910), onu "Kravatlı Evliyâ" lâkabıyla çağırır.

Yaşı bir hayli ilerlemiş olmasına rağmen İstanbul'un hareketli kültür hayatından, hele hele mânevî dünyasından kopmamıştır. Onu gâh Nureddîn-i Cerrâhî (ö. 1721) için söylenmiş dilden dile dolaşan bir kıt'anın şairi olarak, gâh Ahmed Sâfî Bey'den (ö. 1926) mûsikî terimlerini ihtivâ eden bir gazel rica ederken görmek mümkündür. Hareket kabiliyetini kaybettiği son yıllarında ise sevenleri evine akın etmiştir. *Osmanlı Müellifleri*'nin yazarı Bursalı Mehmed Tâhir, kendi aracılığıyla eserlerini Hüdâyî Dergâhı kütüphânesine henüz hayattayken vakfettiğini bildirmektedir. Evinde defalarca ziyaretine gittiğini ve yazdığı tüm eserlerini inceleyerek faydalandığını söyleyen Hüseyin Vassâf Bey ise onun için şu dizeleri kaleme almıştır:

Ey harîm-i harem-i sırr-ı Hudâ Ârif Bey
V'ey edîb-i edebistân-ı safâ Ârif Bey

Hep hakâyık ile mâli olan ol sözlerini
İşitenler mütehayyirdir eyâ Ârif Bey

Bahr-i zevk olmuş o pâkîze dilin bî-şübhe
Bâb-ı medhinde ne söylense sezâ Ârif Bey

Sırr-ı tevhîde hakikatde vusûlün zâhir
Server-i cümle-i erbâb-ı vefâ Ârif Bey

Cezbe-i aşkın ile mest oluyor Vassâf'ın
Ona imdâd-res ol lûtf ile yâ Ârif Bey⁶

Kayıp eserler...

Cabbarzâde Ârif Bey'in bir kısmına yalnız ismen ulaşabildiğimiz 17 adet eseri vardır. Bunlardan yalnız daha önce sözü edilen *Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavsiyye-i Geylâniyye* ile Kur'an-ı Kerim'in esrârına dair yazdığı *Hazine-i Nûr*⁷ matbûdur. Aralarında Dîvânçe'sinin bulunduğu diğer eserlerinden bir kısmına ise henüz ulaşabilmiş değiliz. Hüdâyî Dergâhı Kütüphânesi'ne vakfettiği söylenen ve söz konusu kütüphanedeki diğer eserlerle birlikte Hacı Selim Ağa Kütüphanesine nakledilen yazmalar arasında bu eserlerin büyük bir kısmı bulunmamaktadır.

Eskinin yenisi: Sünbül Sinan Şerhi

Devrin biyografik kaynaklarının verdiği bilgilere göre Cabbarzâde Ârif Bey'in telifatında şerhler önemli bir yer tutar. Her üç dile de hakkıyla vâkıf olan Ârif Bey, Mevlânâ ile İsmet-i Buhârî gazelleri gibi klâsik Fars şiiri nümûnleri ve Risâle-i Gavsiyye ile Ahmed-i Bedevî gazeli gibi Arap edebiyatı örneklerinin yanı sıra Türkçe metinler de şerh etmiştir. Bu metinlerden biri müellif hattı nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde bulunan Nutk-ı Sünbül Sinan Şerhi'dir.⁸ Sünbülüyye'nin kurucusu Sünbül Sinan Efendi'nin (ö. 1529) tasavvuf erbabınca nazireleri yazılan,⁹ bestelenen ve nihayet Ârif Bey tarafından şerh edilen ünlü manzûmesi şudur:

Gel ey sâlik diyem bir söz ki hakdır
İşitir Hakkı şol kim hak-kulakdır

Hadîs-i Hakdürür hak söz hakikat
Egerçi söyleyen dildir dudakdır

Şular kim geçmedi cân u cihândan
Ne duydu 'aşkı ne de duyacaktır

Sorarsa hânkâh-ı 'aşkı zâhid
Makâm-ı 'âlîdir ulu ocaktır

Münevver olamaz zühd ile zâhid
Anın yeri karanlık bir bucaktır

Kalanlar zühd ü takvâda mukarrer
Sefer ehli değildir o duraktır

Hümâ-yı 'aşkı sayd etmek dilersen
Dil-i vîrâneme gel ki yatakdir

Anın 'aşkında iken gayre bakma
Ki zîrâ 'âşıkîne ol kıyakdır

Şi'âr-ı 'âşıkı benden sorarsan
Cünûn-ı âh u vâh (u) ağlamaktır

Şarâb-ı 'aşkı içmiş Sünbül çün
Velâkin mest eden şol son ayakdır

Rik'a hatla yazılmış 37 varak tutarındaki eser, tasavvufî şiir şerhi geleneğimiz için pek çok bakımdan orijinallikler taşımaktadır. Öncelikle bir şerh metni olarak müellifince müstakil bir isim konulan birkaç örnekten biridir. Cabbarzâde Ârif Bey, metnin henüz ilk satırlarında eserine "Miftâhu Hazâ'inü Rahmâniyye fi-Memleketi Vücüdül-İnsâniyye" adını verdiğini açıkça söylemektedir.¹⁰ Hemen peşinden şerh edeceği manzûmeyi bir bütün halinde kaydeden şârih, manzûme sahibi Sünbül Sinan Efendi'yi tanıtmak için eserine insanın mâhiyyeti bahsiyle başlar. Zaaflarına göre insan türlerini tasavvuf ıstılahlarıyla uzun uzun anlattıktan sonra "Ehass" denilen en yüksek zümrenin üçüncü bölümünde mürşid-i kâmillerin bulunduğunu kaydeder. Aralarında Sünbül Efendi'nin de bulunduğu hakikî mürşidler şu vasıflarıyla benzerlerinden ayrılırlar:

"Bunlar her ân ve zamân zât-ı mutlaka-i İlâhî'ye âyîne olup cümle 'avâlim-i füyûzât o vücûd-ı kudsiyyelerinden zâhir olur. Ve kendilerine mahsûs etvâr u mişvâr ve bir de sırları vardır ki ona taklîd değil aslâ nisbet bile kabûl etmez. (s.5)"

Ârif Bey, şerh edilen manzûmenin şairini tam da geleneğe uygun bir şekilde erişilmez konumuna yerleştirdikten sonra¹¹ ilk beyti şerh etmeye başlar. Gazel, "Gel

Sünbülî tacı biçiminde istifli bir levha (*Derviş Çeyizi*, s. 78)

ey sâlik” nidâsıyla açıldığı için doğal olarak üzerinde durulan ilk kavram “sülûk”tur. “Yol” anlamına gelen bu kelimenin tarikat karşılığı bir terim olarak anlaşılabilmesi için insanın kendisinde başlayıp yine kendisinde son bulan bir yol varlığının kavranması gerektiği ve dışarıdaki yol arayışlarının beyhûde uğraşlar olduğu kısaca vurgulandıktan sonra şerh tekniği bakımından şaşırtıcı bir hamleyle karşılaşılır:

“Buna dâ’ir tafsilât inşâ’Allâhü Te’âlâ âtîde gelir. (s. 6)”

Kendisinden önceki benzer örneklerde rastlanmayan bu cümle; kapsamı önceden planlanmış, sınırları çizilmiş ve muhtemelen müsveddeler üzerinde çalışılarak son şekli verilmiş derli toplu bir metinle muhatap olduğumuzun ilk ipucudur. Ârif Bey bununla da kalmaz, Sünbül Efendi’nin neden “âşık, sâdık, mürîd, muhib, derviş” sıfatlarından birini değil de özellikle “sâlik”i tercih ettiği sorusuna cevap arar; meseleyi ayet ve hadislerle etraflı bir şekilde izah eder. Bu sorgulayıcı tutum, günümüz metin çözümlemelerinde de sağlıklı sonuçlar veren cid-dî bir açılamdır.

Şerhin ilerleyen bölümleri, Ârif Bey’in donanımını da yavaş yavaş ortaya koymaya başlar. “İşitir Hakkı şol kim hak-kulakdır” dizesini açıklarken, beden âzâları hakkı duyacak kadar nefsinı eğiten kimselerden bahseder ve bir hadis-i şerif

alıntılar. Fakat o, daha önceki şârihler gibi metin iktibasıyla yetinmez. Hadîs-i şerîfi Kadı Beyzâvî Tefsîr'inden alıntıladığını belirtir ve Arapça metinden sonra onu titizlikle tercüme eder (bk. s.10-11).

Şârih Ârif Bey, ikinci beytin şerhine ilk beytin yaklaşık 20 sayfa tutan açıklamasını özetleyerek girer. Bunun bir üslup özelliği olup olmadığı anlaşılacak üzere ilerleyen sayfalara bakıldığında, her yeni beyit açıklamasının önceki beyitlere ait açıklamaların özetiyle başladığı farkedilir. Anlaşılan Ârif Bey, yek-âhenk (konu bütünlüğüne sahip) bir manzume olduğunu düşündüğü şiirin beyitleri arasında bağlantıyı koparmamak için böyle bir uygulamaya gitmektedir. Bu metot, yek-âhenk manzumelerin bugün yapılan şerhleri için de hiç şüphesiz yol göstericidir.

İkinci beytin şerhi de daha önce olduğu gibi geleneğin keyfî tasarruflarından kurtulmuş fevkalade ciddî bir kalemle karşı karşıya olduğumuzu teyid eden metot özellikleriyle doludur. Şârih bu beyitte de uzunca bir hadîs-i şerifi metnen alıntılar. Fakat yine ilk beyitteki gibi kaynağını göstermeden geçmez. Bu kez alıntı yapılan kaynak *Fusûsü'l-Hikem* şârihi Sofyevîzâde Bâlî Abdullah Efendi'nin *Metâli'ü'n-Nûr* adlı eseridir. Alıntı ve izahlarla konu iyice cerh edildikten sonra günümüzde de yaygınca uygulanan usulle bir örnek beyte yer verilir. Burada da ciddiyet elden bırakılmamış ve örnek beytin şairi (Nâbî) vurgulanmıştır. Bölümün sonunda ise Ârif Bey'in bir başka özelliğiyle karşılaşılır. Klâsik biyografik kaynakları Cabbarzâde Ârif Bey'in "Ârif" mahlasıyla şiirler yazdığı ve hatta bir Dîvânçesi bulunduğundan söz ederler. Fakat bu Dîvânçe'ye ne yazık ki ulaşamamıştır. Şâir Ârif Bey'den arta kalanlar başta şerh ve tercüme metinleri olmak üzere diğer eserleri içerisine dağılmış durumdadır. Genellikle müstakil gazeller şeklinde bulunan bu şiirlerde, "Ârif" in yanı sıra "Mütercim" in de mahlas olarak kullanıldığı dikkat çeker. İkinci beytin şerhi de işte bu örneklerden biri ile tamamlanır. Ârif Bey, aslında metnin ilerleyen bölümlerinde kendisine ait iki gazele daha yer verir. Bu üç gazelden aşağıda matlaları verilen ikisi, şairin terceme-i hali bulunan ve Latin harfleriyle neşredilen biyografik kaynaklarda yayımlanmıştır:

Mahfî iken nûr-ı zâtın sonra ifşâ eyledin
Sîne-i bî-kînemi ol nûrdan iğrâ eyledin (s. 27-28)

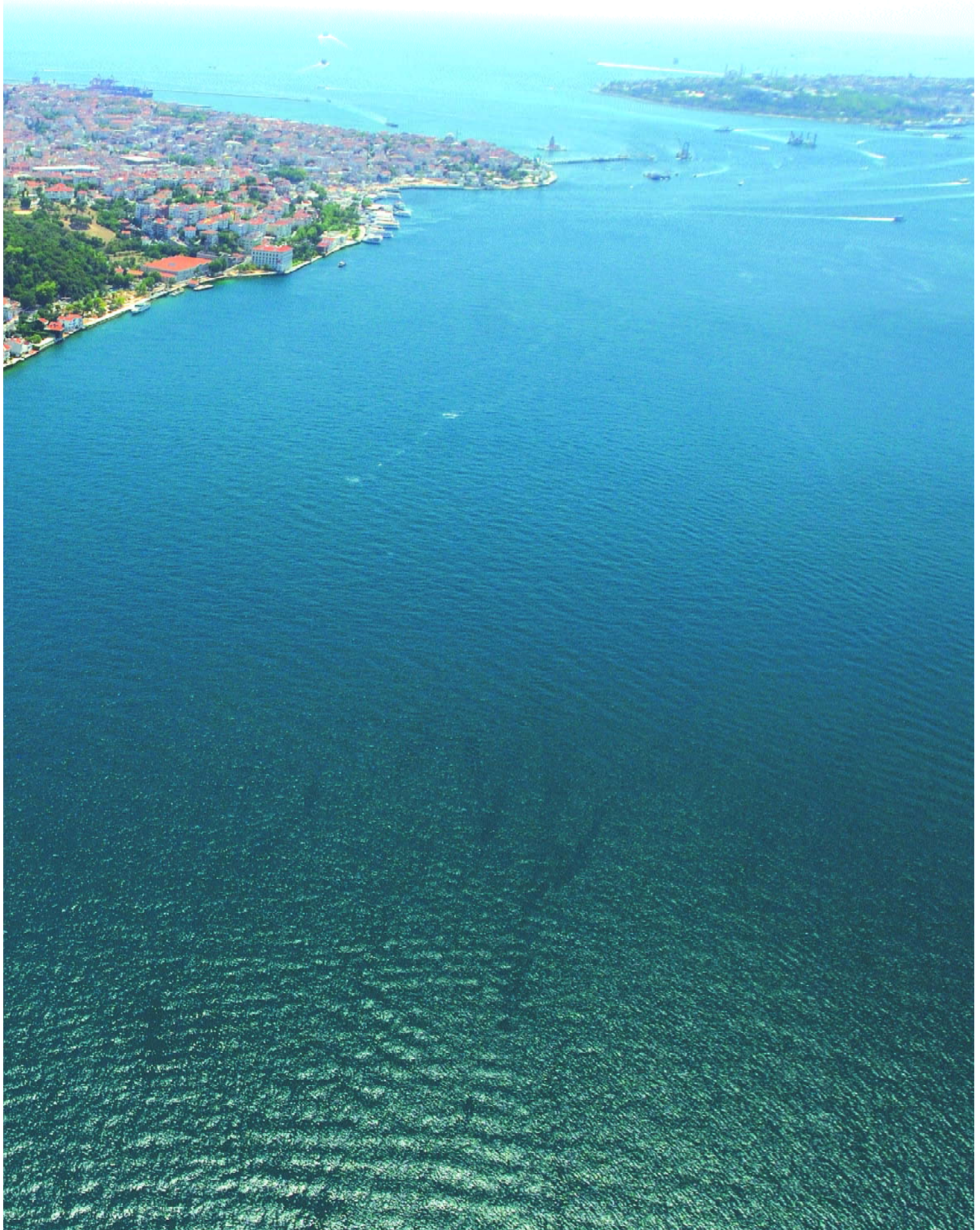
*

Ey gamze söyle zahm-ı dilimde zebânım ol
Ey âh-ı sîne nüsha-i şerh ü beyânım ol (s. 48-49)

Ârif Bey'den bahseden kaynakların hiçbirisinde bulunmayan üçüncü gazeli de bu bildiri vasıtasıyla ilk kez biz neşretmiş oluyoruz:

Üsküdar'ın
havadan genel
bir görünümü
(arka sayfa)

Nice demler *Hûya* mesken oldu gönlüm hânesi
Ol sebebdan sırr-ı Lâhûtdur anın sermâyesi

Etmede zâtı tecellî sırrıma ânen-fe-ân
Gayb-ı mutlakdır bu cânım içre cân kâşânesi

Hubb imiş bildim meger tahlîk-i ‘âlemden garaz
Her şu’ûnda devr eden humhâne Hak peymânesi

Varlığımıdır var eden firûze-i nüh tâkı kim
Yoksa nerden olur i’âmâr gönlümün vîrânesi

Câm-ı *Hûdan* bir kadeh nûş eyleyen biçâreler
Tâ ezelden tâ ebed ayılmadı mestânesi

Sırr-ı *Hûyu* ‘Ârif isen ey Mütercim sâkit ol
Keşf-i esrâr eyleyen Hakkın odur dîvânesi (s. 40)

Gazelin “aşk”ı, “âşık”ı ve “aşkdan nasibi olmayanları” anlatan 3. ve 4. beyitlerinin şerhleri, Ârif Bey’in hem üslup mükemmelliğini hem de yüksek edebî zevkini ortaya koyan parçalardır. Aşkın aslında zehirli bir sarmaşık türü olduğunu, pençesine düşeni perişan eden kara sevdanın da onun için sarıldığı yeri kurutan bu sarmaşığa benzetildiğini ve mecâzî ile hakîkî olmak üzere iki türü bulunduğunu söyleyen Ârif Bey, mecâzî (beşerî) aşkı “üzüm suyu”na, hakîkî aşkı ise “şarab”a benzetir. Ona göre gönüllerdeki mecâzî aşk, sabır ve metanetle bir süre sonra hakîkî aşka dönüşebilir. Şairini vermeden alıntılanacağı şu beyit, isabetli seçildiği takdirde şiirin şerhte ne denli etkili bir araç olduğunu da belgeler niteliktedir:

Aşk dursun ko mecâzîse de sînende senin
Âb-ı eğûr hum içre durarak bâde olur (s. 29)

Aşkın mâhiyetini kavrayamayan ve hâlâ iknâ olmayanlar içinse bir hikayesi vardır Ârif Bey’in:

“Meşhûr hikâyedendir: Bir fukarâ merkebinin her nasılsa sahrâda gâ’ib etmiş. Taharrîsi zımnında fevkâlâde ikdâm eylediye de elde edemediğinden ziyâde endîşe içinde kalmış. Şehrin câmi’inde vâiz efendinin biri halka nush u pend etmek-

ÜSKÜDAR'IN "KRAVATLI EVLİYÂ" Sİ
CABBARZÂDE (ÇAPANZÂDE) MEHMET ARİF BEY

Eski bir Üsküdar
sokağı (*Üsküdar
Hatırası*, s. 64)

de ve cemâ'at-i vefîre orada hâzır bulunmakda olduğunu görmesiyle, mezkûr merkeb şu cemâ'at elinden birisi yedine şâyed geçmiş ise vermesi istirhâmını hâvî bir pusulacık bi't-tanzîm kürsî üzerinde bulunan vâ'ize takdîm eder. Vâ'iz varakayı okudukdan ve işe muttali' olduktan sonra sâhib-i merkebe hitâben: '- Evlâdım! Biraz sabret, şu va'zımı tekmîl edeyim, ba'dehu senin işinde bulunayım.' demiş. Bîçâre fukarâ bir köşede ârâm u ikâmet ve vâ'iz sözünü ikmâl ve du'âsını itmâma himmet ederek cümleye hitâben: '- Ey cemâ'at-i müslimîn! Başından aşk geçmemiş bir kimseniz var ise lutfen ayak üzre yerinden kıyâm edip dursun.' demiş. Bir ihtiyâr hemân harekete ibtidâr birle: '- Ey hoca efendi! Ben şu sinn-i şeyhûhetime kadar böyle bir şeye mübtelâ olmadım.' diye huzûr-ı vâ'ize tekarüb etmiş. Vâ'iz ise varaka sâhibine hitâben: '- Evlâdım! Merkebin yuları yanında ise işte şu adamın başına hemândem tak da merkebinin göreceği cümle işi buna gördür. Zîrâ gâ'ib olan merkebden bu adamın kat'â farkı yokdur, belki ondan daha a'lâdır!' demiş." (s. 29-30)

Bildiri sınırını aşmamak için buraya kadar ancak birer örnekle altını çizmeye çalıştığımız metot özellikleri metin boyunca artarak sürüp gider. Kaynakları ve hatta sayfa numaraları belirtilerek yapılan alıntılar, göndermeler, ravi silsileleriyle birlikte verilecek kadar titizlik gösterilen hadis metinleri, Bel'am İbni Bâ'ûr ya da Şeyh San'ân hikayeleri, Nef'î, Hâfız-ı Şîrâzî ve daha başka şairlerden seçilen örnek şiirlerle eser, edebî kıymeti haiz yarı bilimsel bir hüviyet arz eder. Dolayısıyla Cabbârzâde Ârif Bey'i Cumhuriyet dönemi şerh anlayışının ilk müjdecilerinden biri, eserlerini de şerh geleneğimizin geçiş dönemi örnekleri olarak kabul etmek doğru olacaktır.

Yaptığımız bu mütevâzî araştırma, edebiyat tarihimize hayâtî katkıları bulunan bu asırlık Üsküdar zarifinin hakettiği ilgiyi görmesine vesile olur umarız.

DİPNOTLAR

- 1 Çapanoğulları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Özcan Mert, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları, Ankara 1980; Abdülkadir Bey, *Çapanoğulları Hadisesi ve Abdülkadir Bey'in Hatıraları* (yay. haz. Ali Şakir Ergin), Ankara 2006.
- 2 Cabbârzâde Mehmet Ârif Bey'in biyografisi şu kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır: Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Ankara 2000, II, 345-346; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1988, I, 39-40; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), İstanbul 2006, IV, 212-216.
- 3 Çapanoğulları hakkında yapılmış araştırmalarda Şakir Bey'in adına rastlanmamıştır.
- 4 Evrâk-ı Havâdis'te neşredilen ölüm ilanı *Sefîne-i Evliyâ*'dan naklen şöyledir: "Şeyhü'l-mütekâ'idin fuzalâ-yı benâmdan Çapanzâde Ârif Bey yüz yaşını mütecâviz olduğu hâlde Çengelköy'de Pınarderesi'nde müste'ciren sâkin olduğu hânedede irthâl-i dâr-ı na'ım eylemiştir. Merhûm-ı müşârün ileyhin haber-i vefâtı mesmû'-ı 'âlî-i pâdişâhî buyurulması üzerine techîz ü tekfîni lutfen ceyb-i hümayûndan fermân buyurulmuş ve vasiyeti mücibince Nakkâş'da defnedilmiştir. Merhûm, âlim ve fâzıl bir zât olup fevka'l-âde kuvve-i hâfizaya mâlik idi. (Rahmetu'llâhî 'aleyh rahmeten vâsi'aten)" (Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, s. 213)
- 5 Cabbârzâde Mehmed Ârif b. Şakir, *Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavsîyye-i Geylânîyye*, Dersaadet 1304, s. 3-4. Bu eser sadeleştirilerek Latin harfleriyle de iki kez yayımlanmıştır: *Atiyye-i Sübhâniyye* (Yüce Alâh'ın İhsânı) (sadeleştiren: Melih Yuluğ, haz. Bekir Uluçınar), İstanbul 1976, 1983.

- 6 Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, s. 215.
- 7 Cabbarzâde Mehmed Ârif, *Hazîne-i Nûr*, Dersaadet 1328.
- 8 Cabbarzâde Ârif Bey, *Miftâhu Hazâ'inü'r-Rahmâniyye fi-Vücûdi Memleketi'l-İnsâniyye*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâyî Efendi 571. Diğer bir nüsha için bk. Taksim Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin 1146. (Bildiri içerisinde eserden alıntılanan bölümlerin sayfa numaraları, bu metne aittir.) Müellifin diğer Türkçe manzume şerhi hakkında bkz. Ömür Ceylan, "Şerh Edebiyatımızda Üsküdar ve Çevresi", *I. Üs - küdar Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 2004, II, s. 204.
- 9 Nazire örneklerinden birisi için bkz. Osmanzâde Hüseyin Vassâf, "Ahmed Sâfi Bey", *a.g.e.*, s. 224-225.
- 10 Kimi kaynaklarda eserin adı "Miftâhu Hısnı Hasîni Rahmâniyye fi-Arz-ı Vücûdi'l-İnsâniyye" şeklinde geçse de yazarının şahadetıyla bu rivayet yanlıştır.
- 11 Ayrıntılı bilgi ve benzer başka örnekler için bk. Ömür Ceylan, *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, İstanbul 2000, s. 414-416.